

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE

TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

DR. BARIŞ ADIBELLİ

GENİŞLETİLMİŞ
2.
BASKI

İNCELEME-ARASTIRMA

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

Dr. Barış ADIBELLİ

**Genişletilmiş
2. Baskı**

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

Osmanlı'dan Günümüze TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ
DR. BARIŞ ADİBELLİ

© Kitabın tüm yayın hakları IQ Kültür Sanat Yayıncılık'a aittir.
Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz,
hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

Copyright © IQ Kültür Sanat Yayıncılık
Copyright © 2016, Dr. Barış Adıbelli

Yayıncı Sertifika No : 31109

1. Baskı : Aralık 2009 / İstanbul

2. Baskı : Aralık 2016 / İstanbul

ISBN : 978-975-255-122-0

Genel Yayın Yönetmeni : Cevat Mustafa

Editör : Hamza Umut Albayrak

Mizanpaj : Çelebi Şenel

Kapak Tasarım : Yunus Karaaslan

Halkla İlişkiler ve Dağıtım Sorumlusu : Murat Arabacı

Baskı-Cilt : Yalın Yayıncılık

Ordu Cad. No: 13/41 Fatih-İstanbul

www.yalinkitap.com

Sertifika No: 16116

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

Alemdar Mah. Molla Fenari Sok. No: 26/A

Cağaloğlu - Fatih - İstanbul

Tel: (0212) 514 94 06

www.iqkultursanat.com

bilgi@kitapyuvasi.com

Sertifika No: 31109

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

Dr. Barış ADIBELLİ

**Genişletilmiş
2. Baskı**

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

RYNH

Faruk53

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
GİRİŞ.....	13

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ İMPARATORLUK, ORTAK BİR KADER

I. ÇİN'DEKİ GELİŞMELER	18
1. Afyon Savaşı (1839-1842)	18
2. Arrow Savaşı 1856-1860 (İkinci Afyon Savaşı)	21
3. Pekin Antlaşması.....	23
4. Tayping İsyanı.....	24
5. Çin'de Modernleşme sürecinin başlaması	26
6. Çin- Japon Savaşı 1894-95.....	27
7. Çin'de Ulusal Direnişin başlaması.....	31
8. Yüz gün Reformu	33
8. Batılılaştırma'nın Çin'deki yansımaları	40
II. OSMANLI DEVLETİ'NDEKİ GELİŞMELER	41

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN AKSA-YI ŞARK (UZAK DOĞU) VE ÇİN SİYASETİ

I. OSMANLI-ÇİN İLİŞKİLERİ	49
II. ÇİN'DE MÜSLÜMAN AYAKLANMALARI.....	55
1. Yunnan'da Müslüman ayaklanması 1856-73.....	55
2. Döngen Müslümanlarının isyanı 1862-73.....	56
III. OSMANLI DEVLETİ'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ.....	56
1. Türkistan'ın Çin tarafından ele geçirilmesi.....	57

2. Osmanlı Devleti ve Kaşgar Emirliği.....	60
3. Doğu Türkistan üzerinde Çin-Rus mücadelesi.....	70
4. Rusya'nın Doğu Türkistan'ı işgali.....	71
5. Çin-Rus görüşmeleri	73
III. SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI	
DEVLETİ'NİN AKSA-YI ŞARK (UZAKDOĞU) SİYASETİ	75
1. Japonya ile ilişkilerin başlaması	77
2.Çin-Japon Savaşının Osmanlı Devleti'nde yansımaları.....	82
3. Osmanlı Devleti ve Rus-Japon Savaşı.....	83
4. Sultan Abdülhamit'in İttihad-ı İslam Siyaseti	86
4.1. Sultan II. Abdülhamit'in Çin Siyaseti.....	86
4.2. Çin'de Boksör Ayaklanması (Yihetuan Çiyi).....	95
4.3. Osmanlı Devleti ve Boksör İsyanı	97
4.4. Osmanlı Devleti'nin Çin'deki istihbarat faaliyetleri.....	104
4.5. Pekin Hamidiyye Üniversitesi	107

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURJUVA DEVRİMİNE GİDEN YOL

I. ÇİN'İN MEŞRUTİYET YOLCULUĞU	113
1. Burjuva Devrimi öncesi Çin.....	113
2. Çin'de Anayasacılık hareketleri	114
3. 1911 Burjuva Devrimi.....	116
II. OSMANLI DEVLETİ'NİN MEŞRUTİYET YOLCULUĞU	119
1. Genç Osmanlılar Cemiyeti	119
2. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti	120
3. Cumhuriyet'e giden yol	123
4. Birinci Dünya Savaşı	123
5. Paris Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti.....	128
6. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu	129
III. ÇİN'DE MİLLİYETÇİ CUMHURİYET DÖNEMİ	130
1. Dört Mayıs Hareketi	130
2. 1919 Paris Barış Konferansı ve Çin.....	133

3. Milliyetçi Parti'nin (Guomindang) Kuruluşu	135
4. Rus Devrimi ve Çin	137
5. Osmanlı Devleti'nde Sosyalizm Hareketi.....	140
6. Çin Komünist Partisi'nin Kuruluşu	141
7. Çin'de ilk Türk Elçiliği	143
7.1.Çin'de İlk Türk Diplomat: Hulusi Fuat Tugay	144
7.2.İsa Yusuf Alptekin'in Türk-Çin Diplomatik İlişkilerinin Kurulmasındaki Gayretleri.....	145
7.3.İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yeniden Başlayan İlişkiler	148
7.4. Atatürk ve Çin	148
IV. JAPONYA'NIN İSLAM POLİTİKASI.....	151
1. Asya'da Osmanlı Saltanatının yeniden canlandırılması çabaları.....	157
2. Şehzade Abdülkerim Efendi.....	158
3. Muhsin Çapanoğlu.....	162
3. Abdülkerim Efendi'nin akıbeti.....	165

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

I. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE ÇİN	167
2. Bir Tarafa Yaslanma Politikası.....	171
2. Menderes Hükümeti'nin Uzakdoğu Politikası	175
2.1.Kore Savaşı	175
2.2.Bandung Konferansı Türkiye.....	180
2.3.Başbakan Menderes'in Uzakdoğu Ziyareti.....	188
2.4.Büyükelçi Anderiman Olayı	193
2.5. 1957 Suriye Bunalımı	194
2.6. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası dönem.....	197
4. Japon Prensi Mikasa'nın Türkiye Ziyareti	198
5. Çin'in Diplomatik Tanınma Sorunu	200
6. Çin'in BM'ye Üye Olması	203

II. TÜRKİYE'NİN ÇİN HALK	
CUMHURİYETİ'Nİ TANIMASI	205
III. TÜRK-JAPON İLİŞKİLERİ	211
1.Kıbrıs Sorunu.....	211
2. Ortadoğu Petrol Krizi Ve Türk Ve Japon İlişkileri	212
3.Türk-Japon İlişkilerinde Bangladeş Krizi	213
IV.TÜRKİYE- KUZEY KORE İLİŞKİLERİ	215
V. 1980'LER: ÇOK YÖNLÜ DİPLOMASİ ARAYIŞI	216
1.Kenan Evren'in Çin Ziyareti	217
2.Kenan Evren'in Güney Kore ziyareti.....	219
3. Japon Dışişleri Bakanının Türkiye Ziyareti.....	220
4. Kuzey Kore'nin Terör Eylemlerine Karşı Türkiye'nin Tepkisi.....	222
5.Türkiye Ortadoğu'nun Japonyası Oluyor.....	223
6. Başbakan Turgut Özal'ın Çin ziyareti.....	225
7. Türk- Çin İlişkilerinde Altın Dönem	227
8. Kore Hava Yollarına Terör Saldırısı.....	228
9. Atatürk Uluslararası Barış Ödülü	229
10. Muhalefet Partisi Lideri Erdal İnönü'nün Çin ziyareti	230
11. Kenan Evren'in Çin'i ikinci defa ziyareti	231
12. Soğuk Savaş Döneminde Birleşmiş Milletler'de Kore Meselesine Karşı Türkiye'nin Tutumu	232

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM

I. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM.....	235
1. Türkiye'nin Uzakdoğu Politikası ve Türk-Çin İlişkileri	235
2. Soğuk Savaş Sonrası İlişkilerin Geliştirilmesi ve Cumhurbaşkanı Demirel'in Çin Ziyareti	242
3. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Çin Ziyareti	243
4. Bülent Ecevit'in Çin ziyareti ve Türk-Çin ilişkilerinde stratejik dönüşüm	244

5. Başbakanlığın Gizli Genelgesi	244
6. Yugoslavya Krizi ve NATO Operasyonu	246
II. ÇİN DEVLET BAŞKANI JIANG ZEMİN'İN	
TÜRKİYE ZİYARETİ	252
1. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in konuşması	253
2. Jiang Zemin'in Ziyaretine Karşı Tepkiler	258
3. Çin Başbakanı Cu Rongji'nin Türkiye Ziyareti	261
III. TÜRKİYE'NİN ASYA AÇILIMI.....	264
1. Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı	
Bahçeli'nin Çin Gezisi	265
2. Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı ve Çin.....	269
3. Kıbrıs Sorunu ve Çin	271
4. Tayvan Modeli.....	272
5. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Çin Gezisi.....	273
6. Çin'in Kıbrıs Politikası.....	275
6.1. Kıbrıs Rum Kesimi liderinin Çin gezisi.....	279
6.2. Papadopoulos'un Çin medyasına verdiği beyanat.....	280
6.3. Rumların Çin ile silah flörtü	282
7. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye	282
9. Çin- Türk ilişkilerinde Askeri işbirliği.....	290
10. Eğitim alanında işbirliği	299
IV. ÇİN'İN AKDENİZ AÇILIMI	300
1. Çin'in Akdeniz açılımı	300
2. Fransa'nın Avrasya'ya yerleşme çabaları.....	303
3. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Fransa	304
4. Çin'in Helen Politikası ve NATO'ya yaklaşımı.....	305
IV. ULUSLARARASI TERÖRİZM KAPSAMINDA	
TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ.....	306
1. Çin'in uluslararası terörizm politikası	307
2. Doğu Türkistan İslami Hareketi	309
3. Çin'in Kürt politikası.....	312
4. Sürgünde Uygur hükümeti	314

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK ÇİN İLİŞKİLERİNDE SOĞUK SAVAŞ'IN SONA ERMESİ	
I.TÜRK-ÇİN STRATEJİK ORTAKLIĞI.....	323
1.Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Çin'i ziyareti.....	328
2.Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Uygur Özerk Bölgesini Ziyareti.....	332
3. Urumçi Olayları.....	334
4.Urumçi Olaylarının Ardından Türk-Çin İlişkilerinin Seyri.....	341
II. ARAP BAHARI.....	347
III.ANADOLU KARTALI TATBİKATI	348
IV. TÜRK-ÇİN STRATEJİK ORTAKLIĞI.....	351
1.Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Çin Ziyareti	356
2.Çin Devlet Başkan Yardımcısı Xi Jinping'in Türkiye Ziyareti.....	357
3.Başbakan Erdoğan'ın Çin ziyareti	362
4.Çin'le Nükleer İşbirliği	364
5.Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Çin Açılımı	364
6.Çin Hava Savunma Sistemi	371
7.Türkiye, Çin Füze Savunma Sisteminden Vazgeçiyor.....	375
8.Tayland ile Uygur Gerginliği.....	377
9. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin Ziyareti.....	379
10. Uygurlar'dan Tepki.....	389
11. G-20 Zirveleri	392
12. Türkiye-Çin Hükümetlerarası İşbirliği Komitesi 1. Toplantısı	394
13. Türkiye-Çin Dışişleri Bakanları İstişare Mekanizması Toplantısı	396
SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME.....	401
KAYNAKÇA.....	407

ÖNSÖZ

Günümüzde Türk-Çin ilişkileri üzerine yazılanlar daha çok makale veya gazete yorumları şeklindedir ve ağırlıklı olarak işin ekonomik boyutu gündeme getirilmektedir. Her iki ülkenin diğer alanlardaki ilişkileri, özellikle siyasi alandaki ilişkileri pek fazla gündeme gelmemektedir. Kuşkusuz bu durumun bazı nedenleri bulunmaktadır. Her şeyden önce, Türk-Çin ilişkileri üzerine pek fazla bilgi bulmak kolay değildir. Elimizde bulunan mevcut veriler Türkiye'nin veya Çin'in en çok hangi konuda temasta bulundu ise ona yöneliktir. Son yıllarda her iki ülke arasındaki temel ilişkiler ticaretten kaynaklanmaktadır. 1949-1971 arasında, zaten Türkiye'nin Çin ile her hangi bir diplomatik ilişkisi yoktu. Doğal olarak, Soğuk Savaş'ın en sıcak yaşandığı bu döneme ait her hangi bir ilişkiden bahsetmek güçtür. 1971 sonrası ise, kurulan diplomatik ilişkiler, her şeyden önce her iki tarafın bir birine karşı güven tesis etmesi sürecini başlatmasıyla, 1980'lerin ortalarına kadar düşük seviye yürümüştür. Soğuk Savaş sonrası dönemde ise, her iki ülkenin de yeni döneme yönelik dış politikalarındaki vizyon değişikliği nedeniyle ilişkileri de farklı bir boyut almıştır.

Yakın döneme ait pek fazla veri bulunmamasının dünya medeniyet tarihinin iki köklü medeniyetinin arasında pek fazla etkileşimin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. İki bin yıllık Türk-Çin ilişkileri konusunda İslam öncesi Orta Asya'daki Türk boylarının Çin ile olan ilişkileri konusunda oldukça fazla bilgi bulunmaktadır. Bu nedenle bu kitapta bu döneme ait ilişkiler ele alınmamış onun yerine daha az bilgi sahibi olduğumuz yakın dönem tarihimiz ele alınmaya çalışılmıştır. Bu açıdan Osmanlı Devletinin son döneminden itibaren Türk-Çin ilişkileri ele alınarak günümüze kadar getirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı

Devleti ile Çin imparatorluğu arasında bulunan ilişkiler hakkında pek fazla veri bulunmamaktadır. Oysa hemen hemen aynı dönemin iki farklı coğrafyasının gücü olan bu iki imparatorluğun arasında muhtemel bir ilişki doğrudan veya dolaylı olarak mevcuttur. Çok sınırlı veriler ışığı altında bu ilişkiler incelenmeye çalışılmıştır. Bir paralel tarih kurgusu oluşturularak, her iki imparatorluğun da karşılaştığı benzer durumlar ve yaşadıkları benzer süreçler ortaya konularak, okuyucuya mukayese etme imkânı sunulmuştur. Verilerin az olduğu alanlarda mantıksal çıkarım metoduna başvurulmuştur.

Çalışmanın ilk bölümünde her iki ulusun birbirleriyle olan ilişkilerinden çok benzer tehditlere karşı, nasıl benzer refleksler verdikleri gösterilmeye çalışılmıştır. İlerleyen bölümlerde ise, her iki köklü imparatorluğun yaşadığı dönüşüm ve ardından geçirdiği evrim ele alınmıştır. Soğuk Savaş döneminin önemli bir bölümünde her iki ülkenin diplomatik ilişkiye sahip olması nedeniyle bu döneme ilişkin değerlendirmeler nispeten sınırlı kalmıştır. Çalışmada ağırlıklı olarak belli bir kronolojik sıra takip edilmeye çalışılmıştır. Kitapta her iki ülkenin de resmi söylemleri temel alınmıştır. Özellikle bu çalışmada dile getirilen Çin'in Uygurlar hakkındaki görüş ve iddiaları tamamen Çin'in kendi resmi söylemi temel alınarak yansıtılmıştır. Çince soyadı, isimlerden önce kullanıldığı için bu kitapta kullanılan Çince isimlerde de bu kurala uyulmuştur. Ayrıca, bu çalışmada, teorik bir tartışma zemininden çok pratikteki uygulamalar ve güncel gelişmeler ışığı altında konu başlığı incelenmiştir. Çalışmada somut olaylar üzerinden geliştirilen varsayımlar veri teşkil etmiştir. Kitapta, Türk-Çin ilişkileri ağırlıklı olarak politik ve güvenlik eksenli olarak ele alınmış, ekonomik ilişkilere değinilmemiştir.

Son olarak, bu kitabın yayınlanmasında emeği geçen bütün IQ Yayınevi çalışanlarına da teşekkürlerimi sunarım.

Bariş ADIBELLİ

GİRİŞ

Çin-Türkiye ilişkileri binlerce yıl öncesine dayanmaktadır. M.Ö. 209 yılında, Çinlilerin Mao-tun olarak adlandırdığı Mete Han'ın Şiognu (Hun) Konfederasyonunu kurmasıyla Çin-Türk ilişkileri de başlamıştır. Modern manada ise, dünyanın iki önemli imparatorluğu Mançu ve Osmanlı imparatorluğu arasında ilişkiler ise, Osmanlı Devletinin Çin'deki Müslümanlarla ilgilenmeye başlaması ile başlamıştır. Topkapı ve Dolmabahçe saraylarında bulunan Çin porselenleri ve vazoları bu Çin-Türk ilişkilerinin en güzel yansımasıdır. Osmanlı padişahlarının Çin sarayından sonra dünyanın en büyük Çin porseleni koleksiyonuna sahip olduğu söylenmektedir. Bir başka iddiaya göre, şu anda İstanbul'da bulunan Çin porselenleri koleksiyonunun dünya bir başka eşinin bulunmadığı; hatta Çin'de dahi bu porselenlerin bir benzerinin olmadığı söylenmektedir.

Yirminci yüzyıl, dünya tarihinin en hareketli asırlarından birisini oluşturmuştur. Bu asırda, iki dünya savaşı yaşanmış, üç devrim sonucu üç imparatorluk yıkılmış ve dünya ilk defa kesin bir ideolojik kutuplaşmayı fiziki olarak yaşamıştır. Yirminci yüzyıl, Soğuk Savaş adı verilen yeni bir mücadele şekline de şahit olmuştur. 1990'larda, Yirmibirinci yüzyılın başlangıç arefesinde ise, her şeyden önce Yirminci yüzyıla damgasını vuran güçlerden birisi olan Sovyetler Birliği'nin yokluğuyla başlamıştır. Yüzyıllarca uyuyan ejderha olarak tasvir edilen Çin'in yeni yüzyıla damgasını vuracak yegâne güç olduğu iddia edilmiştir. Küreselleşmenin en çetin bir şekilde yaşandığı bu dönemde,

Çin, bölgesel güç olmaktan çıkarak küresel bir güç olma yoluna girmiştir. Bu nedenle, dünyanın özellikle enerji havzalarında ve diğer stratejik noktalarında kendisine işbirliği yapacak bölgesel ortaklıklar ve aktörler aramaktadır. Bu açıdan, Türkiye ile olan ilişkiler önem kazanmıştır.

Bu dönemin diğer bir önemli bölgesel aktörü olan Türkiye'nin Soğuk Savaş sonrası etki sahasını genişletme çabaları ve bunu, "Adriyatik'ten Çin Seddine Türk Dünyası" şeklinde tasvir etmesi, Çin'le Türkiye'nin çıkarlarının Avrasya coğrafyasında kesişmesine neden olmuştur. Çatışma yerine işbirliği ve uzlaşmayı tercih eden her iki ülke zamanla ilişkilerini de geliştirmiştir. Dünyanın en köklü iki medeniyetine sahip ve Asya ve Avrupa'da güçlü imparatorluklar kuran Çin ve Türkiye arasındaki ilişkilerin tarihi de binlerce yıl geriye gitmektedir. Bir zamanlar yan yana yaşayan bu iki ulus, kimi dönemler bazı kesintiler olsa da ilişkilerini sürdürmüşlerdir.

Geçmişte Osmanlı Devleti'nin Güneydoğu Asya ve Çin'deki Müslümanlarla ilgilenmesi, Japonya ile başlattığı samimi dostluk, Türklerin Uzakdoğu'ya ilgi duymalarına neden olmuştur. Daha önceleri ise, Osmanlı Devleti, Uzakdoğu ve Çin hakkında bilgileri Hac mevsiminde İslam dünyasının her tarafından Mekke'ye gelen hacılar arasında bulunan Çinli Müslüman alimlerden alıyordu. Yirminci yüzyıl, Asya'nın batısında ve doğusunda bulunan bu iki halkın emperyalizmle mücadelesine de tanık olmuştur. Soğuk Savaş, bir dönem ilişkileri kesintiye uğratsa da; hatta Kore Savaşında karşı karşıya getirse de iki halkın binlerce yıllık geçmişi ve günümüzde paylaştıkları ortak değerler ilişkilerin yeniden tesis edilmesine olanak vermiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİ İMPARATORLUK, ORTAK BİR KADER

Kuşkusuz 19.yüzyıl sadece Osmanlı Devleti için uzun bir yüzyıl değildi. Çin imparatorluğu için de bu yüzyıl uzun ve sancılı bir yüzyıl olmuştu. Her iki imparatorluk da kaderin acı cilvesiyle yüzleşmek zorunda kalmıştı. Her iki ülkede kendine özgü sorunlar nedeniyle neredeyse ortak bir kaderi paylaşıyorlardı. Osmanlı Devleti Avrupa'nın, Çin imparatorluğu ise büyük güçler tarafından Asya'nın hasta adamı olarak nitelendiriliyordu. Her iki devlet de köklü medeniyete ve geçmişe sahip imparatorluklardı. Çin ve Osmanlı'nın farklı bir ortak paydaları da dünyayı algılama biçimleriydi. Osmanlı Sultanı İslam halifesi olmasının dışında aynı zamanda Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olarak adlandırılmakta ve öyle görülmekteydi. Osmanlı mülkü dışındaki dünya dar-ül harp olarak görülmekteydi. Hiçbir şekilde kendilerine eşit bir statüde görülmemekteydi. Bu bağlamda da Osmanlı dış siyaseti gelişmişti. Örneğin Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa Kralına yazdığı meşhur mektupta bu algılama görülmektedir. Mektupta şöyle yazmaktaydı:

"Ben ki sultanlar sultanı, hakanlar hakanı hükümdarlara taç veren Allah'ın yeryüzündeki gölgesi Akdeniz'in ve Karadeniz'in ve Rumeli'nin ve Anadolu'nun ve Azerbaycan'ın ve Şam'ın ve Halep'in ve Mısır'ın ve Mekke'nin ve Medine'nin Ve Kudüs'ün ve bütün Arap diyarının ve Yemen'in ve nice memleketlerin sultanı ve padişahı Sultan Bayezid Han oğlu Sultan Süleyman Han

oğlu Sultan Süleyman Han'ım. Sen ki Fransa vilayetinin kralı Fransuva'sın. Hükümdarların sığındığı kapıma elçinizle mektupla gönderip ülkenizi düşman istila edip şu anda hapiste olduğunuzu bildirip kurtuluşunuz konusunda bizden yardım talep ediyorsunuz. Söylediğiniz her şey dünyayı idare eden tahtımızın ayaklarına arz olunmuştur. Her şeyden haberdar oldum. Yenilmek ve hapsolunmak hayret edilecek bir şey değildir. Gönlünüzü hoş tutup üzülmeysiniz. Böyle bir durumda atalarımız düşmanları mağlup etmek ve ülkeler fethetmek için seferden geri kalmamışlardır. Biz de atalarımızın yolundayız ve daima memleketler ve alınmaz kaleler fetheylemekteyiz. Gece gündüz daima atımız eyerlenmiş ve kılıcımız belimizde kuşatılmıştır. Yüce Allah hayırlara bağışlasın. Allah'ın istediği ne ise o olsun. Bundan başka haberleri gönderdiğiniz adamınızdan öğrenebilirsiniz. Böyle Biliniz."

Çin'de de tıpkı Osmanlı Sultanı gibi Çin imparatoru Göklerin oğlu olarak kabul edilmekte, gök tanrının dünyadaki temsilcisi olarak görülmekteydi. Tian- Şia (her şey göksel krallığa tabi) olarak adlandırılan bu düzende her şey ve bütün insanlar Çin imparatoruna tabi olarak görülmekteydi. Bir devlet Çin ile ekonomik bir ilişki kurmak istese bile öncelikle Çin imparatorunun göksel üstünlüğünü kabul etmesi gerekiyordu. Çinlilere göre, Orta Krallık adı verdikleri Çin ülkesinin dışındaki tüm halklar, devletler ve medeniyetler barbar olarak görülmekteydi. Avrupalılar bile on sekizinci yüzyılda halen barbar olarak görülmekteydi. Bu açıdan Kanuni Sultan Süleyman'ın mektubuna benzer bir mektubu da Çin imparatoru, İngiliz Kralı III. George'a yazmıştı. Mektup aynen şöyleydi:

"Biz imparator, göklerin inayetiyle İngiltere karalına aşağıdaki buyruğu dikkate almaya dair talimat veririz. Dört denizde hüküm süren, göksel imparatorluk nadide ve kıymetli şeylere değer vermez... ne de bizim, ülkenizin mamul mallarına en ufak bir ihtiyacımız vardır... Dolayısıyla, biz...hürmetli elçilerinize selamette ülkelerine dönmeleri emri vermiş bulunuyoruz. Sen,

ey kral, sadakatini güçlendirip daimi itaatkârlığına dair yemin etmek suretiyle bizim isteklerimize uygun hareket etmelisin.¹

Bu dünya algılamaları nedeniyle her iki imparatorluk da modernleşme ve Batılılaşma konusunda yavaş davrandı. Batılılaşma, her iki imparatorluk için kendilerine eşit olmayan halkların değerlerini benimsemek anlamına geliyordu. Sarayda sözü geçen Çinli Konfüçyüs bilginleri için Batılılaşma barbarların yöntemlerini benimsemek anlamına geliyor, bu ise, üstün Çin kültürüne ve Konfüçyüs'ün aydınlanmış yoluna uygun bir durum değildi. Aynı şekilde Osmanlı Devletinde ulema da Batılılaşmaya mesafeli duruyordu. Onlara göre, Avrupa küffar diyarıydı ve hiçbir şekilde yöntemleri benimsenmemeliydi. Bu düşünce de Osmanlı Devletinin her alanda modernleşmesini uzun süre engelledi.

Sonuçta her iki toplumda dönemin uluslararası politikasında önemli yer işgal etmelerine rağmen kendilerini biraz da dış dünyadan soyutlamışlardı. Osmanlı Devleti, uzun süre kendisini Avrupa devletler sisteminin dışında tutmayı başardı. Bunda biraz da kendisinin oluşturduğu dünya düzenin etkisi bulunmaktaydı. Aynı şekilde, Çin de kendi oluşturduğu dünya düzeni içerisinde kendisini dünyadan soyutlamıştı. Egemen devletlerin eşitliği kavramının şekillendiren Vestfalya devletler sisteminin 1648'den itibaren ortaya çıkmasından bu tarafa Çin, hiçbir şekilde bu sistemin bir parçası olmamış; hatta bu sistemi ve onun getirdiklerini eleştirmiştir. Çin'e göre egemen devletler ve onların eşitliği diye bir şey yoktur. Çin'e göre devletlerin hiyerarşik bir düzen içerisinde bulunduğu ve hiyerarşinin tepesinde de Çin'in bulunduğu bir sistem bulunmaktadır. Kısaca, her iki imparatorluk da ömürlerinin son dönemlerinde paralel bir kader yaşadığı açıktır. Bu nedenle, her iki toplumun da yaşadığı süreci incelemekte fayda bulunmaktadır.

1 Zbigniew BRZEZINSKI, (çev.) Ertuğrul Dikbaş ve Ergun Kocabıyık, **Büyük Satranç Tahtası**, (İstanbul) Sabah Kitapları, 1998,s.17

I. ÇİN'DEKİ GELİŞMELER

1. Afyon Savaşı (1839-1842)

18. yüzyıla gelindiğinde, Avrupalılar, Çin'den porselen, çay, baharat ve ipek alıyordu. Karşılığında ise Çin'e satacak bir şeyi yoktu ve bu ticaret karşılığında gümüş vermek zorunda kalıyordu. Bu ise, Avrupa ekonomisini zorluyordu. Afyon, 15.yüzyıldan bu yana Çin'de tıbbi amaçlar için üretiliyordu. Tütün ile karıştırılarak kullanılması ise, İspanyollar tarafından popüler edilmişti. 18.yüzyılda Afyon ticareti ağırlıklı olarak Hollanda'nın elindeydi. Afyon içiminin sağlık ve sosyal bir takım sorunlara neden olduğu görülünce, 1729 yılında Çin imparatorluğu Afyon içimini ve ticaretini yasakladı. İngilizler ise, Afyonu 1600'lü yıllardan beri Hindistan'dan alıyordu. 1757'de Bengal'in İngilizler tarafından ele geçirilmesinden sonra İngiliz kontrolündeki Doğu Hindistan şirketi afyonun satımı ve üretimi konusunda tekel haline geldi. 1773 yılında Çin'e gelen afyon en yüksek değerine ulaştı. Bunun üzerine, Çin hükümeti, 1799'da bir kez daha yasaklama kararını ilan etti. 1810'da ise bir ferman yayınlanarak afyon kullanımı ve ticareti yasaklandı. Maalesef, bu fermanın etkisi pek fazla olmadı. 1820'lerde Bengal'den Çin'e yapılan afyon ticareti geçmiş oranlardan kat be kat fazla hâle geldi.²İlginç bir anekdotu burada nakletmek gerekirse, 1830'larda, Amerikalılar, Türkiye'den aldıkları afyonu Çin'de satıyorlardı. Türk afyonu, Çinliler arasında oldukça revaçtaydı. Bu nedenle, uzun yıllar, Çin halkı, Türkiye'nin ABD'nin bir eyaleti olduğunu zannettiler.³

1838 yılında Çinli uyuşturucu kaçakçıları için ölüm cezası getirildi. Bu yıllarda, İngiltere, Çin'e yılda 1.400 ton afyon satıyordu. Mart 1839'da yeni bir imparatorluk komiseri olan Lin

2 Çin toplumunda afyon kullanımı için bkz. ZHENG Yanqwen, *The Social Life of Opium in China*, (Cambridge) Cambridge University Press, 2005.

3 Diana PRESTON, *The Boxer Rebellion: The Dramatic history of China's war on foreigners that shock the world in the summer of 1900*, (New York), The Berkley Book, 1999,s.14

Zişu, imparator tarafından Kanton limanındaki afyon ticaretini kontrol etmek üzere görevlendirildi. Derhal bir emir vererek Çin'e yapılan tüm uyuşturucu ticaretini durdurdu. İngilizler afyon ticaretini durdurmayı kabul etmeyince, Lin de İngilizlere yönelik ticari ambargo koydu. Bir yıl sonra ticaret yeniden başladı; ama afyon ticareti şimdilik yok gibi görünüyordu. Lin, İngiliz tüccarlardan ticaret yapabilmeleri için afyon alım satımı yapmayacaklarını taahhüt eden bir senet imzalamalarını istedi. İngilizler, bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Lin, ellerindeki afyonu kendisine teslim edilmesini istedi. İngiltere'nin Çin'deki ticaret temsilcisi Charles Eliot afyon tüccarlarından ellerindeki stokun kendisine teslim etmelerini istedi. Tüm stoklar teslim edildiğinde, bunları Çinli yetkililere teslim etti. Böylece, Çin hükümeti, İngiliz hükümetine ait mallara el koymuş ve imha etmiş oluyordu. Bunun sonucu olarak İngiliz hükümeti, Çin'den altı milyon dolar tazminat istedi. Çin bunu kabul etmedi. ⁴

Bu arada, Temmuz 1839'da İngiliz denizciler isyan ederek, Kowloon yakınında bir tapınağa saldırdılar. Kendilerine engel olmak isteyen bir Çinliyi de öldürdüler. Çin hükümeti, derhal altı İngiliz denizcinin yargılanması için kendilerine verilmesini istedi. İngiliz hükümeti ise, Çin'deki İngiliz toplumunun yargılamasını ancak buradaki özel İngiliz mahkemelerinin yapabileceğini açıkladı. Kanton'da yargılanan denizciler serbest bırakıldılar. Bu gelişme, Çin'de büyük bir infiale yol açtı. İki ülke arasında afyon ticaretinden dolayı yaşanmakta olan gergin durum bu olayla daha da vahim bir boyut aldı. 3 Kasım 1839'da Hint hükümeti, İngiliz Krallığı adına Çin'e savaş ilan etti. İngiliz askerleri, hemen Yangtze ve İnci Nehri ağzındaki adaları işgal ederek bu nehirleri abluka altına aldı. Arkasından kuzeye yönelerek başkenti tehdit etmeye başladı. Bu sırada geçici bir anlaşma yapıldı. Fakat barış uzun sürmedi çarpışmalar yeniden

4 Arthur WALEY, *The Opium War Through Chinese Eyes*, (New York) RoutledgeCurzon, 2004, ss.11-158.

başladığında, 1841 yılında İngilizler Céciyan sahillerinde Ningbo kentini işgal etti. Ayrıca, Şanghay işgal edildi. Öbür taraftan, savaştan önce İngiltere savaşa hazırlığı için Hong Kong'u üs olarak kullanmak için işgal etmişti.⁵

1842 yılında Çin ile İngiltere barış için müzakerelere başlayarak 29 Ağustos 1842'de İngiliz Savaş gemisi HMS Cornwallis'in güvertesinde Nanjing Antlaşmasını imzaladılar. Antlaşma 1843 yılında yürürlüğe girdi. Nanjing antlaşması Çin'in ilk **"adil olmayan"** anlaşmasıydı. Aynı zamanda, **"utanç asrı"** olarak adlandırılacak olan bir zaman diliminin de başlangıcıydı. Bu anlaşmayla Çin, Hong Kong'u İngiltere'ye devretti ve Kanton, Amoy, Fuçov, Ningpo ve Şanghay limanlarını İngiliz ticaretine açtı. Bir yıl sonra imzalanan ek bir anlaşmayla da İngiliz uyrukluların kendi konsolosluklarında yargılanacağı, ilerde başka bir ulusa verilecek ayrıcalıkların İngilizlere de uygulanacağı kabul edildi.⁶ Bu son madde, daha sonra Fransa ile imzalanan **Huangpu** ve ABD ile imzalanan Wangşia anlaşmalarına da girdi.

Kuşkusuz, Çin'in Afyon savaşını kaybetmesinin bir takım nedenleri vardı. Her şeyden önce, Ateşli silahlar, bundan 200 yıl önce yazılmış el kitaplarından yararlanan deneyimsiz ustalar tarafından cephe gerisinde imal ediliyordu. Afyon savaşı sonrasında imparatorluk ne olan biteni anlamak için bir soruşturma yaptırdı, ne yurt dışına gözlemciler gönderdi, ne de yurt içinde en ufak bir kurumsal değişiklik yaptı. Saraya, Amerikan temsilcisinin sunduğu modern silah satma planları geri çevrildi. Nanjing antlaşmasında ve daha sonraki ek anlaşmalarda Çin'in ileri gelenlerini üzen en önemli nokta, artık bundan sonra barbarlarla yapacakları yazışmalarda onlara eşit muamele etmek zorunda olmalarıydı. Anlaşmaları Çin adına İngiliz Henry

5 Byron FARWELL, **Quenn Victoria's Little Wars** (New York) Harper & Row, 1972, ss.12-22

6 Afyon Savaşı'nın sonuçlarını daha kapsamlı bir şekilde incelemek için bkz. Jack BEECHING, **The Chinese Opium Wars**, (Londra) Hutchinson, 1975.

Pottinger⁷ ile müzakere eden Ji-ying, imparatora yazdığı raporlarda Batılı devletlerin anayasal yapılarını küçümseyen deyimler kullanmaya devam ettiği görülmektedir.⁸

2. Arrow Savaşı 1856-1860 (İkinci Afyon Savaşı)

Nanjing antlaşması imzalanmıştı; ama İngiltere bu antlaşmanın hükümlerinden pek memnun değildi. Çin hükümetinin de desteği ile yerel halk pek fazla ticaret yapmaya yanaşmıyor hatta engel oluyor güçlükler çıkarıyordu. Neticede, İngiltere, 1842 Nanjing antlaşmasının yeniden müzakere edilerek, Çin'in bütün limanlarının İngiliz tüccarlara açılmasını ve afyon ticaretinin yasal hâle getirilmesini istiyordu. Bu talep, sadece İngiltere'den değil ABD ve Fransa'dan da geliyordu. Nihayet İngiltere'nin aradığı fırsat çıktı.⁹

8 Ekim 1856'da Çinli yetkililer, Hong Kong'a kayıtlı ve İngiliz bayrağı taşıyan Arrow adında bir Çin gemisinde korsanlık ve kaçakçılık şüphesiyle arama yaptılar. On iki Çinli mürettebat tutuklandı. Guangçov'daki İngiliz yetkililer, derhal Çin hükümetine başvurarak geminin İngiltere'ye ait olduğunu ve İngiliz gemilerinin Nanjing antlaşması tarafından korunduğunu hatırlatarak, tutuklanan denizcilerin serbest bırakılmasını istediler. İngilizler, bir yandan Kırım Savaşı diğer yandan da Hindistan'daki Sepoy isyanıyla uğraşıyordu.¹⁰ Bu nedenle, 1857 yılına kadar bu olaya ciddi bir müdahalede bulunamadı.

7 Henry Pottinger, daha sonra İngiliz Krallığı'nın ilk Hong Kong genel valisi olmuştur.

8 Frederic WAKEMAN, *Fall of Imperial China*, (New York) The Free Press, 1975, ss.163-198

9 James LAWRENCE, *The Rise and Fall of British Empire*, (New York) St. Martin's Press, ss.235-250

10 **Sepoy İsyanı:** Sepoylar (Doğu Hindistan Şireketi ordusunda görevli Hint askerleri) arasında yaşanan sorunlar ve kıtlık nedeniyle 1857'de patlak verdi. Hindistan'daki İngilizler öldürülmeye başlandı. Bunun üzerine İngiltere 1858'de bu Hint ayaklanmasını sert bir şekilde bastırdı.

Bu arada İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya'ya ittifak kurma çağrısında bulundu. Fransa bu çağrıyı hemen kabul etmişti; çünkü bir Fransız misyoner olan August Chapdelaine, Guangşi şehrinde Çinli yerel yöneticiler tarafından idam edilmişti. İngiliz ve Fransız birlikleri Amiral Sir Michael Seymour'un komutası altında birleştirildi. ABD ve Rusya, Hong Kong'a temsilciler yollayarak İngiltere ve Fransa'ya yardım etmek istediklerini bildirdiler.¹¹

1857'de İngilizler, İnci Nehrinde Guangçov'a saldırdılar. Guangdong ve Guangşi valisi olan Yi Ming-çen bütün Çinli askarlere İngiliz saldırılarına karşı koymama emri verdi. İngiltere ve Fransa Guangçov'u ele geçirdi. Vali Yi ming-çen de esir düştü. Sonuçta, 1858 yazında, İngiliz, Fransız, Amerikan ve Rus savaş gemileri Pekin'in limanı olan Tienjin'e yöneldiler. Kent İngiliz ve Fransız birlikleri tarafından ele geçirildi. Rus ve Amerikan birlikleri ise, bu saldırıya katılmadılar. Bu işgalin ardından Çin hükümeti ile koalisyon güçleri arasında Tienjin Antlaşması imzalandı. Bu antlaşma;

- Tayvan ve Haynan adalarını ve bazı iç limanları da içeren 10'dan fazla yeni limanın uluslar arası ticarete açılmasını,
- Yabancı gemilerin Çin iç sularında yani nehirlerinde, özellikle Yangtze nehrinde serbestçe seyrini ve antlaşmayı imzalayan ülke pasaportunu taşıyan herkesin bütün Çin'de serbestçe dolaşmasına izin verilmesini
- İngiltere ile afyon ticareti yasal hâle getirilmesini
- ve İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya'nın Pekin'de elçilikler açmalarına izin verilmesini öngörmekteydi.¹²

11 John Yue-wo, WONG, **Deadly Dreams: Opium and the Arrow War in China 1856-1860**, (Cambridge) Cambridge University Press, 1999, ss. 43-68

12 Jacques GERNET ve Charles HARTMAN, **A History of Chinese Civilization**, (Cambridge) Cambridge University Press, 1999, s.577.

Bu arada, savaşın sona ermesini sağlayan müzakerelere aracılık etmesinin karşılığı olarak Rus elçisi Ignatiev, kendi ülkesi için toprak talep ederek Çin ile 28 Mayıs 1858'de Aygun Antlaşmasını imzaladı. Bu antlaşma, 1669'da Çin'in en güçlü olduğu dönemde Rusya ile imzalanan Nerçinsk antlaşmasını yeniden gözden geçirilmesini öngörerek, Rusya'nın lehine bir takım sınırlar düzenlemeleri getiriyordu. Bu şekilde, bugünkü Vladivostok ve Habarovsk kentlerini de içeren, Amur nehrinin kuzeyi ve Ussuri nehrinin doğusundan denize kadar olan 780 bin kilometre kare toprak parçası Rusya'ya devredildi. Böylece, Rusya, Pasifik bölgesinde etkinlik kazandı.¹³

3. Pekin Antlaşması

1859'da Çin, Pekin'de elçilik kurulmasını kabul ettiği hâlde buna karşı çıktı ve izin vermedi. Ve bütün geçitleri kapattı. Bunun üzerine, İngiliz ve Fransızlar Pekin'i ele geçirmeye karar verdiler. 18 Savaş gemisinin desteğinde Pekin'e doğru yürüyüş başladı; ancak Çin'in sahil bölgelerine yerleştirdiği yeni bataryalardan İngiliz ve Fransız gemileri yoğun ateş aldı. Bir Moğol generalin komutasında savaşan Çinliler zafer kazandılar. Müttefikler 400 kayıp verip geri çekildiler. 1860 yılında, Hong Kong'da toplanan İngiliz ve Fransız birlikleri bir kez daha Pekin üzerine yürümeye karar verdiler. Bu sefer müttefiklerin askeri gücü oldukça büyüktü. Nihayet, 26 Ağustos 1860'da İngiliz ve Fransız birlikleri Pekin'e ulaştılar. 6 Ekim'de ise, İngiltere ve Fransa, Pekin'i işgal ettiler. Çin imparatoru başkentten kaçmak zorunda kaldı. İmparatorun kardeşi Prens Gong, tarafından müttefiklerle Pekin antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, daha önceki antlaşmaları onaylıyor, savaş tazminatını arttırıyor, Kovlun yarımadasını İngilizlere bırakıyor ve Fransız misyonerlerin iç bölgelerde toprak satın almasına izin veriyordu.

13 Nicholas RIASANOVSKY, *A History of Russia*, (New York) Oxford University Press, 2000, s.390.

İngilizler, Çin'in kuzeyini 1862'ye kadar ellerinde tuttular. Daha sonra Şanghay'a çekildiler.¹⁴

4. Tayping İsyanı

Tüm bunlar olurken, 1850'den beri güney ve orta Çin'in geniş bölgeleri iç ayaklanmalarla çalkanıyordu. Bu ayaklanmaların en önemlisi Tayping İsyanıdır. Bir köy öğretmeni olan Hong Şiuçuan, bir gün, Guangdong sokaklarında kendisine yabancı bir misyoner broşür verir. Devlet memurluğu sınavlarında başarısız olan Hong Şiuçuan hastalanır. Yüksek ateşliyen bazı rüyalar görür. İyileştikten sonra, misyonerin kendisine verdiği broşürü okuyunca, kendisinin Hz. İsa'nın küçük kardeşi olduğuna karar verir. Böylece Hong Şiuçuan, kısa sürede büyük bir taraftar toplar. Destekçileri genelde hükümetin ağır vergilerinden bıkmış yoksul köylülerdir. Kısa süre sonra Tayping İlahi Krallığını ilan eder. Hristiyan çizgileri nedeniyle dış destek almakta gecikmez. Çin'deki misyonerler maddi destek sağlar. Avrupalı güçlerden modern silahlar elde eder.¹⁵

Tayping isyancıları, Çin ordusunun aksine Avrupalıların da desteğiyle modern bir ordu oluşturmuştu. Askerler kırmızı ceket ve mavi kazak şeklinde bir nevi üniforma giyiyorlardı ve saçlarını uzatıyorlardı. Çinliler bu askerleri Çangmao yani uzun saçlılar diye adlandırıyordu. Mart 1853'de 700 bin kişilik Tayping ordusu Nanjing'i ele geçirerek imparatorluk ordusuna bağlı 30 bin askeri öldürerek binlerce sivil halkı da esir almışlardı. 1860 yılına gelindiğinde Tayping askerlerinin sayısı 2,5 milyona ulaşmıştı.¹⁶ Tayping isyanı aslında Çin şartlarında oldukça modern yenilikler getirmişti. Bunlar:

14 GERNET ve HARTMAN, *op.cit.* ss.577-579.

15 Andrew WILSON, *The Ever Victorious Army*, (Londra) Greenhill Boks, 1991, ss.3-21.

16 *ibid.*

- Özel mülkiyet kaldırılarak, toprağın devlet tarafından dağıtılması,
- Sınıfsız bir toplum ve kadın-erkek eşitliğinin ilan edilmesi,
- Güneş takvimi yerine ay takviminin benimsenmesi,
- Çok eşliliğin yasaklanması,
- Yeni kanunlar çıkarılarak afyon, tütün, kumar, kölelik ve içkinin yasaklanması
- Konfüçyüs ilkeleri üzerinden yapılan memuriyete giriş sınavı
- İncil ilkeleri üzerine yapılmaya başlanması, olarak sayılabilir.¹⁷

Çin, Tayping ile mücadele edemeyince yardımına İngiltere yetişti. Özellikle afyon ve diğer ticaretin Tayping tarafından tehdit edilir hale gelmesi İngilizleri rahatsız etmişti. Bu nedenle, İngilizler Tayping'lerin modern ordusu karşısında mücadele edebilecek yeni bir ordu kurmak üzere Charles Gordon'u gönderdi. Çinli Gordon olarak da bilinen Charles Gordon, Kırım savaşı sırasında Osmanlı İmparatorluğunda da görev yapmıştı. Sivastopol'un kuşatılmasında görev almış ve savaş sonrası Osmanlı-Rus sınırının belirlenmesi çalışmalarında bulunmuştu. Osmanlı Devletinde Gordon Paşa olarak bilinen Charles Gordon ve Frederick Townsend Ward, Çin imparatorluk ordusu içinde yeni bir elit ordu kurarak adını **Ch'ann-sheng Chzin (Ebedi Muzaffer Ordu)** koymuştur.¹⁸ Charles Gordon'ın bu yeni elit Çin ordusuna Ebedi muzaffer ismini vermesinin daha önce adına görev yaptığı Osmanlı padişahlarının tuğrasında yazan **El Muzaffer daimuhu** ibaresinden esinlenmiş olabileceği düşünülebilir.

Kuşkusuz, Çin'de sadece bu ordu yoktu. Batılı silahlarla donatılmış ve Avrupalılar tarafından eğitilmiş, Zeng Guofan'ın Şiang ordusu da bulunmaktaydı. Nihayet, 1864 yılında, bu ordular, ülke çapında Tayping İsyanını sert bir şekilde bastırdılar. Bu isyanın sonucu Çin imparatorluğu için oldukça pahalı olmuştu. Her şeyden önce isyan boyunca Çin, önemli bir oranda

17 Daha geniş bilgi için bkz. Thomas REILLY, **The Taiping Heavenly Kingdom**, (Seattle) University of Washington Press, 2004.

18 Andrew WILSON, **The Ever Victorious Army**, ss.123-141 ve 142-165.

vergi gelirinden ve asker gücünden mahrum kalmıştı. Ve her şeyden önemlisi Avrupa'nın yardımına ihtiyaç duyulmuştu. Bunun sonucu olarak, reform yapılması gereği daha yüksek sesle dile getirilir hale geldi.

5. Çin'de Modernleşme sürecinin başlaması

1847 yılında, Yung Wing adlı bir Çinli öğrenci, misyonerler tarafından ABD'ye götürüldü. 1854'de Yung Wing, Yale Üniversitesinden mezun oldu. Çin'e döndükten sonra Zeng Guofan tarafından tercüman olarak kullanıldı. Yung Wing, Çinli öğrencilerin yurt dışına gönderilmesini önerdi. 1872'de kendisinin de başında bulunduğu 120 kişilik Çinli öğrenci heyeti ABD'ye gitti. Bu öğrencilere geleneksel eğitim sistemine sahip Çinli öğretmenler de eşlik etti. Bunun nedeni Çin'de memurluğa girişi sınavının geleneksel sistem üzerinden yapılmasıydı. Bu öğretmenler ABD'deki Çinli öğrencilerin Çin'de bürokrasiye girebilmeleri için bu sınavlara hazırlıyorlardı.¹⁹

1872 yılında, Çinli tüccarlar, Buharlı Gemicilik Şirketini kurdular. Artık deniz üzerinden Şanghay'dan Tianjin'e daha çabuk gidilebiliyordu. Buharlı gemilerin kullandığı kömürü karşılamak için 1878 yılında Tianjin'in kuzeyinde Kay-ping kömür madenleri açıldı. Bu kömürün nakliyesi için 1881'de Çin'in ilk demiryolu inşa edildi. Ancak Kay-ping kömür madenleri, Çin'in dış borçları nedeniyle yabancılar tarafından borçlarına karşılık el konuldu. Muhafazakâr Çinliler ise, madenlerden, demiryollarından, telgraf hatlarından doğa ile insan arasındaki uyumu (feng-shui) bozabileceğinden dolayı korkuyorlardı ve bu nedenle karşı çıkıyorlardı. Her ne kadar yenilikçi Çinliler, bu korkuların üstesinden gelmişse de, uzun bir süre bu hassasiyet devam etmiştir.²⁰

19 Stacey BIELER, *Patriots or Traitors: A History of American Educated Chinese Students*, (New York), M.E. Sharpe, 2003, ,s1-24

20 Daha fazla bilgi için bkz. Rayne KRUGER *All Under Heaven: A Complete History of China*,(Hoboken N.J.) John Wiley and Sons Ltd, 2004

1870'lerde Çin, donanma inşasına başlamıştı. 1880'lerde Li Hong-çang, kruvazörler almış ve İngiltere'den danışmanlar getirtmişti. Daha sonra bu donanmaya Alman zırhlıları da eklendi. Fakat 1880'lerin sonuna gelindiğinde donanmaya ayrılan para imparatoriçe için yazlık saray inşaatına yönlendirilerek bu para burada kullanıldı. Çinli yöneticilerin dar görüşlülüğünün cezasını 1894-1895 Japon-Çin savaşında çektiler. Çin, Japonya karşısında ağır bir yenilgi alarak toprak kaybına uğradı. Daha ilginç olanı, savaş sırasında savaş gemilerinde kullanılabilecek ne top mermisi, ne de barut vardı. Kuzey Çin ordusuna bağlı filodaki gemilerin top mermileri ateş almayınca incelendiğinde bu mermilerin içinde barut yerine kum olduğu görülmüştür. Bu da gösteriyor ki Çin'deki çürümüşlük her yere yayılmıştı ve devletin güvenliği veya çıkarı bir anlam taşımıyordu. Sonuçta, Çin'de başlatılan modernleşme süreci pek fazla ilerleme kaydedememişti.

6. Çin- Japon Savaşı 1894-95

Çin ulusal kimliğinin ortaya çıkması ve Çin milliyetçiliğinin oluşmasında ve cumhuriyete giden 1911 Burjuva devriminin kökenleri Çin-Japon savaşına dayanmaktadır. Öteden beri, Çin Japonya'yı bir ticaret alanı olarak görmekteydi. Çin hanedanlık tarihinde, Moğolların (1280-1468) iktidara gelerek Yüan döneminin başlamasıyla, dış politikasında yayılmacı bir siyaset izlemeye başlamıştı. Kubilay Han zamanında Japonya'ya karşı bir istila hareketine girişilmiş, (1281) fakat ahşaptan yapılmış fi-loların denizde yakalandıkları fırtınadan dolayı batmaları nedeniyle başarıya ulaşamamıştı.

Japonlar, Ming Hanedanlığı döneminde, Çin sahillerine saldırmaya başlamışlardı. Japon saldırıları iyi organize edilmiş soyguncu akınları niteliğindeydi. Sahile en yakın şehirlere saldırır, yağmalarlar ve geri çekilirlerdi. Bu saldırılar, genellikle Çin'in zengin bölgelerine yapılırdı. Bu da Çin ekonomisine

oldukça zarar vermekteydi. Çin'in aldığı bütün önlemler yetersiz kalmıştı. Sonunda kıyı bölgesindeki köylüleri buradan boşaltarak iç kesimlere taşıdılar. Böylece, Japonların karada daha fazla yol kat etmesi sağlanarak püskürtülmeleri daha kolay hale geldi. Öte yandan, bazı Çinli köylüler, Japonlarla işbirliği yapıyordu. Ming yönetimi, bu zorunlu boşaltma stratejisiyle bunun da önüne geçmiş oldu.²¹

1597 yılında, Japonya, Çin'in bir Vassal devleti olan Kore'ye saldırdı. Bu sefer ki saldırı, Japonların bu bölgeye yerleşme arzusunu dışa vuran bir emperyalist hareketti. Kore, Çin'in koruması altında olduğu için Çin'den yardım istedi. Çin kuvvetleri önceleri Japonlara karşı başarılı olamadıysa da, 1598'de Japonlar, Kore'yi terk etmek zorunda kaldılar. Japonlar, intikam almak için, Çin sahillerine hücum ederek şehirlerdeki insanları katlettiler ve şehirleri yağmaladılar. Kore hadisesinin en önemli sonucu Mançuların güçlenmesi oldu.²²

XIX yüzyıla gelindiğinde, Japon iç siyasetinde de önemli gelişmeler oluyordu. Japonya'da feodal sistem sonra ermiş, reform dönemi olan imparator Meiji'nin adını alan dönem (1868-1912) başlamıştı. Meiji dönemi, Japonya'da büyük bir dönüşüm başlatmış olmakla beraber, Japon dış siyasetini de tamamen değiştirmiştir. Hızla Avrupalılaşmaya başlayan Japonya, tıpkı onlar gibi emperyalist bir siyaset de izlemeye başlıyordu. Japonya, gide-rek Kore üzerinde etki kurmaya başladı. Daha önce yaşananlar nedeniyle Çin, bir kez daha dikkatini Japonya üzerine yoğunlaştırdı. 1869 yılında, Çin, bir dostluk heyetini Japonya'ya gönderdi. Ardından 1871 yılında ise, Çin-Japonya ittifak anlaşması imzalandı. 1874 yılında, Japonya, Liyu-kıy ve Tayvan adalarında birkaç Japon'un öldürülmesini bahane ederek bu adalara saldırdı. Tazminat karşılığında buralardan çekildi. 1876 yılında,

21 Wolfram EBERHARD, *Çin Tarihi*, (Ankara) Türk Tarih Kurumu yay, 3. Bası, 1995, s.276

22 ibid., s.286

Liyu-kiyu adasını bir nevi tazminat olarak aldı. Bu tarihten itibaren, Japonya'nın ana amacı Kore'yi baskı altında tutmaktı. 1885'de, Japonya, Kore'de ulusal çıkarları olduğunu ilan etti.²³

Avrupa'daki gibi, Japonya'nın zaferleri büyük bir mali yük getirmeye başlamıştı. Bu yükün paylaşılabilmesi imparatorluğun yayılmacı siyasetini de yakında etkiliyordu. Soruna geleneksel bir çözüm yolu olan ve Avrupalıların uzun bir süreden beri uyguladığı sömürgecilik politikası yanıt oldu. Bunun sonucu olarak, Japonya, gözünü Çin üzerine dikti. Özellikle, Kore, Japonya açısından oldukça önemliydi. Çünkü coğrafik olarak kendisine ve Çin'e yakın bir bölgeydi. Aynı zamanda, Japonya buradan pirinç ve altın ithal ediyordu. Kore'nin soya fasulyesinin yetiştirilmesi için verimli toprakları ve zengin ormanları vardı. Bu iki ham madde Japonya için hayati önem taşımaktaydı. Japon kamuoyunda giderek milliyetçi bir yapı oluşmaya başlamış ve o dönemde sınırlı askeri zaferlerle yetinmeyen halk ve politikacılar daha fazlasını istemeye başlamışlardı. Ulusal savunma kavramı ışığı altında donanma Tayvan'la ilgilenmeye başlar. Japonya'daki siyasal partiler; Tayvan ve Çin'in bazı bölgelerinin mutlaka ele geçirilmesi yönünde ısrar ediyorlardı.²⁴

O dönemde, Japonya, Rusya'nın Çin'in kuzeyine ve Kore'ye yerleşmesinden korkuyordu. Öte yandan, Kore'deki Yi Hanedanlığı ise, geleneksel duruşunu ve Çin ile olan ilişkilerini muhafaza etmek için uğraşıyordu. Bu arada, Kore aynı zamanda modernleşmek de istiyordu; ama Çin buna yanaşmıyordu. Çünkü Kore'de Japonya ile işbirliği içinde başlayacak bir modernleşme hareketi tüm Asya'ya yayılabilir, bu da Japonya'yı bölgenin yegâne başat gücü yapabiliirdi.²⁵ Tekrar etmek gerekirse, Japonya'nın

23 ibid, s.528

24 Akira IRIYE, "Japan's Drive to Great Power Status", Marius B. JANSEN,(ed) **The Emergence of Meiji Japan**, (New York) Cambridge University Press, 1995, s.314

25 ibid., s.292

Çin'e savaş açmak istemesinin temel nedeni bölgede büyük güç statüsü kazanmaktı. Dönemin Japon devlet adamı Tokutomi Soho, Japon ulusunun pahalı bir ulus olduğunun altını çizerek, temelde savaşa karşı olduğunu; ama birilerinin bu büyük ulusun masraflarını çekmesinin gerektiğini söylemiştir.²⁶ Bunun bir sonucu olarak, savaş kaçınılmaz hale gelmişti.

1875 yılında, Çin kendi kontrolü altındaki Kore'nin Japonya tarafından bağımsız bir devlet olarak tanınmasına göz yummuştur. Buna rağmen, Çin, Kore'de etkisini artırmaya çalışmış, bu durum ise, Japonya ile rekabeti artırmıştır. Bu rekabet, Kore kamuoyunu yenilikçi ve muhafazakâr olarak ikiye bölmüştür. Yenilikçiler, Japon yanlılarından oluşuyordu. Karşı tarafta ise, Çin yanlıları bulunmaktaydı. Öte yandan, 1875'de Japon keşif gemileriyle, Kore sahillerindeki savunma bataryaları arasında çatışmalar meydana gelmekteydi. 1876'da bazı Kore limanlarının ticarete açılmasıyla bu gerginlik kısa bir süre olsa da sona erdi. Bu arada, 1881-1894 yılları arasında, Kore'den sorumlu Çinli yetkili Li Hong-çang, 1882 yılında, ABD, Britanya ve Almanya ile bir takım ticaret anlaşmaları imzaladı.²⁷ Böylece, Batılı güçleri Japonya'ya karşı denge unsuru olarak kullanmaya çalıştı. Kore'de ortaya çıkan bir takım huzursuzluklar nedeniyle, Japonya buraya müdahale etmemesi üzerine, Çin müdahale etti. 1885 yılında, Tianjin şehrinde Ito Hirobumi ve Li Hong-çang bir araya gelerek, Kore'den askerlerin çekilmesi üzerine anlaştılar.

1894 yılında, Japon yanlısı Koreli bir reformistin bir suikast sonucu Şanghay'da öldürülmesi bardağı taşıran son damla oldu. Kore'de dini bir tarikat olan Tonghak öncülüğünde ayaklanmalar çıktı. Kore yönetimi, yardım için Çin'e başvurdu. Ardından da Japonya buradaki reformistleri desteklemek için 8 Haziran 1894'de Seul'e girerek kraliyet sarayını ele geçirdi. Her ne kadar

26 ibid., s312

27 W.G. BEASLEY, *Japanese Imperialism: 1894-1945*, (Oxford) Oxford University Press, 1987, s.44.

deniz savaşı daha önce başlamış olsa da, resmi olarak savaş 1 Ağustos 1894 tarihinde ilan edildi. Japon ordusu bir dizi savaş sonucu Çin'i; Seul ve Pyongyang'da yenilgiye uğratarak, Çin'in kuzeye çekilmesini sağladı. Lioning'deki zafer, Çin topraklarının yolunu da açmıştı. 21 Kasım'da Japonlar Porth Arthur'u aldılar. Çin'in kuzey donanması Yalu nehrinin ağzında Japon donanması tarafından mağlup edildi.²⁸ Çin, on iki gemisinden sekizini kaybederek, Vey-hay-vey deniz üssünün gerisine çekildi. Denizden bir saldırı bekleyen Çin, Liaodong yarımadasını geçerek gelen Japon kara birlikleri tarafından sürpriz bir saldırıya uğradı. 2 Şubat 1895'te, Vey-hay-vey deniz üssünün düşmesinden sonra, soğuk kış şartları altında Japon ordusu Mançurya'ya doğru ilerlemeye başladı. Port Arthur'un düşmesinden sonra, Çinliler, Pekin'e doğru yürüyen Japonlarla barış olanaklarını aramaya başladı. Savaş esnasında, Çin, üç defa barış için heyet gönderdi. Mançu Hanedanlığı, ya savaşı sona erdirecekti, ya da Japonya tarafından bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılacaktı. Bu nedenle, Çinli yöneticiler, barış olanaklarını aramaya başladı. Nihayet, 17 Nisan 1895 tarihinde, Japonya ve Çin arasındaki savaş bitiren Şimonoseki Anlaşması imzalanmıştır.

7. Çin'de Ulusal Direnişin başlaması

Bütün bu süreç içerisinde, Mançu Hanedanlığının hüküm sürdüğü Çin'de de büyük gelişmeler olmaktaydı. Şimonoseki anlaşmasının görüşmelerinde Li Hong-çang, anlaşmadaki birçok maddenin Çin'de ulusal hassasiyeti artıracığını ve bunun istenmeyen sonuçlarının olacağı konusunda uyarıda bulunmuştu. Gerçekten de, anlaşmanın imzalanmasından sonra tüm Çin ülkesinde büyük tepkiler ortaya çıkmıştı. Bu tepkilerin çoğu imparatorluğun devlet adamlarından ve valilerinden geliyordu. Çin-Japon savaşı sadece Tayvan'ın elden çıkmasına neden olmamış

28 ibid,s.48.

aynı zamanda binlerce yıllık Çin'in imparatorluk ve toplumsal yapısının da uğradığı erozyonun görülmesine neden olmuştur. Giderek, Çin'de, Mançuların dışındaki halk ve aydınlarda milliyetçi bir söylem belirmeye başlamıştı. Mançular gerek etnik olarak gerekse kültürel olarak Han Çinlilerinden farklıydılar. Mançular, Han Çinlilerini küçümserlerdi.

Mançularla Han Çinlilerinin evlenmesi örf ve adet hukukuna göre yasaktı. Dolayısıyla, Şimonoseki anlaşmasıyla Mançu hanedanlığı sadece kendi çıkarlarını korumuş halkı düşünmemişti. Bunun sonucu olarak, genelde, Japonya'nın yayılmacı ve onur kırıcı siyasetine karşı, özelde ise, Mançu Hanedanlığına karşı giderek tepkiler artmaya başladı. Mançu hanedanlığı da boş durmuyordu. İmparator, Batı'nın ve Japonya'nın geldiği durumu görmüş, Çin'de de bir an önce bu reformların başlatılmasını istemişti. Aslında, Meiji reformları Japonya'da başladığında, Çin'de kimi aydınlar Çin'in de Japonya'yı örnek alarak kendisini yenilemesini istemişti. Buna rağmen, ülkedeki muhafazakâr kanat buna yanaşmamıştı. Onların korkuları, aristokratik düzenin yıkılarak kendi düzenlerinin bozulmasıydı.

Çin'de ulusçuluk hareketi, aslında Afyon Savaşıyla çoktan başlamıştı. Bu savaşlar, neticesinde imzalanan anlaşmalarla Çin adeta Batılıların özellikle de İngiltere'nin bir sömürgesi haline gelmişti. Bunun üstüne bir de Japonya'nın Çin üzerindeki emelleri eklenince ülkede ulusçuluk hareketleri münferit olmaktan çıkıp belli bölgelerde, belirgin şahısların önderliği altında toplanmaya başlamıştır. İmparatoriçe Ci-şi imparatorun arkasındaki esas gücü ülkeyi o yönetiyordu. İmparator küçük yaşta tahta çıktığı için onun naipliğini almıştı. Ana-imparatoriçeye göre, Batılılar, barbar ve korsanlardan başka bir şey değildi. Bu düşünce yapısı saraya da hâkim olmuş reform sürecini başlatmamıştı; ama imparator reform yapmanın gerekli olduğunun farkındaydı.

8. Yüz gün Reformu

Çin İmparatoruna göre, dış güçler her bakımdan güçlüydü ve ülkesinin içişlerine karışıyorlardı. Çin, daha fazla bu zayıf orduyla ve reforma karşı bilginleriyle kendisini onlara karşı savunamazdı. 1897'de Almanya öldürülen iki alman rahip olayını kapatmak için Şantung bölgesinde imtiyaz istiyordu. Onu hemen diğer Avrupalı ülkeler ve Japonya izledi. Çin artık bu güçlerin esareti altındaydı.²⁹ Çin yönetimi, tarihi geçmişiyle bağları kesmeden çeşitli reformların yapılmasına karar verdi. Böylece, imparator, Batı'nın Çin'e daha fazla müdahale etmesini önleyeceğini düşünüyordu. Bu dönemde, giderek reformların bir devrime dönüşmesini isteyen isimler de vardı. Bunların başında, tanıdık bir isim olan Li Hong-çang geliyordu. Li, Moskova'ya bir heyetle gitmiş ve Avrupa'yı dolaşmıştı. Çin'de reformcular da ikiye ayrılmıştı; birinci gruba göre, yabancı ülkelere teknik bilgiler öğrenilerek yavaş yavaş Çin'e tatbik edilmeliydi, diğer grup ise, devlet ve kurumlarının kökten değiştirilmesini savunmaktaydı.³⁰

Neticede, 1895 ve 1898'de, tanınmış bir Çinli bilgin olan Kang You Wei imparatorun yanına iki defa çıkmış ve radikal bir reform isteyen muhtıra sunmuştur. Bu muhtıralar, imparatoru o kadar ikna etmiştir ki, 11 Temmuz 1898 tarihinde bir ferman yayınlarak eğitimde, bilimde, devlet kurumlarında ve orduda bir takım reformların yapılması sürecini başlatmıştır.³¹ Aslında imparator Guangşu, reformcu bir yapıya sahipti ve halkının iyiliğin düşünüyordu; hatta ülkesi hakkındaki raporları okurken gözyaşlarını tutamadığı rivayet edilir. Bu reformlar, Çin imparatorluğunun anayasal bir monarşiye dönüşmesi sürecini

29 Daha geniş bilgi için bkz. John SCHRECKER, *Imperialism and Chinese Nationalism: Germany in Shantung*, (Cambridge, Mass) Harvard University Press, 1971.

30 EBERHARD, *op.cit.*, s.330.

31 H.B. MORSE, *The International Relations of the Chinese Empire*, (Londra), Longmans, Gren, 1918, ss.101-127

de başlatmıştı. Çin imparatoru, başta Japonya, Osmanlı Devleti ve ABD'ye heyetler göndererek buradaki anayasal sistemleri ve reform süreçlerini rapor ettirtmiştir. Özellikle bir Sosyal Darwinist olan K'ang You- Wei, yaptığı çeşitli çalışmalarda Osmanlı Devleti ve Hindistan'ı Sosyal Darwinizm açısından ele alarak dar görüşlü politikaların bu devletleri ne hale getirdiğini ortaya koyma çalışmıştır.

Kang'ın Osmanlı İmparatorluğu'na ilgisi I. Meşrutiyetin (1876) ilanı ile başladığı düşünülmektedir. Kang, Osmanlı İmparatorluğu'nu 40 yıldan uzun zaman yakından takip etmiştir. Kang, 1898'de imparatora sunduğu "Türkler'in Gerilemesi" adlı raporunda Osmanlı'da Mithat Paşa döneminde yapılan reformlardan övgüyle bahsetmekte, bu reformların Türkler ve Çinliler arasındaki büyük benzerliklerden dolayı Çin için en iyi reform örneği olduğunu savunmaktadır. Kang You Wei Osmanlı üzerine yazdığı bu yazıda Osmanlı'nın son dönem Meşrutiyet ve modernleşme hareketlerine büyük önem verdiğini göstermektedir.³²Kang You Wei, 1898'de yazdığı ve Çin imparatoruna sunduğu "Türkler'in (Osmanlının) Zayıflaması" adlı raporunda dönemin Osmanlı Devleti ile ilgili önemli saptamalarda bulunmaktadır. Kang, söz konusu raporu yazdığı sırada henüz Osmanlı Devleti'ne seyahatini gerçekleştirmemiştir; ancak Osmanlı ve Osmanlı'da yaşanan reform hareketleri ile ilgili çok ayrıntılı bilgilere sahipti.³³

Kang You Wei, 1898'de Çin imparatoru Guangşu'ya sunduğu "Türklerin Zayıflaması" isimli raporunda özetle şunlar yazıyordu:

Ben birçok ülkeye gittim, bizim ile onları karşılaştırdım, (aralarında) bize en yakın olan, bizim için örnek olabilecek en iyi tecrübeye sahip Türkiye'dir. Türkler Hunlar'dan, Yin Hanedanı ve Chun Wei'in soyundan gelirler, Bizim ile aynı köktendirler. Sui ve Tang dönemlerinde Kuzeyde (Çin'in Kuzeyinde)

32 Giray FİDAN, **Çin'den Görünen Osmanlı**, Yeditepe, İstanbul, 2013, s. 10

33 ibid., s12

Binlerce Li (Çin ölçü birimi) alanı kontrol altına aldılar, Moğollardan önce bütün Orta Asya'yı kontrolleri altına aldılar. Qi Dan'lara yenildikten sonra Batı Göktürk ismini aldılar, Moğollar'ın Timur'u tarafından yenildikten sonra bugünkü Türkiye'ye geldiler. Doğu Roma'ya saldırdılar ve büyük başkentleri Konstantinapol'e yerleştiler. Bu dönemde büyük bir imparatorluk oldular, kuzeyde Rusya, doğuda Persler (İran), güneyde Afrika, ortada Eski Yunanistan, Avrupa'da Romanya dâhil Karadeniz, Akdeniz, Hint Okyanusunda güçlendiler, Eski Roma'nın sınırlarını kontrolleri altına aldılar, Avrupa'nın doğusunun tamamını ele geçirdiler. Ming Hanedanı döneminin ortasında Sultan Süleyman süvarileri ile bütün Avrupa'yı kontrolü altına almıştır. Viyana kapılarına kadar gitmişler ancak birleşik ordular ve yağın yağmur nedeniyle başarıya ulaşamamışlardır; yoksabütün Avrupa'yı yutmalarını kimse durduramazdı. Sonraki 300 yıl boyunca Avrupalılar, Türk ismini duyduklarında yüreklerine korku salmıştır...³⁴

Son birkaç yüzyılda, Avrupa'da siyaset istikrarlı bir hale gelmiştir, yeni yönetim biçimi, yeni bilim ve yeni makineler, eskiden olmayan şeylerdir. Onların demiryolları, trenleri, telgraf ağları, balonları bütün dünyaya yayılmıştır. Avrupalıların bu yeni buluşlarını dünyada kullanmayan bir yer kalmamıştır. Türkler ise sadece güçlerine dayanmaktadırlar, hemen (Avrupalıların) yanı- başında derin bir uykudadırlar, yüzyıllar boyunca bunun farkına varamamışlardır, bu çok tuhaftır! Avrupalıların gelişmelerine paralel olarak orduları da güçlenmiş ve yurt dışına da asker göndermeye başlamışlardır, (Türkler'in) yaşadıkları yerler üç denizle çevrili çok bereketli topraklardır, ancak burada mücadelelerin sonu gelmemektedir. Avrupalılar buradaki halkları ayaklandırmıştır, Mısır, Yunanistan ve onlarla beraber Romanya ve Sırbistan bağımsız olmuştur, Bulgaristan isyanından sonra, Ruslar bunu bahane ederek ordu göndermiştir...

(...) Türkiye küçülmüş bu nedenle geçici bir huzur tesis edilmiştir, ülke bu sırada az kalsın tamamen ortadan kalkmanın

34 ibid.,ss.15-16

eşiğine gelmiştir. O dönemde dahi bir sadrazam olan Mithat Paşa sayesinde anayasa ilan edilmiş, kanunlar yenilenmiş ve yeni bir diplomasi tesis edilmiştir. Ülkesinde güvenliği yeniden tesis etmiştir, halk da memnun olmuştur. Eğer Türk sultanı Mithat Paşa'yı dinlemiş olsaydı, Türkler güçlü ordularının da yardımıyla, bu reformlarla ülkelerini güçlendirebilir, 20 yıl içinde Fransa, Almanya, Avusturya ve İtalya ile aynı noktaya gelebilirdi. Ancak Türk Sultanı Mithat Paşa'yı sürgüne göndermiş, anayasayı askıya almış, eski yönetim tarzına dönmüş ve Türkler karanlığa gömülmüştür. Topraklar ekip biçilmemekten sarı otlarla kaplanmıştır, bizim ülkemizle aynıdır, yollar kirlidir, bizim ülkemizle aynıdır, su tesisatı yoktur, kanalizasyon yoktur, elektrik yoktur, makine yoktur, bizim ülkemizle aynıdır, ülkede çok az demiryolu vardır, telgraf ve ulaşım zayıftır, bizim ülkemizle aynıdır, halk çok eski düşünceleri devam ettirmektedir, dini kitaplardan başka bir şey okumazlar, dünyanın gelişmelerinden haberleri yoktur, okullarda dünya ile ilgili bir ders yoktur, kimya, elektrik, ağır sanayi, mühendislik, makine dersleri ve bölümleri yoktur, ticari gemi kaptanlığı yoktur, halkın hiçbir hakkı yoktur, meclis yoktur, yerel meclisler yoktur, seçim yoktur, bizim ülkemizle aynıdır, maliye kargaşa içindedir, halk atlar ve inekler gibi çalışır, bizim ülkemizle aynıdır, mahkemeler sık sık kesilir, hapishaneler berbat durumdadır, bizim ülkemizle aynıdır, dış borçlan çoktur, bizim ülkemizle aynıdır.³⁵

İngiliz, Rus, Fransız, Avusturya ve İtalyan büyükelçileri iç işlerine karışmakta gün geçtikçe baskılarını artırmaktadırlar; halk çaresizdir, bizim ülkemizle aynıdır, halk arasında isyanlar çoktur, herkes imparatoru değiştirmek istemektedir. Ama Türk sultanı ve onun eski karanlık yönetim biçimi devam etmektedir fakat o artık Avrupa'nın güçlü ülkelerince kuşatılmıştır...Türkiye yıkılmak istemiyorsa devrimden başka çaresi yoktur, sadece topraklarını küçültmekle kurtulması mümkün değildir! Kadim Çin kitabı der ki: "Kanuna göre ve düzenle yönetilenler, mutlu; Kanuna uymayan ve kaos ile yönetilenler ise

35 ibid.,ss.17-18

mutlaka yok oldu. Osmanlı ve Çin de aynı durumdadır, Batı Avrupa uzun zamandır ikisini doğunun “Hasta Adamları” olarak görmektedir, hangisinin önce öleceği belli değildir. Günümüz Çin’i ve Osmanlı’sı her bakımdan aynıdır, Çin’in hastalığı Osmanlı’nın da hastalığıdır. Ben Türkler’in durumunu görünce bizim de aynı tehlikeyle karşı karşıya olduğumuzu düşünüyorum. İmparatorumuz reformlar yapmak, anayasa ilan etmek istemektedir, hastalığı ve tedavisini bilmektedir. İşte bu noktada Türklerle ayrılmaktayız. Memurunuzun Osmanlı’nın durumunu size bildirmesinin nedeni, bizim de aynı sorunlarla boğuşmamızdır, bu imparatorumuza bir örnek oluşturabilir, yeni politikalar uygulamalı ve bir anayasayı yürürlüğe koymalıyız; böylece hasta ayağa kalkacaktır, (Türkler’in yaptığı hatayı yapmayarak) Türkler’den farklı olabiliriz. Böylece Çin yıkılmaz, halkı köle durumuna düşmez, imparatorumuz hüküm sürmeye devam eder.³⁶

Kang’ın raporunda Mithat Paşa üzerinde sıklıkla durması aslında maksatlıdır. İmparator Guangşu’ya II. Abdülhamid’in düştüğü hataya düşmemesi konusunda bir mesaj vererek, imparatorun kendisinin görüşlerini dikkate almasını istemiştir. Bir başka deyişle Kang, kendisini Çin’in Mithat Paşası olarak göstermişti. Kang sadece Osmanlıdan bahsetmemiştir. Çalışmalarında Çarlık Rusya’sından ve Meiji Japonya’sından övgü ile bahsederek, bu devletlerin güçlü oldukları için ayakta kaldıklarını belirtmiştir. Kang You Wei, raporunu imparatora sunduktan 10 yıl sonra 27 Temmuz 1908’de Romanya üzerinden İstanbul’a geldi. Kang, İstanbul’a geldiğinde II. Meşrutiyet ilan edilmişti. Dolayısıyla şahit olduğu olayları ayrıntılı bir şekilde kayıt altına aldı. Özellikle İstanbul ve Osmanlı toplum yapısı, günlük hayat ve devletin işleyişi ve bürokrasisi ve İstanbul’un tarihi ve turistik yerleri hakkında ayrıntılı bilgi verdiği seyahatnamesi 1913 yılında Bu Ren dergisinin birinci cildinde

36 ibid.,s.18

yayınlandı.³⁷ Kang, İstanbul'a neden geldiğini seyahatnamesinde şöyle açıklamaktadır: *"Türklerin gerçek yaşamını anlamak istiyorsanız mutlaka İstanbul'a gitmelisiniz, aksi takdirde Türkiye'ye gitmemiş sayılırsınız."*³⁸

Kang, İstanbul'da gördüklerini, duyduklarını ve tattıklarını anlatırken Osmanlının siyaseten içinde bulunduğu duruma da değinmeden duramıyordu. . Örneğin İstanbul'da gördüğü yüksek binaları anlatırken, bu binaların altı büyük devletin elçilik binaları olduğunun altını çizerek şöyle özetliyordu:

Türkler uzun zamandır zayıftır. Bu sebeple İngiliz, Rus, Alman, Fransız, Avusturyalı ve İtalyanlar tarafından rahatsız edilmektedirler. Bu altı elçinin Türkiye'de çok büyük etkileri vardır ve çok saygı görmektedirler. Burada istedikleri zaman toplantı yapabilmektedirler. Padişah onlardan çok çekinmektedir. Bu ülkelerin vatandaşları istediklerini yapmaktadırlar. Türkler onlara ne yapabilirler ki? Türkler, bu altı ülkeye borçludur, her gün onlara borç ödemektedirler...Türklerin bu hastalığı, bizim hastalığımızla aynıdır. Onların elçilik binalarına bakınca, dönüp bizim başkentimizi düşünüyorum. Türklerin hastalığıyla bizim hastalığımız aynıdır ve birbirimize acıyarak bakmaktayız. ³⁹

Kang, seyahatnamesinde yeni anayasanın ilan edildiği II. Meşrutiyet konusunu da şöyle anlatmaktadır:

Türkiye despotik bir ülkedir. Türkler, 27 Temmuz 1908'de büyük tezahüratlarla anayasayı yeniden ilan ettiler, 14 Ekim'de de parlamentoyu yeniden açmaya karar verdiler. Ben de onların anayasayı ilan ettiği gün İstanbul'a vardım. Arabaların içinde ve gemide onların tezahüratlarının seslerini duyabiliyordum, başkente geldikten sonra 15 gün içinde her yerde yarım ay (hilalli) bayraklar asıldı, içkiler içildi, davullar çalındı,

37 ibid.,s.12

38 ibid.,s.37

39 ibid.,s.54

herkes birlikte şarkılar söyledi ve dans etti. Yaşasın yaşasın diye tezahürat ettiler, bu gece ve gündüz hiç durmadı, yollar, parklar, her yer bu haldeydi. Anayasanın kabulü 3 gün içinde tamamlandı, parlamentonun açılmasından 3 ay sonra da seçimler yapıldı, dünyada bu kadar hızlı ve kolayca anayasayı kabul eden başka bir ülke yoktur, bu gerçekten de çok tuhaftır...⁴⁰ Türk halkı biraz saf ve muhafazakardır ve anayasanın ne anlama geldiğini pek anlamıyorlardı. Anayasa ilan edilince her şeyin özgür olacağını ve her istediklerini yapabileceklerini düşünüyorlardı. Bütün yönetimin ve ilgili geleneklerin anayasanın ilanından sonra ortadan kalkacağını düşünüyorlardı. Bir hükümetin yönetim sistemi olmazsa halkın haklarının bir sınırı olmaz. Yeni yasalar ve reformlar hayata geçirilince, padişah kendi yetkilerini halka devretti, kendisinin durumu da oldukça zorlaştı. Halkın isteklerinin sonucu yoktur. Padişahın onların isteklerinin tamamını gerçekleştirmesi mümkün değildir, bu sebeple yönetici ve yönetilenler arasında her zaman çelişki ortaya çıkar, işte böyledir... Türkler anayasayı ilan etmiş olsalar da kargaşa devam etmektedir... Türkler'in geleceği belirsizdir. Avrupa ülkeleri bu nedenle diken üstündedir.⁴¹

Tekrar Çin'deki reform girişimlerine dönersek, İmparatorun bu girişimleri, ana-imparatoriçenin pek fazla hoşuna gitmemişti. Kısa süre sonra reformculara yönelik Yüan Şih-kay ile ortak bir askeri darbe yaparak yönetime el koydu. Bunun üzerine birçok reformcu kaçmak zorunda kaldı. İmparator Guangşu ise, Pekin civarındaki yazlık bir saraya hapsedilerek ölene kadar burada kaldı. Bu reformcu harekette imparatoriçeye Kansu'dan gelen Müslüman birlikler de yardım etmişti. Reformcuları koruyacağına söz veren General Yüan Şih-kay, bu sözünü tutmayarak reformculara büyük zarar vermiştir;

40 ibid.,s.79

41 ibid.,s.87

oysa Yüan Şih-kay'ın o dönem için çok modern bir ordusu bulunmaktaydı.⁴²

1898'den sonra Çin, büyük güçler arasında nüfuz alanlarına bölündü. Çin, Japonya'ya yenilince ortaya çıkan savaş tazminatını ödemek için dış borçlanma yoluna giderek Batı'ya daha da bağımlı hale geldi. Çin, Japonya'yı kontrol edebilmek için Rusya'yı Mançurya'ya davet etti. 1905 Rus-Japon savaşına kadar Rusya bölgede etkili bir şekilde bulundu.

Bu arada, Çin'in diğer bir sorunu da misyonerlerdi. Çin için Hristiyan misyonerleri yabancı saldırganlığının ideolojik bir silah olarak görülüyordu. Bu sürtüşme, on yedinci yüzyılda tekrar ortaya çıkmıştı. Çin imparatoru, Hristiyanlığı 1724 yılında yasakladı. Bu durum ise, Papa ile Çin imparatorunun arasının açılmasına neden oldu. Yasak, 1846'ya kadar devam etti. Yasanın kaldırılmasında Fransa'nın ısrarı büyük rol oynadı. Bu arada, Çin'deki Roma Katolik toplulukları faaliyetlerine devam ediyorlardı. 1860-1900 arasında Çin'de misyonerlik faaliyeti oldukça artmıştı. İç kesimler de dahil olmak üzere hemen hemen her bölgeye yerleşmişlerdi.

8. Batılılaşma'nın Çin'deki yansımaları

1890'larla birlikte Çin şehirlerinin büyümesiyle birçok alanda sosyal değişimi de beraberinde getirmişti. Bu şehirlerin çoğunluğu Avrupalıların ticaret yaptığı liman şehirleriydi. Bu şehirlerde Batılı tarzlarda binalar yükselmeye başladı. Şehirlerin caddeleri gaz ile aydınlatılmaya başlandı. Bunun yanında buharlı gemi taşımacılığı başladı. Bu limanlar aracılığıyla Çin, dış dünya ile temas kurmuştu. Bu limanlarda, modern Çin ekonomisi şekillenmişti. Çinliler ve yabancılar, ortak bankacılık ve ticaret yapıyorlardı.

Aynı zamanda kitlel basını da ortaya çıkmıştı. Yayın hayatına başlayan dergiler ve gazeteler, Çinli gazeteciler ve yazarlardan

42 EBERHARD, *op.cit.*, s.331

oluşan yeni bir entelektüel zümre meydana gelmesine neden olmuştu. Böylece, Çin’de giderek kamuoyu kavramı ve kurumu da ortaya çıkıyordu. Örneğin, 1875 yılında, Hristiyan bir Çinli’nin çıkardığı bir dergide haftalık olarak dünyadaki gelişmeler ele alınıyordu. Daha sonra yıllık olan bu dergi 1907 yılına kadar yayın hayatını sürdürdü. Bu dergi, dünyada olup bitenleri Çinli entelektüellere ulaştırıyordu.

II. OSMANLI DEVLETİ’NDEKİ GELİŞMELER

17. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı imparatorluğunda çöküş süreci başlamıştı. Özellikle, Viyana bozgunu ve 1699’da Karlofça antlaşmasıyla imparatorluğun askeri ve siyasi çöküşü acı bir biçimde görülmüştü. Ancak bu askeri siyasal çöküşün temelinde yatan sebebin sosyal ve ekonomik çöküntü olduğu anlaşılamamıştı. Bunun için de önlemler yüzeysel oldu. Değişime farklı nedenlerle direnç gösteriliyordu. Devletin meşruluğu bir şekilde ilahi kaynaklı olduğu için karşı çıkmak; hatta eleştirmek ve değiştirmeyi düşünmek dinsizlik ve kâfirlikti. Padişah, Allah’ın yeryüzündeki gölgesiydi ve müminlerin halifesiydi. Batı’da gelişen yeni uygarlık Hristiyan kabul edildiği için kâfirdi. Kâfir olan batının değerleri ise kabul edilemezdi. Kâfirle olan ilişki ise savaş nedeni idi. Barış geçici bir ilişki idi. Batıyla ilişkilerde din anlayışı o kadar etkili idi ki, kâfir olan Hristiyanların dillerini bile öğrenmek günah idi. Bu yüzden tercümanlık işlerini Fenerli Rumlar yönetirdi. III. Selim’e kadar Avrupa’da daimi elçi bulundurulmadığı gibi, Avrupa devletler hukukunun da dışında ve yine aynı tarihe kadar Batılı bir devletle ittifak sistemine gidilmediği için savaşlarda da hep yalnız kalındı.⁴³

Rusya, 1768–1774 savaşında Osmanlı Devletini tek başına yenerek, küçük Kaynarca antlaşmasını imzalattı. Karlofça’dan sonra bu antlaşma Osmanlı imparatorluğunun çöküşünü hazırlayan

43 Ergun AYBARS, *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, (İzmir) Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt.I, 1986, ss.13-15

büyük bir darbe oldu. Osmanlı imparatorluğu ilk kez Müslümanların yaşadığı bir toprak parçasını, Kırım'ı kaybetti. Rusya, Ortodoks tebaa üzerinde haklar elde ederek, üstünlük sağladı. Bu tarihe kadar Halife sıfatını kullanmayan Osmanlı padişahları Halife sıfatına sığındılar.⁴⁴

Aslında 17.yüzyılda IV. Murat zamanında şiddet yoluyla düzeltmelere gidilmişse de başarılı olunamamıştı. Padişahlar, sorunun askeri olduğunu düşünmüşlerdi. Bu nedenle Avrupa'dan uzmanlar getirilerek, Batı'nın savaş usulleri ve silahları öğrenilmeye çalışıldı. 18.yüzyılın en köklü ıslahat hareketi Lale Devri adıyla geçen 1718-1730 dönemi oldu. Bu dönemde, koşullu olsa da matbaa geldi. Orduyu ıslah etmek için Baron de Tott İstanbul'a geldi.⁴⁵ 1730'da ortaya çıkan Patrona Halil isyanı ile bu dönem sona erdi.

Batı'nın üstünlüğünü, Batı'nın devlet, toplum ve ekonomik yapısından geldiğini en iyi anlayan Sultan III. Selim oldu. Tarihe Nizam- Cedid (Yeni Düzen) adıyla geçen ıslahat dönemini başlattı. III. Selim'in başlattığı Nizam-ı Cedid ıslahatı dar anlamda Avrupa usulünde yetiştirilmek amacıyla kurulan yeni askeri düzeni ve bu orduyu tanımlar. Geniş anlamda ise, III. Selim'in Yeniçeri Ocağını kaldırıp yerine Avrupa düzeninde bir ordu kurmak ve Osmanlı Devleti'ni Avrupa'nın ilim, sanat, ziraat, ticaret ve uygarlıkta yaptığı tüm ilerlemelere ortak yapmak için giriştiği yenilik hareketlerinin bütünüdür. Gerçekten de Nizam- Cedid ordusu, Akka'da Napolyon'a karşı başarılı oldu.

1807'de çıkan ayaklanma ile bu ıslahat hareketi de son buldu. III. Selim'in yerine IV. Mustafa tahta çıktı ve Nizam-ı Cedid dağıtıldı. Ardından II. Mahmut tahta çıktı. İmparatorluğun içinde bulunduğu çöküntüyü durdurabilmek için girişilen Nizam-ı Cedid başarısızlıkla sonuçlanmıştı. 1808'de tahta çıkan II. Mahmut,

44 İbid., s.15

45 Baron de Tott, İstanbul'da kaldığı sürede yapılan ıslahatları ve diğer yaşadıklarını "18. yüzyılda Türkler" isimli hatırat kitabında kaleme almıştır. Detaylı bilgi için bkz. Baron de TOTT, 18. yüzyılda Türkler, (Ankara) Elips Kitap, 2004

1808 yılında Ayanlara bir takım ayrıcalıklar tanıyan Sened-i İttifak imzalandı. Nizam-ı Cedid benzeri **Sekban-ı Cedid** ocağını kurdu. 1826'da Tarihe Vaka-i Hayriye olarak geçen kanlı bir harekâtla Yeniçeri ocağını kaldırdı. Yerine **Asakir-i Mansure-i Muhammediye** adlı talimli bir ordu kurdu. Hükümet kurumlarında düzenlemeye gidildi. Vilayetleri başkente bağlayan merkezîyetçi bir düzen kuruldu. Tımar sistemi kaldırıldı. 1831'de ilk gazete **Takvim-i Vekayi** çıkmaya başladı. ⁴⁶

Daha sonraları 1840 yılında bir İngiliz'in sahip olduğu Ceride-i Havadis gazetesi ve 1860 yılında Yozgatlı Çapanzade Agâh Efendi'nin çıkardığı Tercüman-ı Ahval gazeteleri Osmanlı siyasi hayatına damgasını vuracaktı. 1833'de Babiâli Tercüme Odası kuruldu. Hatırlanacağı üzere, Çin'de de yurt dışına ilk öğrenci 1847'de gönderilmiş ve 1890'larda da ilk gazeteler yayınlanmaya başlamıştı. Çin'de tercüman yetiştiren okul Ming Hanedanlığı döneminde Avrupalıların Çin'e gelmesinden sonra kurulmuştu. Fakat modern manada ise, Mançu hanedanlığında Tercüme bürosu oluşturuldu. Hatta ABD'den dönen ilk Çinli öğrenci de bir süre tercüman olarak görev yapmıştı.

Osmanlı'da 1838 yılında Harbiye kuruldu. Ardından 1859'da Mekteb-i Mülkiye kuruldu. Kuşkusuz bu dönemde Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan tam bir iflasa sürükleyecek olan Balta Limanı antlaşması imzalandı. Aslında Osmanlı Devleti, İngiltere'nin yardımını kesinleştirmek için 1838 yılında Osmanlı-İngiliz Ticaret (Balta Limanı) antlaşmasını yapmıştı. Bununla, İngiltere, oldukça büyük ayrıcalıklar elde ediyordu:

1-) İngilizlerin getirdiği ya da götürdüğü mallar bir kez belirlenen gümrüğü(ithalatta %5, ihracatta %12) ödedikten sonra, artık iç gümrüklerde vergilendirilmeyecekti. Oysa iç gümrükler yerli tüccar açısından devam edeceği için bunlar aleyhine bir haksız rekabet durumu söz konusuydu.

- 2-) Bazı ürünler için Osmanlıların uyguladığı yed-i vahit (tekeli) usulü kaldırılacaktı. Böylece tek fiyat koyabilen yed-i vahitçi yeyrine İngiliz tüccarlar ve adamları tek tek üreticilerden alım yapabilecekleri için fiyatları artık daha çok onlar belirleyeceklerdi.
- 3-) İngilizler, Osmanlı ülkesinde iç ticaret yapabileceklerdi.⁴⁷

Balta Limanıyla yaşanan iktisadi iflasın ardından bir de 1839 yılında Osmanlı ve Mısır ordularının Nizip'te dördüncü kez karşılaşmaları ve Osmanlı ordusunun tekrar yenilmesi, Osmanlı Devletinin askeri bir ağırlığının olmadığını ortaya çıkar-mıştı. Bu askeri ve iktisadi iflaslar Osmanlı Devleti'nin tam bağımsız bir devlet olmaktan çıkmış, yarı bağımlı, yarı bağımsız bir devlet durumuna düşürmüştür. Avrupalıların Osmanlı konusunda ortak düşüncelerinin olması, aralarında rekabete neden oluyor, bu da Osmanlı devleti için serbest manevra alanları bulabilmesine olanak yaratıyordu.⁴⁸

Napolyon'un Mısır'ı işgal etmesiyle Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya ile ilk defa ittifak yaptı. Bunun dinsel sakıncaları ise, devlet çıkarları açısından düşünülerek, çıkarılan fetvalarla kâfirle yapılan bu antlaşmalara kılıf hazırlandı. Daha geniş bir ıslahat hareketi gerektiğini gören Sultan II. Mahmut, İngilizlerin de yardımıyla Tanzimat Fermanını hazırlattı; ancak bu fermanın ilan edilmesi Sultan Abdülmecid'e kısmet oldu. Tanzimat'ın en temel özelliği önceki ıslahat hareketlerinin doğu düşünce sisteminden ayrılmadan yapılmaya çalışılmış olmasıydı. Oysa Tanzimat Fermanı ile Batı düşünce sistemi ile temasa geçiliyordu. Bunun 1856'da yapılan ve azınlıklara eşit haklar sağlayan Islahat Fermanı izledi. İngiltere'nin isteği ile hazırlanan bu fermanın da imparatorluğun çöküşünün durdurulmasında etkisi olmadı.⁴⁹

47 Sina AKŞİN, *Türkiye'nin Yakun Tarihi*, (Ankara) İmaj Yayıncılık, Ekim 2006, ss.22-23

48 ibid, ss.25

49 ORTAYLI, *op.cit*, ss.45-49

İKİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NİN AKSA-YI ŞARK (UZAK DOĞU) VE ÇİN SİYASETİ

Türkiye'nin Uzakdoğu ile ilişkilerinin geçmişi oldukça eskiye gitmektedir. Türklerin Büyük Selçuklular ile birlikte Ortadoğu coğrafyasına hakim olmalarının ardından Batı Asya ile Çin arasında öteden beri devam eden uluslararası deniz ticareti güzergahına Türk denizci ve gemicilerinin de katıldığı, Çin'e giden güzergah üzerindeki Güneydoğu Asya limanlarını ziyaret ettikleri kabul edilmektedir. Affan Seljuk'a göre eldeki buluntu ve bilgiler ışığı altında Çin'e gemilerle uzun ve yorucu yolculukların sonucunda Türklerin Malay takımadalarına Abbasilerin son dönemlerinde ulaştıkları düşünülmektedir.⁵⁰ Ünlü seyyah İbn-i Battuta, Çin seyahati sırasında Çin'e gemiyle 17 gün uzaklıkta olan Tavalisi adında bir yerden bahsederek buranın halkının Türklere benzediğini, cesur ve yiğit kimseler olduklarını ve kadınlarının gayet iyi ata bindiklerini ve ok kullandıklarını söylemektedir. Bu ülkenin hükümdarının Çin hükümdarına eşit bir konumda olduğunu söyleyerek, melikenin kendisiyle Türkçe konuştuğunu örnekleriyle seyahatnamesinde anlatmaktadır.⁵¹ İbn-i Battuta'nın seyahatnamesinde buna benzer daha birçok örnek bulunmaktadır. Buradan

50 İsmail Hakkı GÜRSOY, *Güneydoğu Asya'da Osmanlı- Türk Tesirleri*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2004, s. 14.

51 İbn-i Battuta, *Büyük Dünya Seyahatnamesi*, Yeni Şafak, İstanbul, 2005, ss. 458-459.

da anlaşıyor ki, Türkler, sanıldığıının aksine çok daha önceleri Uzakdoğu bölgesi ile temasa geçmiş ve bu bölgeye yerleşmiştir. Uzakdoğu bölgesinde kurulmuş olan en güçlü ve önemli sultanlık XVI. Yüzyıl başlarında Sumatra adasının kuzeyinde kurulan Açe Sultanlığıydı. Klasik Malay literatüründe hikayat adı verilen Malayca veya Endonezya dilinde hikayelerde Türkiye'yi Rum, Osmanlı Türk sultanlarını da Raca Rum, yani Rum sultanı olarak adlandıran sayısız atıflar bulunmaktadır. Malay İslam literatüründe Raca Rum, yani Osmanlı sultanı dünyanın en büyük hükümdarlarından birisi olarak kaydedilir.⁵²

Bölgedeki ticareti elinde tutan Müslüman devletler, Portekiz istilasına karşı 1500'lerin başından itibaren Osmanlı Devleti'nden yardım istediler. Osmanlı Devleti ise, Kızıldeniz'de kurduğu donanma ile Portekiz hâkimiyetini kırmaya çalıştı. Ancak mesafenin uzak oluşu ve Hint adalarındaki bazı devletlerin sürekli taraf değiştirmeleri Osmanlı Devleti'nin başarısını engelledi. Bu arada bölge çok önemli bir geçiş güzergâhı olan Malakka Boğazı, Portekizlilerin eline geçmişti. Bölgenin en güçlü Müslüman devleti olan Sumatra adasının kuzeyinde bulunan Açe Sultanlığı, Portekiz yayılcılığına karşı direnmekte ve Malaka boğazını geri almak için saldırılarda bulunmaktaydı.⁵³ Açe Sultanı, 1540'larda Osmanlı Devleti'nden yardım almak için İstanbul'a değerli hediyelerle birlikte bir elçi yolladı. 1547'de İstanbul'a gelen Açe elçisi, Kanuni Sultan Süleyman'dan yardım talebinde bulundu. Bunun üzerine Açe'ye bir miktar yardım gönderildi. 1564 yılında, Açe elçisinin tekrar yardım talebi üzerine Osmanlı temsilcisi Lütfi bey ile birlikte Açe'ye top döküm ustaları ile gemi yapımcıları ve askeri mühimmat gönderdi.⁵⁴

52 GÜRSOY, *op.cit.*, s. 11.

53 Ira Mervin. LAPIDUS, *A History of Islamic Societies*, (Cambridge) Cambridge University Press, 2002, ss. 387- 397

54 Kansu ŞARMAN, Osmanlı'nın Sumatra Seferi, *Popüler Tarih Dergisi*, Sayı.50, Ekim 2004, ss.22-28

Açe Sultanlığı'nın Osmanlı Devleti'nden esas yardım talebi 1566 yılında oldu. Açe Sultanı, elçisiyle Kanuni Sultan Süleyman'a bir mektup göndererek, Portekiz saldırılarına karşı askeri destek istediğini yazdı; ancak Kanuni Sultan Süleyman'ın ölmesi üzerine yerine II. Selim geçti. Açe elçisi bu mektubu yeni padişaha da sundu. Açe Sultanı, mektupta; *"Açe sizin köylerinizden biridir ve ben de hizmetkârlarınızdan birisiyim"* diyerek, kendisini Osmanlı'nın ve padişahın emrinde olarak gördüğünü, Yemen ve Aden Beylerbeyi'nin dostu olduğunu ve bölgedeki Osmanlı nüfuzunu anlatmaktaydı. Mektubunu, *"Yardım etmezseniz mahvoluruz ve hacıların yolu da Portekizliler tarafından kesilmiş olduğu için Müslümanlara büyük zarar olur. Lütfen kale dövecek toplar gönderiniz. Açe sizin köylerinizden biridir ve ben de hizmetkârlarınızdan birisiyim... Eğitim görmüş birkaç at, hisar ve kadirga yapıcıları gönderilmesini rica ederiz"*⁵⁵ şeklinde sona erdiriyordu.

Mektuba Osmanlı Padişahı II: Selim'in verdiği cevap da şöyleydi:

Büyük padişahların ricalarımı kabul etmeyi âdet edindiğimiz ve din emirlerini yerine getirmek için, Süveyş'ten on beş kadirga ve iki barçe, hâssa topçulardan bir topçu başı ve emrindeki yedi topçu, Mısır'dan yeteri kadar asker ve kale dövecek top, tüfek ve harp levazımatı gönderilmesi için emir verilmiştir. Bu donanmanın başında da en kıymetli kaptanlarımızdan Kurdoğlu tayin edilip bu taraftan gönderilecek adamlara size itaat etmek için kesin emir verilmiştir. Bu kuvvetin küçüğü büyüğü herkes emirlerinizi yerine getirecektir. Emrinize muhalefet edenleri Hızır Reis vasıtasıyla cezalandırın. Gönderilen askerlerin bir yıllık maaşı kendilerine ödenmiştir. Sizde kâfirlerle savaşıarak Müslümanların rahatça yaşamaları ve işlerini görebilmeleri için üzerlerinden düşmanların kötülüğünü kaldırmak

55 Razaulhak ŞAH, Açı Padişahı Sultan Alaeddin'in Kanuni Sultan Süleyman'a Mektubu",Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi, Cilt.5, Sayı.8-9, 1967, s. 376.

*yolunda bütün gayretinizi sarf edin. İşleri bittikten sonra topçulara dönmek için müsaade edin ve oradaki olayları Mustafa Çavuş vasıtasıyla bildiriniz. Geri kalan asker hakkında verilecek emirlerime göre hareket ediniz. Mektubunuz geldiğinde babam Sultan Süleyman Han "Melun" Nemçe kralının memleketinde bulunan Zigetvar kalesini muhasara edip "küffar-ı haksar-ı hezimet âsâr" ile savaşmakta idi. Kalenin fethinden sonra kendisi vefat etti ve vazifelerini ben üzerime aldım. Kâfirlerle cihat etmeye kesinlikle karar vermişim. O tarafta müstevli olan din düşmanlarının hakkından gelmek ve onları ortadan kaldırmak için size her zaman asker göndereceğiz. Siz o tarafta olup bitenleri âdetiniz olduğu gibi bütün ayrıntıları ile bize bildiriniz.*⁵⁶

II. Selim, derhal, silah ustaları, askerler ve askeri malzeme ile birlikte 15 kadırgadan ve iki barçadan oluşan ve askerlerin bir yıllık maaşı ödenmiş bir şekilde gönderilmesine karar verdi. Kurtoğlu Hızır Reis'i donanma komutanlığına getirdi.⁵⁷ Ancak Yemen'de çıkan isyan nedeniyle Osmanlı donanması Açe'ye gidemedi.⁵⁸ Daha sonraları Osmanlı Devleti iki gemi ile harp malzemesi ve askeri sanatkârları Açe'ye gönderdi. 1571'de Açe Sultanının ölümü üzere bir süre Osmanlı Devleti'ne elçi gelmedi. 1800'lere kadar Osmanlı-Açe ilişkileri birkaç gemilik yardımlarla, hac ziyaretleriyle ve elçilik düzeyindeki temaslarla sınırlı kaldı. XIX. yüzyıldan itibaren ise Açe Sultanlığı bu sefer de Hollanda'nın saldırılarına uğradı. 1851 yılında dönemin Açe Sultanı İstanbul'a heyet göndererek Osmanlı Devleti'ne bağımlı bir eyalet olmak istedi. Osmanlı yönetimi bu isteği 10 yıl boyunca değerlendirdi. Bu arada, Açe halkı, Kırım Savaşına giren Osmanlı Devleti'ne destek olmak için 10 bin İspanyol parası gönderdi. Sultan Abdülaziz çok istemesine rağmen Kırım

56 ibid.,s.377

57 **Barça:** Altı düz, iki ve üç direkli bir yelkenli gemidir. Kalyondan küçük olan barça, ticaret ve savaş gemisi olarak kullanılıyordu. 15.yüzyıl sonlarına ait bir Barça'da 83 top bulunmaktaydı.

58 ŞARMAN, op.cit. ss.22-28

Savaşından sonra güçlükle kurulabilmiş Avrupa politikasının bozulmaması için Açe'nin himaye altına girme talebini kabul etmedi. Hollanda işgaline karşı Osmanlı Devleti, Batılı devletlerin baskısıyla ancak arabuluculuk yapabileceği şeklinde bir karşılık verebildi. Bu aracılık talebi ise Hollanda tarafından reddedildi.⁵⁹

Osmanlı yönetiminin en büyük çekincelerinden bir tanesi Avrupalı güçlerin kışkırtılmasıydı. Avrupalı güçler ile Çin arasında yaşanan Afyon savaşının Çin imparatorluğu için faturasının ağır olduğu Osmanlı yönetimi tarafından görülmüştü. Bu nedenle, Açe'nin himayesinin kabul edilmesi Avrupalı güçleri, Osmanlı Devleti'ne karşı kışkırtabilirdi. Hele de Rusya Asya'ya sürülmüş ve izole edilmişken, tekrar Avrupalıların Rusya'yı yanlarına alarak Osmanlı Devleti'ne karşı duruş almaları tehlikesi vardı. Ancak Sultan Abdülaziz, orada kaybettiği avantajı yeni Türkistan siyasetiyle tekrar yakalamaya çalışacaktı. Öte yandan 17.yüzyılda Çin, gücünün zirvesindeydi. Avrupa'da ise, Osmanlı imparatorluğu güçlü bir şekilde bulunmaktaydı. Bu bağlamda Polonya Kralı III. Paul (Sobieski) artan Türk ve Rus tehdidine karşı Çin imparatoru K'ang Hsi'den Türklere ve Ruslara karşı işbirliği yapmak istemişti. Sonuçta, Çin, Rusya ile 1689'da Nerçinsk antlaşmasını imzalayarak, iki ülke arasında karşılıklı güveni tesis etti. Böylece Polonya karalının Türklere ve Ruslara karşı Çin'i yanına çekme planları boşa çıktı.⁶⁰

I. OSMANLI-ÇİN İLİŞKİLERİ

Osmanlı-Çin ilişkileri sanıldığı kadar yeni değildir. Aslında, her iki imparatorluğun, en azından Güneydoğu Asya'da özellikle Müslüman bölgeler üzerinde etki sahası oluşturmak için mücadele etmişlerdi. Türk ismi Çin tarihi kayıtlarında Tang Hanedanı

59 ibid., ss.22-28

60 Boleslaw SZCZESNIAK, "Diplomatic Relations between Emperor K'ang hsi and King John III of Poland", *Journal of the American Oriental Society*, Cilt. 89, No. 1, Ocak-Mart 1969.ss.157-161

döneminde yazılmış olan “Zhou Shu” tarih kayıtlarından itibaren geçmektedir.⁶¹ Türklerle ilgili kayıtlar, Zhou Shu’dan başka “Bei Shi”, “Sui Shu”, “Tong Dian”, “Jiu Tang Shu”, “Xin Tang Shu²⁰”, “Tai Ping Xiang Yu Ji”, “Wen Xian TongK ao”, “Si Yi Kao”, “Tong Zhi”, “Bei Guo” ve “Tang Hui Yao” adlı tarih kayıtlarında yer almaktadır.⁶² Çin tarihinde ilk olarak Song dönemindeki Çin tarih kayıtlarında Osmanlı Devleti ile ilgili bölümlere rastlanmaktadır. Song tarihinde Osmanlı Devleti’nden “Lu Mei” olarak bahsedilmekte, Song Hanedanı ardından gelen Yuan dönemi tarih kayıtlarında da Osmanlı “Lu Mu” olarak anılmaktadır. Ming tarih kayıtları içerisinde de Osmanlı için “Lu Mi” ya da “Lu Mi Guo” isimleri geçmektedir. Bu isimlerin tamamı “Rum” veya “Roma” isminin Çince sesler kullanılarak yazılmış halleridir. Son olarak yedinci yüzyılda Tang Hanedanı döneminde Türkler’den “Tu Jue” olarak bahsedilmesinin ardından yaklaşık bin yıl sonra Osmanlı Devleti’ni, Hunlar ve Göktürkler’in devamı ve Türk İmparatorluğu olarak düşünen, Çin tarih kayıtlarındaki en eski isimleri olan “Tu Jue” ile tanımlayan ilk Çinli düşünür ve devlet adamı Kang You Wei olmuştur.⁶³

19. yüzyıl sonundan itibaren Çince’de Osmanlı İmparatorluğu için “Tu Er Qi” ismi kabul görmeye başlamıştır ve günümüzde de Türkiye için aynı isim kullanılmaktadır. 1849’da yayınlanan ve Çin tarihinin o güne kadar yazılmış en kapsamlı dünya coğrafyası kitabı olan “Ying Huan Zhi Lue” içinde Osmanlı Devleti için “Tu Er Qi” ismi kullanılmış ve dönemin Osmanlı Devleti’nin sınırlarını gösteren ayrıntılı haritalar eser içinde gösterilmiştir. Eserde Osmanlı için “Tu Er Qi” ismi dışında on farklı isim daha bulunduğu belirtilmiştir. Kang’ın Osmanlı Devleti’ne Tang döneminde Çinliler’in Göktürkler için

61 HE Xinliang ve GUO Hongzhen, A History of Turks, China International Press, Pekin, 2008, s. 10

62 FIDAN, op.cit.,s.11

63 ibid.,s.11

kullandıkları “Tu Jue” ismini uygun görmüş olması bir tesadüf değildir. Kang You Wei, Osmanlılar’ı Göktürklerin bir devamı olarak görmüştür⁶⁴.

Osmanlı Devletinin Çin ile ilişkilerinin Ming dönemine (1368-1644) kadar gittiği; hatta bu dönemde Osmanlı’nın Çin’e elçiler gönderdiği söylenmektedir. Ancak bu elçilerin gerçekten Osmanlı padişahları veya yöneticileri tarafından gönderilip gönderilmediği üzerinde bir takım tartışmalar bulunmaktadır. Emil Bretschneider’e göre Çin tarihi kayıtlarında Rum diyarından ya da bir başka deyişle Osmanlı’dan bir elçi heyetinden bahsetmemektedir. Bretschneider, bir adım daha öteye giderek Osmanlı devleti ile Çin sırasında her hangi bir diplomatik ilişkiye ilişkin bir kayıt bulamadığını ifade etmiştir.⁶⁵

Bretschneider, her ne kadar herhangi bir kayıta rastlamadığını söylese de 2011 yılında bir Türk araştırmacının yayınlamış olduğu çalışma aksini söylemektedir.⁶⁶ Bu çalışmaya göre, Osmanlı Devleti Ming tarih kayıtlarında Lu Mi ve Lu Mi Guo ismiyle geçmektedir. ‘Lu Mi’ Rumi’nin Çince seslerle yazılmış halinden başka bir şey değildir. ‘Lu Mi Guo’ ise Rumi Ülkesi yani Osmanlı ülkesidir. Rumi isminin kaynağı tıpkı Batı’da olduğu gibi Doğuda da Osmanlı İmparatorluğudur.⁶⁷ Osmanlı isminin Çince de tam ifade edilememesini yazar, Çince’nin ses varlığı açısından zengin bir dil olmamasına bağlayarak, yabancı dillerden gelen sözcüklerin ancak Çince karakterlerin taşıdıkları ses değerleri ile ifade edilebildiğini, bu da zaman zaman yabancı dilden geçen sözcüğün aslının anlaşılmasını neredeyse imkânsız hale getirdiğini söylemektedir.⁶⁸ Çince ’den başka Çin

64 ibid.,s. 12

65 Yitzhak SHICHOR, *Ethno-Diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations*, East-West Center, Honolulu, 2009, s. 5

66 Giray FİDAN, *Kanuni Devrinde Çin’de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe, İstanbul, 2011

67 ibid., s.63

68 ibid., , s. 63, dipnot.78

coğrafyasında konuşulan başka dillerde de Osmanlıya ‘Rumi’ ya da ‘Rum’ adı verilmiştir. Örneğin Tibet tarih kayıtlarında da Türk ya da Osmanlı anlamında ‘Rum’ sözcüğü kullanılmıştır. Lu Mi, Ming tarih kayıtlarında “Haraç Sistemi”ne dâhil ülkelerden biri olarak sayılmaktadır. ‘Lu Mi’ yani Osmanlı Devleti ile ilgili kayıtlar Ming Tarihi’nin son bölümünde bulunan “Xi Yu Lie Zhuan”da geçmektedir.⁶⁹

Burada bir miktar Çin’deki haraç sistemine değinmek yerinde olur. Bir tür vergi de denen ancak vergi ile uzak yakında ilgisi olmayan bu sisteme göre çevredeki ülkeleri özellikle kendi topraklarında ürettikleri değerli, şeyleri Çin imparatoruna hediye olarak sunması ve bir tür bağılıklarını ve Çin’in üstünlüğünü tanımaları anlamına gelmektedir. Karşılığında da Çin imparatoru da onlara çeşitli kıymetli hediyeler vermektedir. Bir bakıma karşılıklı hediyeleşme sistemi de denilebilir; ancak Çin’in ve Çin imparatorunun statüsü “primus inter pares”, yani eşitler arasında birincidir. Osmanlı imparatorluğunun bu haraç sisteminin içinde yer alması pek Osmanlının bulunduğu konumu yansıtan bir durum değildir. Osmanlının küresel gücü göz önüne alındığında bu kayıtların gelen elçilerin getirdiği hediyeye bakarak bunun bir nevi haraç olduğuna hükmetmelerinden kaynaklanmış olabilir.

“Xi Yu Lie Zhuan”da ‘Lu Mi’den (Osmanlı’dan) gelen elçilerin ne zaman geldikleri, ne gibi hediyeler getirdikleri ayrıntılarıyla anlatılmaktadır. Bu kayıtlara göre; elçilerin gerçekten Osmanlı Devleti tarafından Çin sarayına gönderilmiş oldukları anlaşılmaktadır. Bazı tüccarların Çin’e giderek Çin imparatorundan çok değerli Çin mallarını hediye olarak aldıkları buradan da anlaşılmaktadır. Elçilerin Osmanlı Devleti tarafından gönderilmiş olma ihtimalini “Shen Qi Pu” adlı eserdir.⁷⁰

69 ibid., s. 64

70 Bu eserin orijinal metni ve Türkçe çevirisi için bkz. Giray FİDAN, *Kanuni Devrinde Çin’de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar*, Yeditepe, İstanbul, 2011, ss.103-159

Zira Ming kayıtlarında bahsi geçmemiş olsa da, Zhao Shi Zhen, Osmanlı'dan gelen bir Türk'ten Osmanlı tüfeğini elde etmiş ve ondan Osmanlı tüfeğinin inceliklerini öğrenmiştir. O dönem için çok değerli olan tüfek gibi yeni bir savaş aletini ve onun tekniğini bilen bir kişinin sıradan bir tüccar grubuyla Osmanlı'nın elçisiymiş gibi davranarak Çin sarayından bir şeyler kopartmaya çalışmış olması düşük bir ihtimaldir. Böyle özelliklere sahip bir kişinin Osmanlı Devleti tarafından özellikle Çin'e gönderildiği akla daha yakındır. Zira Osmanlı Devleti ateşli silahların yeni gelişmekte olduğu bu dönemde silahlar ve barut üretimini çok sıkı bir denetim altında tutmaktadır. Tüfekleri kullanabilecek ya da üretebilecek bilgiye sahip kişiler de sadece devletin ilgili memurları ya da askerleridir.⁷¹

Osmanlı imparatorluğunun bu dönemde ateşli silahlarda dünyada öncü bir yere sahip olduğu Çin kaynaklarından ortaya çıkmaktadır. Osmanlı'nın sahip olduğu silah teknolojisi Çin'de de büyük ilgiyle karşılanmış; Osmanlı'da ateşli silahlar uzmanı olan Duo Si Ma (Muhtemelen Osmanlı elçisinin adının Çince söylenişi) , Çin'e giderken yanında bir silah götürmüştür. Duo Si Ma dönemin Çin imparatoru tarafından Pekin'e yerleştirmiş ve Çin imparatoruna doğrudan bağlı olan ve kanun üstü bir statüye sahip olan istihbarat teşkilatı "Jin Yi Wei"de önemli bir göreve getirilmiştir. Duo Si Ma daha sonra getirdiği Osmanlı Tüfeğini Zhao Shi Zhen aracılığıyla Çin devletine verecektir. Silahın üretim ve deneme aşamalarında da bizzat bulunarak Çin devletine büyük hizmetlerde bulunacaktır.⁷²

Duo Si Ma, Çin'de bulunduğu dönemde başka hiçbir yabancının alınmadığı istihbarat örgütü Jin Yi Wie'ye yönetici statüsünde kabul edilmiştir. Kardeşinin çocukları Ba Chen ve Ba Zhong da amcaları Duo Si Ma'nın bu önemli görevi sayesinde subaylık için yapılan sınavları başararak Çin ordusuna girmişlerdir.

71 ibid.,s.65

72 ibid., s.104

İstihbarat ve ordu gibi son derece önemli yerlerde bulunmaları Çin İmparatorunun bu Osmanlı elçilerine ne kadar güvendiğini ortaya koymaktadır.⁷³ Bu dönemde Osmanlı silahları Çinli uzmanlar tarafından çok önemsenmektedir. Çinliler kendilerinin de üretebildiği birçok ateşli silah olmasına rağmen Osmanlı Tüfeği özellikle istenen bir silahtır. Bu silahın diğer tüfeklerden üstün olduğunun Çinli uzmanlar ve devlet adamları tarafından da bilinmesi Osmanlı Tüfeğinin bu dönemde savaş alanlarında ne kadar vaz geçilmez ve önemli bir silah olduğunu göstermektedir. Avrupa tüfeklerinden de bahsedilmekle birlikte Zhao Shi Zhen, Shen Qi Pu adlı eserinde Osmanlı Tüfeğine başlı başına bir bölüm ayırmıştır. Bu da Osmanlı tüfeğinin o dönemde Avrupalı benzerlerinden daha üstün olduğunu göstermektedir.⁷⁴

Shen Qi Pu'dan yola çıkılırsa Duo Si Ma ve kardeşi Ba Bu Li'nin Osmanlı Devleti'nin resmi olarak görevlendirdiği elçiler oldukları kanısı kuvvet kazanmaktadır. Osmanlı'da 16. Yüzyılda ateşli silahlar ve barut yapımında kullanılan güherçile(potasyum nitrat) devletin tekeli ve sıkı kontrolü altındadır. Aynı dönemde Osmanlı İmparatorluğunun Hindistan, Aceh, Endonezya gibi bölgelere silah ve silah uzmanları gönderdiği bilinmektedir. Duo Si Ma'nın da bu silahları Çin'e götürmekle görevlendirilmiş bir Osmanlı elçisi olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Çinlilerin Duo Si Ma'ya gösterdiği itibar onun bir Osmanlı elçisi olduğunu göstermektedir.⁷⁵

Osmanlıdan Ming dönemindeki Çin tarih kayıtlarına bakılırsa birçok elçi grubu gelmiş olmalıdır. Bunların ilki 1423 yılında Ming İmparatoru Yong Le döneminde Çin'e gelmiştir. 1425'te İmparator Hong Xi döneminde de bir elçi heyeti gelmiştir. İmparator Xuan De döneminde 1427 ve 1433'te iki elçi heyeti. İmparator Zheng Tong döneminde ise 1445 yılında ve

73 ibid.,s.104

74 ibid., ss.104-105

75 ibid., ss.104-105

Hong Zhi döneminde 1488'de bir Osmanlı elçi heyeti gelmiştir. İmparator Jia Jing döneminde ise 1524'te, 1526'da ve 1527'de 3 elçi heyeti gelmiştir. Ming resmi tarih kayıtları dışında bulunan bazı tarih kayıtlarında da, 1543, 1548, 1554, 1559, 1564, 1576, 1581, 1618 ve son olarak da 1627 yıllarında Osmanlı elçi heyetlerinin Çin'e geldikleri yazılmıştır. Ming dönemi tarih kayıtlarına göre Osmanlı elçileri Ming dönemi boyunca 19 kez Çin'e gelmişlerdir. Kayıtlara göre; Hong Wu döneminde bir kez, Yong Le döneminde bir kez, Hong Xi döneminde bir kez, Xuan De döneminde iki kez, Zheng Tong döneminde bir kez, Hong Zhi döneminde bir kez, Jia Jing döneminde sekiz kez, Wan Li döneminde üç kez ve Tian Qi döneminde bir kez Osmanlı elçi heyetleri Çin'e gelmiştir.⁷⁶ Pekin'e gönderilen bu elçilerin ne maksatla geldikleri ile ilgili Ming kayıtlarında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Elçilerin yanlarında Ming sarayına getirdikleri hediyelerin ayrıntılı bir listesi kayıtlara girmiştir. Kayıtlarda hediyelerden şöyle bahsediliyor:

Rumi aslan, batı ineği ve yerel ürünlerini hediye getirdi. Elçilerin söylediklerine göre getirdikleri malların değeri 23.000 altındır. Gidiş dönüş yolu 7 yıl sürmektedir. Çin'in onları ödüllendireceğini ummaktadırlar...⁷⁷

II. ÇİN'DE MÜSLÜMAN AYAKLANMALARI

1. Yunnan'da Müslüman ayaklanması 1856-73

Panthay isyanı olarak da bilinen bu ayaklanma Çin'in güneybatısında bulunan Yunnan bölgesinde Çinliler ile Müslümanlar arasında bir gümüş madeninin mülkiyeti üzerine çıkan sürtüşme nedeniyle ortaya çıktı. Müslümanlar, Yunnan'da nüfusun yüzde otuzunu oluşturmaktaydı. 1856'da Mançular binlerce Müslüman'ı katletti. Şansi'de Müslüman ordusu Tayping

76 ibid.,s 89-90

77 ibid.,ss.91-92

isyanına yardım etmişti. Du Venşiu, bu ayaklanmanın lideri olarak ortaya çıkmıştı. Müslüman isyanının Tayping isyanından farkı, Tayping, Pekin'de hanedanın değişerek yeni bir hanedanın işbaşına gelmesin istiyordu. Müslümanlar ise, bağımsız bir devlet kurarak Çin'den ayrılmak istiyordu. Du, Fransa ve İngiltere ile temasa geçmişti. Nisan 1872'de Müslümanların temsilcisi Liyu Daoheng, İngiltere'ye giderek, kraliçeye Pant-hay sultanı adına dört sandık hediye sunarak, Müslümanların İngiltere'nin vassalı olmak istedikleri yönünde mesajı ilettiler. Fakat İngiltere bunu kabul etmedi. 1871'de Çin, Yunnan'a Cen Duying isminde yeni bir vali atadı. Cen, derhal orduyu yeniden düzenleyerek, modern silahlarla donattı ve Fransa'dan kiraladığı askeri danışmanlarla bu orduyu eğitti. Çin ordusu 1873'de bu devletin başkenti Dali'yi alarak, Du Veşiu'yu öldürdü. Böylece bu isyan bastırılmış oldu.

2. Döngen Müslümanlarının isyanı 1862-73

Çin'in kuzeybatısındaki Döngenler de Tayping isyanının etkisiyle 1862'de ayaklandılar. İsyanın başında Ma Hualong vardı. Şinjiao isimli bir tarikatın lideriydi. Yıllarca, Çin bu, Müslümanlarla mücadele etti. Nihayet 1873'de bu isyanı bastırdı.

III. OSMANLI DEVLETİ'NİN TÜRKİSTAN SİYASETİ

Timur zamanında ortaya çıkan karışıklık nedeniyle rahatsızlık duyan Türkistan halkının bir kısmı Fergana vadisinde toplanmıştı. Bu halkın başına geçerek yeni bir devlet kuruldu. Devletin adına Özbek hanın ismi verildi. Orta Asya'da kurulan bu yeni Türk devleti, hâkimiyeti Doğu Türkistan'a kadar genişletmiştir. Bu Türk devletinin 1511 ve 1512 yıllarında parçalanarak Buhara, Hive ve Hokand hanlıkları haline gelmesinden sonra Buhara idarecilerinin Osmanlı devletine gönderdikleri mektuplarda zaman zaman Doğu Türkistan'ı Çin saldırılarına

karşı koruyan Hokand hükümdarlarını kendi hâkimiyetleri altındaki Doğu Türkistan'a müdahale etmekle itham etmişler ve bu müdahalelerin durdurulmasını Osmanlı padişahlarından rica etmişlerdir.⁷⁸

Dış politika, Çin'in kendisiyle münasebette bulunan ülkeler tarafından hâkim devlet olarak tanınması esasına dayandırılmış Çin ile münasebete giren ülkelerin elçileri Çin imparatoruna haraç verme mecburiyetinde tutulmuşlardır. Nitekim Çin ile ilişkileri geliştirmek için 1646'da bu ülkeye bir elçilik heyeti göndermek mecburiyetinde kalan Doğu Türkistan hükümdarı Abdullah Han, Çin imparatoruna hediye adı altında haraç göndermek lüzumunu duymuştur. Bu haraç sistemi daha sonra belirli ilkelere bağlanmış ve Doğu Türkistan hükümdarları bir nevi Çin'e bağlı bir eyalet valisi gibi duruma gelmiştir.

1. Türkistan'ın Çin tarafından ele geçirilmesi

Çin'e hâkim olan Mançu sülalesinin en başarılı imparatorlarından biri Şing Zu (1662-1722) idi. Çin'de isyan eden valileri ve generalleri bastırarak itaat altına alan Şing Zu, Çin'in genişleme devrini başlatan lider olmuştur. Çin'in ilk işgal ettiği ülkelerin başında Moğolistan gelmiştir. Bir zamanlar müttefik olan Moğollar ile Mançular, Mançuların Çin'e hâkim olmasından sonra anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Ardından da Çinliler, Kalmukların üzerine yürümüştür. Kalmuklar, Çin baskısı nedeniyle Kazakistan bozkırlarına doğru çekilmiştir. Kazak Türklerine büyük zararları olmuştur. Çaresiz kalan Kazak Türkleri, Ruslardan yardım istemiştir. Bu ise, Kazakistan'ın Rus hâkimiyetine girmesine neden olmuştur.⁷⁹

78 Mehmet SARAY, *Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler, 1775-1875*, (Ankara) Türk Tarih Kurumu yayını, 1994, s.38

79 Geniş bilgi için bkz. Mehmet SARAY, *Kazak Türklerinin tarihi: Kazakların uyanışı* (İstanbul) Nesil Matbaacılık 1993, ss. 19-20

Çinliler, Moğolistan'da Moğolların dışında başka bir halkın liderini Moğolistan valisi yaptılar. Bunun fırsat bilen yeni vali, Doğu Türkistan hanlarının üzerine yürüyerek kendisine bağladı. Ardından Tibet'i hâkimiyetine aldı. Yeni bir Moğol gücünün ortaya çıkmasını istemeyen Çin, derhal müdahale ederek 1753 yılında Doğu Türkistan'ı ve Tibet'i işgal etti. Çok geçmeden Moğolistan'da Çin topraklarına katıldı.⁸⁰ Doğu Türkistan hanlıkları, Hocalar idaresinde parçalanmış olması nedeniyle işgale karşı koyamamıştır. Çin, Doğu Türkistan'ı işgal ettikten sonra bu topraklara Yeni Sömürge anlamına gelen Sinjiang adını vermiştir. Çinliler, Doğu Türkistan'ı İli, Urumçi, Yarkent ve Kaşgar olmak üzere dört askeri valiliğe ayırmış ve diğer yerleşim birimlerine ve şehirlere de hem asker, hem de sivil yöneticiler tayin etmiştir.

Hocaların katıldığı en büyük ayaklanma hiç kuşkusuz 1863 yılında başlayan ve Doğu Türkistan'ın kaderine uzun yıllar etki eden ayaklanmadır. Bu ayaklanmanın öncülüğünü Kırgız Han Sadık Bey yağımıştır. Bu arada Doğu Türkistan'da yaşayan ve Çin zulmüne karşı isyan etmeyen halk kalmamıştı. Buna komşu halklar da ilave edilmişti. Doğu Türkistan'ın doğu sınırlarına yakın bir bölgede Kansu eyaletinde yaşıyan Çinli Müslümanlar da ayaklananlar arasına girmiştir. Bu halka Döngen (Tungan) denilmekteydi. Çinliler, yönetimin baskılarından bıkararak 1861 yılında bu insanların isyan ile bağımsızlıklarını ilan etmelerine çok kızmışlardı. Döngenlerin bu bağımsızlık hareketi bir yıl sürmüş ve 1862 yılında gelen bir Çin ordusuna mağlup olmuşlardır. Bunun üzerine Döngenler Doğu Türkistan'da yaşayan diğer Müslüman grupları ile özellikle Uygur Türkleri ile işbirliğine gitmişlerdir. Afyon savaşları nedeniyle ekonomik bunalıma giren Çin, vergileri daha da artırıncaya birçok yerde isyanlar çıktı.

80 EBERHARD, *op.cit.* ss. 310-312.

Doğu Türkistan'ın her bağımsızlık girişimi Çin tarafından önlenmişti. Bunda en önemli etmen Doğu Türkistan'da birlik bulunmayışydı. Bu isyan sırasında Doğu Türkistan'a Akmescedi ve Çimkent kalesini Ruslara karşı kahramanca savunan Yakup Bey kumandan olarak Hokand hükümdarı tarafından gönderilmişti. Yakup Bey, önce Çinlilerin elinde bulunan bazı kaleleri aldı. Yakup Bey'in, Ruslara karşı edindiği harp tecrübesini de kullanarak Çinlilerin elinden Yenihisar kalesini aldı. Yakup Bey'in harp sanatını iyi kullanarak 1866'da kazandığı bu zafer bütün Doğu Türkistan şehirlerinde büyük yankılar yapmıştır. Sonuçta, Yakup Bey, rakibini bertaraf ederek 1867'de hükümdarlığını ilan etmiştir. 1868-1869 yılları arasında devletin yeniden yapılanması için çalıştı. Kısa bir sürede Doğu Türkistan'daki bütün kent devletlerini ele geçirerek, bir İslam devleti kurdu.⁸¹

Bu yeni İslam devleti, İngiltere ve Rusya'nın dikkatini çekmişti. İngiltere, Orta Asya ve Hindistan'daki çıkarlarını korumada işbirliği yapabileceğini ümit ettiği yeni bir İslam devletinin ortaya çıkmasından oldukça memnun görünüyordu. Fakat Rusya, bu yeni devlete pekiyi gözle bakmıyordu. Orta Asya'nın Müslüman Türk devletlerinin çoğu hâlihazırda işgal edilmiş ve geri kalanları da işgal etmek isteyen Rusya, yeni bir İslam devletin ortaya çıkmasından hiç memnun değildi.⁸²

Rusya'nın Asya'da ve bilhassa Orta Asya'da yayılmasının en önemli sebepleri yeni ekonomik ve ticari imkânlara kavuşmak ve bölgede varlığını hissettiren İngiltere'ye karşı stratejik bir üstünlük sağlamaktı. 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astrahan'ı işgal eden Rusya, 1783'de Kırım'ı 1880-1820 arasında Kafkasları ve Azerbaycan'ı, 1736, 1848 arasında Kazakistan ile Kırgızistan'ın önemli bir kısmını zorla ilhak etmiştir. Rusya, bu yayılmacı

81 Demetrius Charles BOULGER, *The Life of Yakoob Beg, Athalik Ghazi and Badaulet Ameer of Kashgar*, (Whitefish, MT) Kessinger Publishing, 2004, ss. 76-91.

82 *Ibid.* ss. 137-172

siyasetini Avrupa ve Orta Doğu'ya doğru devam ettirmek isteyince İngiltere, Fransa, İtalya ve Osmanlı Devleti tarafından 1854-1856 Kırım Savaşı ile durdurulmuştu. Kırım'daki yenilgiden sonra Rusya, ekonomik, sosyal ve askeri alanlarda da reformlar yaparak yayılmacılığını daha iddialı bir şekilde Asya'da özellikle Türkistan bölgesinde yürütmeye başlamıştır.⁸³

Osmanlı Devletinin yenilgisiyle biten 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonunda imzalanan Ayestefanos antlaşmasının kendi çıkarlarına uymadığı düşüncesiyle Berlin'de değiştiren İngiltere'ye karşı Rusya, son derece kızmıştı. İngiltere'yi denizlerde yenemeyeceğinin farkındaydı; fakat Orta Asya'dan Hindistan'a doğru bir askeri harekette başarılı olacağını ümit eden Rusya'nın Türkistan devletlerinin tamamını işgal edip, oradan Afganistan'a ve Hindistan'a inme planları yapmıştı.⁸⁴ Savaş bahaneleri ile Hokand ve Buhara devletleri Rusya tarafında işgal edilmiş, Hive ve Türkmenistan'ı işgal için de fırsat kollamaya başlamıştır. Tam bu sırada Yakup Bey'in ortaya çıkması Rusların planlarını bozmuştur. Yakup Bey'in özellikle İli vadisinde giderek artan etkisi nedeniyle Rusya hemen buraya asker göndererek bu vadinin giriş kapısı sayılan Kulca şehrini ele geçirmiştir.⁸⁵

2. Osmanlı Devleti ve Kaşgar Emirliği

Doğu Türkistan'ın bağımsız bir devlet olarak ortaya çıkması, bu bölgelere uzak duran Osmanlı Devleti'nin de bu bölgeyle ilgilenmeye başlamasına neden olmuştur. 1863-1873 yılları arasında ortaya çıkan Rus işgaline karşı Hokand, Buhara ve Hive yardım çağrılarına İslam dünyasının lideri Osmanlı Devleti'nin 1873 yazından itibaren Türkistan coğrafyasında daha aktif bir

83 Mehmet SARAY, "Rusya'nın Asya'da Yayılması", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı 10-11, 1979-1980, ss.279-302

84 *Ibid.*

85 BOULGER, *op.cit.* ,ss 173-211

politika izlediği görülmektedir. Osmanlı Devleti, özellikle Yakup Han'a karşı yakın bir ilgi göstermeye başladı.

Osmanlı Devletinin Türkistan siyasetindeki keskin değişime şu üç unsur etki etmişti:

- Rusların Hindistan'a doğru yayılmasını istemeyen İngilizlerin Yakup Han'ın kuvvetlenmesi için Osmanlı Devleti'ne telkinde bulunmuştur.
- Devamlı Rus baskısından tedirgin olmuş olan Osmanlı Devleti, İngilizlerin dostluğunu muhafaza etmek için onların telkinlere uyarak Yakup Han'a yakın ilgi göstermiştir.
- Aslında Osmanlı Devleti, Türkistan hanlıklarına yardım etmek istemişti; fakat mesafenin uzaklığı, Rusya'nın düşmanlığını çekmemek için ve biraz da Türkistan Hanlıklarının tutarsız politikaları nedeniyle onlara güvenemediğinden bu arzusunu yerine getirememiştir. Yardım edememenin verdiği rahatsızlığı üzerinden atmak için Osmanlı yönetimi, Kaşkar (Doğu Türkistan) devletine yardım etmiştir.⁸⁶

Yakup Han artan Rus tehlikesine karşı İngilizlere yanaşarak bir denge sağlamak istemiş ise de Hindistan Genel Valiliği ve Londra hükümeti, Yakup Han ile politik alanda bir işbirliğine girmekten kaçınmıştır. Bunun üzerine Yakup Han, yeğeni ve iyi bir diplomat olan Seyyid Yakup Han Töre'yi, Ocak 1873 tarihinde, Osmanlı Padişahı Sultan Abdülaziz Han'a (1861-1876) göndererek yarım talebinde bulunmuştur. Hoca Töre, Türkistan'daki gelişmeleri ve bu arada Kaşkar Devleti'nin durumu ve ihtiyaçlarını Osmanlı Hükümeti ve Padişaha anlatarak ülkesi için silah ve personel yardımı almıştır. Yardım ile birlikte ülkesinin

86 Bu nedenler konusunda daha geniş bilgi için bkz. Mehmet SARAY, **Rus işgali devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler (1775-1875)**, (Ankara) Türk Tarih Kurumu, 1994, ss.29-102

Osmanlı Devleti'nin himayesine alınmasını isteyen Kaşgar hanı Yakup Han ise, Ekim 1872 (Şaban 1289) tarihli Farsça mektubunda özetle şöyle diyordu:

"Duyduğumuza göre, bütün Müslümanların halifesi olarak zat-ı şahaneniz, himmetinizi İslam'ın hayrına sarf etmekte-siniz. Bu arada biz de sizlere niyazda bulunmayı ganimet bilerek yüce katınızda kulluğumuzun kabulü ümidiyle bu mektubu göndermeye cüret ettik. Biz acizlerini de himaye ettiğiniz kullarınız arasına dâhil ile kapınızda hizmet edenlere ilave buyurunuz ki bu vesileyle bizim de başımız dik olsun... Diğer hususlar için elçimiz Esseyid Yakup Efendi şifahi takirine havale olunmuştur..."⁸⁷

16 Haziran 1873 Çarşamba günü padişahın huzuruna kabul edilen Yakup Han'ın elçisi Seyyid Yakup, ülkesinin sorunlarını detaylı bir şekilde anlatarak, özellikle askeri açıdan Osmanlı Devleti'nden yardım rica etmiştir. Padişahın emri üzerine, Osmanlı hükümeti, Yakup Han'ın biat ve elçisinin yardım için yaptıkları müracaatları görüşerek kabul etmiştir.⁸⁸ Osmanlı hükümeti bu kararından sonra Sadaretin (Başbakanlığın) emriyle Kaşgar elçisinin istekleri bizzat Tophane Müşiri Ali Said Paşa ve Umum Fabrikalar Nazırı Seyyid Paşa tarafından yerine getirilmiştir. Kaşgar hükümdarına bütün aletleriyle 6 adet Krupp topu, 1000 adet eski ve 200 adet de yeni yapı tüfek ile mermi ve barut imal vasıtaları ve ustaları gönderilmiştir. Ayrıca, Kaşgar ordusunu eğitmek için istihkâm subayı Ali Kazım Bey, piyade subayı Mehmet Yusuf Bey, süvari subayı Çerkez Yusuf Bey ve topçu subayı İsmail Hakkı Bey ile dört emekli subayın, Enderun'dan Murat Efendi'nin başkanlığında Kaşgar'a gönderilmesine karar

87 "Kaşkar hakimi Yakup Han'ın 1289 tarihli Farsça arizesi", İrade, Hariciye, no.15524, lef.2, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, (İstanbul) Kitabevi, 1997,s.168

88 İrade, Dahiliye, no. 46454 ve 46753, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s. 168

verilmiştir. Yakup Han'a ise bazı hediyeler ile birlikte birinci rütbeden murassa nişan-ı Osmani ve kılıç ve sancak gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu hediyeleri ve yardımları ihtiva eden bir Name-i Hümayun da Yakup Han'a yazılmıştır.⁸⁹

Osmanlı Devleti'nin Kaşgar'a yolladığı heyet, önce Seddül Bahir vapuruyla yola çıkmış; ancak bu vapurun Kızıl Deniz'de bozulması üzerine bir başka vapurla Hindistan'ın Bombay şehrine gelmiş, oradan da İngiliz kontrolündeki topraklardan geçerek Kaşgar'a ulaşmıştır. Osmanlı heyetini Yakup Han 100 pare top atışıyla karşılamıştır. Name-i Hümayun'u aldıktan sonra Yakup Han, hâkimiyeti altında bulunan bütün yerlerde hutbeleri Sultan Abdülaziz adına okutmaya ve paraları da onun adına bastırmaya başlamıştır.⁹⁰ Yakup Han, Osmanlı Devleti'nin kendisine verdiği Emir unvanını kullanmaya başlamıştır. Kaşgar Emiri Yakup Han, Osmanlı Devleti'nin yaptığı yardıma ve iltifata teşekkür için 7 Nisan 1875 tarihinde İstanbul'a gönderdiği mektubunda özetle şöyle diyordu:

"Lütfedip Halifemizin göndermiş bulunduğunuz Name-i Hümayun, hediyeler ve askeri yardım buraya ulaşarak, halkta büyük sevinç yaratmıştır. Ben de ömrüm oldukça hilafet-penahilerine duacıyım. Vereceğiniz her türlü emri yerine getirmek için hazırım. Büyük ihsanlarınız bütün Orta Asya İslam dünyasına yeni bir hayat vermiştir. Herkes zat-ı âlilerine tebaiyet arzusu ile doludur. Ümit ederim ki, kısa zamanda bütün Orta Asya Darülhilafe ile temasa geçerler ve bu suretle dünya ve din işlerinin en yüksek ve en temiz vazifesi olan İslam birliği ortaya çıkmış olur. Şu anda aciz bendeleri Devlet-i Aliyye'nin sancağını açmış, hutbeyi ve sikkeyi namınıza ortaya koymuş bir vaziyette size karşı vacip olan borcumu

89 İrade, Dahiliye, no. 49426, ve İrade, Hariciye, no. 15546 ve 15524, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s.168

90 İrade, Hariciye, no. 15817 ve 16526, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s.169.

yerine getirmeye çalışıyorum. Askerin eğitilmesi ve yetiştirilmesi hususunda bütün gayreti sarf etmekteyim. İnşallah yakında büyük bir terakki görülecektir...”⁹¹

Yakup Han'ın Osmanlı Devleti'nin ve halifenin himayesi altına girmesi bölgedeki Müslüman topluluk arasında itibarını ve güvenilirliğini oldukça yükseltmişti. İstanbul, Yakup Han'ı sadece sözde desteklemekle kalmamış hatırı sayılı bir askeri yardım da yapmıştı. Osmanlı Devleti'nin gönderdiği askeri personel Yakup Han'ın ordusunun eğitilmesine yardımcı oluyordu. Kaşgar Devleti'ndeki bu yeni dönem kısa sürede kendisini göstererek, Doğu Türkistan'daki diğer şehirlerin de peş peşe Yakup Han'ın egemenliği altına giriyordu. Böylece Yakup Han, Osmanlı Devleti'nden aldığı destekle Doğu Türkistan'da birliği sağlamıştı. Birliği sağlanmış ve Osmanlı Devleti'nin siyasi ve halifenin de dini etkisi ve himayesi altında bir İslam Devleti, Çarlık Rusya'sını ve Çin'i hiç memnun etmemişti. Her iki imparatorluk da bu bölgeyi kendi arka bahçeleri olarak görüyordu.

Çin, öteden beri Osmanlı Devletiyle pek sıkı siyasi ilişkileri olmayan bir ülkeydi. Buna rağmen Osmanlı Devleti ile ticari ilişkileri de bulunmaktaydı. Şimdi gelinen noktada Çin'in kuzeybatı sınırında ortaya çıkan bu yeni İslam Devletiyle aslında Çin, Osmanlı Devletiyle farklı bir konumda karşı karşıya gelmişti. Yakup Han, yönetimdeki başarı ve istikrarın devam etmesi için idarenin devamlılığı esasının farkındaydı. Ona göre, sıkı sık idareci değişmesini önleyecek tedbirler alınması gerekiyordu. Bu yönde derhal girişimlerde bulundu ve bu hususu halletmek için tekrar İstanbul'un yardımına başvurdu. Sultan Abdülaziz'e ve Osmanlı Hükümetine bir mektup yazarak emirliğin ölünceye kadar kendisinde kalmasını ve vefatından sonra da en büyük ve en reşit oğluna emirliğin verilmesi için padişahın

91 “Kaşgar Emiri Yakup Han hazretleri tarafından irsal olunan nâmenin sureti tercümesi”, İrade, Dahiliye, no.49054, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s.170.

müsaadesini ve onayını rica etmiştir.⁹² Osmanlı Hükümeti, Yakup Han'a verdiği cevapta isteklerinin şu şartlar altında kabul edileceğini bildirmiştir:

- Kaşgar'da hutbe Halifenin adına kesintisiz olarak okutulacak
- Para Halife adına basılacak
- Osmanlı sancağı, herhangi bir şekil değişikliği yapılmadan orada da dalgalandırılacak. Bunlara ilaveten Hilafet makamı tarafından Kaşgar hükümetinden lüzumsuz yere komşuları ile niza çıkarıp nüfus ve toprak kaybına yol açmaması ve memleketin her cihetçe barışa ve refaha kavuşması için gerekli bütün iktisadi ve kültürel tedbirlerin alınması istenmiştir. Bunun memleket dahilinde birliği, ilerlemeyi, sulh ve sükunu temin edeceği hatırlatılmıştır.⁹³

Yukarıdaki istekler Osmanlı Devleti'nin Türkistan siyasetini ne denli sıkı tuttuğunu göstermektedir. Ve bu belgeden anlaşıldığına göre, Osmanlı Devleti Müslüman bir halka yardım etmekten çok farklı bir gaye ile bölgede siyasi varlığını göstermek istemiştir. Özellikle egemenliğin en önemli işareti olan sancak üzerinde hiçbir şekilsel değişiklik yapılmamasının istenmesi, aslında Yakup Han'a bağımsızlık yolunun şimdilik kapalı olduğu mesajını vermekteydi. Kısaca, İstanbul, Yakup Han'dan kendi sancağını oluşturmamasını, başka bir ifade ile bağımsız bir devlet olma çabasına girmemesini istiyordu. Türkistan'daki siyasal gücünü pekiştirmek için Osmanlı Devleti, hutbelerin de kesintisiz bir şekilde Halife adına okutulmasını istemişti. Bütün bu gelişmelerin ışığı altında Yakup Han, ülkede büyük başarı

92 Arize, Meclis-i Mahsus, no. 2343, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s.171

93 "Yakup Han'a yazılacak fermanın sureti", İrade, Meclis-i Mahsus, no. 2343, Lef. 1, Başbakanlık Devlet Arşivleri, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s.171

sağlamış, Rusya ve İngiltere ile ilişkileri normalleştirmişti; ancak daha önemli sorun diğer sınır komşusu Çin'di. Çin, bir türlü uzlaşmaya yanaşmıyordu. Çin'e göre Doğu Türkistan toprakları kendisine aitti. Yakup Han ve devleti burada işgalciydi.

Çin için Doğu Türkistan'ın kaybı bir toprak kaybından öte iyi gelir getiren bir bölgenin kaybı olmuştur. Afyon savaşları ve Tayping isyanı Çin ekonomisini oldukça zayıflatmıştı. Doğu Türkistan önemli bir gelir kaynağıydı. Bu bölgenin elden çıkmasını Çin kabullenemiyordu. Öte yandan, Çin Doğu Türkistan'ı sadece ekonomik bir kaynak olarak görmüyor, aynı zamanda güvenlik açısından önemli jeostratejik konumu nedeniyle de önemsiyordu. Çin, bu bölgeyi Batı'dan gelebilecek saldırılara karşı tampon bölge olarak görüyordu. Sonuç olarak Çin, Yakup Han'a karşı harekete geçmeye karar verdi. Kuşkusuz ülke içerisinde imparatorun barbarlar diye adlandırdıkları Batı devletleri tarafından sarsılmış olan itibarının bir şekilde yeniden yükseltilmesi gerekiyordu. Bunun için de yeni bir askeri sefer bulunmaz fırsattı. Bu görev, Çinli General Zuo Zongtang'a verildi. Zuo'nun askeri gücü 90 bin, Yakup Bey'in 45 bin idi. Zuo, Doğu Türkistan'ın tekrar ele geçirilmesi için oldukça büyük bir askeri güce ihtiyacı vardı. Her şeyden önce Çin'den Doğu Türkistan'a askeri sevkiyat için 5 bin at arabasına, 29 bin deveye, ve 5 bin üzerinde eşek ve katıra ihtiyacı vardı. Bunları temin edebilmek için çok büyük miktarda paraya ihtiyacı vardı. Bu paraların bir kısmını Pekin'den, diğer kısmını da Hong Kong ve Şanghay'daki Bankalardan temin etti.

General Zuo, 1869'da harekete geçti. Rusların da yardımıyla Doğu Türkistan şehirleri birer birer Çin'in eline geçti. Ruslar, yaklaşmakta olan 1877 Osmanlı-Rus savaşında Osmanlı Devleti ile Yakup Han'ın Rusya'nın Batı Türkistan'da yeni işgal etmiş olduğu hanlıkların Müslüman halkı Ruslar aleyhine ayaklanmaya teşvik etmesinden korktuğu için Rus hükümeti, Çin'in Doğu Türkistan işgaline destek vermiştir.

Rusya ve Çin cephesinde meydana gelen bu gelişmeler üzerine Yakup Han, Osmanlı elçilik heyeti başkanı Murat efendinin yanına Seyyid Yakup efendiye vererek, hem İstanbul'dan yeni silah ve askeri uzman talebinde bulunmak, hem de Osmanlı Devleti vasıtasıyla ülkesinin bağımsızlığını korumak için dış destek sağlamak için İstanbul'a göndermiştir. Ayrıca İngilizlerden de Çin işgaline karşı yardım istemiştir. Yakup Han'ın elçisi İstanbul'a ulaştığında Osmanlı yetkililerine Doğu Türkistan olaylarını bütün detaylarıyla anlatmıştır. O sıralarda, bir yandan Rusya ile uğraşan, öte yanda başka meselelerle meşgul olan Osmanlı Devleti, Seyyid Yakup efendiye İngiltere'nin desteğini sağlaması için derhal İngiltere'ye gitmesini, ayrıca Rusya ile daha iyi ilişkiler kurulmasını tavsiye etmiştir. Bunun üzerine Seyyid Yakup Osmanlı Devleti, İngiltere ve Rusya arasında mekik diplomasisi yürütmüştür. Çar'a konu hakkında geniş bilgi vermiş, aynı şekilde İngiliz hükümetini de bilgilendirmiştir.⁹⁴

Rusya'nın tavrı belli olduğu için pek fazla umut bağlanmamıştır; ancak İngilizler de Doğu Türkistan için Çin'le ilişkilerini bozamayacaklarını söyleyerek destek talebini geri çevirmiştir. Bütün bunlar yaşanırken Osmanlı Devleti içinde bulunduğu karmaşık ortam içerisinde gereken baskıyı yapamamıştır. Yakup Han, bunun üzerine Osmanlı Devleti'nden gelen subaylardan İsmail Hakkı, Yusuf Cemil ve Yusuf Zekayi beylerle Toksun şehrinde bir araya gelerek Çin saldırılarına karşı alacakları tedbirleri belirlemişler ve yola tek başlarına devam etme kararı almışlardır. 1877 Haziran başlarında ise Yakup Han bir riva-yete göre zehirlenerek ölmüştür. Yoğun çarpışmaların ardından 16 Aralık 1877'de Çin birlikleri, Kaşgar'a girerek bölgeyi

94 "Makam-ı Nezaret-i Celile-i Hariciye'ye 29 Eylül 1876 tarihli Petersburg Sefaret-i seniyyesinden varid olan tahriratın tercümesidir", Hariciye Arşivi, Siyasi Dosyalar (ecnebi defterler -Rusya) II. aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, s.190.

tamamen ele geçirmiştir. 1878 yılına gelindiğinde ise, Doğu Türkistan resmen Çin'in hâkimiyeti altına girmiştir.

Çin, bu bölgeyi elinde tutmak için baskıcı bir yönetim oluşturdu. Yakup Han'la işbirliği içerisindeki herkes öldürüldü. Osmanlı subaylarının verdiği rapora göre 60 bin kişilik Kaşgar ordusunun tamamen tasfiye edildiği ve halkı sindirmek için Çinlilerin toplu katliam yaptıkları belirtilmekteydi. Bu raporların içinde en tafsilatlı olan ve aşağıda da bir kısmı verilen askeri heyetin başkanı Yüzbaşı Ali Kazım Bey'e ait olanıdır. Yüzbaşı Ali Kazım Bey'in raporunda özetle şöyle yazmaktaydı:

“ Ben kullarınız, 1291'de memuren Kaşgar uzak beldesine, top-hane Müşiri Ali Said Paşa'nın Umum Fabrikalar Nâzırı Seyyid Paşa'nın intibahı ve verdikleri iki bin kapsül ve inflid tüfeği ve altı adet üç fundluk Krupp topu ve bir takım kapsül yapılmasına mahsus tezgah ve vesair edevat ve bu eşyanın müfredatını beyan eden biri Yakup Han'a verilmek üzere, diğeri de üzerimde kalmak üzere iki adet müfredat defterini alarak Bombay iskelesine hareket ettim... Emsali görülmemiş yüksek dağlar ve taşlar aşılıarak pek çok zahmet çekerek üç ay kadar zamanda Kaşgar'a vardık. Beni Yakup Han'ın Yarkent Tahtası Molla Yunus'un maiyetine verdiler. Memuriyet yerim olan Yarkent şehrinde askerlik nizamıyla asla ilgisi olmayan bir takım kimselerden bir topçu taburu teşkil ederek, topçuluk fenni ile piyade talimi v.s. askeri nizamları talim ederek İstanbul askeri gibi gayet muallem oldular.

Mektepli olduğum için ihtisap ettiğim istihkâm fennini ayrıca öğretmek istemiş isem de Yakup Han bunun lüzumlu olmadığını beyan ederek zikredilen taburdan başka üç bin neferden ibaret bir alay teşkil ederek nefer, bölük ve tabur talimlerini emretmekle bunları dahi Nizam-ı Cedid üzere talim ettirdim... Çin istilasının ardından hepimiz zindana konulduk. Esirlerden üç yüz yetmiş nefer çarşı ve pazarda teşhir edilir ve hemen o gün, ümeradan on yedi kimse ise, üç gün sonra şehit edilip bakiye esirler başka başka zindanlara teslim edildi. Geceleri yalınayak, başı açık ayaklarımız demir zincirlerle bağlı

olduğu halde Anbaan adındaki zaptiye miralayının huzuruna çıkarılıp arkamıza kamçı, tırnaklarımıza ucu sivri demir kalem vurarak “Siz (Osmanlı subayları) niçin Yakup Han’ın tarafına yardımda bulundunuz” diye otuz üç gün cefa ettiler. Sonra eşyalarımızı müsadere ve çırılçıplak olarak idama mahkûm edip, elimizde, ayağımızda ve boğazımızda demir zincir ve tırnaklarımızda demir iğneler olduğu hâlde Çin ordu kumandanı General Tso’nun huzuruna beş defa beni elli altı kişi ile beraber sorguya çekip, ben ve beş kimse zincirlere vurulu olduğu halde çarşı ve pazarlarda dolaştırılıp tekrar zindana konulduk. Diğer elli bir kişi şehit edildi.

Üçüncü defada tekrar sorguya çekildik, ben idama mahkûm edilerek meydana çıkarıldım.

Yanımda birkaç kişinin idamını müşahade etmiş iken Tso’dan gelen bir emir üzerine arkadaşlarımla beraber zindana hapsedildim. Dördüncü defa tekrar idam yerine getirilmiş iken Çinlilere sığınmış olan Vali Niyaz Hekim Bey’in istirhamı ile affolunduk. Beşinci defa da tekrar canlarımızdan ümit keserek idam meydanına getirilmiş iken bütün ahalinin istirhamına binaen af ve dokuz ay hapsolunduktan sonra çıkartılıp muhafaza altında hududa kadar göndermeye karar verildi. Üç arkadaşım ile beraber Hint’e tabi Ladak şehrine bir ay sonra vasil olduk. Bizi takip eden kervan yetiştiğinde başımıza gelen felaketi tacirlere anlatıp, onlar da keyfiyeti İngiliz valisine bildirdiğinde Osmanlı devleti ile İngilizler arasında dostluğa uyarak yol masrafımız malî tarafından ödenerek, Bombay’da vapura bindirilip İstanbul’a gönderilmiş ve eski vazifelerimize kavuşarak, merhametinize sığındığımızı beyana cesa-
ret eder, devletlerinin bekası duasıyla sözümü bitiririm.”⁹⁵

Yüzbaşı-i evvel-i istihkam,

Ali Kazım İbn-i İbrahim

95 1291 yılında me’muren Kaşgar’a gönderilen Yüzbaşı Ali Kazım efendinin layihası, Yıldız Esas Evrakı, Kısım no. 33, Evrak no. 1481, Zarf no. 73, Karton no. 91, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, aktaran Mehmet SARAY, *Doğu Türkistan Türkleri Tarihi*, ss.207-214

Kuşkusuz Yakup Bey'in birliklerinin başarısız olmasında kendisinin son zamanlarda Osmanlı subaylarına karşı olan güvensizliğinin büyük etkisi olmuştur. İstanbul'un kendisine karşı bir komplo kurduğunu düşünmekteydi. Aslında bunu düşündüren temel neden yeğeni ve iyi bir diplomat olan Seyyid Yakup Han Töre'nin Osmanlı Devleti de dahil olmak üzere dış çok daha fazla itibar görmesiydi. Zaten Osmanlı subaylarının verdiği raporlardan anlaşıldığına göre, Osmanlı askeri heyetinin verdiği tavsiyeleri ve savunma taktiklerini Yakup Han dinlemeyerek farklı stratejiler uygulamaya çalışmıştır. Bunun bir nedeni belki de Yakup Han'ın Çinlilerle olası bir uzlaşma beklentisi veya Osmanlı Devletiyle ilişkileri bir şekilde kesip Rusya ve İngiltere'nin gözüne girerek destek almaktır. Böylece, Kaşgar emirliği, Çin'e rağmen hayatına devam edecekti. Burada Yakup Han'ın Osmanlı Devletine sırtını döndüğü anlamı çıkarılmamalıdır. Sadece Yakup Han, içinden çıkılmaz bu durumdan en azından devletini ve halkını çıkarmak için çaba sarf etmekteydi. Bu sonuca götüren en önemli veri Yakup Han'ın istikbal arayışları içerisinde olmadığı yukarıda bahsedilen tarihsel süreçte görülmektedir.

3. Doğu Türkistan üzerinde Çin-Rus mücadelesi

1860'ların başından itibaren İli şehri Çin'in askeri valisi tarafından yönetiliyordu. İli vadisi de stratejik ve siyasi olarak önemliydi özellikle Doğu Türkistan bölgesinde kuzey-güney geçişini sağlayan Muzart geçişi de bu vadiyeydi. Aynı zamanda Rusya'nın Orta Asya'ya yayılmasına karşı Çin'in ilk bariyeri de bu vadiydi. 1871'de Rusya İli şehrini ve onu çevreleyen vadiyi işgal etti. Rusya'nın en büyük korkusu Yakup Bey'in İngilizlerden diplomatik yardım alarak bu bölgenin dolaylı olarak İngiliz etkisi altına girmesiydi. Bu nedenle Rusya, elini çabuk tutarak İli vadisini işgal etti. Bu arada, 1875 yılında Pekin Zuo Zongtang'ı Doğu Türkistan'daki isyanın bastırılması için görevlendirdi.

1877’de Zuo İli dışında tüm Doğu Türkistan’ın kontrolünü tekrar aldı. Rusya’nın İli’yi işgali 24 Şubat 1881 yılında imzalanan St. Petersburg anlaşmasına kadar sürdü. Bu anlaşmayla Rusya, İli’den çekildi. Karşılığında Çin, Doğu Türkistan’ın batısındaki küçük bir toprak parçasını ve tazminat vermeyi kabul etti.⁹⁶

Rusya, İli’yi savunma amaçlı işgal etmemişti. St. Petersburg, İli’nin işgalini Asya’ya yayılma politikası kapsamında Doğu Türkistan bölgesini tamamen yutma stratejisinin ilk aşaması olarak görmekteydi. Rus hükümeti, Arrow Savaşını Pekin ile diplomatik bir anlaşma imzalamak için güzel bir zemin sunmuştu. 1858 Aygun Antlaşması, Amur nehrinin kuzey kıyısını Rusya’ya bırakmıştı. Tianjin anlaşması da Amur ve Vladivostok arasındaki tartışmalı Ussuri bölgesini Rusya’ya veriyordu.⁹⁷ Bu arada Zuo, modern bir donanma kurmak istiyordu. Zaten o dönemde Li Hong-çang, Mançu hanedanlığına bir öneri sunarak, Yakup Bey’in vassal olarak tanınmasını, böylece bütün dikkat ve gücü büyük bir donanma oluşturulmasına verilmesini tavsiye etmiştir. Ancak, pekin, Doğu Türkistan kaybının Rusya’nın Moğolistan’ı ilhak etmesine neden olacağından korkuyordu ki, bu korku 1946 yılında gerçekleşecekti. Dolayısıyla, Pekin, Doğu Türkistan’da egemenliğini sağlamak için harekete geçti.

4. Rusya’nın Doğu Türkistan’ı işgali

Haziran 1871’de Rusya, sınırı geçerek İli’yi işgal etti. İngilizleri bu bölgeden uzak tutmak için Rusya, Çin topraklarının 1.931 kilometre karelik bölümünü işgal etti. Rusya Türkistan’ının Genel Valisi General K.P. von Kaufman, İli bölgesinin işgal emri

96 Rusya’nın tüm Türkistan coğrafyasını işgali konusunda daha ayrıntılı kronolojik bilgi için bkz. B. SPULER, “Central Asia from the Sixteenth Century to the Russian Conquests”, ss.468-494 ve Akdes Nimet KURAT, “Tsarists Russia and the Muslim of Central Asia”, ss.503-523, Bernard Lewis, (ed) **The Cambridge History of Islam**, (Cambridge) Cambridge University Press, 2000.

97 Christopher HIBBERT, **The Dragon Wakes: China and the West, 1793-1911**, (New York), Harper & Row, 1970, 288.

verdi. St. Petersburg'a gönderdiği raporda İli'nin işgal edilmesi gerektiğini belirtmişti. Ancak işgal kararını alırken hükümetten bağımsız hareket etti. 24 Haziran 1871'de General G.A. Kolpakovskii komutasında 1.850 Rus askeri sınırı geçti. Kendinden iki kat büyük Müslüman birlikleri yendi. 3 Temmuz 1871'de General Kolpakovskii, Müslümanlardan silahlarını bırakarak teslim olmalarını istedi. 4 Temmuzda ise, Ruslar İli şehrine girdi. Kolpakovskii, Rusya'nın İli'yi ilhak ettiğini ilan etti. Buna rağmen Rusya, İli'nin Pekin'in bölgeye Müslümanları kontrol edebilecek büyüklükte bir askeri güç gönderdiğinde burayı Çin'e bırakacaklarını da açıklamaktan geri kalmamıştı.⁹⁸

Pekin, 1 Eylül 1871 tarihinde Rus elçisi General G. Vlangaly'nin Rusya'nın İli'yi Müslümanlardan kurtardığını Çin hükümetine haber verene kadar İli'nin Rusya tarafından işgal edildiğini duymamıştı. Çin, derhal Moğolistan'a kaçmış olan İli'nin Valisi Yongçuan'a dönmesi için emretti. Mayıs 1872'de Yongçuan, Rusya İçişleri Bakanlığı'ndan Albay Boguslavskii ile bir araya geldi. Yongçuan elinde 100 askerin bulunduğu söyleyince Rus tarafı, Çin'in İli'yi etkili bir şekilde kontrol etmek için oldukça zayıf olduğunu gerekçe göstererek İli'den çekilmeyi kabul etmedi.

Rus elçisi Pekin'i, Rusya'nın İli'yi Müslümanların sınır saldırılarını durdurmak ve Çin'e yardım etmek için işgal ettiği konusunda güvence veriyordu. Ancak 9 Nisan 1872'de Rusya, Yakup Bey'in hükümetiyle bir ticaret anlaşması imzalayarak, de facto olarak Doğu Türkistan'daki Müslümanların bağımsızlığını tanımış oldu. Bu anlaşmayla Rusya oldukça büyük ticari imtiyazlar elde etmişti. Yine, bu anlaşmayla, Yakup Bey'in yeğenlerinden birisi bu Müslüman devleti temsil etmek için St.Petersburg'a atandı. Rusya ile rekabet içersinde olan İngiltere de hemen bir heyet göndererek Yakup Bey'in hükümetiyle ticari anlaşmalar

98 Alex MARSHALL, "The Russian General Staff and Asia", 1860-1917, (New York) Routledge, 2006, ss.11-66

imzalayarak, ticari ayrıcalıklar elde etti. Böylece, İngiltere de Yakup Bey'i tanımış oluyordu.

5. Çin-Rus görüşmeleri

Yakup Bey'in mağlup olmasına rağmen, Rusya İli'yi terk etmeye niyetli değildi. Sadece Doğu Türkistan'ın dağlık Muzart geçişini elinde tutmayla askeri avantaj elde etmekle kalmamış, Gansu, Şansi ve Moğolistan ile olan ticaretinden de faydalanmıştı. Rusya'nın geri çekilmek için istediği ücret oldukça yüksekti. Yine de Çinli temsilci bu ücreti ödemeye niyetliydi. Nihayet, Çin ve Rusya arasında 2 Ekim 1879 tarihinde *Livadia antlaşması* imzalandı. Çonghou, Çin hükümeti tarafından 1878 yılının ortasında İli'nin geri alınması için müzakerelerde bulunması için atandı. Kendisine büyük elçilik yetkileri verilerek, Çin hükümeti adına Rusya ile nihai anlaşmayı imzalama yetkisine haiz kılınmıştır.⁹⁹ 31 Aralık 1878 tarihinde Çonghou, St. Petersburg'a vardığında Çar ve üst düzey Rus yetkililer tarafından kabul edilmiştir.⁹⁹

Livadia antlaşmasının maddeleri Rusya için oldukça cazipti. İli'yi Çin'e devretme karşılığında, Çin de Rusya'ya Tekes vadisini vermeyi kabul etmişti. Tekes vadisi, Tiyan-şan'ın (Tanrı dağları) Kaşgar ve Hokand'a bağlantısını sağlayan geçişe sahipti. Bunun yanında bu anlaşmayla Pekin, St. Petersburg'a işgal tazminatı olarak 5 milyon ruble ödemeyi de kabul etmişti. Doğu Türkistan ve batı Çin'de Rus konsoloslukları kuruldu. Rus mallarının gümrüksüz bir şekilde Doğu Türkistan ve Moğolistan'da ticaretinin yapılması kararlaştırıldı. Ayrıca bir başka anlaşma ile de Rusya, Mançurya'daki Sungari nehrinde seyir hakkı elde etti. 2 Ekim 1879'da, Çin hükümetinin ön onayı olmaksızın anlaşma imzalandı. Rusya lehine şartlar taşıyan anlaşmalar, Pekin'i rahatsız

99 Immanuel C. Y. HSU, *The Ili Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy, 1871-1881* (Londra) Oxford University Press, 1965, ss. 29-31.

etti. Çinli elçi Çonghou, saraya sorunun çok iyi bir şekilde çözümlenerek anlaşmaya varıldığını, dolayısıyla bu anlaşmanın yeniden müzakere edilme olanağının bulunmadığını söyledi.¹⁰⁰

Livadia antlaşmasının tüm maddeleriyle birlikte Pekin'e rapor edildiğinde, saray bunu kabul edilemez bularak, onaylamayı reddetmiştir. Bir ceza olarak da elçi Çonghou ölüm cezasına çarptırıldı. Çonghou, Çin'e geldiğinde cezanın infaz edilmesi de kararlaştırıldı. Ancak Çin'deki yabancı güçler Çonghou'nun bir diplomat olması nedeniyle ve uluslar arası bir sorunu diplomasi yoluyla çözmeye çalıştığı için böyle bir cezaya çarptırılması konusunda endişelerini dile getirdiler. İngiliz Kraliçesi, Rusya ve birçok Batılı devlet, Çonghou'nun affedilmesi konusunda Pekin'e ısrarlı ricalarda bulundular.

Krizin tırmanması üzerine olası bir savaştan kaçınan Rusya, İli konusunda yeni bir müzakere yapılabileceğinin sinyalini verdi. Rusya, yeni müzakereci olarak Markiz Zeng Jize'yi kabul etti. Zeng, Çin'in İngiltere'deki elçisi Zeng Guofan'ın oğluydu. Dolayısıyla, uluslararası baskı Rusya'nın kararını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştu. Böylece, yeni bir müzakere süreci başlamış oldu. Bu süreç, 24 Şubat 1881'de **St. Petersburg antlaşmasının** imzalanmasıyla sona erdi. Bu yeni anlaşmayla Çin'in Rusya'ya ödemesi gereken tazminat 5 milyon rubleden dokuz milyon rubleye çıkarıldı. Neredeyse, Tekes vadisi ve Mu-zart geçişinin de içinde bulunduğu İli bölgesinin tamamı Çin'e verildi. Rusya'ya daha önce verilen ticari ayrıcalıklarda da azaltılmaya gidildi.

St. Petersburg antlaşması, Çin'in bir zaferi olarak görülmüştür. En azından Çin, Rusya'nın kuzeybatı Çin'e doğru yayılmasını durdurmuştur. Rusya, şimdi bir yıl öncesine göre daha zayıf bir durumdaydı. 1879 yılında İngiltere, Afganistan'ın kontrolünü ele almaya karar vermesi, Rusya'nın Orta Asya politikasına

100 ibid., ss.57-58.

tam bir darbeydi. Yine, 1877-1878 Osmanlı- Rus savaşının ekonomik açıdan yükü oldukça ağır olmuştu. Ve nihayet Sibirya'ya uzanan bir demiryolu olmadığından Çin ile Doğu Türkistan için olası bir savaş lojistik açıdan mümkün değildi. İşte, bütün bu ortam içerisinde Rusya, St. Petersburg antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştı.¹⁰¹ Sonuçta, 1884 yılına Doğu Türkistan, Çin'e döndü ve Liyu Jintang ilk vali olarak görevlendirildi. Pekin'in Batı'nın askeri ve diplomatik teknikleri alması bu askeri ve politik zaferinin kazanılmasında büyük rol oynadı.

III. SULTAN II. ABDÜLHAMİT DÖNEMİNDE OSMANLI DEVLETİ'NİN AKSA-YI ŞARK (UZAKDOĞU) SİYASETİ

Çin'de tüm bunlar yaşanırken Osmanlı Devletinde de önemli gelişmeler oluyordu. Osmanlı Devleti, 1870'li yıllarda gerek, iktisadi, gerekse siyasi açıdan tam bir çıkmaza girmişti. İlk dış borcunu 1854'de Kırım Savaşı sırasında alan Osmanlı Devleti bu borçları ödeyemez hâle gelmişti. 1875'de Sadrazam Mahmut Nedim Paşa Osmanlı Devleti'nin borçlarını ödeyemeyeceğini dünyaya ilan etti. Avrupalı güçler, Osmanlı Devleti'nin sonunun geldiği düşünüyorlardı. Her biri, Osmanlı topraklarından kendi payını istiyordu. Bu ortam içerisinde Mayıs 1876'da Balkanlar'da isyan çıktı. Yaşanan kargaşa içerisinde Sultan II. Abdülhamit, 31 Ağustos 1876'da tahta çıktı. 23 Aralık 1876'da ise, I. Meşrutiyet'i ilan ederek, Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koydu ve ilk Osmanlı parlamentosu açıldı.

II. Abdülhamit dönemi oldukça önemli bir zaman dilimini oluşturmaktaydı. II. Abdülhamit, rahat bir şehzadelik dönemi geçirmiş, bu dönemde dünya politikasını ve Osmanlı Devleti'nin durumunu yakından takip etme olanağı bularak emsallerine

101 James SOLL, *Europe Since 1870: An International History*, (New York) Harper & Row, 1973, s.16

göre kendisine oldukça iyi bir alt yapı hazırlayarak, birtakım çözümler geliştirmişti.¹⁰² Gerçekten de tahta çıkar çıkmaz yaşananlar, II. Abdülhamit'in ne denli zor bir görev üstlendiğinin de işaretini vermekteydi. Vakit kaybetmeden, Rusya, 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti. Rus orduları Tuna'yı geçerek Osmanlı topraklarına girdiler. Ruslar, Doğu cephesinde de Kars, Ardahan ve Batum'u ele geçirdiler. Hızla ilerleyen Ruslar, Yeşil Köy'e kadar geldiler ve Osmanlı Devleti mağlubiyeti kabul etti. Yaşanan bu gelişmeler üzerine II. Abdülhamit, Meclisin çalışmalarını etkin bir şekilde sürdüremeyeceğini söyleyerek 13 Şubat 1878'de Meclisi süresiz tatil etti. 3 Mart 1878 tarihinde de Rusya'nın dikte ettirdiği **Ayastefanos Antlaşması** imzalandı. Ayastefanos Antlaşması, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu arttırmıştı. Bu durum, İngiltere'nin hoşuna gitmemişti. İngiltere'nin girişimiyle Berlin Kongresi toplandı. 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalanan antlaşmayla Ayastefanos Antlaşması'nın hükümleri hafifletildi.

Osmanlı borçlarının durumu ise, 1875'de başlayıp 1881'e kadar alacaklıların temsilcileriyle sürdürülen pazarlıklar sonucunda, Osmanlı hükümetinin maliyesi üzerinde kontrol hakkı niteliği taşıyan Düyunu Umumiye (Genel Borçlar) idaresi kuruldu. İdare, önce bazı vergileri doğrudan toplamaya başladı, sonra Avrupalı yatırımcılara güvenilir bir danışma mekanizması haline geldi. Ülkenin ekonomik ve mali konularının yapısı hakkında en sağlıklı bilgilere sahip olduğu için sermayedarların ve yatırımcıların desteğini de sağladı. Kısa zamanda Osmanlı Maliye Nezaretine rakip olacak bir nitelikte ortaya çıktı. 1882'de kontrolünde 2,5 milyon liralık gelir varken, 1911'de 8,2 milyona ulaşarak, toplam kamu gelirlerinin üçte birini kontrolü altına aldı. 1895'de 4518 memur çalıştırırken 1912'de bu 8931 'e ulaşmıştı. 1898'de yüzde 44,9 Fransız, 17,9 Belçika, 12,2 Alman,

102 II. Abdülhamit Dönemi için bkz. Orhan KOLOĞLU, **Abdülhamid Gerçeği** , (İstanbul), Pozitif,2005, ss.56-60

İngiliz, 4,5 Hollanda, 1,9 Avusturya, 1,3 İtalya hisselerinden oluşan Düyunu Umumiye, tam anlamıyla rakip emperyalist güçler arasındaki işbirliğinin temsilcisi oluyordu.¹⁰³

Büyük devletler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etme politikasından vazgeçerek, bu ülkeyi bir an önce parçalama sürecini başlatmıştı. Osmanlı Devleti, en büyük tehlike olarak İngiltere'yi görüyordu. Osmanlı-Rus savaşında İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmış olması bir politika değişikliği olarak yorumlanıyordu.

19.yüzyılın sonlarına doğru dünya politikasında Almanya güçlü bir ülke olarak ortaya çıkmıştı. Almanya, II. Wilhelm'in imparator olmasıyla, 1888'den beri Bismark tarafından sürdürülen statükocu politikalarından vazgeçip Weltpolitik (Dünya politikası) adını verdiği yayılmacı bir siyaset gütmeye başladı. Bu politikanın en önemli nedeni Almanya'nın hammadde ve pazar bulma konusunda diğer Avrupa devletlerinden geri kalmasıydı. II. Abdülhamit için yeni bir güçlü aktörün çıkması İngiltere ve Fransa'ya karşı kullanılacak yeni bir koz anlamına geliyordu.

1. Japonya ile ilişkilerin başlaması

Osmanlı Devleti'nin Uzakdoğu ile ilişkileri sadece Çin veya Açeh Sultanlığı ile sınırlı kalmamış etkisi bir asırdan fazla sürecektir. Japonya ile altın çağını yaşamıştır. 18. yüzyılın başlarında Japonya hala çok kapalı bir politika izliyordu. Yabancıların serbestçe ülkeye girmesi yasaktı. Ancak zaman zaman bu yasağı delmeye çalışan yabancılar da oluyordu. Bunlardan birisi 1708 yılında gizlice Japonya'ya girmeye çalışırken yakalanan bir İtalyan papazıydı. Bu papaz, Şogun yardımcılarının zamanın ünlü Konfüçyüs filozofu ve tarihçisi Hakuseki Arai'nin gözetimine alınır ve Arai, papazdan edindiği bilgilerle Avrupa ülkeleri ve Osmanlı İmparatorluğu üzerine bir kitap yazar. Kitap hem bir

103 ibid, ss.207-208

Batılı'nın hem de Doğulu'nun gözünden Osmanlı Devleti'ni anlattığı için önemlidir.¹⁰⁴

5 Nisan 1868'de imparator Meiji yayınladığı bir fermanla reform sürecini başlatmıştır. Bu reformlar çerçevesinde Japon hükümeti, 1871 yılında Osmanlı Devleti'ne dışişlerinde katip olan Fukuchi Genichiro adlı bir yetkili göndermiş ve kapitülasyonlar konusunda araştırma yaparak bir rapor hazırlatmıştır.¹⁰⁵ Japonya ve Osmanlı Devleti arasında diplomatik ilişkileri kurma yolunda ilk temaslar 1875 yılında Londra'da her iki ülkenin elçileri arasında yapılmıştır. Daha sonraki yıllarda görüşmeler Berlin ve Viyana'da sürdürülmüş; ancak, dünyada gelişen olayların, iki ülke arasında diplomatik bir bağın kurulmasını geciktirdiği söylenebilir. 1881'de Japonya, yine Osmanlı Devleti ile ilgili bir rapor hazırlamak üzere dışişleri bakanlığı yetkilisi olan Masaharu Yoshida başkanlığında bir heyet göndermiştir. Beş kişiden oluşan bu heyet, İran'dan sonra İstanbul'a varmış ve dönemin padişahı II. Abdülhamit tarafından kabul edilmiştir.¹⁰⁶

Türkiye ile Japonya arasındaki resmi ilişkiler, 1887'de Japon imparatorunun yeğeni prens Komatsu'nun Sultan II. Abdülhamit'i ziyaret etmesiyle başlamıştır. Prens Komatsu, Ekim 1886'dan Aralık 1887'ye kadar incelemelerde bulunmak üzere Amerika, Avrupa ülkeleri ve Çin'i de kapsayan büyük bir geziye çıkarak ziyaretler yapmıştır. 1887 yılının Eylül ayında Prens Komatsu İstanbul'a ziyarete gelir ve II. Abdülhamit ile görüşerek Japon imparatorunun hediye ve nişanlarını sunar. İstanbul'da gördüğü yakın ilgi ve misafirperverliğe teşekkür ederek, II. Abdülhamit'e **Büyük Karizantem Nişanının** verileceğini ve buna karşılık Osmanlı Devleti'nden Japon imparatoruna uygun nişanın verilip

104 Hiro MATSUTANI, *Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye*, Bağlam, İstanbul, 1995, ss. 57-58.

105 A. Mete TUNÇOKU, *Türk-Japon İlişkilerinde Yeni Olanaklar*, Milliyet, 10 Ağustos 1983, s. 2.

106 MATSUTANI, *op.cit.*, s.58.

verilemeyeceği sorulur. Osmanlı Devleti uygun nişanın verilmesine karar verir.¹⁰⁷

Bu görev için **Ertuğrul Firkateyni** seçilir. Bu görevin resmi amacı Japonya'ya iade-i ziyaret ve Deniz Harp Okulu öğrencilerinin tatbikatı olarak gösterilir. Rusya başta olmak üzere diğer Avrupalı devletler, bu görevi yakın takip etmekte ve endişe duymaktadırlar. İade-i ziyaretin arkasında yatan temel siyaset ise, Uzak Doğu'daki İngiliz sömürgesi altında bulunan Müslüman halkların İngilizlere karşı kışkırtılması vardır. Dolayısıyla, Japonya ile ilişkilerin geliştirilmesi ve bu kapsamda bir savaş gemisinin gönderilmesi Osmanlı Devleti için bulunmaz bir fırsat olur. Ertuğrul Firkateyni, nihayet 14 Temmuz 1889'da İstanbul'dan demir alarak 21 pare top atışı ile İstanbul'u selamlayarak Japonya'ya hareket eder.

Uzun bir yolculuktan sonra, Ertuğrul Firkateyni, 10 Mart 1889'da Fransa'nın kontrolü altında bulunan Hindiçini bölgesindeki Saygon limanına vardı. Limanda bir Amiral idaresinde sekiz gemilik bir Çin filosu bulunmaktaydı. Ertuğrul Firkateyni, Çin filosunu 17 pare top atışı ile selamladı. Çinli Amiral, Ertuğrul Firkateyni'ni ziyaret etti. Çin filosunun komutanı Ertuğrul Firkateyni komutanı Osman Paşa'dan Çin limanlarına da uğramasını rica etmiştir.¹⁰⁸ Osman Paşa, bir an önce Japonya'ya gitmeleri gerektiğini söyleyince Çinli Amiral çok üzülür. Çünkü Afyon savaşları nedeniyle Çin'in Avrupalı devletlerle arası iyi değildir. Oysa Avrupalı büyük güçler arasında gördükleri Osmanlı Devleti'nin bu güçlerle mücadelesi bilinmektedir. Bu nedenle, Çinliler, Avrupalı bir güç olarak gördükleri Osmanlı Devleti'nin sembolik de olsa desteğini almak istemektedirler.

107 Erdoğan ŞİMŞEK, *Uzak Doğu Elçisi Ertuğrul Firkateyni*, (İstanbul) IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005, ss.58-59

108 *ibid.*, s.120

Öte yandan, Çin'in Kore nedeniyle Japonya ile ilişkileri bozuktur ve hızla bir savaşa doğru gidilmektedir Çin, birçok diplomatik girişimde bulunduğu halde Japonya'nın politikalarını değiştirememiştir. Çin, tarafsız gördüğü ve ülkesi üzerinde gözü olmayan Osmanlı Devleti'nin bir şekilde arabulucu olarak sürece dahil olmasını ve Japonya'yı ikna etmesini istiyordu. Sonuçta, Ertuğrul Firkateyni, 20 Mart 1889'da Saygon'dan ayrıldı.

Ertuğrul Firkateyni, 15 Nisan 1890'da Hong Kong limanına demirledi. Hong Kong'da Ertuğrul Firkateyni'nin başına ilginç bir hadise geldi. Gemi fareler tarafından istila edilmişti. Farelerle mücadele etmek için alçı ile hamur karıştırılıp bir köşeye su ile birlikte konuyordu. Alçı yiyen fare suya hücum ediyor ve bu karışım fareyi öldürüyordu; ancak bu yöntem de sorunu çözmedi. Sonuçta Çinlilerden öğrenilen yeni bir yöntem uygulandı. Beş on fare yakalanarak tel bir kafese hapsediliyordu. Aç bırakılıp sadece su veriliyordu. Üç beş gün açlığa tahammül eden fareler dayanmayıp birbirleri ile kavgaya tutuşuyor, birbirlerini yiyorlardı. On beş gün sonra canlı iki adet yamyam fare kalıyor ve bu fareler gemi içine salınıyordu. Gemiye salınan bu fareler hemcinslerini yiyordu. Böylece farelerden kurtulma yolu bulunmuştu.¹⁰⁹

Hong Kong'da Osmanlı gemisi, İngilizler tarafından oldukça ihtimamla karşılanmıştı. Bu arada, gemi komutanı Osman Paşa'nın Hong Kong'dan İstanbul'a yazdığı mektuplarda Formoza (Tayvan) adası hakkında da bilgiler veriliyordu. Hong Kong'dan hareket eden Ertuğrul Firkateyni'nin bir süre sonra kömürü bitti. Derhal Çin'e birkaç adam gönderilerek 1894-1895 Çin-Japon savaşının efsane donanma komutanı Amiral Ping'den yardım istendi. Beş gün içinde Amiral Ping iki yüz ton kömür gönderdi.¹¹⁰ Niha yet, Ertuğrul Firkateyni, 26 Mayıs 1890'da Yokohoma limanına girdi. Burada Japonlar tarafından yoğun bir ilgiyle karşılandı.

109 ibid, s.123

110 Amiral Ping, 1894-1895 Çin-Japon savaşında donanması mağlup olduğu için intihar etmiştir.

Türk heyeti beraberinde Sultan Abdülhamit'in Japon imparatoruna 24 ayar altın sırma işlenmiş kıymetli bir sofrâ örtüsü ile Herrek fabrikasında dokunmuş halılar, kumaşlar, elmas işlemeli çubuklar, fevkalade nefis tütünler ve sigaralardan oluşan hediyesini de getirmişti. Ayrıca, Padişah gerektiğinde verilmek üzere muhtelif rütbelerden bir hayli nişanı da Türk heyetine tevdi etmişti.¹¹¹

Türk heyetinin başkanı Osman paşa ve maiyeti imparator Mikado'nun huzuruna çıktılar. İmparator, daha önce Osman paşaya haber göndererek huzurunda yapılacak konuşmanın Türkçe yapılmasını rica etti. Osman Paşa da huzura çıktığında Türkçe konuşma yaptı ardından da aynı konuşmanın Fransızca metnini imparatora sundu. Böylece, kendisini resmen tanıttıktan sonra, II. Abdülhamit'in iki kıt'a nameyi hümayunu ile murassa imtiyaz beratını da birer birer Mikado'ya takdim etti. Mikado ise yaptığı konuşmada:

"İki devlet ve iki millet arasında başlayan dostluk münasebetinin günden güne artmasından son derece memnunum. Bunun, bir kat daha artmasını temenni ederim... Hükümdarınız Sultan Hamid'in bana hediye ettiği şu kıymetli nişanın, Yokohama limanında sancağı dalgalanan bir Türk harp gemisiyle ve bilhassa sizin gibi güzide bir Türk denizcisi ile gönderilmesinden dolayı hissettiğim mahzûziyeti, derhal telgrafla kendilerine bildireceğim"¹¹²

Japon imparatoruna saygılarını arz ve vazifelerini ifa ettikten sonra İstanbul'a dönmek üzere Osmanlı gemisi 15 Eylül 1890'da Yokohoma'dan ayrıldı; ancak kara haber 21 Eylül 1890 sabahı Sadrazam tarafından Sultan II. Abdülhamit'e bildirildi. Ertuğrul Firkateyni, 16 Eylül 1890 tarihinde yakalandığı fırtınaya yenik düşerek Oşima adası önlerinde kayalıklara çarparak batmıştı.

111 Ziya ŞAKİR, *Sultan Abdülhamid ve Mikado*, (İstanbul) Boğaziçi Yayınları, 1994, ss.39-40

112 ibid. ss.40-41

Osmanlı-Japonya ilişkilerini etkileyen bu trajedinin ardından Japonya hükümeti, Londra büyükelçisi aracılığıyla müracaatta bulunarak Osmanlı Devleti ile siyasi ve ticari ilişkiler kurma arzusunu belirtti. Bunun üzerine, hükümetçe alınan karara uygun olarak Sultan Abdülhamit de 2 Şubat 1907'de bu yönde bir irade yayınladı. Bu iradeyle, Osmanlı Devleti, Japonya ile siyasi ilişkilerin geliştirilmesini isteniyordu. Bunun yanında Osmanlı ülkesinin mahsulleri arasında Japonya'da işe yarayacak ve imalata elverişli olacak birçok şeyler bulunduğu gibi, Japon mallarından bazıları da Osmanlı Devleti'ne gelmekteydi. Neticede karşılıklı ticaret yapılmasında hiçbir engel olmadığı ifade edilerek, Babıâli'den iki devlet arasında sefir ve konsolos tayini ile diğer siyasi ve ticari münasebetlerin kurulması konusunun takip edilerek neticesinin saraya bildirilmesi padişah tarafından emredilmişti.¹¹³

2.Çin-Japon Savaşının Osmanlı Devleti'nde yansımaları

1894 (1310) senesinde Japonya ile Çin arasında cereyan eden bu savaş İstanbul'da pek büyük bir ilgi uyandırdı. Gazeteler her gün sütun sütun ajans havadisleri yazıyorlar ve Avrupa gazetelerinde gördükleri harp makalelerini tercüme ediyorlardı. Halk adeta ikiye ayrılmıştı...Basit düşünenler: — *400 milyon insandan mürekkep olan Çinliler, Japonları bir lokmada yutacaklardır.* diyorlardı... Fakat hakiki kuvvetin ne olduğunu bilenler ise: "*Zavallı Çinliler... o müthiş nüfus kalabalığına rağmen, mini mini Japonlardan korkunç bir dayak yiyecekler*" diye düşünüyorlardı.¹¹⁴

Bilhassa, Sultan Hamit, büyük bir merak içinde saraya, gayet mufassal bir (Aksa-yı şark) haritası getirmişti. Her gün bu

113 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi, 55, 15, C.1325, aktaran Vahdettin ENGİN, II. Abdülhamid ve Dış Politika, s.266.

114 ŞAKİR, op.cit. s.107

haritanın karşısına geçerek harp vaziyetini inceden inceye tetkik ediyor, dostu —ve adeta gizli müttefik— olan Japon imparatoru Mikadonun nasıl bir siyasi ve askeri maharet göstereceğini dört gözle bekliyordu. Japonlar, dünya medeniyetine yeni karışmış olmakla beraber propaganda işinde de büyük bir başarı göstermişlerdi ve İstanbul'un her tarafını, savaş sahnelerine ait resimlerle dolduruvermişlerdi.¹¹⁵ Kara ve deniz savaşlarına ait olan bu resimler, Japonların Çinlileri nasıl mağlup ettiklerini gösteriyordu. Gazetelerdeki ajans havadisleri de, bu resimleri teyit ediyordu. Japon zaferleri, adeta halka neşe veriyordu. El-den ele gezen resimler, artık duvarlarda, görünüyordu. Savaş, Japonya'nın zaferiyle neticelendiği zaman, Sultan Abdülhamit, aziz dostu Mikado'ya samimi bir zafer tebriki yolladı. Hatta işi bu derecede bırakmadı. İyi derecede Japonca bilen (Ali Bey) isminde bir yüzbaşı ile Mikado'ya kıymetli bir at da gönderdi. Bu at has ahırda bulunan hayvanların en iyisiydi.¹¹⁶

3. Osmanlı Devleti ve Rus-Japon Savaşı

1904-1905 yılları arasında Rusya ve Japonya arasında yaşanan savaşta Osmanlı Devleti tarafsız kalmıştı. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığı Türk Boğazları nedeniyle savaşın gidişatı açısından da oldukça önemliydi. Rus-Japon savaşı başladığı zaman, II. Abdülhamit, bütün kuvvetiyle gözlerini açtı. Savaşın oluş şeklini, büyük bir dikkatle takibe başladı. Neticenin iki şeklinden de endişe ediyordu. Şayet Ruslar galip gelecek olurlarsa, Çar hükümetinin Osmanlıya iki de bir kafa tutması devam edecekti. Ve şayet Japonlar muzaffer olurlarsa, Mikado'nun mevkii son derece de yükselecekti. Asya ve Avustralya adalarındaki İslam a1eminin bütün nazarları, Tokyo'ya çevrilecekti. Rus ordusu mağlup olmaya başladığı zaman, saray adamlarından bazıları: *“Aman efendimiz. Bu fırsatı kaçırmayalım. Şu, (93*

115 ibid. s.107

116 Ibid. s.108

harbi)'nin intikamını almak için biz de harbe girelim" dediler. Fakat II. Abdülhamit, harpten nefret ederdi: "*Hayır, hayır... Harp yok. Siyaset var... Maşa dururken, elimi yakmakta mana ne?..*" diyerek bu kişilere cevap verdi.¹¹⁷

Ruslar, Baltık denizindeki filoyu, Japon denizine gönderiyorlardı. Fakat Karadeniz'deki filonun da bu büyük filoya katılmasını istiyorlardı. Sultan Abdülhamit, tarafsız kalmak istedi. Ruslara, Karadeniz filosunun Boğazlardan geçemeyeceğini söyledi. Çar, müşkül bir vaziyette kaldı. Donanmanın geçmesine müsaade almak için ricada bulunmaya başladı. II. Abdülhamit, siyasetin inceliğini burada da göstermek istedi: "*Donanmayı, umum heyetiyle Boğazlardan geçirmem... Fakat ben, iyi bir komşu olduğumu göstermek isterim. Eğer torpidolar, geceleri teker teker Boğazlardan geçerlerse, ona da müsamaha ederim*" dedi.¹¹⁸ Kasım 1904 tarihinde Rus filosuna bağlı torpidolar teker teker geçmeye başladı. O sıralarda Türk-Japon ilişkilerini geliştirmek için İstanbul'da bulunan Yamada Torajiro, Rus filosunun İstanbul boğazından geçişini yakından takip ediyordu; hatta yirmi kişiyi Galata Kulesinde görevlendirerek filonun gece ve gündüz geçişini takip ettirdi. Japon hükümeti, Yamada Torajiro'nun bu faaliyetlerinden Rus filosu hakkında çok önemli bilgiler edindi.¹¹⁹

Padişah, filoyu, toplu bir halde geçirmemekle Japonlara yaranmak istiyordu. Torpidoların teker teker geçmesine müsamaha etmekle de, Rusları memnun ediyordu. İstanbul gazeteleri, Japon zaferlerini hararetli bir lisanla yazıyorlardı. II. Abdülhamit, derhal bundan da kuşkulandı. Gazetecilerin, tarafsızlıklarını muhafaza etmeleri için haber yolladı. Harp, Japonların

117 ŞAKİR, *op.cit.* s.118-119

118 *ibid.* s.119.

119 Inara CHIBARU, "The Question of the Bosphorus and Dardanelles during the Russo- Japanese War: The Struggle Between Japan and Russia over the passage of the Russian volunteer fleet in 1904" Selçuk ESENBEL ve Inara CHIBARU,(edt) *The Rising Sun and the Turkish Crescent* (İstanbul)Boğaziçi University Press, 2003, s.122

zaferiyle sonuçlandığı zaman Padişah, Mikado'ya alelade bir tebrikname göndermekle yetindi. Savaştan önce misyonerler, tarafından ortaya atılan bir iddia da Mikado İslam'ı kabul edecek arkasından da kendisini Avrupa'nın da desteği ile Halife ilan edecekti. II Abdülhamit bu söylentileri duyar duymaz Japon imparatoruna karşı soğumuştur. Eğer bu mesele, II. Abdülhamit'i (Mikado) aleyhinde büyük bir şüpheyi düşürmemiş olsaydı, hiç şüphesiz ki padişah daha başka türlü hareket edecek, samimi (dost) ve (gizli müttefik)ine daha ateşli bir (name-i hümayun), belki de bir (iftihar kılıcı) gönderecekti. Zaten Japonya'ya odaklanmış olan Doğu İslam dünyasının gözlerini büsbütün açmak için, temkinli ve ihtiyatlı hareket etti.¹²⁰

Japonya'nın kazandığı büyük zafer, Japonların mevkiini bir kat daha yükseltmişti. Birçok devlet, Japonlarla dostluk ve ticaret anlaşmaları imzalamıştı. Fakat (bugün)den ziyade (yarın)ı düşünen II. Abdülhamit, Japonya hükümetiyle olan ilişkisini kesinlikle değiştirmede. Yine uzaktan dostluğu ve gizli müttefikliği muhafaza etti. Hâlbuki herkesin gözü açılmıştı. Japonlarla büyük miktarda ticaret işlerine girişmek isteyen birçok Rum ve Ermeni tüccarlar vardı. Fakat bunlar, Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya hükümeti arasında henüz siyasi münasebetin başlamadığına hayrette kalıyorlar, Japonya'da, kendi haklarını müdafaa edecek resmi bir makam olmadığı için, oraya büyük miktarda mal göndermeye ve geniş bir şekilde ticaret işlerine girişmeye cesaret edemiyorlardı. Bu durum, bazı hükümet üyelerinin de dikkatlerini çekti. *"Padişahın Japonlara karşı pek dostane hisler beslediğini biliyoruz. Fakat şimdiye kadar, bu hükümetle siyasi münasebetlere girişilmediğine de hayret ediyoruz... Biz oraya sefir ve konsololar göndermeliyiz. Onlardan gelecek olan sefir ve konsolosları da kabul etmeliyiz. Böylece, iki devlet arasında münasebeti resmen kuvvetlendirmeli ve ticarete de inkişaf vermeliyiz"* şeklinde

120 ibid. s,119

diğer saray adamlarıyla II. Abdülhamit'e haber gönderdiler. II. Abdülhamit; bu teklifler karşısında, acı acı gülümseyerek, *"Benim memleketim, ecdadımın ecnebilere verdiği kapitülasyonlar altında ezim ezim eziliyor... inim inim inliyor. Yeni bir hükümete, yeni bir kapitülasyon verip de, yeni bir üzüntüye daha giremem"* diye cevap verdi.¹²¹

4. Sultan Abdülhamit'in İttihad-ı İslam Siyaseti

II. Abdülhamit, parçalanmakta olan ve bütün Avrupa'nın gözünü diktiği Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun tek ümidini, Müslümanların birleşmesinde gördüğü için, kendine özgü, dini-siyasi bir faaliyet göstermiştir. Sultanın bu siyasetinden maksadı, Anadolu dışındaki bütün Müslümanları kendisine bağlamak olduğundan, onların dünya emperyalizmine karşı birleşmelerini istiyordu. Bunu yaparken de, üzerinde taşıdığı hilafet sıfatından yararlanıyordu ki, onun İslam Birliği siyaseti buydu.¹²²

4.1. Sultan II. Abdülhamit'in Çin Siyaseti

II. Abdülhamit'in Çin siyaseti, esasen İslam Birliği faaliyeti kapsamında şekillenmiştir. II. Abdülhamit, hilafet merkezi olan İstanbul'dan çok uzakta olan Müslümanları, tarikat şeyhleri veya özel temsilciler aracılığıyla halife sıfatı etrafında toplamaya çalışmıştır. II. Abdülhamit Tahta çıktığında Kaşgar Emirliğinde Yakup Bey bulunuyordu. Yakup Bey, II. Abdülhamit'in tahta çıktığını duyar duymaz Abdülhamit Han'a biat için elçisi Yakup Han'ı görevlendirdiğine ilişkin Osmanlı Hariciye Nezaretine bir mektup göndermiştir. Mealen mektupta şunlar yazıyordu:

121 ibid. s.120

122 Daha geniş bilgi için bkz. İhsan Süreyya SİRMA, II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti, (İstanbul), Beyan Yayınları, 2006.

Bâb-ı Âlî

Nezâret-i Celîle-i Hâriciye

Tercüme Odası

*Makâm-ı Nezâret-i Celîle-i Hâriciye'ye Fî Zi'l-ka'de, sene [1]293
târîhiyle Kaşgar Emîri şehâmetlü*

*Ya'kûb Hân hazretleri tarafından irsâl olunan mektûbun
tercümesidir.*

*Zamîr-i münîr-i kiyâset-tahmîr ve efkâr-ı safvet-tenvîr-i cenâb-ı
nezâret-penâhîlerine hafî olmaya ki, el-hamdü-li'llâhi ve'l-mennihî
ahvâlimiz kemâl-i âsâyiş ve kâm-rânî üzre olup, dâ'imâ du'â-yı
vâcibü'l-edâ-yı der-bâr-ı şevket-karâr ile meşgûlüz. Geçenlerde
cennet-mekân Sultân Abdülazîz Hân hazretleri tarafından sefîrimiz
Ya'kûb Hân'a tevdî'an bir kıt'a nâme-i hümayûn ile mücevherli bir
sâ'at ve bir murassa' hıl'at ve altı kıt'a top ve ma'a cebehâne, iki
bin dâne tüfeng irsâl ve ihsân buyrulmuş idi. Sefîr-i müşârun-ileyh
Hindistân'da Simle şehrine vâsıl oldukda tarafımıza bir mektûb
irsâliyle Sultân Abdülazîz hazretlerinin irtihâl-i dâr-ı bekâ bu-
yurmuş ve hâkân-ı sâbık Sultân Murâd Hân hazretlerinin dahı
illet-i dimâğiye ile ma'lûl olduğundan Hilâfet'den hal'ıyla taht-ı
âlî- baht-ı Osmânî bi'l-irs ve'l-istihkâk vâris-i serîr-i sultânî olan
şevketlü, mehâbetlü, kudretlü Sultan Abdülhamîd Hân Efendimiz
hazretlerinin vücûd-ı pür-sûd-ı Hilâfet-penâhîleriyle zînet-efzâ ol-
muş olduğunu beyân eylemiştir.*

*Egerçi kazâyâ-yı mâziyeden müte'essif olmuş isem de cülûs-ı
mes'adet-me'nûs-ı hazret-i Hilâfet-penâhî ile mütesellî ve müteşek-
kir olarak şâ'irin "îd-i Ramazân âmed mâh-ı Ramazân reft" "sad
şükr ki, în âmed ve sad hayf ki ân reft" beytiyle tezyîn-i lisân-ı
mahmidet iderek gerek taraf-ı hâlisânemden ve gerek bi'l-cümle
ahâlî cânibinden bi'l-vekâle emr-i mesnûn-ı bey'ati îfâ eylemek üzre
müşârun-ileyh Ya'kûb Hân der-bâr-ı şevket-karâr-ı Hilâfet-penâhîye
tekrâr ba's ve irsâl kılındı. Bi-mennihî te'âlâ müşârun-ileyhin ol
cânib-i şeref-câlibe vusûlünde nâmımıza olarak tebliğ eyleyeceği*

ifâdâtıyla devlet-i metbû'a-i mufahhamımıza her gûne hıdmetde bulunmak için cemî' vaktde hâzır ve müheyyâ idüğimiz hakkında vireceği te'mînât ve bu havâlî ahvâliyle Afganistân ve sâ'ireye dâ'ir olan hikâyâtına havâle-i sem'-i i'tibâr buyrulmasını ricâ iderim.¹²³

Hicri: Zilkade 1293 / Miladi: Kasım 1876

مقام: مدرسہ اسلامیہ، لاہور، پاکستان

[illegible]

Kaşgar Emiri Yakup Bey'in II. Abdülhamit'e Biat mektubu¹²⁴

123 Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, ss.88-89

124 Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004,s.239.

Berlin Konferansındaki İngilizlerin tutumları Bab-ı Ali için büyük ders olmuş, II. Abdülhamit İngilizlere karşı politikasını değiştirmiştir. 1882’de İngilizlerin Mısır’a asker çıkarmaları ile Osmanlı ve İngiltere arasındaki saflar iyice belirginleşmişti. Artık İngiltere, II. Abdülhamit için Ruslardan daha büyük ve tehlikeli, tedbir alınması gereken bir devlet olarak görülmeye başlandı. Alınacak tedbir ise, büyük devletlerin arasındaki rekabetten faydalanarak birisini diğerine düşürme politikasıdır. Bunu, II. Abdülhamit şöyle anlatıyordu:

...İngiltere, adalarına ve üstün donanmasına güvenerek Bismark Almanyası ile ilgilenmedi. Hatta bundan faydalanarak öteki Avrupa devletlerinin kendi güvenlikleriyle uğraşmasını fırsat bilip Akdeniz’de Osmanlı toprakları üzerinde ve Asya’da yeni haklar sağlamak yolunun tuttu... Benim tahta çıktığım yıl İngilizler, Hindistan’ı ele geçirmişlerdi. Bir yandan Hint yolunun güvenliğini sağlamaya gayret ediyorlar, bir yandan Çin’e, Orta Asya’ya girmeye çalışıyorlardı... Yapabileceğim tek şey aralarındaki rekabetten faydalanıp birini diğerine düşürmekten ibaretti... Büyük devletler arasında en çekinilmesi icap eden İngilizlerdir...¹²⁵

1890’lardan itibaren II. Abdülhamit’in İslam Birliği politikası kapsamında Çin’deki Müslümanlar arasında Halife sıfatıyla etkisi de giderek artmaya başlamıştı. Sultan Abdülaziz döneminde özellikle Kaşgar bölgesindeki Müslümanlar, hutbeyi Halife adına yani Osmanlı Sultanı adına okuyordu. II. Abdülhamit döneminde ise, başta Pekin’deki Müslümanlar olmak üzere Çin’deki Müslümanlar, Cuma ve Bayram namazlarında hutbeyi II. Abdülhamit adına okumaya başlamışlardı. Bu konuyla ilgili Sultana sunulan arıza’da da şöyle bahsedilmekteydi:

Pekin’deki câmi’lerde dört beş seneye gelinceye kadar hutbe-i şerife kırâ’ati esnâsında Hulefâ-i Abbasiyye’nin ismi yâd idilür

125 Ali VEHBÎ, *Sultan Abdülhamit Siyasi Hatıratım*, (İstanbul) Dergah Yayınları, 1999.ss.127-128.

Aynı şekilde, Çin'in Tinsin şehrinde bulunan İngiliz Hong-Kong birliğindeki Müslüman askerlerin kıldıkları bayram namazında hutbenin Sultan Abdülhamid adına okunduğu ve bayramlaşma törenini Çinlilerin hayranlıkla izlediğine dair Encümen-i Teftiş ve Muayene azasından Ali Nusret Han'ın gönderdiği mektupta da şöyle bahsedilmekteydi:

Çin'de vakı' Tinsin şehrinden Hindistan'a ve Hindistan'dan bir sureti bendelerine gönderilen mektûb-ı behcet üslûbun tercemesi ber vech-i âti arz ve takdîm olunur ol bâbda ferman

Şöyle ki:

Her ne kadar bugün hava pek soğuk olduğundan burundan çıkan buğular donup bıyıklar üstünde kalıyor idi ise de soğuklar, bizdeki velvele-i hudâ-perestîyi men' edemediği cihetle Pekin ve sevahili arasında vakı' Tinsin şehri, îyd mülâbesesiyle, şâyân-ı seyr ve temaşa idi. Yani sırf İslâmdan müretteb olan Hong Kong Taburu kumandanı Hân Bahadır Serdâr Hân hazretleri, mâfevkindeki İngiliz zâbitinden muzîka-i askeriyye üniforma ile edâ-yı salat için me'zûniyet istihsâl iderek sabahleyin erkence önünde bando hava-yı ibâdet çalmakda olarak ikametgâh-ı muvakkatimizden iki mil mesâfede vakı' olan şehir-i mezkûra kemâl-ı beşâsetle dâhil olup semt-i garbîsinde vakı' İslâm mahallesinde kâin câmi-i kebîrin kapısına vardık. Bütün güzergâhımızda asâkir-i müttefika ve bâ husûs Buda mezhebli Çinlüler alık alık bize bakıyor idi. Musallîler toplanıp saf-beste oluncaya değin câmi-i şerîfin dış kapusunda çalınmakta olan bandonun havası, saflar dizildikten sonra, kesilerek tekbîr-i şerîf alınmaya başlanıp Çinlü imam efendi, iki rek'at iyd(bayram) namazını kıldırdı. Diğer bir Çinlü hatip efendi dahi, mimbere çıkıp yüksek sesle halife-yi İslâm olan Sultan Abdülhamid Hân-ı Gâzi'nin ism-i hümayûnlarını hâvî hutbe-yi belîgayı kıra'at ettikten sonra, da'vât-ı hayr-âyât-ı İslâmiyeyi isticlâb eyledi. Der akab Subaydâr Major Münşî İmdat Ali Sâhib ve Muhammed Bâkır Sahîb Hind âdetine tevfiķan nukûd toplayıp imam efendiye

ihdâ ettiler. Ondan sonra Çinlû İslâmı bizimle yani Hind İslâmiyle hulûs-ı bi'l-bâl musâfaha iderek, kemâl-ı şâdumânî ile hissiyât-ı uhuvvet-kârânesini ızhâr ediyor idi. Hele Çinlû İslâm çocuklarının hubûr ve sürûru ta'rîf olunmaz derecede çok idi. Ba'de's-salat câmi-i şerîfden çıkmağla beraber yine muzîka çalınmaya başlandı ise de biz namazda iken bâb-ı câmi-i şerîfin karşısında vakı' meydan-ı vasî'de ihzâr edilen Çin şekerlerini Çinlüler bize dağıttılar. Şekerler tevzî'inden sonra Çinlüler bize hitâben (ömrümüzde görmek şöyle dursun işidilmemiş İslâmın bu gibi şân-ı askerisini görmekden husûle gelen sevincimizin derecesini beyan etmek kâbil değildir. -Allâhü yensuru cuyûşe'l-muvahhidîn-) deyü şükrân ve mahmiedette bulundular. Yine eski tecemmül-i askerî ile ikametgâhımıza avdet eyledik. (mâ-ba'di gelecektir.)¹²⁸

Encümen-i Teftîş ve Muâyene a'zâsından Kulları

Ali Nusret Han

Hicri: (1310) / Miladi: (1893)

128 Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, ss.107-108.

[illegible]

برقیہ سہ ماہی
نمبر ۱۰۰

Ali Nusret Han'ın gönderdiği mektup¹²⁹

129 Belgelerle Osmanlı-Türkistan İlişkileri, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2004, ss.255-256.

4.2. Çin’de Boksör Ayaklanması (Yihetuan Çiyi)

Çin’de başlatılan reform sürecinin ana imparatoriçenin arkasında bulunduğu bir askeri darbe ile kesintiye uğraması, Çin’in özellikle güney bölgesinde büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Zaten, Almanya, iki Alman misyonerinin öldürülmesini bahane ederek, Şantung bölgesinde nüfuz kurmak istiyordu. Almanya, hâlihazırda 1897’den beri Kiaçoçov şehrini bir sömürgesi olarak elinde tutuyordu. Almanya’yı böyle hırslı yapan temel etmen ulusal birliğini geç sağlaması ve bu nedenle Avrupalıların sömürge yarışına geç katılmasıydı. Bu istekler ve misyonerlerin faaliyetleri, Çin ulusunda, giderek daha büyük bir tepki yaratmaktaydı. Bu tepkiler, giderek gizli toplulukların oluşmasına neden oldu. Bu topluluklar, yeraltında faaliyet göstermekteydiler. Bunlardan en önemlisi ve devrimci bir öze sahip olan **Haklı Yumruklar** topluluğuydu.

Daha sonra bu topluluk, Batılılar tarafından da boksörler olarak adlandırılacaktır. Boksörler veya haklı yumruklar ismini almalarının temel nedeni bu topluluğun Çin savaş sanatlarından etkilenmiş ve temel felsefe olarak bunu kabul eden insanlardan oluşmuş olmasıydı. Kasım 1897’de, İki Alman misyoneri öldürülünce, Almanya, buna misilleme olarak Çingdao şehrini ele geçirdi. Ardından, Rusya, Luşun, Britanya Veyhey, ve Fransa, Canciang şehirlerini ele geçirdiler. 1898 yılında, Şantung şehrinde Boksörler, “ **Mançuları devir, yabancıları yok et**” sloganıyla harekete geçti.

İsyan ağırlıklı olarak Çin’in kuzey bölgelerinde yoğunlaşmıştı. O dönemlerde yabancı güçlerin en fazla toprak ve ticari imtiyaz talep ettiği bölge Çin’in kuzeyi idi. Ayrıca, bu bölgedeki demir yolları üzerinde de yabancı güçlerin gözü vardı. 1899’da sadık imparatorluk ordusunun müdahalesiyle karşılaşınca, Boksörler tahta karşı olan söylemlerini bırakıp yabancılar üzerine yoğunlaştılar. Yeni sloganları: “**Mançuları koru, yabancıları yok et**” olmuştu. Özellikle, sonradan Hristiyan olan Çinliler, Avrupalıların etkinliklerini sürdürmeleri için gönderilmiş ajanlar olarak

nitelendiriliyorlardı ve en çok da onlar saldırıya uğruyordu. Ana imparatoriçe Ci-si, bu durumdan oldukça memnundu; çünkü Boksörler aracılığıyla Çin'de yabancı varlığı yok edilebilecekti.

Nihayet Haziran 1900 tarihinde, imparatorluk ordusunun da bazı birimlerinin isyancılara destek için katılmalarıyla, Tienjin ve Pekin'e kanlı saldırılar düzenlendi. 20 Haziranda, Alman elçisi Klemens Freiherr von Ketteler öldürüldü. Bu olay büyük bir savaşın da başlangıcıydı. Yabancı diplomatlara, gazetecilere ve misyonerlere karşı saldırılar artmıştı. Bunun üzerine; Japonya, ABD, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Britanya, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya'nın oluşturduğu **sekiz devlet ittifakı**, yaklaşık elli bin kişiden oluşan bir orduyu Boksör ayaklanmasını bastırmak üzere Çin'e yolladı. Uzun çarpışmalardan sonra Avrupalı askerler zaferlerini ilan etti.

En gayretli askerler Alman askerleriydi. Aslında bu durum, biraz da Almanya'nın uluslararası politikada itibar yaratmak, ya da büyük güç izlenimi vermek gibi II. Wilhelm döneminin tipik stratejilerinden bir tanesiydi. Kayzer II. Wilhelm'e göre Boksör isyanı nedeniyle ortaya çıkan savaş aslında Avrupa ile Asya'nın savaşıydı ve dünyanın gözü Almanya'nın atacağı adımdaydı. Almanya'dan uzakta olan bu bölgede hiçbir karar Almanyasız ve Kayzer'den habersiz alınamazdı. Kayzer, Boksör isyanını Almanya'nın büyük güç statüsüne kavuşabilmesi için çok önemli bir vasıta olarak görmüştü. Bu nedenle, savaş öncesi İngiltere ve Çarlık Rusya'sına gönderdiği temsilcileri aracılığıyla Almanya'nın ittifak devletlerinin oluşturduğu orduya komuta etmeye gönüllü olduğunu bildirdi. Her iki ülke de ordunun Alman bir general tarafından yönetilmesini kabul etti; ancak Rusya, vakit geçirmeden harekâta başladı. Kayzer, Rusya'nın da benzer yönde bir isteği olduğunu duyduğunda Rus Çarı'nı ihanetle suçlamıştı.¹³⁰

130 Annika MOMBAUER, "Waldersee and the Boxer Rebellion", Annika MOMBAUER ve Wilhelm DEIST,(edt.) **The Kaiser: New Research on Wilhelm II's role in imperial role**, (Cambridge) Cambridge University press, 2003, ss.91-118.

7 Eylül 1901 yılında, Çin yönetimi, sekiz devletin oluşturduğu ittifak ile barış anlaşması (**Boksör protokolü**) imzaladı. Anlaşmanın sonucunda, Çin, onur kırıcı birçok imtiyaz vermek zorunda kaldı. Bunun yanında, 40 yıl içinde 300 milyon dolar savaş tazminatı ödemeye mahkûm edildi. Sonuç olarak, Çin'de cumhuriyetçi fikirler daha da güçlendi. Mançu hanedanlığının da sonunun yaklaştığı artık görünüyordu. Japonya bu savaşta büyük saygınlık kazandı. Almanya ise, kendisini bir zamanlar Çin'i ve Avrupa'yı titreten Hunlara benzeterek, askeri açıdan gücünü sergiledi. Sonuç olarak, Boksör isyanı sırasında 18 bin Çinli Katolik, 48 Katolik misyoneri, 135 Protestan misyoneri ve 53 Batılı çocuk Boksörler tarafından öldürülmüştü.

4.3. Osmanlı Devleti ve Boksör İsyanı

Boksör isyanının Osmanlı için anlamı diğerlerinden farklıydı. İsyanın müttefikleri uğraştırdığı günlerde Avrupa basınında yeralan, isyanı Osmanlı desteğiyle bağdaştırma yönündeki yorumlar Babiâli'yi zor durumda bırakmıştı. *Times* gazetesinin Babiâli hakkında yayınladığı yazıların önemli etkisinin olduğu anlaşılan bu durum karşısında hazırlanan tekzipler Avrupa'nın çeşitli basın organlarına gönderilmişti. 27 Temmuz'da *Morning Post* gazetesinde iddiaları reddeden bir makale yayınlatılmıştı. Ancak dışişlerine 31 Temmuz'da Londra maslahatgüzarından gelen telgraftan anlaşıldığına göre bu tür yazıların yayınlatılmasında güçlüklerle karşılaşılıyordu. 9 Temmuz 1900 tarihli *Noye Fray e Prese'de* yayınlanan bir makalede Çin'deki gelişmelerle ilgili olarak Osmanlı padişahı baş sorumlu olarak gösteriliyordu. *Berliner Tagblatt* ve *Frankfurter Zeitung'da* da bu türlü haberlere rastlanmaktaydı.¹³¹

131 Namiık Sinan TURAN, "19. Yüzyıl Osmanlı Uzakdoğu İlişkilerine Dair Gözlemler," Deniz Ülke Arıboğan (ed.) *Çin'in Gölgesinde Uzakdoğu Asya*, Bağlam, İstanbul, 2001 ss.66-67.

Frankfurter Zeitung'da yeralan Yıldız Sarayının olaylarla ilgili bağlantısı olduğu yorumu üzerine gönderilen tezkiple iddialar yalanlanmış ve bu yazıların Almanya'nın izlediği politikaya zarar vererek, İngiliz politikasına hizmet ettiğine işaret edilmiştir. Hükümetin müttefik gördüğü Alman basınında yayınlanan bu haberlerden rahatsız olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aynı tezkip yazısında Osmanlı halifesiyle Çin Müslümanları arasında organik bir bağın bulunmadığı şu ifadelerle kaydedilmişti:

Çin'deki Müslümanların harekâtıyla Devlet-i Aliyye'deki Müslümanları mu'ateb tutmak kadar münasebetsiz bir hal tasavvur olunabilir mi, bizce malum olduğu veçhile zaten Çin'in yalnız garb cihetleriyle Çungarı ve Moğol ve Türkistan-ı Şarki taraflarında Müslüman vardır ki bunlarda Şi'yyu'l mezhebdirler biraz ortodoks mezhebini andıran Şi'iler İraniler gibi zat-ı hazret-i hilafet penahi'yi halife sıfatıyla tanımadıklarından Hilafet-i seniyye-i hazret-i padişahi'nin Çin Müslümanları üzerinde tesiri yoktur."¹³²

Babîâli'nin Boxer Ayaklanmasıyla herhangi bir bağının bulunmadığını ortaya koymak amacıyla başlattığı diplomatik atağa karşılık II. Wilhelm idaresindeki Almanya, Osmanlı halifesinin ruhani yetkisinden yararlanma niyetindeydi.

II. Abdülhamit'in Çin Müslümanlarıyla teması 1899 isyanlarıyla yani Boksör ayaklanmasıyla başlamıştır. Boksör ayaklanması, Çin'deki Batılı güçlere karşı olmasından dolayı Almanya'yı da endişelendirmiştir. II. Wilhelm, bu isyanları yatıştırmak için II. Abdülhamit'ten yardım istemiştir. Özellikle Müslüman asilerin vazgeçirilmesinde Osmanlı Sultanı ve halifesinin etkisi olacağına inanılmaktaydı. II. Wilhelm'in yardım talebine olumlu yanıt veren II. Abdülhamit, Çin Müslümanlarıyla ilişki kurmaya başlayarak, **nasihat heyetleri** göndermeye başlamıştır. Ancak bu girişim II. Wilhelm'in istediği gibi gelişmemiş; aksine oradaki

132 ibid., s. 67.

Müslümanların daha düzenli bir şekilde teşkilatlanmasına sebep olmuştur. Başlangıçta, II. Abdülhamit'in Çin'de girişeceği hareketleri maddi açıdan destekleyeceğine söz veren Alman hükümeti, bu sözünden vazgeçmiştir. Almanya'nın Osmanlı Devletinden talebi, Çin'deki dağılık Müslümanların bir araya gelmesine neden olmuştur. II. Abdülhamit'in amacı ise, Avrupa Devletlerini Uzak Doğu'da meşgul edip, Osmanlı Devletiyle uğraşmalarını temin etmek olmuştur.

Bu arada, Avrupalılar da boş durmuyordu. Osmanlı Devletini ve Çin'deki Müslümanları kazanmak için dini yorumlar yaparak ve Kuran ayetlerinden deliller getirerek, Müslümanların Ehli-Kitab'ı (Avrupalıları) bırakarak putperest Çinlilere taraf olamayacaklarını kabul ettirmeye çalışıyorlardı. Bu sırada Osmanlı Devleti içinde de bir takım gruplar Çinlilere karşı Müslüman Çinlileri ayaklanmaktan vazgeçirmek için bir takım faaliyetler içerisindeydiler. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu grupların başında geliyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu konuda İstanbul'da ulema heyeti adına bir bildiri yayınladı. Bildiri aynen şöyle idi:

Her zaman olduğu gibi, cahil halk tabakasının kara taassubunu, mevcut iktidar lehine kışkırtan Yıldız Sarayının ileri gelen bazı şahıslarının teşebbüssüyle, birkaç âlim, camii kürsülerinde Kuran tarafından Ehli-Kitap olarak tanınan Hıristiyanlara karşı dinsizleri tutarak Çin olaylarına (Boksör İsyanı) atıfta bulunmaktan çekinmemişlerdir... Dinimizin gerçek umdelerini aşağıda arz ederek Avrupa'nın gözleri önüne sermenin, bizim için mukaddes bir görev olduğuna inanıyoruz... İslam hukukunda elçilerin dokunulmazlığı vardır. Ehli Kitab'a karşı (Hıristiyan ve Yahudiler) takınılacak tavır hakkında Kuran'ın hükmü şu şekildedir: Onların mallarına kendi malları gibi, hayatlarına da kendi hayatları gibi saygılı olmak bütün Müslümanların görevidir. Müste'min yani İslam Devletinde seyahat eden veya geçici olarak kalan yabancılar hakkındaki

hüküm: onlar İslam adaletinin himayesi altında olup, hayatları korunmalıdır şeklindedir.

Netice olarak yukarıda zikredilen dini hükümlere uyarak, Ehli-Kitab'ı yani Hristiyan ve Yahudileri korumalıyız. Kendi imanımız ve milliyetimizi koruyup, Kuranımıza dayanarak İncil'e tabi olup, medeniyet ve ilerleme yolunda yürüyen Avrupalı Hristiyanların yanında yer almamız gerekmektedir. Putperestlerin (Çinliler) yanında yer alıp, vayh edilmiş din salıklarına küfretmek, bizim dini kanunumuza aykırıdır. İslamiyet, barbarlık ve zulüm demek değildir! Netice olarak, Saray'ın gizli ve kötü teşviki altında, Çin barbarlığını destekleme zayıflığını gösterip İslam'la bağdaşmayan Müslümanları bütün kuvvetimizle kınıyoruz. Bizim devrimci haykırışımızın, tüm medeni dünya tarafından duyulmasını arzu ediyoruz. Bizim en büyük arzumuz, hükümetimizin otuz milyon Çinli Müslüman'a vaizler göndererek, putperestlerin şiddetine karşı, Çin'de bulunan Hristiyan ve yabancıları dinin emrine uyarak desteklemeleri ve korumaları için onlar üzerine dini bir tesir icra etmesini görmektir."¹³³

Boksör isyanının sona ermesinin hemen arkasından II. Abdülhamit, Çin'deki Müslümanlarla İslam Birliği siyaseti kapsamında ilişkileri geliştirmek için bir takım resmi heyetler gönderdi. Bu heyetlerin en önemlisi Hasan Enver Paşa başkanlığında 1901 yılında Çin'e gönderilen heyettir. Hasan Enver Paşa, Sultan'ın bizzat II. Wilhelm'in teşvikiyle, Çinli isyancıların (Boksörlerin) neden olduğu ayaklanmalara karışmamaları ve onları sakin olmaya davet etmek için, kendisini Müslüman halkların yanına elçi olarak göndermeye karar vermişti. Hasan Enver Paşa'ya bütün talimatlar kendisine, Çin'deki Alman ajanlar tarafından verilecekti.¹³⁴ Osmanlı heyetinin diğer bir görevi de Çin'de konsolosluklar kurmaktı. Aslında Çin'e heyet göndermede sadece

133 İhsan Süreyya SIRMA, *Belgelerle II. Abdülhamit Dönemi*, (İstanbul) Beyan, 2000, ss. 19-21

134 ibid, s.142

Almanlar etkili olmamışlardı. Bir takım Müslüman aydınların da basın aracılığıyla teşvikleri etkili olmuştu. Mısır'da yayınlanan Al- Moayad gazetesinin 22 Temmuz 1900 tarihli haberinde:

...Osmanlı Devleti yönünü Çin'e doğru çevirirse, Çinli Müslümanlar onun için destek olacak ve Çin'e müdahalesini meşrulaştıracaklardır. Filhakika, II. Abdülhamit'in adına hutbe okuyan Çinli Müslümanların sayısı yetmiş milyonun üzerindedir. Çin imparatorunun memleketinde, İslam unsuru çok önemli olup, mert karakterli ve büyük zenginliklere sahip, soylu vatandaşları içine almaktadır. Aralarında tüccarlar, maden kuyularının büyük bir kısmını işleten sanayiciler; kılıç taşıdıkları halde, kalemlerini de kullanmasını bilen çok sayıda bakan, vali ve generaller vardır. Şayet Avrupa kuvvetlerinin bayrakları yanında Osmanlı Bayrağı da Çin surlarında dalgalanmış olsaydı. Bu yetmiş milyon Çinli Müslüman tarafından memnuniyetle karşılanacaktı."¹³⁵

Heyet, İstanbul'dan bir Rus gemisiyle ayrıldıktan sonra 23 Nisan 1901'de Süveyş Kanalına ulaşır. Buradan da Saksin adlı bir Alman Vapuruyla yola devam edilerek, nihayet Şanghai'a varıldı. Heyet, Sultan'ın harp yaveri Hasan Enver Paşa, hanımı, bir yüzbaşı, iki katip, iki hoca (*hocalardan birisi merhum Başbakan Bülent Ecevit'in dedesi Mustafa Şükrü Efendi idi. Mustafa Şükrü Efendi, Beyazıt medresesi âlimlerindendi ve bu göre Şeyhülislamlığın tavsiyesi ile dahil edildi*) iki asker ve birçok hizmetçiden oluşuyordu.¹³⁶ Heyetin masrafı beş yüz Türk lirası tutmuştu. Heyet Alman vapuru ile Çin'e gitmişti. Bu yolculu-

¹³⁵ ibid, s.147

¹³⁶ Hasan Enver Paşa, 1878'de Osmanlı ordusunun resmi bir subayı olarak Ruslarla savaşp ölen Polonyalı bir kontun oğludur. Sultan'ın itibar ettiği şahsiyetlerden olup, Türk-Yunan savaşı sırasında da Sultan tarafından gizli heyetlerde görevlendirilmiştir. Esas adı Edouard olan Hasan Enver Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki cemiyetine mensup, Harbiye Nazırı Enver Paşa ile zaman zaman karıştırılmaktadır. Çin görevinde yer alan Hasan Enver paşa, aynı zamanda şair Nazım Hikmetin de dedesidir. Ayrıca bkz. Mahmut ÇETİN, *Çinli Hoca'nın torunu Ecevit*, (İstanbul) Emre,2006, s.23

ğün masrafları da Alman hükümeti tarafından karşılanmıştı. Süveyş'e kadar Alman konsoloslar eşlik etmiş, çeşitli talimatlar ulaştırmıştır. Ancak birden Berlin, yüz seksen derecelik bir dönüş yaparak, Şanghay'a varmış olan Osmanlı heyetiyle gerek siyasi, gerekse de parasal ilişkileri kesmiştir. Almanlar tarafından terk edilen Osmanlı heyeti, derhal Şanghay'daki diğer devletlerle temasa geçmiştir.

İngiliz kuvvetleri komutanı General Treagh, Hasan Enver Paşa'yı bir Beluci yani Sünni Müslüman alayını teftişe davet ederek jest yaptı.¹³⁷ Aslında İngilizler, Osmanlı heyetinin Rusya'nın etkin olduğu Doğu Türkistan bölgesinde tamamen Müslüman olan halklarının içinden geçerek oralarda Osmanlı bayrağını gezdirmesini kendi menfaatleri için çok arzuluyorlardı. Ayrıca Hindistan'daki Müslüman ahaliye Halifenin temsilcisiyle birlikte hareket edildiği intibası yaratılarak, olası cihat hareketlerinin önlenmesi amaçlanmıştı. Osmanlı heyeti, Fransız arazisinde bulunan ve üzerinde hilal bayrağının dalgalandığı bir otelde kalıyordu. Fransızlar, Osmanlı heyetine ellerinden geldiği kadar izzet ve ikramda bulunuyorlardı. Bu arada, sayıları elli kadar olan ve çoğunluğunu Yahudilerin teşkil ettiği ve normal olarak Fransız konsoloslughuna kayıtlı bulunan bir Orta Doğu'lu grup, tabiiyetinde bulundukları Sultan'ın elçisine hürmetlerini takdim ettiler.

Bu arada, bölgede İngilizlerin en büyük rakibi olan Ruslar da boş durmuyordu. Rus yetkililer, Hasan Enver Paşa'nın bütün Rus imparatorluğunu ziyaret ederek Karadeniz'e varması için Sibiryaya yolunu dönüş için tercih etmesini sağladılar. Osmanlı heyeti 22 Haziranda, Japonya ve Vladivostok'a gitmek üzere hareket etti. Maalesef Osmanlı heyeti buraya geldiğinde gerek Çin, gerekse de burada özellikle iç kesimlerde yaşayan Müslüman halklar hakkında hiçbir bilgi sahibi değildiler. Dolayısıyla,

137 Beluciler, bugünkü Pakistan'ın Belucistan bölgesinde yaşayan Müslüman halktır.

Hasan Enver Paşa, birkaç göstermelik ziyaretin dışında kaldığı ikametgâhın dışına verilen davetlere katılmanın dışında hiç çıkmamıştır.

Buralarda, Halifenin etkisi görüldüğü kadar fazla değildi. Hatta bir defasında Hintli Müslüman birlikleri teftiş ederken bir Müslüman subaya Hasan Enver Paşa kendisinin Emiru'l Mü'min'in (Osmanlı Sultanı) elçisi olduğunu söylediğinde subay, bir tek Emir tanıdığını, onun da Hindistan imparatoru olan İngiliz kralı olduğunu söylemiştir. Bu olayı, Şanghay'da yayınlanan Avrupa gazeteleri günlerce manşetten vermiştir.¹³⁸

Osmanlı'nın giderek Çin'de artan etkisinden rahatsız olan İngiltere, Çin'deki İngiliz basını aracılığıyla yanlış bilgilendirme yapmaya başladı. Örneğin North China News gazetesi, 25 Haziran 1901 tarihli sayısının baş makalesinde, II. Abdülhamit'in Çin'deki etkisini yalanlamakta ve onun Çin'de tanınmadığını iddia etmekteydi. İngiltere, Çin'deki Müslümanları İngiliz Kralı'na bağlamak için karşı taarruza geçmiş ve İngiliz Kralını adeta Ulul-Emr olarak Çin Müslümanlarına empoze etmeye çalışmıştır.¹³⁹ İngiltere'nin bu çabasına karşı rakibi Fransa'dan yanıt gecikmemiş hemen karşı propagandaya başlayarak, Çin'de bulunan Fransız basını ve özellikle L'Echo de Chine gazetesi II. Abdülhamit'i İngilizlere karşı destekleyerek, Maverdi'nin El-ahkamu's-sultaniyye adlı kitabına dayanarak, Çin Müslümanlarını şöyle uyarmıştır:

... Irkı ve vatani ne olursa olsun, her Müslüman düşüncesinde ve hareketinde Müslüman reislerine, yani her şeyden evvel Halife'ye itaat etmek mecburiyetindedir. Kim bu itaatten sarf-ı nazar ederse, hareketleriyle kanuna karşı kusur ettiğinden günahkâr; şayet bu itaati düşünce ve hareketiyle reddederse, küfre girmiş olur. Böylece, o kimse artık Peygamber ümmetinden sayılmayacak ve o kimse hâlâ Çin imparatoruna veya

138 SİRMA, *Belgelerle II. Abdülhamit Dönemi* s.153

139 *ibid.*s.128.

İngiliz Kralı'na saygılı bir tebaa olduğunu öğünerek ilan ediyorsa, o artık Müslümanlığına son vermiştir. Bu şekilde müminlerin cemaatinden ayrılmadan evvel, belki akıllıca büyük mutasavvıf Mevlana'nın şu sözünü belirtmek faydalı olur:

Kurtla köpeğin ruhları birbirinden ayrıdır
Ancak Allah yolundakilerin ruhları birdir."¹⁴⁰

Fransa'nın Sultan II. Abdülhamit'i bu şekilde desteklemesinin sebeplerinden bir tanesi Kuzey Afrika'daki Müslüman sömürgelerinin II. Abdülhamit tarafından kendi aleyhlerine çevrilmesinden duydukları korkudan ileri gelmekteydi. Osmanlı Devleti ise, Fransız-İngiliz çekişmesinin devamını sağlamak için Fransa'nın Çin'deki bu tutumunu kabul eder bir tavır takınmıştı. Fransız siyaseti, bu tutumuyla Osmanlı Devleti'ne Kuzey Afrika'daki Müslümanları unutturmak istemişti.¹⁴¹ Bu gezide Osmanlı heyeti, Şeyhülislamca hazırlanan ve Çin Müslümanlarına Halife'nin selamlarını ileten Çince basılmış bir mesajı dağıtmışlardır.¹⁴²

4.4. Osmanlı Devleti'nin Çin'deki istihbarat faaliyetleri

II. Abdülhamit, 1902 yılında, Muhammet Ali adında gizli bir ajanı Çin'e göndererek, oradaki Müslümanlarla temasa geçirmiştir. Muhammet Ali, Çin'in Mandchoue eyaletinin Müslüman bölgesinde Wang adından bir imamın misafiri olmuş ve faaliyetlerini buradan yürütmüştür. İstanbullu olan Muhammet Ali, İstanbul mollalarının elbisesini giymekte ve kendisine Uzak Doğu'daki dindaşlarını ziyaret etmek için, tatile çıkmış bir hoca süsü vermişti. Muhammet Ali, İstanbul, Bombay, Singapur, Batavia, Bangkok, Saygon, üzerinden Şanghay'a ulaşmıştır. Muhammet Ali, iyi derecede Arapça konuşmaktaydı. Çin'de Arapça bilen Müslüman liderlerle oldukça iyi anlaşıyordu. Bunun yanında az da olsa İngilizce de konuşabiliyordu. Muhammet Ali'nin İstanbul'daki bağlantı

¹⁴⁰ ibid, s. 130

¹⁴¹ ibid, s.130

¹⁴² KOLOĞLU, op.cit,s.125

noktası Hariciye Bakanlığında çalışmakta olan Hakkı Bey idi. Çin’de topladığı bilgileri ona göndermekteydi.

Osmanlı Devleti, sadece Kaşgar ve Yunnan bölgesindeki Müslümanlardan haberdardı. Daha iç kesimlerdeki Müslüman nüfustan habersizdi; ancak Hasan Enver Paşa misyonu sayesinde bunlardan da haberdar olundu. Ve derhal Muhammet Ali özel görevle Çin’e gönderildi.¹⁴³ Muhammet Ali, Çin limanlarında Osmanlı tebaasını korumak için resmen görevlendirilmiş olan Fransız ajanlarıyla Müslümanların aralarındaki iyi ilişkilere şaşırmış, derhal bu durumu İstanbul’a bildirmiştir. Muhammet Ali gönderdiği raporda, Fransız hükümetinin Osmanlı tebaası ve Müslümanları korumak için itinayla tedbir aldığını, Osmanlı hükümetinin buraya kendi ajanlarını göndermesinin gerekmediğini de vurgulamıştır.¹⁴⁴

Muhammet Ali, Çin’in ardından Japonya’ya geçmiş, Yokohama limanında bir camii inşası için, Japon devlet adamları ile Müslüman tüccarlarla görüşmeler yapmıştır. Bu camii yapım işini hallettikten sonra Muhammet Ali tekrar Çin’e dönmüş buradan da deniz yoluyla İstanbul’a hareket etmiştir.

Osmanlı Devleti, Çin’e sadece siyasi amaçlı heyetler göndermemiş aynı zamanda, yukarıda da bahsedildiği gibi Çin Müslümanlarına dini ve diğer ilimleri öğretmek için nasihat heyetleri de göndermiştir. Bu konuda II. Abdülhamit’in Yıldız Sarayı Hümayûnu Baş Kitabeta Dairesi tarafından kaleme alınan 8 Nisan 1907 iradede emri şöyledir:

Çin Müslümanlarına dini ve diğer ilimleri öğretmek üzere Fatih Camii dersiamlarından Ahmet Ramiz ve Hafız Tayip Efendiler ile ilköğretim müfettişlerinden Hafız Ali Rıza Efendi ve Bursalı Hafız Hasan Efendi’nin gönderilmeleri, bunun için kendilerine üçer bin kuruş maaşla harcırah verilmesi Şeyhülislamlık makamında talep edilmişti. Konunun hükümetçe görüşülüp karara bağlanması 19 Şubat 1907 tarihinde Zat-ı Şahanelerinin

143 SİRMA, *Belgelerle II. Abdülhamit Dönemi*, s.157-158.

144 *ibid*, s.158.

emri olarak tebliğ edilmiş olunduğu halde henüz bir netice alınmadığı görülmektedir. İlk hükümet toplantısında bu konunun görüşülüp alınacak müspet kararın saraya arzı Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindedir.¹⁴⁵

بلور زرد و سفید

ماہنامہ کتاب دہلی

149

[illegible]

**Çin Müslümanlarına dini ve diğer ilimleri öğretmek üzere görevlilerin gönderilmesine dair emir
(V. Engin, II. Abdülhamid ve Dış Politika, s.321)**

145 Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade Hususi, No. 86, 24 S 1325, aktaran Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, (İstanbul) Yeditepe, 2005, s.264

II. Abdülhamit'in İstanbul'dan din bilginleri yollayarak dini ilimleri öğretmekteki en büyük amacı Çin'de özellikle Sünni mezhebini yaygınlaştırmaktı. Sünnileri, Osmanlı hilafetine bağlamak daha kolaydı. Örneğin o dönemde, Yemenliler, Zeydi mezhebine mensup oldukları için Abdülhamit'i halife olarak tanımamışlar ve onu tanımadıkları için de kendisine isyan etmişlerdi.¹⁴⁶

4.5. Pekin Hamidiyye Üniversitesi

Kuşkusuz bütün bu faaliyetlerin dışında Osmanlı Devleti ile Çin Müslümanları arasında kültürel ilişkiler de kurulmuştu. Bunun en güzel örneği 1908 yılında Pekin'de II. Abdülhamit adına açılan ve kapısında Osmanlı bayrağı dalgalanan Pekin Daru'l ulumi'l Hamidiye medresesi yani Pekin Hamidiyye üniversitesidir. Bu medresenin açılışına dair Tercüman-ı Hakikat gazetesinin 5 Mart 1908 tarihli sayısında Pekin'den Mektup başlıklı yazıda konu hakkında detaylı bilgi verilmektedir. Yazıda kısaca şunlar yazmaktadır:

Mukkades İslam Dini'ne inanan müminlerin, bu dine olan imanı, sadakat ve bağlılıkları hakkında doğru bilgi vermek için, bu dinin girebildiği kıta ve memleketlerde bizzat yaşamak, ve kendi gözleriyle görmek lazımdır.. Uzak Doğu ve özellikle sayılarının milyonlarca olduğu Çin'de Müslümanların halifemize, milletimize Allahın bize lütfü olan ve yeryüzünde Peygamberimizin canlı temsilcisi padişahımıza karşı gösterdikleri sadakat ve hürmet aşının canlılığını hakkıyla anlatmak ve yazmak mümkün değildir. Çin'de yaşayan bütün Müslümanlar, yalnız padişahımızdan bahsetmekte ve ona karşı övgülerde bulunmaktadırlar. Camilerde, onun adının zikredildiği her seferde, müminlerin yüzünü nurlandıran ruhani bir saadet ve sevinç yansıması fark edilir. Diğer Çinlilere nazaran Çin Müslümanları daha çalışkan ve daha çok gelişme

146 SIRMA, Belgelerle II. Abdülhamit Dönemi s.134

ve fazilet taraftarıdır. Şüphe yok ki bu iyi neticeler, İslam dininin öğrettiği erdem ve faziletin bir neticesidir... Sadece Pekin'de 38 tane cami vardır. Binlerce Müslüman beş vakit ibadetlerini yapmak ve Halife'ye dua etmek için bu camilere gelirler. Cuma günleri, Arapça okunan hutbeler, Pekin müftüsü ve diğer din adamları tarafında Çinceye tercüme edilir. Okumuş ve rençber Çinli Müslümanlar, çocuklarının ilim ve irfandan nasiplerini alabilmeleri için, Çin imparatorluğunun çeşitli yerlerine Müslüman çocuklarına mahsus okullar açmışlardır... He caminin büyük bir medresesi vardır. İslami eğitimle gerçekleştirilen gelişmeyi kanıtlamak için bu müesseseler birer delil olarak gösterilebilir. Bir müddet önce de, bu tesislerin dışında, yeniden büyük bir müessese kuruldu ki, o'na padişahımızın ismini vererek, Pekin Hamidiyye Üniversitesi diye adlandırdılar. Bu tesisin temelini atıldığı gün binlerce Çinli mümin, sultan hazretleri için Hak Ta'ala'ya dua ve niyazda bulundular. Çinlilerin, bu yeni müesseseyi bizim şanlı padişahımızın adıyla adlandırma arzuları, her türlü övgüye şayandır. İnşaat tamamlandığı için geçtiğimiz günlerde de açılış merasimi yapıldı. O gün, Pekin Müftüsü, çok sayıda ulema ve binlerce mümin bu bayrama iştirak ettiler. Çin Maarif Bakanlığından çok sayıda büyük zevat da o gün hazır bulundular. Bizzat Bakan da merasime iştirak etme kararı almıştı; fakat o gün çıkan büyük bir kar fırtınası ve Bakan'ın evinin Hamidiyye Üniversitesine iki saat kadar uzakta oluşu, Bakan'ın merasime iştirakini önledi. Merasimin sonunda, Arapça bir konuşma yapıldı ve padişahımız içi dua okundu. Konuşma ve dua, müftü tarafından Çinceye tercüme edilerek Müslümanlara tebliği edildi. Müslümanların çoğu sevinçten ağlıyordu... Müessesemizin kapısına çekilmiş olan Osmanlı bayrağının şanı, bu ince kalpli insanları heyecanlandırmaya ve gözyaşlarını tahrik etmeye yetiyordu."¹⁴⁷

147 "Pekin Daru'l ulumi'l Hamidiye Medresesi," Tercüman-ı Hakikat gazetesi, 5 Mart 1908, aktaran İhsan Süreyya Sırma, *Belgelerle II. Abdülhamit Dönemi*, ss.101-103

II. Abdülhamit döneminde, Çin-Türk ilişkileri şüphesiz Sultan Abdülaziz döneminden oldukça farklıydı. Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlının yardımı tamamen yeni uygulamaya konan Türkistan politikası kapsamında Uygurlara ve kurdukları emirliklere verilen askeri ve politik yardım şeklindeydi. Bu açıdan Çin'in diğer bölgelerinde yaşayan Müslümanlar, özellikle etnik Çinli olan Hui Müslümanları bu politikanın istenmeyecek de olsa dışında bırakılmıştı. II. Abdülhamit döneminde ise, İslam Birliği politikası kapsamında halife sıfatı Çin'de daha etkin bir şekilde kullanılarak tüm Çin Müslümanlarını kapsayacak şekilde uygulanmaya çalışıldı. Sultan Abdülaziz döneminde Osmanlı'nın Çin'e yönelik dış politikasının ağırlık merkezi Rusya iken, Abdülhamit döneminde Çin'e yönelik dış politikanın ağırlık merkezi İngiltere olmuştur.

نفسی ۱۰ پاره

شرائط اشتراک صورت
انتاج اولیون سالی ۱۰۰ نمره در.ولایت غاچاه ایلیون سالی ۱۲۰ آتی آتی ۶۵ مردوش، مکان اجنبه ایلیون
سالی ۱۶۵ آتی آتی ۸۵ خردشدر.

کون کس نندرد بر صدی ۱۰ پاره در. اعلان ایلیون نوردو سولسد لاردر.

JOURNAL TRIBUNAL-ET-MANIERE

Publication, administration Price: Extraordinary, Standard

N°: 9078 / 1000

۱۹۰۸ • تاریخ ترکی • شاط روی نیت ۱۳۳۳

فصل اولدی خضر نوری طر لکین چینه ترجمه
و حصاره تبلیغ و فهم ایدلدر. اولشاده حصار
آرشدنه اعلانلر بل جورق ایدی. چین
سلطانلری حصاره سارو به بکزه نزلر. جم
سلایم وینه ایدر حصار. خطری وایی قلیبدرد.
لسان دین مین اولشه حاکم شرف لیلان اولان
مرجه لک آتک پلاش و احتساب و ده دلی ایلیوم
ایلیبه ده لک کوشنده تور حصار و حصار لار لاری
نور احتساب حصار نیک منظره طریقت آتلی

مدالت لکین، وکیل جلیل رسول ربهستان
اندیز خضر نوری حصار حصار لاه پردرد
ایستکری حصار با کزه احتساب و مینوید
مردو قندرد لک لوشندرد. خطی چینه
شکر. اصل ایلیک لسان احتساب وانی حصار
جلبه حصار. لک لک لک لک لک لک لک لک
جورج و حصار. خضر نوری حصار لک لک لک
حصار لک لک لک لک لک لک لک لک لک لک
ایلیبه لک لک لک لک لک لک لک لک لک لک

مردو و حصار لک لک لک لک لک لک لک لک لک لک

موجوده، اشو و سنان طب چینه سارک
اسلاب تک درجه زینت کوزل بر مثال
لکبل اید.

یونان اول چین مسلمانری طرفین
موجوده علاوه "نابیی قور ایدن بر مدرسه
طب تک غیر کا" نام قدسیت الهام خلافتیه
اعظمیه اضافله و دارالعلوم الحیدیه و لب
اولونری وضع المی درسم بیی اجرا و یو و یه
ایک ییگرجه اهل ایمان طرفین حامد جلبه
خلافتیه اعظمی مخصوص البیله و ایدان کسمه
مدرسه مذ کورده تک نام طوت الهام
خلفه اعظمیه لبست اهلای حقه چین
مسلمانریک اظهار ایشم قری شو آرزوی
در سمداره سزاور قدیر و تایشده. بکین
دارالعلوم الحیدیه و مدرسه سنک الفانی
اخیراً پذیرای حسن ختام اولله رسیده
اجرا قلمشده.

رسم کلامه بکین حقیقی ضابطو القی
حضرت لری علمای حله ای بکین مسلمانری
یکگرجه خلق حاضر بولمیشده. بکین صارف
صوب نظارتین بر جوی لریکل و امی دخی
رسم کلامه حاضر بولمیشده ایضا. چین
صارف نظریک دخی رسم مذ کورده
بولقی طرر ایدی. لکن اوصرفه شد که
حکفرما اولان کار نود طمی منسبه قلم
مویاله رسم کلامه حاضر بولمیشده.
چونکه چین صارف نظریک بولقی اهل
دارالعلوم الحیدیه، نک بولقی اهل
صالحه مسلمانه کاند. رسم کلامه ختمه
عربی البیله بر لیلی اورد و ختمه لجه
واجب القیبه جنب خلافتیه ای و نه کار
لشمده. لقی و مای بیخ مذ کور بکین طبیبی

کفت احتاج من انکم و باب خلی و ف
شیانی موجب اولم قن بشه بر جزو قلمشده
مکن و قنایک تحقیق و لیلی قابل اولمات
بنام طوق خزیت ضایع اولمده بولمیشده
بسیا و یو و یه جک ایلجه مر ضال و سندیالک
زر زخمی اصناما جلریک سندیالک مذ کوره
و کبل اضافله اعطا اولور ایب موکلریک
هولریک تحقیق ضتمه و کیکرک هلالیات
وصف نابیلری صورت صریحه و در صمد
هرر بولمیشده بیله و ساره اجرا
ایدایسی و اخذ و مای ایدی جک ایلجه سندان
و طاولامه بوجه شروح افشده و لکبت
جهنریک صریح اهلن طابت و ف و اما
اولسی اورمان و سدان و زراعت نظارت جلبه
سندن اورمان منتقل کایت تباع قلمشده.

بکین دارالعلوم الحیدیه مدرسه سی

بکین مکتوب:

خوشید بر تو امروز اسلابت شریفی
هدایت ایلدیکن مالک و بلامه مکن بشه
اهل ایمان حساب نامه آسان طین آسین
خلافت منتهی اسلاب بکینری و در صمد کیری
احتمال عبودیت و صاف و روابط مایه
صحت بحق قدر مد جان الحق اورالیه
بولبول بولمیشده اخلاص خالی و و و ای
قوة عبودیت آکری و ای البین کورده
مکن اولیلور. انصای شرفه و نصیبی
بلیو قرجا اهل اسلام بولان خطبیه چینه
مکن اخوانینک مقام قدسیت الهام خلافت
صالحه و مای الحوسر صلی کیم و سبیلای طریقه
طریقه اهل منحل و من قبل الرحمن انت تابع
اسلاب و من منتهی ضایه بر وجه جلبه
سجانی اولان ذات خلافتیه و طغان، خلیفه

اعضایه: ۱۰۰ ریال
 قلوب صاف و حلقه "ابریشم" تأثیر و استخوانی
 قلوب اعضا: ۱۰۰ ریال
 قلوب اعضا: ۱۰۰ ریال

جو صورتہ رسم کفّاء کی الحام اولہ فتن
مکرہ حصار طاغیہ

جندہ ممکن اہل اسلام شمدی بہ قدر
 ۵۰:۵۰۰ بیون قدر تخمین اولیٰ و ثانی۔ فقط
 و تخمینہ اسات اولیٰ و ثانی جو کہ اجرا ظان
 تخمینہ ان اکتاہندہ۔ چین خونی موبہ
 نظائہ دیگر مونی مہرم اولیٰ و ثانی
 نظراً چین۔ لہذا لری ۵۰:۵۰۰ بیون دگر
 ۷۰ بیونہ قریب اولیٰ و ثانی تین اکتاہندہ۔

۲۶ ذی الحجہ ۱۲۲۵

طعن

آلایا سیرگیری اسٹو مارون ملوٹل
لون بیرشان خسر نری دون خدرجه فاطری
دو لول و فیک بانا خسر نری ملاقاتا لعلر مد.
کونرا و سولطان ملوٹل

آؤ۔ نما و بھارتان حکومت و رسالت
ملہ کیری اساتذہ ملک بالا و یحییٰ خضر تری
الرحمی ملکہ اون ایکنجی پختہ کجسی
سفری اجنیہ تری بر طہات کتبہ
(اد بکر مد)

۲۰۰۰

ابران سلمه کیری اوضاع دوله جنب
الشرف پرستی همچا رضا و الشرف خاں حضرت نوری
مقدس سلمه کماله بر چای ضابطی کبیر ایچک
بوده ابران حاله دست نوری اولوب شیر مزه
بولان موسیو ووطا به آمرضا جمال لولوسی
و غرض بعضی مأمورینه خلعت مأمور لوند
بسی ذلالت و ابران خلعتی از کاف خلعت و خلعت مد.

برکن طرہٴ راقمہ

خللا جناحتك له واداء الولد بي رحمان جاهد
اباهه كليل فلان ان آثار سرور واداء
لغوه ووحاشي بيون صغوت وصغته نظر
يقدر واستحقاق طباهه. چين سلاطرى
خط مذكم ودمه شكان ماسر - انرودنه
معا زنده جالفتان، محبترى، ضائل الهوى
وخصائل برگزده ابد منطيردر. وخصائل
مقتدر. وچين احقيقك آكه ظلمات بالبدن
اوله بن شبه برنده. چين سلاطرى
اجلاى دى سرتلر بر ابراهام سلاطرى
وله مد.

والکز بکشته اووزکز جاج نریف
موجودمد بورالره یکر جاجلام طرفدن
لوقا خصای ملات اولورق اوجوواج
نامیه حضرت خلافت اعلی باد و ذکار
قصه اولورق کی جی کونری عربی الباره
لغات اولان خطی یکن شنبی و طای
ماده خطی یکن چین لغات بالترجه
مضامین مالیسی جاجت صلیت لیلین لافندره.

چین ملهکری ملهکری و جالبه
اولهکری جهه اولهکری است جله
ملهکری جهه اولهکری است جله
ملهکری جهه اولهکری است جله

فصل در توحید و توحید طایف و مذہب
طایف وجود کثیر مملود . بنی آخره
پیکند اوج جامع شریف این لون یکی
موجبت موجود شدن بحث ایش اوله بنی
گودش اید و بوقت یکی روزت اولی مآذیر
سلطنت اوله بنفشه . بولند . بکون و بکون
کی نفس یکس اولوز کز جامع شریف و صاب
جبه ادای فرقه عبادت این بیکلرجه
احل اسلام وارود .

Pekin Hamidiyye Üniversitesi ile ilgili

**Terüman-ı Hakikat gazetesinin 5 Mart 1908 tarihli haberi
(İ.S. Sırma, Belgelerle II: Abdülhamid Dönemi,ss.107-109)**

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BURJUVA DEVRİMİNE GİDEN YOL

I. ÇİN'İN MEŞRUTİYET YOLCULUĞU

1. Burjuva Devrimi öncesi Çin

1900'lü yıllara gelindiğinde Mançu hanedanlığı reformlarının gerekli olduğunu görmüştü. 1901-1911 yılları arası reform çabalarının en üst seviyeye çıktığı dönem olmuştu. Bu reformların Yapılmasında Japonya'nın etkisi büyüktür. 1900 sonrası, Çinli öğrenciler, Tokyo'da yoğunlaşmıştı. Bu öğrencilerin yarısı Çin'deki yerel reformcular tarafından gönderilmişti. Çin imparatorluğu, 1901 yılında *Yeni Politikalar* adı altında bir reform paketi sundu. Kısaca bu reform paketi kamu okullarının kurulmasını ve merkezi yönetiminin yeniden güçlendirilmesini önermekteydi. Kuşkusuz bu reform paketlerinin hazırlanmasında Japon danışmanlar ve Japonya'da eğitim görmüş Çinlilerin katkıları ve yardımları büyüktü. Ancak Çin imparatorluğu reform yapmakta geç kalmıştı. Birçok bölge valisi kendi dışişleri bürolarını açmış, ticareti, kredileri, yatırımları, bölgesel sanayi ve demiryollarını yönetebilmek için idareler kurmuştu. Merkezi yönetim gücünü kaybetmişti ve Çin hızla parçalanmaya doğru gidiyordu.

Eski düzen giderek entelektüel desteğini kaybediyordu. Giderek Batılılaşma kendisini daha belirgin bir şekilde göstermeye başladı. Ordu mensupları batılı tarzda üniformalar

giymeye başladı. Bakanlar ve işadamları da tıpkı batılılar gibi giyinmeye başladılar. Batılı tarzda yeni bir ordu oluşturuldu. Bu arada, Çin toplumunda da giderek milliyetçilik artmaktaydı. Çin’de yabancı karşıtlığını artıran bir takım nedenler bulunmaktaydı. Bunlardan bir tanesini örnek vermek gerekirse, yabancı yönetimi altındaki Şanghay şehrindeki Huangpu parkının giriş kapısında **“Çinliler ve Köpekler giremez”** yazan uyarı levhası asılıydı. Zaten, Çinlilerin Şanghay’da parkların yabancılara ayrılmasından dolayı buralara girmeleri yasaktı.¹⁴⁸ Yabancı karşıtlığı, daha fazla ulusal birliği gündeme getirdi. Böylece, çeşitli sivil toplum kuruluşları kurulmaya başlandı. Bunlar: 1904 yılında Ticaret Odası, 1906’da Eğitim Birlikleri, 1907’de Tarım Cemiyetleri, 1912’de Hukukçular Birliği ve 1915 yılında Bankerler Birliği olarak sayılabilir.

2. Çin’de Anayasacılık hareketleri

Üçüncü kuşak Mançu seçkinleri, artık kırsal bölgelerde durmaktan çok kentlerde toplanmaya başladı. Bunlar, artık kentli reformcu seçkinler haline gelmişlerdi. Bu seçkinler, emperyalizme karşı **Hakları Kurtarma Hareketi’ne** üye olarak tepki vermekteydiler. Bu hareketin amacı özellikle demiryolu ve madenler gibi Çin sanayisi üzerindeki yabancı kontrolüyle mücadele etmektir. Japon anayasal monarşisi, 1905 yılında Mançurya’da Rus Çarlığını mağlup edince Çin’deki anayasacılık hareketinin de kuvvetlenmesine neden olmuştu. Çin’deki anayasacılık hareketinin temelinde merkezi yönetimin güçlendirilerek, bölgesel yönetimlerin de bu güçlü merkezi yönetimin içinde barındırılması yatmaktaydı. Tabi ki, bu arada, Japonya, Rusya’yı yenince Rusya’nın Çin topraklarındaki imtiyazları da yavaş yavaş Japonya’ya geçmişti. Japonya, giderek Çin topraklarında

148 Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Robert BREKERS ve Jeffrey N. WASSERSTORM, “Shanghai’s dogs and Chinese not admitted sign: Legend, History and Contemporary Symbol, *China Quarterly*, sayı. 142, Haziran 1999.

görünmeye başladı. 1914'lerde, Japonya, Çin'de İngiltere ile yarışır hale gelmişti. 1930'larda ise, Japonya, İngiltere'nin yerini alarak, Çin'de en büyük süper güç oldu. 1931'de de Mançurya'yı ele geçirdi.

1906-1911 yılları arasında Pekin, çifte bir politika izliyordu. Bir tarafta modernleşme; öte tarafta anayasacılık hareketi vardı. Bir de bu süreçte merkezi yönetim ile bölgesel yönetimler arasında güç mücadelesi bulunuyordu. Mançu karşıtlığı, yalnızca Tokyo'daki öğrencilerden gelmiyor, aynı zamanda Çin'den de geliyordu. 1905 yılında, Çin'in ilk modern boykotu, ABD'ye karşı ABD'nin Çinli işçilere yönelik ayrımcılık yapması nedeniyle düzenlendi.¹⁴⁹ Boykot esnasında, öğrenciler, Şanghay ve Kanton'da tüccarlara katılarak büyük protesto gösterileri düzenlediler. Bu Çin'deki artan milliyetçiliğin ilk resmi gösteresiydi. Amerikan ticareti bu boykottan oldukça zarar gördü. Çin hükümeti, bu gösterileri bastırmadı; çünkü gösterilerin hanedanlık karşıtı bir hâl almasından çekinilmişti.

Milliyetçi baskı altında Çin sarayı, 1906 yılında anayasal sistemleri incelemek üzere, yurtdışına iki heyet gönderdi. Heyetin birisi, ABD ve Almanya'yı; diğeri ise, Japonya, İngiltere ve Fransa'yı ziyaret etti. Japon Prensi Ito, Çin heyetini kabulünde imparatorun en üst güç olarak kalması gerektiğini ve bu gücü halkın ellerine vermemesi gerektiğini tavsiye etti. Heyet, Çin'e döndüğünde, "*anayasa ve sivil haklar, imparator tarafından verilir*" şeklindeki Japon görüşünü tavsiye etti. Böylece, imparator, yerini sağlamlaştırıyordu ve kendisi bütün bunların üstündeydi.

Eylül 1906'da imparatoriçe Ci-si, anayasa sözü verdi ve tekrar, 1907-1908 yılları arasında Almanya ve Japonya'ya heyetler gönderdi. Bu arada, modern bir merkezi hükümet kurulması için yeni bakanlıklar kurularak bakanlık sayısı on bire çıkarıldı.

149 Amerikalılar, o dönemde uzun yıllardan beri, Çin'den ABD'deki demiryollarının yapımında çalıştırılmak üzere Çinli işçiler götürmekteydi. Bu işçiler, ABD'de ikinci sınıf vatandaş muamelesi görüyordu.

Yeni haliyle bu bakanlıklardan bir kaç şöyleydi: Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Adalet Bakanlığı, Eğitim Bakanlığı ve Savaş Bakanlığı v.s. Ağustos 1908'de imparatoriçe anayasal ilkeler ihdas ederek, anayasal bir sistemin kurulması için 9 yıllık bir süreci öngören bir program başlattı. 1909 yılında Bölgesel Danışma Meclisleri toplandı. 1910 yılında, Ulusal Danışma Meclisi toplandı. Bölgesel Meclis üyelerini seçmek için seçmenlerde de bir takım kriterler aranıyordu. Her şeyden önce seçmenlerin belli bir gelir seviyesinde olması ve en azından ilkokul veya ortaokul mezunu olması gerekmektedir.

3. 1911 Burjuva Devrimi

Çin'deki bu gelişmeler cumhuriyetçilerin faaliyetlerini hızlandırmıştı. Cumhuriyetçilerin önde gelen ismi bir Çin aydını olan, dünyayı gezmiş görmüş ve Batılı fikirlere sahip olan Dr. Sun Yat-sen'di. Dr. Sun, Çin'de özellikle de Kanton ve Hong Kong'da hızlı bir şekilde örgütleniyordu. Özellikle, Güney Çin'de yaşayan halkın büyük bir bölümü başlangıçtan beri Mançu karşıtıydılar. Onlar, her zaman bir, önceki hanedanlığa, yani Ming yönetimine sadık kalmıştı. Bunun sonucu olarak, bu bölgelerde hanedanlığın devrilmesi ve imparatorluğun kaldırılması fikri oldukça destek görüyordu.

Bu açıdan 1895 yılında Dr. Sun, Hong Kong'da "**Çin Toplumunun Dirilişi Örgütünü**" kurarak cumhuriyetçi fikirleri yaymaya başladı. 1895'de yönetime karşı başarısız bir darbe gerçekleştirdi. Bunun sonucu olarak 16 yıllık sürgün hayatı da başlamış oldu. Bu dönemde, devrimci partisi için para bulmak için ABD, Kanada, Japonya ve Avrupa'da bulundu. Japonya'da bulunduğu sıralarda Japonların da desteğiyle "**Devrimci Birliğini**" kurdu. 10 Ekim 1911 tarihinde Vuçang'da bir askeri isyan çıktı. Dr. Sun, doğrudan bu olaya karışmamıştı. Başlayan bu ayaklanma daha da gelişerek 2000 yıllık imparatorluk düzenine son verecek süreci başlattı. Dr. Sun, ayaklanmayı, basından öğrendikten sonra

derhal ABD'den Çin'e döndü. 26 Kasımda, Nanjing'de, bölge temsilcileri Dr. Sun'u yeni kurulan Çin Cumhuriyeti'nin geçici Cumhurbaşkanı seçti. Yemin töreninden sonra, Dr. Sun, tüm bölgelere bir telgraf çekerek, her bölgeden bir senatör seçilerek, Çin Cumhuriyeti Ulusal Meclisine temsilci olarak göndermelerini istedi.

Yeni kurulan cumhuriyet oldukça zayıftı. Her şeyden önce, güney bölgelerinin aksine kuzey bölgeler Mançu hanedanlığına karşı bağımsızlıklarını ilan etmemişti. Hâlâ imparatorun safında yer alıyorlardı. Cumhuriyetin ise, onları ne ikna edecek, ne de kendisini onlara karşı savunacak bir askeri gücü vardı. Mevcut en güçlü ordu, Yüan Şih-kay'ın Beiyang Ordusuydu. Yüan, her iki güce karşı da mesafeli duruyordu. Nihayet cumhuriyetçilere kendisinin cumhurbaşkanlığına getirilmesi şartıyla destek vereceğini söyledi. Neticede, 12 Şubat 1912'de Mançuların son imparatoru Pu-yi tahttan indirilerek, iki bin yıllık Çin imparatorluğuna son verildi. Sun'un burjuva devrimi, birçok bakımdan Jön-Türklerin 1908 devrimine de benzetilmektedir.¹⁵⁰ Yüan cumhurbaşkanı oldu. Yüan'ın cumhuriyetçilerin yanında yer almasının en önemli nedeni Avrupalı güçlerin artık imparatorluk düzeninin sona ermesi gerektiği şeklindeki görüşlerini fark etmiş olmasıydı. Kısacası, Yüan, Mançu hanedanlığında kendisi için bir gelecek kalmadığını anlamıştı.

1913 yılıyla birlikte, Yüan'ın diktatör yönetimi tepki çekmeye başladı. Dr.Sun Yat-sen, Yüan'a karşı başarısız bir ayaklanma gerçekleştirdi. Bu nedenle, Yüan, Sun'u Japonya'ya sürgüne gönderdi. Yüan, daha da ileri giderek kendisini imparator ilan etti ve imparatorluk sistemine geri döndü. 1915 yılında, Japonya, Çin'e 21 istek başlıklı bir nota iletti. Bunlar, kesinlikle kabul edilemez isteklerdi. Fakat Yüan bunların büyük çoğunluğunu kabul etti. Bu durum ülkede duyulduğunda, Çinli öğrenciler

150 Sosyal Darwinizm açısından Jön-Türk Devrimi ile Sun Yat-sen'in Burjuva devriminin karşılaştırması için bkz. Şükrü HANIOĞLU, *Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908* (Oxford) Oxford University Press, 2001

tarafından gösteriler düzenlenerek protesto edildi. Yüan'ın artık Çin'de herhangi bir saygınlığı kalmamıştı. 1916 yılında şüpheli bir şekilde öldü.¹⁵¹ Bunun üzerine, 1917'de Sun, Çin'e tekrar döndü. 1921'de Kanton şehrinde kurulan ulusal hükümetin cumhurbaşkanı seçildi.

Bu arada, Çin, 1917 yazında Almanya'ya savaş ilan ederek Birinci Dünya Savaşına katıldı. Böylece, teknik olarak Çin, Osmanlı Devleti ile de savaşa girmiş oluyordu. Bu, Çinlilerle Türklerin 20.yüzyılda ilk karşılaşmaları olmayacaktı. Kore savaşında bu defa göğüs göğse savaşacaklardı. Çin, İtilaf devletlerinin zaferine hatırı sayılır katkılarda bulunmuştu. Batı cephesi siperlerinin kazılması ve bakımı çok zahmetli bir işti. 1918'de 100 bin kadar Çinli işçi, Fransa'ya gönderilmişti. Alman denizaltıları, Akdeniz'de bir Fransız gemisini batırdığında 500'den fazla Çinli boğulmuştu.¹⁵²

Daha önce ulusal bir ordunun olmamasının nelere mal olduğunu bilen Sun, öncelikle, Vampoa Askeri Akademisini kurarak komutanlığına Çang Kay-şek'i getirdi. Yüan Şih Kay'ın ölümünün ardından ülkede büyük bir karışıklık çıkmıştı. Çin'in kuzeyinde, Savaş Ağaları ve generaller, aralarında rekabet içerisindeydiler. Her birinin kendi ordusu vardı. Kuzeydeki bu güçlerin güneydeki Guangço'daki hükümete bağlanabilmesi için kuvvet kullanılması gerekmekteydi. Bu nedenle akademi önemli bir rol oynayacaktı.

1924 yılında, Sun, Guomintang'ın Birinci Ulusal Kongresinde, siyasal vasiyetim dediği **Üç Halk İlkesinin** yeniden gözden geçirilmiş halini sundu. Bu ilkeler: Milliyetçilik, Demokrasi ve Sosyalizm'di. Önceki versiyonunda, Sosyalizmin

151 Japon ajanlar tarafından öldürüldüğü iddia edilmektedir.

152 Margeret MCMILLAN, Paris 1919 : Six Months That Changed the World, (New York) Random House, 2003 ss.322-344

yerini halkın refahı ilkesi alıyordu. 1923'ten itibaren sosyalist çizgiye daha da yaklaşan Sun, halkın refahı ilkesini sosyalizmle değiştirdi.

Benzer şekilde, Mustafa Kemal Atatürk de Cumhuriyet Halk Fırkası'nın 15 Ekim 1927'de yapılan ikinci kurultayında Büyük Nutkunu okuyarak, **"Cumhuriyetçilik"**, **"Halkçılık"**, **"Milliyetçilik"**, **"Laiklik"** partinin dört temel ilkesi olarak benimsendi. Bu kurultayda, Partinin kurucusu **Mustafa Kemal Atatürk**, Partinin değişmez Genel Başkanı olarak belirlendi. Daha sonra 10 Mayıs 1931'de yapılan üçüncü kurultayda tüzüğün yanında bir de parti programı yapılarak **"Cumhuriyetçilik"**, **"Halkçılık"**, **"Milliyetçilik"**, **"Laiklik"** ilkelerinin yanı sıra **"Devletçilik"** ve **"Devrimcilik"** ilkeleri de Parti Tüzüğü ve Programına girdi. Böylece Partinin simgesi haline gelen **"Altı Ok"** ile ilgili altı ilke belirlendi.

Sun, 1925 yılında kanserden öldü. Ardından yerine geçen Çang Kay-şek, bu ilkelerden sadece milliyetçiliği benimsedi. 1925 yazında, Çang Kay-şek, Ulusal Devrimci Ordunun başkomutanı olarak Kuzeydeki savaş ağalarına karşı büyük bir harekât başlattı. Yaklaşık 10 ay içinde tüm Çin kontrol altına alındı.

II. OSMANLI DEVLETİ'NİN MEŞRUTİYET YOLCULUĞU

1. Genç Osmanlılar Cemiyeti

Osmanlı imparatorluğunun kurtuluşunu meşruti sistemde gören "Genç Osmanlılar" cemiyeti 1865'te kuruldu. Amaçları Sultan Abdülaziz'e meşruti yani anayasal bir monarşiyi kabul ettirmektir. Daha önceki ıslahat hareketleri padişahıtan gelmişti, şimdi ise ıslahat hareketleri halkın içinden, Batı'da yetişen aydınlardan geliyordu. Genç Osmanlıların çabaları sonucu 1876'da Kanun-i Esasi ilan edilerek meşruti sistem kuruldu. 1877-78 Osmanlı-Rus savaşının ardından II. Abdülhamit Kanun-i Esasi'yi yürürlükten kaldırdı.

2. Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

1889 yılında, İstanbul'da Askeri Tıbbiyeli beş öğrenci **İttihad-ı Osmanlı'yı** kurdu. Bu kuruculardan en ünlüleri Abdullah Cevdet ve İbrahim Temo'ydu. Örgütün kurulmasında İtalyan Carbonari devrimci örgütünden esinlenerek hücreler şeklinde örgütlenmişti.¹⁵³ Kurulan gizli örgütün başlıca etkinliği, zaman zaman kendi aralarında toplanıp Namık Kemal ve benzeri hürriyetçi yazarların yapıtlarını okumaktı. Bir çeşit gizli bir fikir Kulübü idi.¹⁵⁴ 1895'e doğru üyeler, Ahmet Rıza Bey ile Paris'te Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurdu. Gerek yurtiçinde, gerekse yurtdışında bunun gibi cemiyetler kuruldu. Tümüne birden **Jön Türk** (Genç Türk) hareketi denen bu hareket **1876 Kanun-u Esasi'**yi yeniden yürürlüğe koyarak, anayasal rejimi getirmeyi amaçlıyordu. Başlangıçta anayasayı yürürlüğe koydurtmak amacıyla gelişen Jön Türk hareketi ihtilalci bir yöne kaydı. Abdülhamit rejimini devirip yerine yabancı müdahaleye son verecek ve ülkeyi kurtaracak bir hükümet kurmayı amaç edindiler.¹⁵⁵

Uzakdoğu'da uzun süreden beri yaşanmakta olan gizli mücadelede giderek gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Orta Asya'nın kontrolü için Rusya ile İngiltere arasında öteden beri yaşanan Büyük Oyun kendisini farklı bir şekilde ortaya çıkarmıştı. Hızla büyümekte olan Japonya ile Çarlık Rusya'sı Kore ve Manchurya'daki çıkarları için karşı karşıya geldi. Bu, İngiltere için bulunmaz bir fırsattı. İngiltere'nin Rusya ile Asya'da mücadele etmek için yeterli kara gücü yoktu. Oysa Japonların bu gücü bulunmaktaydı. İngilizler, Japonya ile bir ittifak anlaşması imzaladılar. Bu anlaşmayla Japonya, İngiltere'den modern silahlar

153 Sina AKŞİN, *Jön Türkler, İttihat ve Terakki*, (Ankara) İmge Kitabevi, 1998, s.27.

154 Sina AKŞİN, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.39

155 Geniş bilgi için bkz. Şerif MARDİN, *Jön Türklerin Siyasi fikirleri*, (İstanbul) İletişim yayınları, 1992, Feroz AHMAD, *İttihat ve Terakki*, (İstanbul) Kaynak yayınları, 1995,

aldı. Ve nihayet, 1905 yılında Japonya, Rusya ile girdiği savaşta Rusya'yı mağlup etti. Yenilgi Rusya'da 1905 ihtilalinin çıkmasına neden olarak Rusya'da meşrutiyetin ilan edilmesine sebep oldu. 1906 yılında ilk Rus parlamentosu Duma açıldı. Ardından 1906'da İran'da meşrutiyet ilan edildi.

1905 yılında Uzak Doğu'da Rusya'nın Japonya'ya yenilmesi, bir Asya devletinin, yani anayasal monarşi ile idare edilen Japonya'nın Avrupa'nın güçlü bir devletini yenebilmesinin mümkün olabileceğini de göstermiş, anayasal bir monarşi idaresi sayesinde Osmanlı Devletinin de aynı başarıyı gösterebileceği umudunu uyandırmıştı.

1905 yılı başında, Mustafa Kemal Bey (Atatürk), Kurmay Yüzbaşı olarak mezun oldu ve karargâhı Şam'da bulunan 5. Ordu'ya atandı. Orada **Vatan** adlı gizli bir örgüte girdi. Örgütün adını **Vatan ve Hürriyet** olarak değiştirerek başına geçti. Ancak Şam bu tür faaliyetler için elverişli olmadığı için, Mustafa Kemal Bey, Selanik'e giderek bu örgütün bir şubesini kurdu. Fakat örgüt burada da fazla gelişemedi. Bu arada, Rumeli'de de bir başka örgüt kurulmuştu. Eylül 1906'da Talat, Rahmi ve İsmail Canbolat, yedi arkadaşıyla **Osmanlı Hürriyet Cemiyetini** kurmuşlardı. Kurucuların kimi asker, kimi ise sivildi. Hücre tarzında örgütleniyorlardı. 1907'de bu cemiyet ile Paris'teki İttihat ve Terakki örgütü birleşerek, İttihat ve Terakki Cemiyeti ismini aldı.¹⁵⁶

3 Mart 1908'de İngiltere, diğer büyük devletlere bir genelge göndererek üç vilayete yani Manastır, Kosova ve Selanik'e bir vali atanmasını, Osmanlı askerinin azaltılmasını istedi. İttihat ve Terakki, bunu Makedonya'nın kopması yönünde çok tehlikeli bir gelişme olarak değerlendirdi ve Rus konsolosluğu dışındaki konsolosluklara bir yazı göndererek, istibdada İttihat ve Terakki'nin son vereceğini ve desteklenmesini istedi.

156 ibid, s.43

Böylece İttihat ve Terakki ortaya çıkmış oluyordu. II. Abdülhamit hareketi bastırmak için bir takım önlemler aldıysa da başarılı olamadı.¹⁵⁷

3 Temmuz 1908'de Yüzbaşı Niyazi Bey, yanındaki birlik ve sivil fedailer ile Resne'de dağa çıktı. Anayasa ilan edilmedikçe de dağdan inmeyeceğini bildirdi. 20 Temmuz'da Manastırlı Müslüman halk, meşrutiyet istediklerini söyleyerek ayaklandılar. Aynı gün, Binbaşı Enver Bey de Niyazi Bey'e katıldı. Sultan II. Abdülhamit, 24 Temmuz'da anayasayı tekrar yürürlüğe koyarak meşrutiyeti ilan etti. İttihat ve Terakki Örgütü'nün temel özellikleri: Türkçülük, yani Türk ulusçuluğu ideolojisi, Gençlik, yani ihtilalci bir örgütte gençlerin egemen olması, Yönetenler sınıfında olmak, Mekteplilik, Burjuva zihniyetli olmak şeklindeydi.¹⁵⁸ Hemen hemen bir üyede bu şartlar aranmaktaydı.

Meşrutiyetin ilanından hemen sonra Selanik'te toplanan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresine, Mustafa Kemal Bey (Atatürk) de katıldı. Yaptığı konuşmada, Meşrutiyetin ilanı ile sorunların bitmediğini, bunun bir inkılâp değil yalnızca bir ihtilal, başlangıç olduğunu belirttikten sonra, cemiyetin siyasi parti haline getirilmesi, ordunun politikaya karışmaması, cemiyet içinde eşitlik sağlanması, gizli hiziple üstünlük kurulmaması, din ile devlet işlerinin birbirinden ayrılmasını önerdi. Bu önerilerinden dolayı Cumhuriyetçi olmakla suçlanan Mustafa Kemal Bey'in istekleri reddedildi. Yalnız cemiyet, Ekim 1908'de Fırka (parti) adını aldı.¹⁵⁹

23 Ocak 1913'te Bab-ı âli baskınıyla İttihat ve Terakki fırkası iktidarı ele geçirdi. Meşrutiyetin ilanı Mustafa Kemal Bey'in de dediği gibi sorunları çözmeye yetmedi. İçte ve dışta sorunlar çıktı. Birinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanmasının

¹⁵⁷ ibid,s.45

¹⁵⁸ ibid, s.46.

¹⁵⁹ AYBARS, *op.cit*, s.36, ayrıca bkz. Feroz AHMAD, *İttihatçılıktan Kemalizme*, (İstanbul) Kaynak Yayınları, 1996.

ardından, bu yenilgiden sorumlu tutulan iktidardaki İttihat ve Terakki Fırkası, olağanüstü bir kongreyle kendisini feshetti.

3. Cumhuriyet'e giden yol

Bu arada, Osmanlı Devleti, 1911 Trablusgarp savaşı ve 1912-13 Balkan savaşları gibi iki önemli savaş yaşamıştı. Her ikisinin de sonuçları Osmanlı Devleti için pek iç açıcı değildi. Özellikle Balkan savaşlarından sonra asker kanadında milli hassasiyet daha da artmaya başlamıştı.

4. Birinci Dünya Savaşı

28 Haziran 1914 günü, Gavrilo Princip adlı bir Sırp milliyetçisinin Bosna'yı ziyaret etmekte olan Avusturya Veliht prensi Franz Ferdinand ile karısını öldürmesiyle I.Dünya Savaşı başladı. Almanya ile Avusturya-Macaristan imparatorlukları "**İttifak Devletlerini**", Fransa, Rusya, İngiltere ve Sırbistan da "**İtilaf Devletlerini**" oluşturdular. Akdeniz'de bulunan Goeben ve Breslau adlı iki Alman savaş gemisinin İngiliz donanmasının takibinden kurtulup 10 Ağustos 1914'te Boğazlardan geçti. Ardından Osmanlı Devleti bu iki gemiyi satın aldığını duyurdu. Bu hal üzerine bu iki gemi Karadeniz'e geçerek, Karadeniz'deki Rus limanlarına saldırarak Osmanlı Devletini fiilen savaşa soktu.

11 Kasım 1914'te Osmanlı Devleti resmen savaş ilan etti. 23 Kasım'da ise, Osmanlı Padişahı Halife sıfatıyla **Cihad-ı Ekber** ilan etti ve fetva yayınladı. Sünniler için yayınlanan fetvanın yanı sıra Şiiler için de yayınlanan fetva da önemli yer tutar. 22 Ocak 1915 tarihli Tanin gazetesinde de bir örneği bulunan bu fetvada " İmami, İsmaili, Zeydi, Vahhabi, Havaruz fırkaları'nın (mezhepleri) kâfirlerin İslam dünyasında saldırısına ve yağmasına karşı birleşmeleri isteniyordu.¹⁶⁰ Halifeyi manevi lider

160 Yusuf Hikmet BAYUR, Türk İnkılap Tarihi (Ankara) Cilt3, kısım I, 1953, s.325, aktaran Ergun AYBARS, Türkiye Cumhuriyeti Tarihi, s.67.

olarak görmeyen İran, Şii olması nedeniyle Cihat ve fetvalara önem vermedi.

Savaş sürerken, İngiliz ve Fransızların Çanakkale'yi ele geçirerek, İstanbul'a ilerleme planlarına karşı 18 Mart 1915'te Çanakkale'de Türk askerlerinin yazdığı destanla İtilaf devletlerinin girişimi Türk zaferiyle sonuçlandı.¹⁶¹ Çanakkale'de kazanılan zaferin birçok yansıması oldu. Her şeyden önce Çarlık Rusya'sı iç politikasında yaşadığı kaosu ortadan kaldırabilmek için beklediği dış yardımı alamadı ve 1917 Bolşevik devrimi oldu. Bu devrim, Çin'in de kaderini değiştirdi. Eğer buradaki başarı olmasaydı Çarlık Rusya'sı dış yardım alacak ve Bolşevikleri mağlup edecekti. Böylece, Çin, yarı sömürge statüsünü sürdürecekti, hiçbir zaman milliyetçi ve komünist rejimi kuramayacaktı. Bunun içindir ki Çanakkale zaferi, günümüz modern Çin'in de kaderinde önemli bir kilometre taşıdır. Bütün bunlardan daha önemlisi Mustafa Kemal'in Arıburnu ve Anafartalar'da gösterdiği üstün başarıyla bir anda Türk halkının bağımsızlık mücadelesinde önderlik yapacak ve Türkiye Cumhuriyetini kuran bir lider olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Osmanlı Devleti açısından savaş 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesinin imzalanmasıyla bitti. Mondros Mütarekesine göre, Osmanlı Ordusu terhis edilecek, savaş silahları galip devletlere bırakılacak, bununla birlikte İtilaf Devletleri güvenliklerini tehdit eden herhangi bir tehlike karşısında ülkenin tüm stratejik bölgelerini işgal edebileceklerdi. Mondros Mütarekesine göre, Osmanlı Ordusundaki Alman kumandanlar, görevlerini bırakmak zorunda oldukları için, Yıldırım Orduları grubu komutanı Liman Von Sanders, görevini 7. Ordu kumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya devretti. Mustafa Kemal Paşa, 7. Ordudaki

161 Çanakkale Savaşı hakkında daha geniş bilgi için bkz. A. Mete TUNCOKU, **Çanakkale 1915 : buzdağının altı**, (Ankara) TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları, 2005 ve Erol MÜTERCİMLER, **Korkak Abdul'den Coni Türk'e Gelibolu**, (İstanbul) Alfa Yayınları, 2005.

görevinden önce Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında bulunmuş, Çanakkale cephesinde savaşmıştı.

Kasım ayı başında Yıldırım Orduları grup kumandanlığı ve 7. Ordunun karargâhının kaldırılması üzerine Mustafa Kemal Paşa, Harbiye Nezareti emrine alındı. İstanbul hükümeti, Samsun ve yakınlarındaki Rum köylerinin Türklerin saldırısına uğradığı, hükümetin bu kargaşanın önüne geçmediği yöndeki bir rapordan yola çıkarak Mustafa Kemal Paşa'yı Dokuzuncu Ordu müfettişi olarak bölgeye gönderme kararı aldı. Zaten saraydan ve hükümetten umudunu kesen Mustafa Kemal Paşa, memleketin kaderini değiştirecek fırsatı da böylece yakalamış oluyordu. 19 Mayıs 1919 günü Mustafa Kemal Paşa Samsuna ayak bastı. 19 Mayıs, Anadolu'daki milli mücadelenin de başlangıç tarihidi. Mustafa Kemal Paşa Samsuna çıktığındaki düşüncesini Nutukta şöyle açıklıyordu: *"Hakikat-ı halde içinde bulunduğumuz tarihte Osmanlı Devleti'nin temelleri çökmüş, ömrü tamam olmuştu...Osmanlı Devleti ve onun istiklali, padişah, halife, hükümet, bunlar hepsi kavramı kalmamış bir takım anlamsız sözlerden ibaretti... O halde ciddi ve gerçek karar ne olabilirdi? Efendiler, bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan kayıtsız şartsız bağımsız yeni Türk devleti kurmak..."*¹⁶²

15 Mayıs 1919'da İzmir'in Yunan askerleri tarafından işgali tüm ülkede yurtsever öfkeyi ve tepkiyi artırdı. Tüm ülkede protesto mitingleri düzenlendi. Bu mitinglerin ilki 18 Mayıs 1919 günü Darülfünun'un bütün fakültelerinden Profesörlerin ve öğrencilerin konferans salonunda düzenledikleri toplantıydı. Toplantıya katılanlar işgali protesto eden gösteriler yapıp seslerini bütün dünyaya duyurmaya karar verdiler. İlk etkinlik Türk Ocağı ile öğrenci kuruluşlarının öncülüğünde 19 Mayıs 1919'da Fatih belediye binasının önünde 80 bin kişinin katıldığı bir gösteri oldu. Gösteriye katılanlar, padişaha dilekçeler sunmuşlardı.

162 Mustafa Kemal ATATÜRK, *Nutuk*, (İstanbul) Alfa Yayınları,2005, s.14

İzmir'in işgaline karşı en büyük gösteri, 23 Mayıs 1919'da Sultanahmet Meydanında düzenlendi. Mehmet Emin, Halide Edip ve Süleyman Sırrı gibi isimlerin konuşma yaptığı mitingde **"İzmir Türk Kalacaktır"** rozetleri dağıtıldı. Miting sonunda okunan bildiride ise, İstanbul'un Türk-Müslüman halkının mukaddes vatanının haksız olarak işgal edilen yerlerinin boşatılmasına kadar hayatlarını feda etmeye hazır olduğu ilan ediliyordu.

İzmir'in işgali yalnız protesto mitinglerini tetiklememiş, aynı zamanda Ege'den başlamak üzere Kuvvayi Milliye hareketinin de başlamasına neden olmuştu. Bu ortam içerisinde Anadolu'da bulunan Mustafa Kemal Paşa, Amasya'ya gelerek burada Ankara'dan gelen heyetle Milli Mücadele'nin esaslarını belirleyerek Amasya Genelgesini yayınladı. Bu genelgenin en dikkat çekici ifadesi, vatanın bütünlüğü ve milletin geleceğinin tehlikede olduğunu vurgulayarak, **"milletin bağımsızlığını, yine milletin azim ve kararlılığının kurtaracağını"** açıklamasıydı. Böylece Amasya genelgesindeki bu ifade ile milli mücadele sürecinin bel kemiğini oluşturacak halk savaşı stratejisi de başlatılmış oluyordu. Bu strateji, daha sonra 1930'larda Çinlilerin Japon işgaline karşı topyekûn karşı koymada örnek olarak alınacak ardından kurulan komünist rejimde ise uzun zaman askeri doktrin olarak kullanılacaktı.¹⁶³

Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki Milli Mücadele hareketi sırasıyla 23 Temmuz- 7 Ağustos 1919 tarihleri arasında **Erzurum Kongresini** ve 4 Eylül 1919'da **Sivas Kongresini** düzenledi. Bu kongreler ışığında alınan kararlar demokratik ve milli bir devletin habercisiydi. Sivas Kongresiyle, Türk milleti kendi kaderine el koymuştu. Bu arada, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde

163 Çinlilerin Japon işgaline karşı verdikleri mücadeleyi en iyi direniş savaşında bizzat komünistlerin 8. Ordusu ile birlikte yolculuk eden Agnes Smedley'in şahit olduğu olayları yazdığı kitapta görülmektedir. Detaylı bilgi için bkz. Agnes SMEDLEY, **Çin Halkının Japon Emperyalizmine Karşı Savaşı**, (İstanbul) İnter yayınları, 1991.

alınan kararlar doğrultusunda oluşturulmuş altı maddelik bir bildiri olan **Misak-ı Milli**, Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın 28 Ocak 1920 tarihli oturumunda kabul edildi. Bu bildiri ile kapitülasyonlar reddediliyor ve bugünkü Türkiye'nin teorik sınırları çiziliyordu.

16 Mart 1920'de İstanbul'un İtilaf Devletlerince işgali Meclis-i Mebusanı iş yapamaz hale getirmişti. İşgalle birlikte vatanseverlerin büyük bir bölümünün tutuklanıp sürgüne gönderilmesi, kaçma fırsatı bulanların ise Anadolu'ya doğru yola koyulmuş olması bir süredir gündemde olan, Meclisin merkez dışında bir şehirde toplanmasına hız kazandırdı. Meclisin toplanması için en uygun yer Anadolu'nun ortasında güvenli bir yerde bulunan Ankara'ydı. Nihayet, Türkiye Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 tarihinde törenle açıldı.

Bu arada, İtilaf Devletlerinin temsilcileri de Osmanlı topraklarının geleceğine dair kararlar almak için 18-26 Nisan 1920 tarihleri arasında İtalya'nın San Remo şehrinde bir araya geldiler. Barışın koşulları tartışıldı. Oturumlarda mali sorunlar, Kürt sorunu, Boğazlar sorunu ve Osmanlı'nın borçları gibi konular ele alındı. San Remo'da yapılan tartışmalar, Osmanlı toprakları için yeni bir paylaşım planlarını da gündeme getirdi. Buna göre, Suriye, Filistin, Arabistan ve Irak imparatorluk dışında kalıyor, Suriye ile Irak şimdilik bağımsız hükümetler olarak İngiliz mandasına, Filistin ise, tümüyle İngiliz egemenliğine giriyordu. Trabzon Ermenistan'a, İzmir ve Trakya Yunanistan'a bırakılıyordu. Adana ve Antalya gerideki topraklarla birlikte Fransa ve İtalya'nın etkinlik bölgeleri olacaktı.

1921 yılı, Türkiye'nin cephelerde ve dış politikada büyük başarılar elde ettiği bir yıl oldu. Birinci ve İkinci İnönü savaşlarının ve Sakarya savaşının kazanılması dış politikada çok olumlu sonuçlar verdi. Sovyetler Birliği ile Moskova antlaşması ve Fransa'yla da Ankara antlaşması imzalanarak bu ülkeler

tarafından Türkiye resmen tanındı. Türkiye'nin bu dönemde izlediği dış politika tam milli bağımsızlıktı.¹⁶⁴

5. Paris Barış Konferansı ve Osmanlı Devleti

Birinci Dünya Savaşı'nın taraflarından devletlerin temsilcileri 18 Ocak 1919 günü, yapılacak bir barış antlaşmasının esaslarını belirlemek için Paris'te toplandılar. İlk taslağı 14 Şubat 1919'da sunulan Milletler Cemiyeti sözleşmesi kimi değişikliklerle 28 Nisan'da onaylandı. Daha sonra Alman heyetine sunulan Versailles Antlaşması 28 Haziran'da, Avusturya heyetine sunulan Saint Germain Antlaşması 10 Eylül'de, Bulgar heyetine sunulan Neuilly Antlaşması ise 27 Kasım'da imzalandı.¹⁶⁵

Paris'te barış görüşmeleri sürerken Fransız komiseri, Sadrazam Damat Ferit Paşa'yı Osmanlı Devletine ilişkin hükümleri görüşmek üzere konferansa davet etti. Damat Ferit başkanlığındaki heyet, 12 Haziran 1919 günün Paris'e vardı. Sadrazam taleplerini içeren muhtırayı konferansa sundu; ancak bu talepler asla kabul edilmedi. Paris'te bir süre daha kalıp görüşmelere devam eden Damat Ferit Paşa ve beraberindeki heyet, konferanstan ayrılarak İstanbul'a döndü. Paris Barış Konferansı, Milletler Cemiyeti'nin kurulmasıyla sona erdi. Nihayet 10 Ağustos 1920 tarihinde, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya ile Ermenistan, Yunanistan, Belçika, Portekiz ve Romanya gibi ülkelerle Osmanlı Devleti arasında **Sevr Antlaşması** imzalandı. Bu antlaşma, Osmanlı Devletinin varlığını İstanbul ile Anadolu'nun küçük bir bölümüyle sınırlandırılıyordu; ancak bu antlaşma hiçbir zaman yürürlüğe girmedi.

164 Milli mücadele dönemi Türk Dış Politikası için bkz. Mehmet GÖNLÜBOL, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, (Ankara) Siyasal Kitabevi, 1996, ss.3-57.

165 Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (Ankara) Alkım yayınevi, 1998, ss.145-148

6. Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Haziran 1922 ortalarında, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, bir meydan savaşı yaparak, düşman kuvvetlerini hızlı ve kesin bir sonuç alacak şekilde yenilgiye uğratmak üzere taarruza geçme kararını aldı. 26 Ağustos 1922'de başlayan taarruz, 30 Ağustos günü zaferle sonuçlandı. 9 Eylül 1922'de Türk askerleri İzmir'e girdi. Türk Ordusunun kazandığı zaferlerden sonra İtilaf Devletleri'nin talebi üzerine 11 Ekim 1922'de Mudanya'da Mudanya Mütarekesi imzalandı. 1 Kasım 1922'de de Saltanat kaldırıldı. Sultan Vahdeddin, İngiliz himayesinde ülkeyi terk etti.¹⁶⁶

Mudanya Mütarekesi görüşmelerinde verilen karar doğrultusunda Lozan'da Türk heyeti ile İngiltere, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya temsilcilerinin bir araya geldiği bir barış konferansı toplandı. Açılış oturumu 20 Kasım 1922'de yapılan barış görüşmeleri çeşitli tarihlerde kesintiye uğrayarak ve birkaç defa yeniden toplanarak görüşmeler 24 Temmuz 1923 tarihinde barış antlaşmasının imzalanmasıyla sona erdi. Lozan antlaşması, aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin de kuruluş belgesini oluşturdu.¹⁶⁷

Lozan antlaşmasında Misak-ı Milli'ye uygun kararlar alınmasının ardından Mustafa Kemal Paşa, nihai kararı vererek 28 Ekim 1923 akşamı **"Yarın Cumhuriyeti ilan edeceğiz"** diyerek, milli mücadelenin yeni bir safhasına girildiğinin de haberini verdi. 29 Ekim 1923 günü TBMM de cumhuriyeti ilan ederek bu yeni safhayı resmen başlatmış oldu. Milli mücadelenin başarıyla sonuçlanmasının ardından Mustafa Kemal Paşa siyasi bir parti kurma kararı verdi. 8 Nisan 1923'te Mustafa Kemal

166 Yılmaz ÇETİNER, *Son Padişah Vahideddin*, (İstanbul) Milliyet Yayınları, 2005, ss.212-222

167 Daha geniş bilgi için bkz. Ali Naci KARACAN, *Lozan konferansı ve İsmet Paşa*, (Ankara) Bilgi yayınları, 1993. ve Bilal N. ŞİMŞİR, *Lozan telgrafları: Türk diplomatik belgelerinde Lozan Barış Konferansı*, (Ankara) Türk Tarih Kurumu, 1990

Paşa'nın Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti reisi sıfatıyla, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk grubunun halk fırkasına dönüştürüleceğini açıklayan **dokuz umde bildirisi** yayınlandı. Fırkalaşma sürecinin başlamasının ardından Halk Fırkası, 9 Eylül itibariyle işlerlik kazanmış oldu. Resmen kuruluşu ise, 20 Kasım 1923 idi. 3 Mart 1924 tarihinde ise, Halifelik kaldırıldı ve Osmanlı Hanedanı ülke dışına çıkarıldı.

Cumhuriyetin ilanı ile birlikte, Türkiye'nin sosyal, ekonomik, hukuksal ve siyasal yaşamını ilgilendirecek birçok alanlarda inkılâplar gerçekleştirildi. Bu inkılâplardan en önemlisi ve toplumun eğitim açısından zayıf kalmasının de nedeni olarak görülen Arap harfleri üzerine kurulu Osmanlıcanın Latin harfleri üzerine kurulu Türkçeyle değiştirilmesi oldu. Latin alfabesine geçilmesi aslında Osmanlının son döneminde özellikle İttihat ve Terakki döneminde de sıkça tartışılmıştı. Harf devrimi, Türkiye'nin Muasır medeniyet seviyesine ulaşma yolculuğunun da bel kemiğini oluşturuyordu. Mustafa Kemal Paşa, sadece yeni bir devlet kurmakla kalmıyor, aynı zamanda yeni bir ulus da inşa ediyordu. Bunun için eğitim, yeni toplum için hayati bir öncelikti. Benzer bir şekilde, dilde reform yapılmasının toplumdaki değişim için gerekli olduğu aynı dönemlerde Çin'deki cumhuriyetçiler tarafından da tartışılıyordu.

III. ÇİN'DE MİLLİYETÇİ CUMHURİYET DÖNEMİ

1. Dört Mayıs Hareketi

Birinci Dünya Savaşı çıktığında Japonya müttefik devletlerin yanında savaşa katılarak, Almanların elinde olan Şandung bölgesini ele geçirdi. 1915 yılında, Pekin'e gönderdikleri Tanaka Muhtırası olarak da bilinen gizli bir mektupla Çin'in Japonya'nın himayesi altına girmesi ve adeta sömürge olması anlamına gelen meşhur "**21 isteği**" savaş ağalarına sundular. Savaş ağaları ve Yüan Şih-kay önceleri kabul etmeye yanaşmadı. Sonuçta,

Japonya, Çin'i savaşıla tehdit ederek amacına ulaştı. Nihayet, Çin hükümeti istemeyerek de olsa 21 isteği kabul etti. Ayrıca, Pekin, Japonya'nın, güney Manchurya ve İç Moğolistan'ın doğu bölgesindeki otoritesini de kabul etti. 21 istek öğrencilerin ve aydınların arasındaki yurtsever öfkeyi belirgin bir emperyalizm ve feodalizm karşıtı harekete dönüştürdü. 1915-1919 arasındaki hareketli yıllarda, Japon karşıtı gösteriler yapıldı. Öğrenci konuşmacılar sokak başlarında Japon, İngiliz ve Amerikan emperyalizmini anlatıyorlardı. Ülkede, Japon mallarına karşı geniş bir boykot başlamıştı.¹⁶⁸

Çin'de giderek düşünsel bir dönüşüm başlamıştı. Aydınlar, tıpkı Avrupa'da bir zamanlar olduğu gibi Çin'de de her alanda bir Rönesans hareketinin yapılmasının gereğini vurguluyorlardı. Bu bağlamda 1916 yılında, *Yeni Gençlik dergisinin* yayınlanmasıyla Rönesans hareketi Çin edebiyatında başlamış oldu. Ortalama bir Çinli için klasik Çinceyi öğrenmek çok zordu. Hu Şih ve Çen Du-siu gibi Yeni Kültür Hareketine üye aydınlar, sıradan Çinlilerin okuyamaması sonucunda fikirsel aydınlanmanın da başarılı olamayacağını farkına varmışlardı. Bu nedenle, Çince sadeleştirilerek sıradan insanların anlayacağı bir kalıba sokulmalıydı. Hu Şih'e göre toplumun ihtiyacı yeni bir dil, edebiyat ve bilimdi. Çinli aydınlar, eski ve köhnemiş yapıya tümüyle karşı çıkılmasını istiyordu. Hu Şih, "*Çin'in Konfüçyüs ve onun çocuklarını kovmaya ihtiyacı olduğunu*" söylüyordu. 4 Mayıs hareketi liderleri, Konfüçyüs ilkelerini yok etmek için mücadele ediyorlardı. Bu eski ilkeleri; eşit haklar, bireysellik ve kadınlara oy kullanma hakkı gibi yeni fikirlerle değiştirmek istiyorlardı.¹⁶⁹

168 TSE-TUN Chow, *The May Fourth Movement: Intellectual Revolution in Modern China 1915-1924*, (Cambridge) Harvard University Press, 1963, ss.19-25

169 HU Shih, *The Chinese Renaissance*, (New York) Paragon Reprint Corp.1963, ss.44-62

Rönesans kavramını, ilk kez Pekin Üniversitesinde bir grup öğrenci tarafından 1918’de yayınladıkları aylık bir dergide kulllanmışlardı. Bu öğrenciler, iyi eğitim almış ve geleneksel Çin eğitim sisteminden geliyorlardı. Ancak Avrupa’daki gibi modern fikirlere sahip bir kısım profesörler bu öğrencileri etkilemişti. Öğrencilere göre, Rönesans üç alanda yapılmalıydı; birincisi, halkının anlamadığı Çince, ikincisi, devletin eskimiş kurumlarında ve son olarak, özgürlüklerin önünün açılmasında. Buradaki özgürlükten maksat, Çin’in binlerce yıllık geleneklerinin sorgulanabilme özgürlüğüydü. Çin düşüncesi, Konfüçyüs ilkelere üzerine kurulu olduğu için sorgulanamıyordu.

Aslına bakılırsa, **Yeni Kültür hareketinin** kökenleri 1915 ve 1916’da Amerikan üniversitelerinde eğitim görmekte olan Çinli öğrenciler tarafından atılmıştı. Temel tartışmalar Çin edebiyatı üzerindeydi. Nihayet, öğrenciler, 1917’de bu tartışmaları bir manifesto şeklinde yayınlarak, bir edebiyat devriminin yapılmasının gereğini vurguladılar.¹⁷⁰ Edebiyat devrimi, ülke çapında bildirgelerin, gösterilerin ve militan eylemlerin bir karışımı oldu. Yeni siyasal terimler üretildi. Mao Zedung ileride edebiyat devrimini siyasal devrimle özdeşleştirecek ve buna Çin’in ilk Kültür Devrimi diyecektir.

Ortaya çıkan Yeni Düşünce Dalgası somut anlatımını, **Yeni Dalga Derneğinde**, bu derneğin üyeleri ve yayınlarında buluyordu. Marksizm’in Çin’de yayılmasında önderlik eden Li Tao-çao Marksizm üzerine denemeler yazmaya 1912 ilkbaharında başlamıştı. Onun Lenin’den ve Marks’tan yaptığı çeviriler köktenci düşüncenin yolunu çiziyordu. Öğrenci dernekleri (bunların arasında Mao’nun kurduğu Yeni Halk İnceleme Derneği de vardır) Marksist eserlerin yaratılması ve yayılması için merkezler kurdular. Bu devrimci gruplar, 4 Mayıs hareketi için geniş bir genç aydınlar kadrosu yetiştirdi.¹⁷¹

¹⁷⁰ ibid.

¹⁷¹ TSE-TUN, op.cit.ss.41-77

Bütün bu hava içerisinde, Çin, Almanya'nın kontrolü altındaki toprakları geri alabilirim düşüncesiyle 1917'de Almanya'ya savaş ilan etti. Hâlihazırda, Almanya Çin'in Şantung bölgesini elinde bulunduruyordu. Aslında 1915 yılında Yuan şih -kay, İngilizlere Almanlarla ittifak yapmış olan Osmanlı Devletine karşı Orta Doğu bölgesindeki İngiliz garnizonlarında görev yapacak 300 bin Çinli asker verebileceklerini ilettiler. İngiliz hükümeti, kibarca bu teklifi reddetti. İngiliz hükümeti, Çin'den sadece cephelerde ve fabrikalarda çalışacak işçi vermelerinin yeterli olacağını söyledi.¹⁷² Buna karşın, Fransa Çinli askerlerin cepheye gönderilmesinden yanaydı; ama ısrarcı olmadı. Binlerce Çinli, Fransa'ya cephe kazmaya gönderildi. Çin'in amacı savaş sonrası kazançlı çıkmak ve barış masasına oturmaktı. Fakat 1918 yılında, Pekin, Japonya ile gizli bir anlaşma imzalayarak, Japonya'nın Şantung üzerindeki iddialarını kabul etti. 1917 yılında, müttefiklerin yanında savaşa katılması için Çin'e vaatlerde bulunulmuş, güvence verilmişti. Fransa'da boşalan fabrikalara işçi gerekiyordu. Bu ihtiyacı karşılamak üzere cepheye gönderilen Çinlilerin yanında 200.000 Çinli de fabrikalara işçi olarak gönderildi.¹⁷³

2. 1919 Paris Barış Konferansı ve Çin

1918 Kasım ayında, Birinci Dünya savaşının sonunda, Milletler Cemiyeti'nin kurulması ve Woodrow Wilson'ın demeçleri, Çin'de büyük sevinç yaratmıştı. Çinli öğrenci ve ayınlar, 1840'dan beri, Batılı devletler ve Japonya'nın zorla kabul ettirdiği utanç verici, adil olmayan anlaşmaların barış anlaşmasıyla feshedileceğini ve eşit ilişkilerin kurulacağını ümit ediyorlardı.

172 John Fulton Lewis, *China's Great Convulsion, 1894-1924: How Chinese Overthrew a Dynasty, Fought Chaos and Warlords, and How the Chinese helped the Western allies win World War I*, (Heathsville V.A.)Sun on Earth Books, 2005, s.70

173 *ibid*, s.71

Birçok aydın, müttefiklerin zaferinin, demokrasinin zulme, hukukun militarizme, sıradan halkın ezenlere karşı zaferi olduğuna inanıyor, Wilson'ın 14 ilkesinin uygulanacağını zannediyordu. Pekin'de 60 bin kişinin katıldığı bir zafer yürüyüşü yapıldı. Batı demokrasisine hayranlık duyan kimi Çinliler, Çin'e en sonunda âdil davranılacağını ve Çin'in yoksun bırakıldığı haklarını geri alacağı konusunda oldukça umutluydular.¹⁷⁴

Fakat 18 Ocak 1919'da Paris Barış Konferansının başladığı zaman yapılan vaatlerin hiçbir zaman uygulanamayacağı ortaya çıkmıştı. Konferans öncesi, yurtsever Çinli aydınlar, 1917'de ABD ile Japonya arasında yapılan gizli Langsing-Işi anlaşmasının metnini ele geçirmişlerdi. Bu anlaşma, ABD ile Japonya'nın birbirlerinin Çin'deki nüfuz alanları konusunda çoktan anlaşmış olduklarını gösteriyordu. Bu anlaşmanın, Çin'deki öğrenci gazetelerinde yayınlanması, Çin'in müttefiklerinin ikiyüzlülüğüne ortaya koydu. 1919 Martında, Çin'in durumunun ümitsiz olduğu söylentileri Pekin'e ulaşmıştı. Umutlar sönmüştü; Çin'in adil olmayan anlaşmalarının feshedilmesi isteği kesinlikle reddedilmişti. Çin, savaştan önceki durumunda kaldı. Sonuç olarak, Çin, "herkesin sömürgesiydi"; fakat kimsenin sorumluluğu altında değildi. Çin'in tüm kesimlerinden bu gelişmeleri protesto etmek için yüzlerce telgraf Paris'e yağmıştı.

3 Mayıs 1919'da, Çinli öğrenciler Paris Barış Konferansı'nda Çin'in hiçbir isteğinin kabul edilmediğini öğrendiler. Daha önce Almanya'nın kontrolü altındaki Şantung eyaleti şimdi Japonya'ya verilmişti. 4 Mayıs günü, Pekin'de 13 üniversiteyi temsil eden öğrenciler bir bildiri okuyarak 4 Mayıs hareketini başlattılar. Pekin hükümetine ve Japonya'ya karşı büyük bir öğrenci gösterisi yapıldı. Japon yanlısı Çinli bir bakanının evi basılarak, bakan feci bir şekilde öğrenciler tarafından dövüldü. Kayzer II. Wilhelm'in ölen misyonerler için yaptırdığı anıt da öğrenciler tarafından yıkıldı.

174 TSE-TUN, *op.cit.*s.99

Öğrencilere halkın bütün kesiminden yoğun destek geliyordu. Böylece, kitlesel bir birleşik cephe ortaya çıktı. Gazeteler ve dergiler, öğrencileri destekleyen yazılar yayımladılar. 10 Mayıs'ta bütün okullarda ve öğrenim kurumlarında genel boykot başladı. Versailles antlaşmasının imzalanacağı 28 Temmuz günü Paris'teki Çinli öğrenci, işçi ve oraya yerleşmiş olan Çinliler, Pekin'den gelen heyetin kaldığı otelin önünde gösteriler düzenlediler. Bütün bunların sonucunda, Çin hükümeti, Versailles antlaşmasını imzalamadı. Adil olmayan anlaşmaların feshedilmesi isteği ise, otuz yıl daha sürdü.¹⁷⁵

4 Mayıs 1919 hareketi, uluslararası gelişmelerden bağımsız gelişmedi. Paris Barış Konferansı kadar, Sovyetler Birliği'nde olanlar da Çin'in gençlik devrimini doğrudan etkiledi. Mart 1919'da III. Enternasyonal'in Birinci Kongresi Moskova'da toplandı. Birinci Kongre, Paris Barış Konferansını suçlayarak, dünya devrimi için çağrıda bulundu. 4 Mayıs hareketi, Konfüçyüsçülüğe karşı çıktığı kadar Marksizm'i övmesi ile de belirgin bir nitelik kazandı. Li Ta-çao, "**Köylüler, özgürlüğe kavuşmadan, ulus özgür olamaz**" diye yazıyordu. Marks, gelecekteki sosyalist devrimlerde sömürge ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketlerinin yerini işaret etmişti. Mao yazılarında bu fikirleri işledi. 4 Mayıs hareketinin ulusal ve yurtsever özelliklerini daha sonra devrimci stratejisine ekleyecekti. Enternasyonalist olan bir komünist aynı zamanda yurtsever olabilir mi? 1919'daki ulusal kurtuluş dalgası üzerinde yükselen yurtseverlik, kitlelerin büyük birliğine yol açtı; işte Marksizm Çin'de bu temel üzerinde gelişti.

3. Milliyetçi Parti'nin (Guomintang) Kuruluşu

Milliyetçi Parti, 25 Ağustos 1912 tarihinde, Guandong bölgesinde, Sung Ciao-cen ve Dr. Sun Yat-sen tarafından kuruldu. Guomintang (Milliyetçi Parti) bünyesinde Tong-meng-huy ve

175 MCMILLAN, op.cit. ss.322-344

Demokratik Sosyalist Partisi gibi birçok devrimci grubu barındırıyordu. Birinci Ulusal Mecliste çoğunluk Guomindang'ın elindeydi. Bu fazla sürmedi; 1913 yılında, Yüan Şih-kay parlamentoyu feshetti. Sung, bir suikast sonucu öldürüldü. Guomindang dağıtıldı. Sun, Japonya'da sürgündeyken 1914 yılında, Guomindang'ı gizli bir topluluk şeklinde yeniden organize ederek, 1918 yılında Çin'e döndü. 1923 yılında, Guomindang, Batılı güçlerin çoğu tarafından tanınmamıştı. Bu nedenle, Sovyetler Birliği'nin yardım teklifini kabul etti. Aynı yıl, birçok Sovyet danışman Çin'e geldi. Bunların içinde, Komintern görevlisi Mikhail Borodin de vardı. Borodin'in başını çektiği danışmanlar, Guomindang'da Sovyet Komünist Partisi çizgisinde Leninist bir parti yapısı oluşturmak için çalışmalara başladı. Bunun yanında, Sovyet danışmanlar, Milliyetçilere; kitleleri harekete geçirebilmek için propaganda tekniklerinin öğretildiği bir siyaset enstitü açmalarında yardımcı oldular.

1923 yılında, Çang Kay-şek, askeri ve siyasal teknikleri çalışmak üzere birkaç aylığına Moskova'ya gönderildi. Döndüğünde ise, Vuhan Askeri Akademisini kurdu. 1924 yılındaki partinin ilk kongresinde, Dr Sun Yat-sen'in *Halkın Üç İlkesi* olarak adlandırılan **demokrasi, milliyetçilik ve halkın refahı**, partinin resmi politikası olarak kabul edildi. Dr. Sun öldükten sonra yerine Çang Kay-şek geçti. 1927'de Çin tamamen kontrol altına alındı. 1928 yılında ise, neredeyse bütün yabancı ülkelerin diplomatik desteği alınmıştı.

1926'yla birlikte, Guomindang içinde sol, sağ ve komünizm şeklinde ideolojik ayrışmalar başlamıştı. Bilhassa, komünizm giderek parti içinde büyümekteydi. Mart 1926'da Çang Kay-şek'e karşı başarısız bir kaçırma eylemi düzenlendi. Bunun üzerine Çan, bütün Sovyet danışmanların görevlerine son verdi. Çin Komünist Partisinin üst düzey yetkililerinin yönetimde yer almalarını sınırlandırarak, Çan, tek lider haline geldi. 1921 yılında, kurulan Çin Komünist Partisi ise, henüz daha çok zayıftı. 1922

yılında, Çin Komünist Partisinin sadece 300 üyesi vardı; oysa Guomintang'ın 1922'de ki üye sayısı 150.000'di. Sovyetler Birliği, hem komünistleri hem de milliyetçileri destekleyerek ikili bir politika izliyordu. Bu açıdan, zayıf komünistlerin güçlü milliyetçiler üzerinden güçlenmesini istiyordu. Çang da komünistleri yakından izliyordu. Rusların tarih boyunca Çin'de izlemiş olduğu siyaset unutulmamıştı.

Komünistler ve solcular da milliyetçilerle giderek yollarını ayırmaya başlamıştı. 1927 yılında, Çin Komünist Partisi ve Guomintang'ın sol kanadı, milliyetçi hükümetin merkezini Guangço'dan Vuhan'a taşıma kararı aldı. Çang ise, Çin Komünist Partisinin Şanghay'daki örgüt birimlerini imha ederek, 1927'de Nancing'da, komünizm karşıtı bir milliyetçi hükümet kurdu. Şimdi Çin'in üç başkenti vardı; uluslararası olarak tanınmış savaş ağalarının başkenti Pekin, komünistlerin ve solcuların başkenti Vuhan ve sağcı milliyetçilerin başkenti Nancing. Daha sonra Guomintang'ın sol kanadı bir askeri darbe ile komünistleri Vuhan'dan uzaklaştırdı. Bunun üzerine Komintern, Çin Komünist Partisine bir çağrı da bulunarak, kentlerde ve kırsal alanlarda silahlı ayaklanma başlatmasını istedi. Silahlı ayaklanmaların hemen hepsi başarısız oldu. Bunların en önemlilerinden birisi, Hunan bölgesinde, Mao'nun önderlik ettiği çiftçi ayaklanması olan **"Güz Hasadı"** ayaklanmasıydı. 1927-1937 tarihleri arası dönem Guomintang'ın gücünü sağlamlaştırdığı ve neredeyse tüm Çin'i kontrol altına aldığı dönem oldu.

4. Rus Devrimi ve Çin

Çin komünizminin kaynaklarından birisi yukarıda da anlatılan Dört Mayıs Hareketi'dir. Diğer ikinci bir kaynak ise, 1917 Rus devrimiydi. Şubat devriminden bir ay sonra, gelecekte komünist hareketin lideri olacak Li Ta-çao, Rusya ve Çin'in ortak devrimci kaderi hakkında yazılar yazmaya başlamıştı. Çin'deki komünist hareket, 1917 Rus devriminden etkilenmiş

olan Çinli devrimci aydınların bir ürünüydü. Çinli aydınlar, 1900'lerden beri, Marks ve Marksizm hakkında bilgi sahibiydiler. Onlar için Rus devrimi, Marksizm'in dünya çapında devrimci bir ideoloji olarak başarısını göstermekteydi. 1917 Ekim devrimi zaferinden sonra Lenin, dünya devriminin Avrupa ve Asya'daki iki doğal başlangıç noktasının, Almanya ve Çin olduğunu söylemişti.

Lenin'in gerçekleştirmiş olduğu devrimin şok dalgaları çoktan Çin topraklarına ulaşmıştı. Rus devriminin etkisi altında, radikal aydınlar, Marksizm üzerine çalışmaya başladılar. Daha önce, bu aydınlar, Marksizm'in Batı düşüncesi olduğu için uzak duruyorlardı. Çin'de Batılı güçlerin emperyalist ve saldırgan faaliyetleri nedeniyle Çinliler, Batılılara soğuk bakıyorlardı. Batı'ya olan bu tepki sonucunda Dört Mayıs hareketi ortaya çıkmıştı. Dört Mayıs hareketinde Marksizm görünür bir şekilde etkinlik kazanmıştır. Lenin'in Rusya'daki devriminde Çinli aydınlar kendi sorunları için çözümler keşfetmişti.¹⁷⁶

Çinli aydınların Bolşevik gözlüğünden gördükleri en önemli şey Marksizm'in sadece bir sosyal ideoloji olmadığı, aynı zamanda bir örgüt ve eylem ideolojisi olduğuydu. Daha önemlisi, ortak eylemler için ilkelerin bir araya getirilmesi gerçeği idi. 1918'de Rus devrimi, Çin'de bir ideolojiden çok, askeri ve siyasi bir olay olarak görülüyordu.¹⁷⁷ Rusya'daki devrimi Çin'de duyuran gazetelerin çoğu burjuva gruplarının elindeydi. Bunların birçoğu, devrimin tarihsel başarısının uzun zaman farkına varamadı. Aynı zamanda, bu gazeteler, Menşeviklerle, Bolşeviklerle ve Sosyal Devrimci Parti arasında bir ayrım bile yapmıyordu. Rusya Devrimi, Çin'de yabancı burjuva basını tarafından çarpıtılıyordu.¹⁷⁸

176 Arif DİRLİK, *The Origins of Chinese Communism*, (Oxford) Oxford University Press, 1989, s.5

177 ibid. s.23

178 ibid. s.24

Hükümet ise, Çinli radikaller üzerinde baskıyı artırıyordu. Böylece, Çinlilerin Rusya'daki devrimle ilgili kaynaklardan bağlantıları kesilerek, onları Avrupa ve Japonya burjuva basınına yönlendiriyordu. Çin'de Rus devrimiyle ilgili haberlerin çoğunu burjuva basını kendi ideolojik algılamalarına göre yapmaktaydı. Rus devriminden bir yıl sonra, devrimi ele alan beş adet dergi yayımlandı. Sosyalizm üzerine ise, altı dergi yayımlandı.¹⁷⁹ 1918 yılında, Çin'de hâkim olan görüş, Rus devriminin başarılı bir devrimden çok, bir devrim girişimi olarak görülmesiydi.

Çin komünizminin en önemli ismi Li Ta-çao, 1913-1916 yılları arasında Japonya'da öğrenciyken, Japon Marksistlerden Kawakami Hajime'nin çalışmalarından etkilenmişti.¹⁸⁰ Daha sonra, 1919'da, Li, Marksizm'e ilişkin ilk makalesini yayımladı. 1913 yılında, Çin'den ayrılmadan önce Li'nin Jiang Kanghu'nun Çin Sosyalist Partisi'ne sempatisi vardı. Aynı zamanda, "köylü yanlısı" düşüncelerini ilk yazılarında ortaya koyan Tolstoy'dan da oldukça etkilenmişti. Daha sonraları, Li Ta-çao, Köylüler özgürlüğe kavuşmadan, ulus özgür olamaz diye yazacaktır.

Bu arada, Çin'in ilk "**Emek**" başlıklı dergisi 1918'de Şanghay'da basıldı.¹⁸¹ Öte yandan, Dört Mayıs hareketi öncesi, az sayıda insan Rusya'daki Ekim devriminin Anarko-komünizm'in bir zaferi olduğunu düşünüyordu. Radikaller, Çin'deki durumdan memnun değildi ve devrim istiyorlardı. Dolayısıyla, anarşizme inanıyorlardı. Zaten 4 Mayıs hareketi de anarşizmin bir sonucu olarak görülüyordu. Radikallere göre, Dört Mayıs hareketi Sosyal devrimci yapılanmayı, bireysel özgürlükten aileye geçişi, devlet kavramının yok edilmesini ve zengin-fakir ayrımının kaldırılmasına kadar birçok şeyi içeriyordu.¹⁸² Bu radikallerin ba-

179 ibid. s.24

180 Daha geniş bilgi için bkz. Gail Lee BERNSTEIN, **Japanese Marxist: A Portrait of Kawakami Hajime, 1879-1946** (Harvard East Asian Monographs) (Boston) Harvard University Press. 1990.

181 DİRLİK, **op.cit.**, s.26

182 ibid. s.28

şında, Huang Ling-şuang geliyordu. Huang, Bolşevizmi kabul etmeyerek, Rus tipi devrime karşı çıkıyordu. Onun yerine, Anarşist komünizmi savunuyordu.¹⁸³

Yine de aykırı görüşler yok değildi. Örneğin bir grup, Dört Mayıs hareketini ütöpik Mesihçilik olarak adlandırıyordu.¹⁸⁴ Komintern ajanı Gregory Voitinsky, 1920 yılında, Li Taçao'ya Çin'de bir komünist parti kurması için yardım teklifinde bulundu. Voitinsky'nin bu görevine daha sonra Maring takma adını kullanan Hollandalı bir komintern ajanı olan Hendricus Sneevliet katıldı. Maring'in en önemli özelliği I. Dünya Savaşı sırasında, Endonezya'ya komünizmi getiren kişi olmasıydı. Maring, Şanghay'a gelerek komünist partinin kurulması için çalışmalara başladı.¹⁸⁵

5. Osmanlı Devleti'nde Sosyalizm Hareketi

Aslında, Sosyalizm hareketi, Osmanlı Devleti'nde de ortaya çıkmıştı. Azınlıkta da olsa Osmanlı devletinin kuruluşu için ortaya atılan görüşlerden bir tanesiydi. Şubat 1909 tarihinde Osmanlı'nın ilk sosyalist dergisi olan *İştirak* çıkmaya başladı. Eylül 1910'da ise, *Osmanlı Sosyalist Fırkası* kuruldu. Bu hareketin başında Hüseyin Hilmi geliyordu. Fakat bu hareket zayıf kaldı. Çünkü Osmanlı toplumunda sanayi gelişmediği için işçi sınıfı neredeyse yoktu. Hemen hemen aynı dönemde Çin'deki sosyalist hareket de benzer bir işçi sınıfı yokluğu sorunu yaşıyordu. Osmanlı döneminde işçi hareketi İstanbul'un aksine Selanik'te daha fazla gelişti. Her ne kadar burada işçi fazla olmasa da Selanik'in toplumsal ve kültürel bakımdan gelişmiş olması büyük rol oynadı.¹⁸⁶

Selanik'teki işçi hareketinin ne denli etkin ve dinamik olduğu şu örnekten de anlaşılmaktadır. Sultan II. Abdülhamit,

183 ibid. s.30

184 ibid. s.29

185 Lucien W. PYE, *China: An Introduction*, (Boston), Little Brown, 1984, ss.151-161.

186 Sina AKŞİN, *Türkiye'nin Yakın Tarihi*, s.78

Selanik'teki Alâtini köşkünde geçirdiği sürgün döneminde Jön-Türk Devriminin birinci yıl dönümünde, bando eşliğinde ve Kızıl Bayraklarla yürüyen Selanik işçileri, İttihatçılara büyük teza-hüratlarda bulunurken, aynı zamanda da devrik sultana nispet vermek için ikametgâhı olan Alâtini köşkünün önünden yaşasın hürriyet diye bağırarak geçmişlerdi.¹⁸⁷

6. Çin Komünist Partisi'nin Kuruluşu

1921 yılı Temmuzunda, Şanghay'da bir düzine Çinli, Çin Komünist Partisini (Çong-guo Gong-çang Dang) kurdu. Bir Profesör olan Çen Du-siu, Çin Komünist Partisi'nin ilk genel sekreteri oldu. Çin'de Marksizm, çok tanınan bir düşünce değildi. Karl Marks'ın yazıları ilk kez Çinceye 1916 yılında, Sun Yat sen hareketinin bir üyesi olan Hu Şih tarafından çevrildi. Li Ta-çao ise, Çin'de türünün ilk örneği olan Marksist Çalışma grubunu kurmuştu. **"Bahar"** adlı eserinde Li, devrimin temelini vatanseverlik olması gereğinin altını çiziyordu. Yine, bir başka eseri olan **"Gençlik ve Köyler"** de devrimci gençlerin tüm ülke çapında çalışmalarını öğütlüyordu. Bu öğütler, daha sonra Kültür Devriminin temel temaları olacaktı.

1922 yılında, savaş ağalarının baskısı nedeniyle Sun Yat sen Şanghay'a çekilmek zorunda kaldı. Orada Komintern ile bağlantıya geçti. Sun, 1918'de imparatorluk Almanya'sında Sovyet elçisi olarak görev yapan ve 1922 yılında Sovyetler'in Pekin elçiliğine atanan Adolf Joffe ile bir anlaşma imzaladı. Daha sonra 1923 yılında bu anlaşma kamuoyuna ilan edildi. Anlaşmada, Sovyetler: Çin'in henüz bir sosyalist devrime hazır olmamasına rağmen, 1911 yılında başlayan demokratik burjuva devriminin bitirilmesine hazır olduğunu söylemekteydiler. Komintern, Chicago'da bir zamanlar öğretmen olan Mikhail Borodin'i

187 Levon Panos DABAĞYAN, *Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han*, (İstanbul) IQ Kültür Sanat yayıncılık, 2005, s.532

(orijinal adı Mikhail Gruzenberg'dir) Guomintang'ı devrimci bir parti şeklinde yeniden örgütlemesi için Çin'e gönderdi.¹⁸⁸ Borodin'in önemli bir özelliği Çin'e gelmeden önce Kurtuluş Savaşında Mustafa Kemal Paşa'nın komutasındaki Türk ordusunda Sovyetler Birliği'nin temsilci olarak görev yapmış olmasıydı. Sun, Borodin'i 15 Ekim 1923'de Guomintang'ın siyasi başkanışmanlığına getirdi. Borodin'le birlikte 40 kişilik bir askeri heyet de bulunuyordu. Bu heyetin başında general rütbesiyle Galen takma adıyla bilinen Vasili K. Blücher de vardı. Bu heyet, 1924'de eğitim vermeye başlayan Vampoa askeri akademisinin oluşturulmasında büyük rol oynadı.

12 Mart 1925 tarihinde, Sun'un ölmesiyle birlikte, Çin'de tek güç, General Çang Kay-şek olmuştu. Çang, göreve gelir gelmez, ilk iş olarak, Guomintang içerisindeki sol kanada saldırma oldu. Böylece, partinin geri kalanı üzerinde de gücünü sağlamlaştırmış oldu. Sol kanada yönelik saldırılara rağmen, Stalin, Guomintang'ı ve Çang'ı destekledi. 1927 yılında, Çang'ın komutanlık ettiği ordu, savaş ağalarını yok etmek ve Çin'i yeniden birleştirmek için geniş çaplı bir harekât başlattı. Çang, kişisel olarak bir orduya kumanda ediyordu. Diğer ordu ise, hâlâ Guomintang'ın sol kanadını muhafaza ediyordu. Bu ordu, kuzeye doğru hareket ederek Vuhan'ı ele geçirdi.

1927 yılının ilkbaharında, merkezi hükümet, Sovyet Elçiliği'nin aranması için talimat verince, Pekin-Moskova ilişkileri de bozulma noktasına geldi. Elçilikteki yüzlerce belgeye el konuldu. Çin Komünist Partisi'nin on iki üst düzey yöneticisi vatana ihanet suçundan kurşuna dizildi. İlişkilerin zayıflamasıyla, Çang Kay şek'in karargâhında da Sovyet uzmanların yerini Alman uzmanlar yer almaya başladı. Birinci Dünya savaşında başkomutanlık birinci ve ikinci operasyon bölüm şefleri olan tümgeneral George Wetzel ve Albay Max Bauer yeni gelen

188 PYE, *op.cit.* ss.135-150

Alman uzmanlar arasındaydı. 1933 yılında, Alman Reich ordusunun kurucusu orgeneral Von Seeckt, Komünist çetelere karşı mücadelede danışmanlık yapmak üzere Çin'e geldi. Çin'de de tıpkı Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi Alman askeri nüfuzu başlıyordu.¹⁸⁹ Tek farkı vardı bu sefer ki imparatorluk Almanya'sı değil, Nazi Almanya'sı idi.

7. Çin'de ilk Türk Elçiliği

Çang Kay-şek 1924 yılında, Sun Yat sen tarafından Sovyetlerin askeri ve politik sistemleri üzerine çalışmalarda bulunmak üzere üç aylığına Moskova'ya gönderildi. Moskova'da Çang, Mustafa Kemal Paşa'nın şöhretini duymuştu. Bir asker olarak Çang Kay-şek Mustafa Kemal Paşa'nın askerlik ve liderlik kabiliyetine oldukça hayran olmuştu. Anadolu'da emperyalizme karşı verdiği kurtuluş savaşı bir başka deyişle halk savaşı Çang Kay-şek'i oldukça etkilemişti. Çang, tekrar ülkesine döndükten kısa bir süre sonra Sun Yat-sen öldü. Yerine Çang Kay-şek geçti.

Çang Kay-şek, Çin'i tıpkı Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye'de yaptığı gibi bir kalkınma sürecine sokmak istiyordu. Guomindang (Milliyetçi Parti) ülkenin tek partisiydi. Çang, tek parti yönetimiyle demokrasiye ve çok partili hayata geçmeyi düşünüyordu.¹⁹⁰ Bu bağlamda, Mustafa Kemal Atatürk'ün Halk Fırkasını örnek almıştı. Bir asker olarak Çang, askeri bir deha olan Mustafa Kemal Atatürk'e karşı olan büyük hayranlığı, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasına neden olmuştur.

Cumhuriyet devrinde Türkiye'nin Uzakdoğu'daki politikası Japonlarla kuruldu. Çin ile temaslar 1927 yılından itibaren

189 Osmanlı Devleti'ndeki Alman etkisi hakkında daha detaylı bilgi için bkz. İlber ORTAYLI, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu*, (Ankara) Alkım Kitabevi, 2006

190 Çin ve Osmanlı imparatorluklarının ulus-devlet formuna dönüşmesi konusunda karşılaştırmalı bilgi için bkz John BREUILLY, *Nationalism and the State*, (Manchester) Manchester University Pres, 1993, ss.230-252.

Japonya'dan yürütüldü. 1925-1929 yıllarında Tokyo'da Türk maslahatgüzarı Hulusi Fuat Tugay, 1927 ve 1928 yıllarında iki defa Nanjing'e gönderilerek, Çin hakkından araştırma yapmakla görevlendirildi. Bu duruma göre, Türkiye Cumhuriyetinin Çinlilerle ilk teması 1927 yılında başladı. Ancak Nanjing'e Türk elçiliği 1929 yılında açıldı. O yıllarda Nanjing hükümet merkezi idi. Hulusi Fuat Tugay, ilk maslahatgüzar olarak 1929'da Nankin'de göreve başladı. 1931 yılında Türkiye'nin Çin elçiliği ekonomik zorunluluklar nedeniyle kapatıldı. Maslahatgüzar Hulusi Fuat Tugay, 2 Ağustos 1931 tarihinde Çin'den ayrıldı.¹⁹¹

7.1.Çin'de İlk Türk Diplomat: Hulusi Fuat Tugay

Türkiye'nin Çin'deki ilk diplomatik temsilcisi olan Hulusi Fuat Tugay yakın tarihimizde Deli Fuat Paşa adıyla anılan ünlü komutan ve devlet adamının, 18 çocuğundan biridir. Kardeşlerinden 3'ü savaş meydanlarında çarpışarak ölmüşlerdir. Bunlardan Sali Bey, Balkan savaşında; Reşit Bey, Edirne'nin istidadında; Halit Bey Çanakkale'de şehit olmuşlardır. Hulusi Fuat Tugay, 1891 yılında İstanbul'da doğdu. Aslen doktordur. İstanbul ve İsviçre'de tıp tahsilinden sonra, kısa bir müddet Prof. Akil Muytar Beyin asistanlığını yaptı. Mütarekede Haydelberg Üniversitesinde böbrek üzerine ihtisas yapmak maksadıyla Avrupa'ya gitti. Yurtdışında bulunduğu sırada, Dışişleri Bakanlığına girecek, Galip Kemali Söylemezoğlu'nun Stockholm'de elçiliği sırasında Babıali (İstanbul Hükümeti) tarafından, Kopenhag'a maslahatgüzar tayin olundu.¹⁹²

İstiklal Savaşından sonra Ankara'ya gitti. İlk önce Dr. Adnan Adıvar'ın Özel Kalem Müdürlüğünü, yaptı. Daha sonra, Dışişleri Bakanlığına geçti. 1923 Nisanında Japonya'ya maslahatgüzar olarak gönderilen Hulusi Fuat Tugay , Tokyo'da 4 yıl kaldı.

191 Taha TOROS, Geçmişte Türk-Çin İlişkileri, *Milliyet*, 22 Haziran 1972

192 ibid.

Ceval Erine'nin Tokyo'ya tayini üzerine, Hulusi Fuat Tugay, 1929 yılında Çin maslahatgüzarlığına görevlendirildi. 1931 yılına kadar Nanjing'de Türkiye'yi temsil eden Hulusi Fuat Tugay, 1932 yılında merkeze nakledildi. 1938 yılına kadar Dışişleri Bakanlığının muhtelif kademelerinde vazife aldı. 1938 yılında Arnavutluk, 1939 yılında İspanya elçiliğine tayin edildikten ve 4 yıl kaldıktan sonra 1944 yılı başında evvelce maslahatgüzar olarak bulunduğu, Türk-Çin münasebetlerinde emek sarf ettiği, Çin Büyükelçiliğine tayin edildi. 1946 yılında Romanya, 1950 yılında Mısır Büyükelçiliğine atanan Hulusi Fuat Tugay, 1954 yılında kendi isteği ile emekliye ayrıldı. 1967 yılında İstanbul'da vefat etti.¹⁹³

7.2.İsa Yusuf Alptekin'in Türk-Çin Diplomatik İlişkilerinin Kurulmasındaki Gayretleri

Türk-Çin ilişkilerinde diplomatik ilişkilerin kurulması çalışmalarında Uygurların da katkısı yadsınamaz. Özellikle o dönem Çin yönetiminde etkisi olan İsa Yusuf Alptekin'in Çin nezdinde Türkiye'ye bir elçi atanması konusundaki gayretleri dikkat çekicidir. İsa Yusuf Alptekin bu çalışmalarını şöyle anlatmaktadır:

Tanıdığım, bildiğim bütün Çin devlet adamlarına "Türkiye ile bir münasebet, diplomatik münasebet kurun. Siz elçi gönderin, onlar da elçi göndersin. Bunun Çin bakımından çok büyük faydası var diyorum. Onları şöyle inandırıyorum: "Duyduğuma göre Türkiye'nin bizim Doğu Türkistan'da gözü yokmuş. Çin'den ayrılıp Rus idaresine girmemizi de isterlermiş. Doğu Türkistanlılara yapacak bir teklif ve tavsiye-niz olursa bunu yapsanız inanmaz. Eğer makul bir tavsiye ve teklifse Türkiye aracılığıyla yaparsanız dinler. Çünkü ona göre Türk milleti liderdir. Kendisinin ırkdaşdır': kardaşdır, dindaşdır. o zaten Türkistan'dan gitmiş eski Türkistanlıdır" Asıl amacım, Türk sefirinin gelmesi ve onunla temas kurmak.

193 ibid.

Dertlerimizi, davamızı ona anlatsam, o da Türk hükümetine anlatsa. Acaba bir faydası olur mu diyordum. Bir ırkdaş devletin sefiri burada iken belki Doğu Türkistan'daki Ruslar ve Çinliler biraz utanırlar. Çinliler de bize biraz hak tanımaya mecbur kalır. Eğer bir tavsiye, Türkiye sefiri vasıtasıyla gelse Çinliler de biraz hak tanımaya mecbur kalır. Doğu Türkistanlıların da biraz morali yükselir. Tabi bu fikirleri onlara söyleyemezsiniz. Onlara şöyle diyorum: "Türkiye, uzun yıllar İslam dünyasının da lideriydi. Halifelik yaptı. Sizin Türkiye'de sefaret açmanız, Türkiye'nin de Çin'de açması, İslam alemi'nin size yaklaşmasını sağlar diyorum. Bunun faydası öyledir, böyledir diye inandırmaya çalışıyorum Gerçi geçmişte böyle temaslar olmuş. Çin hükümeti, Türkiye ile diplomatik münasebet kurmak istemiş. Doğu Türkistan'ın Çinli olan genel valisi Yan Zın Şin bunu duyarak karşı çıkmış. "Aman Türkiye'ye sefaret açtırtmayın. Türkiye'den Türkler gelir, Doğu Türkistanlıları kışkırtırlar, ayaklandırırlar, elimizden alırlar." diye karşı çıkmış. 22 Ocak 1935 günü, Türkiye'ye elçi olarak Genel Kurmay Başkanlığı birinci yardımcısı General Ho Yo Zu tayin edildi. Bu tayin nasıl oldu? Diplomat değildi, politikacı değildi. Asker bir adamdı. Ya Çin hükümeti uygun gördü, ya da kendisi istedi. Yalnız diyebilirim ki bunu, onun kafasına bu fikri, ben soktum.¹⁹⁴

General Ho Yo Zu, elçi olarak Ankara'ya gelince, Türkçe bir broşür yayınladı. Broşürde, Türk-Çin ilişkilerinin tarihi, Çin kültürüne Türk kültürünün tesirleri, Çinlilerin Türklerden gördüğü yardımlar, Çin dilinde bulunan Türkçe kelimeler birer birer anlatılıyordu. Ancak General Ho Yo Zu'ya karşılık Türkiye'den Nanjing'e elçi gönderilmedi. Ondan dolayı General Ho Yo Zu Çin'e geri döndü. Döndükten sonra: "*Türk hükümeti bize layıkıyla alaka göstermedi.*" diye sitemde bulundu.¹⁹⁵

194 M.Ali Taşçı, *Esir Doğu Türkistan İçin*, „Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, İstanbul, 1985, ss. 276-277

195 Ibid.,s.277

Bu olayın ardından İsa Yusuf Alptekin, 1939'da Türkiye'yi ziyaret etti. Ziyareti sırasında fırsat buldukça bu yaşanan diplomatik krizi Türk makamlarına anlattı. İsa Yusuf Alptekin, Çinlilerin önem verdikleri bir generali Türkiye'ye elçi olarak tayin ettiklerini ancak karşılığında Türkiye'nin Çin'e bir elçi atamaması nedeniyle Çin elçisinin geri ülkesine dönmek zorunda kaldığının, bu durumun da Çin'de üzüntü ve hayal kırıklığı ile karşılandığını belirtiyordu. Bu durumu, o sırada milletvekili olan Fuat Köprülü'ye de anlatmıştı. Fuat Köprülü, İsa Yusuf Alptekin'e Türkiye'nin önemli bir diplomat olan Emin Ali Sipahi'yi Çin'e elçi olarak atadığı bilgisini verdi.¹⁹⁶ Böylece, 1931'de ekonomik zorluklardan kapatılan Çin büyükelçiliği 1939'da Emin Ali Sipahi'nin elçi olarak atanmasıyla yeniden açılmış oluyordu.

İsa Yusuf Alptekin, Türkiye ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı İnönü ve Başbakan Saraçoğlu ile de görüşmüştü. Cumhurbaşkanı İnönü ile görüşmesini İsa Yusuf Alptekin şöyle anlatmaktadır:

İsmet Paşa ile görüşürken bana sordu: "Ankara'daki Çin Elçisi ile görüşüyor musunuz, temasınız var mı?" dedi. "Elçi ile değil de maslahatgüzara görüşüyoruz paşam! Temasımız var. İstemeyerek de olsa maslahatgüzar dışişleri bakanımıza beni takdim etti" dedim. "Neden elçi değil de maslahatgüzar" diye sordu. "Çin bir elçi göndermişti. Türkiye karşılığında elçi göndermediği için geri aldılar. Gelen elçi şöyle bir adamdı" diye General Ho'yu takdim ettim. Ondan gördüğüm iyilikleri de anlattım. İsmet Paşa bana neden böyle olduğu konusunda bir şey söylemedi.¹⁹⁷

196 İbid.,s.277

197 ibid.,s.278

7.3. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Yeniden Başlayan İlişkiler

İkinci Dünya Savaşı başladıktan sonra Çin’le yeniden ilişkiler kuruldu. Kahire elçiliğinde görevli Mennan Tepedelen bu ilişkiyi gerçekleştirmek üzere, 1942 Şubatında maslahatgüzar olarak Çin’e gönderildi. Son görevi Endonezya Büyükelçiliği olan Mennan Tepedelen, ikinci kere Türk-Çin ilişkilerinin gerçekleşmesinde büyük çaba gösterdi. 1944 yılında rahmetli Emin Ali Sipahi, Çin Orta Elçisi iken, karşılıklı olarak iki devlet, elçiliklerini büyükelçilik seviyesine çıkarttılar. Bu karar üzerine ilk Türk Büyükelçisi olarak, Atatürk Devrinde ilk Türk-Çin ilişkisini maslahatgüzar olarak kurmuş bulunan, Hulusi Fuat Tugay tayin olundu.¹⁹⁸

7.4. Atatürk ve Çin

10 Kasım 1938’de Gazi Mustafa Kemal Atatürk hayata gözlerini kapadığında Çin’de de derin bir üzüntüye neden olmuştu. Çin basını Atatürk’ün ölümünü *“Biz Çinliler, hepimiz bu yasa katıyoruz. Zira büyük bir milletin, çok sevilen Büyük Ata’sının ölümü, yalnız Türkiye için değil, aynı zamanda bizim kıtamızda ve bütün dünyada büyük bir boşluk bırakmaktadır.”* şeklinde duyurmuştu. Yine Çinliler, “Atatürk’ün, bütün Asya kıtasının Ata’sı olduğunu söylemekteydiler. 12 Kasım 1938’de Şanghay’da yayımlanan Şenbao gazetesinin *“Kemal’i Anarken”* başlıklı başyazısında da şunlar yazmaktaydı:

Türkiye’nin kurucusu Kemal’in yaşamı boyunca elde ettiği ve bütün dünya tarafından bilinen başarılarını burada tekrar etmeye gerek yoktur. Burada anlatmak istediğimiz konu, O’nun, Birinci Dünya Savaşı sonrasında gerçekleştirdiği direniş savaşının ardından yeni bir devlet kurmasıdır. Bu noktada, bizi yüreklendiren ve ders çıkartmamız gereken birçok

198 TOROS, op.cit.

husus bulunmaktadır. O'nun verdiği savaşın başarı ile sonuçlanması, bizim Japon Savaşı'nda mutlaka galip gelmemize dair güvenimizi artırmaktadır. Kemal'in, Yunanistan'ı savaşta yenmesinin son derece zor bir süreç olduğunu ve aynı zamanda biz Çinlileri de cesaretlendiren ve güvenini artıran bir başarı olduğunu biliyoruz. 1922 yılı Eylül ayına gelindiğinde Yunanistan'ın, Türkiye'deki tekaskeri varlığı olan İzmir de Türk ordusunca geri alınmıştır. Bu nedenle bizim (Çinlilerin) Japonlara karşı direnişimizin kararlılıkla değişmeden sürdürülmesine inancımız artmaktadır. Geçici olarak bir şehrin veya bölgenin düşmanın eline geçmesi hiç önemli değildir. Bizim (Çinlilerin) direnişimiz tıpkı Türkiye gibi olacak ve düşmanı kovacağız.”¹⁹⁹

1958'de ise, Atatürk'e karşı Çinlilerin ve dolayısıyla Çang-Kay-şek'in ilgisi Atatürk'ün ölümünün ardından da devam etti. 1963 yılında Çang- Kay-şek'in Çin (Tayvan) Devlet Başkanı sıfatıyla yaptığı açıklamada: *“Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün 25. Yıldönümü münasebetiyle, ülkem ve milletin adına, ülkesini özgürlük ve demokrasiye kavuşturmak uğrunda mücadele ederek başarı kazanan Büyük Türk Önderi hakkındaki engin duygularımı ve hayranlığımı iletmek isterim. Atatürk'ün hayatı ve eseri sadece Türkiye için değil, fakat dünyanın bütün özgür milletleri için bir ilham kaynağı olmakta devam edecektir”*. Bu arada, Çin'de Tchang Yang Yee Pan Gazetesi, *Eğer tarih bir kalbe sahip olsaydı, Mustafa Kemal'i mutlaka kıskanırdı şeklinde yazmaktaydı*. Aslında, Çinlilerin Atatürk'e ilgileri 1920'lere kadar gitmektedir. Öyle ki bu ilgi, Çin'deki ders kitaplarına da yansımıştır. Çin'de, 1927-37 yıllarında, Atatürk hakkında özgün ve çeviri, altı kitap yayınlandığı, Atatürk'ü yakından tanıyıp öğrendikleri ve kendileri için örnek aldıkları bilinmektedir. Atatürk'e kitap kapağında ilk kez 1926'da yer

199 “Kemal'i anarken”, *Şenbao Gazetesi*, 12 Kasım 1938.

verilmiş, 1949'daki devrim, durumu değiştirmemiş ve 1997'de yapılan yeni baskıda da korunmuştur.

1930'larda, Çinli komünistler de o dönemler genç Türkiye Cumhuriyeti'ni yakından takip etmeye çalışıyorlardı. Türkiye ile ilgili bilgiler daha çok Sovyet basından ve Çin'de bulunan Sovyet görevlilerden alınıyordu. Sovyet görevliler, Türkiye'nin Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki emperyalizme karşı halk ile verdiği bağımsızlık mücadelesini bir örnek model olarak ortaya koyup üzerinden propaganda yapıyordu. Japonya'ya verilen direniş savaşı sırasında, Çin Halk Sovyet Cumhuriyeti hükümeti ve Çin Kızıl Ordusu Japon emperyalizmine karşı koymak ve zayıf halkları özgürleştirmeyi kendisine görev edinmişti. Özellikle Müslüman halkın özgürleştirilmesi için Mao imzalı yedi maddelik bir bildiri yayınlandı. Özetle bildiride, Müslüman halkın silahlanıp Kızıl Ordu yanında Japonlara karşı direniş savaşına katılmaları isteniyordu. Karşılığında, özgürlük ve kendi kaderlerini kendilerinin tayin etme hakkı veriliyordu. Bildirinin yedinci maddesinde, Türkiye ve Sovyetler Birliği gibi özgürlüğüne kavuşmuş uluslara Çin'deki Müslümanları da katılmaya çağırılıyordu.²⁰⁰

Öte yandan Komintern adına Çin'de bulunan Lev Karahan, 1926'da burada yaptığı bir konuşmada, Çin'in ezilen insanlarla ezenler arasındaki mücadelenin yaşandığı en önemli cephe olduğunu söyleyerek, Çin halkının emperyalizmle savaştığının altını çizmişti. Dolayısıyla, Komintern'in görevinin içişlerine saygı duy-mak kaydıyla bu mücadeleye destek vermek olduğunu söylemişti. Karahan, daha önce de Türkiye'nin tıpkı Çin gibi ezilen Türk halkı ile emperyalist güçlerin savaştığı bir cephe olduğunu belirterek, Moskova'nın Mustafa Kemal'e yardım ettiğini söylemiştir.²⁰¹

200 MAO, Zedung, *Mao's road to Power*, (New York) East Gate Book, 1999, ss. 202-203

201 Alexander LUKIN, A. *The Bear Watches the Dragon*, (New York) M.E. Sharpe, 2003, s.53. Ayrıca Milli Mücadele döneminde Türk-Sovyet ilişkileri içi bkz Mehmet PERİNÇEK, *Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri*, (İstanbul) Kaynak Yayınları, 2005.

IV. JAPONYA'NIN İSLAM POLİTİKASI

Çin-Türkiye ilişkilerinde bu olumlu gelişmeler yaşanırken Japonya da Orta Asya'da bir takım yeni politikalar uygulamaya sokuyordu. I. Dünya Savaşından Japonya oldukça karlı çıkmıştı. Savaşa müttefik devletlerin yanında giren Japonya, Almanya'nın yenilmesinden sonra ganimet olarak Çin'in Şantung bölgesini Almanlardan aldılar. Japonlar, aslında 1904 yılında İngiltere ile imzaladığı anlaşma ile Batı'dan modern silahlar almaya başlamış ve askeri açıdan hızla güçlenmiştir. Bunun üstüne bir de Rusları 1905'de sürpriz bir şekilde mağlup etmesi Japonya'nın dünyadaki itibarını oldukça yükseltmişti.

Çin'de ise, Japonya'nın yeni sömürgeci güç olarak ortaya çıkması ve müttefiklerin Çin'e verdikleri sözleri yerine getirmemeleri, Çin'de milliyetçi dalgayı daha da güçlendirmişti. Bu milliyetçi dalga daha sonra güçlü bir milliyetçi iktidarın kurulmasına neden olmuştur. Japonya aynı zamanda komünizmin Çin'de yükselmesine de neden olmuştur. Çinli komünistlerin temel söylemleri olan emperyalizmle mücadele sloganı kendisini Japonya karşılığında somutlaştırmıştır. Çin Komünist Partisi'nin en azından 1945'lere kadar olan dönemi içerisinde emperyalizmle mücadele dendiğinde ilk akla gelen Japon yayılmacılığı idi.

Büyük zaferlerin ve büyümenin de bir takım maliyetleri vardı. Japonya bu maliyetleri dışarıdan hayat sahası olarak gördüğü Kore ve Çin'in Kuzeydoğu bölgesi olan Mançurya'dan karşılamak istiyordu. Japonya, ilk aşamada Mançurya'nın kendi politikaları açısından en uygun bölge olduğunu düşündü ve 1931'den itibaren işgal etmeye başladı. 1932 yılına gelindiğinde ise, burada kukla bir yönetim kurarak Mançuko devletini ilan etti. 1934 yılında, Mançuko devletinin başına Çin'den kaçan son imparator Pu-yi getirildi.

Pu-yi, sözde imparator gibi görünüyordu; ama tamamen Japonya'nın kontrolü altındaydı. Hatta kendisi Budizm'i

benimsediğinde Japonya'nın baskısıyla Mançuko'nun resmi dini olan Japon Şintoizm'ini benimsemek zorunda kalmıştı. Japonya, restorasyon süreci başlatarak Çin'deki imparatorluk yanlılarını Mançuko devleti etrafına topluyordu. Milliyetçi rejime karşı Pu-Yi'nin çevresinde Mançu iktidarının Çin'de yeniden kurulması için el altından çalışılıyordu. Ancak Mançuko Devleti tanınma sorunu yaşıyordu. ABD Dışişleri Bakanı Henry Lewis Stimson, 7 Ocak 1932'de Çin ve Japonya'ya gönderdiği bir notada kuvvet kullanmayla elde edilen Mançuko devletini, ABD'nin tanımadığını bildirerek, Uluslararası hukuk literatürüne Stimson Doktrinini olarak giren görüşün ortaya çıkmasına da neden oldu.²⁰²

Japonya, Çin milliyetçiliğini ve Sovyet komünizmini kendi ulusal çıkarları için iki önemli tehlike olarak görüyordu. Bu nedenle bu iki tehlikenin sınırlarını geçmemesi gerekmekteydi. Dolayısıyla, Mançuko devleti, Çin ile Japonya arasında bir tampon vazifesi görmek için kurulmuştu. Öte yandan, Japonya için diğer bir sorun ise, Sovyetler Birliği idi. Rusların öteden beri Doğu Türkistan bölgesine özel bir ilgileri vardı. Daha önce, İli Krizi nedeniyle neredeyse Çin'le savaşın eşiğine bile gelmişlerdi. Şimdi ise, Sovyetler Birliği eski düşmanı Japonya'nın kurduğu Mançuko devletini bahane ederek bu bölgeye inebilirdi. Bu nedenle burada Sovyetler Birliği'ni oyalayacak bir politikaya ihtiyaç vardı. Bu politika, kısa sürede ortaya çıktı.

Japonya'nın İslam ve Asya Müslümanlarına yönelik bir politikasının bulunması gerektiği görüşü ortaya atıldı. Çünkü o dönemde Sovyetler Birliği Orta Asya'da neredeyse bütün Müslüman halkların ülkelerini işgal etmişti. Japonya, bu halkları Moskova'ya karşı ayaklandırmayı düşünüyordu. Bu nedenle Türkiye'de cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkistan coğrafyasına kaçmış olan Osmanlı aydın ve subaylarıyla Japonya teması geçti. Bu eski Osmanlılar, Türkistan'da Bolşeviklere karşı

202 Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Hüseyin PAZARCI, *Uluslar arası Hukuk Dersleri*, (Ankara) Cilt. 2, Turhan Kitabevi, 1998, s.262

Enver Paşa önderliğinde mücadele etmiş kişilerdi ve teşkilatçılığı gayet iyi biliyorlardı. Bunun yanında yerel unsurlarla da bağlantıları bulunmaktaydı.

Japonya'da İslam politikası kavramı ilk defa 1909'da, Japonya'yı ziyaret eden Tatar bir din adamı olan Abdürreşid İbrahim ortaya atmıştır. Bu zat Trablusgarp savaşında Libya'da İtalyanlara karşı Osmanlı adına gizli ajan olarak görev yapmıştı. 1920'lerin başında Japonya, Pan-turkist ve Pan-islamist Osmanlılarla temas kurmuştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından hanedanlığa sadık kalarak, Türkiye'den kaçan Osmanlı subayları ve Teşkilat-ı mahsusa üyeleri, Japonya'nın yardımını istiyorlardı. Eylül 1922'de Mançurya'daki Müslüman Tatar göçmenlerin önde gelen isimlerinden İmam Muhammed Abdülhay Kurban Ali, Japonya'ya bir mektup göndererek Orta Asya'daki Türklerle Japonya'nın işbirliği yapması gerektiğini bildirdi.²⁰³

Birinci Dünya savaşında Japonya, İngiltere safında savaştığı için İngiltere savaşını kazanınca Japonya da İngiltere safında olduğu için kazanmış sayıldı ve diğer kazanan ülkeler ile birlikte Lozan Antlaşmasını imzaladı. Japonya 3 Mayıs 1924 tarihinde Lozan Antlaşmasını onayladı ve Türkiye'yi 7 Temmuz 1924 tarihinde resmen tanıdı. Japonya, İstanbul'da, Türkiye ise Tokyo'da birer büyükelçilik açtılar. Japonya'nın İstanbul'a açtığı büyükelçilik Ortadoğu bölgesinde açtığı ilk büyükelçilik olması nedeniyle de ayrıca bir önem taşımaktaydı.²⁰⁴ Japon büyükelçiliği daha sonra 1937'de Ankara'ya taşındı. 1931 yılında prens ve prenses Takamatsu, Türkiye'yi ziyaret etti. Prens Takamatsu, Japon-Türk Derneğinin onur başkanı olup Türkiye'ye büyük yakınlık duyuyordu. Ankara'da Cumhurbaşkanı Atatürk

203 Selçuk ESENBEL, "Japan and Islam Policy During the 1930" Bert EDSTRÖM (ed.) **Turning Points in Japanese History** (Richmond) Japan Library 2002, s.183

204 Hironao MATSUTANI, **Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye**, Bağlam, İstanbul, 1995, s.63

tarafından ağırlandı. Prens ve prenses Takamatsu Atatürk'e hediye olarak Japon kılıcı verdi.²⁰⁵

1930'lara gelindiğinde Japonya da bir takım planları yürürlüğe soktu. Bu planlara göre, Doğu Türkistan, Gansu ve Şansi bölgelerinde yaşayan Müslüman toplulukların liderleriyle yakın temasta bulunularak, komünizmle mücadele etmeye yönlendirileceklerdi. Böylece, bu bölgelerde yaşayan Türk ve Çinli Müslümanlar aracılığıyla komünizmin Mançurya ve Japonya'yı ele geçirmesi önlenecekti.²⁰⁶ Bu bağlamda, Kurban Ali, Tianjin, Pekin ve Kalgan'a giderek Mançurya'daki Japon yönetimi ile işbirliği yapmaları konusunda yerel Müslüman halklarla görüşmelerde bulundu.

Bu arada, Cenevre'de Milletler Cemiyeti'nde Japonya'yı temsil eden heyetin başkanı olan ve daha önce de Mançurya'da Rusya ve Osmanlı devletinden kaçan göçmenlerle ilgilenen Mantetsu Güney Mançurya Demiryolları Araştırma Teşkilatı başkan yardımcısı Matsuoka Yosuke, 27 Aralık 1932 yılında İstanbul'u ziyaret etti. Pera Palas'ta düzenlediği basın toplantısında Matsuoka Yosuke, ziyaretinin amacının Noel tatili nedeniyle düzenlenmiş bir turistik gezi olduğunu açıkladı. Ayrıca, Matsuoka Yosuke, başkent Ankara'yı ziyaret edemediği için de üzüntülerini dile getirdi. Basın toplantısını, Japonya'nın İslam politikası konusundaki duruşundan bahsederek bitirdi.²⁰⁷

Matsuoka'nın yeni başkent Ankara'yı ziyaret etmekten kaçınması genç cumhuriyette tepki yaratmıştı. Matsuoka ise, bir zamanlar halifeliğin merkezi olan İstanbul'un İslam dünyasına mesaj vermek için en uygun yer olduğunu düşünüyordu. Zaten 1930'ların sonlarına kadar gönderilen birçok Japon telgrafında İstanbul'dan Japonca olarak Kunfu yani imparatorluk başkenti olarak söz edilmekteydi. Bu kavram, Japonya tarafından

205 ESENBEL, op.cit., , 65.

206 ibid, s.192

207 ibid, s.193.

Osmanlı döneminde de kullanılmıştı. İstanbul, Japon istihbaratı için Rusya'dan gelen bilgilerin toplandığı merkez yerdı. Japon istihbaratı için Avrupa'dan gelen bilgiler ise, Madrid'de toplanıyordu.²⁰⁸

Japon diplomatların periyodik olarak İstanbul'da toplantılar düzenlemesi Ankara'yı alarma geçirdi. Ankara hükümeti, İstanbul'un Sovyet karşı faaliyetlerin bir merkezi haline gelmesi endişesini taşıyordu. İstanbul, Meiji döneminden beri daima Japon askeri istihbaratının yoğun şekilde bulunduğı bir yer olmuştu. Bu nedenle cumhuriyetin de ilk yıllarında Japon askeri ataşeler Ankara yerine İstanbul'da ikamet etmişlerdir. Hatta Japon militarizminin önde gelen liderlerinin birçoğı bir zamanlar İstanbul'da ataşe olarak görev yapmışlardı. Örneğın 1930'larda Albay Hashimoto Kingoro, Türkiye'ye askeri ataşe olarak atanmıştı. 1927-1930 yılları arasında görev yapmıştı. Görevi sırasında Türkiye'deki Kemalist devrimi yakından gözleme imkânı bulmuştu.²⁰⁹

Türkiye'deki cumhuriyetçi devrim kendisini çok etkilemişti ve Japonya'da da tıpkı Mustafa Kemal Atatürk gibi bir askeri liderin önderliğinde devrim yapılması gereğine inanıyordu. Japonya'da tamamlanamayan restorasyon ancak bu şekilde düzeltilebilirdi. Hashimoto'dan sonra Limura Jo, 1930-32 yılları arasında Ankara'da askeri ataşe olarak görev yaptı. Limura daha sonraları İslam politikasında önemli roller üstlenecekti. Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Japonların tutumundan pek memnun değildi. Türkiye'nin Sovyetler Birliğı ile olan ilişkilerine zarar gelmesinden endişe ediyordu. Bu nedenle Türkiye Japonya'nın Uzak Doğı'daki faaliyetlerini desteklemekten uzak duruyordu. Aras, Matsuoka olayını derhal Japon maslahatgüzarını arayarak protesto etti. Bu arada, Sovyetler Birliğı de Türkiye'ye Mançuko devletini tanıması önerisinde bulundu.

208 ibid.s.194.

209 ibid.s.194.

Türkiye ise, bu öneriyi reddederek, Lytton raporunun doğrultusunda ABD ile birlikte hareket edeceğini açıkladı.²¹⁰

4 Nisan 1931'de Doğu Türkistan'da Kumul ayaklanması çıktı. 12 Kasım 1933'de ise Kumul ayaklanmasının liderleri Hoca Ni-yaz, Yolbars Han ve Mehmet Emin Buğra, Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti'nin kuruluşunu ilan ettiler. Bu yeni cumhuriyet İngilizler tarafından Sovyetler Birliği'nin çevrelenmesinde önemli bir rol oynayacağı için destekleniyordu. Şarki Türkistan İslam Cumhuriyeti liderleri, yeni devletin tanınması yardım istemek için Türkiye'ye başvurdu. Doğu Türkistan'daki olaylara dair haberler, Türk basınında ilgiyle ve sevinçle karşılandı. Doğu Türkistanlılar, kardeş Türkler olarak ilerleme yolunda genç bir devlet olarak tanıtıldılar. Doğu Türkistan İslam Cumhuriyeti, tarafından Ankara hükümetine gönderilen yeni yıl kutlama mesajında *"yeni bağımsızlığına kavuşmuş Doğu Türkistan'ın mavi bayrağından sevgili Türkiye'nin al bayrağına selam olsun"* deniliyordu. Anadolu Ajansı, bu mesajı geniş çevrelere yaydı. Fakat Ankara'dan Doğu Türkistan İslam Cumhuriyetine maddi yardım gelmedi. Türk Dışişleri Bakanı Tefvik Rüştü Aras, Sovyetler Birliğine komşu olan devletlerin her şeyden önce onunla iyi geçinmesi gerekir. Çünkü bu devletlerin gelişmesinde Sovyetler Birliği faydalı olabilir şeklinde ikazda bulunmuştur. Fakat bu ikaz işe yaramadı; hatta ileride Mehmet Emin Buğra Ruslar bizim milli düşmanımız bile dedi.²¹¹

Bunda başarılı olamayınca bir zamanlar, Enver Paşa ile birlikte Orta Asya'da Basmacı ayaklanmasında hareket eden birçok Jön Türk danışmanlık yapmak üzere Doğu Türkistan'a gelmişti. Bunların arasında İzmirli Mustafa Ali, İstanbullu Albay Nedim Kaytmaz ve Rusya'da esir iken buradan kaçarak Doğu Türkistan'a gelen ve burada Müslüman Çinlilerden savaş ağası

210 ibid,s.195.

211 Andrew D. W. FORBES, *Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri*, (İstanbul) Doğu Türkistan Vakfı yayınları, 1991, s.203

olan Ma Çongyin'in askeri komutanı olarak onun birliklerini modern savaş koşullarına göre eğiten Kemal Kaya vardı. Ma'nın bütün Orta Asya'nın sultanı olma gibi bir hayali vardı. Bu nedenle, Müslüman Türklerin Çin'deki milliyetçi rejime karşı olan isyanına yardım etti. Nisan 1934'te Sovyet ordusu, yerel Çinli valiye yardım ederek Türkistan isyanını sert bir şekilde bastırdı.²¹²

1936'da isyan tekrar Muhammet Muhiti önderliğinde ve Japonya'nın desteğinde çıktı. Nihayet 1944'deki İli isyanı Müslüman Türklerin bu coğrafyadaki son isyanları oldu. Sonuçta Doğu Türkistan bölgesindeki Müslüman isyanlar, Çin ve Sovyet güçleri tarafından bastırılmıştı.²¹³ Bu arada, Türkiye dışında yaşayan birçok Osmanlı Türk aydını da yavaş yavaş Tokyo'ya geliyorlardı. Bunlardan bir tanesi Muhsin Çapanoğlu idi. Sadece dışarıda yaşayan Osmanlı aydınları gelmiyordu, örneğin Türk gizli servisinin bir üyesi olan Mehmet Rauf (Kırkanahtar) da Tokyo'ya gelerek, hemen Arapça ve Türkçe dersleri vermeye başlamıştı. Türk gizli servisinin o dönemde Tokyo'daki faaliyetleri hakkında bugün pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Mehmet Rauf'un ölümünün ardından notları Türk gizli servisi tarafından imha edilmiştir.²¹⁴

1. Asya'da Osmanlı Saltanatının yeniden canlandırılması çabaları

Japonya, 1931 yılında Mançurya bölgesini işgal etmiş, 1932'de ise Mançuko devleti kurmuştu. 1933'te ise, Doğu Türkistan'da Çin yönetimine karşı Müslümanlar ayaklanmışlardı. İşte, tam bu sıralarda 20 Mayıs 1933 tarihinde II. Abdülhamit'in torunu 29 yaşındaki şehzade Abdülkerim efendi, Singapur'dan Kobe'ye geldi. Abdülkerim Efendi, babası Şehzade Selim ile birlikte Şam'da yaşamaktaydı. Kendisi de diğer hanedan üyeleri gibi

212 ESENBEL, *op.cit.* s.196.

213 *ibid.*, s.197.

214 *ibid.* s.201

1924 yılından beri sürgünde yaşamaktaydı. Şehzade Abdülkerim Efendi, Japonya'ya General Kikuchi Takeo ve Prens Ichijo tarafından davet edilmişti.²¹⁵

2.Şehzade Abdülkerim Efendi

Abdülkerim Efendi, Sultan Abdülhamid Han'ın en büyük oğlu Selim Efendi'nin oğludur, o'nun Nilüfer Hanım adındaki refikasından 1906 yılında İstanbul'da Yıldız Saray'ında doğmuştur. Selim Efendi'nin bir kızı bir de oğlu vardı. Kızı Nemika Sultan, oğlu da Abdülkerim Efendi idi. Selim efendi, Osmanoğulları yurt dışına sürüldükten sonra Beyrut'a gitmiş ve orasının bir sayfiye banliyösü olan "Cu n y e" de yerleşmişti. Şehzade, henüz on sekiz yaşında bir delikanlıydı...Abdülkerim Efendi, Beyrut'tan Şam'a geçerek orada oturmaya başladı.²¹⁶

Şam'da çoluk çocuğunu geçindirmek hususunda büyük bir mali zorluğa düşen Abdülkerim efendi, üzüntüsünden iki defa intihara teşebbüs etmiştir. Bir defasında arsenik içmiş, İkincisinde ise boğazını ustura ile kesmeye kalkışmıştır. Fakat ikisinde de kurtarılmıştır. Bunun üzerine Şam'daki dostları kendisine bazı Arap ülkelerine giderek oralardan maddî yardım sağlaması teklifinde bulunmuşlardır. Şehzâde bu teklife karşılık şu cevabı vermiştir: "*Şehzâde Selim'in oğlu ve Sultan Abdülhamid'in torunu maddî yardım için asla elini bir kimseye açamaz.*" ²¹⁷

Bu sırada nüfusu bir hayli çoğalmış bulunan Japonya topraklarını genişletmek arzusuna kapılmış bulunuyordu. Esasen sanayileşmiş olan bu ülkenin Birinci Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Sibiry ve Moğolistan üzerindeki emelleri su yüzüne çıkmıştı. Gerçekten Rusya'nın Bolşevik devriminin sarsıntıları diğer devletlerin ise dünya savaşının yorgunluğu içinde

215 ibid, s.202

216 Kadir MISİROĞLU, Osmanoğulları'nın Dramı, Sebil, İstanbul, 1974, s. 373.

217 ibid., s. 374.

bulunduğu sırada Sibirya'ya el atan Japonya, ummadığı bir direnişle karşılaşmıştı. Amerika ve İngiltere'nin sert muhalefeti bu harekâtı verimsiz kılmışsa da Japonlar bu husustaki amaçlarından asla uzaklaşmamışlardı. Ancak bu defa daha siyasi bir yol tutmuşlardı. Kendilerinin «Tûrânî» bir kavim olduğunu ileri sürüyor, bu sebeple de Orta Asya'daki kardeşlerinin dertleri ile alâkalanmayı bir hak ve bir vazife olarak görüyorlardı. Bu maksat için Doğu Türkistan ve Moğolistan'da kesif bir propaganda girişmişlerdi. İlk iş olarak buralarda Çin'e ve Rusya'ya karşı dâhilî bir isyan ve kargaşalık çıkarmak gerekiyordu.²¹⁸

Çok geçmeden bu uğurdaki gayret ve faaliyetler sonuç vermeye başlamıştı. Gerçekten «Dungan» da büyük bir halk hareketi baş göstermişti. Ayrıca bilhassa Kazakistan'daki Türkler arasında, «bu ihtilâli Türk subaylarının meydana getirdiği ve pek yakında da harekâtın başına geçmek üzere birçok Türk subayının daha buraya geleceği» propagandası yapılıyordu. Nihayet, Uygur, Taranca, Dungan ve Özbek Türkleri'nin birleştiği ve Japonya'nın yardımı ile kurulacak büyük bir "Türkistan İmparatorluğunun" başına Sultan Abdülhamit'in torunu Şehzâde Abdülkerim Efendi'nin geçirilmiş bulunduğu haberi, bütün Rus ve Çin esiri Türklerin gönüllerinde bir kere daha "bağımsızlık" arzusunu alevlendirmişti. Gerçekten, bu sırada, artan Japon etkisi ve propagandasına karşılık, Ruslar da Şam'daki elçileri vasıtasıyla Abdülkerim Efendi'ye müracaat ederek Doğu Türkistan ve Moğolistan'da yerel bir hükümet kurulmasına ve bunun yönetimine de O'nun getirilmesine yardımcı olma vaa-dinde bulunmuşlardı.²¹⁹

Her iki tarafın da esas amaçlarını iyi analiz eden şehzâde Abdülkerim Efendi, girişeceği işte, Japonları arkasına almanın daha iyi olacağını hesap ederek önce Hindistan'a oradan da Japonya'ya gitmiş gerekli anlaşma ve görüşmelerden sonra

218 ibid., ss.374-376

219 ibid.,s.376

hareketin başına geçmiştir. Ancak Çin, Rus ve Japon propagandalarının ortaya çıkardığı karışıklıkları bertaraf ederek, yerli halkın birliğini sağlamak kolay değildi. Gerçekten tam Şehzade Abdülkerim efendinin Türkistan'a geçmek üzere bulunduğu sırada Doğu Türkistan hükümetinin Hindistan'daki Peşâver şehrinde elçi olarak gönderdiği doktor Mustafa Ali Bey, Berlin'de çıkan bir gazetenin sorularını şu şekilde cevaplıyordu:

Osmanlı Şehzadesi Cemâleddin Efendi'nin Şarkî Türkistan'a gideceği haberi doğru mudur?. O beldenin ileri gelenleri ile bir alâkası var mıdır?..»

Asla!.. Cemâleddin Efendi ile Delhî'de görüştüm. Benden Kâşgar'a gitmek istediğini ve bu hususta kendisine yardım etmemi rica etti. Ben de kendisine bunun doğru ve mümkün olmadığını izah ettim.»

Niçin?!..»

Zira oraya gidişi O'nu tutanlar ile tutmayanlar arasında kargaşalığa sebep olur. Ayrıca, Şehzade oraya giderse, padişahlığını ilân etmek isteyecektir. Böylece iki taraf yâni Cumhuriyetçilerle saltanatçılar arasında kargaşalık çıkacaktır. Bu da Doğu Türkistan için vebali mucip bir haldir.»

Sonra şöyle devam etti:

«— Türkistan (Doğu) Cumhuriyet Hükümeti ise Gazi Mustafa Kemal'in yolu istikametinde bir siyaset takip etmek istemektedir.»

«— Diyorlar ki; Şehzâde Abdülkerim şimdi Japonya'dadır. Acaba Şarkî Türkistan'a gitmeye niyet edilecek midir?..»

«— Şehzâde Abdülkerim'in Türkistan'a gitmesi demek memleketimizde Japon nüfuzunu artırmak demektir. Biz ise, böyle yabancı bir devleti destekleyeni yabancı bir adamı asla sevmeyiz!. Biz inanıyoruz ki, Mustafa Kemal bütün Türklerin lideridir. Bizce mühim olan O'nun sözleridir.²²⁰

O sırada anavatan Türkleri de biri «İnkılâpçılar» ve diğeri de tarih ve din şuuruna bağlı «tekâmülcüler» olarak ikiye ayrılmış bulunuyordu. Bunların birine «Kadimciler» diğesine ise «Cedidçiler» deniliyordu. Yukarıda verilen beyanatından anlaşılıyor ki, Doğu Türkistan yerel hükûmetinin o sırada Delhi'ye gönderdiği bu elçi Doktor Mustafa Ali Bey de memleket dahi-
lindeki cedidçilerden biriydi.²²¹

Sonuçta, 24 Mayıs 1933 yılında Tokyo'ya ulaşan Abdülkerim Efendi Tokyo'da Banzai (Yaşa) sloganlarıyla karşılandı. Abdülkerim Efendi, Japonya'ya gelirken zihninde Osmanlı İmparatorluğu'nu yeniden kurma düşüncesi vardı. Japonya ise, Doğu Türkistan'da ayaklanma sonucu ilan edilen devletin başına bir Osmanlı'yı geçirerek, bölgede söz sahibi olmayı istiyor, aynı zamanda Sovyetler Birliği ve Çin'i kontrol etmek istiyordu. Abdülkerim efendinin Asya gezisinde kendisine Muhsin Çapanoğlu eşlik etti. Muhsin Çapanoğlu Kurban Ali'nin yakın arkadaşıydı ve Mançurya'da bir okulda öğretmenlik yapıyordu.

Abdülkerim efendinin ziyaretiyle ilgili Japon gazetelerinin hararetli ve övgü dolu yazıları Tokyo'daki Amerikan büyükelçisinin gözünden kaçmamıştı. Amerikan elçisi Joseph Grew, Japonya'dan önce Ankara'da görev yapmış ve Türk yöneticiler arasında birçok dostu bulunmaktaydı. Grew, bu ziyaretin politik açıdan Türkiye cumhuriyeti açısından hassas bir durum teşkil ettiğinin farkındaydı. Osmanlı'nın yeniden canlandırılması tehlikesi ortaya çıkmıştı.²²²

Kısa bir süre sonra yabancı gazetelerde özellikle Rus Izvestia ve Pravda gibi gazetelerde Japonya'nın Doğu Türkistan'daki Müslüman isyanlarının arkasında olduğu ve buradaki ayaklanmaların başarılı olması halinde Çin ve Rus Türkistan'ında yeni bir Müslüman devlet kurarak başına da

221 ibid.,s.381

222 ESENBEL, op.cit., s.203.

bir Osmanlı şehzadesinin getirileceğini yazdı. Tüm bu haberler üzerine Abdülkerim Efendi, vakit kaybetmeden İngilizce yayın yapan Tokyo Weekly ve Trans-Pasific gazetelerine 27 Temmuz 1933 tarihinde verdiği beyanatla bu iddiaları reddederek böyle bir planının olmadığını açıkladı. Hatta Rus ve Çin Türkistan'ında bir İslam krallığının kurulmasına bile karşı olduğunu ifade etti. Daha sonra 1 Ocak 1934'te Şanghay'dan Kahire'de çıkan Al-Mokattam gazetesine bir mektup yazarak, tüm bu söylentilerin, kendisinin Tokyo'ya geldiğinden beri Sovyetler Birliği tarafından yayıldığını yazıyordu.²²³

Mart 1934'de Abdülkerim Efendi Şanghay'da iken Ma isyanı başarısızlıkla sonuçlandı. 1934 yazında ise, Sovyetler Birliği, Çin valisi Sheng Shicai'nin birliklerine yardım ederek Doğu Türkistan Cumhuriyeti hareketini başarısızlığa uğrattı. Sonuçta Japonya'nın isyanlar üzerinden Türkistan coğrafyasında yeni bir İslam devleti kurma projesi fiyaskoyla sonuçlandı. Kuşkusuz bunda Osmanlı şehzadesi Abdülkerim efendinin kendisini kullandırtmaması ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Sovyetler Birliği ve Çin'in de desteğiyle diplomatik ve politik baskı oluşturmaları etkili olmuştu. Ancak Abdülkerim Efendi, Türkiye'nin Sovyetler Birliği ile birlikte oluşturduğu diplomatik baskı ve protestodan oldukça rahatsız olmuştu. Bu rahatsızlığını Türk diplomatların söylentilerle uğraşmak yerine 30 milyon Türk soydaşlarını Rus esaretinden kurtarılması düşüncesi üzerine yoğunlaşmaları gerektiğini söylüyordu.²²⁴

3. Muhsin Çapanoğlu

Kuşkusuz Abdülkerim efendinin başta Japonya olmak üzere Çin'de ve Uzakdoğu'daki ilişkilerini kimlerin organize ve aracılık ettiği merak konusudur. Yapılan araştırmalarda bu ilişkiyi Yozgat'ın ünlü Türk ailelerinden, Çapanoğlu sülâlesinden olan

223 ibid, s.204.

224 ibid., s.204.

Muhsin Çapanoğlu Bey aracılığı ile gerçekleştirdiği görülmektedir. Babası, Mehmet Sadık Bey Süleyman Paşa'nın oğludur ve sarayda görevli bir subaydır.²²⁵

İstanbul, Üsküdar'da doğan Muhsin Bey, babasının görevi nedeniyle çocukluğunun bir kısmını Osmanlı Sarayında geçirmiş (şehzadelerle birlikte), orada sünnet olmuş ve II. Abdülhamid'in oğlu Mehmed Abid Efendiyle, torunu Ahdülkerim Efendi ile arkadaş olmuştur. Muhsin Bey Paris'te gazetecilik eğitimi almış ve Türkiye'ye dönünce öğretmenliğe başlamıştır. Bu meslekte de uzun süre kalmayan Muhsin Bey, yurt dışına çıkarak gazeteciliğe başlamış, yabancı gazetelere yazılar yazmıştır.²²⁶ Japonlarla ilişkisi Paris'teki Japon Büyükelçiliğinin onunla temasa geçmesi ile olmuş ve Ağustos 1932'de Afganistan'da iken, Paris'ten gelen bir mektup üzerine Tokyo'ya gitmiştir. Japon arşiv belgelerine göre Muhsin bey, 1933 yılında Japonya'ya İstanbul'da çıkan Akşam gazetesinin muhabiri olarak, Doğu Asya'yı, Mançurya'yı görmek, Japonya-Çin sorunu hakkında araştırma yapmak, bu konularla ilgili haber yazıp Türkiye'ye yollamak için gelmiştir.²²⁷

Abdülkerim Efendi'nin Çin'deki faaliyetleriyle ilgili Muhsin beyin oynadığı önemli rolden İsa Yusuf Alptekin de bahsetmektedir:

Nanjing'de iken bir ara Çin ile savaşan Japonya'nın Doğu Türkistan'a kadar uzanmak niyetinde olduğunu duymuştum. Doğu Türkistan'ı kurtaracaklarmış. Doğu Türkistan'ı kurtardıktan sonra orada bir devlet kuracaklarmış. O devletin başına Osmanlı hanedanından şehzade Abdülkerim'i getirmek niyetindeymiş. Onu da Japonya'ya getirmişler. Ancak, Japonlarla anlaşamadı mı, Japonların öyle bir niyeti yok muydu,

225 Ali Merthan DÜNDAR, *Panislamizm'den Büyük Asyacılaşa*, Ötüken, İstanbul, 2006, s. 236

226 Ibid., s.237

227 Ibid., s.237

niyetleri var idi de gerçekleştiremediklerinden mi, bu şehzade tekrar ABD'ye dönmüş, orada intihar etmiş. Şehzade Abdülkerim, ilgili kişileri Japonya'ya çağırmış. Türkistanlılarla temasa geçmek istemiş. Bunları da Şanghay'daki Tatar arkadaşlarımızdan duyuyoruz. Onlardan Japonya'ya gidip gelenler oluyordu. Bir ara, Japonya'da bulunan Muhsin Çapanoğlu diye Türkiyeli bir kardışımız Şanghay'a gelip beni davet etti. Benimle görüştü. Bu hususta fikrimi öğrenmek istedi. "Böyle bir niyet varmış. Onlardan istifade edemez miyiz? Siz ne dersiniz? Şehzade, Doğu Türkistan'a gitse nasıl olur?" diye benim nabzımı yokluyor. O, Japonlarla anlaşıyor birisiymiş. Bu adam, Japonya'ya niçin gitmişti ben araştıramadım. Herhalde bu işlerle biraz ilgisi olması lazım.²²⁸

Ben dedim ki: Muhsin Beyciğim, kardeşim, bir kere Japonların Türkistan'a kadar uzanması çok zor. Yol çok uzak. Eğer ta Moğolistan'ı geçip Gobi yoluyla gelse yol çok kumluk, çöl. Bir kaç bin kilometrelik uzun bir yolculuğu yenebilirler mi bilemiyorum. Bizim hududa kadar geldiği zaman onları bence Ruslar karşılayacaklar. Japonların Doğu Türkistan'a sokulmasını Ruslar istemezler. Aralarında çok büyük savaş olacak. Japonlar mı yenilecek, Ruslar mı yenilecek bilemiyorum ama orada ölecek olan bizim halkımız olacak. Çünkü bombardımanlar olacak ve iki tarafta da Türkistanlı bulunacak ister istemez. Japonlar için bir yol var çok uzak. Askerini, cephanesini, erzakını buradan sevk edecek. Rusların yolu yakın kolay ve bir kaç tane. Oralardan istediğini sevk edebilir. Eğer Japonlar galip gelirlerse Doğu Türkistan'la yetinmeyip Batı Türkistan'a hücum edecekler belki de. Gene harp olacak. Diyelim ki Japonlar Doğu Türkistan'ı aldılar. Çıkıp gidecekler mi, yoksa Mançurya'daki gibi kalacaklar mı? Bu da bir mesele. Çıkıp giderse tekrar Rus gelecek, Çin gelecek, biz onları nasıl duracağız? Ben Japonların Türkistan'a gidebileceğine, gittikten sonra daha iyi olabileceğine inanmıyorum" dedim.²²⁹

228 TAŞÇI, op.cit., s.327

229 Ibid., 327

Muhsin Bey: “Ben bir Türk olarak böyle bir fırsat varken yararlanabiliriz diye düşünüyordum siz böyle söylediniz” dedi. Efendim, yararlanılacak tarafı varsa elbette yararlanmamız lâzım. Birincisi varabilirse, daha iyi olaksa, Rusları yeneceklerse yararlanalım. Japonlar yola çıkınca Ruslar Doğu Türkistan’ı iyice dolduracak. Zaten Kumul’da bir tümen Rus askeri bulunmaktadır. Onlara bakmak vazifesi bizim üzerimize yüklenecek. İkincisi, Doğu Türkistan için ya da hudutta savaşıacak, bombardımana uğrayan biz olacağız Kurtulduktan sonra iyi mi olacak kötü mü olacak yoksa efendi mi değiştirmiş olacağız onu bilemiyorum” dedim. Sonradan öğrendiğimize göre Japonlar da epey bir hazırlık büyük bir temas varmış O temaları ben de duydum.²³⁰

3. Abdülkerim Efendi’nin akıbeti

Tüm bu gelişmelerden sonra Abdülkerim Efendi, önce Çin’e geçti, ardından Seylan’a (Sri Lanka) gitti. Adeta kaçır gibi birkaç yer daha gezdikten sonra Eylül 1934’de New York’a geldi. Büyük ihtimalle peşinde Rus, Çin ve Japon gizli servisleri vardı. Japonlar, özel bir ilgi gösteriyordu, çünkü Abdülkerim efendinin önemini ve etkisini Rusya da, Çin de farkına varmıştı ve özellikle Ruslar Abdülkerim efendiyi kullanarak Japonya’nın Asya’ya açılma politikasına karşı kendi silahıyla vurabilirdi.

İşte, tam bu sıralarda 4 Ağustos 1935’de New York Times gazetesinde çıkan bir haberde 31 yaşındaki bir Osmanlı şehzadesinin New York’ta bir otelde ölü olarak bulunduğu yazıyordu. Ölüm nedenini polis yetkilileri intihar olarak kaydetmişlerdi. Ancak bunun üzerinde kuşkular vardı ve raporlarda çelişen ifadeler yer almaktaydı.²³¹ Bu olayın intihardan çok bir cinayet olduğu açıktı. Her ne kadar Çinliler bu olaydan sorumlu tutulmuş ise de o dönem açısından konuya bakıldığında deniz aşırı bu tip operasyonlar yapabilecek tek gizli servisin de Japon gizli

230 Ibid.,s.328

231 ibid., ss.205-206

servisi olduğuydu. 1935'ler Çin'de tam bir politik karmaşanın yaşandığı bir dönemdir. Sanıldığıının aksine Çin'deki merkezi yönetim pek fazla güçlü değildi. Eğer Çin'deki milliyetçi yönetimin, böyle deniz aşırı suikast düzenleyebilecek bir gücü bulunsaydı, önce bizzat Çin topraklarında bulunan rejim muhalifi Mao ve arkadaşlarını ortadan kaldırırdı.

Sovyet gizli servisi ise, her ne kadar Abdülkerim efendiyi bir tehdit olarak görmüşse de esas itibarıyla Osmanlı hanedanından bir üyeyi öldürerek Türkiye ile arasındaki ilişkileri zedeleme riski bulunmaktaydı. Ne olursa olsun, hanedan üyeleri yine de Türkiye'nin sorumluluğu altındaydı. Öte yandan, Sovyet coğrafyasındaki Müslüman halkın sempatisini kazanmak için Abdülkerim efendinin ortadan kaldırılması yerine Moskova tarafına çekmek daha akılcı görünmekteydi. Dolayısıyla, bu suikast Sovyetlerin de işine yaramıyordu. O halde, bu işten tek kazançlı çıkan ülke Japonya idi. Gerçekten de Abdülkerim Efendi, Moskova'nın tarafına geçmiş olsaydı Japonya'nın bölgedeki etkinliği tehlikeye girebilirdi.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ

I. SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİNDE TÜRKİYE VE ÇİN

1930'lar gerek Çin açısından oldukça sancılı geçmişti. Milliyetçi rejim, içte komünistlerle, dışta ise Japon işgaliyle uğraşıyordu. Bu süreç içerisinde Çin yönetimi İkinci Dünya Savaşında müttefik güçlerin yanında Japonya'ya karşı savaş ilan etmişti. Çin'de tüm bu süreç yaşanırken genç Türkiye Cumhuriyeti'nde de hızlı bir sanayi hamlesi başlamıştı. Hatay gibi önemli bir sorunu Türkiye lehine çözmüştü. Bu arada, başta Çin olmak üzere mazlum milletlere ilham kaynağı olmuş Mustafa Kemal Atatürk, 10 Kasım 1938'de hayata gözlerini yummuştu. İsmet İnönü'nün liderliğinde yeni bir süreç başlıyordu. Türkiye, İsmet İnönü'nün diplomatik manevralarıyla İkinci Dünya Savaşı boyunca tarafsız kalmayı başardı.

Savaşın sonuna doğru, 23 Şubat 1945 tarihinde, Türkiye, kazanan tarafta olmak için Japonya ve Almanya'ya savaş ilan etti. İkinci Dünya Savaşının yıkıcı etkisi Türkiye'de farklı açıdan hissedilmişti. Savaşın olumsuz etkileri, Türk siyasi hayatını da yeni bir aşamaya getirmişti. İkinci Dünya Savaşı sonrası Türkiye hızlı bir şekilde çok partili bir siyasal hayata doğru gitmeye başladı. Savaş sonrası ortaya çıkan ekonomik zorluklar, Türkiye'de tek parti iktidarını da zorlamaya başlamıştı. Çin'de de İkinci Dünya savaşının sonucu farklı yansımıştı. Savaş nedeniyle bir

süre dondurulan komünizmle mücadele tekrar başladı. Çin’de bu mücadele bir iç savaşa dönüştü. Sonuçta, Ekim 1949’da Çinli Komünistlerin Çin Halk Cumhuriyeti’ni ilan etmeleriyle savaş komünistlerin lehine sonuçlandı. Milliyetçiler ise, Çang Kay-şek önderliğinde Tayvan’a kaçtılar. Burada alternatif bir Çin hükümeti kurarak kısaca Tayvan diye bilinen Milliyetçi Çin Devletini ilan ettiler. Milliyetçiler Çin halkının yegâne meşru temsilcisi olduklarını ilan ettiler. Türkiye’de de iktidar farklı bir şekilde el değiştirmişti. 14 Mayıs 1950’de yapılan genel seçimlerle CHP iktidarına Demokrat Parti tarafından son verilmişti.

İkinci Dünya Savaşının ardından uluslararası sistem iki kutuplu bir düzene dönüştü. Her iki blok da kendi politik ideolojisini, kültürünü, ekonomisini ve askeri gücünü muhafaza ediyordu. 1949 yılında ise, Çin Halk Cumhuriyeti’nin ilan edilmesiyle, Türkiye’nin de yolu anakarayla (Çin) ayrıldı. Batı dünyasının yanında yer alarak, komünist rejimi tanımayarak, Tayvan’daki milliyetçi rejimle diplomatik ilişkilerini sürdürdü. Zaten Çin Halk Cumhuriyeti, Sovyetler Birliği’nin yanında yer alarak çizgisini ve safını daha önceden belirlemişti.

Bir önceki bölümde bahsedilen Mao’nun Müslüman halklara yapmış olduğu çağrıdan da anlaşılacağı üzere iki ülke arasındaki ilişkiler düşmanlıkla başlamamış; aksine o dönemde Mao’nun Mustafa Kemal Atatürk’e ve Türkiye’ye karşı büyük bir sempatisi olduğu görülmektedir. Ancak bu dostluk ortamı İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesi ile yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı’nın bitmesi dünya politikasında da radikal değişikliklere neden olmuştur. Mao, daha önce emperyalizme karşı ilham kaynağı ve bütün Müslüman ve ezilmiş haklara yol gösteren bir pusula olarak adlandırdığı Türkiye’yi şimdi Batı emperyalizminin bir parçası olarak görmeye başlamıştı. Mao, Ocak 1940 tarihli “Yeni Demokrasi Üzerine” başlıklı yazısında Türkiye’nin burjuvazinin cılız Kemalist diktatörlüğü tarafından yönetildiğini ifade ediyor, Türkiye’nin sonunda kendisini

İngiliz-Fransız emperyalizminin kollarına atarak daha fazla yarı sömürgeye dönüşüp gerici emperyalist dünyanın bir parçası olduğunu söylüyordu. Ayrıca Mao, isim vermeden bir zaman sömürge ve yarı-sömürge ülkelerdeki “kahramanların” şimdilerde emperyalist cephede yer alarak dünya karşı-devriminin kuvvetlerinin bir parçası olduklarına işaret ederek Mustafa Kemal Atatürk’ün Batıcılık politikasını ve Türkiye’nin Batı’ya yönelmesini eleştiriyordu.²³² Aslında Mao daha Soğuk Savaş öncesi Türk-Çin ilişkilerinin geleceğinde hangi dinamiklerin rol oynayacağını belirlemişti.

Mao’nun bu değerlendirmesi Stalin’den izler taşıyordu. Mao, açıkça Stalin’in Türkiye üzerine olan tezlerinden etkilenmişti. Sovyet lideri Stalin 1927’de Çin’deki Sun Yat Sen Üniversitesi’nden öğrencileri kabul sırasında öğrenciler tarafından kendisine sorulan “Çin’de bir Kemalist devrim mümkün müdür?” sorusuna verdiği cevap daha sonraki yıllarda Mao’nun Türkiye’ye ve Mustafa Kemal Atatürk’e ideolojik bakışını etkileyecekti. Stalin bu soruyu şöyle yanıtlamıştı:

Ben, Çin’de bunun ihtimal dahilinde olmadığını, bu nedenle imkansız olduğunu düşünüyorum. Kemalist bir devrim, ancak Türkiye, İran ya da Afganistan gibi, sanayi proletaryasının hiç olmadığı ya da pratikte hiç gözükmediği ve güçlü bir köylü toprak devriminin olmadığı yerlerde mümkündür. Kemalist bir devrim, bir üst tabaka devrimidir, yabancı emperyalistlere karşı mücadele içinde ortaya çıkan ve daha sonraki gelişmesi esas olarak işçilere ve köylülere, pek muhtemel bir toprak devrimine karşı olan bir milli ticaret burjuvazisi devrimidir. Çin’de bir Kemalist devrim imkansızdır, çünkü:

a) Çin’de köylüler arasında muazzam bir prestiji olan belirli bir asgari sayıda militan ve aktif bir sanayi proletaryası vardır;

232 Mao Zedung, *Yeni Demokratik Devrim*, (çev.Sırrı Bulut) Umut, 4.Baskı, İstanbul, 1993, s.76

b) Bu ülkede ileriye doğru gittikçe feodalizmin kalıntılarını silip süpüren gelişmiş bir toprak devrimi vardır.

Bazı eyaletlerde şimdiden topraklara el koymakta olan ve mücadele içinde devrimci Çin proletaryası tarafından kendisine önderlik edilen geniş köylü yığınları -işte Kemalist bir devrim denilen şeyin imkanı karşısındaki panzehir budur. Nasıl ki Türkiye Çin'le aynı kaba konamazsa, Kemalist Parti de (muhtemelen CHP kastediliyor) Vuhan'daki Sol Guomintang Partisi'yle aynı kaba konulamaz. Türkiye'de Şanghay, Vuhan, Nanjing, Tientzin vb. gibi merkezler yoktur. Ankara, nasıl Vuhan'la kıyaslanamazsa, Kemalist Parti de Sol Guomintang'la kıyaslanamaz.²³³

Uluslararası durumları bakımından Çin ve Türkiye arasında var olan farklılık da akılda tutulmalıdır. Türkiye'yle ilgili olarak emperyalizm; Suriye, Filistin Mezopotamya ve emperyalistler için önem taşıyan diğer noktaları kopartarak bazı başlıca taleplerini teminat altına almıştır. Şimdi Türkiye, on-on iki milyon nüfusu olan küçük bir ülke boyutlarına indirgenmiştir. Emperyalizm için önemli bir pazar ya da hayati bir yatırım alanı değildir. Bunun da böyle olmasının nedenlerinden biri, eski Türkiye'nin sadece Anadolu'da kenetlenmiş bir Türk nüfusuna sahip bulunan bir milliyetler bileşimi olmasıdır. Ama Çin'de böyle değildir. Çin milli bakımdan kenetlenmiş birkaç yüz milyon nüfusu olan bir ülkedir ve dünyadaki en önemli pazarlardan ve sermaye ihracı sahalarından birini oluşturmaktadır. Emperyalizm, eski Türkiye'deki Türkler ve Araplar arasındaki milli uzlaşmazlıkları kullanarak Türkiye'den Doğu'da bazı çok önemli bölgeleri kopartmakla kendini sınırlandırabileceği halde, Çin'de milli Çin'in canlı gövdesine darbe indirmek, onu parçalara bölmek ve bütün eyaletlerini ayırmak zorundadır ki, eski mevzilerini olduğu gibi koruyabilsin, en azından bunların bazılarını elinde tutabilsin. Bundan dolayı Türkiye'de emperyalizme karşı mücadele, Kemalistlerin hesabına güdük bir antiemperyalist devrimle sona erebildiği halde, Çin'de emperyalizme karşı mücadele, derin bir halkçı

233 J.V. STALIN, Çin'de Toprak Devrimi, Eylem Yayınları, İstanbul, 1977,s.21

ve ayırt edici bir milli karaktere bürünmek ve emperyalizmle şiddetli çatışmalara girerek ve bütün dünyada emperyalizmin temellerini sarsarak adım adım derinleşmek zorundadır. Muhalefetin (Zinoviev, Radek, Troçki) en vahim hatalarından birisi, Türkiye ve Çin arasındaki bu derin farklılığı bir türlü kavrayamaması, Kemalist devrimi bir toprak devrimiyle karıştırmaması ve ayırt etmeksizin her şeyi bir küme içine doldurmasıdır.²³⁴

Çin milliyetçileri arasında Kemalist fikirleri söyleyenlerin bulunduğunu biliyorum. Bugün Çin'de Kemal rolünü oynamaya kalkışan pek çok taklitçi vardır. Bunların başında Çan Kay-şek gelir. Bazı Japon gazetecilerinin Çan Kay-şek'i Çin'in Kemal'i olarak görme eğiliminde olduklarını biliyorum. Ama bunların hepsi bir rüyadır, ürkek burjuva hayalleridir.²³⁵

2. Bir Tarafa Yaslanma Politikası

Soğuk Savaş'ın başlangıcında Türk-Çin ilişkileri de aslında bir tarafa yaslanma politikası adını verebileceğimiz bir politika ile belirlenmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından ideolojik nedenlerle ve Amerikan ve Batı baskısı altında Mao Sovyetler Birliği'ne yanaştı. Zaten o dönemde hiç kimse aksini düşünmemişti. Türkiye için de kader aynıydı. Sovyet baskısı nedeniyle Türkiye de ABD ve Batı Avrupa'ya yanaşmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin tarafsız kalması ve müttefiklerin tüm baskısına rağmen bu tarafsızlığı sürdürmesi ve savaş sonrası kurulmakta olan yeni dünya düzeninde kazananlarla bir arada yer almak için hamle yapması Sovyet lider Stalin'i kızdırmıştı. Postdam ve Yalta konferanslarında sürekli Türk boğazlarını gündeme getiren Stalin, Türkiye'nin kazananlar kulübünde yer almayı hak etmediğini düşünüyordu. Bu açıdan Stalin'in Türkiye'yi bir nevi cezalandırma ve köşeye sıkıştırma adına Boğazlardan üs ve doğu bölgesinden de Kars

234 ibid.,s.22

235 ibid.,s.23

ve Ardahan şehirlerinin Sovyetler Birliği'ne verilmesini istedi. Ayrıca 1925 tarihli saldırmazlık antlaşmasını da uzatmayacağı konusunda Ankara'yı bilgilendirdi. Sovyetler Birliği'nin bu hamleleri açıkça Türkiye'ye karşı bir gözdağıydı.

1947'de Truman doktrininin ilan edilmesi Türkiye'nin batı politikasının meşru ve hukuki zeminde oluşturuldu aynı zamanda Truman doktrini ABD ile Sovyetler Birliği arasında resmen Soğuk Savaşın başladığını da ilan eden önemli bir belge niteliği taşıyordu. o dönemde Türkiye, Batı'nın yanında yer alması konusunda Stalin'in yanlış politikaları tarafından zorlanmıştır; oysa Sovyetler Birliği 1920'lerde Türkiye'nin Batı emperyalizmine karşı milli mücadelesinde yegane müttefikiydi. Stalin, konjonktürü yanlış okumuştur; daha sonraları Sovyet lider Kruşçev, Stalin'in Türkiye politikasını 1957'de Sovyet Komünist Partisi toplantısında sert bir şekilde eleştirmiştir. Bu toplantıda Kruşçev şunları söylemişti:

Burjuva Devrimimden sonra Türklerle bizim yakın dostluk ilişkilerimiz vardı...Almanları ezdik... Başımız dönmeye başladı. Türkler yoldaştı, dosttu. Hayır dediler, gelin nota verelim ve hemen Çanakkale'yi bize verecekler. Bu ne aptallık! Çanakkale, Türkiye değil, orası devletler ağıının düğüm noktasıdır. Hayır hemen özel bir nota yazarak dostluk antlaşmasını feshettiler ve Türklerin suratına vurdular. Şimdi bir söz denildiğinde Türkler neden böyle yaptınız? diye soruyorlar, demek ki böyle bir düşüncemiz vardı. Neye dayanarak? Beria ve diğer Gürcüler ortalığı bulandırdılar. Türkiye'de bazı bölgelerin bir zamanlar Gürcülere ait olduğunu ispatlamaya çalıştılar. Kanada'da 300 bin Ukraynalı yaşıyor. Eğer aynı iddiada bulunursak o zaman Kanada'nın bize (Sovyetler Birliği'ne) ait olduğunu söylememiz lazım. Bu ahmaklıktır. Sonunda biz dost Türkiye'yi kaybettik. Bizim (Sovyetler Birliği'nin) güney sınırlarımızı tehdit etmek için Türkiye'de Amerikan üsleri kurulmuş durumda. Bu politikada akıllı olan ne var?...Türkiye'ye

karşı yanlış politika uygulayarak aslında Amerikan emperyalizmine hizmet etmişiz.²³⁶

Benzer bir pişmanlıkla karışık itiraf da dönemin Sovyet dışişleri bakanı Molotov'dan gelmişti. 1970 ve 80'lerde kendisi ile yapılan mülakatlarda Molotov şöyle anlatıyordu:

Türklerden Çanakkale'nin kontrolünü bize bırakmalarını talep ettik. Buna yanaşmadılar, müttefiklerimiz de desteklemedi. Bizim hatamız bu oldu. Bizim fikrimize göre Stalin her şeyi meşruiyet çerçevesinde, BM çizgisinde yapmak istiyordu. Donanmalarımız oraya vardığında İngilizler çoktan orada gardlarını almış durumdaydılar... Orada bir beceriksizliğimiz oldu ...Boğazların denetimini Türkiye'yle ortaklaşa yapmamız gerektiğini ileri sürmüştüm. Bu fikir aslında çok iyi bir fikir değildi ama bana verilmiş olan görevi başarmam gerekiyordu. 1945'de, savaş bitince, bu sorunu masaya getirdim: Boğazlar, Sovyetler Birliği ve Türkiye'nin koruması altında olmalıydı. Bu yersiz ve gerçekleştirilmesi imkânsız bir öneriydi. Stalin'in büyük bir politikacı olduğuna inanıyorum, fakat o da bazı hatalar yaptı...Sovyet ordusunun kazandığı zafere dayanarak böyle bir düzenlemeyi önerdik. Ancak bunun kabul edilemez bir şey olduğunu biliyordum. Aslında bu bizim yapmış olduğumuz bir hata. Öte yandan, Türkiye sosyalist bir devlet olsaydı eğer, ortaklaşa denetim söz konusu olabilirdi... Türk toprakları üstünde hak talebimiz vardı. Konuyu Gürcü bilim adamları ortaya attılar. Hem de beceriksizce. Boğazları, Türklerle birlikte korumak... Milyukov, Boğazlar hakkında sürekli konuşurdu. Rus generaller de... Karadeniz'den bir çıkış kapısı!...Bu başarısızdı. Çanakkale'ye girebilseydik her şey farklı olurdu. ...Hayatının son yıllarında Stalin, ölçüyü biraz kaçırmıştı; şöyle ki dış politikada ben Milyukov'un talep ettiği şeyi istemek zorunda kaldım: Çanakkale! Stalin: "Haydi! Bastır! Ortaklaşa egemenlik teklif et..." diyordu, ben: "Bunu kabul etmeyecekler! "Sen gene de ısrar et!" ...

236 Cemil HASANLI, *Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2011, s.466.

Boğazlar sorununu da halletmek gerekiyordu. Neyse ki zamanında vazgeçmişiz yoksa bu bize karşı saldırgan ortak bir koalisyona dönüşebilirdi.²³⁷

Buna rağmen 1958 yazında Mao ile görüşmesi sırasında Kruşçev, Mao'ya sahip oldukları füze gücüyle Türkiye'yi tehdit ettiklerini itiraf etmekten kaçınmayarak, Stalin'in geleneksel Türkiye düşmanlığını farklı bir yapı içerisinde devam ettirmişti.²³⁸ Tüm bu gelişmelerin ışığında bir başka deyişle Batıyı tercih etmek ya da Batı'ya yaslanmak Türkiye için hayatta kalabilmek için bir gerekliliktir; dolayısıyla Batıya yaslanma politikası o dönemde bir ideolojik tercih değil aksine Türkiye'nin ulusal güvenliği için önemli bir tercihtir.

1923'ten 1950'ye kadar olan dönemde Atatürk ve İnönü, Sovyetler Birliği ile Batı arasında bir denge politikası takip etmeye gayret gösterdiler. Bu dış politika seçeneği aslında kendilerine Osmanlı İmparatorluğundan miras kalmıştı. Osmanlı dış politikasının en genel özelliklerinin başında Avrupa'daki büyük güçler arasında denge politikası gelmekteydi. Mustafa Kemal Atatürk, Sovyetler Birliği ile 1921 yılında Moskova anlaşmasını imzaladı. Ardından 1925 yılında saldırmazlık anlaşmasını imzaladı. Dahası 1932 yılında başbakan İsmet İnönü, Mustafa Kemal Atatürk'ün onayıyla Moskova'yı ziyaret etti. Buradan da anlaşıldığı üzere Sovyetler Birliği ile Türkiye arasındaki ilişkilerde Çin ile olan ilişkilerde olduğu gibi düşmanlıkla başlamamış, dostluk ve bir nevi müttefik olarak başlamıştır.

Soğuk Savaş'ın başlangıcında Türkiye, Sovyetler Birliği ile aynı blokta yer alması mümkün değildi. Bir başka deyişle Türkiye'nin sosyalizme ve sosyalist bloka karşı tavrı tamamıyla Sovyet karşıtı bir algılamayla şekilleniyordu; bu nedenle Sovyet

237 Feliks ÇUYEV, *Molotov Anlatıyor*, (çev.Sibel Kabasakal) Yordam, İstanbul, 2007, ss.104-105

238 HASANLI, *op.cit.*, s. 467.

karşıtı algılama Türkiye'nin Çin politikasını da etkilemiştir. Sovyet karşıtı algılamanın oluşumunda ABD'nin rolü de oldukça büyüktü. Aslında sosyalist sistem Türkiye'ye çok da yabancı değildi; özellikle cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türkiye'nin kalkınma modeli Sovyetler Birliği'nden alınmıştı. Türkiye'nin, tıpkı Sovyetler Birliği'nde ve Çin'de olduğu gibi planlı ve devlet merkezli bir ekonomik sistemi bulunmaktaydı. Uzun dönem bu ekonomik sistem varlığını sürdürdü.

2. Menderes Hükümeti'nin Uzakdoğu Politikası

1950'li yıllar Türkiye için büyük bir siyasi değişim ve dönüşümün yaşandı yıllar olmuştı. Türkiye, uzun yıllar yaşamış olduğu tek partili günlere veda ediyor ve yeni bir parti olan Demokrat Parti iktidara tek başına geliyordu. Artık Türkiye'de çok partili bir siyasi hayat tam anlamıyla başlamış oluyordu. Demokrat Parti'nin seçim sloganı Türkiye'yi küçük Amerika yapmak, her mahallede bir milyoner yaratmaktı. Bu sloganlar bile Türkiye'de yeni bir dönemin başladığını ve Türkiye'nin yeni bir istikamette hareket ettiğinin göstergesiydi. Demokrat Parti dönemi (1950-1960) Türk dış politikasında bir tarafa yaslanma politikasının en iyi hissedildiği dönemdi.

2.1.Kore Savaşı

Menderes hükümeti döneminde Türkiye'nin Uzakdoğu ilişkilerinde en önemli faktör ya da bir başka deyişle en önemli belirleyici etkenlerden birisi Kore Savaşıydı. Daha önce de belirtildiği gibi Kore savaşı Türk toplumunda önemli bir kırılma noktası yaratmış ve Japonya'nın oluşturmuş olduğu Uzakdoğu bölgesine yönelik olumlu bakış açısı yerini Türk askerinin savaş sırasında Kore yarımadasında yaşadığı trajik hatıralara bırakmıştır. Türk toplumunda ve Türk siyasetinde hep eleştirilmiş olan Türkiye'nin Kore Savaşı'na katılması iki önemli sebebi

bulunmaktaydı. Bunun birinci sebebi 25 Haziran 1950 tarihinde Kuzey Kore birliklerinin sınırı geçerek Güney Kore'ye saldırmasıydı. Saldırının amacı Kuzey Kore ile Güney Kore devrim bayrağı altında birleştirmektir. Sosyalist Blok'un iki önemli ülkesi Sovyetler Birliği ve Çin, Kuzey Kore'nin bu saldırgan eylemine destek veriyorlardı. Bu saldırı duyulur duyulmaz dünya kamuoyunda da büyük bir tepkiye neden oldu. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi derhal toplanarak bir takım kararlar aldı. Önce 82 sayılı karar, ardından da sırasıyla 83 ve 84 sayılı kararlar alındı. Özellikle 83 ve 84 sayılı kararlar Birleşmiş Milletler üyelerine Kuzey Kore'nin saldırısını durdurmak için yetki veriyordu. 84 sayılı kararla ABD'nin önderliğinde müşterek askeri komutanlık oluşturularak müdahale için yeşil ışık yakıldı. Birleşmiş Milletlerin çağrısına ABD'nin ardından dünyada ilk olumlu cevabı veren ülke Türkiye olmuştur.

25 Temmuz 1950 günü toplanan Bakanlar Kurulu, Kore'ye askeri bir kuvvet gönderme kararı verdi. Türkiye'nin Birleşmiş Genel Sekreterine Dışişleri Bakanı Fuat Köprülü'nün imzasıyla göndermiş olduğu telgrafta asker gönderme kararının gerekçesini şöyle ifade etmekteydi:

"Birleşmiş Milletler paktından doğan taahhütlerine ve Güvenlik Konseyinin kararlarına uymayı vecibe bilen Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti Kore hakkında yardım talebini mutazammın 15/Temmuz/1950 tarihli telgrafınızı bu zihniyet içinde ve itina ile tetkik etmiştir. Cumhuriyet hükümeti bu tetkik neticesinde mezkur kararları dünyanın şimdiki şartları içinde umumi barış hizmetinde müessir ve fiili bir şekilde icra mevkiine vazetmekteki lüzumu ve ehemmiyeti müdrik olarak Kore'de hizmet etmek üzere (4500) mevcutlu silahlı bir savaş birliğini birleşmiş milletler emrine vermeye karar vermiştir."²³⁹

239 Tahsin YAZICI, *Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım*, Ülkü Basımevi, İstanbul, 1963, s.33.

Böyle bir karar özellikle muhalefet nezdinde büyük bir tepkiye neden olmuştu. Zira yürürlükte olan 1924 anayasasının 26. maddesine göre Kanun koymak, kanunlarda değişiklik yapmak, kanunları yorumlamak, kanunları kaldırmak, Devletlerle sözleşme, antlaşma ve barış yapmak, savaş ilan etmek... gibi görevleri Türkiye Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar denmekteydi. Dolayısıyla, muhalefete göre, hükümet, Kore'ye asker gönderme kararıyla açıkça belirtilmemiş olmakla beraber bir savaş ilanı kararı vermişti. Anayasaya göre savaş ilanı yetkisi sadece Meclise ait olmasına rağmen hükümetin böyle bir karar vermesi ülkenin bağımsızlığını ve güvenliğini tehlikeye düşürerek, hükümet yetkilerini aşmıştı.²⁴⁰ Başbakan Menderes, bu eleştirilere karşı yaptığı bir basın toplantısında verdiği cevapta hükümetin aldığı bu kararın bir savaş kararı olmadığını, barış koruma teşebbüs ve kararı olduğunu belirterek, Türkiye'nin Birleşmiş Milletler antlaşmasına iştirak ettiğini, bu antlaşmanın kanunlarla tasdik ve kabul olduğunu hatırlatıyordu. Dolayısıyla, hükümetin aldığı karar, Birleşmiş Milletler antlaşması ve Türk kanunları hükümleri dairesindeydi.²⁴¹ Anayasa uzmanı Prof. Dr. Ali Fuat Başgil de 1 Ağustos 1950 tarihinde Zafer Gazetesinde kaleme aldığı makalesinde hükümetin aldığı kararın anayasaya uygun olduğunu söyleyerek, *"hükümet, Meclisten bir karar istememekle bir hata işlemiş değil, bilakis vukufu bir anlayışla vazifesini yapmış ve kanuni salahiyetini kullanmıştır. Fransız hükümeti de tıpkı Adnan Menderes hükümeti gibi Bakanlar heyetince karar almış ve yardım olarak bir harp gemisi göndermiştir"* diyordu.²⁴²

Kore Savaşı Birinci Dünya savaşından sonra Türkiye için ilk aktif sıcak savaş olmuştur. Modern tarihte ilk defa Türkiye, Çinli gönüllülerle Kore savaşında savaşmış ve ilk defa ve son

240 ibid., s. 37.

241 ibid., s. 36.

242 ibid., s. 39.

defa Çin ve Türkiye arasında düşmanca bir askeri temas olarak tarihe geçmiştir. Kore Savaşı, 1953 yılında ateşkes anlaşması imzalanarak sona erdi Bugüne kadar herhangi bir barış antlaşması yapılmadı. Teknik olarak Kore Yarımadasında savaş durumu hâlen devam ediyor. Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararına uyarak Kuzey Kore ve Çin birlikleriyle savaşan 16 ülkeden birisi olan Türkiye, Kore kaynaklarının verdiği bilgiye göre 721 şehit vermiştir. Bunun yanında 2147 Türk askeri yaralanmış, 234 asker esir düşmüş ve 175 asker de kaybolmuştur.²⁴³ Menderes hükümetinin Kore Savaşına girmesinin diğer bir nedeni ve belki de üzerinde bugün dahi en fazla tartışılanı 1949'da kurulan NATO'ya üye olma amacıydı. Haddi zatında Türkiye'nin Kore Savaşına katılması modern Türk tarihinde istisnai bir durum teşkil ediyordu. Türkiye, o zamana kadar "kendi sınırları dışında" herhangi bir asker harekâta veya müdahaleye girmekten kaçınmıştı. Kore'ye Türk askerlerini gönderme kararı cesur bir karardı. Türkiye'nin Batılı ülkeler ile "kızıl tehlike'ye" karşı ortaklaşa güvenlik safında katılımı yeni seçilmiş Menderes hükümeti tarafından atılmış radikal ve yeni bir adımdı.²⁴⁴ 1950 yılı Aralık ayında *Kore'ye* asker sevki TBMM'de tartışılırken lehinde Hamdullah Suphi Tanrıöver'in yaptığı konuşmada: "*Dünya uğultusu içinden Amerika'nın sesini çekiniz, geriye kalan ses kimin sesi olacaktır? Tahakküm ve tecebürün sesi, yani Moskova'nın sesi*" diyerek kızıl tehlikeye işaret ediyor ve hükûmetin Kore'ye asker göndermesine açıkça destek veriyordu.²⁴⁵

Kore savaşı Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemindeki ideolojik tehdit algılamasını da büyük ölçüde şekillendirmiştir. Savaşın bitmesinden sonra "kızıl tehdit" Türkiye'de ulusal güvenliğe karşı

243 HEE-Chul Lee, *Türkiye-Kore İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007, s. 55.

244 Hüseyin BAĞCI, *Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 1990, s. 24.

245 Melih AKTAŞ, *Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü*, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006, s.107.

bir numaralı tehdit haline gelmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin komünist Çin'e yönelik dış politikasını ve komünist dünyaya olan politikasını ve algısını da belirlemiştir. Tüm bu gelişmelerin ardından 2 Nisan 1954 tarihinde, Türkiye, Pakistan'la bir yardım anlaşması imzaladı. Bu anlaşmanın imzalanmasına Hindistan ve Çin tepki gösterdi. 1955 yılında, Türkiye, İran Irak, Pakistan ve İngiltere, Ortadoğu'da gelişen Sovyet nüfuzunu engellemek için **Bağdat Paktını** kurdu. Daha sonra, Ağustos 1959 tarihinde, Irak'ın çekilmesiyle, Bağdat Paktı, **CENTO'ya (Merkezi Antlaşma Teşkilatı)** dönüştü. Ankara, CENTO paktının yeni karargâhı oldu. CENTO, 1954 yılında Güneydoğu Asya ülkelerini Çin komünizmine karşı korumak için kurulan SEATO'nun bir uzantısıydı.

Aslında, Bağdat Paktı'yla başlayan Sovyetler Birliği'nin Ortadoğu'ya yayılmasını önleme misyonunu amaç edinmişti. Mao ise, yaptığı bir konuşmada Bağdat paktını, NATO ve SEATO'yu sert bir şekilde eleştirerek, bunların amacının Çin'e saldırmak olduğunun altını çiziyordu.²⁴⁶ 1958'de ise Mao, NATO, SEATO ve Bağdat Paktı'nı emperyalizmin üç ayrı gruplaşması olarak tanımlamıştı. Mao, Tüberkülozdan etkilenen akciğer gibi kireçlenmeye maruz kalan örgütler olduklarını ve çok ciddiye alınmamları gerektiğini söylüyordu. Mao, Bağdat Paktında bir çatlak oluştuğunu söyleyerek, Paktın Merkezinin çöktüğünü ve bir sabah Irak'ın paktan ayrıldığını ifade ediyordu. Mao'ya göre Komünist ideoloji artık sızabilirdi. Memnuniyetle söyleyebilirim ki bizim sızmamızdan korkuyorlar diyen Mao, emperyalist askeri blokların da ince tahta duvarlar tarafından korunduğunu ilan etmekteydi.²⁴⁷

246 "Mao Zedong's Handling of the Taiwan Straits Crisis of 1958", *Cold War History Project Bulletin*, Sayı. 6-7, Kış 1995/1996, ss.215-216

247 (Talks at the Beidaihe Conference, 17-30 August 1958) Roderick MACFARQUHAR, Timothy CHEEK and Eugene WU, (edt.) **The secret speeches of Chairman Mao: from the hundred flowers to the great leap forward**, Harvard University Press., Cambridge, Mass., 1989, p.401.

2.2.Bandung Konferansı Türkiye

Türkiye, gerçekten Batı Bloku'na olan bağlılığını ve ona verdiği önemi göstermek adına hemen her fırsatı ustaca kullanıyordu. Bunlardan en dikkat çekici olanı 1955 yılında toplanan Bandung Konferansıydı. Bu konferansın Türk-Çin ilişkileri açısından ayrıca önemi vardı. İlk defa Batı Bloku içinde yer alan Türkiye, Doğu Bloku içinde yer alan Çin ile siyasi bir toplantıda bir araya geliyorlardı. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Batılı devletlerin sömürgesi olan birçok Asya ve Afrika ülkesi bağımsız birer devlet haline gelmişlerdi. Nispeten zayıf olan bu devletler hem bu sorunu aşmak, hem de büyük güçlerin etkisi altına girmemek için önce Birleşmiş Milletler nezdinde sonra da farklı örgütlenmeler içinde işbirliğine yöneldiler. Birleşmiş Milletler dışında ilk örgütlenme girişimi 1954 yılında Endonezya'dan geldi. Bunun üzerine ilk toplantı 28 Nisan-2 Mayıs 1954 tarihleri arasında Birmanya, Seylan, Hindistan, Pakistan ve Endonezya arasında Colombo'da yapıldı. Bu toplantıyı gerçekleştiren beş devlet Aralık ayında yaptıkları toplantıda geniş katılımlı Asya-Afrika Devletleri konferansının 1955 yılında Bandung'da yapılmasına karar verdiler. Nihayet Bandung konferansı 18-24 Nisan 1955 tarihleri arasında toplandı.

Türkiye de konferansa davet edilen ülkeler arasında yer almıştı. Türkiye'yi Başbakan yardımcısı ve Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu temsil etmişti. Bandung Konferansının gündeminde ağırlıklı olarak Sovyetler Birliği'nin politikaları ve Doğu Avrupa yer aldı. Fatin Rüştü Zorlu, 21 Nisan'da konferansta yaptığı konuşmada, tarafsızlık siyasetinin tehlikeli bir yol olduğunu, Çekoslovakya ve benzerlerinin buna canlı birer misal teşkil ettiklerini, hürriyet ve adalet gibi mefhumların ancak ağır mesuliyetler yüklenilmesi şartıyla temin edilebileceğini söyledi.

Bunun yanında, Zorlu,

“İkinci Dünya Savaşı’nı müteakip bazı ülkelerin askerlerini terhis ederek dünya meselelerinin barış içinde çözülmesi için Atlantik Anayasası ve Birleşmiş Milletlere güvindiklerini ve savaşın meydana getirdiği zararları ortadan kaldırmaya çalıştıklarını hatırlatmış, fakat bir kurtarıcı olarak giren bir ülkenin milletlerarası taahhütleri ihlal ederek Doğu Avrupa ülkelerini nüfuzu altına alması ile bu ümitlerin kısa bir zamanda kırıldığını söylemiştir. Zorlu, Rusya’nın Türkiye üzerine büyük baskılarda bulunduğunu, fakat milletin yalnız başına buna karşı koyduğunu belirterek, “meşru müdafaa hakkı, kendi kendilerini muhafaza için insanların gayretlerini birleştirmek hakkı, bütün dünyaca tanınan tabii ve inkâr edilmez haklardır ve bu, Birleşmiş Milletler anayasasında mevcuttur” şeklinde konuşmuştur.²⁴⁸

Konferansta, Siyasi Komitedeki görüşmeler sırasında Batı taraftarı devletlerle bunlara aleyhtar olan devletler arasında geniş görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır. Birincilerin liderliğini başta Türkiye olmak üzere Irak ve Pakistan, ikincilerin liderliğini de Hindistan, Komünist Çin ve Mısır yapıyorlardı. Birinci grubun içinde, adı geçen devletlerden başka, Seylan, Fildişi Sahil, Japonya, Ürdün; Lübnan, Liberya. Libya, İran, Filipinler, Siyam, Sudan ve Güney Vietnam vardı. İkinci grubun içinde de gene yukarıda adı geçenlerden başka, Afganistan, Birmanya, Kamboçya, Habeşistan, Endonezya, Laos, Nepal, Suudi Arabistan, Suriye, Kuzey Vietnam ve Yemen bulunuyordu: En dikkati çeken görüş ayrılıkları şunlar olmuştur: Colombo Devletlerinden Pakistan ve Seylan Batı görüşüne meylederken, Hindistan, Birmanya ve Endonezya tarafsızlık görüşünü savunmuşlardır. Arap Devletlerinin bir kısmı (Irak, Ürdün, Lübnan ve Libya) Batılı Devletlerin görüşlerini, diğerleri de (Mısır, Suudi Arabistan, Suriye ve Yemen) tarafsızlığı savunmuşlardır. Laos ve Kamboçya, Hindistan başbakanı Nehru’nun etkisi altında ve Komünist Çin

248 Fatin R. ZORLU, “Türk Görüşünü açıkladı”, *Milliyet*, 24 Nisan 1955, s.7

başbakanı Cov En Lay'ın verdiği teminat sonunda tarafsızlık politikasından yana olan devletlerin safına geçmişlerdir.

Konferansta görülen görüş ayrılığının en dikkati çekenlerden biri de Türkiye ile Hindistan arasında olmuştur. Konferans esnasındaki tartışmalar Fatin Rüştü Zorlu ile yeni bağımsızlığına kavuşan Afrika ve Asya ülkelerinin Tarafsızlık Politikası takip etmelerinin en akıllıca yol olacağını savunan Hindistan Başbakanı Nehru arasında bir “düello” şekline dönüşmüştür.²⁴⁹ Nehru Akdeniz'deki tüm ittifakları reddediyor ve her ittifakın kendisine üye olarak katılan yeni ülkeler güvenlik yerine güvensizlik getirdi diyordu. Nehru, NATO için ise, NATO'nun gerçekte sömürgeciliğin in en güçlü koruyucularından biri olduğunu söylüyor ve bir Asya Afrika ülkesi için bu iki kamptan birine ait olmanın kendi kendini aşağılatacağı anlamına gelecektir diyor ve Hindistan'ın hiçbir bloka dahil olmamasından gurur duyuyordu. Hindistan ne komünist ne de komünizm karşıtı idi; sadece iki blokun da yanlış olduğunu ve bunların politikalarının savaşa sürükleyeceğine inanıyordu. Nehru'nun konferansta geleneksel Türk-Hint ilişkilerinin doğasına aykırı bir şekilde Türkiye'yi Batı'nın “Avukatı” olarak görüp, saldırgan nitelikteki konuşmalar yaparak suçlamıştır. Kuşkusuz, Nehru'nun Türkiye'ye karşı bu kadar öfkeli olmasının arkasında yatan başka nedenler bulunmaktaydı. Bunların başında Türkiye'nin 1954 yılında Hindistan'ın bölgedeki en önemli stratejik düşmanı Pakistan ile imzalanan ve sonradan bir askeri ittifaka dönüşecek olan ikili anlaşma olduğu söylenebilir.²⁵⁰ Oysa Nehru'nun Türkiye'ye karşı gerçek düşüncesini bizzat kendisinin anlattığı bir anısında açıkça görülmektedir:

1922'de “Mustafa Kemal'in Yunanlılara karşı zaferini duyduğumuzda ne kadar sevindiğimizi hatırlıyorum Pek çoğumuz

249 Hüseyin BAĞCI, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, Metu Press, 2.Baskı, Ankara, 2001,s. 59

250 ibid., s.60

Lucknow District Goal Hapishanesindeydik. Türk zaferini, hapishane barakalarını toplayabildiğimiz ıvır zıvır şeylerle süsleyerek kutlamıştık, hatta zayıf da olsa akşam küçük bir ışıktandırma girişiminde bile bulunmuştuk.²⁵¹

Fatin Rüştü Zorlu ile Pakistan Başbakanı Muhammet Ali ve Filipinler temsilcisi General Romulo konferansın sömürgeciliğin bütün biçimlerini, uluslararası doktrinleri, güç kullanımını ve ayrılıkçı hareketleri reddeden bir karar çıkarması konusunda ısrar ettiler. Bu karar İran, Irak, Liberya, Lübnan, Libya ve Sudan'ın temsilcileri tarafından desteklendi. Konferansın bir diğer ilginç yanı da Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Cov Enlay'ın dostça tutumu idi. Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyetini tanımamasına ve Kore'de Çin'e karşı mücadele etmiş olmasına rağmen, Cov Enlay Türk heyetine samimi bir yakınlık göstermişti.²⁵² Çin başbakanı Cov Enlay başkanlığındaki Çin heyeti ile Fatin Rüştü Zorlu başkanlığındaki Türk heyetinin görüşmesi Soğuk Savaş döneminde iki ülke arasındaki ilk siyasi temas olması bakımından da önemliydi. Çin siyasi çevrelerindeki bu yakınlığa rağmen Çin kamuoyunda Türkiye'ye yönelik Kore Savaşı nedeniyle eleştiriler bulunmaktaydı. Özellikle, Çin'de yayınlanan birçok yazıda propaganda içerikli eleştiriler çıkıyordu. Örneğin Wang Ch'ing, Türkiye'nin Kore'ye asker göndermesini değerlendirirken, Türkiye'nin Amerikan emperyalizminin esareti altında olduğunu yazmaktaydı.²⁵³

Menderes Hükümetinin tarafsızlığa karşı çıkmasının Türkiye'nin tarafsızlık politikasını veya Bağlantısızlar Hareketi'ni ciddiye almadığı sonucu çıkarılamaz. Türkiye, askeri tarihinde,

251 Najma HEPTULLA, *Indo-West Asian Relations: The Nehru Era*, Allied Publishers Limited, New Delhi, 1991, p. 71.

252 BAĞCI, *op.cit.*, s. 61.

253 WANG Ch'ing, "Mei-ti nu-i hsia ti T'u-erh-ch'i (Turkey under American imperialist enslavement), SCCS, no.17, 3 Kasım 1951, ss.19-20., aktaran Yitzhak Shichor, *The Middle East China's Foreign Policy, 1949-1977*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, s. 214, dipnot.20

İkinci 'Dünya Savaşı hariç hiçbir zaman tarafsız kalmamıştı. Osmanlı'dan beri sürekli ittifak arayışı içerisindeydi. Menderes tarafından 1950'li yıllarda takip edilen bu politika Fatin Rüştü Zorlu tarafından Bandung'da teyit ediliyordu. Üçüncü bir alternatif olarak kabul edilen tarafsızlık, 1960'lı yılların ortasından itibaren etkili bir şekilde önem kazanmaya başlayacaktı.²⁵⁴

Konferansta, her türlü blokların ve bloklaşmanın aleyhinde olan, tarafsızlığı kendilerine dış politika ilkesi olarak kabul eden devletler, Türkiye'yi Batı'nın sözcüsü olarak görmüşler ve bundan büyük hoşnutsuzluk duymuşlardı.²⁵⁵Fatin Rüştü Zorlu, sonradan yaptığı bir konuşmada Türkiye'nin Bandung'a Batı'nın sözcülüğünü yapmak üzere ve Batı'nın ısrarı üzerine gittiğini açıkça söylemiştir. Gerçekten Başbakan Yardımcısı Zorlu, 1956 Dışişleri Bakanlığı bütçesinin Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde görüşülmesi sırasında yaptığı bir konuşmada şöyle demektedir:

"Bize düşen vazife açıktır. Biz kendi politikamızı, kendi görüşümüzü önce kendimiz savunacağız ve dostlarımızla birlikte savunacağız. Biz oraya (Bandung'a) son dakikada gittik. Bu iştiraki müttefiklerimiz çok arzu ettiler, aman gidin dediler, siz gitmediğiniz taktirde fena olacak dediler."²⁵⁶

Bandung Konferansına giden Türk heyeti Kahire'ye uğradığında, heyetle görüşme imkânına sahip olan Mısır Büyükelçisi Dikerdem yaptığı görüşmelerden edindiği intibai, "Türk dış politikasının geri dönülmez bir noktaya vardığı" şeklinde aktarıyordu.²⁵⁷

Türkiye'nin tutumunun Batı Bloku adına yarar sağladığını düşünenler de yok değildi. Örneğin Büyükelçi Kuneralp,

254 BAĞCI, op.cit., s. 61.

255 Mehmet GÖNLÜBOL ve Haluk ÜLMAN, "İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türk Dış Politikası," MEHMET GÖNLÜBOL (der) *Olaylarla Türk Dış Politikası*, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 1996, s. 275.

256 AKTAŞ, op.cit.,s. 109

257 ibid., s. 107.

Bandung'da bulunan devletlere bilinen klasik sömürgeciliğin yanısıra, Sovyet tipi sömürgeciliğin de var olduğunun anlatılmaya çalışılmasını bir kazanç olarak görmektedir. Bir diğer kazanç yorumunu ise Başbakan Menderes'in TBMM'de okuduğu 4. Hükümet programında görülmektedir: “... *Dış siyasetimiz, dünya sulhunun menfaatine olarak Avrupa ile Asya ve Amerika arasında telif edici bir uzlaştırıcı bir hüviyet arz etmekte bulunuyor.*”²⁵⁸ Ancak, Menderes'in görüşlerine Tarafsız devletlerin itibar ettiği söylenemez. Buna rağmen Başbakan Menderes, konferanstan sonra dahi, tarafsızlık politikasının yanlış bir politika olduğu konusundaki ısrarını sürdürdü. 25 Aralık 1957 tarihinde yaptığı Meclis konuşmasında hükümetin dış politikasına değinen Menderes tarafsızlık konusunda şöyle söylüyordu:

*... İki büyük blokun haricinde diğer bir kısım milletler ise bitaraf lar grubu tesisine çalışmaktadırlar. Bunların bitaraf lığının isteyerek istemeyerek tecavüz emellerini teşvik edecek bir hattı hareket takip etmekte olduğu görölüyor.*²⁵⁹

Öte yandan Büyükelçi Günver de , Zorlu'nun Bandung'ta diplomatik bir zafer elde ettiği görüşünü taşıyor. Bana karşılık Bandung Konferansı Türk Siyasi Literatüründe Türk diplomasisinin en büyük hatalarından biri olarak gösteriliyordu.²⁶⁰ Bandung Konferansının uluslararası politika bakımından ikinci önemli sonucu “barış içinde bir arada yaşama” ve “tarafsızlık” görüşlerini kuvvetlendirmesi ve bunların Asya-Afrika Devletlerinin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmesini sağlamış olmasıdır. Oysa Türkiye, bu gelişmeyi küçümsemiş, ya da tehlikeli addetmiş görünmektedir. Nitekim, Başbakan Adnan Menderes, Konferanstan kısa bir süre sonra bir yabancı haber ajansına verdiği demeçte, bu konuda şöyle demektedir:

258 ibid., s. 108.

259 ibid., s. 109.

260 Hüseyin BAĞCI, *Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar*, s. 59, dipnot.84.

Bugüne kadar, misalleri ile görmüş oluyoruz ki, Rusya'nın ileri sürdüğü "barış içinde bir arada yaşama" nazariyesi, bizim anladığımız manada yani milletlerin ve devletlerin yekdiğerinin işlerine müdahale etmesinden masun olarak, herkesin hak, hürriyet ve istiklaline ve toprak bütünlüğüne tam bir riayet içinde bir sulh ve geçim rejimi olarak değil, bir milletin ötekine hakim olması karşısında, tahakküme maruz kalanların buna katlanması şeklinde tecelli etmektedir. Bu vaziyette ya tabi olmak, yani yok olmak, yahut kendimizi müdafaaya azmetmek şikkından birini seçmek zarureti vardır. Tarafsızlık -neutralizm diye üçüncü bir şık mevcut değildir.. Bir nevi anane şekli öteden beri tarafsızlık siyaseti takip etmiş olan devletlere yenilerinin ilavesi suretiyle bir bitaraf-lık bloku teşekkül edecek olursa, bu müşterek emniyet sisteminde vahim bir rahne teşkil edecek ve herkesten evvel bu siyaseti takip etmek isteyenlerin mevcudiyetini tehdit eden bir durum hasıl olacaktır.²⁶¹

Türkiye'nin Bandung Konferansında Batı yanlısı sert ve saldırgan bir politika takip etmesinin belki de pek fazla öne çıkmayan diğer bir nedeni de o dönemde Türk hükümetinin içinde bulunduğu ekonomik krizdi. 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti, her mahallede bir milyoner sloganıyla Türkiye'de hızlı bir ekonomik dönüşüm başlattı. İthalat arttı ulusal sanayi zayıfladı. Buna bağlı olarak da Türkiye gide- rek ekonomik darboğaza girdi. Ancak bu durumdan kimse çok fazla endişe duymuyordu. Çünkü Soğuk Savaş dinamikleri içinde ABD, Türkiye için iyi bir müttefik olduğu kadar iyi bir kredi kaynağıydı. ABD, 1950'den beri Marshall Planı kapsamında Türkiye'ye yardım yapmıştı. 1954 seçimlerinden zaferle çıkan Menderes yönetimi, ihtiyaç duyulan 300 milyon kredi için bir kez daha ABD'nin kapsını çaldı. Başbakan Menderes, 31 Mayıs- 6 Haziran 1954 tarihleri arasında ABD'yi ziyaret etti. Ziyareti ana gündem maddesi 300 milyon

261 GÖNLÜBOL ve ÜLMAN, *op.cit.*, s. 276.

dolarlık borç istemiydi. Ancak ziyaret esnasında ABD tarafının devalüasyon talebinde bulunacağını Ankara Büyükelçisinden öğrenen Başbakan Menderes ABD Başkanı Eisenhower ile görüşmekten vazgeçip Türkiye'ye dönme kararı almış; fakat ABD yönetimini devalüasyon talebinde bulunmayacakları yönünde güvence vermesiyle bu siyasi kriz de aşılmış oldu.²⁶²

ABD dönüşü 300 milyon dolarlık kredi talebine henüz yanıt alamayan Menderes, ABD'nin Ankara büyükelçisine, *"Amerikan yönetimi ve siz büyükelçilik olarak bizi yalnız bırakıyorsunuz. Gerek Türk kamuoyu, gerekse Kore'de Türklerin gösterdiği kahramanlıkları yakında bilen ve takdir eden Amerikan kamuoyu bu durumdan herhalde haberdar olacaktır"* diyerek adeta ABD'ye gözdağı veriyordu.²⁶³ Bu arada İngiliz büyükelçisi James Bowker, 25 Nisan 1955 tarihine Londra'ya gönderdiği gizli raporunda, *"Fatin Rüştü Zorlu, Bandung'da takınacağı tavrı, Washington ziyaretine ve Türkiye'nin yardım talebine zemin hazırlamaya çalışacak. Türk Dışişleri ve Maliye Bakanlığı yetkililerinden oluşan bir heyet Mayıs sonunda Washington'a gidecek..."* diye yazarak Türkiye'nin aslında Bandung Konferansında sergilediği tavrın siyasi nedenlerden çok tamamıyla Amerikan yardımını garantilemek için yapıldığını iddia ediyordu. Hatta bu rapora göre Fatin Rüştü Zorlu, Bandung'a gitmeden önce ABD'yi ziyaret etmek istemiş; fakat Amerikan tarafı bu talebi geri çevirmiş, bunun üzerine Başbakan Menderes sinirlenmiş ve Zorlu'nun Washington ziyaretini iptal etmişti.²⁶⁴ Sonuç olarak Menderes yönetimi, 300 milyon dolarlık bir kredi beklerken ABD'den sadece 30 milyon dolar alabilmişti. Tabii ki bu gelişmeler Türk ekonomisini olumsuz etkilemişti.

262 Nur BATUR, 27 Mayıs'a Doğru-2, Milliyet, 14 Şubat 1989, s. 11

263 ibid., s. 13

264 ibid., s. 13.

2.3.Başbakan Menderes'in Uzakdoğu Ziyareti

Başbakan Menderes göreve gelir gelmez dış politika hükümetin bir numaralı gündem maddesini oluşturmuştu. Gelecekte dış politikada köklü değişikliklere giderek, Türkiye'nin yeniden Ortadoğu'da söz sahibi olması için adımlar atılmıştı, Dünyada esen "kızıl tehlike" rüzgarından faydalanan ABD ve Batı Avrupa'nın desteği aranıyordu. Bu arada iç politikada da fırtınalı günler yaşanıyordu. ABD'den beklediği ekonomik desteği alamayan Menderes yönetimi yeni kaynaklar aramaya başladı. Bu bağlamda büyük bir kalkınma hamlesi yaşayan Uzakdoğu ve özellikle Japonya, Güney Kore ve Tayvan Menderes yönetiminin dikkatinden kaçmamıştı. Menderes döneminde Uzakdoğu bölgesi hep Kore'de yaşanan savaşla gündeme gelmiş, siyasi ve ekonomik boyutu pek fazla dikkate alınmamıştı. Kore Savaşı'nın Türk-Japon ilişkilerine olumlu bir etkisi olduğu söylenebilir. ABD, 20 Temmuz 1951'de Japonya'ya savaş ilan etmiş olan Türkiye'nin de dahil olduğu 52 devleti Japon barışını görüşmek üzere San Francisco'da toplantıya çağırdı. Gerçi 8 Eylül 1951'de imzalanan ve 28 nisan 1952'de yürürlüğe giren San Francisco barış antlaşması ile Japonya yeniden bağımsızlığını kazanmıştı ama bu barış antlaşması ile Japonya, Kore, Tayvan ve bazı adalar üzerindeki her türlü hak ve iddialarından vazgeçiyordu. Japonya savaş tazminatı ödeyecekti. Türkiye ile ilgili olarak bu antlaşmanın 8. maddesi b fıkrası uyarınca Japonya, Montrö Antlaşması ile kazandığı bütün ayrıcalıkları kaybediyordu.²⁶⁵

Türkiye, Japonya ile diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasından önce başkonsolos sıfatıyla Tokyo'ya bir diplomat gönderdi. TBMM, 14 Mayıs 1952'de San Francisco Barış Antlaşmasını onayladı ve bu tarihte Tokyo'daki Türk Başkonsolosluğu, T.C. Tokyo Büyükelçiliği sıfatını kazanarak büyükelçilik yeniden

265 MATSUTANI, *op.cit.*, ss. 66-67

açıldı. Başkonsolos da Maslahatgüzar olarak resmen atandı.²⁶⁶ 1950'lerin ortalarında Japonya'ya karşı üst düzey ziyaret yoğunlaştı. 27 Kasım- 3 Aralık 1956'da Fatin Rüştü zorlu başkanlığında Türk parlamento heyeti Japonya'yı ziyaret edip Japon parlamento (Diet) başkanıyla görüşerek, bazı resmi ve sanayi tesislerinde incelemelerde bulundu.²⁶⁷

Başbakan Menderes 21 Nisan- 1 Mayıs 1958 tarihleri arasında 11 gün sürecek bir Uzakdoğu turuna çıktı. 21-25 Nisan 1958 tarihlerinde Japonya'yı, 25-28 nisanda Güney Kore'yi ve 28 Nisan-1 Mayıs 1958 tarihlerinde de Tayvan'ı ziyaret edecekti. Uzakdoğu gezisinde Başbakan Menderes'e Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu, Basın ve Yayın Turizm Bakanı Sıtkı Yırcalı ile birlikte Kore Tugayı eski komutanı Tahsin Yazıcı, İkinci Ordu komutanı Orgeneral Rüştü Erdelhun, Prof. Dr. Ekrem Şerif Egeli ve Yüksel Menderes'ten oluşan bir heyet eşlik etti. ²⁶⁸ Menderes'in ziyareti Japonya'da Ortadoğu-Uzakdoğu ilişkileri için önemli bir olay olarak karşılanmış ve geniş ölçüde memnuniyet uyandırmıştı.

Başbakan Menderes'in Uzakdoğu seyahati kapsamında Japonya'yı ziyaret etmesi bir Türk başbakanının ilk kez Japonya'yı ziyaret ediyor olması, tarihi bakımdan oldukça önemliydi. Menderes, Japonya'da önemli temaslarda bulunarak İmparator Hirohito tarafından kabul edildi. Bu görüşmede Başbakan Menderes'e Japonya'nın en büyük nişanı olan doğan güneş nişanının birinci rütbesi verildi. Ayrıca Nihon Üniversitesi de Başbakan Menderes'e fahri doktora unvanı verdi. Tokyo şehri de Menderes'i fahri hemşerileri olarak ilan etti. Menderes fahri doktora verilmesi nedeniyle düzenlenen törende yaptığı konuşmada Türkiye'nin Japonya'ya duyduğu derin hayranlığı ifade ederek, Japonya'daki hızlı kalkınmayı övdü. Menderes, Türkiye

266 ibid., s.67.

267 ibid., s. 68.

268 "Başvekil Dün Japonya'ya gitti", *Milliyet*, 20 Nisan 1958,s.1

ile Japonya arasındaki iktisadi ve kültürel bağların kuvvetlenmesini de temenni ettiğinin altını çizdi.²⁶⁹

Başbakan Menderes, Japonya'dan sonra iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının ardından Güney Kore hükümetinin davetlisi olarak 25-28 Nisan 1958'de 37 kişiden oluşan heyetiyle Güney Kore'yi ziyaret etti. Bu ziyaret Güney Kore'ye yapılmış ilk üst düzey ziyaretti. 1949 yılında Türk Dışişleri Bakanlığının 14 Ağustos 1949 tarihli ve 47425/334 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca aynı tarihte Güney Kore'nin tanınması kararlaştırılmıştı. Ancak her iki ülke de 1957'ye kadar diplomatik ilişki kurmamıştır. Her iki ülkenin hükümetleri 8 Mart 1957 tarihinde Büyükelçilik seviyesinde diplomatik ilişki kurmaya karar vermişlerdir. Türkiye Büyükelçisi olarak, eski generallerden Chung Il-kwon, 14 Haziran 1957'de Ankara'ya gelecek 25 Haziran gününde güven mektubunu sundu. Buna karşılık olarak Dr. Kamil İdil'in de Türkiye'nin ilk büyükelçisi 11 Ekim 1957'de Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın güven mektubunu Güney Kore cumhurbaşkanı Syngman Rhee'ye sunmasıyla iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler de başlamış oldu.²⁷⁰ 1950'lerin başında Türkiye, Güney Kore tarafından Avrupa ülkelerinden birisi değil, Ortadoğu ülkelerinden birisi olarak kabul ediliyordu. Güney Kore'ye göre Türkiye ile diplomatik ilişkilerin kurulmasıyla Ortadoğu Bölgesine de ilk adım atılmış oluyordu; hatta Arap-İsrail anlaşmazlığında Türkiye'nin doğrudan ilgili devlet olmamasından dolayı, bölgesinde en iyi konumda bulunan bir devlet olarak görüyordu.²⁷¹

İşte bu ortam içinde gerçekleştirilen ziyaret sırasında Menderes, Güney Kore Cumhurbaşkanı Syngman Rhee ve Dışişleri Bakanı Cho Chong-hwan ile görüştü. Ziyareti sırasında Menderes'e

269 "Menderes, Hiro Hito ile Görüştü", *Milliyet*, 23 Nisan 1958.

270 HEE, *op.cit.*, ss. 30-31.

271 *ibid.*, s. 31.

Güney Kore'nin en yüksek nişanı, liyakat nişanı verildi.²⁷² Ayrıca, Başbakan Menderes silahtan arındırılmış tampon bölgeyi ziyaret ederek, bölgeyle ilgili Güney Koreli askeri yetkililerden bilgi aldı. Menderes'in Güney Kore'yi ziyaret etmesinin en önemli sonuçlarından bir tanesi Sovyetler Birliği ile sınırı olan Türkiye ve Kuzey Kore ile sınırı olan Güney Kore'nin komünizme karşı olduklarını teyit etmeleri olmuştur.²⁷³ Başbakan Menderes ile Güney Kore Dışişleri Bakanı Cho Chong-hwan'ın görüşmelerinden sonra yaptıkları 27 Nisan 1958 tarihli ortak bildiri, aynı tehdide karşı müşterek güvenliklerini garanti altına alma ideolojisini hedef olarak aldıklarını, bunun için her türlü fedakarlığın yapılacağını ve bunun özgür dünyanın korunması için gerekli olduğunu, her hür ülkenin hürriyet düşmanları ile beraber yaşayamayacağı, dolayısıyla hürriyet sever milletlerin buna dikkat etmesi gerektiği, cesur hareketlerle bağımsız devletin varlığı ve bireysel hürriyetlerin temin edebileceğinin bilinmesi gerektiği açıklandıktan sonra, bunun gerçekleştirmek için siyasi, ekonomik, kültürel alanlarda iki ülkenin gayretlerini arttırmalarının gerekli olduğu da belirtmişlerdi.²⁷⁴

Menderes'in Güney Kore cumhurbaşkanı Rhee ile görüşmesinde ise Türkiye ile Güney Kore'nin askeri ittifak anlaşması konularında fikir alışverişinde bulunuldu. İki ülke komünist istilasından korumak için başta askeri ve ekonomik ilişkiler olmak üzere diğer alanlarda da karşılıklı işbirliği yapılması fikri alışverişi yapıldı. Ayrıca, görüşmelerde Güney Kore tarafından daha önce önerilen **Özgür Asya Ülkeleri İttifakı** da görüşüldü. Daha önce Kasım 1953 tarihinde Güney Kore cumhurbaşkanı Rhee ve Tayvan Devlet Başkanı General Çan Kay Şek, tarafından ittifakı kurmak için ortak bir bildiri yayınlamıştı. İki lider, Asya'nın bağımsız halklarına komünizme karşı

272 "Başvekil Bugün Milliyetçi Çin'e Gidiyor", *Milliyet*, 27 Nisan 1958, s. 1

273 HEE, *op.cit.*, s. 33

274 *ibid.*, s. 34.

mücadele vermede birleşme çağrısında bulunmuşlardı. Ancak Japonya'nın üyeliği konusunda diğer Asya ülkeleri arasında görüş birliği sağlanamadığı için kurulamadı. Aslında böyle bir ittifaka Türkiye de sıcak bakıyordu. Güney Kore dışişleri bakanı Cho Chong-hwan'ın yaptığı basın toplantısında, Asya'da gittikçe büyüyen komünist etkisine karşı, Türkiye'nin komünizme karşı bir Asya İttifakının kurulmasına taraftar olduğunu belirtmiştir.²⁷⁵ Ayrıca, Güney Kore Dışişleri Bakanı, NATO üyesi olan Türkiye'nin başbakanının Güney Kore'yi ziyaret etmesinin Özgür Asya İttifakının kurulmasında bir temel olacağını umduğunu dile getirmiştir.²⁷⁶ Menderes'in Güney Kore ziyareti esnasında komünizm karşıtı söylemlerine Kuzey Kore tarafından sert tepkiler geldi. Kuzey Kore radyosu yaptığı yayında Menderes'in ziyaretini eleştirerek Menderes'in komünizmle ilgili iddialarını cevaplandırmaya çalıştı.²⁷⁷

Güney Kore ziyaretinin ardında gezisini son durağı olan Tayvan'a geçen Başbakan burada Tayvan devlet başkanı General Çan Kay Şek ile görüştü. Tayvan parlamentosunda konuşan ilk yabancı devlet adamı olan Menderes konuşmasında, komünist emperyalizmin doğurduğu tehlikeler üzerinde durmuş ve özgür olan bütün milletlerin tamamiyet ve hayatiyetine kast eden komünizmin yayılma teşebbüslerini belirterek şunları söylemiştir:

*dünyanın hiçbir yerinde hiçbir ülke bu tehlikeden uzak değildir ve hiç kimse kendisini bu tehlikeye karşı tek başına müdafaaya yetmez. Bu tehlikenin en korkunç tarafı bunun çoğu zaman kolayca teşhis edilememesidir. Bu tehlike, Uzakdoğu'da olduğu kadar Ortadoğu'da aynen mevcuttur.*²⁷⁸

275 "Türkiye, Asya'da anti-Komünist bir Pakta Taraftar", *Milliyet*, 6 Mayıs 1958, s.5.

276 HEE, *op.cit.*, s. 35.

277 "Menderes Bugün Nehru ile Görüşecek", *Milliyet*, 1 Mayıs 1958

278 "Başvekil Milliyetçi Çin Meclisinde Konuştu" *Milliyet*, 30 Nisan 1958, s.5

2.4.Büyükelçi Anderiman Olayı

Türkiye'nin genel olarak Uzakdoğu politikasında, özel olarak da Japonya ile ilişkilerinde belki de cumhuriyet döneminin en önemli diplomatik trajedisi ve bazıları için diplomatik skandalı Büyükelçi Anderiman olayıdır. Başbakan Menderes'in ziyareti ardından 22-27 Eylül 1959'da TBMM başkanı Refik Koraltan başkanlığındaki Türk parlamento heyeti Japonya'yı ziyaret etmiştir. Japon imparatoru tarafından kabul edilen TBMM başkanı Koraltan ve beraberindeki heyet, Japon meclis başkanı, senato başkanı, başbakan olmak üzere üst düzeyde resmi temaslarda ve çeşitli yerlerde yoğun incelemelerde bulunmuştur.

Japonya'yı ziyaret ettiği sırada Refik Koraltan kendisine gösterilen ilgiden ve uygulanan diplomatik protokolden memnun kalmamış ve oldukça öfkelenmiş ve bu durumun sorumlusu olarak da Türkiye'nin Tokyo Büyükelçisi Süreyya Anderiman'ı görmüştür. Oysa Koraltan, Japonya'yı Japon devletinin değil, Japon parlamentosu Diet'in konuğu olarak ziyaret etmesi nedeniyle Japon protokol kuralları ona göre uygulanmış, dolayısıyla Koraltan'a yapılan protokol uygulaması usulüne uygundu. Ancak Koraltan, duygusal kişiliği ile bilinen Büyükelçi Anderiman'ı bu konuda sert bir şekilde azarlamış, olaydan oldukça etkilenen ve bir yıl öncede bir beyin kanaması geçirmiş olan Büyükelçi Anderiman'ın sağlık durumu iyice bozulmuştu. Buna rağmen resmi ziyaretin son akşamı Türk büyükelçiliğinde verilen resepsiyona Büyükelçi Anderiman'ın eşinin almış olduğu aşırı alkol nedeniyle yaptığı taşkınlıklar damgasını vurdu. Bayan Anderiman, aldığı alkolün de etkisiyle Japon İmparatoru Hiro Hito'nun temsilcisi olarak orada bulunan küçük kardeşi Prens'e hakaret etmiş, yakışık almayan ve ne diplomatik protokole, ne de Japon imparatorluk geleneklerine yaraşır bir tavır sergilemiştir. Resepsiyon sırasında yaşanan bu skandal Büyükelçi Anderiman'ı oldukça sarsmıştır; ama her şeye rağmen resepsiyon tamamlanmıştır. Ertesi gün Türk heyetini Tayvan'a

uğurlandıktan sonra Büyükelçi Anderiman ve eşi odalarına çekilmişler ve görevlilerden kendilerini rahatsız etmemelerini istemiştir. Ancak öğle üzeri Ankara'dan gelen acil bir talimat nedeniyle ikinci kâtip, Büyükelçiye haber vermek için odasına gitmiş ancak içeriden herhangi bir yanıt alamamıştır. Ardından kapı kırılarak içeri girildiğinde Büyükelçi Anderiman'ın eşini boğarak öldürdüğü ve kendisinin de aşırı dozda uyku hapi alarak intihar ettiği manzarası ile karşılaşmıştır. Japon hükümeti, doktor raporlarını hasıraltı ederek olayı intihar olarak kamuoyuna duyurmuştur. Çünkü Japonlar için davası, şerefi ve itibarı uğruna hayatına son vermek yani "Harakiri" yapmak onurlu bir şeydir ve Japonlar Anderiman'ın intiharı böyle görmüşler. Cenazeler, Japonya'nın tahsis ettiği bir uçakla Türkiye'ye gönderilir. Japon Başbakanı Nobusuke Kişita, havaalanına kadar gelerek cenazeleri görkemli bir askeri törenle uğurlamıştır. Tabii, bu trajik hadiseyi Tayvan'da duyan Türk parlamento heyetinde de derin bir üzüntüye neden olmuştur.²⁷⁹

2.5. 1957 Suriye Bunalımı

1955 yılında Bağdat Pakti'nin kurulmasıyla bu paktın kurulmasına öncülük eden Türkiye'de kendisini Ortadoğu Batı adına denge sağlayıcı bir güç olarak görmeye başlamıştı. Bu gerçek en iyi 1957'de ortaya çıkan Suriye Krizinde görülür. 1957'de Suriye'de bazı kurumlarda özellikle de Suriye ordusunda bir takım değişimler meydana gelmeye başladı. Özellikle Suriye ordusundaki bu değişim Batı Blokunda derin bir endişeye neden oldu. Artık Batı Bloku için Suriye, tamamıyla bir Sovyet sempatanı haline gelmişti. Türkiye'ye göre ise Suriye'de komünistler iktidarı ele geçirmişti. Bu nedenle Türkiye askeri kuvvetlerini Türkiye-Suriye sınırı boyunca konuşlandırdı. Türkiye'nin Suriye sınırında yaptığı askeri yığınak nedeniyle Sovyetler Birliği

279 Kayhan Sağlamer, "Türkiye'nin Zor Günlerinde Sefir-Kebirler", *Milliyet*, 10 Mart 1982, s. 7

harekete geçerek, Türkiye'nin Suriye'ye müdahale etmesi halinde füzelerini fırlatmakla tehdit etti. Türkiye'nin müttefiki ABD de Sovyetler Birliği'nin veya Suriye'nin Türkiye'ye saldırması halinde ABD'nin yanıt vereceğini açıkladı. Krizin başlangıcından iki ay sonra ABD'nin de baskısıyla Türkiye sınırındaki askeri gücünü geri çekerek krizi sona erdirdi. Suriye'nin Türkiye ile yaşadığı kriz sürecinde Çin, Suriye'nin yanında yer aldı.

1957 yazında Suriye konusunda Çin-Sovyet görüş ayrılığı ortaya çıktı. Çin'e göre Suriye'ye ABD'nin saldırması an meselesiydi ve bir an önce önlem alınmalıydı. Ancak Çin'e göre Moskova kararsızdı. Her ne kadar Sovyetler Birliği'nin Suriye ile ilgili gönderdiği bütün diplomatik notaları onaylamış olsa da Sovyetler Birliği'nin yanıtı Çin'i tatmin etmemişti. Halkın günlük Gazetesinde yayınlanan baş makalede barışsever ülkelerin derhal harekete geçerek Suriye halkının haklı mücadelesini desteklemeye ve ABD'nin Suriye'ye karşı saldırganlığını durdurmaya çağırıyordu. Ayıca, Türkiye'yi Suriye'ye saldırı için teşvik eden Amerikan komplosunu durdurmak ve ezmek için ve Ortadoğu'da barışı korumak için barıştan ve adaletten yana olanların birleşmesi çağrısında da bulunuyordu.²⁸⁰ Çin, Suriye konusunda oldukça açık sözlüydü:

ABD'deki saldırgan grup ve onların Türk yandaşları, zamanın değiştiğini kabul etmelidirler. Dünya barış güçleri savaş çıkarıcılarının yıkıcı darbeleriyle başa çıkmak için yeterince güçlüdür" diyerek gözdağı veriyordu.²⁸¹

Çin açıkçası verdiği bu mesajla Doğu'nun güçlü olduğunu söylüyor ve bu nedenle Batı'nın Sosyalist Kamp ile bir savaşa cesaret edemeyeceğini ifade ediyordu.²⁸² Suriye'nin ABD'ye verdiği mücadele sadece Suriye'nin çıkarlarını ilgilendirmiyordu;

280 Shichor, *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949-1977*, s. 90.

281 *ibid.*, s. 91.

282 *ibid.*, s. 91.

aynı zamanda barış ile savaş arasındaki bir mücadeleydi. Eğer ABD'nin Suriye'yi işgale yönelik maceracı planı gerçekleşirse ortaya çıkacak olan savaş sınırlı düzeyde kalmayacaktı. Dolayısıyla, Çin basını eski savaşların hep yerel çatışmalardan çıktığını hatırlatmaktan geri durmuyordu.²⁸³

Mao, 17 Ekim 1957'de Suriye Devlet Başkanı Şükrü Kuvvetli'nin Çin Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun sekizinci yıldönümü nedeniyle göndermiş olduğu kutlama mesajına karşılık gönderdiği telgrafta,

ABD emperyalizminin saldırgan bir savaş başlatmak için hazırladığı planda Türkiye'yi Suriye'ye karşı provokasyonlar yürütmek için teşvik ettiğinde, bu vesileyle defalarca söylediğim gibi Çin hükümetinin ve halkının sağlam ve adil duruşu, Suriye halkının bağımsızlığını ve barışı savunmak için verdiği haklı mücadelesini tereddütsüz bir şekilde desteklemektedir. Çin ve Suriye arasındaki dostane ilişkiler gün geçtikçe gelişecektir. Suriye halkının sömürgeciliğe karşı çıkışı zafere ulaşacaktır.²⁸⁴ demektedir.

Kasım 1957'de Moskova'da bulunduğu sırada bir açıklama yapan Mao,

Amerikan emperyalistleri inatla sosyalist ülkelerin de içinde bulunduğu ülkelerin içişlerine karışmaya çalışıyor... Onlar, kudurmuş bir şekilde özellikle ABD ve Sosyalist Kamp arasındaki alanda bulunan ülkelerin içişlerine karışıyorlar. ABD, hala bağımsız Suriye'yi Türkiye veya İsrail üzerinden istila etmeyi planlıyor ve sömürgeciliğe karşı olan Mısır yönetimini devirmeye yönelik komplolar kuruyor. ABD'nin bu çılgınca saldırgan politikası sadece Ortadoğu'daki krizi hızlandırmamış, aynı zamanda yeni dünya savaşı tehlikesini de ortaya çıkarmıştır.²⁸⁵

283 ibid., s. 91.

284 John K. LEUNG and Michael Y. M. KAU,(ed.) *The Writings of Mao Zedong 1949-1976*, M.E. Sharpe, New York, 1992, s. 754.

285 ibid, s.763

Çinlilere göre eğer Moskova 1957'deki Suriye krizine hoşgörü ile yaklaşmasaydı, 1958'deki Irak ve Lübnan'daki hadiseler de olmazdı.²⁸⁶

2.6. 27 Mayıs Askeri Müdahalesi sonrası dönem

Menderes hükümetinin Türkiye'ye yeni kaynak arayışlarında Uzakdoğu'nu yanında yeni bir takım seçeneklerde ortaya çıkmıştı. Bunların başında Avrupa Ekonomik Topluluğu'na hazırlık yapmadan apar topar başvurulması ve nihayet Sovyetler Birliği ile ilişkilerin düzeltilmesi girişimleri geliyordu. Bu bağlamda, Menderes, Kruşçev'in daveti üzerine Temmuz 1960'da Sovyetler Birliğini ziyaret edeceği ve ardından da Kruşçev'in Türkiye'yi ziyaret etmesi gündeme gelmişti.²⁸⁷ Ancak bu ziyaret hiçbir zaman gerçekleşmedi. 27 Mayıs 1960 tarihinde yapılan askeri müdahale ile Menderes hükümeti görevden uzaklaştırıldı. Cemal Gürsel liderliğindeki yeni yönetim, Türkiye'nin NATO ve CENTO üyesi olarak kalacağı konusunda teminat verdi.²⁸⁸ Milli Birlik Komitesi'nin 11 Temmuz 1960 tarihinde devlet başkanı Amil Artuş tarafından açıklanan hükümet programının dış politika başlığı altında, *"Türkiye NATO'ya ve bu camiaya mensup memleketlere bağlı olduğu kadar CENTO'ya ve CENTO memleketlerine de bağlıdır"* şeklinde bir ifade kullanılarak Türk dış politikasının Batı odaklı temel eksenini bir kez daha teyit etmiş oluyordu.²⁸⁹

Türkiye'de yaşanan askeri bir darbe ile Demokrat Parti hükümetinin uzaklaştırılması, Çin'de memnuniyetle karşılanmış olma ihtimali Mao'nun 7 ve 9 Mayıs 1960 tarihlerinde yaptığı açıklamalarda görülmektedir. 27 Mayıs darbesi öncesi, 7 Mayıs'taki

286 SHICHOR, *The Middle East in China's Foreign Policy, 1949-1977*, s. 92.

287 "Menderes Rusya'ya gidiyor", *Milliyet*, 12 Nisan 1960, s. 1

288 "Türkiye'deki Siyasi Reformu Bütün Dünya Takdirle Karşılıyor", *Milliyet*, 30 Mayıs 1960, s. 5

289 "Hükümet Programı", *Milliyet*, 12 Temmuz 1960, s.4

açıklamasında Mao, Güney Kore ve Türk halkının ABD emperyalizmine ve onun uşaklarına karşı verdiği haklı yurtsever mücadeleye duyduğu yakınlık ve desteği dile getirerek, Güney Kore ve Türkiye halklarının bu mücadelesinin, Asya'da çeşitli ülkelerin ezilen halkların emperyalizme ve uşaklarına karşı mücadelesinde daha hızlı bir yükselişe işaret ettiğini söylemiştir.²⁹⁰

4. Japon Prensi Mikasa'nın Türkiye Ziyareti

27 Mayıs Askerî müdahalesinin Türkiye'de yaratmış olduğu siyasi kargaşa yatıştıktan sonra 10-22 Nisan 1963 tarihleri arasında Japon imparatorunun kardeşi Prens Mikasa Türkiye'yi ziyaret etti. 10 Nisan günü Ankara Esenboğa havalimanında Başbakan ismet İnönü tarafından bizzat karşılandı.²⁹¹ Japonya'da İmparatorluk ailesinin dış ülkelere seyahat etmesi çok sık rastlanan bir olay olmadığı için İmparatorluk ailesinin üyeleri ancak Krallık bulunan ya da Japonya'ya büyük ilgi gösteren ülkeleri ziyaret ederlerdi. İmparatorluk ailesi üyelerinin yurtdışına yapacakları geziler, ancak Bakanlar Kurulu kararı çıktıktan sonra gerçekleşebilmektedir. Prens Mikasa Türkiye'ye yapacağı ziyaret için 22 Mart 1963 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı alındı ve bu karar Ankara ve Tokyo'da aynı saatte açıklandı.²⁹² Prens Mikasa, Başbakan İnönü'nün yanı sıra dönemin Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ve Dışişleri Bakanı Feridun Erkin ile de görüştü. Prens Mikasa, daha sonra Japonya'ya döndüğünde 9 Mayıs 1964 tarihli Sankei Gazetesi'nde Türkiye'deki anılarını yayınladı.

Aynı yılın Ağustos ayında, Başbakan Demirel, kendisine en yakın isimlerden birisi olan Gümrük ve Tekel Bakanı İbrahim Tekin'i Japonya'ya gönderdi. Bu ziyaretin amacı, üst düzey

290 Doğu PERİNÇEK, *Lenin, Stalin Mao'nun Türkiye Yazıları*, (İstanbul) Kaynak Yayınları, 1992, s.193

291 "Japon Prens Eşi ile Geldi", *Milliyet*, 11 Nisan 1963, s.1

292 MATSUTANI, *op.cit.*, s. 71.

siyasi temasların kesintiye uğramadan devam etmesini sağlamak ve ilişkileri istenen boyutlara ulaştırmaktı. Başbakan Demirel, Japon-Türk Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı Kishi (o dönem Başbakanı Eisaku Sato'nun kardeşi) ve beraberindeki heyeti, özel misafiri olarak Türkiye'ye davet etti. Başbakan Demirel'in özel davetlisi olarak Ekim 1968'de, eski Başbakan Kishi Başkanlığındaki Parlamento Heyeti, Türkiye'yi ziyaret etti. Kishi başkanlığındaki heyet, İstanbul'da Karayolları Genel Müdürlüğü 17. Bölge Müdürü'nden Boğaz Köprüsü Projesi hakkında bilgi aldı.²⁹³

1960'lı yıllarda Japonya'nın Ortadoğu diplomasisinde Türkiye'nin yeri, neredeyse yok sayılıyordu. Ancak 1969 yılının ocak ayında Türkiye'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in Japonya'yı ziyaret etmesi Japon-Türk ilişkilerinde bir dönüm noktası oldu. Japon Hükümetinin davetlisi olarak Tokyo'ya resmi bir ziyaret yapan Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'e zamanın Devlet Planlama Müsteşarı Turgut Özal refakat etti. ²⁹⁴ Türkiye Dışişleri Bakanı Çağlayangil'in Japonya'ya yaptığı ziyaret, Japon işadamlarının Boğaz Köprüsü projesine karşı ilgilerini uyardı ama tam destek sağlamada başarıya ulaşamadı. Japon Dışişleri Bakanı Aishi, Boğaz üzerindeki köprünün devir açacak bir olay olacağını ve Japonya'nın bu vesileyle teknolojisinin reklamını yapma fırsatını elde edeceğini söylemiş fakat Japonya'nın uluslar arası bir takım taahhütlere girmesi ve içerde de bazı meselelerle karşı karşıya bulunması yüzünden Türkiye'ye bu konuda kesin bir işbirliği vaadinde bulunamayacağını eklemiştir. Japon dışişleri bakanı, bakanlığın projeyi büyük bir ilgiyle inceleyeceğini ve işbirliği için çaba harcayacağını sözlerine ilave etmiştir.²⁹⁵

293 ibid.,s. 76.

294 "Çağlayangil, Japonya'da", *Milliyet*, 14 Ocak 1969

295 "Çağlayangil, Köprü için Japonya'nın tam desteğini sağlayamadı", *Milliyet*, 18 Ocak 1969, s. 7.

5. Çin'in Diplomatik Tanınma Sorunu

1949'ların ortalarında, Çin'de komünist güçler kontrolü ele alınca, yeni hükümetin de uluslararası sistemde tanınma sorunu gündeme geldi. ABD'nin Avrupa'daki müttefikleri, özellikle İngiltere, yeni hükümeti tanımakta acele etmekteydi. ABD Dışişleri Bakanı Dean Acheson, 17 Eylül 1949'da Fransız ve İngiliz temsilcilerle yaptığı toplantıda, Amerikan yönetiminin endişelerini dile getirdi. Acheson, müttefik ülkelerin birlikte yavaş bir şekilde ve işbirliği içerisinde, Çin'deki yeni hükümeti tanıma konusuna yaklaşımlarını istedi. Acheson, Çin'in tanınma sorununu, ABD yönetiminin önemli bir başlık olarak gördüğünün altını çizdi. Çin'in tüm ülkede ve Tayvan'da kontrolü sağlayana kadar tanıma işleminin askıya alınmasını istedi. Dışişleri Bakanı: *"komünistlerin savaşı kazanmış olması onların tanınması zorunluluğunu dikte edemez, sadece olayların bunu gerektirmesini beklemekteyiz"* demişti.²⁹⁶ Kısaca, ABD, Çin ordusunun tüm ülkeyi alıp ve milliyetçileri yok etmesinden sonra Tayvan'ı alarak, bütün Çinlileri bir araya toplamasını beklemekteydi.

Öte yandan, yeni Çin hükümeti de pek tanınma niyetinde değildi. Mao, misafirleri davet etmeden önce evi temizlemek gerekir şeklinde bir politika takip ediyordu. Bu politikanın temel amacı, Stalin'i Mao'nun sadakatine inandırmaktı. Sovyetlerden ekonomik ve askeri yardım almak için emperyalist güçlere bilinçli bir şekilde kapıyı açmıyordu. ABD tarafından bakıldığında ise, Çin'in birçok eylemi düşmanca ve uluslararası hukukun ihlali olarak görülmekteydi. Buna ek olarak, Truman yönetiminin komünizme karşı yumuşak davranması da Amerikan kamuoyunda tepki toplamaktaydı. Başkan Truman, komünist Çin'i tanıma eğilimindeydi; ancak Kore Savaşı bunu değiştirdi. Kore savaşının patlak vermesinden kısa bir süre önce, ABD yönetimi, BM'de komünist Çin'in temsili konusunda oldukça esnek

296 *Foreign Relations of United States*, (Washington D.C.), Department of State, 1949, Cilt 9, s.90

bir tutum sergilemekteydi; Kore Savaşı esnasında, Washington ile Londra arasında yoğun ve uzun bir telgraf trafiği yaşanmaktaydı. Bu telgraflarda, Acheson, Çin'in BM'de temsili sorununun Kore'de çatışmalar sona erer ermez ele alınmasını önermekteydi.²⁹⁷

Çin'in Kore savaşına girmesiyle, ABD'nin pozisyonu da sertleşti. 17 Mayıs 1951 tarihli, NSC 48/5 kararında, ABD'nin milliyetçi Çin hükümetini tanımaya devam etmesi gerektiğini belirterek, komünist yönetimin tanınmasının ABD'nin çıkarlarına uygun olmadığı ifade edildi. Aynı zamanda, bu belge, Çin'in BM'nin dışında tutulmasının ABD'nin öncelikli gündem maddesi olmadığını da altını çizmekteydi. Kore Savaşının sona ermesinden sonra ABD'nin Güney Kore'yi kullanarak, Çin'i izole etmesine uluslararası kamuoyundan yoğun bir tepki geldi. 1954 başlarında, Çin'in Cenevre Görüşmelerine katılması, kendisine uluslararası politikada oldukça büyük bir itibar kazandırdı. Cenevre Konferansı, Panmunjom ateşkes görüşmeleri bir tarafa bırakılırsa, Çin ve ABD'nin ilk üst düzey teması olmuştur.

Sonuç olarak, Cenevre konferansı, ABD'yi Çin'i fiili olarak tanımaya yaklaştırmıştı. Bunun yanında, Çin temsilcisi, Fransa, İngiltere, Sovyetler Birliği ve ABD temsilcileriyle birlikte aynı masada oturmaktaydı. Bu da, gösteriyordu ki, konferans, Çin'i büyük güçler içerisinde görmektedir. Buradan çıkan sonuç ise, BM Güvenlik Konseyinin daimi üyesinin Çin olması gereği idi. Bu sonuçları nedeniyle, Tayvan, Cenevre Konferansına sert bir şekilde karşı çıktı. ABD de Tayvan'ın görüşlerine destek verdi.

Çin'in Cenevre Konferansındaki ılımlı diplomasisi ve girişimleri, komünist yönetimin uluslararası politikada itibarını oldukça artırmıştı. Çin, kuruluşundan sonra ilk diplomatik zafelerini elde etmişti. Bunların yanında, İngiliz Başbakanı Clement

297 "Dean Acheson to London Embassy," 10 Temmuz 1950, **Foreign Relations of United States**, (Washington D.C), Department of State 1950, cilt 7 s.349

Attlee, Başbakan Javaharlal Nehru, Başbakan U Nu ve BM Genel Sekreteri Dag Hammarskjold'un Çin'i ziyaret etmesi diğer bir diplomatik başarıydı. Bütün bu gelişmelere rağmen, Ocak 1955'te, Başkan Dwight Eisenhower tarafından kabul edilen NSC/5503 sayılı raporda, Tayvan'ın tek yasal Çin hükümeti olarak tanınmasına devam edilmesi ifade edilmekteydi. 1958'deki Tayvan Boğazı krizinde, Çang Kay-şek'in Çin'le inatlaşması ve kendi politikalarında ısrar etmesi, Batı Avrupa'da anlamsız bulunmuş, bu da ABD'yi zor duruma sokmuştu. 1950'lerin ikinci yarısından itibaren, Gelişmekte olan dünyada, Soğuk Savaş rekabeti şiddetlenmişti. Bunun nedenlerinden bir tanesi, üçüncü dünyaya yönelik komünist doktrin ve stratejisindeki dönüşüm idi. Stalin'in 1953 yılında ölmesinin ardından, Sovyet ve Çinli teorisyenler, yeni bağımsızlığını kazanan ülkelerdeki komünist olmayan ılımlı yönetimler üzerindeki eleştirilerini kaldırarak, milliyetçi-burjuva rejimlerinin potansiyel ilerici rejimler olduklarını ifade etmeye başladılar. Böylece, Çin ve Sovyet çıkarları, ABD'nin çevreleme politikasına karşı koymada kesişti.

Bu bağlamda, Sovyetler Birliği, komünist olmayan bu yeni yönetimlere ekonomik destek vererek, kapitalist olmayan bir kalkınma modeli için yol göstermeye başladı. Ardından, Çin de Moskova'yı izleyerek, kalkınmakta olan ülkelere geniş ölçekli bir yardım programı başlattı. İlk birkaç yıl, Çin, Moskova'yı takip etmiş, 1960'ların başında ise, Maocu kalkınma modelini, Sovyet Komünist Partisinin önerdiği modelin bir alternatifi olarak sunmuştur. 1960'ların başından itibaren, Çin'in BM'nin dışında tutulmasına yönelik uluslararası destek giderek azalmaya başladı. 1950'lerde, ABD, BM Genel Kurulunda çoğunluğu, Çin'in BM dışında kalması yönünde seferber edebiliyordu. 1950'lerde, birçok yeni Asya ve Afrika ülkesi bağımsızlıklarını kazanarak BM'ye girdi. Bu ülkeler, daha sonra ABD'nin Çin'in üyeliği konusundaki moratoryumuna karşı oy kullanmaya başladı. 1961 yılında, ABD, Avustralya, Kolombiya, İtalya ve Japonya

bir öneri sunarak, Çin'in BM'deki temsilinde herhangi bir değişimin önemli bir sorun olacağını, dolayısıyla böyle bir değişikliğin kabulü için üçte iki oy çokluğunun bulunması gerektiğini belirttiler. Böylece, bu yol, ABD'ye basit çoğunluk aygıtına hükmetme fırsatını verdi. Pekin'in destekçilerinin BM'de üçte iki çoğunluğu sağlaması gerekmektedir.

Ekim 1970'de ilk kez, Arnavutluk'un, Tayvan yerine Çin'in BM üyesi olması konusunda verdiği karar tasarısı oldukça büyük bir oy aldı; ama hâlen üçte iki oy çokluğuna biraz uzaktı. ABD yönetimi, artık Çin'in üyeliği konusundaki kritik eşiğin aşıldığına inanmaktaydı. Her ne kadar, bazı diplomatik manevralar mevcut olsa da, bunun anti demokratik bir tutum olacağı ve bunun da Çin'in dostlarının ekmeğine yağ süreceğinden dolayı bunlar kabul görmedi. 1970'de Arnavutluk tasarısının oylamasını izleyen günlerde, Japonya, İngiltere ve Belçika, ABD'ye Çin'in BM'nin dışında tutulabileceği konusunda şüphelerini dile getirdiler. Kanada, bir adım daha öteye giderek, Ekim 1970'de Çin'i tanıdı. Kanada'nın bu hareketi diğer Amerikan yanlısı dünya başkentlerine dalga dalga yayıldı. Artık dünya kamuoyunda, ABD'nin en yakın dostunun, Çin'i tanımasından sonra Çin'in tanınmasının nasıl olup da Amerikan karşıtı bir eylem olarak değerlendirildiği sorusu tartışılmaya başlandı. ABD Dışişleri Bakanı Kissinger'ın girişimiyle ABD Başkanı Nikson, Şubat 1972'de Pekin'i ziyaret ederek, dünya politikasında da yeni bir dönemin başladığını ilan etti. Nikson, Mao ve Cov En-lay'la görüştü. Bu ziyaretin sonunda, 28 Şubat 1972'de ABD ve Çin, Şanghay Bildirisi yayınladı.

6. Çin'in BM'ye Üye Olması

Arnavutluk'un ve Cezayir'in başını çektiği 23 ülke, BM'de ezici bir oy çokluğuyla bir karar kabul ederek, Çin'in BM'de temsil edilmesinin önünü açtı. ABD'nin BM'deki temsilcisi Büyükelçi George Bush ve öteki BM yetkilileri 100'ün üzerinde ülkeyle

200'den fazla görüşme yaparak, Çin'in BM üyeliğini engellemek istedi. Hatta birçok ülkeye yapılan yardımların kesileceğini veya daha fazla yardım yapılabileceği şeklinde tekliflerde bile bulundu. 25 Ekim 1971'de, BM Genel Kurulunun 26.oturumunda 2758 sayılı karar kabul edilerek, Çin Halk Cumhuriyeti'nin BM üyeliğine kabul edildiği duyuruldu. Türkiye'nin Birleşmiş Milletler temsilcisi Haluk Bayülkem, Çin hakkında Birleşmiş Milletler'de yapılan oylama sırasında Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'de temsilinden yana olduğunu ancak Tayvan'ın Birleşmiş Milletler'den çıkarılmasına karşı olduğunu açıklamıştır.²⁹⁸

26 Ekim 1971'de BM Genel Sekreteri U Thant, Çin Dışişleri Bakanı Li Pengfey'e gönderdiği telgrafta BM Genel Kurulunun aldığı kararla, Çin'in BM'deki tüm hak ve yetkilerinin iade edildiği ve Tayvan'ın BM üyeliğine son verildiğini bildirdi. Buna ek olarak, telgrafta, genel sekreter, Çin'in en kısa süre içerisinde, BM Genel Kurul oturumuna katılacak Çin heyetini göndermesini de istedi. 29 Ekimde, Li Pengfey, gönderdiği yanıtta heyetin ivedilikle gönderileceğini söyledi. Mao, bu heyetin üyelerini bizzat kendisi seçerek, heyetin başkanlığına da Ciao Guanhua'yı getirdi. Çin heyeti, XXVI. BM Genel Kurul toplantısına katılmak üzere, 11 Kasım'da New York'a geldi. 14 Kasım günü, Ciao Guanhua, BM sekreterine, Çin heyetinin güven mektubunu sundu. 15 Kasım günü ise, Çin heyeti, ilk kez, Çin Halk Cumhuriyetini temsilen BM Genel Kuruluna katıldı. Böylece, Çin'in geleneksel içe kapanma politikası da sona ermiş oldu.

298 "Kızıl Çin'in BM'ye Üye Olmasını İstiyoruz," *Milliyet*, 22 Kasım 1970, s. 3.

II. TÜRKİYE’NİN ÇİN HALK CUMHURİYETİ’Nİ TANIMASI

1964’te Kıbrıs’ta yaşananlar, Türkiye’nin adaya olası bir askeri müdahalesini gündeme getirmişti. Bu ortam içerisinde, ABD Başkanı Johnson’un Başbakan İsmet İnönü’ye yolladığı meşhur mektubunda Türkiye’yi sert bir şekilde uyarılmıştı. Gerginleşen bu ortam içerisinde Türkiye, dış politikasını yeniden gözden geçirdi. Bu dönemden itibaren çok yönlü bir dış politika takip edilmesine karar verildi. Bu bağlamda, ana muhalefet Adalet Partisi, sözcüsü Yılmaz Akçal aracılığıyla çok yönlü dış politikayı desteklediğini açıklayarak, Türkiye’nin Çin’le diplomatik ilişki kurmasının gereğine işaret edildi.²⁹⁹

Türkiye, Çin Halk Cumhuriyeti’ni resmen tanımasına ilişkin metni, 4 Ağustos 1971’de Paris Büyükelçiliğinde düzenlediği bir törenle imzaladı. Dışişleri Bakanlığı İdari İşler Genel Müdürü Haluk Sayınsoy’un kamuoyuna açıkladığı ortak bildiride, *“Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti hükümetleri; bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, içişlerine karışmama, hak eşitliği ve çıkarların karşılıklı korunması ilkelerine saygı çerçevesi içinde bugünden itibaren diplomatik ilişki kurma kararı vermiştir”* şeklinde yazmaktaydı.³⁰⁰ Böylece Türk hükümeti, Çin Halk Cumhuriyeti’ni Çin’in tek hukuki hükümeti olduğunu kabul etti.

Dönemin Başbakanı Nihat Erim’in isteğiyle bir Türk heyeti, diplomatik ilişkilerin kurulmasının hemen ardından Çin Halk Cumhuriyeti’nde incelemelerde bulunmak üzere 3 Ekim 1971 tarihinde bu ülkeye gönderildi. Cihat Baban’ın başkanlık ettiği Türk Ticaret heyeti on iki işadama ve dört hükümet yetkilisi olmak üzere on yedi kişiden oluşuyordu. Heyet Çin’de Dış

299 Süha BÖLÜKBAŞI, *Barışçı Çözumsuzluk*, (Ankara) İmge Kitabevi, 2001, s.156. ayrıca dönemin Türk Dış politikası için bkz. Baskın ORAN (ed), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt. I, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, ss.657-701.

300 *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1971,s.7

ticaret Bakan Yardımcısı Çen Çieh ile görüşerek, Türkiye ile Çin arasında ticari alanda yapılabilirsek işbirliğini masaya yatırdılar. Heyet başkanı Cihat Baban, Türkiye'nin, Çin dış politikasının temel ilkeleri olan barış içinde bir arada yaşamının beş ilkesini oluşturan bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, bir başka devletin içişlerine müdahalede bulunmama ve karşılıklı yarar ilkelerine saygı gösteren bütün dünya devletleriyle ilişki kurma ve bu ilişkileri geliştirme arzusunda olduğunu belirtmiştir. Ayrıca, Baban, bu ilkelere dayanan Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin de parlak bir geleceği olacağına inandığını söylemiştir.³⁰¹ Ardından da Türk heyeti Çin başbakanı Cov En-lay ile görüşmüştür. Türkiye'ye döndükten sonra bir açıklama yapan Türk heyetinin başkanı Cihat Baban, "her iki ülkedeki sosyal rejimlerin değişik olmasına rağmen, Çin-Türk dostluğunun verimli neticeler vereceğine inandığını söylemiştir. Bu arada, Demokratik Parti Konya Milletvekili ve TBMM Dışişleri Komisyonu üyesi Özer Ölçmen, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Birleşmiş Milletler'e alınması ve Tayvan'ın teşkilattan çıkarılması sırasında, Türk oylarının, Erim hükümetinin tutumu ile uyuşmadığını öne sürmüş ve hükümeti bu konuda açıklama yapmaya davet etmiştir.³⁰²

Aslında, yukarıda da belirtildiği gibi Çin'i tanıma girişimleri 1963-64 yıllarında Dışişleri Bakanlığı bürokrasisi tarafından düşünülmüştü. İsmet İnönü başkanlığındaki koalisyon hükümeti, bu konuda hazırlık içindeydi. Ondan sonra gelen Suat Hayri Ürgüplü hükümeti de bu yolda ciddi hazırlıklara girmişti. Ancak 1965 yılında tek başına iktidara gelen Adalet Partisi, ABD paralelinde politikaları nedeniyle Çin'in tanınmasını erteltti etmiştir.³⁰³

301 "Türk Heyeti, Çin'de Temaslarına Başladı", *Milliyet*, 8 Ekim 1971, s.3

302 "Baban: Çin'e Bazı Mallar Satabiliriz", *Milliyet*, 29 Ekim 1971, s. 9

303 "Çin'i tanıma geç kalmış bir eylemdir", *Cumhuriyet Gazetesi*, 6 Ağustos 1971, s. 3

Adalet Partisi Genel Başkanı Süleyman Demirel, 8 Ağustos 1972'de verdiği demeçte Çin'in tanınmasına karşı çıkmış ve

Kanaatimce bugünkü ortamda bir yararı yoktur. 25 sene tanımamışız da ne zarar görmüşüzdür. Türkiye'nin bunca meselesi varken, Kızıl Çin'i tanımanın başarılımış çok önemli bir işmiş gibi Türk kamuoyuna takdimi ise şaşırtıcıdır" demiştir.³⁰⁴

Verdiği beyanatının devamında Demirel:

"Kıta Çin'ini tanımakla Türkiye'nin hangi çıkarları göz önünde tutulduğu ve böyle bir yola gidilmesi ile Türkiye'nin ne kazanacağı mesul kişiler tarafından ifade olunmamaktadır... Mademki mesul kişiler Çin'i tanımanın memleket çıkarına olduğunu söylemektedir, o halde bu çıkarların ne olduğunu kamuoyuna açıklamak mecburiyetindedirler... Türkiye'nin şu anda kızıl Çin'e satacak mahsulü olmadığı gibi, kızıl Çin'den de alacağı bir şey yoktur. Bu itibarla iktisadi ilişkilerin tesisiyle büyük faydaların alınacağını iddia etmek mümkün değildir. Kızıl Çin'in tanınmasında ayrıca Güneydoğu Asya'da komünist yayılması karşısında 25 seneye yakın zamandır büyük mücadele vermiş olan Milliyetçi Çin (Tayvan) ile ilişkilerin kesilmiş olması üzüntüyü muciptir. Mesul kişilerin Çin'i tanıırken kızıl Çin'in ortaya koyduğu şartları ne ölçüde kabul ettikleri; tarafımızdan hangi şartların ileri sürüldüğünün ve karşı tarafın bunları ne ölçüde kabul ettiğinin de Türk kamuoyuna açıklamak lazımdır. Böylece, kamuoyu Türkiye'nin çıkarlarının korunup korunmadığında bir kanaat sahibi olacaktır" şeklinde konuşmuştur.³⁰⁵

Yine Demirel, başka bir ifadesinde de "*Tayvan'la ilişkilerimizi kestiğimizi üzüntüyle karşıladım*" demiştir.³⁰⁶

304 "Demirel Kıta Çin'inin tanınmasını kınadı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 9 Ağustos 1971.s.7

305 ibid.

306 ibid.

Demirel'in bu itirazı siyasi çevrelerde hayretle karşılanmış-
tır. Romanya'nın Çin yolcu uçaklarının teknik duraklama yap-
ması için 1971 yılı başlarında yaptığı arabuluculuğu olumlu
karşılayan ve daha sonra Paris'te Çin ile yoklama görüşmele-
rine başlayan AP iktidarının liderinin yeni hükümetin kararı
hakkındaki sözlerine siyasi çevreler, Dışişleri eski Bakanı İh-
san Sabri Çağlayangil'in 1971 yılı bütçe görüşmeleri sırasında
Cumhuriyet Senatosunda yaptığı konuşmayı hatırlatarak cevap
vermiştir. Çağlayangil, Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesi görüşü-
lürken yaptığı konuşmada, Çin gerçeğinin yadsınamayacağını
söyleyerek, gerekirse TBMM kararıyla Milliyetçi Çin'in (Tayvan)
BM'den çıkarılması yerine, Çin'in alınabilmesi için bir politika
değişikliğinin yapılabileceğini" belirtmiştir.³⁰⁷

Tüm bu tartışmalar yaşanırken, Devlet Planlama Teşkilatı
da Türkiye-Çin ekonomik ilişkileri üzerine bir rapor yayınladı.
Bu rapora göre, Türkiye Çin'e 1961'den 1971 yılına kadar, 4.9
milyon dolar tutarında mal ihraç etmiş, buna karşılık Çin'den
740 bin dolar tutarında mal almıştır. Türkiye'nin 10 yılda ka-
zancı 4,2 milyon dolar olmuştu.³⁰⁸

Erim hükümetinin Çin'i tanıma ve BM'ye üye alınması için
olumlu oy kullanması AP'nin şahin kanadı tarafından eleştiril-
mişti. Örneğin yedi defa Tayvan'ı ziyaret ettiği söylenen "kızıl
düşmanı" Senatör Fethi Tevetoglu'nun karara baş kaldırması
beklenen bir olaydı. Günlerce Milliyetçi Çin (Tayvan) harikası
üzerine destanlar yazan AP İstanbul Milletvekili Tekin Erer için
de durum aynıydı. Demirel iktidardan ayrılmadan 15 gün önce
Türkiye'yi ziyaret eden Tayvan Dışişleri Bakan yardımcısı H.K.
Yang'ın gezisi, resmi gezi olarak yansıtılırken, geziden üç ay
önce Romanya'nın girişimiyle Çin makamları, Çin uçaklarının
Yeşilköy havaalanına teknik duraklama yapmalarını istemişti.

307 ibid

308 "DPT'nin Raporu: Kızıl Çin'le Ticarete Türkiye Kârlı Çıktı" Cumhuriyet
Gazetesi, 10 Ağustos 1971,s.17.

Türk Dışışleri Bakanlığı da Başbakan Demirel'in bilgisi dahilinde olumlu cevap vermişti.³⁰⁹

Bu arada yapılan eleştirilere karşı Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş, AP'nin dış politikasını uyguladıklarını söylemekteydi.³¹⁰ Başbakan yardımcısı Sadi Koçaş, 9 Ağustos günü TBMM'de yaptığı gündem dışı bir konuşmada: Demirel'in itirazını hayretle karşılayarak,

"...Sayın Demirel'in kendi bařkanlıđında altı seneye yakın sorumluluk tařıyan bir hůkűmetin komisyonlarda, Senato'da ve Millet Meclisinde, ilgili ve yetkili makamlar ađzından beyan ettiđi ve ayrıca bir yazılı soruya verdiđi cevapları tabii unutmıř olamaz. Olsa olsa iktidar sorumluluđundan kurtulmuř olmasının rahatlıđı içinde bizim anlamamıza imkân olmayan sebeplerle eski gűrűřűnden vazgeçmiř olacaktır" řeklinde konuřarak eleřtirileri cevaplamıřtır.³¹¹

Aslında Koçař'ın açıklaması, Dıřışleri Bakan vekili Hasan Dinçer'in 3 ve 30 řubat 1971 tarihlerinde Mecliste Çin tanınmalı řeklindeki konuřmasıyla bařlattıđı bir sűrecin parçasıydı. Adalet Partisi'nin iktidarda olduđu dűnemde Bir AP'li Senatűr Tayvan'da verdiđi bir demeçte Tűrkiye'nin koműnizm karřıtı bir ŗlke olması nedeniyle Çin'i tanıyamayacađını űne sűren gűrűřűnű, Koçař bir soru űnergisi ile ilgili Bakanlara sormuř, onlar da onun kiřisel gűrűřleridir, AP hůkűmetini bađlamaz demiřtir. Koçař, Meclisteki konuřmasında bu olayı hatırlatarak, AP'deki deđiřime anlam veremediđini belirtmiřtir.

Koçař'ın konuşmaları, CHP sırlarından alkışlanırken, AP sırlarında tepkilere neden olmuştu. Koçař'tan sonra AP grup Bařkan vekili Orhan Dengiz, Çin'in tanınması konusu ŗzerine sűz istedi. Bunun ŗzerine hem kendisine hem de Milli Gűven

309 Umut GűRTUNA, "AP İktidarı ve Pekin", *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ađustos 1971,s.3

310 "Koçaş: AP'nin Dış politikasını uyguladık", *Milliyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1971

311 *Cumhuriyet Gazetesi*, 10 Ağustos 1971,s.7

Partisi Genel Başkanı Turhan Fevzioğlu'na söz verildi. Dengiz konuşmasında,

“Koçaş, kıta Çin’ini tanımamızda yüksek menfaatlerinin bulunduğunu söylediler; ama bu yüksek menfaatlerin ne olduğunu geçen konuşmasında açıklamadı. Bu menfaatler nedir? On beş bin kilometre uzaklıkta olan bir ülke ile ne gibi yüksek menfaatimiz olabilir”.³¹² Bunun yanında, Dengiz, “...Ama hükümet, yıllarca bağrımıza bastığımız dost Tayvan’ı kapı dışarı etmek şartını kabul etmiştir. Türkiye, böyle üzücü bir şartı kabul etmekle, Türk Devlet geleneklerine aykırı hareket etmiştir. Bu, grubumuzun ve milletimizin tasvip ettiği bir davranış değildir” demiştir.³¹³

12 Mart muhtırasından sonra ilk defa kürsüye çıkan Demirel ise, hükümetlerin yaptıkları bir iş hakkında soru ile karşılaştıkları zaman bizden önceki hükümet de böyle yapmak üzereydi diyerek işin içinden çıkamayacaklarını söylemiştir. Demirel, hükümetlerin kendi icraatlarını, kendi gerekçeleriyle açıklamaları gerektiğini ifade etmiştir. Demirel, özetle şunları söylemiştir; *“hükümet kendi tanıma gerekçesini söylemelidir. Benim kendilerinden birkaç sorum vardır. Bunlar: Niçin tanıdınız? Acelenin sebebi nedir? Hangi şartlarla tanıdınız? Hükümetin bildiği bir şey olmalıdır. Biz de bunu soruyoruz. Bunu söylemek hükümetin vazifesidir.”* Bunun üzerine, CHP adına söz alan Grup Başkan vekili Necdet Uğur da Demirel’i eleştirmiştir.

Yeniden kürsüye gelen Koçaş, Demirel’in yönelttiği sorulara gizli celsede cevap vermeye her zaman hazır olduklarını söylemiştir. AP hükümetinin Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanımaya yönelik girişimleri olduğunu ve neden gerektiği konusunda bilgileri olduğuna dair inandıkları için kendilerine gizli celse önerilmiştir. Bunun yanında Koçaş, Çin’in tanınmasının Erim hükümetinin programında da olduğunu söyleyerek, bu programın güvenoyu

312 Cumhuriyet Gazetesi 10 Ağustos 1971, s.7

313 Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1971, s.9

aldığını hatırlatmıştır. Daha sonra AP'li Fahri Uğrasızoğlu'nun kıta Çin'inin tanınması konusunda görüşme açılmasını isteyen önergesi isteme konmamış ve gündeme geçilmiştir.³¹⁴ Turhan Fevzioğlu ise, verdiği demeçte, rejimleri birbirlerinden farklı ülkeler arasında ilişkiler kurulabilir; fakat bu ilişkilerin iç politikaya hiçbir etkisi olmamalıdır şeklinde konuşarak, Türkiye içinde komünizme karşı mücadele daha köklü bir şekilde yürütülmelidir demiştir.³¹⁵

III. TÜRK-JAPON İLİŞKİLERİ

1.Kıbrıs Sorunu

1974 yılında Türkiye Kıbrıs'ta yaşananların ardından adaya müdahale etti. Konu Birleşmiş Milletler'in gündemine getirildi. Türkiye ve Yunanistan uluslararası kamuoyunun desteğini kazanmak için özellikle Birleşmiş Milletler'de son derece yoğun diplomatik temaslarda bulunuyorlardı. Türkiye, Japonya'ya Kıbrıs meselesi hakkındaki tutumunu anlatmak için Tokyo Büyükelçisi'nin diplomatik çabalarının yanında Eylül 1974'te İşleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'ü Japonya'ya göndererek, Japon Dışişleri Bakanı ile görüşme yapması sağlandı. Bu girişimler, Türkiye tarafından oldukça faydalı görülmüştü. Bunun yanında, Kıbrıs meselesi hakkında Japon Hükümeti açıkça Türkiye'ye destek vermemesine rağmen her zaman anlayışlı ve sempatik tutum içinde Türkiye'nin yanındadır diye nitelendiriliyordu. Fakat Japonya, eskiden beri dost olduğu ülkeler olan Türkiye ve Yunanistan konusunda tarafsız kalmayı tercih ediyordu. Nitekim, ikisinden birini seçme durumunda kaldığı oylamalarda çekimser davranıyordu.³¹⁶ Buna rağmen, Japon basını, Türk silahlı Kuvvetlerinin müdahalesi üzerine Rum kesimini eleştirmiş, Türk müdahalesine yol açan Makarios'a karşı darbe-

314 Cumhuriyet Gazetesi, 10 Ağustos, 1971,s.7

315 Milliyet Gazetesi, 10 ağustos 1971

316 MATSUTANI, op.cit., s.92.

nin haklı görülmeyecek nedenlere dayandığını söylemiştir. Bu arada büyük tirajlı Asahi Shimbun gazetesi de inatçı ve düşüncesiz asker politikacıların Yunanistan'ın başını derde soktuklarını belirtmiş, haklı Türk müdahalesi daha kötü çatışmalara yol açmadan Birleşmiş Milletler'in konuyu ele alarak diplomatik yollardan barışçıl bir çözüm sağlanmasını istemiştir.³¹⁷

Öte yandan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin çiçeği burnunda yeni daimi üyesi Çin de Kıbrıs'ta yaşananları ABD-Sovyetler Birliği çekişmesinin bir parçası olarak gördüğü için tarafsız kalmayı tercih etmişti. Çin, Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs bunalımına Kıbrıs halkının sorunlarına çözüm bulmak amacıyla değil, genişleme ve Akdeniz'de nüfus sahibi olma amacıyla karışmakla suçlamıştır. Sovyetlerin Kıbrıs konusunda hazırlamış oldukları planın perde arkasındaki amacın da bu olduğu belirtilmekte, Sovyetlerin bu konuda sık sık taktik değiştirdiklerini ancak değişmeyen tek amaçlarının Akdeniz'de nüfuz sahibi olmak olduğunu iddia etmiştir.³¹⁸ Ayrıca, Çin hükümeti, ABD ile Sovyetler Birliği'nin Kıbrıs'ı kendi nüfuz ve kontrolleri altına alabilmek için çeşitli entrikalar çevirdiklerini de iddia etmiştir. Buna rağmen Çin hükümetine göre Washington ve Moskova'nın Kıbrıs'a hakim olma çabalarının başarısızlığa uğradığını; ancak bu sözde iki süper devletin basit çıkar hesapları peşinde Kıbrıs'ın barışa kavuşmasını engellemeye kararlı olduklarına dikkat çekmiştir.³¹⁹

2. Ortadoğu Petrol Krizi Ve Türk Ve Japon İlişkileri

1970'ler sadece Türkiye'de önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönem değildi; 1970'ler Ortadoğu bölgesinde de önemli gelişmelere şahitlik etmişti. Ekim 1973'te patlak veren Arap-İsrail Savaşı, ister istemez Japonların ilgi ve dikkatini Ortadoğu'ya

317 "Düşüncesiz Yunan Albayları Ülkenin Başını Derde Sektular", *Milliyet*, 21 Temmuz 1974

318 "Çin: Ruslar, Kıbrıs İşine Genişlemek İçin Karşıyorlar", *Milliyet*, 2 Eylül 1974

319 "Çin: ABD ile Rusya, Kıbrıs'ı Elde Etmek İçin Yarışıyor", *Milliyet*, 16 Temmuz 1975, s. 16.

çevirdi. Tokyo yönetimi için Ortadoğu dendiği zaman petrol üreten ülkeler kastediliyordu ve Türkiye başta olmak üzere petrol üretmeyen ülkelerin adı geçmiyordu. Arap petrol üreticileri, 1973 yılının Kasım ayında petrol üretimlerini %5 oranında düşürmeye karar verip, Japonya'yı "dost olmayan" ülkeler sınıfına dahil ettiklerinde, Tokyo'da büyük bir panik yaşandı.³²⁰ Filistin sorununda Arap Dünyası'nın yanında yer almasına rağmen neden Japonya'nın dost olmayan ülkeler sınıfına dahil edildiği konusunda yoğun araştırmalar yapıldı. 1974 yılından itibaren Japonya'nın Orta Doğu politikasından da köklü değişiklikler oldu. Bu deliklikler, Türkiye-Japonya ilişkilerini de olumlu olarak etkiledi.

3.Türk-Japon İlişkilerinde Bangladeş Krizi

1978 yılında Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin daimi olmayan üye ülke için yapacağı seçim Türkiye ile bu üyelik için aday olan Japonya'yı karşı karşıya getirmişti. Zira aynı üyelik için Bangladeş de adaylığını koymuştu. Asya'ya ayrılan bir sandalye için Japonya ve Bangladeş aday ülkeler olarak seçime katıldılar. Japonya açıkçası Türkiye'nin kendisini destekleyeceğini düşünüyordu ve bu yönde de izlenimi vardı; fakat Türkiye Bangladeş'i destekledi ve Bangladeş seçimi kazandı. Oylama esnasında Türkiye'nin Bangladeş'i desteklemesi Japonya tarafından büyük şaşkınlık ve üzüntü ile karşılandı. Çünkü Japonya ile Türkiye arasındaki geleneksel dostluğun bu oylamada rol oynaması bekleniyordu. Fakat benzer düşünce ve duyguları geçmişte Türkiye, Kıbrıs sorununun Birleşmiş Milletler gündemine getirildiğinde tarafsız bir duruş sergileyen Japonya'ya karşı hissetmişti, Japonya'nın bu tavrı geleneksel dostluk ilişkileriyle bağdaşmamıştı. Yine de Türkiye bu gelişmeyi bir rövanş olarak yorumlamadı ve ileride Japonya'nın Birleşmiş Milletler

320 MATSUTANI, *op.cit.*, s.96.

Güvenlik Konseyine Daimi Üye olması söz konusu olduğunda Japonya'yı destekleyeceği konusunda söz vererek ortamı yatıştırmaya çalıştı. Bu gelişmeler sonrasında Türkiye'den destek almada başarısız olması konusunda Japon kamuoyunda tenkit edilen nokta, Japonya'nın Türkiye'ye yönelik dış politikasının çok zayıf ve geleneksel dostane ilişkilerinin yalnızca soyut olduğu üzerindiydi.³²¹

Tüm bunlara rağmen Türkiye'nin oylamada neden Bangladeş'i desteklediğinin cevabını Bangladeş devlet başkanı Ziya-ür-Rahman'ın Ekim 1978'de Türkiye ziyareti sırasında Başbakan Ecevit verdi. Ecevit yaptığı açıklamada,

“Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Türk ulusunun büyük güçlüklerle karşı karşıya bulunduğuy dönemlerde Bangladeş Türk ulusuna karşı yakınlığını dünyaya karşı her vesile ile göstermişti. Şimdi şükranla ve kıvançla görüyoruz ki, bugün de genç Bangladeş devleti, bütün uluslar arası forumlarda tam bir kardeşlik ve anlayış duygusu içinde Türkiye'nin yanında yer almaktadır. Özellikle bağlantısızlar toplantılarında Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin Kıbrıs'la ilgili haklı davasını Bangladeş'in büyük bir içtenlikle ve yapıcı bir anlayışla desteklemesini şükranla belirtmek isterim. Ayrıca, uluslararası deniz hukuku konferanslarında da Türkiye ile Bangladeş arasında yakın bir dayanışma vardır bunun da şükranla karşılıyoruz.”³²²

diyerek oylamada Kıbrıs faktörünün önemli olduğunun altını çizmiş ve Japonya'nın geçmişte sergilemiş olduğu tarafsız duruşa bir üstü kapalı göndermede bulunmuştu.

321 ibid., s.93.

322 “Ecevit: ilişkilerin Geliştirilmesi her iki ülkenin yararınadır”, Milliyet, 4 Ekim 1978, s. 3

IV.TÜRKİYE- KUZEY KORE İLİŞKİLERİ

Türkiye, Kore Savaşı'nda yanında savaştığı Güney Kore ile 1957 yılında diplomatik ilişkiler kurulduktan sonra, Güney Kore ile dostluk ilişkilerini sürdürmesine karşın, komünist rejimi izleyen Kuzey Kore ile diplomatik ilişkiler kurmamıştı. Fakat, Kuzey Kore, 1970'li yıllarda Türkiye ile diplomatik ilişki kurmak için teşebbüste bulunmuştu. Örneğin, Kuzey Kore, 1972 yılında Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçisine, Türkiye ile diplomatik ilişki kurma isteğini bildirmiş ve Doğu Avrupa ülkeleri aracılığıyla da buna benzeyen teşebbüslerini devam ettirmişti. 1979 yılında da Kuzey Kore'nin İran Büyükelçisi, Türk Büyükelçisinden aynı istekte bulunmuş, fakat olumlu bir sonuç alamamıştır.³²³

Temmuz 1974 yılında Kıbrıs Harekâtından sonra, Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerinin bozulması ile beraber, ülke çapında sol akımların güçlenmesi ve Sovyetler Birliği'ne yeniden yakınlaşmanın yaşanması, Üçüncü Dünya Ülkeleri ile olan ilişkilerinin iyileşmesinden faydalanan Kuzey Kore, 1977 yılında Türkiye ile dış ticaret protokolü imzaladı. Bu protokol, Kuzey Kore adına Uluslararası Dış Ticaret Teşvik Komitesi'nden üye Cho İl ile Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Sezai Dıblan arasında 25 Ağustos 1977 tarihinde Ankara'da imzalandı ve 1983 yılında Kuzey Kore'nin Rangoon'da Güney Kore Cumhurbaşkanı'na yönelik suikast teşebbüsü nedeniyle Türkiye tarafından feshedildi. Özellikle, Ocak 1978'de Cumhuriyet Halk Partisi ile kurulan koalisyon hükümeti döneminde, Kuzey Kore'nin Türkiye'ye sızma eylemleri alevlendi.³²⁴ Aslında Ankara, Kuzey Kore'ye karşı hep kuşkulu yaklaşıyordu. Özellikle 1972 yılın da İngiltere'nin saygın dergilerinden birisi olan Economist dergisinin yaptığı bir haber, Türkiye'nin neden kuşkuyla yaklaştığını bir nebze olsa da açıklar nitelikteydi. Dergi Türkiye'deki sol militanların arkasında Suriyelilerin, Kuzey Korelilerin ve Çeklerin bulunduğunu

323 MATSUTANI, *op.cit.*, s. 103

324 *ibid.*, s. 104

ileri sürüyordu. Türkiye’de yaşanan dönemin siyasi olaylarıyla ilgili yazısında dergi, İsrail Başkonsolosu Elrom’u öldürmesiyle dünya gündemine gelen Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu örgütünün eylemlerine Suriye, Kuzey Kore ve Çeklerin destek verdiğini söyleyerek, Türkiye Halk Kurtuluş Ordusu örgütü, Kuzey Korelilerin, ulaşım ve ikmal konusunda yardım elini uzatan Çeklerin desteği ile Doğu Berlin’de yürüttükleri bir büro tarafından kontrol edilmekte olduğunu yazmıştır.³²⁵

1978’de Çin’de ikinci bir devrim sayılabilecek bir gelişme yaşanmış daha ılımlı bir çizgiye sahip olan Deng Saoping yönetime gelmişti. Deng, göreve gelir gelmez Çin’de dışa açılım ve reform programını başlattı. Ekonominin dış dünyaya açılması ve üzerindeki parti ve devlet baskısının azaltılması Çin’in kalkınmasında inanılmaz bir etki yapmıştı. Bunun yanında 1979’da Çin, ABD ile diplomatik ilişki kurmuş Sovyetler Birliği ile yolları ayırmış neredeyse düşman haline gelmişlerdi. Dışa açılım ile birlikte Çin, dünyada olup bitenlere daha çok ilgi göstermeye başlamıştı. Dünyada ve Ortadoğu bölgesinde de önemli gelişmeler oluyordu. 1979’da İran’da Ayetullah Humeyni tarafından İslam Devrimi gerçekleştirilerek Amerikan ve İsrail yanlısı Şah devrildi. Aynı yıl, Sovyetler Birliği, Afganistan’ı işgal etti. Hemen ardından da İran-İrak Savaşı başladı. Dışa açılım ile birlikte Çin, dünyada olup bitenlere daha çok ilgi göstermeye başladı.

V. 1980’LER: ÇOK YÖNLÜ DİPLOMASİ ARAYIŞI

1980’ler Ortadoğu bölgesinin istikrarsız olduğu bir dönemdi. Çin gibi Japonya da, bu gelişmelerden rahatsızdı. Türkiye’nin komşu ülkeleri İran ve Irak savaş halindeydi ve Türkiye hem İran hem de Irak ile yakın ilişkilerde olan yegâne ülke idi. Japonya, İran-İrak Savaşı sırasında Türkiye’nin götüğü tarafsız

325 “Türkiye’de Tedhişi Suriye yönetiyor, Doğu Berlin kontrol ediyor”, *Milliyet*, 1 Şubat 1972, s.1 ve 9

dış politikayı takdirle karşılıyor ve bu durum Japonya'nın Türkiye'ye olan ilgisinin daha da artmasına neden oluyordu. Tüm bu gelişmeler Japonya'nın bölgede daha güvenilir ortaklara ihtiyaç duymasına neden oldu ve bu dönemde Türkiye ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini daha da geliştirdi. Türkiye'ni etrafında bu gelişmeler yaşanırken ülkede de önemli iç gelişmeler yaşanıyor ve Türkiye bir kez daha 12 Eylül 1980 tarihinde askeri müdahale ile karşı karşıya kaldı. Kenan Evren müdahalenin hemen ardında yaptığı açıklamada NATO dahil tüm anlaşmalara bağlı kalınacağını belirterek, yeni yönetimin dış politika çizgisinin ne yönde olacağını ifade etmişti. Böylece, 1960 askeri müdahalesinde olduğu gibi bir kez daha Türk dış politikasının Batı merkezli olduğu hususu teyit ediliyordu.³²⁶

Kenan Evren'in bu yönde açıklama yapmasına rağmen Türk dış politikasındaki geleneksel tek yönlü bakış açısına bir son vermek istiyordu. Bu bağlamda, çok yönlü dış politika oluşturulma sürecinde Uzakdoğu ile ilişkilerin geliştirilmesi gündeme geldi. Şubat 1981'de ise Başbakan yardımcısı Turgut Özal, Japonya'nın OECD çerçevesi içinde 1979 ve 1980 yıllarında Türkiye'ye vermeyi taahhüt ettiği 170 milyon dolarlık kredinin işler hale getirilmesi için Japonya'ya gitti.³²⁷ Japonya ziyareti sırasında Özal, 35 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzaladı.³²⁸

1.Kenan Evren'in Çin Ziyareti

Diplomatik ilişkilerin kurulmasından sonra bir süre daha düşük seviyede devam eden ilişkiler, Çin-Türkiye 1981'de ticaret üzerine protokol imzalanması, Aralık 1981'de ekonomi, sanayi ve teknoloji alanında işbirliği anlaşmasının imzalanması

326 "Evren: yeni yönetime herkes yardımcı olmalı," *Milliyet*, 13 Eylül 1980, s.1

327 "Özal: Enflasyon hızı düşerse işçilerin vergi farklarını erken öderiz," *Milliyet*, 7 Şubat 1981, s. 6

328 "Japonya'yla 80 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalandı," *Milliyet*, 14 Şubat 1981, s. 6

ve Aralık 1982’de Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Çin’i ziyaret etmesiyle rayına oturdu. Askeri darbenin ardından cumhurbaşkanlığı görevini üstlenen Kenan Evren ilk dış ziyaretini 12 Aralık 1982’de Çin’e yaparak, Çin’i ziyaret eden ilk Türk cumhurbaşkanı olmuştur. Kenan Evren’in Çin ziyareti öncesinde Çin Halk Siyasi Danışma Konferansı Milli Komite başkan yardımcısı Zhou Peiyuan, yaptığı açıklamada,

“... Kemalist Devrime karşı büyük bir hayranlık besleyen Çin halkı o’nun mümtaz bir temsilcisi olan Sayın Devlet Başkanını içtenlikle karşılayacak ve bu ziyaretten şeref duyacaktır. Türk halkı gibi Çin halkı da 1911’de milli bir devrimle uzun bir geçmişe dayanan imparatorluğu ve feodal sistemi yıkmıştır. Ancak Çin Devriminin Sun Yat Sen, ideallerine ulaşabilmesi için kırk yıllık bir çaba daha gerekmiştir. Türkiye ise kendi Kemalist Devriminin amaçlarını daha baştan itibaren gerçekleştirebilmiştir. Bugün iki ülke dünya barışı hedefinde birleşmişlerdir. Çin de Türkiye de daima barıştan yana olmuşlardır. Çünkü iki ülke maziden devrildikleri eksikliklerini tamamlama yolundadırlar. Bunun için bölgelerinde ve dünyada barışa muhtaçtırlar. Çin bu barışın bilhassa Sovyetler Birliği hegemonyacılığı tarafından tehlikeli bir şekilde tehdit edildiği inancındadır. Bundan dolayı tüm dünya halklarını bu tehlikeye karşı birleşmeye davet etmektedir. Böyle bir birleşim dünya savaşını önleyici en etkili engeli oluşturacaktır. Bunun ancak halklar arasında yakınlaşma ile elde etmek mümkündür.”³²⁹

Türkiye’nin Avrupa’nın doğusunda, Asya’nın batısında son derece önemli bir ülke olduğunu belirten Zhou Peiyuan devamla şöyle demiştir:

“yayılmacı politikalara karşı bu ülke halkı, yayılma hevesi nereden gelirse gelsin, her zaman cesaretle ve kesin tavırla karşı çıkmıştır. Sayın Kenan Evren’in ziyareti Türkiye ile Çin

329 Metin TOKER, Pekin Org. Kenan Evren’in Aralık Ayında Çin’ Yapacağı Ziyarete Hazırlanıyor, *Milliyet*, 29 Haziran 1982, s. 9

arasında gittikçe gelişen iyi ilişkilerin de yeni ve esaslı bir dönemin başlangıcı olacaktır.”³³⁰

Kenan Evren, Çin ziyaretinde Çin başbakanı (premier) Zao Ziyang’la görüşmesinde Süveyş Kanalı’nın açılması için Osmanlı Devleti’nden “*bu kanal İstanbul’u Çin’e yaklaştıracaktır*” denilerek izin alındığını hatırlattı.³³¹ Cumhurbaşkanı Evren konuşmasında Türkiye’nin tüm ülkelerle dostluk ilişkilerini geliştirmek istediğini bu konuda ülkelerin rejimlerini dikkate almadıklarını ifade etti.³³² Cumhurbaşkanı Evren, Deng Xiaoping ile görüşmesinde ise iki ülke arasındaki dostluk hislerinin tarihin derinliklerinden geldiğini, Orta Asyalı Türklerin ilk ilişki kurduğu ülkelerin başında Çin’in yer aldığını belirterek, her iki ulusun yakın zamanlarda kapitülasyon ve emperyalizme karşı mücadele vermek zorunda kaldığını ve benzer acıları paylaştığını söylemiştir. Ayrıca Evren her iki ülkenin hem uluslararası sorunlarda, hem de ikili konularda kayda değer bir görüş ve amaç birliği bulunduğunun ortaya çıktığını da ifade etmiştir.³³³

2.Kenan Evren’in Güney Kore ziyareti

Çin ziyaretinin ardından Cumhurbaşkanı Kenan Evren, Kore Cumhurbaşkanı Chun Doo-hwan’ın resmi konuğu olarak, beraberindeki 73 kişilik heyet ile 20-23 Aralık 1982 tarihleri arasında Güney Kore’yi ziyaret etti. Evren Güney Kore’yi ziyaret eden ilk Türk cumhurbaşkanı oldu. Kenan Evren daha önce de 1957-1958 yılları arasında Kore Türk Tugayında yarbay rütbesiyle kurmay başkanlığı görevinde bulunmuştu. Görüşmelerde Türkiye, Güney Kore tarafından önerilen iki Kore’nin birleşme

330 ibid.,s.9

331 “Evren Yemekte Çin Şiiri Okudu”, *Milliyet*, 14 Aralık 1982, s. 12

332 Orhan DURU, Çin’le Ekonomik ve Kültürel İlişkiler Geliştirilecek, *Milliyet*, 15 Aralık 1982, s. 9

333 Orhan DURU, “Evren: Türkiye ve Çin Geçmişte Emperyalizme Karşı Benzer Acılar Yaşadı”, *Milliyet*, 16 Aralık 1982, s.9

planını, Güney Kore'nin Birleşmiş Milletlere üye olma çabalarını desteklerken, Güney Kore tarafı da Ortadoğu bölgesinde barış-sever ve güvenlik sağlayan bir güç olarak Türkiye'nin olumlu rolünü destekledi.³³⁴ Ayrıca Cumhurbaşkanı Kenan Evren, uluslararası sorunlara değinerek, Türkiye'nin komünist rejimli dev bir ülke ile komşu olmasından ötürü büyük ölçüde savunma gücü sağlanmasının kaçınılmaz olduğunu, bu durumun Kore'ye benzediğini dile getirdikten sonra, Kore'nin bu kadar kısa bir zaman içinde ekonomik gelişmeyi gerçekleştirmesinden dost ülke olarak gurur duyduklarını sözlerine ekledi.³³⁵ Bunun yanında Evren, daha önce Kore'de Türk komutanı olarak görevde bulunduğu için Korelilere karşı duyduğu ilgi ve sempatisini dile getirdi. İki milletin kökünün Orta Asya'dan geldiğini söyleyerek, *"Türkiye'nin yeni bir ekonomik düzenin gerçekleşmesi, adil ve devamlı bir barışın kurulabilmesi için elinden geleni yapmaktır ve bu çabaların da kendisine Atatürk'ün Yurtta Sulh, Cihanda Sulh ilkesini rehber almaktadır. Kore sorunun barışçıl yollarla her hangi bir dış müdahale olmaksızın iki Kore arasındaki müzakerelerle çözüme kavuşturulması hususundaki Kore görüşü Türk dış politikasının ana ilkelerini uygun düşmektedir"* şeklinde konuştu.³³⁶

3. Japon Dışişleri Bakanının Türkiye Ziyareti

8 Ağustos 1983 tarihinde Japonya Dışişleri Bakanı Shintaro Abe, Ortadoğu'da barış ve istikrarın sağlanabilmesi için Türkiye ile Japonya arasında yapılabilecek bir işbirliğini görüşmek üzere Türkiye'ye geldi. İkinci Dünya Savaşı'ndan bu tarafa ilk defa bir Japon Bakanı Türkiye'yi ziyaret ediyordu. Japonya Dışişleri Bakanı, Ankara'da Cumhurbaşkanı Evren, Başbakan Ulusu ve Dışişleri Bakanı Türkmen ile görüştü. Görüşmelerde

334 HEE,op.cit., s. 37.

335 ibid., s. 38.

336 Orhan DURU, "Daha Çok Dışsatım İçin Uzakdoğu İle İşbirliğine Giriyoruz", *Milliyet*, 22 Aralık 1982, s. 9.

İran-Irak Savaşı da dahil olmak üzere Ortadoğu'nun siyasi durumu gibi ortak konuların yanı sıra Türkiye ve Japonya arasındaki ikili ilişkilerin geliştirilmesi gibi konular da ele alındı.³³⁷ Ziyareti ile ilgili olarak Japon Dışişleri Bakanı Abe verdiği beyanatta, Türkiye'nin Orta Doğu'da ve Körfez bölgesinde ve İran-Irak Savaşı konusunda çok önemli ve ağırlıklı rol oynayan bir ülke olduğunu vurguladı. Abe, Türkiye'nin uluslararası terörle ve Ermeni terörüyle mücadelede işbirliği çağrısını da çok olumlu karşıladığını belirterek şunları söyledi:

Uluslar arası terörle mücadele ederek buna bir son verdirmek dünya barışı açısından büyük önem taşır. Bu amaçla ülkelerin işbirliği yapmaları şarttır. Biz Türkiye'nin bu alandaki çabalarını taktirle karşılıyoruz. Ancak bu terör hareketleri birçok ülkeyi kapsamaktadır. Bu nedenle bu konuda Türk hükümetiyle sürekli temaslarda bulunmak ve eldeki bilgileri Türk makamlarına geçirmek lazımdır. Bu alanda Japonya, elinden gelen her türlü yardım yapmaya hazırdır.³³⁸

Japon dışişleri bakanının bu sıcak mesajlarının ardında esas şok edici gelişme Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilan edilmesinin ardından yaşandı. Japonya adeta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi adaylığında Türkiye'nin Bangladeş'e Kıbrıs konusunda verdiği destek nedeniyle oy vermesinin intikamını alırcasına Shintaro Abe'nin başında bulunduğu dışişleri bakanlığı aracılığıyla Tokyo'nun Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni tanımayacağını, Tokyo'nun Kıbrıs'ta tek bir devleti tanıdığını açıkladı.³³⁹

337 "İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez bir Japon Bakan Türkiye'yi Resmen Ziyaret Edecek", *Milliyet*, 8 Ağustos 1983, s. 8.

338 Nilüfer YALÇIN, "Abe: Türkiye'nin Uluslararası Terörü Önleme Çalışmalarını Taktirle Karşılıyoruz", *Milliyet*, 10 Ağustos 1983

339 "Tepkiler", *Milliyet*, 18 Kasım 1983, s. 5

4. Kuzey Kore'nin Terör Eylemlerine Karşı Türkiye'nin Tepkisi

9 Ekim 1983 tarihinde resmi bir ziyaret amacıyla Birmanya'da bulunan Güney Kore Cumhurbaşkanı'nın hedef alındığı bu suikast Kuzey Koreli ajanlarca düzenlenmişti. Rangoon'daki şehitliğe (Martyrs' Mausoleum) yapacağı ziyaretten birkaç dakika önce, şehitlikte meydana gelen patlamada, Güney Koreli Bakanın da bulunduğu 17 kişi hayatını kaybetti, 48 kişi de yaralandı.³⁴⁰ Cumhurbaşkanı Evren suikast girişimi nedeniyle Kore Cumhurbaşkanı Chun'a gönderdiği mesajda, *"Güney Kore Devlet Başkanı Chun Doohwan'ın Birmanya'yı resmi ziyareti sırasında düzenlenen suikastla ilgili olarak yapılacak çalışmalarda daha fazla gecikilmeden etkili ve somut adımlar atılmasının gereğini bir kez daha ortaya koyduğunu"* belirtti. Milli Güvenlik Kurulu Üyesi ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Nurettin Ersin de Birmanya'da meydana gelen bombalı saldırı ile ilgili olarak Güney Kore Genelkurmay Bakanı Orgeneral Lee Kibaik'e bir mesaj gönderdi. Orgeneral Ersin mesajında, Birmanya'daki bombalı saldırıyı 'insanlık dışı' olarak nitelendirdi ve taziyetlerinin dile getirdi.³⁴¹

12 Eylül 1980 öncesi Türkiye-Sovyetler Birliği münasebetlerine tam bir durgunluk ve hatta soğukluk hakimdi. Fakat 12 Eylül yönetiminin dış politikaya daha fazla eğilmeye başlamasıyla birlikte, çok yönlü bir dış politika izlenmesi sonucu Sovyetlerle olan münasebetlerin de yumuşamasına neden oldu. Buna rağmen, 1980'li yıllarda Kuzey Kore'nin Stalinist rejimini sürdürmesi ve terör eylemlerinde bulunmasından dolayı, Kuzey Kore'nin kendine yakınlaşma tutumuna karşı Türkiye ilgisiz kaldı.³⁴² Kuzey Kore'nin Türkiye'ye yönelik ilgisini gazeteci yazar Sami Kohen'in 1985 yılında Kuzey Kore'ye yaptığı ziya-

340 HEE, *op.cit.*, s. 104.

341 *ibid.*, s. 105.

342 *ibid.*, s. 104

retteki temaslarında görmek mümkün. Başbakan yardımcısı Chong Ju Gi verdiği mülakatta “Kore ve Türkiye Asya kıtasındadırlar. İki ülke arasında iyi ilişkilerin kurulması, her iki ülkenin ve bölgenin de yararına olur. Biz ülkemizle ilgilenen herkesle dostluk kurmaktan yanayız. Diplomatik ilişkilerimizin bulunmadığı birçok ülkelerle de ticari ve kültürel temaslarımız var. Biz bu tür ilişkilere de açığız. Eğer Türk hükümeti böyle temaslar kurmak isterse çok memnun oluruz. Bu yönde bazı girişimlerimiz oldu. Tabii karşılıklı temas ve ziyaretler çok yararlı olur. Bunlara çalışıyoruz. Ticaret de mümkün. Nitekim dış ticaret dairemiz ile bir Türk şirketi arasında temas kuruldu umarım bu ilk adımı yenileri izleyecek. Geçmişte Türkiye ile Kuzey Kore’nin savaştığı hatırlatıldığında Başbakan yardımcısı Chong, kuşkusuz böyle bir şey olmasıydı. Daha iyi olurdu fakat geçmişe mazi derler. Biz daima gelecek için yaşamak ve çalışmak istiyoruz. Bizim bu tür temasların kurulması için hiçbir şartımız yoktur. Türklere karşı hiçbir düşmanlığımız veya kınıklığımız da yoktur.”³⁴³

5.Türkiye Ortadoğu’nun Japonyası Oluyor

1983’te yapılan seçimleri “*Türkiye’yi Ortadoğu’nun Japonya’sı yapacağım*” sloganıyla Turgut Özal kazanarak başbakanlık koltuğuna oturdu. Özal’ın seçim kampanyasında Japonya’yı örnek göstermesi iki ülke arasındaki ilişkilerin gelmiş olduğu aşama açısından bir hayli önemliydi.³⁴⁴ Özal, iktidara gelir gelmez hükümetin dış ticareti büyük şirketler eliyle yürütme politikasını uygulamaya çalıştı. 1868’den beri Japonya’da “Sogo Shosha” adıyla uygulanmakta olan bu politikada 16 dev şirket Japon dış ticaretini yönetmekteydi. Japon hükümeti de bu

343 Sami KOHEN, “Kuzey Kore’den Milliyet Aracılığıyla Türkiye’ye Mesaj: Gelin Dost Olalım”, *Milliyet*, 27 Temmuz 1985, s. 7

344 Özal Fransız Le Point’e Demeç verdi: Türkiye’yi Ortadoğu’nun Japonya’sı Yapabiliriz, *Milliyet*, 29 Kasım 1983, s. 7.

şirketlere bir takım ayrıcalık tanımıştı. Örneğin 1982 yılı verilerine göre bu 16 şirketin toplam geliri Japon milli gelirinin üçte birini oluşturmuştu.³⁴⁵ Özal Başbakanlığı döneminde de Türkiye'nin Ortadoğu'nun Japonya'sı olacağı iddialarını devam ettiriyor; hatta The Wall Street Journal'a verdiği bir beyanatta az gelişmiş ülkelere Türkiye'nin bu yeni ekonomik modelini örnek gösteriyordu.³⁴⁶ Özal'ın ısrarla üzerinde durduğu bu "Japon Modeli" fikri, Japon çevreleri arasında büyük memnuniyet yaratıyordu. Özal'ın iktidara gelmesinden sonra, Japonya'dan Türkiye'ye birçok heyet gelmeye başladı. Japon basını, artık Türkiye ile çok daha yakından ilgileniyor; büyük gazeteler olayları yerinde araştırmak için Türkiye'ye muhabirlerini gönderiyorlardı. Özellikle iş dünyasında, Türkiye'ye yönelik ilgi çok büyüktü. Japon firmalar ve bankalar Türkiye'de araştırma yapmaları ve Türk yetkilileri ile temas kurmaları amacıyla kredi uzmanlarını ve yetkililerini gönderiyorlardı.³⁴⁷

1980'ler Türkiye'nin kendisine kalkınma modeli olarak Güney Kore ve Japonya'yı seçtiği dönem olmasına rağmen 1985 yılında Başbakan Özal'ın Uzakdoğu turu çerçevesinde. Japonya gezisine çıkmadan önce Ankara Ticaret Odası tarafından düzenlenen "*Kalkınmada Japon Modeli ve Türkiye*" konulu uluslararası seminerin açılışında yaptığı konuşmada ekonomide Japon modelinin Türkiye'ye aynen uyarlanamayacağını söyleyerek, Türkiye'nin artık Japon modelini kendisine örnek almaya çağının sinyallerini verdi.³⁴⁸

Başbakan Özal, çok önemli bir zaman diliminde Japonya'yı ziyaret ediyordu. Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ihalesini Japonlar kazanmış ve bütün bunlarla Türkiye, Japonların gözünde büyük önem kazanmaya başlamıştı. Ayrıca 1985 Martında

345 Yüzyıl Geriden Japon Modelini İzliyoruz, *Milliyet*, 22 Şubat 1984, s. 4.

346 Özal: Türkiye, Ortadoğu'nun Japonya'sı Ocak, *Milliyet*, 27 Temmuz 1984

347 Matsutani, *op.cit.*, s. 109

348 "Bizde herkes ayrı telden çalıyor", *Milliyet*, 3 Mayıs 1985

Irak, İran'a karşı sınırsız bombardıman yapacağını açıkladıktan sonra, Tahran'da paniğe kapılan Japonların Türkiye tarafından gönderilen iki THY uçağıyla ülke dışına çıkarılması, Türkiye'nin kazandığı artı puanları daha da artırdı. 20 Mart 1985 tarihli Japonya'da yayınlanan gazeteler Türkiye'nin gösterdiği yakınlığı şükranla haber vermişlerdi. Örneğin, *Nippon Keizai Gazetesi'nin* birinci sayfada verdiği haberler "*Türkiye'den kurtarıcı kanat*", "*Japonlar sevinçle ağlıyor*" başlıklarını taşıyordu.³⁴⁹

Tokyo'da önemli temaslarda bulunan Başbakan Özal, Japon İmparatoru Hiro Hito tarafından da kabul edildi. Gezi sırasında Türkiye ve Japonya, Ortadoğu bölgesinde sürmekte olan İran-Irak savaşı konusunda çözüm sağlanarak bölgede barışın tesis edilmesi için ortak çaba sarf etme kararı aldı³⁵⁰

6. Başbakan Turgut Özal'ın Çin ziyareti

Cumhurbaşkanı Evren'in gezisinden üç yıl sonra 30 Haziran 1985 tarihinde başbakan Özal, Çin Başbakanı Zao Ziyang'ın davetlisi olarak Çin'i ziyaret etti. Görüşmelerde Özal, Çin'in dünyaya açılmasının uluslar arası toplum için önemini belirtti. Çin Başbakanı Zao Ziyang da Konfüçyüs'ün Uzaktan gelen dost uğur getirir sözünü tekrar ederek Başbakan Özal'ın ziyaretinde duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Özal görüşmede yaptığı açıklamada ülkelerimiz arasında kaydedilen gelişmeler, ilişkileri her geçen gün daha da güçlendiriyor dedi. Çin Başbakanı Zao Ziyang da "*Atalarımız ünlü İpek Yolu'nu zorluklarla yılmadan beraberce aşmışlardır. Bizler de yeni dostluk köprüsünü ortaklaşa kurmak için hiçbir gayreti esirgemiyoruz*" şeklinde konuşarak

349 MATSUTANI, *op.cit.*, s.114.

350 Hayri BİRLER, "Ortadoğu Savaşına son vermek için Türkiye ve Japonya Arabulucu", *Milliyet*, 22 Mayıs 1985, s.8

Çin-Türk ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcının işaretini veriyordu.³⁵¹

Başbakan Özal, Çin ziyareti sırasında Çin Devlet Başkanı Li Xiannian ve Çin Komünist Partisi lideri Deng Xiaoping ile de görüştü. Görüşmenin ardından Başbakan Özal yaptığı basın toplantısında Türkiye ve Çin'in barışa gönül verdiğini, halkların refahı için çalıştığını söyleyerek, uluslar arası yaklaşımlar da benzerlikler bulunduğunu kaydetti. Ayrıca başbakan Özal iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin mükemmel sayılabileceğini söyleyerek bunun ekonomiye yansıtılması gerektiğini vurguladı. Başbakan Özal, iki ülkenin farklı siyasi sistemlere sahip olmasının işbirliğinin güçlendirilmesine engel oluşturmayacağını da belirtti. Ayrıca, bu ziyarette Uygur Özerk Bölgesinde Türk işadamlarının yatırım yapması konusunda Çin'in çağrısına Türk işadamlarının bölgede yapacağı temaslar sonucu cevap verilmesi de kararlaştırıldı. Ziyarette gündeme gelen İran-Irak savaşı bağlamında , Türkiye, Çin'in İran'a silah satışı konusundaki iddiaları gündeme getirmiş, Çinli yetkililer de Çin'in İran'a silah satmadığı konusunda Türkiye'ye güvence vermiştir. Deng Xiaoping de Çin basınına verdiği demeçte Başbakan Özal'ın düşüncelerini makul bulduğunu söylemiştir. ³⁵² Özal Uzakdoğu ziyareti sırasında gazetecilere bu ülkelerin ziyaret edilme amacını "*Telefonla ticaret olmaz, gidip tanışmak lazım*" diyerek aslında Türkiye'nin Uzakdoğu politikasını özetliyordu.³⁵³

351 Mehmet BARLAS, "Gezilerimle İhracata Katkım Oluyor", *Milliyet*, 1 Temmuz 1985, s. 7

352 Mehmet BARLAS, "İlk Adım, 400 milyon Dolarlık Ticaret", *Milliyet*, 3 Temmuz 1985, s. 7

353 Mehmet BARLAS, "Gezilerimle İhracata Katkım Oluyor", *Milliyet*, 1 Temmuz 1985, s. 7

7. Türk- Çin İlişkilerinde Altın Dönem

Gerek cumhurbaşkanı Evren'in, gerekse Başbakan Özal'ın şahsi gayretleriyle Türkiye'nin Uzakdoğu'da bilinirliği ve etkinliği 1980'lerde zirveye ulaşmıştır. Karşılıklı üst düzey ziyaretlerle Türkiye, Japonya, Çin ve Güney Kore uluslar arası birçok konuda işbirliği yapma, görüş alışverişinde bulunma ve karşılık faydanı sağlanması üzerine görüş birliğine varılmıştır. Her ne kadar Çin'le diplomatik ilişkiler 1970'lerde kurulsada ilişkilerin altın çağını yaşadığı dönem 1980'ler olmuştur. Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in tarihi Çin ziyaretinin hemen ardından 1983 yılı Ekiminde ise Çin Dışişleri Bakanı Wu Chuochiang Türkiye'yi ziyaret etmiş, Ziyaretinin ardından yaptığı basın toplantısında *"Çin ve Türkiye ayrı bölgelerde olmakla beraber her iki ülke de Sovyetler Birliği'nin tehdidi altındadır. Bu nedenle ülkelerimiz arasındaki ilişkiler kuvvetlendirilmeli ve Sovyet hegemonyasına karşı uyanık olunmalıdır"* şeklinde konuşarak üstü kapalı olarak Sovyetler Birliği'ne karşı Türk-Çin işbirliğini önermiştir. Ayrıca dışişleri bakanı İran-Irak Savaşıyla da yakından ilgilendiklerini, Türk-Yunan ilişkileriyle, Kıbrıs sorununun görüşmeler yoluyla çözülmesi tezini savunduklarını belirtmiştir.³⁵⁴

Çin Dışişleri Bakanının Türkiye ziyaretinin hemen ardından Çin Devlet Başkanı Li Xiannian, devlet başkanlığı görevine geldikten sonra ilk dış ziyaretlerinden birisini Türkiye'ye gerçekleştirdi. 13-18 Mart 1984 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret eden Çin devlet başkanı Türkiye ziyaret den ilk Çin Devlet başkanı unvanını aldı. Ziyaretinde iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, uluslararası politikanın önemli konuları ve Orta-doğu bölgesindeki gelişmeler görüşüldü. Ekim 1985 tarihinde ise, TBMM Başkanı Necmettin Karaduman Çin'i ziyaret etti. Temmuz 1986' da da Başbakan Cao Ziyang, Türkiye'yi ziyaret ettiler. Her iki ülke arasında kültürel alanlarda da işbirliği sürmüştür.

354 "Çin Dışişleri Bakanı: Çin ve Türkiye Sovyetlerin Tehdidi Altında", *Milliyet*, 19 Ekim 1983, s.10

Mart 1988'de Çin kültür Bakanı Wang Meng, Türkiye'yi ziyaret etmiş, Haziran 1988'de de Turizm ve Kültür Bakanı Tınaz Titiz Çin'i ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin bir sonucu olarak, Ankara-Pekin, İstanbul-Şanghay, İzmir-Tianjin, Konya-Şian, Trabzon-Ricaao, Bursa- Anşan, Mersin-Nanjing, İzmit-Cenjiang ve Yalova-Panjin şehirleri kardeş şehir ilan edilmiştir.

8. Kore Hava Yollarına Terör Saldırısı

Türkiye'nin Uzakdoğu bölgesinde artan siyasi ve ticari varlığı karşısında duyarsız kalamayan Kuzey Kore'nin hemen hemen her türlü diplomatik kanalı kullanarak Türkiye ile ilişkileri normalleştirmek istediği bir dönemde Güney Kore'den gelen üzücü bir haber Türkiye'nin Kuzey Kore'nin niyetler üzerine duyduğu kuşkuyu bir kez daha doğrulamıştır. 29 Kasım 1987 tarihinde Kore Hava Yollarına ait Abu Dabi-Bangkok seferini yapmakta olan yolcu uçağı, Birmanya'nın (Myanmar) Andaman Denizi üzerinde iken, uçakta bulunan bombaların patlaması sonucu 20 kişilik mürettebat da dahil, 115 yolcu hayatını kaybetti.³⁵⁵Havada infilak ederek düşen Kore Hava Yollarına ait uçağın Kuzey Kore tarafından sabote edildiğinin ortaya çıkması üzerine, Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Büyükelçi İnal Batu, Kuzey Koreli ajanların yaptıkları terör eylemlerini kınayarak, "*Zamanımızda sürekli tırmanma kaydederek çok ciddi bir sorun haline gelmiş bulunan uluslararası terörizm ile mücadele konusunda Türkiye'nin tutumu gayet açıktır. Türkiye, uluslararası terörizmle etkin bir mücadelenin, çifte standart taşımayan yaklaşımlarla, terörizmin istisnasız her ülkeye yönelik olduğu hususunda, uluslararası bir bilinç geliştirebildiği ve bu alanda işbirliği yapıldığı takdirde gerçekleştirebileceğine inanmakta ve bu görüşlerini uluslararası forumlarda, her zaman aktif bir biçimde savuna gelmektedir. Kuzey Kore'nin söz konusu uçağa sabotaj yaptığı açıkça kanıtlandığına göre, bu in-*

355 HEE, op.cit., s. 104.

*sanlık dışı eylemi Türkiye'nin en şiddetli bir şekilde takbih etmesi düşünülemez".*³⁵⁶

9. Atatürk Uluslararası Barış Ödülü

1989 yılı Japonya için hüzünlü bir yıl olmuştu. Zira 7 Ocak 1989 tarihinde dünya siyasetinin ve yakın tarihinin en önemli isimlerinden birisi olan Japon imparatoru Hiro Hito, hayatını kaybetti. Bir ay sonra Hiro Hito için Tokyo'da düzenlenen cenaze törenine dünya liderlerinin neredeyse büyük bir kısmı katıldı. Türkiye'yi Başbakan Özal temsil etti. İmparatorun cenaze töreni Başbakan Özal için önemli bir diplomatik fırsat da sunmuştu. Başbakan Özal, dünya liderleriyle ve Japon yetkililerle görüşme fırsatı yakaladı.³⁵⁷ Aynı yıl, Türkiye de 1989 yılı Atatürk Uluslararası Barış Ödülünün Japon Prensi Takahito Mikasa'ya verilmesi uygun bulunmuş ve yapılan bir törenle cumhurbaşkanı Kenan Evren tarafından ödülü Japon prensin özel temsilcisi Büyükelçi Takashi Songoku'ya verilmiştir. Cumhurbaşkanı Evren ödül töreninde yaptığı konuşmada Atatürk'ün önderliğinde yapılan Kurtuluş Savaşının Japonya'da da ilgi ve sempatiyle karşılandığını belirterek, ödülün asırlık kökleri olan Türk-Japon ulusları arasındaki geleneksel dostluk bağlarını daha da güçlenmesine yardımcı olacağına inandığını söylemiştir.³⁵⁸ Bir yıl sonra da Ölen Japon imparatoru Hiro Hito'nun yerine geçen oğlu Akihito'nun taç giyme töreni vesilesiyle 10 Kasım 1990 tarihinde bir kez daha Japonya'ya giden Turgut Özal bu sefer Japonya'yı cumhurbaşkanı sıfatıyla ziyaret ediyordu. Japonya'da Cumhurbaşkanı Özal dünya liderleri ve Japon yetkililerle bir araya gelerek görüşmelerde bulundu.³⁵⁹ Ayrıca Soka Üniversitesi de Cumhurbaşkanı Özal'a fahri doktora unvanı verdi. Cumhurbaşkanı

356 ibid., s. 106.

357 "Hem cenaze, hem ticaret", *Milliyet*, 23 Şubat 1989, s. 12.

358 "Atatürk Barış Ödülü Töreni", *Milliyet*, 20 Mayıs 1989.

359 "150 Lider Tokyo'da", *Milliyet*, 12 Kasım 1990, s. 14

Özal törende yaptığı konuşmada 1969 yılından beri sık sık ziyaret ettiği Japonya'da birçok şey öğrenme imkânını bulduğunu söyleyerek Türkiye'de bunların tatbik edildiğini, şimdide başkalarına öğretecek duruma gelindiğini belirtti. Özal konuşmasında Japonya ile ilişkilerin geliştirilmesi için çaba harcadığını, bunda başarılı olduğunu; ancak yeterli görmediğini ifade ederek, ileride iki ülke arasında ekonomik, sanayi, kültür, sanat ve diğer birçok alanda ilişkilerin daha da gelişeceğine inandığını söyledi.³⁶⁰

10. Muhalefet Partisi Lideri Erdal İnönü'nün Çin ziyareti

1989 yılında muhalefet partisi lideri Erdal İnönü, Çin Komünist Partisi'nin davetlisi olarak Çin'i ziyaret etti. Ziyaret sırasında Erdal İnönü, Çin Komünist Partisi lideri Zao Ziyang ile görüştü. Üst düzey Çinli yetkililerle görüşmesinde İnönü, liderlik ettiği partisi Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin Türk siyasi hayatındaki konumunu ve Türk iç politikasının o günkü durumu hakkında bilgi verdi. Ayrıca İnönü, ikili ekonomik ilişkiler ve Türkiye ile Çin'i yakından ilgilendiren dış sorunlar üzerindeki görüşlerini de açıkladı. İnönü dış politika konularında Özal hükümeti ile belirgin görüş ayrılıklarının olmadığını söyledikten sonra Türkiye'nin Kıbrıs politikasını izah etti. Çin için oldukça önemli olan Kamboçya meselesinde de Kamboçya halkının serbest seçimlerle kendi yönetimini belirleme hakkının tanınmasından yana olduğunun altını çizdi. Çin'in Batı dünyası ile ilişkilerini geliştirmeye başlamasının ardından Batılı sosyal demokrat partilerin bir birliği olan Sosyalist Enternasyonal'e yakın bir ilgi göstermeye başlamış, toplantılarına gözlemci göndermeye başlamıştır. Çin Komünist Partisi'nin Sosyal Demokrat Halkçı Parti ile ilişkilerinin de bu çerçevede geliştiği ifade

360 "Soka Üniversitesi Özal'a Fahri Doktorluk Verdi", *Milliyet*, 16 Kasım 1990

edilmiştir. Erdal İnönü'ye göre Çin'in Sosyalist Enternasyonal'e ilgisini Çin Komünist Partisi'nin de artık sosyal demokrat siyaset takip etme eğiliminde olmasından kaynaklandığını ifade etmiştir. İnönü'nün ziyareti Sovyet lider Gorbaçov'un 15 Mayıs 1989'da başlayacak tarihi Çin ziyaretinin hemen öncesine rastlamış olması oldukça önemli bir gelişmeydi. İnönü görüşmelerinde Çin-Sovyet ilişkilerinin düzelmesi yönündeki arzusunun da dile getirerek, Çin-Sovyet ilişkilerinin düzelmesinin hem dünya siyasetini hem de Türkiye'yi olumlu yönde etkileyeceğine inandığını belirtmiştir.³⁶¹

11. Kenan Evren'in Çin'i ikinci defa ziyareti

Erdal İnönü'nün ziyaretini ardından bir sürpriz ziyaret de Kenan Evrenden geldi. Kenan Evren cumhurbaşkanlığı görevinden ayrıldıktan sonra Mayıs 1990'da Çin'e yedi gün süren bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret programı gizli tutulan Evren'e Dışişleri Bakanlığından iki yetkili de eşlik etti. Ancak ziyaret öncesi bu gezi devletin zirvesinde kısa bir krize neden oldu. Cumhurbaşkanı Özal, Kenan Evren'in Çin'i ziyaret etmesine sıcak bakmamıştı.³⁶² Kenan Evren'in ziyareti sırasında yaptığı görüşmelerden edindiği izlenime göre Çin Türkiye ile ilişkilere oldukça önem veriyor ve her alanda bu ilişkileri geliştirmek istiyor. Bunun yanında Evren bir kez daha Çin'in rejimi ne olursa olsun bunun kendi içişi olduğunun altını çizerek Çinli yetkililerin içişlerine müdahale edilmesinden hoşlanmadıklarını vurguluyordu. Evren, kendi cumhurbaşkanlığı döneminde Türkiye'nin uyguladığı politikanın da bu yönde olduğunun altını çizerek, ülkelerin içişlerine karışmamak ve toprak bütünlüğüne saygı duymanın esas olduğunu, bugünkü Türk hükümetinin de bu politikayı sürdürdüğünü belirtiyordu.³⁶³

361 Yurdakul Fincancı, "İnönü'ye Çin'de Yoğun İlgi", *Milliyet*, 9 Mayıs 1989, s. 11.

362 "Evren Çin Yolcusu", *Milliyet*, 2 Mayıs 1990, s.14.

363 "Çin Türkiye'ye Çok Önem Veriyor", *Milliyet*, 12 Mayıs 1990, s. 18.

12. Soğuk Savaş Döneminde Birleşmiş Milletler’de Kore Meselesine Karşı Türkiye’nin Tutumu

Türkiye hükümeti, Birleşmiş Milletler Genel Kurul Toplantısında, Güney Kore’nin görüşünü destekleyerek, Güney ve Kuzey Kore arasındaki diyalogun sağlanması ve iki Kore’nin Birleşmiş Milletler’e üye olmasının, Kore yarımadasında gerginliği yumuşatıp dünya barışının korunmasına katkıda bulunacağı şeklindeki tutumunu destekliyordu. Eylül 1960’ta yapılan 15. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında Türkiye Dışişleri Bakanı Selim Sarper ve 26 Eylül 1962 tarihindeki 17. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu Toplantısında da Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin yaptıkları konuşmalarda, Kore meselesine değinerek, Türkiye’nin barışçıl yol ve hür seçim ile bağımsız, demokratik ve birleşen Kore’yi kurmayı amaçlayan Birleşmiş Milletler’in hedefini devamlı bir şekilde desteklediğini açıklamışlardır.³⁶⁴

1975 yılındaki 30. Birleşmiş Milletler Genel Kurulunun Siyasi Komisyonundaki oylamada, Türkiye, Kıbrıs meselesinden dolayı Üçüncü Ülke Grubunda olması nedeniyle, Komünist blok tarafından sunulan taslağa karşı çekimser oy kullandı. Ancak, Genel Kurul Toplantısında da ilk tutumunu değiştirerek ret oyu kullandı. Bunu müteakip, 1985 ve 1986 yıllarının 40. ve 41. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında Türkiye Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu, iki Kore arasında diyalogun sağlanmasının iki taraf arasında mevcut olan güvensizliği kaldırabilecek tek yol olacağını, bunun ardından 30 Eylül 1988 ve 3 Ekim 1989 tarihlerindeki 43. ve 44. BM Genel Kurulu toplantısında Dışişleri Bakanı Mesut Yılmaz da Kuzey Kore ile diyalogun sağlanmasını amaçlayan Güney Kore’nin girişimini desteklediğini, iki Kore arasında diyalog ile Kore meselesinin barışçı yollarla çözümlenmesinin, Birleşmiş Milletlere üye olunmasında yol

364 HEE, *op.cit.*, s. 50.

göstereceğini söyledi.³⁶⁵26 Eylül 1990 tarihindeki 45. Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında Dışişleri Bakanı Ali Bozer de iki Kore arasında yüksek düzeydeki görüşmelerle, Kore meselesinin barışçıl bir şekilde çözümlenebileceğini, bununla da iki Kore'nin Birleşmiş Milletler'e üye olmasını umduğunu açıklayarak Güney Kore'nin Kore yarımadasında barışı sürdürme politikasını desteklediğini vurguladı.³⁶⁶

365 ibid., s. 51.

366 ibid.,s. 52.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM

I. SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEM

1. Türkiye'nin Uzakdoğu Politikası ve Türk-Çin İlişkileri

Türkiye'nin Uzakdoğu ile ilişkileri Soğuk Savaş sonrası dönemde farklı bir aşamaya girdi. Daha önce çok yönlü diplomasi kapsamında Türkiye'nin Uzakdoğu bölgesi ile siyasi ve ekonomik açıdan oldukça iyi ilişkileri bulunmaktaydı; ancak Uzakdoğu bölgesi, iki kutuplu sistemin hakim olduğu Soğuk Savaş düzeninde uluslar arası politikayı çok fazla etkileyebilecek düzeyde değildi. Soğuk Savaş sonrası dönemde Uzakdoğu bölgesinin uluslararası sistemde daha fazla belirleyici bir rol üstlenmesi, Türkiye'de de Uzakdoğu'ya yönelik ilgi ve politikalarda değişiklik olmasına neden oldu. Soğuk Savaş döneminin son on yılını oluşturan 1980'ler Türkiye'de siyasi çalkantıların da yaşandığı bir dönem oldu. Türkiye'nin iki komşusu İran ve Irak arasında yaşanan savaş Türkiye'nin dikkatinin ve ilgisinin ağırlıklı olarak Ortadoğu bölgesine çevirmesine neden olmuştu; her ne kadar 1980'lerde o dönemin devlet adamları Kenan Evren ve Turgut Özal'ın Uzakdoğu ile ilişkileri geliştirmeye gayret etmiş olsa da Türkiye'nin dış politikasında çok fazla bir etki yapmamıştır. Japonya modelini gündeme getiren dönemin Başbakanı Özal, Uzakdoğu'nun kalkınma modeline ilgi duysa da 1987'de

AET üyeliğini yeniden canlandırmaktan geri durmadı. 1980 askeri müdahalesinin ardından duraklayan Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyelik süreci 14 Nisan 1987'de Türkiye'nin tam üye olmak için başvurmasıyla yeniden işlemeye başladı. Böylece Türkiye'nin Batı merkezli dış politika rotası bir kez daha teyit edilmiş oldu.

2 Ağustos 1990 tarihinde Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine dünya kamuoyunun dikkati bir kez daha Ortadoğu bölgesi üzerine yoğunlaştı. Ortaya çıkan kriz 1991'de Körfez Savaşıyla sonuçlandı. Türkiye'nin yanı başında yaşanan savaş, ister istemez Türkiye'yi de etkiledi. Türkiye, Körfez Savaşında ABD önderliğindeki koalisyon güçlerine tam destek verdi. Bu destek dönemin cumhurbaşkanı Özal'ın "bir koyup üç alacağız" sözüyle tarihe geçti. Savaşla beraber Sovyetler Birliği dağılma sürecine girerek Soğuk Savaş da sona erdi. 1990'larda Orta, Doğu Avrupa'da ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanmış eski Sovyet cumhuriyetleri ortaya çıkmıştı. Aynı zamanda Filistin konusunda da bir takım gelişmeler yaşanıyordu. Uzun süreden beri Soğuk Savaş'ın kendi dinamikleri içerisinde varlığını sürdüren ve bir takım kronik dış politika sorunları ile dış politikasını devam ettirmeye çalışan Türkiye'nin bir anda uluslararası sistemdeki ani ve köklü değişikliklerle karşılaşması Türk dış politikası için yeni bir ufuk açtığı kadar statükocu yapısı nedeniyle politika geliştirmede zorlanmasına neden oldu. Özellikle, Balkanlarda ve Orta Asya'da bağımsızlığını kazanan devletlerle Türkiye tarihten gelen ortak bir takım paydalar nedeniyle daha yakın ilişkiler kurdu. Orta Asya devletlerini tanıyan ilk ülkelerden birisi oldu. Yeni dönemde bir zamanlar marjinal "Turancılar" ve daha sonraları da "romantik milliyetçilerin" sıkça bahsettiği "Dış Türkler" fenomeni Türk dış politikasının da gündemine resmen girmiş oldu. Böylece, Türkiye, Balkanlar, Kafkaslar ve Orta Asya bölgesini yeni ilgi ve etki sahası içerisine aldı.

1990'ların ilk yarısı, açıkçası Türkiye'nin özellikle Ortadoğu ve Orta Asya bölgesinde oldukça etkin olduğu bir dönem olmuştur. Özellikle gerek söylem, gerekse kurumsal açıdan Türkiye'nin Orta Asya politikası oldukça dikkat çekmiştir. Yeni bağımsızlığını kazanmış bu devletlerle siyasi, kültürel, ticari ve eğitim alanlarında önemli ilişkiler kuruldu. Osmanlı döneminden bugüne Türkiye ilk defa Asya bölgesi ile bu derece yakın ilişkiler kurmuştu. Türkiye'nin Orta Asya bölgesindeki faaliyetleri ABD tarafından da desteklendi; özellikle Washington yönetimi tarafından bölgede bağımsızlıklarını kazanmış ülkelerin Batı modelini benimsemelerinde Türkiye önemli bir örnek model olarak görüldü. Bu dönemde Türkiye'nin Orta Asya'da giderek artan etkisi Çin'i rahatsız etti. 1980'ler boyunca altın çağını yaşayan Türk-Çin ilişkileri, işbirliği sürecinden rekabet sürecine girdi. Çin'in rahatsız olmasının iki önemli nedeni bulunmaktaydı: birincisi hem yanı başındaki Orta Asya devletlerinin bağımsızlığını kazanması ve bu bağımsızlık rüzgârının Uygur Özerk Bölgesini etkilemesi ihtimalinden kaynaklanan korkuydu. Özellikle Uygur Özerk Bölgesi'nin Orta Asya'ya bitişik olması ve Çin'in kendisini bir Avrasya ülkesi olarak değerlendirmesine meşru zemin sağlıyordu. Ayrıca, Tarım Havzasında keşfedilen zengin enerji kaynağı da Çin'in bölgeye verdiği önemi gösterir nitelikteydi. Ayrıca, 1990'larla birlikte Uygur Özerk Bölgesi Çin'in petrol boru hattı ve demiryolları aracılığıyla dışarıdan ithal edeceği petrol ve doğal gazın dağıtım terminali olarak planlanmıştı. İşte, bu nedenle Türkiye'nin bölgedeki varlığını Pekin yönetimi "Pan-Türkizm" kapsamında değerlendiriyordu. Diğer ikinci bir neden de 1994 yılından itibaren büyüyen ekonomisi nedeniyle enerji ihtiyacını kendi kaynaklarıyla karşılayamayan Pekin yönetimi, ihtiyaç duyduğu enerjiyi Ortadoğu bölgesinden almaya başlamasıydı; ancak Körfez savaşıdan sonra gerek Basra Körfezinde ve gerekse Hint Okyanusunda giderek artan Amerikan askerî varlığı Çin için bir ulusal güvenlik sorunu haline geldi.

Bu nedenle yürürlüğe koyduğu alternatif enerji kaynakları oluşturma stratejisi kapsamında zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip Orta Asya ve Hazar bölgesini yakın takibe alarak bölge dışı ülkelerin (Türkiye ve ABD) bu bölgelerle ilgilenmelerine sıcak bakmadı.

Çin bu korkulara sahipken Türkiye’de resmi çevrelerin söylemleri de aslında Çin’in bu endişelerini destekler nitelikteydi, 1990’ların ilk yıllarında Türkiye’deki en önemli söylem *“Adriyatik’ten Çin Seddi’ne Büyük Türk Dünyası”* ifadesiydi. Bu ifade nerdeyse Soğuk Savaş sonrası Türk dış politikasının adeta bir ilkesi haline gelmişti. Özellikle 1990’lar boyunca Türkiye’de siyasetçiler Orta Asya Türk cumhuriyetlerine ayrı bir sempati duymuşlar ve ülke içi politikada kullanmışlardı. Bu nedenle bu dönemde hemen hemen iktidara gelen her parti için Orta Asya önemli bir dış politika başlığı olmuştu. Bu bağlamda, Başbakan Demirel de Orta Asya Türk cumhuriyetlerine destek bulmak için Aralık 1992 tarihinde Singapur ve Japonya’yı kapsayan bir Uzakdoğu turuna çıktı. Özellikle Japonya ziyareti Demirel için ayrı bir önem taşıyordu. Demirel’in Japonya ziyaretine Orta Asya ve Kürt sorunu damgasını vurdu. Orta Asya bölgesinde Japonya’ya beraber işbirliği yapma çağrısında bulunduğu konuşmasında Demirel,

Türkiye bir modeldir. Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra aynı dine, aynı dile, aynı kültüre sahip olduğumuz, aynı kökenden geldiğimiz bağımsız cumhuriyetler ortaya çıktı. Bu özellikler, bizim bu cumhuriyetlerle daha yakından ilgilenmemizi gerektiriyor. Türkiye, İslam ülkeleri arasında demokratik, laik ve insan haklarına dayalı, serbest piyasa ekonomisini uygulayan hemen hemen tek ülkedir. İran ve Cezayir’deki şeriat yönetimi ayrı bir yoldur. Doğru olan Türkiye’nin demokratik ve laik modelidir. Avrasya cumhuriyetleri de bu modele yönelmişlerdir. Uzun süren komünist rejimden demokratik rejime Marksist ekonomiden serbest ekonomiye geçmeleri zordur. Yardıma ihtiyaçları var. Teknolojiye ihtiyaçları var.

Sermayeye ihtiyaçları var. Türkiye, saydığım özellikleri nedeniyle bu ülkelere en yakın ülkedir. Türkiye, Japonya için sadece bir Pazar değildir. Komşuları ile birlikte bir milyarlık bir büyük pazardır.³⁶⁷

diyerek Uzakdoğu ülkelerine Türk Dünyasına giden yolun Türkiye'den geçtiği mesajını verdi.

Japon hükümeti, bu çağrıya olumlu yanıt vererek, tüm Orta Asya ülkelerinin OECD'nin Kalkınma Yardımı Komitesi (DAC) listesine alınmaları için 1992'de teklifte bulunmuş, Kalkınma Yardımı Komitesi'nde üye ülkelerle ilişki kurarak bu teklifin gerçekleştirilmesi konusunda yoğun çaba harcamıştır. Böylece Japon Hükümeti inisiyatifi ve Türk Hükümetinin desteği neticesinde Orta Asya ülkelerinin 1 Ocak 1993'te OECD'nin Kalkınma Yardımı Komitesi listesine alınması sağlanmıştır. Buna paralel olarak 1993 yılından itibaren Japon Hükümeti, Orta Asya'daki ülkelere büyük ölçüde yardım yapmaya başlamıştır.³⁶⁸ Japon Hükümeti, 1993 yılında Ankara'da bir JICA (Japon International Cooperation Agency (Japon Uluslararası İşbirliği Ajansı) ofisi açma kararı almıştır. JICA, Japon Hükümetinin bir dış organı olup, Türkiye'deki TİKA (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) gibi ekonomik ve teknik işbirliğini yerine getirmektedir. Böylece Ankara'yı üs olarak kullanacak olan JICA; TİKA ile işbirliği yaparak Türkiye Cumhuriyetlerindeki çeşitli projelerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunmayı hedeflemiştir.³⁶⁹

Başbakan Demirel'in Uzakdoğu ziyaretiyle aynı yıl Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'i kabulü sırasında yaptığı konuşmada Sovyetler yönetimindeki Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını ilan ettiğini, sıranın Doğu Türkistan'a geldiğini söyleyerek arzusunun Türk halkının eski ata yurdunun bağımsız bir devlet haline gelmesi olduğunu

367 "Demirel'e Tokyo'da Kürt Sorgusu", *Milliyet*, 4 Aralık 1992, s. 15.

368 MATSUTANI, *op.cit.*, s. 169.

369 *ibid.*, s. 170.

açıklaması, devletin en üst düzeyinden Doğu Türkistan'a verilen bu destek Çin'de soğuk duş etkisi yaratmıştır.³⁷⁰ Zira Çin, Soğuk Savaş sonrası ulusal güvenliği ile ilgili yayınladığı Beyaz Evraklarda bir numaralı ulusal güvenlik tehdidi olarak toprak bütünlüğüne ve egemenliğine karşı yapılacak girişimler gösterilmekteydi. 17 Kasım 1992'de Çin Komünist Partisi'nin resmi yayın organı olarak adlandırılan Renmin Ribao (Halkın Günü) gazetesi uzun bir makale yayınlayarak, Cumhurbaşkanı Özal, Başbakan Demirel ve öteki Türkyetkililerin zaman zaman Türk halkının anavatanını tanımlarken Çin Seddi'nden Balkan sınırlarına kadar yayılan bir coğrafyadan bahsetmesinin artık resmi Türk politikası haline geldiğini, ayrıca Uygur lider İsa Yusuf Alptekin'e şu anda İstanbul'da sürgünde cumhurbaşkanı olarak yaşayan Doğu Türkistan eski genel sekreteri olarak muamele edildiğini iddia etmiştir. Makale, Alptekin'i Çin anavatanını bölmeye yönelik bölücü örgüt lideri ve tüm ayrılıkçı faaliyetleri bir şemsiye altında toplamaya çalışmakla suçlamıştır. Renmin Ribao, Çin'in Alptekin'in faaliyetlerini yakından takip ettiğini belirterek, eğer Türkiye ayrılıkçıları barındırma politikasında ısrar ederse, Çin de kendisini savunmak için adımlar atmaya mecbur kalabilir şeklinde Türkiye'ye açıkça gözdağı vermiştir.³⁷¹

Türkiye'nin Türk Dünyası politikasına ilişkin kurumsal adımlar da gelmeye başladı. Ankara, Orta Asya ile ilişkilerini düzenlemek için 24 Ocak 1992 tarihinde Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığını (TİKA) kurdu.³⁷² Ardından da 1993

370 "İsa Yusuf Alptekin Recieved by Turkish president", **Eastern Turkestan Information Bulletin** Cilt. 2 ,No. 2 Mart1992, http://caccp.freedomsherald.org/et/etib/etib2_2.html

371 "Turkey's Turkic Policy Criticized", **Eastern Turkestan Information Bulletin**, Cilt. 2, No.6, Aralık 1992, http://caccp.freedomsherald.org/et/etib/etib2_6.html

372 Kuruluş yasasına göre TİKA, Türk dilinin konuşulduğu ülkeler ve Türkiye'ye komşu ülkeler olmak üzere, gelişme yolundaki ülkelerin kalkınmalarına yardımcı olmak, bu ülkelerle; ekonomik, ticari, teknik, sosyal, kültürel, eğitim alanlarında işbirliğini projeler ve programlar aracılığı ile geliştirmek amacıyla kurulmuştur.

yılında Türk Devlet Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği kurultayı toplandı. Kurultay'da bir konuşma yapan Başbakan Demirel, *"Adriyatik'ten Çin Seddi'ne yeni bir kıta ortaya çıktı. Bu kıtanın adı Avrasya, bunun manası da Türk Dünyasıdır"* ifadesini kullandı.³⁷³ Konuşmasının devamında Başbakan Demirel isim vermeden Çin'in endişelerini de, Türk Birliği'nin husumetle hareket etmeyeceğini, dünya barışının hizmetinde olacağını belirterek, bir Çin atasözü olan *"komşuna karşı düşmanlığın varsa bir mezar kendine, bir mezar da komşuna kaz"* ifadesini hatırlatarak böyle bir husumetin iki ülkeye de zarar vereceği mesajını vererek gidermeye çalıştı.³⁷⁴ Soğuk Savaş sonrası dönemin en hararetli günlerinde Türk-Çin ilişkilerinin geldiği durum çok iç açıcı olmasa da Türkiye'den üst düzey ziyaretler devam etmiştir. 1993 yılında, Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve Savunma Bakanı Nevzat Ayaz'ın savunma konularını görüşmek üzere Çin'i ziyaretleri esnasında, Çin parlamentosu daimi komitesi başkanı Çiao Şi ile bir araya gelerek güvenlik konularını görüşerek Türkiye'nin Uzakdoğu ile ilişkilerinde önemli bir başlık olan savunma alanında işbirliği süreci de böylelikle başlamış oldu. Türkiye'nin bu performansı, daha sonra Çin ve Rusya'nın 1996'da Şanghay Beşlisi mekanizmasını kurmalarının en büyük nedenlerinden birisi oldu.³⁷⁵

373 Barçın YİLANÇ ve Hikmet YILDIZ, Antalya'da Türk Kurultayı, Milliyet, 22 Mart 1993, s. 15.

374 ibid., s. 15.

375 Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımının etkisinin belki de en güzel tasviri Marshall INGVERSON, *"The Turks are coming, Russians cry in their ex-empire"* başlıklı makalesiyle 26 Ekim 1995 tarihli Christian Science Monitor gazetesinde yapmıştır, [http://www.csmonitor.com/1995/0926/26013.html]. Ayrıca bkz. Shirin HUNTER, "Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years After Independence." *Journal of Southeast European & Black Sea Studies*, Cilt. 1, Sayı.2, Mayıs 2001, ss. 1-16, ve Cengiz ÇANDAR, C. & Graham FULLER, "Grand Geopolitics for a New Turkey." *Mediterranean Quarterly*, Cilt. 12, Sayı. 1, Kış 2001, ss.22-39. ve İdil TUNÇER, "The Security Policies of the Russian Federation: The "Near Abroad" and Turkey," *Turkish Studies*, Sonbahar 2000, Cilt. 1, Sayı.2, ss.95-113.

2. Soğuk Savaş Sonrası İlişkilerin Geliştirilmesi ve Cumhurbaşkanı Demirel'in Çin Ziyareti

1993 yılında, Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve Savunma Bakanı Nevzat Ayaz'ın savunma konularını görüşmek üzere Çin'i ziyaretleri esnasında, Çin parlamentosu daimi komitesi başkanı Çiao Şi ile bir araya gelerek güvenlik konularını görüştüler. 1995 yılında ise, Süleyman Demirel Pekin'i ziyaret eden ikinci Cumhurbaşkanı oldu. Ziyaretinde Çin'in önemli tarihi yerlerini de gezme fırsatı bulan Cumhurbaşkanı Demirel, gezisinin ardından Çin devlet başkanı Jiang Zemin ile yapılan görüşmede Yangtze Nehri üzerinde yapımı planlanan üç baraj konusu da gündeme geldi. Görüşmelerde bu projenin GAP'a benzediğini vurgulayan Demirel'in elektrik mühendisi olan Çinli meslektaşına kendisinin de su mühendisi olduğunu anımsatarak, Türkiye'nin projede yer almasını istediğini ilettiği öğrenildi. Yangtze Nehri üzerindeki barajların 87 milyar kilovat saat enerji üretmesinin planlandığı bu rakamın Demirel'i heyecanlandığı kaydedildi. Bu üç barajın inşaat bedeli uluslararası ihalelerde yaklaşık 1 milyar dolar olarak tahmin ediliyor. İki ülke Cumhurbaşkanı ve dışişleri bakanları arasında yapılan görüşmelerde bölgesel ve ekonomik işbirliğinin yanı sıra Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi olan Çin'in Türkiye'yi ilgilendiren konulardaki rolü de ele alındı. Dışişleri Bakanı İnönü'nün Çinli meslektaş ve Demirel'in Cumhurbaşkanı Jiang Zemin ile yaptığı görüşmelerde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi Çin'den başta Kıbrıs, Bosna Hersek ve Azerbaycan olmak üzere Türkiye'yi yakından ilgilendiren konularda destek istediler.³⁷⁶

376 Serpil ÇEVİKCAN ve Ümit BEKTAŞ, "Demirel Yasak Kenti Gezdi", *Milliyet*, 24 Mayıs 1995, s.13

3. Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in Çin Ziyareti

Bu dönmede, Çin'e diğer önemli bir ziyaret de Şubat 1998'de dışişleri bakanı İsmail Cem tarafından yapıldı. Çin ziyaretinde Dışişleri Bakanı İsmail Cem'in görüşmelerinde o dönemde yaşanan Irak krizi birinci gündem maddesini oluşturmaya devam ediyordu. Hükümetin benimsediği Irak politikası çerçevesinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Daimi üyelerinden Fransa ve Rusya ile yürütülen temaslara Çin de destek veriyordu. Çin'in bu konudaki yaklaşımı ile Türkiye'nin yaklaşımı arasında paralellikler bulunduğunu belirten Dışişleri yetkilileri Çin ile kurduğumuz diyalogla Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi nezdindeki halka tamamlandı değerlendirmesinde bulunuyorlardı. Ziyaret kapsamında Çin Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Qian Qichen ile biraraya gelen İsmail Cem, birçok konuda ilk ağızdan bilgi alışverişinde bulundu. Görüşmede, Irak krizi ile ilgili olarak yakın temas kurulmasına karar verilirken, iki ülkenin de son ana kadar diplomasiden yana tavırlarını korumaları konusunda bir uzlaşma ortamı oluştu. Bağdat'ın Birleşmiş Milletler denetimine izin vermesi konusunda hemfikir olan iki ülke dışişleri bakanları Birleşmiş Milletler nezdinde ki daimi temsilcilerini yakın sürekli diyalogla bulunmakla görevlendirdiler. Gerek Çin, gerekse Türkiye'nin Irak'a olası bir operasyonun sivil kaybına neden olacağı ve sorunu çözmeyecek ne düşündüklerini belirtirken Irak konusunda oluşturulan diyalog ortamının diğer alanlarda da oluşturulacak iş birliği konusunda umut verici olduğu kaydettiler. Öte yandan Dışişleri Bakanı Cem temaları sırasında Çin'in Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi daimi üyesi olması nedeniyle Çinli meslektaşına Kıbrıs konusunda bilgi verip Türk tezini ilk ağızdan aktardı ve destek istedi. O günlerde Yunanistan'a verilen ancak Atina tarafından soğuk karşılanan önerilerin tam metni de Çin dışişleri bakanlığına iletildi.³⁷⁷

377 Güven ÖZALP, "Çin'den Tam Destek", *Milliyet*, 17 Şubat 1998, s. 19

4. Bülent Ecevit'in Çin ziyareti ve Türk-Çin ilişkilerinde stratejik dönüşüm

1990'ların sonuna doğru Çin'in dünya politikasında giderek yükselişine paralel olarak Türkiye'nin de gündemine girmişti. 1997 Avrupa Birliği Lüksemburg zirvesinden umduğunu bulamayan Türkiye yönünü Doğu'ya çevirmeye başladı. Bu bağlamda, Haziran 1998 tarihinde, Başbakan Yardımcısı Bülent Ecevit, Pekin'i ziyaret etti. Ziyareti esnasında, Çin Devlet Başkanı Ecevit'e Türkiye'de, Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan Uygurlar lehine yapılan gösterilerden Çin yönetiminin rahatsız olduğunu belirterek, bu konu siyasi sorun olmaya devam ederse, tavırlarının sertleşebileceğini söyleyerek, üstü kapalı olarak Türkiye'yi hem uyardı hem de gözdağı verdi. Ecevit ise, Türkiye'de rejimin gereği bu gibi gösterilere bir ölçünün ötesinde engel olunamayacağını söyleyerek, bunu gözlerinde büyütmemeleri gerektiğini, Türk halkı ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin Çin'in bütünlüğüne çok büyük önem verdiğini belirtti. Bu arada Ecevit, bir gazetecinin "Türkiye, yönünü Doğu'ya mı çevirdi?" sorusuna şu cevabı verdi: *"Türkiye için dünya, Avrupa'dan ibaret değildir. Türkiye ve Türk halkı, Asya'daki kendi köklerini yeniden keşfetme sürecine girmiştir"* diyerek, 1997 AB Lüksemburg Zirvesinde umduğunu bulamayan Türkiye'nin yakında bir Asya açılımı gerçekleştireceğinin sinyalini vermiştir.³⁷⁸

5. Başbakanlığın Gizli Genelgesi

30 Haziran 1998 tarihinde, Mesut Yılmaz'ın, başbakan olmasıyla, Türk-Çin ilişkilerinde de yeni bir dönem başladı. Başbakanlık, Türkiye ile Çin arasında ciddi sorun yaratan Sincan Uygur Özerk Bölgesi ile ilgili Başbakan Mesut Yılmaz imzalı gizli bir genelge yayınladı. Genelgede, bu bölgenin Çin'in toprak bütünlüğü içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret edilerek, Doğu

378 "Türkiye'ye Türkistan Uyarısı," *Radikal Gazetesi*, 2 Haziran 1998

Türkistan adına Türkiye’de faaliyet gösteren vakıf ve derneklerin toplantılarına herhangi bir Bakan veya devlet görevlisinin kesinlikle katılmaması istendi. Mesut Yılmaz’ın Başbakanlığı döneminde devletin tüm birimlerine gönderilen genelgede, iki ülke arasında hassas noktayı oluşturan Sincan Uygur Özerk Bölgesinden gelen vatandaşların Türkiye’de kurduğu Doğu Türkistan Vakfı ve Doğu Türkistan Göçmen Derneklerinin bazı faaliyetlerinin Çin Hükümeti nezdinde ciddi rahatsızlık yarattığı belirtildi.³⁷⁹

Uygurlar hakkında Başbakanlığın 23.12.1998 tarih 1998/36 sayılı “gizli” genelgesi şu hususları içeriyordu:

- * Gösterilere bakanlar katılmasın Çin bayrakları yakılmasın
- * Türkiye Çin Halk Cumhuriyeti’ni (ÇHC), Çin’in tek hukukî temsilcisi olarak 5 Ağustos 1971’de tanımıştır. Şincan-Uygur Özerk Bölgesi’nden göç ederek Türkiye’ye yerleşen soydaşlarımızın faaliyetleri Türkiye ile ÇHC siyasi ilişkilerinde hassas bir noktayı oluşturmaktadır.

* Doğu Türkistan vakıf ve derneklerinin faaliyetlerinin yasal sınırlar içinde kalması önem arz etmektedir.

* BM Güvenlik Konseyi’nin 5 daimi üyesinden biri olan ve 1 milyar nüfusu ve rekor düzeydeki kalkınma hızıyla Türkiye için büyük bir potansiyel pazar teşkil eden ÇHC ile siyasî ve ekonomik ilişkilerimiz son yıllarda hızlı bir gelişme göstermektedir.

* Anılan vakıf ve derneklerce düzenlenecek toplantılara bakanlarımız dahil kamu görevlilerimizin katılmamaları ve kutlama mesajları göndermemeleri...

* Toplantılarda Doğu Türkistan bayrağı ve ÇHC’ni rencide eden pankartlar kullanılmaması.

* Çin misyonları önünde Çin bayrağının yakılmasının ve Çin’i rencide edici pankartların kullanılmasının engellenmesi.

379 “Başbakanlıktan gizli Doğu Türkistan genelgesi,” *Hürriyet gazetesi* , 4 Şubat 1999

Yukarıda belirtilen hususlara uyulması hususunda bilgilerinizi ve gereğini rica ederim.³⁸⁰

Mesut YILMAZ

Başbakan

6. Yugoslavya Krizi ve NATO Operasyonu

Ecevit'in ziyaretinden bir yıl sonra 5 Nisan 1999 tarihinde, Çin Parlamentosu Başkanı Li Peng, Ankara'yı ziyaret etti. Meslektaşı Hikmet Çetin'le görüşmesinde ayrılıkçı hareketlerle mücadelede Türkiye'yle paralel politikaları benimsediklerini ifade ederek, Yugoslavya'da sürmekte olan NATO tarafından düzenlenen ve Türkiye'nin de iştirak ettiği hava harekâtının bir an önce sona erdirilmesini istedi. Hikmet Çetin ise, Yugoslavya krizinin İkinci Dünya Savaşından sonra dünyanın yaşadığı en büyük kriz olduğunu belirterek, Türkiye'nin krizin barışçıl yollardan çözülmesini desteklediğini söyledi.³⁸¹ Bu arada, Li'nin İstanbul'a yaptığı gezi esnasında Uygur Özerk Bölgesi'nin bağımsızlığı için gösteri yapmak isteyen bir gruba izin verilmesi dikkat çekti. Li Peng, Ankara'da temaslarına başlarken, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Atilla Ateş de resmi bir ziyaret için Pekin'e gitmişti.³⁸²

Bütün bu ziyaret diplomasisi ardından esas ziyaret olan Çin Devlet Başkanının ziyareti gündeme gelmiştir. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin ziyaret öncesi oldukça sıcak mesajlar göndermiştir. Ziyaret öncesi, İlter Türkmen'e verdiği yazılı beyanatta Jiang, *"Türkiye'nin şimdiye kadar gerek uluslararası, gerekse bölgesel alanda Atatürk'ün "Yurtta Sulh Dünyada Sulh" politikası*

380 Mert İnan, "Mesut Yılmaz hükümeti Çin genelgesi çıkarmış", *Gazete Vatan*, 10 Temmuz 2009, [http://www.gazetevatan.com/mesut-yilmaz-hukumeti-cin-genelgesi-cikarmis-247992-gundem/]

381 "Li Peng in Ankara for Talks with Turkish Leaders," *People's Daily*, 6 Nisan 1999.

382 "Çin'le Yeni Dönem," *Hürriyet Gazetesi*, 5 Nisan 1999

çerçevesinde oynadığı olumlu rolü takdir ediyoruz. Türkiye ile Çin arasında dostane işbirliğinin gelişmesi sadece iki ülkenin değil, fakat bölgesel barış ve istikrarın yararına olur. 21'inci asırda uzun vadeli bir dostane işbirliği için Türkiye ile birlikte her türlü çabayı harcamaya hazırız" şeklinde ifade etmiştir.³⁸³

Aynı şekilde, Cumhurbaşkanı Demirel de ziyaret öncesi İngilizce yayın yapan Çin'in China Daily gazetesine verdiği mülakatta, Türkiye-Çin ilişkilerinin en iyi Asya'ya yarayacağını söyleyerek, Çin ve Türkiye'nin birlikte çalışmaları durumunda Asya'nın iki ucunda barışın ve yaşam koşullarının geliştirilebileceğini ifade etmiş, iki tarafın sınır ötesi terörizm, uyuşturucu kaçakçılığı ve örgütlü suçlara karşı ortak mücadele edeceklerini de belirtmiştir. Cumhurbaşkanı Demirel, ticari ve kültürel temasların geliştirilmesi için tarihi İpek Yolunun yeniden açılmasını da önermiştir.³⁸⁴

Başbakanlığın gizli genelgesiyle Uygur gruplarının toplantılarına resmi katılımların yasaklanması ve 2000 yılında, İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Pekin'i ziyaret etmesi ve burada **Sınır Aşan Suçlarla Mücadelede İşbirliği Anlaşması** imzalaması Çin liderlerini bir ölçüde rahatlatmıştır. İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın imzalamış olduğu anlaşma şu hususları içermektedir:

Türkiye Cumhuriyeti ve Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki dostluk ilişkilerini pekiştirmek ve geliştirmek, her iki ülkenin barış, refah ve istikrarını arttırmak, iki tarafın kamu güvenliği ve polis makamları arasındaki dostane işbirliğini kuvvetlendirmek amacıyla ve egemenlik, eşitlik ve menfaatlerine karşılıklı saygı esasına dayanarak aşağıdaki hususlarda anlaşmışlardır:

383 İlter TÜRKMEN, "Türkiye ve Çin," *Hürriyet Gazetesi*, 21 Mart 2000

384 "Türk-Çin Dostluğu Asya'nın Çıkarına," *Anadolu Ajansı*, 19 Nisan 2000

MADDE 1

Taraflar, aşağıdaki hususlarda bilgi mübadelesi yapacaklardır:

1. Uyuşturucu ve psikotrop maddelerin kaçakçılığı, her türlü kaçakçılık, kalpazanlık ve belge sahteciliği ile uluslararası ekonomik suçlar dahil uluslararası suçlar;
2. Taraflardan her birinin suçu önleme ve suçla mücadeledeki mevzuatı;
3. Uluslararası terör eylemleri;
4. Diğer Tarafın devlet güvenliğini, belli başlı çıkarlarını ve bütünlüğünü tehlikeye düşüren suç işleyen her bir Taraf vatandaşları;
5. Tarafların, diğer Taraf ülkede kanun dışı saldırıya maruz kalan vatandaşları;
6. Her iki Tarafı ilgilendiren diğer bilgiler.

MADDE 2

Taraflar, kendi ülkelerinde mevcut yasalar ve ilgili uluslararası anlaşmalara uygun olarak aşağıda belirtilen suçların önlenmesinde ve bu suçlarla mücadelede karşılıklı olarak işbirliğinde bulunacaklardır:

1. Uluslararası terör eylemleri;
2. Silah, mühimmat, patlayıcı ve radyoaktif maddelerin kaçakçılığı;
3. Uyuşturucu ve psikotrop maddelerin kaçakçılığı;
4. Kaçakçılık;
5. Diğer Taraf'a yönelik organize suçlar;
6. Para, doküman ve kıymetli evrakların sahteciliği ve kaçakçılığı;
7. Uluslararası ekonomik dolandırıcılık;
8. Karapara aklama suçu;

9. Kültürel veya tarihi kalıntılar ve değerli minerallerin kaçakçılığı ve hırsızlığı;
10. Uluslararası insan kaçakçılığı;
11. Yasal olmayan sınır geçişleri.

MADDE 3

Taraflar, aşağıdaki mesleki alanlarda deneyimlerini teati edeceklerdir:

1. Suçların önlenmesi, bastırılması ve soruşturulması;
2. Suçlarla mücadeleye ve sosyal düzeni korumaya yönelik karşı tedbirler ve teknik metotlar;
3. Devlet büyüklerinin korunması;
4. Ateşli silahlar, patlayıcılar ve hususi ticarette kamu güvenliği kontrolü;
5. Yabancıların giriş ve çıkış kontrolü ve idaresi;
6. İktisadi, kültürel, bilimsel ve teknolojik kuruluşların iç güvenlikleri;
7. Karayolu trafiği, demiryolu, liman ve denizcilik ile sivil havacılık ulaşımının güvenlik idaresi;
8. Kanun ve yönetmelikler ile polisin teşrii yapısının formüle edilmesi ve bunların uygulanması;
9. Eğitim ve öğretim yoluyla polis kuvvetlerinin geliştirilmesi;
10. Bilgi ve verinin analizi ve araştırılması;
11. Çekirdek genel kolluk kuvvetleri birimleri.

MADDE 4

Taraflar; kalkınma, polis teknolojisi, materyal ve ekipmanların ortak üretimi ve tedarikinin yanında, bilimsel araştırma ve teknoloji mübadelesi alanlarında da işbirliği yapacaklardır.

MADDE 5

Taraflar, Türkiye İnterpol Milli Merkez Bürosu ve Çin İnterpol Milli Merkez Bürosu arasında işbirliğini güçlendireceklerdir.

Taraflar, ilgili birim yetkililerinin isim, unvan ve telefon numaralarını teati edecekler ve İnterpol üzerinden gerçekleştiren haberleşmeyi güçlendireceklerdir.

MADDE 6

1. Taraflar, kendi ülkelerinin ulusal yasaları dahilinde, bu Anlaşmanın 2. Maddesinin içerdiği suçların önlenmesi ve bunlarla mücadelede birlikte çalışacaklar ve tedbirler alacaklar, kendi yetkileri dahilinde suçlu ve şüphelilerin soruşturulması, araştırılması ve tutuklanması işlemlerini organize edecekler, suçlu ve şüphelilerin kimlikleri ile olayların detayları hakkında diğer Tarafı bilgilendireceklerdir.

2. Bu Anlaşmanın ilgili Maddelerindeki hususlarda Taraflar arasındaki işbirliğinin yerine getirilmesindeki usul, tarih çizelgesi ve detaylar, Tarafların ilgili makamlarınca müzakere ve tespit edilecektir.

MADDE 7

Taraflardan her biri, diğer Tarafın diplomatik kurumlarına ve personeline azami güvenlik sağlayacaklardır.

MADDE 8

Taraflardan birinin, sağlamış olduğu bilgi ve dokümanların gizliliği hususundaki talebi halinde, diğer Taraf bu talebe uyarak gerekli tüm tedbirleri alacaktır.

Taraflardan hiçbirisi, bu Anlaşmaya uygun olarak sağlanan hiçbir bilgi, belge ya da teknik vasıtaları, sağlayan Tarafın yazılı rızası alınmadıkça bir Üçüncü Tarafa vermeyecektir.

MADDE 9

Taraflarca önceden aksi belirtilmedikçe, bu Anlaşma uyarınca diğer Taraf ülkeye gönderilen heyetin uluslararası ulaşım masrafları gönderen tarafça, ülke içi masraflar ise kabul eden Tarafça karşılanacaktır.

MADDE 10

Taraflar; bu Anlaşmanın uygulanması konusunda bilgi teatisi ve gelecekteki işbirliği planlarının müzakeresi hususlarında, iki yılda bir münavebeli olarak, Pekin ve Ankara'da bir araya geleceklerdir.

MADDE 11

Taraflarca mutabık kalındığı takdirde, bu Anlaşma'da değişiklikler ve ilaveler yapılabilir.

MADDE 12

Bu Anlaşma, Tarafların bu amaçla planlanan ulusal prosedürlerini yerine getirdiklerini birbirlerine bildirdikleri tarihi müteakip yürürlüğe girecektir.

Bu Anlaşma imzalanması üzerine bir yıllık süre ile gün kararlaştırılmadan yürürlükte kalacak ve Taraflardan birinin Anlaşmanın sona erdirilmesi için diğerine Anlaşmanın sona ermesinden en az altı ay önce yazılı olarak ihbarda bulunmaması halinde birer yıllık sürelerle otomatik olarak yenilenecektir.

Bu Anlaşma, Türkçe, Çince ve İngilizce dillerinde ikişer suret halinde 14 Şubat 2000 tarihinde Pekin'de imza edilmiştir. Tüm metinler aynı derecede geçerlidir. Yorumlamada herhangi bir anlaşmazlık durumunda İngilizce metin esas alınacaktır.

II. ÇİN DEVLET BAŞKANI JIANG ZEMİN'İN TÜRKİYE ZİYARETİ

Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, 18-21 Nisan 2000 tarihleri arasında beş ülkeyi kapsayan gezisi kapsamında Türkiye'yi ziyaret etti. Ankara'da Cumhurbaşkanı Demirel tarafından resmi törenle karşılanan Jiang'a Türkiye'nin en büyük madalyası olan **Devlet Liyakat Nişanı** verildi. 14 yıl aradan sonra, Türkiye'yi ziyaret eden ilk Çin Devlet Başkanı olan Jiang, Türkiye'de Çinli uzmanların beklentisinden de öte çok sıcak karşılandı.

Jiang, ziyaretinin ilk gününde Anıtkabir'i ziyaret ederek, çelenk koydu. Anıtkabir özel defterini imzalayarak, şunları yazdı: *"Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Kemal Atatürk, insanların kalbinde yaşamaktadır"*. Karşılama töreninde Cumhurbaşkanı Demirel yaptığı konuşmada, *"Çin'in köklü tarihi, büyük medeniyeti, muazzam insan ve ekonomik kaynaklarıyla 21.yüzyılın en önemli küresel aktörlerinden biri olduğunu"* belirtti ve *"Türkiye, Çin ile ilişkilerine büyük önem ve öncelik vermektedir"* dedi. Jiang, cevaben yaptığı konuşmada ise, "Cumhurbaşkanı Demirel'in daveti üzerine Türkiye'de bulunmaktan duyduğu memnuniyeti ifade ederek, beraberinde Çin halkının dostluk ve iyi niyet dileklerini getirdiğini" kaydetti.³⁸⁵

Türkiye-Çin heyetler arası toplantısının ardından yayınlanan Türkiye-Çin ortak bildirisinde, her iki ülke de 29 yıldan beri süre gelen ikili ilişkilerden tatmin olduklarını ve iki ülkenin halklarının ortak duygularını ve temel çıkarlarını korumaya ve geliştirmeye devam etme kararı verdiklerini açıklamıştır. Dostça ikili ilişkiler geliştirilirken, her iki ülke de insan haklarına saygı duyduklarını bir kez daha teyit etmiştir.³⁸⁶

Bildiride, ikili ilişkilerin, birlikte yan yana yaşama ilkesinin yanında bağımsızlığa, egemenliğe ve toprak bütünlüğüne

385 "Çin lideri Ankara'da" *Hürriyet Gazetesi*, 19 Nisan 2000

386 "China, Turkey Signed Joint Communiqué", *People's Daily*, 20 Nisan 2000

karşılıklı saygı; saldırmazlık, birbirlerinin içişlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı fayda gibi uluslararası normların çerçevesinde devam edeceği ifade edilmiştir. Türk hükümeti ise, tek Çin politikasına işaret ederek, Çin Halk Cumhuriyeti'nin Çin'in yegâne meşru hükümeti olduğunu bir kez daha teyit etmiştir. Her iki taraf da mevcut dostluğun devam ettirilmesi için her düzeyde işbirliğinin artırılarak, dostluk ve işbirliğinin yeni yüzüyle taşınmasına vurguda bulunmuştur.

İki ülke, 13 Kasım 1997'de iki ülkenin Dışişleri Bakanları tarafından imzalanan belge gereğince üst düzeyde siyasi danışma mekanizmasının oluşturulmasıyla, ilişkilerin daha da derinleştirilmesinin devam edeceği ifade etmiştir. Bu arada iki ülkenin parlamentoları arasında da karşılıklı ilişkilerin genişletilmesi de kabul edildi. Ayrıca, terörle ilgili olarak şu ifadeler de yer aldı:

Taraflar; şekil, kaynağı ve amacı ne olursa olsun, terörizmin her çeşidine kesin bir şekilde karşı olduklarını teyit eder. Taraflar bu alandaki işbirliğini artıracak, örgütlü suçlar ve kaçakçılık da dâhil, sınır ötesi suçlarla mücadele etmek için birlikte çaba gösterecektir. Ülkelerinde her türlü ayrılıkçı ve dinsel fanatizm de dâhil, ulusal yasalarında kanun dışı tanımlanan her tür faaliyeti yasaklayacaktır.³⁸⁷

1. Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'in konuşması

Çin-Türk ilişkilerinin geleceği konusunda en önemli satır arası mesajlar Çin Devlet Başkanı'nın yapmış olduğu konuşmada görülmektedir. Yaptığı konuşmada Jiang, iki halkın ilişkilerinin 2000 yıl öncesine gittiğini, İpek Yolu'nun bu ilişkinin en büyük kanıtı olduğunu belirtmiştir. İlişkilerin çok eskiye dayanmasının diğer bir kanıtının ise, bugün Topkapı sarayında bulunan Çin porselenleri olduğunu ifade etmiştir. *(Hemen belirtmek gerekir ki Osmanlı Padişahlarının Çin sarayından sonra dünyanın*

387 "Teröre Ortak Tavr", *Milliyet Gazetesi*, 20 Nisan 2000

en büyük Çin porseleni koleksiyonuna sahip olduğu söylenmektedir.) Jiang, Türkiye'nin ekonomik ve sosyal açıdan çok geliştiğini belirterek, uluslararası toplum için bir cazibe merkezi haline geldiğinin altını çizmiştir. Çin Devlet Başkanı, Çin'in Asya'nın doğu ucunda, Türkiye'nin ise, Asya'nın batı ucunda bulunmasının hayati bir önem taşıdığını belirterek, yeni bir işbirliği ve ortaklık sürecinin başlatılmasını istemiştir.³⁸⁸

Çin Devlet Başkanı, ülkesindeki 56 azınlığın birbirlerinden bir şeyler öğrendiğini, birbirlerine bağımlı olduklarını, birbirlerine yardım ettiklerini ve birlikte ortak faydaları için çaba harcadıklarını söyleyerek, her hangi bir ayrımcılığın olmadığını belirtmiştir. Antik dönemlerden beri, Çin'de çok farklı halkların bulunduğunu; ama bu halkların birlik içerisinde vatanseverlik duygusu ile hareket ettiklerini ve bu duygu ile bugünkü Çin'i kurduklarını hatırlatmıştır. Bunun yanında, her azınlığın geleneğine saygı duyulduğunu ve korunduğunu ifade ederek, her azınlık kendi gelenek ve kültürlerini muhafaza ve geliştirme hakkına sahip olduğunun altını çizmiştir. Son olarak, Çin Devlet Başkanı, 20.yüzyılda Çin ve Türkiye'nin önemli değişimleri tecrübe ettiğini ifade etmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından bu tarafa iki halk, ülkelerin kendine özgü şartları doğrultusunda çok çalışmış ve başarıya ulaşmışlardır.³⁸⁹

Jiang ve Demirel'in baş başa görüşmesinde ise, Jiang, Demirel'e teşekkür ederek, Türkiye'nin ikili ilişkileri geliştirmek için gösterdiği çabayı övmüştür. Geçen beş yıl içinde iki ülke arasında ilişkilerin geliştiğini belirterek, bunda Demirel'in 1995 yılında Çin'e gerçekleştirdiği ziyaretin karşılıklı dostane ilişkilerin geliştirilmesinde önemli katkıları olduğunun altını çizmiştir. Demirel de Çin Devlet Başkanının ziyaretinin önemli olduğunu söylemiştir. Bunun yanında, Türkiye'nin 1999 yılında yaşadığı

388 "Chinese President Delivers Speech in Turkey," *People's Daily*, 20 Nisan 2000

389 *Ibid.*

büyük deprem felaketinde Çin'in destek önerisine teşekkür etmiştir. Demirel, iki ülke arasında herhangi bir sorunun olmadığını, aksine ikili ilişkilerin geliştirilmesine yönelik büyük bir potansiyelin var olduğunu belirtmiştir. Demirel, tek Çin politikasına da işaret ederek, Çin'in Tayvan'la birleşmesini desteklediklerini ifade etmiş, Türkiye'nin Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu ve her tür ayrılıkçı hareketlere karşı olduğunun altını çizmiştir.³⁹⁰

Bunun yanında, Demirel, Türkiye'nin uluslararası terörizmle mücadelede Çin'le işbirliği yapmak istediğini dile getirmiştir. Buna karşılık, Jiang da Türkiye'nin tek Çin politikasına olan desteği konusunda için şükranlarını sunmuş ve Türk halkının ulusal bağımsızlık mücadelesi geleneğine sahip muzaffer bir halk olduğunun altını çizerek, 20.yüzyılda, Türk halkının ulusal kahramanı Mustafa Kemal Paşa önderliğinde, muhteşem bir ulusal bağımsızlık destanı yazdığını vurgulamıştır.³⁹¹ Toplantılarda, Doğu Türkistan bölgesinde yaşayan Uygur Türklerinin durumu da gündeme gelmiştir. Demirel'in Türkiye'nin Uygur Türkleri ile akrabalık ilişkileri bulunduğunu, oradaki olaylara ilgi duymasının normal olduğunu belirtirken *"Uygur Türkleri, sadık yurttaşlar olarak Çin'in değerli bir parçasıdır. Onlar, ülkelerimiz arasında kurulan dostluk köprüsüdürler. Türkiye'nin politikası Çin'in toprak bütünlüğünün korunması ve içişlerine karışmamadır"* şeklinde ifade etmiştir.³⁹²

Bu arada, Demirel, Türk ve Çin halklarının çok eski zamanlardan beri etkileşim içinde olduklarına işaret ederek *"Bu etkileşim, sadece yan yana yaşadığımız dönemle sınırlı kalmamış, daha sonraları da tarihi İpek yolu, aramızdaki bağın devam etmesini sağlamıştır. Bugün, bu yolun yeniden tarih sahnesine çıkmakta*

390 "Chinese President Hails Sino-Turkish Friendship," *People's Daily*, 20 Nisan 2000

391 ibid.

392 "Uygur Türkleri Köprü Olsun," *Cumhuriyet Gazetesi*, 20 Nisan 2000

olmasından ve Asya ile Avrupa'nın yeniden birbirleriyle buluşuyor olmasından büyük bir heyecan duyuyoruz" demiştir. Çin'in açılım politikası çerçevesinde uyguladığı "sosyalist piyasa ekonomisinin" başarılı sonuçlar verdiğine de değinen Demirel "*Hong-Kong'un ardından Makau'nun da anavatanına (Çin'e) katılmasından dolayı ekselanslarını kutluyorum*" diyerek tebriklerini iletmiştir.³⁹³

Öte yandan, iki devlet başkanı, iki ülke arasında gizli bir çekişmeye neden olan Orta Asya konusunu ele alırken, bu ülkelerin bağımsızlıklarını güçlendirerek kendi ayakları üzerinde durabilmelerinin önemine değinerek, Demirel, Çin'in önderlik ettiği Şanghay Beşlisi hakkında bilgi almış, Jiang'a da Türkiye'nin Orta Asya ülkeleriyle gerçekleştirdiği Türkçe Konuşan Devletler zirvesini anlatmıştır.³⁹⁴

Demirel'le görüşmesinin ardından Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Başbakan Bülent Ecevit'in onuruna verdiği öğle yemeğine katılmıştır. Yemekte yaptığı konuşmada Jiang, Ecevit'e Çin Başbakanı Cu Rongji'nin en iyi dileklerini ve saygılarını iletirken, Türk hükümeti ve halkının kendisine ziyareti sırasında gösterdiği konukseverliğe karşı teşekkür etmiştir. Ecevit de Çin'in 1999 yılında yaşanan depremde Türkiye'ye yaptığı yardım için teşekkür ederek, Türkiye'nin Çin'le olan ilişkilerine değer verdiğini, ticaret, yatırım, turizm ve kültür alanlarında işbirliği yapmak istediğini belirtmiştir. Jiang da Çin'in doğal kaynaklar açısından zengin ancak sanayi açısından zayıf olan batı bölgesine Türkiye'yi yatırım yapmaya çağırmıştır.³⁹⁵

Ardından Jiang Zemin, TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut ve mecliste temsil olunan partilerin temsilcileri ile bir araya gelmiştir. Jiang bu toplantıda, TBMM Başkanı Yıldırım Akbulut'un Mart 2000 tarihinde yaptığı Çin ziyaretini hatırlatarak, Akbulut

393 "Çin ile Orta Asya Çekişmesi", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Nisan 2000

394 ibid

395 "Jiang, Ecevit Agree to Advance Bilateral Cooperation," *People's Daily*, 20 Nisan 2000.

ile tekrar bir araya gelmekten duyduğu memnuniyeti belirtmiştir. Jiang, yaptığı konuşmada Akbulut'un Çin gezisinin ikili ilişkilerin ve özellikle parlamentolar arası ilişkilerin geliştirilmesinde önemli katkısı olduğunu vurgulayarak, ziyareti esnasında Türk halkının ne denli bir ulusal kalkınmaya imza attığını bizzat gördüğünü ifade etmiştir. Ayrıca Jiang, Çin'deki gelişmeler hakkında bilgi vermiştir. Yıldırım Akbulut ise, Çin ziyareti esnasında gördüğü Çin'deki büyük değişim ve kalkınmanın kendisini çok etkilediğini belirterek, Türk ve Çin parlamentolarının iki ülke ilişkilerinin daha da geliştirilmesi yönünde yardımcı olacağını belirtmiştir.³⁹⁶

Ziyaretin, Çin'in ekonomik ilişkileri pekiştirme amacına yönelik boyutunda ise, Enerji Bakanı Cumhur Ersümer'in Nisan başında Pekin'i ziyareti sırasında gündeme gelen enerji işbirliği anlaşması gündeme gelmiştir. Çin de Türkiye gibi Hazar petrolleriyle özellikle de Kazak petrolü ile yakından ilgilenmekteydi.³⁹⁷ Çin Devlet Başkanının ziyaretiyle, Türkiye-Çin ekonomik ilişkilerinde de yeni bir dönem başlatıldı. İki ülke arasında, başta barajlar olmak üzere enerji santralleri, Kars-Tiflis demiryolu projesi, kömür ve sulama alanlarında işbirliği yapılması kararlaştırıldı. Türkiye, Çin'i GAP'a yatırım yapmaya çağırırken, Çin heyeti de Türk girişimcileri Doğu Türkistan'daki geniş kapsamlı projelere katılmaya davet etti. İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Çin ziyareti sırasında gündeme gelen güvenlik işbirliği konusu da görüşmelerde üzerinde durulan konulardan bir oldu.³⁹⁸

396 "Chinese President Meets Turkish Parliament Speaker," *People's Daily*, 20 Nisan 2000.

397 "Ankara'da Çin Sıkıntısı", *Radikal Gazetesi*, 19 Nisan 2000.

398 "Çin'in Ayrıcalıklı Ülkesi Olduk," *Hürriyet Gazetesi*, 20 Nisan 2000

2. Jiang Zemin'in Ziyaretine Karşı Tepkiler

Çin Devlet Başkanı'nın ziyareti Türkiye'deki Uygurlar arasında da büyük tepkiye neden olarak protesto edilmiştir. Bu tepkiler sadece Uygurlardan gelmemiş, aynı zamanda siyasi partilerden de gelmiştir. Çin Devlet Başkanının Ankara ziyareti, koalisyon ortakları arasında da rahatsızlık yaratmıştır. Dışişleri Bakanlığı ve Çankaya Köşkü, Jiang'a Devlet Nişanı verilmesini isterken, konunun görüşüldüğü Bakanlar Kurulu toplantısında Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) mensubu Bakanların "*Doğu Türkistan'da Türkleri katleden birini böyle onurlandırmamalıyız*" dedikleri iddiaları öne sürülmüştür.³⁹⁹ Devlet nişanı verilmesi talebinin görüşüldüğü Bakanlar Kurulu toplantısında MHP'li Devlet Bakanı Sadi Somuncuoğlu, Çin'in Doğu Türkistan'daki Uygur Türklerine zulüm politikası uyguladığını savunarak, Jiang'ın böyle onurlandırılmasının adil olmayacağını söylemiş, diğer MHP'li Bakanlar da destek verince ilgili karar-namelerdeki imzalar tamamlanamamıştır.⁴⁰⁰ Buna rağmen, Muhalif Bakanlar'dan Devlet Bakanı Abdülhaluk Çay ve Ulaştırma Bakanı Enis Öksüz, resmi karşılama törenine katılmıştır.

Bu arada, dönemin Fazilet Partisi'nden Şeref Malkoç da yaptığı basın toplantısında, "*Jiang Zemin, Türkiye için ne yaptı ki, Devlet Liyakat Nişanı verilecek?*" diye tepkisini dile getirmiştir.⁴⁰¹ Öte yandan, Büyük Birlik Partisi, Çin Devlet Başkanına Devlet Liyakat Nişanı verilmesini siyah çelenkle protesto ederek, Büyük Birlik Partisi Genel Başkan yardımcıları Ökkeş Şendiller ve Hanefi Çelik ile genel sekreter Orhan Kavuncu'nun da aralarında bulunduğu bir grup partili, Jiang'a Devlet Liyakat Nişanı verilmesini protesto etmek üzere Ankara Güvenpark'ta toplanmıştır. Ellerindeki siyah çelengi Başbakanlığa bırakmak isteyen gruba güvenlik güçleri tarafından izin verilmemiş, bunun üze-

399 "Hükümette Çin çatlağı" *Radikal Gazetesi*, 13 Nisan 2000

400 ibid.

401 Deniz ZEYREK, "Hükümette Çin Çatlağı", *Radikal Gazetesi*, 13 Nisan 2003

rine, Büyük Birlik Partisi üyeleri siyah çelengi, Güvenpark'ın Başbakanlığa bakan tarafındaki merdivenlere bırakmışlardır.⁴⁰²

Dönemin Fazilet Partisi Grup Başkanvekili Abdülatif Şener de Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin'e, *"Hangi gerekçeyle Devlet Nişanı verilmektedir?"* diye sorarak, Doğu Türkistan'ın Türkiye'yi yakından ilgilendirdiğini, bölgede Türk asıllı vatandaşların sıkıntı çektiğinin bilindiğini söyledi. Doğu Türkistanlıların dillerini, dini özgürlüklerini ve kültürlerini korumak istediklerini anlatan Şener, şöyle devam etti: *"Mesut Yılmaz döneminde, Türkiye'de bulunan Doğu Türkistanlıların kurdukları dernek ve vakıfların faaliyetleri sınırlanmıştır. Bu olaylar, 57. hükümet döneminde de sürdürülmektedir."* Şener, İçişleri Bakanı Sadettin Tantan'ın Çin ziyareti sırasında *"Suçlularla Mücadele İşbirliği Anlaşması"* imzaladığını anımsatarak, *"Doğu Türkistanlılar, terörist olarak nitelenmişlerdir. Bu da halkımızın duygularını rencide etmiştir"* şeklinde açıklamada bulunmuştur.⁴⁰³

Türkiye'deki bazı Sivil toplum Örgütleri de ortak bir açıklamayla, Çin Devlet Başkanı Jiang'a "Devlet Liyakat Nişanı" verilmesini kınadılar. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, Aydınlar Ocağı Genel Merkezi, Türk Ocağı İstanbul Şubesi, Avrasya Türk Dernekleri Federasyonu, Türk Edebiyatı Vakfı, Doğu Türkistan Göçmenler Derneği, Doğu Türkistan Vakfı, Ahmet Yesevi Vakfı, Avrasya Vakfı, Kırım Türkleri Derneği, Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği ve Turan Kültür Vakfı tarafından düzenlenen basın toplantısında, Jiang Zemin'e nişan verilmesi protesto edildi. Aydınlar Ocağı Genel Başkanı Mustafa Erkal, *"insan hakları ihlallerinin zirveye çıktığı Doğu Türkistan'da hal böyleyken Zemin'e "Devlet Liyakat Nişanı" verilmesini içe sindirmenin zor olduğunu"* ifade etti. Erkal, *"Bu ödülü lanetliyor, verenleri ayıplıyoruz"* dedi.⁴⁰⁴

402 "BBP: Utanç içindeyiz" *Yeni Şafak Gazetesi*, 20 Nisan 2000

403 "Zulme Devlet Nişanı", *Yeni Şafak Gazetesi*, 20 Nisan 2000

404 ibid.

Türkiye basınında en sert eleştirilerden birisi de Avni Özgürel'den gelmiştir. Özgürel, "**Bahçeli'nin Sıkıntıları**" başlıklı makalesinde Devlet Bahçeli'ye;

"Neden Türkistan'da Uygurlara zulmeden Çin Devlet Başkanı'na nişan verilmesini onayladınız, ona itibarlı misafir muamelesi yapılmasına ses çıkarmadınız?" şeklinde sorular sormuştur. Devamında, Özgürel, "Birey olarak bizlerin Türkistan'ın ve Uygurların yaşadıkları zulmün acısını yüreğimizde hissetmemiz, bu yönde kamuoyu oluşturma çabamız, Çin'in insan haklarını ihlal edişini protesto edişimiz başka şey; Türkiye Cumhuriyeti'nin Çin politikası başka şey... Yarım asır önce Sincan'da yaşanan katliamı, insanların dörtte üçünün açlık ve susuzluktan ölmeyi göze alıp yaya olarak Türkiye'ye göçünü toplumumuza anlatmayı başaramamışız; rahmetli İsa Yusuf Alptekin'in kim olduğunu kaç kişinin bildiği meçhul; Türkistan neresi, oradaki siyasi ve toplumsal durum ne, ancak Çin basınında yayımlanan haberlerden çikarsamalarla bir şeyler öğrenebiliyoruz... Bu ortamda Çin'le gölge boksu yaparak neyi çözebileceğimiz umulur?" şeklinde yorumlamıştır.⁴⁰⁵

Bunun yanında, dış basında da Türkiye'nin Çin'e karşı tutumu üstü kapalı olarak eleştirilmişti. Rusya'nın önde gelen gazetelerinden Vremya Novostey gazetesinde, Aleksandr Timofeev imzasıyla "**Ankara, Doğu Türkistan'ı Unutarak Pekin'e Saygı Göstermeye Başladı**" başlıklı bir makale yayınlanarak üstü kapalı olarak Türkiye'nin Uygurlara sırtını döndüğünü yazmaktaydı.⁴⁰⁶

Kuşkusuz Türk basınında farklı tepkiler de yok değildi. Örneğin Cumhuriyet gazetesinden Mustafa Balbay, "**Asya'nın İ-Çin'e Nasıl Gidilir?**" başlıklı köşe yazısında Türk-Çin ilişkileri açısından Türkiye'deki bazı klişeleşmiş söylemleri üstü

405 Avni ÖZGÜREL, "Bahçeli'nin Sıkıntıları," *Radikal Gazetesi*, 22 Nisan 2000.

406 Aleksandr TIMOFEEV, "Ankara, Doğu Türkistan'ı Unutarak Pekin'e Saygı Göstermeye Başladı," *Vremya Novostey*, 20 Nisan 2000

kapalı bir şekilde eleştirerek, iki ülke ilişkilerini eleştiren, Çin Devlet Başkanı'na nişan verilmesine çok bozulan ve ilişkilere Doğu Türkistan penceresinden bakanlara, "...*Hemen burnumun dibinde İran'da 25 milyondan fazla Azeri yaşıyor. Onlar için bugüne dek ne yaptınız? İran'dan üst düzey yöneticiler geldiğinde bir kez olsun bu ülke içindeki Azerilerin sorunlarına parmak bas-tınız mı?...*" şeklinde ilginç bir eleştirel soru yönelterek yazısını "...*Hüner bunu sorun olarak görüp ipi germek değil, köprüye çe-virip ilişkiler örmek!*" şeklinde bir öneriyle bitirmiştir.⁴⁰⁷

3. Çin Başbakanı Cu Rongji'nin Türkiye Ziyareti

Çin Devlet Başkanının ziyaretine olan tepkiler henüz din-memişken Çin Halk Cumhuriyeti Başbakanı Cu Rongji'nin 15-18 Nisan 2002 tarihleri arasında gerçekleştirdiği Türkiye ziya-reti, Türk-Çin ilişkilerinin daha sert bir zemin üzerinde devam edeceğinin sinyalini veriyordu. Çin Başbakanı Cu Rongji, 16 yıl aradan sonra geldiği Türkiye'de, Başbakan Ecevit ile görüşme-sinde iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesini isterken, ülkesinin, Türkiye'de Doğu Türkistan için yapılan ey-lem ve gösterilerden duyduğu rahatsızlığı net olarak dile ge-tirdi. Başbakan Bülent Ecevit ise, Pekin yönetiminin Türkiye'nin "Doğu Türkistan" meselesindeki tutumuyla ilgili şikâyetleri üzerine, Çin temsilciliklerinin önünde eyleme izin verilmeye-ceğini ve resmi politikanın Çin'in toprak bütünlüğünden yana olduğu şeklinde garanti verdi. Başbakan Ecevit, terörü insan-lık günahı olarak nitelendirdiklerini de kaydetti.⁴⁰⁸

Cu, Ecevit'le görüşürken ekonomik ilişkileri geliştirmeye yönelik 4 anlaşma imzalandı. Tarımda İşbirliği, Enformasyon Teknolojisinde İşbirliği ve Gümrük İdarelerinin Yardımlaşması anlaşmalarının ardından Çin'in Türkiye'den bin Honda CIVIC

407 Mustafa BALBAY, "Asya'nın İ-Çine Nasıl Gidilir ?", *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Nisan 2000.

408 "Çin'den Sincan Uyarsı", *Cumhuriyet Gazetesi*, 14 Nisan 2002.

otomobil alımına ilişkin sözleşme imzalandı. Görüşmede Cu, Doğu Türkistanlıların Türkiye’de yaptıkları eylemden duydukları rahatsızlığı aktarınca, Ecevit *“Burası demokratik bir ülke ama taşkınlıkları önlemek için elimizden geleni yapıyoruz”* dedi. Cu, ABD’nin Irak’a müdahale çabalarına da tepki göstererek *“ABD’nin tutumu yanlış. Sorun, kitle imha silahlarıyla mücadeleyle bu BM kararları ile olmalı”* dedi. Bunun yanında, Cu, *“tüm masum insanlara yapılan zorbalıkları kınıyoruz”* dedi.⁴⁰⁹

Cu, Türkiye’nin Sincan-Uygur bölgesine ilişkin tutumunu ve Doğu Türkistanlı ayrılıkçı örgütün etkinliklerini sınırlandırmasını takdirle karşıladıklarını söyledi. Çin’e yönelik ayrılıkçı hareketlerin durmadığını savunan Cu, Afganistan’da eğitim alan bazı Doğu Türkistanlıların Türkiye’nin de bulunduğu birçok ülkeye yerleşmeye çalıştıklarını kaydetti.⁴¹⁰

Aslında görüşmelere konu olan olay, Doğu Türkistan’daki Çin baskısını protesto etmek amacıyla Türkiye’deki Çin lokantası ve konsolosluklarına silahlı baskın ve molotoflu saldırı düzenleyen dokuz Türkistanlı yakalanmasıyla gündeme gelmişti. Bakırköy’deki bir kişinin ölümüyle sonuçlanan Çin lokantası baskınından yola çıkan polis, “bağımsızlık için” eylem yapan bir örgütü ortaya çıkarmıştı. Lokantayı basan Abdulcafer Türkoğlu, eylemi Doğu Türkistan’ın bağımsızlığı ve Çin zulmünü protesto etmek için yaptığını söylemişti. Türkoğlu, bir yıl önce Etiler’deki Çin lokantası saldırısıyla Çin Konsoloslugu’na yapılan molotoflu saldırıları da kendisinin gerçekleştirdiğini itiraf etmişti.⁴¹¹

Bu arada, dönemin hükümet ortağı MHP’den de Çin Başbakanına oldukça büyük bir tepki geldi. Bu tepki Çin Devlet Başkanı’nın ziyaretine gösterilen tepkiye oranla daha sert oldu. MHP’nin başta Uygur bölgesi olmak üzere, Çin yönetiminin politikalarına

409 ibid.

410 ibid.

411 “Çin’i Protesto Ediyorlarmış !”, **Radikal Gazetesi**, 9 Ekim 1999

karşı tepkisi, en çok Bahçeli-Cu görüşmesinde açığa çıktı. Zaten yaklaşık yarım saat olarak öngörülen görüşme için Sheraton Otel'i'ne gelen Bahçeli'nin, Cu Rongji'nin odasına girmesiyle çıkması arasında geçen süre sadece 7 dakika oldu. Cu Rongji, Bahçeli'ye MHP liderinin Mayıs ayı içinde Çin'e yapacağı ziyaretten memnuniyet duyacaklarını belirtti. Bahçeli'ye *"Bizi daha iyi anlayacağınızı tahmin ediyorum"* diyen Cu Rongji, *"Özellikle Sincan Uygur Özerk Bölgesi'ne gitmenizi diliyorum"* diye konuştu. Fakat esas gerginlik iki başbakanın görüşmelerinin ardından düzenlenen imza töreninde yaşandı.⁴¹²

İmza töreninde, Ecevit ile Cu Rongji, yerlerini almasına karşın, görüşmelere katılan Tarım Bakanı Hüsnü Yusuf Gökalp ve konuk Başbakan'a eşlik eden Devlet Bakanı Tunca Toskay, salona gelmedi. Çinli meslektaşı Çinglin Du ile imzalayacağı anlaşma için adı anons edilen Bakan Gökalp, daha sonra salona Devlet Bakanı Mehmet Keçeciler'in korumalarınca davet edildi. Gökalp ile birlikte Toskay da salona gecikmeli olarak geldi. İki bakanın tavrı, *"Çin yönetimi, Sincan Uygur konusunda MHP tarafından protesto edildi"* şeklinde yorumlandı. Basın toplantısında da Ecevit'in Sincan Uygur bölgesinin Türkiye ile Çin arasında köprü oluşturduğunu belirtmesi üzerine Cu Rongji, *"Afganistan'da askeri eğitim alan Sincan Uygur bölgesi Türkleri, Türkiye de dâhil, bazı ülkelere sızmak istiyor. Uluslararası terörizm, din fanatizmi ve ayrılıkçılığa karşı çeşitli milletler, kendi haklarını korumaktadır"* dedi. Doğu Türkistan derneklerinin Türkiye'ye gelişini protesto ettiği Cu Rongji'nin bu çıkışının ardından Ecevit, *"Doğu Türkistan'daki terörist hareketlerin desteklenmesi mümkün değildir"* şeklinde bir açıklamada bulundu.⁴¹³

Öte taraftan, dönemin Adalet ve Kalkınma Partisi Grup Başkanı Bülent Arınç, Meclis'te düzenlediği basın toplantısında, Çin Başbakanı Cu Rongji'nin Türkiye temaslarına işaret ederek,

412 "MHP'den Çin İşkencesi," *Milliyet Gazetesi*, 17 Nisan 2002.

413 ibid

Doğu Türkistan özerk bölgesinde yaşayanların zulüm altında olduğunu vurgulayarak, Çin'i eleştirdi.⁴¹⁴ O dönemde, Çin'i eleştiren Bülent Arınç, 5 Şubat 2006 tarihinde ise, Çin'in Ankara büyükelçisi Song Aiguo'yu Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı sıfatıyla kabulü sırasında yaptığı konuşmada, Çin ve Türkiye arasındaki dostane ilişkiler hakkında samimi değerlendirmelerde bulunarak, Çin ve Türk halkları arasındaki dostluğun, çok eski zamanlara kadar dayandığına işaret etmiş, Türkiye'nin, ilgiyle takip ettiği Çin'in her alandaki icraatlarından deneyimler çıkarabileceğini belirtmiştir. Bülent Arınç, Türk tarafının, Çin ve Türkiye arasındaki dostane işbirliğini çok yönlü geliştirebilmek amacıyla adımlar atacağı umudunu vurgulayarak Çin'i övmüştür.⁴¹⁵

III. TÜRKİYE'NİN ASYA AÇILIMI

28 Mayıs 1999'da Bülent Ecevit önderliğinde kurulan 57. Hükümetin protokol maddeleri arasında "Çin Halk Cumhuriyeti ile ilişkilerimizi çok yönlü olarak geliştirmeye özen gösterilecektir" şeklinde bir ibare de bulunmaktadır.⁴¹⁶ Bu protokol Mesut Yılmaz ve Devlet Bahçeli tarafından da imzalanmıştır. Aynı şekilde Demokratik Sol Parti de Çin ile ilişkilerin geliştirilmesini istiyordu. TBMM'de 1999 yılı Dışişleri Bakanlığı'nın bütçesinin görüşüldüğü oturumda DSP grubu adına söz alan Bursa Milletvekili Hayati Korkmaz, "önümüzdeki yirmi yıl içinde ülke bazında dünyanın en büyük ticari pazarı haline geleceği kabul edilen Çin Halk Cumhuriyeti ile ikili ilişkilerimize özel önem verilmesinde de

414 Bülent Arınç'ın basın toplantısı için bkz. www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2002/nisan2002.htm

415 "Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Ekselansları Sayın Bülent Arınç, Çin'in Türkiye Büyükelçisi, Ekselansları Sayın Song Aiguo ile görüştü," <http://www.chinaembassy.org.tr/tur/xwtd/t234551.htm>,

416 "57.Hükümet protokolü için bkz. <http://www.belgenet.com/hukumet/57hprotokol.html>

büyük yarar görmekteyiz"⁴¹⁷ şeklinde konuşarak Ecevit liderliğinde DSP'nin Asya açılımının da işaretlerini vermiştir.

Bu bağlamda, Türk Dışişleri Bakanlığı, Asya'ya açılım ve kıtanın önemli ülkeleri ile ilişkileri güçlendirmek amacıyla bir çalışma başlatmıştır. Bu çalışmayla bir dizi ziyaret ve yeni ilişkilerin tesisi gündeme gelmiştir. Bu kapsamda, ABD'nin Şer Ekseni listesinde yer alan ve Kore Savaşında Türkiye'nin karşısında savaşan Kuzey Kore ile 15 Ocak 2001'de diplomatik ilişki kurulmuştur. Kore Halk Cumhuriyetini tanıyan 156. ülke olan Türkiye adına Çin Büyükelçisi Rafet Akgünay, Mart 2001'de Kuzey Kore'ye geçerek, Yüksek Halk Prezidyum Başkanı Kim Yong Nam'a güven mektubunu vermiştir. Kuzey Kore'nin Bulgaristan Büyükelçisi Kim Ha dong da 10 Mayıs'ta Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'e güven mektubunu sunmuştur.⁴¹⁸

Bu girişimin yanında Ecevit'in Hindistan'ı ziyareti de bu yeni dönemin yansımalarından bir tanesidir. Asya açılımının en önemli ayaklarından birisini oluşturan Çin'le olan ilişkiler de 57. hükümet tarafından hassasiyetle ele alınmıştır. Çin Devlet Başkanı ve Başbakanı Türkiye'yi ziyaret etmiş, buna karşılık daha çok teknik düzeyde Bakanlar, Pekin'e gitmişlerdi. Ziyaretlerdeki bu dengesizliği gidermek amacıyla Başbakan Yardımcısı Devlet Bahçeli'nin Çin'e gitmesi kararlaştırılmıştır.

1. Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Bahçeli'nin Çin Gezisi

Türkiye'deki Çin'e karşı sert milliyetçi çizginin önemli temsilcilerinden bir tanesi olan Milliyetçi Hareket Partisinin genel başkanının Pekin'i ziyaret etme kararı alması, Çin- Türk ilişkilerinde yeni aşamaya geçildiğini göstermişti. Bahçeli'nin 8 gün

417 M. Cüneyt YENİGÜN, *Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika*, (Ankara) Nobel, 2004, s.351.

418 "Asya'ya Açılıma Ecevit Gölgesi," *Cumhuriyet Gazetesi*, 21 Mayıs 2002

süren gezisi 26 Mayıs 2002 tarihinde başladı. Devlet Bahçeli'yle görüşen Çin Başbakan Yardımcısı Çian Çiçen, Bahçeli'nin Çin-Türkiye ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde harcadığı çabaları takdirle izlediklerini belirtmiş ve bu ziyaretin ikili ilişkileri kesinlikle geliştireceğine inandığını söylemiştir. Devlet Bahçeli ise, Çin ile Türkiye arasındaki coğrafi uzaklığa rağmen, iki halk arasında tarihi bağların mevcut olduğunu ve bunun ikili ilişkilerin geliştirilmesinde güçlü bağ oluşturduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁹

Bahçeli yaptığı konuşmada, Türkiye'nin Çin'in toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu belirterek, Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşayan insanları Çin ve Türkiye arasında dostluk köprüsü olarak gördüklerini belirtmiştir. Görüşmede, iki taraf da, ülkeleri arasında siyasi bir sorunun olmadığına işaret ederek, ekonomik ilişkilerin yanı sıra Dışişleri Bakanları arasındaki istişareleri ve uluslararası alanlarda işbirliğini artırma arzularını dile getirmişlerdir. Taraflar, Ortadoğu ve Afganistan'daki gelişmeler ile uluslararası terörizm gibi konuları da ele alarak, Ortadoğu'daki durumun bölgenin barış ve istikrarını tehdit ettiğini, bu yüzden bölgedeki sorunlara bir an önce çözüm bulunması gereğinin altı çizilmiştir.⁴²⁰

Ardından, Bahçeli, Çin Başbakanı ile bir araya gelerek, görüşmelerde bulundu. Görüşmelerde, Çin Başbakanı Cu Rongji, Uygur Bölgesi'ne ilişkin açıklamalar yapmış, Çin'in hassasiyetini dile getirerek, Türkiye'nin bu konuda izlediği açık politikaya teşekkür ederek, Rongji, 11 Eylül saldırısının ardından, bölgeye El-Kaide militanlarının yerleştiğini açıklamıştır. Rongji, Bahçeli'ye *"Bölgeye gidin, izlenimlerinizi bize de aktarın"* ricasında da bulunmuştur. Bahçeli ise, *"Biz terörden çok çekmiş bir ülke olarak, terörün her türlüsüne karşıyız. Çin'in toprak bütünlüğüne"*

419 "Türkiye ile Çin arasında hiçbir Siyasi Sorun yok," *Sabah Gazetesi*, 28 Mayıs 2002

420 ibid.

yönelik saldırılara da destek vermemiz söz konusu olamaz” karşılığını vermiştir.⁴²¹

Bu görüşmelerin ardından Bahçeli üç gün süren Uygur Özerk bölgesi gezisine başlamış, gezisinin ilk gününde Uygur Özerk Bölgesinin Valisi Abulat Abduraşit, heyete Uygur Özerk bölgesinin ekonomisi, kültürü, eğitimi ve dini meseleleri hakkında briefing vermiştir. Bahçeli ise, Uygur Özerk Bölgesi ile Türkiye’nin özellikle iş alanında işbirliğinin daha da artırılmasını dile getirmiştir.⁴²² Bahçeli’nin Çin temasları sırasında, Çin yönetimi, Doğu Türkistan’daki üniversitelerde Müslüman nüfusa Uygurca eğitim verilmesini yasaklamıştır.⁴²³

Gezinin ardından dönemin MHP İstanbul Milletvekili Mehmet Gül, Çin gezisi ile ilgili Meclise bilgi vermek üzere gündem dışı söz alarak TBMM kürsüsünde geziyi şöyle değerlendirmiştir:

“...Öncelikle şunu ifade etmek durumundayız: Çin’de en üst seviyede bir devlet protokolüyle karşılandık. Genel Başkanımız, gerek Başbakanlarıyla gerek Başbakan Yardımcılarıyla gerekse bütün Çinli yöneticilerle, en üst seviyede ve verimli görüşmeler yapmıştır; Türk Devleti olarak da, en üst seviyede ilgiye, karşılanmaya muhatap olunmuştur. Burada çeşitli temaslar sağlanmış; bunlar arasında, Çin’in kültür etkinlikleri, Çin’in gezilebilecek çeşitli alışveriş merkezleri, Çin’i tanıtabilecek bütün kültürel ve ekonomik alanlar, görülebildiği ölçüde görülmüştür. Burada, Sayın Çin Başbakanı Cu Rongji, Genel Başkanımız ve Başbakan Yardımcısı Sayın Devlet Bahçeli’yi en üst seviyede ağırlamış ve çok verimli görüşmeler yapılmıştır. Burada üzerinde durulan konular, daha önceden de devamı olan konulardır. En önemlisi, tabii ki, Çin ile Türkiye arasında gelişmeye başlayan ekonomik ilişkiler ve siyasî ilişkiler olmuştur. Bu konuda da iki tarafı memnun edecek dostça görüşmeler devam etmiştir. Burada üzerinde durulacak olan

421 “Bahçeli’ye Uygur’da El-Kaide var Uyarısı,” *Sabah Gazetesi*, 30 Mayıs 2002

422 “Turkish Deputy PM Visits Xinjiang,” *People’s Daily*, 31 Mayıs 2002

423 “Bahçeli’ye Uygurca Sürprizi,” *Yeni Şafak Gazetesi*, 29 Mayıs 2002

konu, Türkiye'nin hem üst seviyede karşılanması hem de Türkiye ile Çin münasebetlerinin, eskiden beri, 1971'den beri, karşılıklı, uluslararası ölçülere uygun ilişkilerinin bir kere daha altının çizilmiş olmasıdır. Burada, Türkiye, açıkça, Çin'in üniter devlet yapısını, içişlerine karışılmaması prensibini, top-
 rak bütünlüğünü ve hatta teröre karşı tavrını netleştirmiştir, bir kere daha değerlendirmiştir. Zaten, Türkiye ile Çin arasında, bu tür konularda şimdiye kadar pek probleme rastlanmamıştır. Daha sonra, yine, ata ocağı diyeceğimiz Sincan-Uygur Özerk Bölgesine geçilmiş; burada da, gerek Urumçî'de gerek Turfan'da ve gerekse Kaşgar'da çok verimli çalışmalar ve görüşmeler yapılmış ve bizi ilgilendiren, tarihî kaynaklarımızı teşkil eden pek çok yer gezilmiştir. Bunlar arasında, Kaşgarlı Mahmut ve Yusuf Has Hacib'in türbeleri de yer almaktadır. Burada, Genel Başkanımız ve Başbakan Yardımcısı Sayın Devlet Bahçeli Bey şunu özellikle ifade etmiştir: "Bizim, Sincan-Uygur Özerk Bölgesiyle kültürel, manevî bağlarımız vardır, inanç bağlarımız vardır; dolayısıyla, buranın kalkınmasında ve buradaki bu ilişkilerin gelişmesinde katkımızın olmasını arzu ederiz; bu amaçla da, Türk işadamları, çeşitli ziyaretlerde bulunmak, heyetler teşkil etmek ve Sincan-Uygur Özerk Bölgesine yatırım yapmak ve sizin batı Çin kalkındırma projenize katkı sağlamak amacındadır" demişlerdir. Çin Başbakanı ise, son derece samimiyetle "sizin oradaki gezileriniz sonucunda, eğer, bizim bazı eksikliklerimiz varsa, bazı aksaklıklarımız varsa, bunu gidermek konusunda azamî dikkati ve gayreti sarf edeceğiz, çaba harcayacağız" diyerek bu ilişkinin bamtelinin altını çizmiştir; yani, Türkiye, Çin ile dostane ilişkiler geliştirmektedir, Çin ile en üst seviyede siyasî ve ekonomik ilişkiler geliştirmek istemektedir. Çin'de bizim akrabalarımız vardır; bunlarla maddî ve manevî bağlarımız vardır. Çin'in toprak bütünlüğüne halel getirmeden, Çin'in kaygılarını giderecek şekilde ve onların iyi Çin vatandaşları olmalarını özendirerek, Çin Devletine bağlılıklarını devam ettirerek Türkiye ile bu manevî köprü olabilecek ilişkileri devam ettirmesini arzuladıklarını ifade etmişlerdir. Bunun, ayrıca, Çin-Türkiye dayanışmasına, işbirliğine de katkı

sağlayacağını, Türk-Çin ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte oradaki vatandaşlarımızın Çin Devletine bağlılıklarının da gelişebileceğinin altını çizmiştir. Burada da, yine, açıklıkla ifade etmek gerekirse bu konuda, Sayın Çin Başbakanı da “bu konuda, eğer aksaklık ve eksiklik varsa, gidip görünüz, ziyaret ediniz, temaslarda bulununuz; biz de, bu konuda, bu eksikleri ve aksaklıkları giderici gayret sarf edelim” demiştir. Bütün bunların dışında, Çin-Türkiye arasında, gerek ticarî alanda gerek siyasî alanda gerek diğer alanlarda çok ciddi bir potansiyel olduğu anlaşılmıştır. Bu üst seviyede yapılan verimli ziyaret sonucunda, umut ediyoruz ki, önümüzdeki günlerde orada teşkil olunması kararlaştırılan heyetler gelip gidecek, Türkiye’den de gelip gidecektir. Gerek Çin’de gerek Urumçi’de; yani, Sincan-Uygur Özerk Bölgesinde yapılacak olan ticarî faaliyetlerle bu ilişki daha da geliştirilecektir. Bir dostluk köprüsünün daha da geliştiğini ve dostane ilişkiler şeklinde devam ettiğini, Türkiye’nin oradaki kaygılarının ve ilişkilerinin, altı çizilerek, Çin’in kaygı ve tereddütlerinin de giderilmesine çalışılmıştır.”⁴²⁴

2. Adalet ve Kalkınma Partisi İktidarı ve Çin

2002 seçimlerinde birinci parti ve tek başına iktidar olarak çıkan AKP’nin dış politikası bir hayli merak edilen konuların başında geliyordu. Hükümet programında Kıbrıs sorununun çözümüne ve AB üyeliğine büyük yer ayıran AKP’nin dış politika öncelikleri de belirlenmiş oluyordu. AKP Genel Başkanı sıfatıyla Recep Tayip Erdoğan’ın 2002 yılının sonlarında ABD’ye yaptığı ziyaret ve üst düzey kabul görmesinin ardından, Ocak 2003’te de Çin’i aynı sıfatla ziyaret etti. Burada da üstü düzey bir kabul gördü. Erdoğan’ın ilk dış gezilerinden birisi olması nedeniyle AKP’nin bu ziyarete verdiği önem 58. hükümet programında yer alan ve aynen, 19 Mart 2003’te TBMM

424 Mehmet Gül’ün yaptığı konuşmanın metni için bkz. 21.Dönem TBMM Tutanak Dergisi, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/ham/b11001h.htm>

Genel Kurulu'nda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından okunan hükümet programında da yer alan, *"Çin Halk Cumhuriyeti ve Japonya ile karşılıklı saygı ve verimli işbirliği temelinde gelişmekte olan ilişkilerimizin bu doğrultuda daha da ileri götürülmesine çalışılacaktır."* ibaresinden anlaşılmaktadır.

14 Ocak 2003 tarihinde dört gün süren Çin gezisine başlayan Erdoğan gezisi sırasında, Çin Başbakanı Çu Rongji ile görüşerek, iki ülke arasındaki ticaret hacminin artırılması tartışmaya açılmış, Kars-Tiflis demiryolunun bitirilmesi için çalışmaların hızlandırılması benimsenmiştir. Parlamento binasındaki bir saatlik görüşmenin ardından ortak bir basın toplantısı düzenleyen iki lider, Irak sorununa barışçı çözüm taleplerini dile getirmiştir. Çin Başbakanı, Irak'taki gelişmeleri değerlendirirken, *"Irak konusunda sizinle aynı fikirdeyiz. Irak sorununun BM içinde çözümlenmesinden yanayız. Savaştan kaçınılmalıdır"* şeklinde ifade etmiştir. Erdoğan da Irak sorununun barışçı çözümlenmesini istediklerini yineleyerek, bunun için çözüm yolları aradıklarını söylemiştir.⁴²⁵

AKP lideri, toplantı sırasında Türkiye'nin Çin'in Doğu Türkistan'daki ayrılıkçı hareketler ve bu hareketlerin Türkiye'de bulunduğu desteğe dair hassasiyetini de dikkate aldıklarının mesajını vermiştir. Türkiye ile Çin arasında herhangi bir siyasi sorunun bulunmadığını söyleyen Erdoğan, *"Türkiye olarak, 'Tek Çin' anlayışını destekliyoruz. Çin'in toprak bütünlüğü konusunda Türkiye'nin tereddüdü yok, saygısı var"* demiştir. Cu Rongji de Doğu Türkistan konusunda bugüne kadar ki Türk hükümetlerinin sergilemiş olduğu toprak bütünlüğüne saygılı tutumdan dolayı Erdoğan'a teşekkürlerini ilettiklerini belirtti.⁴²⁶ Bu arada, Erdoğan- Cu görüşmesinde ilginç bir de gelişme yaşandı. Çin Başbakanı Cu Rongji, okuduğu şiir ile sürpriz yaptı. 2002 yılında Türkiye'ye yaptığı ziyareti sırasında Boğazı da gezdiğini

425 "Erdoğan'ın derdi Çin'le ilişkileri geliştirmek," *Radikal Gazetesi*, 15 Ocak 2003

426 ibid.

ve çok duygulandığını ifade eden Cu, o sırada yazdığı şiirden **“Boğaziçi Asya ile Avrupa’yı ayırıyor, Doğu ile Batı kültürünü kaynaştırıyor”** mısralarını okudu.⁴²⁷

Ardından, Erdoğan, Parlamento Binası’nda Çin Komünist Partisi Genel Sekreteri Hu Jintao ile görüştü. Görüşmede, Erdoğan, Çin Komünist Partisi yetkililerini Türkiye’ye davet ederek, Çin ile siyasi alanda da ilişkileri geliştirmek istediklerini vurguladı. Hu Jintao ise, Türk-Çin ilişkilerinin kökeninin 2000 yıl öncesine kadar gittiğini söyleyerek, İpek Yolu’nun iki halk arasındaki ilişkileri canlı tuttuğunu ifade etti. Ayrıca, Hu, Türkiye’deki yeni hükümetin Çin ile ilişkileri geliştirme yönünde attığı adımı takdirle karşıladıklarını ifade ederek, Çin Komünist Partisi’nin ve Çin Hükümetinin Türkiye ile olan ilişkilerine büyük önem verdiğini, ilişkilerin daha da geliştirilmesinin arzu ettiklerini söyledi.⁴²⁸ Erdoğan da Hu’yu Türkiye’ye davet etti. Hu, Türkiye’ye geleceğini bildirdi; ancak tarih vermedi.

3. Kıbrıs Sorunu ve Çin

AKP iktidarının temel dış politika önceliklerinin başında gelen ve çözümsüzlük çözüm değildir sloganıyla yola çıkılan Kıbrıs sorununda 24 Nisan 2004’te yapılan referandumda Rumlar’ın Annan Planına hayır demeleriyle, Türkiye’nin Kıbrıs çözümü için gösterdiği tüm çabalar da boşa gitmiş oldu. Üstüne üstlük, Mayıs ayında uzlaşmaya yanaşmayan Rumların bir de AB’ye üye edilmesi, Türkiye’yi oldukça zora soktu. Annan Planının güvenlik Konseyine getirilmesi için Türkiye yeniden yönünü Rusya’ya döndü. Rusya’nın desteği için mekik diplomasisi gerçekleştirildi. Her defasında söz veren Putin, Kıbrıslı Rumların yanında bu

427 “Kıbrıs’a zarar getirecek düşüncüyü desteklemeyiz”, *Hürriyet*, 15 Ocak 2003, [http://www.hurriyet.com.tr/kibrisa-zarar-getirecek-dusunceyi-desteklemeyiz-38531165]

428 “China-Turkey Share Concerns in fighting Terrorism: Hu”, *People’s Daily*, 16 Ocak 2006

sözünü hep unuttu. Bu durumu, daha sonra, Başbakan R.Tayyip Erdoğan Aralık 2006'da Medeniyetler Diyaloğu toplantısı nedeniyle gittiği New York'ta yaptığı basın toplantısında Rusya'nın iki yıldan beri Annan Planı'nın Güvenlik Konseyine getirilmesini önlediğini söyleyerek eleştirilerini dile getirdi.

Türkiye'nin umudu Rusya'dan kesilince bu sefer Güvenlik Konseyinin diğer bir daimi üyesi olan Çin'e yöneldi. Oysa son dönemde Çin'in, Türkiye'ye bakışı, tekstilde, Türkiye'nin kota getirilmesine öncülük ederek, Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarını ihlal etmesi ve KKTC'nin tanınmasına yönelik Tayvan modelinin temel alınması gibi konular nedeniyle değişmişti.

4. Tayvan Modeli

Annan Planının reddedilmesinden sonra Türkiye, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin özellikle ekonomik açıdan tanınması için bir takım girişimlerde bulundu. Bu girişimlerin başında Tayvan modeli gelmektedir. ABD'nin Tayvan'la olan gayri resmi ekonomik ilişkilerinden esinlenerek öne sürülen bu model Türkiye'yi Çin nezdinde oldukça zor durumda bıraktı. Öteden beri, her fırsatta, Tayvan Modelini eleştiren ve ABD'nin geçmişte bu konuda imza attığı üç belgeyi ihlal etmekle suçlayan Çin, Türkiye'nin kendisinin meşru saymadığı bir ilişki modelini kendisine çözüm zemini olarak seçmesini hayretle karşılamıştır. Son iki yılda, Türkiye Tayvan modeli üzerine vurguda bulunarak ve Rusya'nın da desteğini arayarak ekonomik ambargonun kaldırılması için çaba harcadıysa da Rusya'nın Güney Kıbrıs Rum kesimiyle olan geleneksel ilişkileri nedeniyle Türkiye'ye sembolik ifadelerin ötesinde somut bir desteği olmamıştır. Yine de Tayvan konusunda Çin yönetimi aslında hassasiyetini göstermekteydi. Sessiz sedasız Devlet Konseyi Tayvan İşleri Bakan Yardımcısı Sayın Wang Fucing, Tayvan'ın Çin için ne anlam taşıdığını anlatmak için 1 - 14 Eylül 2006 tarihleri arasında Türkiye'ye resmi bir ziyaret gerçekleştirdi.

Wang, sırasıyla Dışişleri Bakanlığı Müsteşar Yardımcısı Ahmet Üzümcü, Türkiye Büyük Millet Meclisi Türkiye-Çin Halk Cumhuriyeti Parlamentolar arası Dostluk Grubu Başkanı Salih Kapusuz ile görüşmeler yaparak, Türk tarafına Tayvan konusuyla ilgili son gelişmeler ve Çin'in bu konudaki politikaları hakkında bilgiler verdi. Türk tarafı, Türk Hükümeti'nin tek Çin politikasına sadık olduğunu ve Çin Halk Cumhuriyeti hükümetinin tüm Çin halkını temsil eden yegâne yasal hükümet olarak tanıdığı belirtti. Wang ise, Türkiye'nin Tayvan konusundaki tutumunu takdirle karşıladıklarını söyledi.

Türkiye'den Tayvan ile ilgili bir değerlendirmede Tayvan lideri Çen Şu-bian'ın "Ulusal Birleşme Konseyi"nin işlevine ve "Ulusal Birleşme Programı"nın uygulanmasına 27 Şubat 2006'da son verme kararı üzerine Türk Dışişleri Bakanlığından geldi. 4 Mart 2006'da sözcü Namık Tan aracılığıyla yapılan açıklamada Türkiye'nin bu gelişmeyi kaygıyla karşıladığı belirtilecek, *"anlaşmazlıkların barışçı yollarla çözümlenmesini savuna gelen Türkiye, bu kararın Asya-Pasifik bölgesinde barış ve istikrara yardımcı olmayacağını düşünmekte ve sorunun ilgili taraflarca görüşmeler yoluyla çözüme ulaştırılmasını temenni etmektedir"* şeklinde ifade edildi.

5. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül'ün Çin Gezisi

Sekiz yıl aradan sonra, Çin'e resmi ziyarette bulunan ilk Türk Dışişleri Bakanı olan Abdullah Gül, Şubat 2005 tarihinde, kalabalık bir heyetle Çin'e resmi bir ziyarette bulundu. Pekin yönetiminin BM insan hakları raporlarına da geçen baskılara maruz kalan Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan'ı ziyaret programına alınmadı. Rusya'da aradığı desteği bulamayan Türkiye, şansını bu sefer Çin'de denemeye çalıştı. Çin'de Kıbrıs sorunu için destek arayan Türkiye Tayvan modelinin bu ülkede yarattığı olumsuz havanın etkisi altında bu ziyareti gerçekleştirdi. Dışişleri Bakanı'nın 24 Nisan referandumlarının ardından

KKTC'ye yönelik tecridin kaldırılması çağrısı yapan raporun Güvenlik Konseyi'nde yayınlanması için Pekin'den destek istemek için bu geziye çıktığı bilinmekteydi. MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin Başbakan yardımcısı olarak Çin ziyareti sırasında Doğu Türkistan'a da gitmesi geçmişte iki ülke ilişkileri açısından sorun yaratmıştı. Gül, *"bir jest yaparak"* Doğu Türkistan'ı programına dahil etmemesi, Gül Uygurları unuttu mu diye yorumlandı.⁴²⁹

Dışişleri Bakanı Gül, ziyaretin amacını açıklarken, Türkiye'nin, şimdiye kadar başta Kıbrıs olmak üzere, birçok uluslararası sorununu sadece ABD ve AB ülkelerine anlatmakla yetindiğini, *"İlk defa hükümetin Rusya'ya bu konuları geniş bir şekilde anlattığını, şimdi de Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan Çin'e bu konuları anlatmanın yararlı olacağı görüşünde olduğunu"* belirterek, geç kalınmış bir hamlede bulunmuştur. Kıbrıs'ın başlangıçtan bugüne geçirdiği tüm safhaları Çin Başbakanı ve Dışişleri Bakanı'na anlatıldığını ifade eden Gül, *"Umut ediyorum ki, Rusya'da gördüğümüz değişiklikler Çin'de de olacaktır" Çünkü Çin dış politikasında adalet, eşitliğe ve ezilenlere sahip çıkmaktadır. Bu Çin'in dış politikadaki ilkelerinden birisidir"* dedi.⁴³⁰

Gül, eskiden Rum kesiminin Bağlantısızlar Hareketi içinde yer aldığını ve bu platformda Çin ile yakın bağları olduğunu anımsatarak, *"Ama şu anda şartlar, Kıbrıs'ta çok değişmiş vaziyette"* olduğunu belirterek, *"Şu anda izolasyonlarla haksız yaptırımlarla karşı karşıya kalan Kıbrıs Türk kesimidir, Kıbrıs Türk Devletidir. Dolayısıyla Çin'in Kıbrıs'a daha çok ilgi göstereceğini umut ediyoruz ve bunu da kendilerine çok açık bir şekilde anlattık. Ümit ediyorum ki, önümüzdeki dönem içinde birçok değişiklikler olacaktır. Kıbrıslı Türkler, Çin'e gelip kendi davalarını daha net bir şekilde anlatacaklardır. Bu temasların başlayacağına"*

429 "Gül, Uygurları unuttu gitti," **Radikal Gazetesi**, 1 Şubat 2005

430 "Kıbrıs konusu, Çin'de anlatıldı," **Milliyet Gazetesi**, 4 Şubat 2005

inanıyorum. Bununla ilgili bazı olumlu sinyalleri almış vaziyetteyim” diye konuştu.⁴³¹

Bu arada, görüşmelerde, Abdullah Gül’ün Türkiye’nin Avrupa Birliği’ne üye olmasının Asya’ya olan ilgisinin azalacağı anlamına gelmeyeceğini vurgulaması üzerine, Çin Ticaret Bakanı Bo Şilay, “*ileride Asya Birliği kurulursa ona da üye olacak mısınız?*” diye sorarak, Türkiye’nin izlemiş olduğu pragmatik dış politikayı üstü kapalı olarak eleştirmiştir. Gül de, Türkiye’nin birçok bölgesel işbirliği örgütüne üye olduğuna işaret ederek, Türkiye’nin Gümrük Birliği’ne dahil olduğunu ve Avrupa Birliği üyeliği için aday olduğunu hatırlattı. Gül, bu durumun Çin için büyük fırsatlar sağladığı görüşünü dile getirdi. Ayrıca, Gül, Türkiye’nin Şanghay İşbirliği Örgütü’ne katılmaya ilgi gösterdiğini de ifade etti.⁴³²

6. Çin’in Kıbrıs Politikası

Çin- Kıbrıs gayri resmi ilişkileri 1950’lerde ortaya çıkan Bağlantısızlar Hareketine kadar gitmektedir. Ama esas gelişme, 1971 yılında, Çin’in BM’ye üye edilmesinde Kıbrıs olumlu oy kullanarak, 14 Aralık 1971 yılında Çin’le diplomatik ilişkilerini kurmasıdır. 1974 Kıbrıs Barış harekâtına Çin temkinli yaklaşmıştır; çünkü 1979 yılında da kendisi Kamboçya’yı işgal eden Vietnam’a bir ders vermek sloganıyla Vietnam’a girmiştir. Soğuk Savaş mantığında meselenin BM’de halledilmesini tercih etti. Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra çıkan yeni durumda Çin’in dünya politikasında giderek artan ağırlığı ve uluslararası sisteme daha da entegre olması nedeniyle başta AB olmak üzere bütün ülkelerle özellikle ticari ilişkiler kurdu. Bu bağlamda, 1990’ların sonundan itibaren Kıbrıs sorunuyla da ilgilenmeye başladı.

431 İbid.

432 “Kotalara takılmayalım,” *Radikal Gazetesi*, 3 Şubat 2005.

Bu açıdan, Güney Kıbrıs Rum kesimi lideri Glafkos Klerides, 7 Haziran 1999'da Çin'i ziyaret etti. Aslında, Klerides, Çin'i ilk defa barış harekâtından iki ay önce, yani Mayıs 1974 yılında ziyaret etmişti. Klerides'in bu ziyaretleri, 1984 ve 1990'da da tekrarlanmıştır. Çin ise, 1988 yılına kadar, Güney Kıbrıs Rum kesimine resmi ziyarette bulunmamıştır. 1999'da Çin Devlet Başkanı Jiang Zemin, Klerides'in ziyaretinden memnuniyet duyduklarını belirterek, Güney Kıbrıs Rum hükümetinin tarafsız dış politikasını övmüştür. Ayrıca, Çin Devlet Başkanı Kıbrıs sorununu da gündeme getirerek, ilk defa Çin'i soruna müdahil etmiştir.⁴³³

Çin Devlet Başkanı, konuşmasında Çin hükümetinin Kıbrıs'ın bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne ve bağlantısızlık yanlısı politikasına saygı duyduğunu ve diğer uluslar tarafından da saygı duyulması gerektiğinin altını çizmiştir. Jiang, Kıbrıs sorununun BM kararları doğrultusunda çözülmesini isteyerek BM Genel Sekreteri Annan'ın da arabuluculuk rolü üslenmesiyle makul bir çözümün bulunacağını ümit ettiğini ifade etmiştir. Bu bağlamda, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesi olan Çin, Annan'ın arabuluculuk misyonunu destekleyeceğini açıklamıştır. Klerides ise, Kıbrıs konusunda verdiği destekten dolayı Çin'e teşekkür ederek, Kıbrıs Rum kesiminin tek Çin politikasını sonuna kadar desteklediğini açıklamıştır. Kıbrıs Rum kesimi, her ülkenin kendi iç sorunlarını dış müdahale olmaksızın çözme hakkına sahip olduğunu söyleyerek, üstü kapalı olarak Türkiye'nin Kıbrıs politikasını eleştirmiştir.⁴³⁴

21 Nisan 2000 tarihinde, Türkiye'deki gezisini tamamlayarak bir sonraki durağı olan Yunanistan'a geçen, Çin Devlet Başkanı burada oldukça sıcak karşılanmıştır. Görüşmelerde, Kıbrıs konusunda Rum kesiminin ve dolayısıyla Yunan tezinin yanında olduğunu belirtmiştir. Mart 1997'deki Arnavutluk'taki olaylar nedeniyle Çinli personelin bu ülkeden tahliyesi için Çin,

433 "Sino- Cypriot Friendship Hailed," *People's Daily*, 8 Haziran 1999.

434 ibid.

Yunanistan'dan askeri araç yardımı istemiştir. Yunanistan, derhal bu talebe olumlu cevap vererek, Çinlilerin tahliyesine yardımcı olmuştur. İşte, bu yardım olayına Çin Devlet Başkanı bir kez daha teşekkür ederek, iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi için çaba harcayacaklarını söylemiştir.

2001 yılında ise, dönemin Çin Devlet Başkan yardımcısı Hu Jintao, Güney Kıbrıs Rum kesimini ziyaret etmiştir. Temaslarında Hu, Kıbrıslı Türklerin ve Rumların, BM Genel Sekreteri Annan'ın çabalarıyla, Kıbrıs sorununa bir çözüm bulacaklarını ümit ettiğini açıklamıştır. Kıbrıs sorunun çözümünün sadece iki halkın yararına olmadığını bunun yanında bölge barışı ve istikrarı açısından da önemli olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca, Hu, Rum kesiminin tek Çin politikasına verdiği destek için teşekkür etmiştir. Hu Jintao'nun ziyaretiyle, Çin dış politikasındaki değişim de kendisini göstermiştir. Çin, daha önce Rum kesimi üzerinde Kıbrıs sorununa yaklaşırken, bu ziyaretle birlikte Kıbrıslı Türkler ve Rumlar şeklinde iki halkı da göz önüne alan bir söylem benimsenmiştir.⁴³⁵

Güney Kıbrıs Rum yönetimi Dışişleri Bakanı Yakavu'nun Mayıs 2005 tarihinde yaptığı Pekin gezisi ise, tamamen ticari ilişkilerin geliştirilmesi üzerine olmuştur. Görüşmeleri sırasında Yakavu, Avrupa Birliği'nin bir üyesi olarak, AB'nin Çin'e uyguladığı silah ambargosunun kaldırılmasını ve Tayvan'a karşı Çin parlamentosunun çıkarmış olduğu Ayrılıkçılıkla Mücadele yasasını desteklediklerini belirtmiştir. ⁴³⁶ Ağustos 2005 tarihinde de Çin Dışişleri Bakanı Li Caoşing, Kıbrıs Rum kesimini ziyaret etmiştir. Li'yi kabulünde konuşan Tassos Papadopoulos, tek Çin politikasına atıfta bulunarak, Çin'in Tayvan'la birleşme çabalarını desteklediklerini söylemiştir.⁴³⁷

435 "China Supports early Solution to Cyprus Issue," *People's Daily*, 16 Ocak 2001

436 "Cyprian FM: Cyprus-China relations excellent," *People's Daily*, 9 Mayıs 2005

437 "Cyprus, China vow to promote further bilateral relations," *People's Daily*, 24 Ağustos 2005

2000'li yıllar Çin dış politikası için bir dönüm noktası olmuştur. Tiananmen öğrenci olayları gibi bir trajedi yaşayan Çin yönetimi, 1990'ların ortasına kadar bu travmayı üzerinden atamamıştır. Kısa süreli olsa da Çin tekrar dünya tarafından yalnızlığa itilmiştir. Çin'in yardımına ekonomik büyümesi koşturmuştur. Giderek çekim merkezi haline gelen Çin yeniden dış dünyaya açılmıştır. Kıbrıs konusundaki aktif tutumunda Çin'in artık bir dünya devleti olarak küresel politikada yerini aslında bir göstergesiydi. Jiang Zemin'in bir yıl sonra ki Türkiye ve Yunanistan'ı ziyareti de bunun diğer bir yansımasıdır. Çin, Rum kesimini ve Yunanistan'ı önemsemektedir. Çünkü bu iki ülke AB'de iki oya sahip ülkelerdir. Özellikle AB tarafından uygulanan silah ambargosunun kaldırılması konusunda Rum kesimi ve Yunanistan'ın AB'de Çin'i desteklediği bilinmektedir.

Bu konuda ilginç bir gelişme de Ocak 2006'da Yunanistan Başbakanı Karamanlis'in Çin gezisinde yaşanmıştır. Çinli yetkililerin Yunanistan'ı stratejik ortak olarak değerlendirmesi, Kıbrıs sorununda Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesiminin arkasında olduklarını ima etmeleri dikkat çekmiştir. Bunun karşılığında, Yunan Başbakanı ise, tek Çin prensibini kabul ederek, Tayvan'ın Çin'in parçası olduğunu vurgulamıştır. Yine, Karamanlis, AB'nin Çin'e uygulamakta olduğu silah ambargosunun kaldırılması için AB üyesi olan Yunanistan'ın elinden gelen her şeyi yapacağı taahhüdünü vermiştir. Kısaca, Çin, Kıbrıs sorununun çözümünde aktif rol oynayabileceğinin de işaretini vermektedir. Çin, medeniyetler arası diyalogda iki büyük medeniyet olarak gördüğü İran ve Yunanistan'ın büyük rol oynayacağına inanmaktadır.

6.1. Kıbrıs Rum Kesimi liderinin Çin gezisi

Çin'in Kıbrıs politikası, Kıbrıs Rum Kesimi lideri Papadopoulos, Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun resmi davetlisi olarak 4-8 Kasım tarihleri arasında Pekin'i ziyareti sırasında daha da somutlaşmıştır. Çin - Kıbrıs Rum Kesiminin diplomatik ilişkilerinin kuruluşunun 35.yıldönümü nedeniyle Papadopoulos davet edilmişti. Bilindiği üzere, Çin'in geleneksel diplomasi anlayışında bu tür yıldönümleri ve kutlamaların ayrı bir yeri bulunmakta ve bu tür özel günler ayrı bir törenle kutlanmaktadır.

7 Aralık 2006 tarihinde, Papadopoulos ile yaptığı görüşmenin ardından bir açıklama yapan Hu Jiantao, Çin ve Kıbrıs arasındaki dostluk ve işbirliği ilişkilerini daha da geliştirmek için ortaklaşa çaba harcamaya hazır olduklarını belirtti. Kıbrıs sorununa değinen Hu Jintao, Çin'in BM'nin ilgili kararları doğrultusunda uluslararası toplumla birlikte, Kıbrıs sorununun adil ve uygun şekilde çözülmesi için olumlu rol oynamaya devam etmeye hazır olduğunu kaydetti. Papadopoulos, "Tek Çin" politikasında ısrar etmenin, Kıbrıs'ın her zaman izlediği bir politika olduğunu ve bu tutumun gelecekte de değişmeyeceğini ifade etti. Ayrıca, iki lider, üst düzey temasların yoğunlaştırılması; ekonomi, ticaret, yatırım, kültür, sağlık ve turizm alanlarındaki işbirliğinin genişletilmesi ve Birleşmiş Milletler gibi çok taraflı kuruluşlarda eşgüdümün yoğunlaştırılması konularında da fikir birliğine vardı.

8 Aralık günü ise, Papadopoulos, Çin Başbakanı Wen Jiabao'yu kabul etti. Görüşmede Çin Başbakanı, Çin'in Kıbrıs sorununun nihai çözümü için aktif rol oynamaya devam edeceğini belirtti. Wen Jiabao, Kıbrıs'ın bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğüne saygı gösterilmesi; Kıbrıs sorununun, BM'nin ilgili kararları temelinde müzakere yoluyla adil ve uygun bir şekilde çözülmesi ve alınacak herhangi bir kararda, Kıbrıs'taki Rum toplumu ve Türk toplumunun çıkar ve kaygılarının düşünülmesi gerektiğini

ifade ederek diğer Çinli yetkililere göre, Türkleri de gündeme getirerek, Rumlara biraz daha temkinli yaklaşmayı tercih etti.

Papadopoulos ise, Kıbrıs'ın, AB-Çin ilişkilerinin geliştirilmesi için çaba harcayacağını belirtti. Papadopoulos, Çin ile imzalanan tüm işbirliği anlaşmalarını aktif olarak yerine getirmeye; ekonomi, ticaret, kültür ve turizm gibi alanlardaki işbirliğini güçlendirmeye ve ikili dostluk ilişkilerini daha da geliştirmeye hazır olduklarını söyledi.

6.2. Papadopoulos'un Çin medyasına verdiği beyanat

Belki daha ilginç açıklamalar Papadopoulos'un gezisine başlamadan önce Çin medyasına verdiği ve 5 Aralık günü Çin gazetelerinde yayınlanan beyanatta görülmektedir. Papadopoulos, Çin- Kıbrıs ilişkilerini değerlendirirken adadaki iki büyük ihalenin Çinli firmalara verildiği söyledi. . Mülakatın ağırlıklı konusu Kıbrıs sorunu olmuştur. Çinli gazeteciler, özellikle bu konuyu sık sık gündeme getirerek görüş istemişlerdir. Papadopoulos, Kıbrıs sorunu konusunda Çin'in kendilerini BM Güvenlik Konseyinde daima desteklediğini belirterek, BM Güvenlik Konseyinde ne zaman bir sorunla karşılaşırsalar Çin'i yanlarında bulmaktan dolayı da teşekkür etmiştir. Bunun yanında, Papadopoulos, üstü kapalı bir şekilde ABD ve İngiltere'yi eleştirerek, BM Güvenlik Konseyinde beş daimi üyenin Kıbrıs sorununa eşit yaklaşması gerektiğini vurgulamış, bundan önceki yıllarda üyelere bir kaçının konseyde tekel kurduğunu iddia etmiştir.⁴³⁸

Kıbrıs sorununun aslında bir işgal sorunu olduğunu söyleyen Papadopoulos, beş üyenin de Kıbrıs sorununda aktif rol alması gerektiğini ifade etmiştir. Papadopoulos'a göre bugüne kadar Kıbrıs sorununda sadece ABD ve İngiltere'nin sürece dahil olduğunu Fransa Rusya ve Çin'in dışarıda tutulduğunu

438 Shuiming Liu ve Xueqing Jiang, " An Interview with President of Cyprus", *People's Daily*, 5 Aralık 2006

söylemiştir. Çin'in Kıbrıs için çok değerli bir üye olduğunu söyleyerek Kıbrıs konusunda Çin'den aktif görev almasını istemiştir. Çinli gazeteciler ise, Çin'in Kıbrıs'ın toprak bütünlüğüne ve egemenliğine saygı duyduğunu ve ayrıca yeniden birleşmesin desteklediğini belirterek, Kıbrıs'tan da aynı desteği tek Çin politikasında beklediğini söylemişlerdir. Ayrıca, Papadopoulos'un ve hükümetinin bu yöndeki duruşuna saygı duyduklarını ifade etmişlerdir. Yanıt olarak Papadopoulos ise, BM'deki konuşmasını örnek göstererek tek Çin politikasına sürekli destek verdiğini söylemiş, *Kıbrıs sorunu ile Tayvan sorunu arasında bir takım benzerlikler olduğunu söyleyerek "düşmanlarımız" Kıbrıs sorununun çözümü için "Tayvanlaştırılmış Kıbrıs" formülünü öne sürmektedir. Tabii ki Çin, Tayvan'da yaşananların bir benzerinin de Kıbrıs'ta yaşanmasını istemeyecektir* demiştir. Bunun yanında, Nerede olursa olsun her hangi bir Çinli aday varsa oyumuz onun içindir. Dünya Sağlık Örgütündeki oylamada da oylarını Çin'e verdiklerini hatırlatmıştır.⁴³⁹

Papadopoulos'a Kıbrıs sorunun çözüm yeri sorulduğunda ise, Papadopoulos, Kıbrıs sorununun mutlaka BM şemsiyesi altında çözülmesi gerektiğini söyledi. Ancak Rum kesiminin, Yunanistan'ın ve İngiltere'nin AB üyesi olduğu Türkiye'nin de AB'ye girmek istediğini ifade ederek sorunun AB'de çözülmesinin daha uygun olacağını ifade etti. Papadopoulos, Kıbrıs sorunun sadece müzakerelerle çözülmesinin mümkün olduğunu açıkladı. Papadopoulos, mülakatında ikinci kez, *bazı "düşmanlarının" Kıbrıs'ta bir Tayvan modeli oluşturmaya çalıştıklarını belirterek Çin'in bu sorun üzerinde aktif rol almasını rica etti.*⁴⁴⁰ Rumlar, bir adım daha öteye giderek, işin içine bir de ABD'yi sokarak Kıbrıs'ın Tayvanlaştırılmasının aslında ABD'nin bir planı olduğunu ve bunun Büyük Ortadoğu Projesi ile ilişkisinin bulunduğu söylentilerini Çin'de yaymaktadırlar.

439 ibid.

440 ibid.

6.3. Rumların Çin ile silah flörtü

Kuşkusuz, bugüne kadar kapalı kapılar arkasında konuşulan en önemli konuların başında Kıbrıs Rum kesiminin Çin'den silah alma niyetinde olmasıydı. Daha öncede Rum kesimi, Rusya'da böyle arayışları içinde bulunmuştu. Bu son Çin ziyaretinin de aslında bir yönüyle silah alımını da içerdiği dile getirildi. Bu konuda, Rum Politis gazetesinde çıkan bir habere göre, Papadopoulos'un gezisinde gündeme gelen konulardan bir tanesi de silah alımı idi. Savunma Bakanlığı her ne kadar bu haberi yalanlasa da 2005 yılında Çinli NORINCON firması, 70 adet 155 mm.'lik Hovitzer topu'nun satışı için fiyat üzerine görüşmelerde bulunmak üzere Kıbrıs'a bir heyet yollamıştı. Ekim 2005 yılında 47,3 milyon sterlin'lik silah alım anlaşması yapıldı. Ancak bu anlaşmada yolsuzluk yapıldığı iddiaları nedeniyle iptal edildi.

Daha sonra Rum hükümeti, tekrar Çin'le bir anlaşma yaparak Rum Milli Muhafız Ordusuna Çin silahlarının alımı konusunda anlaştılar. Aslında Rumların Çin'den silah almalarının bazı nedenleri bulunmaktaydı. Bu nedenlerinden birisi ABD'nin Atina'ya adadaki Amerikan silahlarının geri çekilmesi yönündeki baskısıydı. Diğer ise, Rum Milli Muhafız Ordusunun yeni ve modern silahlara sahip olması gerektiği ve silah ve mühimmatın tek bir kaynaktan almak yerine kaynakların çeşitlendirilmesi yoluna gidilmesi gerekliliği idi.⁴⁴¹

7. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Türkiye

Şanghay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), 26 Nisan 1996 yılında Rusya, Çin, Kırgızistan, Kazakistan ve Tacikistan tarafından kurulan Şanghay Beşlisi'nin, 15 Haziran 2001 yılında, Özbekistan'ında katılmasıyla bölgesel bir kolektif güvenlik örgütüne dönüşmüş

441 Jacqueline THEODOULOU, "Chinese weapons deal back on the table ahead of Beijing visit", http://www.cyprus-mail.com/news/main.php?id=29366&cat_id=1

halidir. 2001 yılından sonra ki dönemde ŞİÖ oldukça büyük bir mesafe kat ederek bölge ülkelerinin de dikkatini çekmiştir. 2004 yılında Moğolistan ve 2005 yılında ise, Pakistan, Hindistan ve İran, ŞİÖ'ye gözlemci statüde üye olmuştur.

Sonuçta, ŞİÖ, 10 üye ile daha dinamik olarak etkinliğini artırmıştır. Bu 10 üyeden Çin, Rusya, Pakistan ve Hindistan nükleer silahlara sahiptir. ŞİÖ, 37.306 milyon kilometre karelik bir yüzölçümü, 2.583 milyara varan bir nüfusu, yani dünya nüfusunun üçte biri bu örgütün kontrolü altındadır. Tüm ŞİÖ üyelerinin toplam asker sayısı ise, 6.100 milyon kişidir. Aynı zamanda, örgütün iki üyesi Rusya ve Çin, BM Güvenlik Konseyi daimi üyesidir. Bu verilerden görüleceği üzere, yeni üyelerle birlikte ŞİÖ, inanılmaz bir caydırıcılık gücüne ulaşmıştır. Şu an için, nükleer güç açısından en güçlü blok haline gelmiştir. Bu, belki de, ABD'nin Soğuk Savaş döneminde bile karşılaşmadığı bir nükleer blok oluşumu olmuştur.⁴⁴²

Türkiye de başlangıcından bu tarafa ŞİÖ ile ilgilenmektedir. Ancak Rusya, Çin ve Özbekistan, gibi ülkelerin Türkiye'nin ŞİÖ bünyesinde bulunmasını sıcak bakmadığı bilinmektedir. ŞİÖ üyeliği ciddi anlamda Erdoğan hükümetiyle gündeme gelmiştir. 27 Mayıs 2004 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı özel temsilcisi Halil Akıncı, Pekinde, ŞİÖ Genel Sekreterini ziyaret ederek, Türkiye'nin ŞİÖ ile işbirliğini geliştirmek istediğini bildirmiştir. ŞİÖ Genel Sekreteri Cang Deguan da Türkiye'nin aktif tutumunu memnuniyetle karşıladıklarını ve Türkiye ile bölgesel güvenlik ve istikrarın korunması konusunda işbirliğine ŞİÖ'nün açık olduğunu ifade etmiştir.

Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Pekin'i ziyaretinde Türkiye'nin Şanghay İşbirliği Örgütü'ne katılma arzusunu bir kez daha dile getirerek, 2004'te Başbakan Recep Tayip Erdoğan'ın Rusya

442 Barış ADIBELLİ, "Şanghay İşbirliği Örgütü ABD'ye Meydan Okuyor", *Cumhuriyet Strateji*, Yıl.2, Sayı.55, 18 Temmuz 2005, ss.15-17

Devlet Başkanı Vladimir Putin'e, bu ziyarette de kendisinin Çin Başbakanı'na ilettiğini belirtmiş, Türkiye'nin siyasi yönü ağır basan bu örgütte yer almasının Rusya ve Çin ile siyasi istişarelerini güçlendireceğini kaydetmiştir.⁴⁴³ 5 Temmuz 2005'te ŞİÖ Astana zirvesinde Türkiye'nin üyeliği gündeme gelmemiştir. Bu zirvenin sonunda Pakistan, Hindistan ve İran gözlemci üye statüsünde ŞİÖ'ye kabul edilmiştir. Aynı gün, Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Liu Ciaçao yaptığı basın toplantısında, Türkiye'nin gözlemci üyeliğe başvurması halinde tutumunuz ne olur sorusuna şu yanıtı vermiştir;

"ŞİÖ açık bir örgüttür. Her hangi bir devlet, ŞİÖ'ye üye olmak istiyorsa bunu talep etmek zorundadır. Türkiye'nin üyelik için resmen başvurup vurmadığı konusunda her hangi bir bilgim yok."⁴⁴⁴

Bu ifadeden de anlaşılıyor ki Türkiye'nin bu konuda resmi başvurusu olmamıştır. 2006 yılında, Türk Dışişleri Bakanlığından üst düzey bir diplomat da bunu kanıtlar şeklinde Türkiye'nin ŞİÖ'ye resmi başvurusu bulunmadığını belirtmiştir. Kuşkusuz, bu gelişmeler ŞİÖ üzerindeki tartışmaları bitirmemiştir. En azından Türk kamuoyunda ŞİÖ adeta alternatif bir blok gibi sunularak adeta NATO veya AB'ye karşı bir seçenek olarak gündeme getirilmiştir. Her şeyden önce, ŞİÖ bünyesinde bazı iç sorunları bulunmaktadır. Bunun yanında ise Türkiye'ye karşı Çin ve Rusya'nın belli konular nedeniyle soğuk durmaktadırlar.

2005 yılı, Astana zirvesi, ŞİÖ için kilometre taşı olmuştur. ŞİÖ, bu zirveyle Avrasya coğrafyasında tutunmak isteyen ABD'ye karşı meydan okumuştur. Dışa dönük bu eyleminin yanında içe dönük olarak da genişleme kararı almıştır. Bu doğrultuda İran, Pakistan ve Hindistan gözlemci üye olmuştur. Tam da bu zirvenin ardından 18-25 Ağustos 2005 tarihleri arasında

443 "Kotalara takılmayalım," *Radikal Gazetesi*, 3 Şubat 2005

444 Barış ADIBELLİ, "Şanghay İşbirliği Örgütü ABD'ye Meydan Okuyor", ss. 15-17

Çin-Rus ortak askeri tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Bu tatbikat, Batı'da ABD'ye karşı askeri bir gövde gösterisi olarak yorumlanmıştır.⁴⁴⁵ Tüm bu tartışmalar yaşanırken ŞİÖ'nün 15 Haziran 2006'daki Şanghay zirvesi ise tamamen farklı bir boyut almıştır. Bu zirvede genişlemeden çok derinleşme kararı alınmıştır. Gözlemci üyelerin statüsü de bu zirvede gündeme gelmiştir. Özellikle İran'ın gözlemci üye olduktan sonraki tutumu Çin'de tepkiyle karşılanmıştır.

Özellikle, İran cumhurbaşkanı Ahmedinecat, İran'ın ŞİÖ'ye tam üye olması için ısrar etmektedir. Aynı zamanda, İran, ŞİÖ gözlemci üyeliğini dış politikasında etkin bir enstrüman olarak da kullanmaya başlamıştır. Çin ve ŞİÖ, İran'ın bu konudaki tutumuna yönelik rahatsızlığını, ŞİÖ genel sekreterinin Rus ITAR-TASS haber ajansına 23 Mayıs 2006 günü verdiği mülakatta yansıtmıştır. ŞİÖ genel sekreteri Cang Deguang, gözlemci statüde olan üyelerin konuşmalarına dikkat etmeleri gerektiğini vurgulayarak, ŞİÖ şartına uymalarını istemiştir. Devamla, Cang, gözlemci üyelerin (İran kastediliyor) ŞİÖ'deki görevlerinin sadece dinlemek ve izlemek olduğunu belirterek bunun dışına çıkılmasına müsaade edilmeyeceğini belirtmiştir.⁴⁴⁶ Bu eleştirilerden sonra ŞİÖ'de yeni üye olacaklar için tıpkı Avrupa Birliği için Koppenhag kriterleri gibi bir takım kriterlerin konulması gündeme gelmiştir. Bu talebin başını Rusya çekmekteydi. Yine bunun yanında gözlemci üyeliği düzenleyen bir takım hukuki kuralların da örgüt içerisinde tesis edilmesi benimsenmiştir. Böylece, ŞİÖ, kendi içinde kurumsallaşma sürecini de hızlandırmıştır.

ŞİÖ gündeminde diğer bir üstü kapalı konu ise, Hindistan'ın ABD ile kurduğu stratejik ortaklıktı. Bu ortaklığın amacının Çin ve Rusya'nın bölgede kontrol edilmesi ve dengelenmesi için

445 Daha geniş bilgi için bkz. Barış ADIBELLİ, "Çin-Rus Askeri Tatbikatı", *Cumhuriyet Strateji*, Yıl.2, Sayı.62, 5 Eylül 2005, ss.14-15

446 Barış ADIBELLİ, "Avrasya'da Taktik Mücadele", *Cumhuriyet Strateji*, Yıl.2, Sayı.104, 26 Haziran 2006, ss.12-14

kurulduğu Amerikan medyasında açık açık ifade edilmişti. Dolayısıyla, ŞİÖ'de bu konuda rahatsızlıklar dile getirildi. Açık olmasa da ŞİÖ ve Hindistan arasında bu konuda bir soğukluk mevcuttu. Bunun en somut yansıması beşinci kuruluş yıl dönümünün de kutlandığı Şanghay Zirvesine, üye ve gözlemci üye devletlerin devlet başkanları katılırken Hindistan'ı ise, Petrol ve Doğalgaz Bakanı Şiri murli Deora temsil etmiştir. Bu arada, Afganistan da bu yıl ki onur konuğu olarak zirveye katılmıştır. 2004 yılından bu tarafa ŞİÖ Afganistan'la görüşmelerde bulunarak çeşitli protokoller imzalamıştı. ŞİÖ'nün nihai amacı Afganistan'ı örgüt bünyesine alarak, ABD'nin bölgede kalma bahanesini ortadan kaldırmaktadır.

ŞİÖ'de en çetin pazarlıklar ve görüşmeler ise, Türkmenistan üzerinde yapıldı. Bağımsızlığından bu tarafa, Türkmenistan bölgede tarafsızlığını ilan ederek bu konumunu bugüne kadar sürdürdü; ancak tarafsızlığın faydaları olduğu gibi yalnız kalmak gibi bir takım olumsuz yanları da bulunmaktaydı. 2004 yılından itibaren başlayan renkli devrimler, 2005 yılında da hız kesmeden devam etti. Giderek, bu hareketler, Türkmenistan yönetimini de tehdit eder duruma geldi. Geçtiğimiz yıl, Batı medyasında Türkmen başı hakkında oldukça sert eleştiriler çıktı. Öyle ki, birçok yazıda Türkmen başı diktatör olarak adlandırılmaktaydı. Doğal gaz açısından zengin bir ülke olan ve Rusya'nın ana doğal gaz temin edicisi olan Türkmenistan'ın bir oldubitti ile halk hareketi içinde Batı eksenine kaptırılmasına Çin ve Rusya müsaade etmeyeceği görülmektedir. Baştan beri, ŞİÖ'nün çağrılarını tarafsızlığını neden göstererek geri çeken Türkmen başı son gelişmelerden sonra geçtiğimiz aylarda Çin'le stratejik işbirliği anlaşması imzaladı. Bunun sonucu olarak, Türkmenistan'ın tarafsızlık statüsünün de ŞİÖ lehine bozulacağı kanaati doğdu. Ancak Türkmenbaşı'nın ölmesiyle bu ülke üzerine yazılan tüm senaryolar da geçerliliğini yitirdi.

Bu arada, 2004 yılından beri gündemde olan Türkiye'nin ŞİÖ üyeliği konusunda ise, iyi niyet dileklerinin ötesinde pek somut bir gelişme olmamıştır. Kapalı kapılar arkasında, muhafazakâr Rus ve Çinli yetkililer, Türkiye'nin üyeliğine sıcak bakmamaktadır. Onlara göre, ŞİÖ'nün temel felsefesi ve ilkeleri üye ülkelerin toprak bütünlüğü, egemenliği ve güvenliği oluşturmaktadır. Çinliler, Türkiye'nin Uygurlara, Ruslar ise, Çeçenlere verdiği desteği gündeme getirerek Türkiye'nin bu ilkelere uymadığını iddia etmektedirler. Ayrıca, Çinliler, Türkiye'nin AB üyeliğinde bir katalizör olması için ŞİÖ ile ilgilendiğini de ifade etmektedirler.⁴⁴⁷

ŞİÖ genel sekreterliği ise, ŞİÖ'deki üyelik kriterlerini belirleyen düzenlemelerin eksikliği nedeniyle NATO üyesi olan Türkiye'nin üyelik başvurusunun nasıl ve hangi kriterlere göre değerlendireceği konusunda karar verememektedir. Fakat 2006 zirvesiyle üyelik kriterleri konusunda bir takım çalışmaların başlatılacağı sinyali verilmiştir. Belirtmek gerekir ki, çıkacak kriterler Türkiye'nin lehine olmayacaktır. Zira ŞİÖ, hazırladığı eylem planında veya bir başka deyişle yol haritasında müstakbel üye ülkeler listesinde Türkiye bulunmamaktadır. ŞİÖ için adaylık teklif edilebilecek öncelikli ülkeler Azerbaycan, Türkmenistan ve Afganistan'dır.⁴⁴⁸

2006 başlarında, Çin'in Yunanistan'la imzaladığı stratejik işbirliği anlaşması, Çin'in AB ve Avrupa politikasında önemli bir kutup başı olmuştur. Çin, İran ve Yunanistan'la kurduğu stratejik diyalogla Türkiye'yi aradan çıkararak Doğu ve Batıyı bir araya getirdiğini ilan etmiştir. Oysa Türkiye, uzun süreden beri, Doğu ve Batı medeniyetlerinin arasında bir köprü olduğunu iddia etmekteydi. Çin'in Türkiye'ye stratejik manevra yapacak bir saha bırakmaması Türkiye'nin Orta Asya bölgesinden uzaklaşmasına neden olmaktadır.

447 Barış ADİBELLİ, "Avrasya'da Taktik Mücadele", ss. 12-14

448 ibid., ss.12-14

8. D-8 Örgütü, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne Alternatif mi?

ŞİÖ zirvesinden yaklaşık bir ay önce bölgede diğer bir önemli zirve de Endonezya'nın Bali adasında yapıldı. 1997 yılında, Türkiye'nin girişimiyle kurulan gelişmekte olan Müslüman Devletler zirvesi, sekiz İslam ülkesinin liderlerinin beşinci kez bir araya gelmesiyle sessiz sedasız toplandı. Ancak D-8 örgütü çok önemli kararları kabul etti. Bu kararların en önemlisi, örgütün genel sekreterliğe çevrilmesiydi. D-8 örgütü, Türkiye, İran, Pakistan, Endonezya, Malezya Bangladeş, Mısır ve Nijerya'dan oluşmaktadır. Mısır ve Nijerya'nın dışında bütün üyeler Asya-Pasifik coğrafyasının önemli aktörleridir. Örgüt, yaklaşık 825 milyon kişilik bir nüfusu da temsil etmektedir. Örgütün kurumsallaşmaya gitme kararı alması yeni bir bölgesel örgütün de ufukta görülmeye başlandığı şeklinde yorumlar yapılmasına neden olmuştur.⁴⁴⁹

Şimdiden, Çin, D-8'den oldukça rahatsızlık duymaktadır. ŞİÖ'nün aksine ekonomik işbirliğini temel alan ve sadece İslam ülkelerine açık olması Çin'i endişelendirmektedir. Özellikle, Afganistan'ın yönünü bu örgüte çevirme ihtimali Çin ve Rusya'nın işine gelmemektedir. Önceki dönem başkanı İran, D-8'in önemini kavradığı için örgütün ilk genel sekreterliğini almak için muazzam bir diplomatik çaba harcamıştır. Türkiye'nin devreye girmesiyle Genel Sekreterliğin dönem başkanı ülkede olması görüşü benimsenerek, D-8 Genel Sekreterliği Endonezya'ya verilmiştir. Türkiye, D-8'in İran aracılığıyla bir maceraya sokulmasını istememektedir. Ancak İran'ın D-8 üzerindeki niyetleri devam edecektir. İran, D-8'le ŞİÖ'ne tam üyelik konusunda gözdağı vermiştir. İran yeni bir denge oyunun içine girmiştir. ABD de D-8'le yakından ilgilenmektedir; ancak İran nedeniyle bu örgütle organik bir bağı bulunmamaktadır. Gelecekte, ABD, D-8'e yönelik tutumunu Mısır ve Türkiye üzerinden gösterebilir.

⁴⁴⁹ ibid., ss.12-14.

Türkiye-ABD arasında imzalanan Stratejik Vizyon belgesinde de üstü kapalı bir şekilde D-8'e yönelik yeni politikalara ışık tutmaktadır.⁴⁵⁰

Bush'un Kasım 2006'daki Endonezya gezisi sırasında Endonezya'yı övmesi buna karşılık Endonezya'nın Irak'a asker göndereceğini açıklaması ve bu yönde Müslüman ülkelere çağrıda bulunması, D-8 Örgütünün genel sekreterliğini elinde bulunduran Endonezya'nın ABD'nin yeni Asya-Pasifik politikasının da işaretlerini veriyordu. Farklı bir İslam anlayışı olan ve bölgenin gelişmiş bir Müslüman ülkesi olan Endonezya şimdi-lerde ABD tarafından İslam dünyasının yeni model ülkesi olarak hazırlanıyor. Endonezya'nın Asya-Pasifik bölgesinde ABD desteği ile güçlü bir şekilde ortaya çıkması en çok Çin'i endişelendirmektedir. Soğuk Savaş sonrası Çin'in en fazla endişe ettiği konuların başında ülkesindeki Müslüman azınlık gelmektedir. Avrasya coğrafyasındaki ve Orta Doğu'daki birçok Müslüman devletle ilişkileri iyi olduğu halde Endonezya ile 1950'lere değin uzanan bir takım sorunları bulunmaktadır. Endonezya ve Japonya ile ABD'nin yeni denge politikası gütmeye hazırlandığı da konuşulmaktadır.⁴⁵¹

Toparlamak gerekirse, D-8 üyeleri gibi ABD de bu örgütün Avrasya coğrafyasında ŞİÖ'ne meydan okuyabilecek tek örgüt olduğunun farkına varmış durumdadır. ŞİÖ'nün altı üyesinden dördünün Müslüman devletler olması nedeniyle D-8'in gücü daha iyi anlaşılmaktadır. Orta Asya devletleri olmadan Rusya ve Çin, Avrasya coğrafyasında rahat hareket edemeyecektir. ABD için ise, yapılması gereken tek şey; D-8'in ekonomik işbirliği yanında kolektif güvenlik örgütü kimliğine de kavuşturulmasıdır; fakat İran, bu konuda en büyük engeli teşkil etmektedir. İran, Çin ve Rusya tarafından D-8'den koparılırsa, örgütün

450 ibid., ss.12-14

451 Barış ADIBELLİ, " Çin ve ABD'nin Asya Yarışı", Cumhuriyet Strateji, Yıl.3, Sayı. 128, 11 Aralık 2006, s.16.

de işlevselliği büyük ölçüde yara almış olacaktır. Bunun için Çin ve Rusya, İran'ın nükleer sorunu konusunda sonuna kadar destek vererek İran'ı yanlarında tutmaya çalışmaktadır. Ayrıca, D-8, Pakistan ve Bangladeş'in üyeliğiyle Hindistan'a da açık bir tehdit oluşturmaktadır. D-8'in genel sekreterliğinin İstanbul'da kurulmasına karar verilmesi Türkiye'nin de elini stratejik olarak güçlendirecektir. ŞİÖ'den beklediğini bulamayan Türkiye belki D-8 ile yeni bir açılım yakalayabilecektir.⁴⁵²

9. Çin- Türk ilişkilerinde Askeri işbirliği

1990 sonrası uluslararası sistemdeki politik, ekonomik ve askeri ayrılmışlığın ortadan kalkmasıyla, Çin de gelişen silah sanayisi için pazar arayışlarına başladı. Bunun yanında Çin Dış politikası yeni bir sorun ile karşılaştı. Bu sorun enerji güvenliği idi. Buna bağlı olarak enerjinin yerinden alınması politikası benimsendiği için bir takım bölgelerde nüfuz alanları oluşturması gereğini gördü Orta Doğu Bölgesi bu alanların başında geliyordu. Çin, Putin sonrası Rusya'nın tıpkı Yeltsin dönemindeki gibi bir karmaşa ortamına girebileceğini hesap ederek ona göre yeni bir Avrasya Politikası hazırlığına girişmiştir. Bu bağlamda, Fransa, İran, Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Kesimi, İtalya ve İspanya gibi devletlerle işbirliği süreci başlattı.⁴⁵³

2006 Eylül ayında yapılan Çin-AB zirvesinde de Çin'e yönelik silah ambargosunun kaldırılması yönünde çağrıda bulunulmuştu. Silah ambargosunu en kısa zamanda kaldırılması Çin ulusal güvenliği için hayati bir öneme sahiptir. Çin, bölgesel ve küresel sorunlarla ilgilenirken, NATO da Afganistan'da operasyon ve etki alanını daha da genişletmiştir. Son günlerde yoğunlaşan NATO'nun Taliban unsurlarıyla olan mücadelesi bu ülkeyle sınırı bulunan Çin'i endişelendirmektedir. Açıkçası,

452 Barış ADIBELLİ, "Avrasya'da Taktik Mücadele", ss. 12-14

453 Barış ADIBELLİ, "Fransa'nın Avrasya'da İttifak arayışı" *Cumhuriyet Strateji*, 13 Kasım 2006, Yıl.3, Sayı.24, ss.14-15

Çin, Taliban'dan çok NATO'nun faaliyet sahasını geliştirmesinden korkmaktadır. Kasım 2006'da Riga'da toplanan NATO zirvesinde alınan kararlar bunu destekler nitelikteydi.

Doğu Türkistan bölgesi Çin için hâlen hassasiyetini korumaktadır. Washington'daki bazı yetkililer, Uygurların, halkların kaderlerini kendilerinin tayin edebilmesi ilkesi kapsamında olduklarını ve bunu gerçekleştirmelerine yardımcı olmak üzere insani müdahaleyi gündeme getirmektedir. Irak'ın kuzeyindeki Kürtler için oluşturulan "sözde devlet" benzeri bir yapıyı Doğu Türkistan için dile getirilmektedir. Irak'ın kuzeyindeki durum Türkiye için bir tehdit oluşturduğu için Amerikalı yetkililer, Doğu Türkistan'ın ve Uygurların bağımsızlığı konusunda Türk kamuoyunun hassasiyetini bildiği için Iraklı Kürtler nedeniyle gerginleşen Türk-Amerikan ilişkilerindeki tansiyonun düşürülmesi için ara ara Doğu Türkistan'ın bağımsızlığını resmi ağızdan olmasa da dile getirmektedir.⁴⁵⁴

Bütün bunların ışığı altında, Çin Silahlı Kuvvetleri için Türkiye'nin önemi oldukça büyük. Bunan karşın, Çin hükümetinin siyasi kanadı Türkiye'ye karşı soğuk durmaktadır. Kuşkusuz burada da şöyle bir soru akla gelmektedir: *Acaba, Çin Silahlı Kuvvetleri, Türkiye'yi yeni bir silah pazarı olarak mı görüyor?* Aksi halde, aynı Çin Silahlı Kuvvetleri neden Rum kesimiyle de temas kursun? Bu soğukluk, iki ülke arasında yaşanan adı konmamış siyasi gerginlikten anlaşılmaktadır. Her iki ülkenin devlet başkanlarının karşılıklı üst düzey ziyaret gerçekleştirmesi; hatta 2003 yılından bu tarafa, gündemde olan Orta Doğu bölgesi nedeniyle bölgenin kilit ülkesi Türkiye birçok dünya lideri tarafından ziyaret edilmişken Çin'den Dışişleri Bakanının bile gelmemesi dikkatleri çekmektedir. Oysa Çin Dışişleri Bakanı, defalarca Rum kesimini ziyaret etmiştir.

454 ibid., ss.14-15

Türkiye de güvenliğini tek bir kaynağa bağlamanın risklerinin yeni dönemde daha fazla olduğu gerekçesiyle alternatif askeri ekipman sağlayıcıları aramaya başladı. 1993 yılında, Genelkurmay Başkanı Doğan Güreş ve Milli Savunma Bakanı Nevzat Ayaz'ın savunma konularını görüşmek üzere Çin'i ziyaret etmesi de Türkiye'nin bu ilgisinin somut bir göstergesiydi. Ve ilk sonucunu da 1996'da Türkiye ve Çin, 150 milyon değerinde orta menzilli (80 km) WS-1 füzelerinin alımı üzerine anlaşmaya varmasıyla ortaya çıktı. Anlaşmaya göre, ilk füze bataryası Çin'den ithal edilecek, geri kalan beş batarya ise Türkiye'de Çin ile ortak üretilirdi. Türk Silahlı Kuvvetlerinin özellikle füze sistemlerinin yenilenmesi projesi kapsamında bu işbirliğinin değerlendirildiği ifade edilmiştir.⁴⁵⁵

Türkiye'nin hali hazırda elinde altı WS-1 füze bataryası ve bir tane de WS-1b (180 km menzilli) bataryası bulunduğu bilinmektedir. Aralık 2005 tarihinde TBMM'de yaptığı konuşmada Milli Savunma Bakanı Vecdi Gönül, Türkiye'nin füze ürettiğini söylemiş; ama menzillerini ve türlerini belirtmemiştir.⁴⁵⁶

WS-1 füzelerinin dışında, Türkiye, 1999 yılında, Toros teknolojisi kapsamında, Çin ile karadan karaya B611 füzelerini geliştirmeye başladı. Çin Havacılık, Bilim ve İşbirliği Şirketi ile Türkiye, TÜBİTAK ve SAGE ortak geliştirdiği B611 füzelerinin menzili 150 ile 250 km arasında değişmektedir. Yunan adaları bu füzelerin vuruş menzili içerisindedir. Bu füzelerin denemesi ilk defa 2001 yılında Karadeniz'de yapıldı. İkinci deneme ise, 2003 yılında yapılmıştır. Raf ömrü 10 yıl olan bu füzeler Çin'de Cuhay Hava gösterisinde sergilenmiştir.

Savunma Bakanlığı kaynaklarına göre Türkiye'nin komşularının elinde bulunan füze sistemleri şunlardır: İran: 1300 kilometre menzilli nükleer ve biyolojik başlık takılabilen Şahab

455 "Türkiye ve Çin füze üretecek," *Hürriyet Gazetesi*, 20 Aralık 1996

456 *TBMM Tutanak Dergisi*, 37. Birleşim, Cilt 105, 20 Aralık 2005, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem22/yil4/bas/b037m.htm>

3. Kıbrıs Rum Kesimi: 300 kilometre menzilli S - 300. Suriye: 500 - 700 kilometre menzilli Scud. İsrail'in nükleer ve biyolojik saldırı gücü olduğu bilinirken, Rusya'nın elinde 3540'ı nükleer başlıklı, 776'sı da kıtalararası balistik olmak üzere toplam 4316 füze bulunuyor. Görüldüğü üzere Türkiye adeta füze denizinin ortasında bir ada konumunda bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye'de füze sistemleri gündeme gelmiştir.

Milli Savunma Bakanlığı bütçesi görüşülürken CHP'li Onur Öymen, uluslararası yayınlara bakıldığında Türkiye'nin savunma sanayii alanında dışa en bağımlı ülkelerden biri olduğunu savunarak, Türkiye'nin ne kadar dışa bağımlı olduğu sorusunu da yönelten Öymen, Gönül'ün dile getirdiği projeler arasında füzesavar sistemine ilişkin bir proje olmadığını anımsattı. Öymen,

Niçin bizim füze savunma projemiz yok? Acaba yeni askeri tanklar almak askeri stratejimiz açısından daha mı gerekli? Türkiye'nin elinde yeterince tank yok mu?" dedi. Gönül de bu sözler üzerine füze çalışmalarıyla ilgili şu açıklamayı yaptı: "Bu konuda elden gelen yapılıyor. Burada mühendislerimiz bile bildiklerini birbirlerine söylemiyor. İzin verirsiniz bu konu da burada kalsın. Bazı yerlerde bazı füzelerin denendiğini duyarsanız, bunun gerçek olduğunu, hikâye olmadığını bilin."⁴⁵⁷

Savunma Bakanlığı kaynaklarına göre, Türkiye, biri ulusal, diğeri uluslararası 2 proje üzerinde çalışıyor. Uluslararası proje için ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, Türkiye ve bazı Avrupa ülkelerine teklif götürdü. Füzelerin geliştirilmesi ve özellikle finansmanı konusundaki sıkıntı nedeniyle ABD'nin böyle bir öneride bulunduğu, nükleer saldırılara karşı kalkan oluşturulması planlanan projenin adının "Kinetic" olduğu kaydedildi. Türkiye'nin ayrıca, 500 - 1000 kilometre menzilli ortak

457 "Gönül: Füze denemesi hikâye değil gerçektir" *Milliyet Gazetesi*, 9 Kasım 2004

ve yüksek irtifa hava savunma sistemleri üzerinde ulusal çalışmalar yürüttüğü ifade edildi.⁴⁵⁸

Türkiye, sadece karadan karaya füze teknolojileriyle değil, diğer sistemlerle de ilgilenmektedir. Türk Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İbrahim Fırtına 2003 tarihinde Harp Akademileri komutanı olarak Pekin'i ziyaretinden sonra ikinci kez Hava Kuvvetleri komutanı olarak 4 Nisan 2005 tarihinde Çin'e gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında Çin'in orta menzilli hava savunma füzelerine ilgi duyduklarını açıkladı. Pekin'de Çin Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Çiao Çingçen'i ziyaret eden Fırtına, Çin'le uzay alanında işbirliğine hazır olduklarını belirterek, yer istasyonları kurma, uydu fırlatma ve keşif gibi konularda işbirliği adımlarının atılmasını istedi. Çiao'nun teknik, manevra ve donatım gibi konularda Türkiye'nin birikimlerinden yararlanmak istediklerini ifade etmesi üzerine, işbirliğinin hızlandırılması için bir mekanizma kurulabileceğini belirten Fırtına, *"Kapılarımız sonuna kadar açık, hazırız ve istekliyiz"* dedi.⁴⁵⁹

30 Mayıs-3 Haziran 2005 tarihleri arasında ise, Çin Genelkurmay Başkanı Orgeneral Liang Guanglie de Türkiye'yi ziyaret etmiştir. Ziyaretinde Orgeneral Liang, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Hilmi Özkök ve Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'i ziyaret etti. Orgeneral Liang'ın ziyareti, Çin Halk Cumhuriyeti'nden son 10 yıl içinde Türkiye'ye yapılan en üst düzey askeri ziyaret olma özelliğini taşımaktadır. Bu ziyaretin ardından, Haziran 2005 tarihinde Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Faruk Cömert ve beraberindeki askeri heyet Pekin'i ziyaret etti. Çin Genelkurmay Başkanı Liang Guanglie ile bir görüşmede bulundular. Görüşme sonunda, her iki taraf da karşılıklı askeri işbirliğini ve görüş alışverişini geliştirmeyi kararlaştırmıştır.⁴⁶⁰

458 ibid.

459 "Orta Menzilli füzelerle ilgileniyoruz," *Cumhuriyet Gazetesi*, 5 Nisan 2005.

460 "Liang Guanglie meets with commandant of Turkish Joint Military College," *PLA Daily*, 24 Haziran 2005

12 Temmuz 2006'da Pekin'i ziyaret eden Harp Akademileri Komutanı Orgeneral Aydoğan Babaoğlu başkanlığındaki heyeti kabulü sırasında Merkez Askeri Komite'nin başkan yardımcısı Şu Cayhov, Çin Silahlı Kuvvetleri'nin Türk Silahlı Kuvvetleri'yle ikili ilişkilerini eğitim de dahil her alanda geliştirmek istedikleri şeklinde belirtti.⁴⁶¹ Çin'in Orta doğu'daki yakın müttefiki İran'ın bu ziyaret gözünden kaçmadı. İran resmi haber ajansı İRNA'nın "Çin'in Türkiye ve İsveç'le Askeri İlişkileri Gelişiyor" başlıklı haberinde, Çin'in üst düzey askeri yetkililerinin, Pekin'de, Türk askeri heyetiyle görüşmelerinde, iki ülkenin Silahlı Kuvvetleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini istediklerini belirterek Türkiye'nin Çin ile askeri açıdan yakınlaşmasına dikkatleri çekti. Türkiye de Asya'da farklı boyutlarda boy göstermeye başlayarak, örneğin 2006 Haziran ayı başında Türkiye, Çin'in önderlik ettiği Asya-Pasifik Uzay İşbirliği konvansiyonunu imzalayarak, Asya-Pasifik Uzay İşbirliği Örgütü'ne üye oldu. Böylece, Türkiye, uzay çalışmalarında Çin'le birlikte çalışarak daha aktif hale gelebilecek.

Ziyaret diplomasine bir halka da Çin Halk Cumhuriyeti Merkezi Askeri Komite üyesi ve Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Cıao Çingçen'in 18 Ekim 2006'da Ankara'yı ziyaret etmesiyle eklendi. Orgeneral Cıao Çingçen, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Faruk Cömert'i ziyaret etti. Orgeneral Cömert, burada bir gazetecinin, Çin Halk Cumhuriyeti ile Türk savunma sanayi arasındaki ilişkilerle ilgili bir sorusu üzerine, Çin Hava Kuvvetlerinin bölgenin en büyük hava kuvvetlerinden biri olduğunu ve son zamanlarda büyük bir modernleşme faaliyetine girdiğini ifade etti. Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin tarihsel ilişkilere yakışır şekilde devam ettiğini dile getiren Orgeneral Cömert, Orgeneral Cıao'nun ziyaretinin iki ülke hava kuvvetleri arasındaki ilişkinin en önemli bölümlerinden biri olduğunu söyledi.

461 "China, Turkey vow to further militay exchanges", *People's Daily*, 12 Temmuz 2006.

Orgeneral Ciao'nun geçen yıl ki Türk Hava Kuvvetleri komutanının Çin ziyaretine karşılık olarak Türkiye'ye geldiğini ifade eden Orgeneral Cömert, *"Her iki tarafın da amacı tarihsel ilişkimize yakışır bir işbirliğini günümüzde de geliştirmek. Bu kapsamda iki ülke hava kuvvetleri arasında, hava gücünün kullanımı, teknolojik gelişmeler ve bilgi değişimi konusunda faaliyetlerimiz devam etmektedir"* diye konuştu.⁴⁶² Orgeneral Cömert, savunma sanayi ilişkilerinin Savunma Sanayi Müsteşarlığı tarafından yürütüldüğüne dikkati çekerek, şunları söyledi: *"Ancak, biz Türk Hava Kuvvetleri olarak bu ilişkilerde ülkemizin de yararları olacağını değerlendiriyoruz. Özellikle hava kuvvetimizin eksik olduğu bazı alanlarda Çin'in önemli atılımlar geliştirdiğini biliyoruz. Bu ilişkilerin devam etmesi her iki ülkenin yararına olacaktır. Her şeyden önce iki ulus arasında var olan dostluğun, sevginin ve kardeşliğin bu ilişkilerle daha da pekişeceğine inanıyorum. Ben, şahsen Türk Hava Kuvvetleri Komutanı olarak, Çin Hava Kuvvetleri Komutanı'nın burada bulunmasından büyük mutluluk duyuyorum. Kendisine de çok büyük sempati duyuyorum. Bu ilişkileri geliştirmek için hep beraber gayret sarf ediyoruz. Bu ziyaretin her iki ülke hava kuvvetine de yararlı olacağını değerlendiriyorum."*⁴⁶³

Türkiye'nin uzay alanındaki çalışmaları ile ilgili soruyu yanıtlayan Orgeneral Cömert, Çin'in Türkiye'nin uzay çalışmalarına ve ihalelerine ilgi duyduğunu ve Savunma Sanayi Müsteşarlığı boyutunda görüşmeler olduğunu belirtti. Çin'in uzay alanında çalışma yürüten ender ülkelerden biri olduğunu ifade eden Orgeneral Cömert, bu alanda Türkiye'nin Çin ile iş birliğinden önemli yararlar elde edebileceğini söyledi.⁴⁶⁴ Bir başka soru üzerine, Orgeneral Cömert, Türkiye'nin hava savunma-

462 "Çin Hava Kuvvetleri Komutanı Ankara'da", *Hürriyet*, 18 Ekim 2006, [http://www.hurriyet.com.tr/cin-hava-kuvvetleri-komutani-ankarada-5279471]

463 ibid.

464 ibid.,

sına ilişkin ihaleyle Çin firmalarının ilgilendiğini ve teklifler verdiğini ifade etti. Eğitim ve işbirliği çalışmalarıyla ilgili bir başka soru üzerine de Orgeneral Cömert, Çin Silahlı Kuvvetleri ile Türk Silahlı Kuvvetleri arasındaki eğitim ve işbirliği faaliyetlerinin halen devam ettiğini, her iki ülke subaylarının karışıklı olarak Harp Akademilerinde okuduklarını anlattı. Orgeneral Ciao'ya, Türkiye ziyareti sırasında tercümanlık yapan subayın Harp Akademileri Komutanlığında okuduğuna dikkati çeken Orgeneral Cömert, eğitim alanındaki ilişkilerin devam ettiğini, amaçlarının ilişkileri daha da ileriye götürmek olduğunu söyledi. Orgeneral Cömert, *"İki ulusun mevcut yakınlığına ve ilgisine yakışır bir ilişki olması için biz de elimizden geleni yapmaktayız"* şeklinde konuştu.⁴⁶⁵

Güvenlik amaçlı bir ziyaret de İçişleri Bakanı Abdülkadir Aksu tarafından 14-19 Kasım 2006 tarihleri arasında Çin Halk Cumhuriyeti Kamu Güvenliği Bakanı Cov Yongkang'ın resmi davetlisi olarak gerçekleştirildi. Büyük Halk Sarayında Kamu Güvenliği Bakan Cov Yongkang ile bir araya gelen Aksu, görüşmede, *"şu sıralarda iki ülke arasındaki işbirliği çerçevesinde terörle mücadeleye öncelik verilmesi gerektiğine inandığını"* kaydetti. Heyetler arasında yapılan görüşmede, Türk heyetinde Emniyet Genel Müdürlüğü ve Jandarma Kuvvetleri Komutanlığından yetkililer yer alırken, Çin'in yeni Türkiye Büyükelçisi Sun Gouşiang ve önceki Büyükelçi Song Ayguo da görüşmede hazır bulundular.

Görüşmede, konuşmasına iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişiminden duyduğu memnuniyeti ifade ederek başlayan Aksu, Türkiye ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin bölgelerinde ve uluslararası forumlarda barış ve istikrarın sağlanması ve ekonomik kalkınmanın geniş halk kitlelerine yayılması bakımından

465 ibid.

da önemli roller üstlendiklerini belirtti. Türkiye'nin Çin Halk Cumhuriyeti'nin kendine özgü ekonomik modeliyle dış dünyaya açılarak elde ettiği başarıları takdirle izlediğini söyleyen Aksu, son yıllarda hızlı artış göstermesine rağmen ekonomik ve ticari ilişkilerin iki ülkenin gerçek potansiyelini yansıtmadığını, ikili ticaret hacminin artırılması ve daha dengeli hale getirilmesi gerektiğini belirtti.

Küreselleşmeyle birlikte terörizm ve örgütlü suç şebekelerinin faaliyetleri ve oluşturdıkları tehdidin uluslararası bir boyut kazandığını hatırlatan Aksu, ülkelerin, faaliyetleri giderek daha sınır aşan bir nitelik kazanan organize suç unsurları ile tek başına başa çıkmalarının mümkün olmadığı görüşünü dile getirdi. İki ülke makamlarının bu konuyu her veçhesiyle ele almaları ve bu sahada gerçekleştirilebilecek işbirliği alanlarını acilen belirleyerek çalışmalarını sürdürmeleri yönündeki arzusunu dile getiren Aksu, iki ülkenin kolluk güçleri arasındaki ilişkilerin sadece Pekin ve Ankara ile sınırlandırılmaması gerektiğini, bu tür işbirliğinin diğer şehirler arasında da başlatılmasının yararlı olacağını anlattı. Eğitimin terörle mücadeledeki önemine de değinen Aksu, iki ülkeden kolluk güçleri mensuplarının iki ülkedeki kurslara katılmalarını önerdi.

İki ülkenin terör tehlikesine ciddi şekilde maruz kaldığının bilincinde olduklarını vurgulayan Aksu, "Türkiye olarak Çin Halk Cumhuriyeti'ni hedef alan hiçbir terör eylemi ve girişimine müsaade etmeyeceğimize emin olabilirsiniz" diye konuştu. Cov da, görüşmede, iki bakanlık arasında 2003 yılından bu yana 33 resmi ziyaret gerçekleştiğini hatırlatarak, iki ülke arasındaki işbirliğinden memnun olduğunu ifade etti. Cov, ancak bu işbirliğinin daha da güçlendirilmesi ve ticari işbirliğinin de geliştirilmesi gerektiğini söyledi. İki ülkenin terörden çok çektiğini belirten Çinli Bakan, terörle mücadele için karşılıklı bilgi değişimi yapılmasını istedi.

İmzalanan görüşme zaptında, iki tarafın, iç yasalarına göre karşı ülkenin egemenliğini, toprak bütünlüğünü ve güvenliğini ihlal edebilecek herhangi bir eylemin kendi ülkesinde yapılmasını engelleyerek, karşı tarafa vaktinde bilgi vereceği kaydedildi. Görüşme zaptında ayrıca, Çin'in Pekin, Şanghai, Tianjin ve Çingdao şehirleri ile Guangdong eyaletinin güvenlik birimleri ile Türkiye'nin Ankara, İstanbul, Muğla, İzmir ve Antalya Emniyet Müdürlükleri arasındaki işbirliği ilişkilerinin derinleştirileceği ve uygun zamanda dostluk ve işbirliği semineri düzenleneceği belirtildi. Pekin Polis Kolejinde temas ve incelemelerde bulunan Aksu ve beraberindekiler daha sonra Guangçov ve Şencen'i ziyaret ettiler.

10. Eğitim alanında işbirliği

Bu arada, bu ziyaret trafiğine pek fazla gündeme gelmeyen eğitim alanı da eklenmiştir. 2006 Asya Eğitim Forumu kapsamında Pekin'i ziyaret eden Milli Eğitim Bakan'ı Hüseyin Çelik, Çincenin lise düzeyinde okutulmaya başlanacağını söyledi. Bakan Çelik, Çince derslerinin müfredatının hazırlandığını ve kısa süre içinde uygulamaya pilot liselerde başlanacağını söyleyerek, *"Bizim mutlaka Çinceyi çok iyi bilen uzmanlarımızın da olması gerekiyor"* dedi. Pekin'de dünyanın sayılı üniversitelerinin bulunduğunu belirten Çelik, , yurtdışına her yıl 1000 öğrenci gönderme projesinin içinde Çin'in de bulunduğunu ve bu projenin 5 yıl süreceğini açıkladı. Çelik, *"Çin'de tam müfredatlı bir Türkçe bölümü açılmasıyla ilgili olarak Çinli bakandan destek aldık, biz de bu bölüm için her türlü desteği vereceğiz"* diyerek bunun öneminin altını özellikle çizdi.⁴⁶⁶

466 "Liselerde Çince de okutulacak", *Milliyet Gazetesi*, 23 Ekim 2006

IV. ÇİN'İN AKDENİZ AÇILIMI

1. Çin'in Akdeniz açılımı

Çin'in Akdeniz açılımı, en çok bölge üyesi olan Türkiye'yi yakından ilgilendirmektedir. Çin, farklı stratejiler uygulayarak bölgeye yerleşmek istemektedir. Çin açısından Akdeniz bölgesi Cebeli Tarık Boğazından Suriye, Lübnan ve İsrail'e kadardır. Çin, Afrika ülkeleri, Orta Doğu ülkeleri ve Avrupa ülkeleriyle bir takım politikalar uygulamaktadır. Bu açıdan, 4 Kasım 2006'da Pekin, önemli bir zirveye ev sahipliği yaptı. Çin-Afrika zirvesine 53 Afrika ülkesinden 35 ülke katıldı. Zirvede alınan kararlar genel olarak dünya politikası açısından, özel olarak da Çin dış politikası için özel bir anlam taşımaktaydı. Çin, tüm gücüyle Afrika'ya yerleşmeye çalışması, akıllara Çin dış politikasında yeni bir dönem mi başlıyor sorusunu getirdi.

Çin-Afrika zirvesinin özü aslında Çin'in Kuzey Afrika ve Akdeniz bölgesinde oynamak istediği rolün kendisidir. Hu Jintao'nun Çin Devlet Başkanı seçilmesiyle bölgesel bir güç olmaktan çıkarak küresel bir pozisyon yakalayan Çin, dünya haritasında kendi etki sahalarını birer birer tespit etmektedir. Bu bağlamda, Akdeniz havzası Çin için ayrı bir öneme sahiptir. Bu nedenledir ki Avrupa Birliği'nin Barselona, NATO'nun da Akdeniz diyalogu'nun bulunması tesadüf değildir. Avrasya coğrafyasında etkin olmak isteniyorsa ilk etapta Akdeniz Havzası ve Orta Doğu bölgesinde hâkim olmak gerekmektedir. Bu nedenle, ABD donanmasının 6.filosu 18 gemi ve 6357 askerle bu bölgede konuşlandırılmıştır. Çin, ütöpik de olsa kendisi açısından Akdeniz'i bir "Çin gölü" yapmak istemektedir. Çin ekonomisinde bir yavaşlamanın başlaması ve Çin'in yeni pazarlara yönelmek için Afrika'yı sıçrama tahtası seçmesi bu stratejinin bir parçasıdır.⁴⁶⁷

467 Barış ADIBELLİ, Çin Batıyı Ürkütüyor, *Cumhuriyet Strateji*, Yıl.3, Sayı.125, 20 Kasım 2006, ss.10-11.

Rusya'nın Haziran 2006'da Suriye ile ortak deniz üssü kuracakları ve buraya Karadeniz filosunu getireceği iddialarının ortaya atılması, Çin'in, Çin-Afrika zirvesini ayrı bir önem vermesine etkide bulunmuştur. Çin, Doğu Akdeniz'de şu aşamada bir deniz üssü alabilecek kapasiteye henüz sahip değildir; ancak Kuzey Afrika'da böyle bir olanağa sahip olabilir. Bölgenin bir zaman etkin üyesi ve bugün de sözü geçen Fransa ile de Çin yakın zamanda yeni bir süreç başlattı. Fransa'nın Avrasya coğrafyasına girmesi için verilen desteğin karşılığında Kuzey Afrika'da yeni Çin etki sahası oluşturulmasına da Fransa sessiz kalacaktır. Öteden beri, ABD'nin Büyük Ortadoğu Projesinin önemli bir ayağını oluşturan Kuzey Afrika'da ve diğer kesimlerinde Çin'in giderek yerleşmesi ABD'nin pek fazla hoşuna gitmiyordu. Fakat ABD'nin bu bölgede doğrudan girişimde bulunması da şimdilik pek olası gözüküyor. ABD'nin Afrika devletleriyle pek sıcak ilişkileri bulunmuyor. 1998'de, El Kaide'nin ilk saldırısı Kenya ve Tanzania'daki Amerikan elçiliklerine olmuş, toplam 258 kişi ölmüştü. Bu nedenle, ABD de bir takım stratejileri uygulamaya koymuştur. ⁴⁶⁸

Öncelikle, Lokerbee olayında Batıyla uzlaşarak, yeni bir dönem başlatan Libya lideri Kaddafi, bölgede ABD'nin en sadık müttefiki olmuştur. Afrika Birliğinde oldukça ağırlığı bulunan Kaddafi'nin bu ağırlığından ABD faydalanmak istemektedir. Pekin'de yapılan zirveye de Kaddafi'nin gitmediği göz önüne alınırsa, ABD'nin politikası şimdilik başarıya ulaşmış durumdadır. Kaddafi, *"Afrika Afrikalılardır, dolayısıyla Afrika kendi kaderlerini kendi halkıyla belirlemelidir"* görüşünü savunmaktadır. Yani dış güçlerin bölgeye müdahalesini istememektedir. ABD'nin diğer bir politikası ise, Hindistan'ın bölgeye ekonomik olarak girerek Çin'i dengelemesidir.

468 ibid

Her ne kadar, Kaddafi gitmese de ABD'nin Orta Doğu'daki sadık müttefiki Mısır Devlet Başkanı Hüsnü Mübarek zirvede yerini almıştır. Gelmekte olan yeni dönemi sezen Hüsnü Mübarek, önce Moskova'yı ziyaret etmiş, burada Putin'e sıcak mesajlar vermiş; hatta Putin'den görevi bırakmamasını, dünyanın ve bölgenin kendisine ihtiyacı olduğunu, dolayısıyla göreve devam etmesini istemiştir. Mübarek, ABD'nin giderek Orta Doğu'da kan kaybettiğini ve son bir hamleyle bölgedeki dinamikleriyle oynayarak dengeyi bozmaya çalışacağına inanmaktadır. ABD, Orta Doğu'dan çekilirken buradaki dengeyi de bozarak, yerini alacak güç veya güçler için bir kaos ortamı bırakmak istemektedir. ABD Dışişleri Bakanının da yeni bir Orta Doğu'dan bahsetmesi ülkesinde sert bir muhalefete sahip olan Mübarek'in soluğu Rusya ve Çin'de almasına neden olmuştur. Saddam Hüseyin'in acele bir şekilde idam edilmesi Mübarek'in endişelerini de haklı çıkarıyordu.

Rusya, kendi iç politikasıyla uğraşırken Çin, elini çabuk tutarak Kuzey Afrika'dan başlayarak Hürmüz Boğazına kadar olan bir bölgede çemberi kapatacaktır. 13-15 Kasım 2005 tarihlerinde Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun İspanya'yı ziyaret etmesi, Kral Juan Carlos ve Başbakan Zapatero ile yaptığı görüşmelerden sonra Çin ve İspanya'nın stratejik ortaklık kurduklarını ilan etmesi Çin'in aslında yeni açılımının ilk sinyallerini vermektedir. Bu ziyaret esnasında Çin, İspanya ile 16 anlaşma imzalamıştır. Böylece, İspanya'yı da bu işbirliği sürecine dahil etmiştir.

Hemen ardından İtalya'nın yeni Başbakanı Romano Prodi, Akdeniz'de yaşanan yeni sürece katılma için 18 Eylül'de Pekin'e altı gün süren resmi bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaretin de temel gündem maddesi Çin'in Akdeniz politikasıydı. Bu bağlamda, İtalya, Çin'le kapsamlı bir stratejik işbirliği süreci başlatmak istediğini açıkladı. Bu arada, Çin-Afrika zirvesi sırasında Akdeniz havzasının önemli bir aktörü olan Türkiye de farklı bir

çıkış yaparak tam da Çin'deki zirve düzenlenirken, İstanbul'da Afrika Dini liderler zirvesini topladı. Türkiye'nin D-8 ile başlayan Şanghay İşbirliği Örgütü'ne karşı atağının yeni bir yansıması olan Afrika Dini Liderler Zirvesi daha farklı bir açılım ile Çin'i dengelemese de yavaşlatacağa benzemektedir. Avrasya İslam Şurası toplantılarıyla zaten Avrasya coğrafyasında Türkiye, Çin'in yakın dostları İran ve Suudi Arabistan'ın "dinsel alanda" hareketlerini sınırlamıştır.⁴⁶⁹

Çin'in İslam dünyasıyla her alanda işbirliği yapmak için çok fazla gayret sarf ettiği bilinmektedir. Özellikle 11 Eylül'den sonra ortaya çıkan İslam-Batı ayrılığına Çin, fazla yaklaşmayarak, bu krizden kendisine pay çıkarmak istemektedir. Hiçbir ortamda Çinli yetkililer İslam'a yönelik herhangi bir eleştiride bulunmaması, hem iç dinamiklerine yönelik hem de İslam dünyasında ABD'nin kaybettiği itibarı kendisinin almak istemesinden kaynaklanmaktadır. 2006 Mayıs ayında Çin, Arap Birliği-Çin zirvesini düzenleyerek, yeni politikalarının işaretini vermekteydi.

2. Fransa'nın Avrasya'ya yerleşme çabaları

Çin, Akdeniz ve Kuzey Afrika'da etkin olabilmek için Fransa ile işbirliği yapmasının farkındadır. Fransa'nın da Çin'e yaklaşmasının ardında yatan en önemli neden Fransa'nın Avrasya coğrafyasında etkin olmak istemesidir. Fransa, Avrasya'da var olabilmenin Çin ile olan yakın ilişkisine bağlı olduğunu bilmektedir. Fransa'nın Avrasya politikasının temel unsuru enerji güvenliğidir. Avrupa'nın enerji ihtiyacının büyük bir bölümü Rusya tarafından sağlanmaktadır. AB'nin lokomotif ülkesi ve dünya politikasında bağımsız bir duruş sergileyerek etkin olmak isteyen Fransa için enerjinin, rakibi Rusya'nın elinde olması ulusal çıkarlarına en büyük tehdittir. Hemen hemen buna benzer sorunlar yaşayan Çin, geliştirmiş olduğu stratejilerle şimdilik

469 ibid.

enerjisini güvence altına almıştır. Bu durum, Fransa'nın dikkatinden kaçmamıştır.

Fransa, Orta Asya ve Hazar enerji havzalarının bulunduğu Avrasya'da Çin ile birlikte hareket etmek istemektedir. Azerbaycan'ın Türk-Amerikan ekseninde hareket ederek elindeki enerji rezervlerini Baku-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattından dünya piyasasına ulaştırması ve yakında bağlanacak olan Kazak petrolü ile de daha da işlevsel bir hâle gelecek olan alternatif bir dağıtım terminali olarak ortaya çıkması Fransa'yı sıkıştırmıştır. Fransa açısından Bakû-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattında ABD'nin de söz sahibi olması nedeniyle ulusal çıkarlarına ters düşmektedir. AB'nin enerji konusunda Rusya ile Lahdi'de yaptığı zirveden bir sonuç çıkmaması Fransa'nın kendi politikalarına hız vermesine neden olmuştur. Bu zirvede, Rusya, kendisinden talep edilen Avrupa'ya sevk edilen enerjinin güvencesinin uluslararası bir anlaşma ile teminat altına alınması istemini reddetmişti.

3. Şanghay İşbirliği Örgütü ve Fransa

Fransa'nın böyle arzulu bir şekilde Avrasya'ya yerleşme çabalarının ardında şüphesiz Merkel'in iktidara geldiği Almanya'nın eskisi kadar bu coğrafyada bağımsız politikalar geliştirmek istememesi de rol oynamaktadır. Hatırlanacağı üzere, Almanya'nın önceki Başbakanı Schröder de Pekin'i ziyaret etmiş, kârlı anlaşmalar imzalamıştı. Bugün ise, Almanya'daki Hristiyan Demokratlar, Soğuk Savaş'ın anılarının da tesiriyle ABD ile birlikte hareket ederek Çin'den uzaklaşmışlardır. Almanya'nın arendan çekilmesi Fransa'nın işine yaramıştır. Orta Asya Devletlerinin AB'nin önde gelen ülkesi Fransa ile yakın işbirliği sürecine girmesi olağan görülmektedir. Tam da böyle bir durum Orta Asya devletleri için bulunmaz bir fırsattır. Fransa, Çin aracılığıyla sadece bu devletlerle temasa geçmiş olmayacak aynı zamanda Pakistan ve İran ile ilişkileri daha da geliştirecektir.

Şanghay İşbirliği Örgütü de Fransa'nın dikkatinden kaçmayan diğer bir önemli gelişmedir. Bilindiği üzere Fransa, NATO'nun askeri kanadından çekilmiş durumdadır dolayısıyla yeni askeri ittifaklara sıcak bakabilir ! En azından gözlemci statüde Şanghay İşbirliği Örgütüne kabul edilebilir. Ancak böyle bir durum Rusya'nın tutumuna bağlıdır.⁴⁷⁰

4. Çin'in Helen Politikası ve NATO'ya yaklaşımı

Türkiye ile ilişkilerinde, AB ve Yunanistan dış politikası, nasıl işine gelmediği zaman Kıbrıs sorununu gündeme getiriyorsa, Çin de işine gelmediği zaman Türkiye ile olan ilişkilerinde Uygurları gündeme getirmektedir. İşte, olası bir NATO tehdidine karşı Çin'in son bir kaç yıldan beri geliştirdiği "Helen Politikası" devreye girmektedir. AB'nin iki üyesi olan Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesimi'nin Çin ile olan yakın ilişkileri bu politika-nın bir sonucudur. Çin'in AB içerisinde en azından üç oy garantisi bulunmaktadır. Bunlar: Fransa, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesimidir. Özellikle, son birkaç yıldan beri Kıbrıslı Rum-lar AB nezdinde Çin'e yönelik silah ambargosunun kaldırılması yönünde lobi yapmaktadırlar. Karşılığında ise, Çin'in sofistیک, yüksek teknolojiye dayalı hava savunma sistemleri ve silahlar vermeyi taahhüt ettiği kulislere konuşulmaktadır.

Çin, ayrıca Güney Kıbrıs Rum kesiminin NATO üyesi olması için de her platformda destek vermektedir. Çünkü bilindiği üzere NATO'da kararlar oybirliği ile alınmaktadır. En azından Yunanistan'ın oyu'nu kazanmış olan Çin, kendi yandaşı olan bir ülkenin (Rumlar) daha, NATO'da yer almasını istemekte, böylece gelecekte kendisine yönelik bir NATO kararını engellemek istemektedir. Gerçekten de, AB'nin limanlar krizi nedeniyle Türkiye'nin 8 müzakere başlığının askıya almasından cesaret

470 Barış ADIBELLİ, "Fransa'nın Avrasya'da İttifak arayışı" Cumhuriyet Strateji, ss.14-15

alan Kıbrıs Rum Yönetimi, açılacak kalan başlıklara NATO üyeliği şartı getirmeye hazırlandığı kulislerde konuşuluyor. Rum Dışişleri Bakanı Lilikas, Türkiye'nin NATO gibi birçok uluslar arası kuruluşta Rumlara uyguladığı vetoyu kaldırmasını istediklerini söyledi. Lilikas, *"Limanların açılmasıyla ilgili yaşanan krizin çözülmesi sorunu ortadan kaldırmayacağını belirterek, Türkiye, birçok uluslararası kuruluşta bize veto uygulamaya devam ediyor. Bu çerçevede, Türkiye, uluslar arası kuruluşlarda uyguladığı vetoları kaldırmadıkça biz de vetolarımızdan vazgeçmeyeceğiz"* dedi.⁴⁷¹

Çin'in NATO konusunda endişesi de yersiz değildir. ABD'de kimi kesimler, El Kaide ve Taliban yöneticilerinin Çin'in dağlık kesiminde olduğunu ve Çinli yetkililerin bunu bildiklerini iddia etmektedir. Daha radikal iddialar ise, Çin ordusunun bu gruplara lojistik destek verdiği şeklindedir. Çin'in Ankara Büyükelçisi Song Aigun'un Türkiye'de Konsolos iken Güney Kıbrıs Rum kesimine Büyükelçi olarak atanması ardından da Ankara'ya atanması Pekin yönetiminin Helen politikasında ne denli ciddi olduğunu göstermektedir.⁴⁷²

IV. ULUSLARARASI TERÖRİZM KAPSAMINDA TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

Çin, 2000'li yıllarla birlikte Uygurlara yönelik politikasında da bir takım değişikliklere gitmiştir. Özellikle Putin'in Rusya'da iktidara gelmesi ve Çin'le Avrasya coğrafyasında güçlü bir beraberlik başlatması, Çin'in de Uygurlar politikasını yeniden gözden geçirmesine neden olmuştur. 1990'lar, Türkiye'de Türk-Çin ilişkilerinde yeni bir başlangıç olarak algılansa da Çin tarafında Uygurlar nedeniyle Türkiye'ye yönelik baskı ve iddialar artmıştır. 2001'de yaşanan iki önemli gelişme Çin'in Uygur politikasını

471 "Rumlardan şimdi de NATO şartı," *Hürriyet Gazetesi*, 21 Aralık 2006.

472 ibid.

iç sorundan olarak gördüğü iç boyuttan bölgesel ve küresel boyuta taşımıştır. Bu gelişmelerden birincisi Şanghay İşbirliği Örgütü'nün kurulması, Orta Asya Devletlerini ve Rusya'yı Çin ile yakın işbirliğine soktuğu için Uygurlara sınır ötesi desteği kesmeyi başarmıştır. 11 Eylül saldırıları ise, Çin'e küresel düzeyde Uygurlarla mücadele etme olanağı sunmuştur.

ABD ve dünya kamuoyunun içinde bulunduğu trajik dönemden ustaca faydalanarak, diplomatik bir manevrayla Çin, Uygur sorununun Küresel Terörizmin kapsamına sokmayı başarmıştır. Bu iki gelişme, Çin'in Türkiye'ye yönelik baskılarını da artırmasına neden olmuştur. Çin, sadece bunlarla da yetinmemiş daha önceleri uzak durduğu "Kürtler" konusunu da dile getirmeye başlamıştır.

1. Çin'in uluslararası terörizm politikası

ABD'de İkiz Kulelere yapılan saldırıların ardından oluşan yeni süreçte, Çin de terörizm algılamasını yeniden gözden geçirmiştir. Bu bağlamda, Çin ulusal güvenliği için bir tehdit olarak görülen ayrılıkçı hareketler bu süreçte farklı bir anlam kazanmıştır. Çin'e göre, ülke içerisinde ayrılıkçı fikirlere sahip belli başlı üç grup bulunmaktadır: bunlar; Uygurlar, Tibetliler ve Moğollar.⁴⁷³ Buna rağmen, Çin merkezi yönetimi Tibetlileri ve Moğolları uluslararası terörizmin bir parçası olarak görmeyip, tamamen Uygurlar üzerine odaklanmıştır

Amerikalılara göre, Çin'in Orta Asya'daki terör grupları hakkındaki istihbaratı paylaşmak dışında; terörle mücadele için elle tutulur hiçbir desteği yoktur. Powell'a göre, Çin'de sadece bilgi bulunmaktadır. Zaten 11 Eylül saldırılarından kısa bir süre sonra, Çin, bir grup terör uzmanını bilgi alışverişinde

473 Barry Soutman, "Tibet: Myths and Realities", *Current History*, Eylül 2001, ss.278-283.

bulunmak üzere Washington'a göndermiştir.⁴⁷⁴ Bu arada, rotası Arap Denizi olan ABD uçak gemisi USS John C. Stennis eşliğinde bir filo Hong Kong'a demirlemiş, bazı yazarlar da bu ziyaretin, 11 Eylül saldırılarından sonra başlatılmış olan, Afganistan'da sürmekte olan operasyon için lojistik ikmal olarak yorumlamıştır.⁴⁷⁵ Bütün bunlara rağmen, prensip olarak, Çin'in ABD'ye verdiği destekten diplomatik ve sembolik olarak iki kazancı olmuştur. Çin, açıkça, teröre karşı savaşı onaylamıştır. Böylece, Çin diğer ülkelerle birlik içerisinde hareket ettiği görüntüsünü vermiş, üye olduğu uluslararası örgütlerin ve ikili ilişkilerinin kendisine yüklediği sorumluluğu yerine getirmiştir. İkinci ise, kendi "terörle mücadelesini" uluslararası kamuoyunun gözünde meşrulaştırmıştır. 2001 yılında, Şanghay şehrinde toplanan APEC zirvesinde ABD Başkanı Bush; Çin'in terörle savaşı, kendi azınlıklarına karşı bir müdahale aracı olarak kullanmaması gereğini vurgulayarak, Çin'in politikalarının zaman zaman amacından saptığına işaret etmiştir.⁴⁷⁶

Çinli yetkililere göre, son yıllarda, Sinciang/Doğu Türkistan'da bulunan grupların bazıları tamamen Çin'den ayrılmayı savunmaktadır.⁴⁷⁷ Bunun sonucu olarak da, Çin'e karşı kuvvet kullanılmaktadırlar. 1990'ların sonuna gelindiğinde ise, Çin, Sinciang'daki şiddetin artık kontrolden çıktığı konusunda endişelerini dile getirmeye başlamıştır. Bu bağlamda, Çin, Uygur diasporasına yardımın kesilmesi için Türkiye, Orta Asya Devletlerine ve Suudi Arabistan'a baskı yapmaya başlamıştır. Çin, bazı Uygur gruplarının gerek Uygur Özerk bölgesinde, gerekse Çin'in

474 "U.S. and China Agree to Strengthen Coordinating Combating Terrorism", *Wall Street Journal*, 7 Aralık 2001.

475 Philip G Schloss, "US Carrier Visit Shows China's War Support", *South China Morning Post*, 24 Kasım 2001.

476 Mike ALLEN ve Philip PAN, "China Vows to help in Terror Fight," *The Washington Post*, 19 Ekim 2001

477 Bu grupların başında Doğu Türkistan İslami Hareketi gelmektedir

diğer bölgelerinde ve Orta Asya'da terörist faaliyetler yürüttüğünü iddia etmektedir.

2. Doğu Türkistan İslami Hareketi

Çin yetkililerine göre, Çin Halk Cumhuriyeti'nde ve Orta Asya'da en etkin Uygur gruplarının başında Doğu Türkistan İslami Hareketi gelmektedir. Liderliğini, 2003 Ekim ayında, Pakistan topraklarında öldürülen Hasan Masum yapmaktaydı.⁴⁷⁸ Çinlilerin iddiasına göre, örgütün en büyük özelliği Taliban ve El Kaide ile bağlantılı olmasıdır. Hasan Masum, Çin'de en fazla aranan kişi unvanını taşıyordu. Taliban tarafından kendisine verilen Afgan pasaportu ile seyahat ediyordu. Taliban saflarında bu örgüt tarafından oluşturulmuş **"Türkistan Ordusu"** adı altında bir birlik Kuzey İttifakı'na karşı savaşmıştı. Bu orduda, ayrıca Doğu Türkistan bölgesinden gelmiş militanlardan oluşturulmuş bir de **"Çin Taburu"** bulunmaktaydı.⁴⁷⁹

2002 Ağustosunda, Pekin'den gelen yoğun baskılar sonucu ABD, Doğu Türkistan İslami Hareketini terör örgütleri listesine aldı. Buna rağmen, birçok Amerikalı uzman bu örgütün küresel terörizmle doğrudan bir bağlantısı olmadığını söylemektedir.⁴⁸⁰ Amerikan yönetimi, bu örgütün El Kaide ile daha çok finansal açıdan bir ilişkisinin olduğuna inanmaktadır. Bu bilgilerin ise, Afganistan'a yapılan operasyonda ele geçirilip Guantanamo üs-

478 Hasan Masum ve bu örgütün meşruluğu Uygur diasporası arasında da tartışılmaktadır. Zira, Hasan Masum beş yıllık hapis cezasını çektikten kısa bir süre sonra esrarengiz bir şekilde Pakistan'da ölü bulundu. Uygurlara göre, bu örgüt, Çin hükümeti tarafından, merkezi hükümetin bir ajanı olan Hasan Masum'a kurdurulmuştur. Hasan Masum, kendi örgütü dışındaki tüm Uygur örgütlerini kafir ilan etmiş, nihai hedeflerinin ise Beyaz Saray'ın fethedilmesi şeklinde mensiz iddialarda bulunmuştur.

479 www.china-un.org/eng/zt/fk/t28937.htm

480 Bu uzmanların başında Dışişleri Bakan yardımcısı, Richard Armitage gelmektedir. Oysa 26 Ağustos 2002 tarihinde Doğu Türkistan İslami Hareketini, Amerika'nın terör örgütleri listesine alındığını ilk kez Pekin'de kendisi açıklamıştı

süne götürülen Uygur militanlarından alındığı rapor edilmiştir.⁴⁸¹ Mayıs 2002’de Kırgızistan, örgütün birkaç üyesini Amerikan Büyükelçiliğine saldırı planlaması nedeniyle Çin’e teslim etmiştir.⁴⁸² Örgütün silahlı birimleri Afganistan’da; Mezarı Şerif, Kabil, Kunduz, Herat ve Kandahar gibi merkezlerde eğitim görmüşlerdir. Bazı kamplar doğrudan Ladin’in kontrolü altında bulunmaktaydı, bazıları ise Özbekistan İslami Hareketi’nin kamplarıydı.⁴⁸³

Pekin yönetimine göre, Doğu Türkistan’da faaliyet gösteren örgütlere bölge dışındaki örgütler de vermektedir. Bu örgütlerden bir kaç kısıca şunlardır:

- *Tebliğ-i Cemaat,*
- *Hizbut Tahrir,*
- *Doğu Türkistan Komitesi,*
- *Cemaati İslami,*
- *Özbekistan İslami Hareketi*

Sonuçta, Uluslararası Terörizmle savaşa destek veren Çin, bu desteğin iki önemli faydasını görmüştür. Bunlardan birincisi; Çin güvenlik teşkilatlarının ABD anti-terör uzmanlarından ve teknolojisinden yararlanmaları, diğeri ise, öteden beri sürdürdüğü etnik milliyetçilik ve ayrılıkçı hareketlerin bastırılmasını Batı’nın gözünde meşrulaştırmıştır. 2001 Nisanında, tüm ülke çapında özellikle de Uygur Özerk bölgesinde suç örgütleri ve militanları hedef alan “**sert darbe**” harekâtını başlatmış oldu.⁴⁸⁴ Batılı örgütler, Çin’in terörle mücadele adı altında Uygur hareketlerini bastırmak için uyguladığı stratejilerin açıkça in-

481 “East Turkestan Islamic Movement”, Terrorism: Q&A, Council On Foreign Relations, <http://cfrterrorism.org/home/>

482] What is the East Turkestan Islamic Movement, www.terrorismanswers.com/groups/etim.html

483 Ibid.

484 “Chinese Regime Unleashes State Terror Against East Turkistan”, <http://www.uyghuramerican.org/HumanRights/strikehard2001.html>

san haklarının ihlali olarak görmekte, gözaltında olan şüpheli Uygurların işkence görmesinden dolayı Çin eleştirmektedir. Kasım 2001’de, Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Yüksek Komiseri Mary Robinson, Çin’e yaptığı ziyarette Çin’in uluslararası terörizmle mücadelesinin kendi azınlıkları olan Uygurlara ve Tibetlilere karşı kullanıldığı korkusunu dile getirmiştir.⁴⁸⁵

Çin, teröre karşı ülke topraklarında ve sınır dışı bölgelerde olmak üzere iki ayrı strateji takip etmektedir. Ülke topraklarında, Ceza Kanununda yaptığı düzenlemeler ve buna bağlı olarak güvenlik güçlerinin takip ettiği politikalar. Diğer ise, sınır ötesindeki terör yapılanmasını önlemek için girişilmiş olan bölgesel güvenlik mekanizmalarıdır. Bunlar; Şanghay İşbirliği Örgütü ve ASEAN Bölgesel Forumudur. Özellikle Şanghay İşbirliği Örgütü bünyesinde ve ikili anlaşmalar çerçevesinde Çin sınır komşularıyla Doğu Türkistan bölgesinde terörle mücadele tatbikatları yaparak Uygurlara gözdağı vermektedir.

Son olarak, Çin Kamu Güvenlik Bakanlığı sözcüsü Wu Heping, Pekin’de düzenlediği basın toplantısında Doğu Türkistan İslami Hareketi” tarafından Pamir Yaylası’nda Uygur militanlarını eğitmek için kurulan kampa düzenlenen operasyonda 18 kişinin öldürüldüğünü, 17 kişinin de canlı ele geçtiğini ve terör eylemlerinde kullanılan çok sayıda mühimmatın ele geçirildiğini açıkladı.

Wu, açıklamasının devamında “*Terör örgütleri, şiddet ve terör eylemlerine başvurarak Çin’in devlet güvenliği, toplumsal istikrarı ve vatandaşların can güvenliğine zarar veriyor. Ülkenin sınır bölgelerindeki istikrar ile vatandaşların can ve mal güvenliğini ve ortak çıkarlarını korumayı görev bilen Çin polisi, güçlü önlemler alarak ve uluslararası işbirliğini yoğunlaştırarak, her türlü terör örgütüne ve her teröriste kesin darbe indirmeye devam edecektir.*” şeklinde konuştu.⁴⁸⁶

485 “Robinson warns China on repression,” BBC News, 8.Kasım 2001

486 “Terrorist training camp destroyed in Northwestern China’s Xinjiang region”, People’s Daily, 9 Ocak 2007

3. Çin'in Kürt politikası

Mao sonrası Çin dış politikasının en önemli ilkelerinden birisi ayrılıkçı hareketlere karşı çıkma olmuştur. Çin'in daha önceleri bu tür hareketlere ulusal bağımsızlık hareketleri olarak değerlendirilerek destek vermesi ve daha sonra bu politikayı bırakmasının arkasında yatan en önemli neden Tibet, Doğu Türkistan/Şinciang ve İç Moğolistan bölgelerine yönelik hassasiyetidir. Benzer şekilde, Çin nerede olursa olsun ayrılıkçı hareketlere destek vermemektedir. Bu bağlamda, Çin, self determinasyon ilkesinin ulusal bağımsızlığı içermemesi ve devleti olmayan uluslara devlet verilmemesi gibi politikaları savunmaktadır.

Çin'in genel olarak Kürtlere bakışı da bu politikalar kapsamındaydı. Çinli akademisyenler, *"uzun bir tarihi olan bir halkın (Kürtler) hiçbir zaman bir devlet kuramamasını bir trajedi olarak adlandırmaktadır"*.⁴⁸⁷ Aslında, bu durum sadece "Kürt halkına" mahsus bir durummuş gibi yansıtılsa da, uzun bir tarihe ve birçok devlete sahip olmuş olan Uygurların da günümüzde müstakil bir devletleri bulunmadığını hatırlamak gerekir. Çin'e göre, Kürtlerin bağımsızlık talebi, bulundukları ülkelerin top-
rak bütünlüğü ve ulusal güvenliğini tehlikeye atmaktadır. Buna karşın, Çin, Kürtlerin yasal haklarına saygı duyulmasını ve korunmasını istemektedir. Bunun ise, mevcut ülke toprakları içerisinde özerklik düzenlemeleriyle halledilebileceğini düşünmektedir.⁴⁸⁸ Ne tuhaftır ki, Çin, 1959 Temmuzunda Irak'ta meydana gelen Kerkük Ayaklanması, Kürtlerle birlikte Bağdat'a karşı bağımsızlık savaşı olarak tanımlamıştır.⁴⁸⁹

Aslına bakılırsa, 2000 yılına kadar Çin'in Kürtlerle herhangi bir çıkarı yoktu. Çünkü Kürtler, Çin'in diplomatik ilişkileri olduğu ülkelerden ayrılmayı talep ediyorlardı. Ağustos 2003'te

487 Yitzhak SHICHOR, "China's Kurdish Policy" *China Brief*, The Jamestown Foundation, Cilt.6, Sayı.1, 3 Ocak 2006, s.3

488 ibid. s.3

489 ibid. s.4

Kürdistan Yurtsever Birliği Başkanı ve Irak geçici hükümet konseyi üyesi Celal Talabani, Çin Halkı Yabancı Devletlerle Dostluk Derneği'nin daveti üzerine Çin'i ziyaret etti.⁴⁹⁰

30 Ocak 2005'de yapılan seçimlerde Iraklı Kürtler, 75 sandalye kazanarak Talabani'ni Cumhurbaşkanı olmasının yolunu da açtılar. Iraklı Kürtlerin, Irak'taki etkisi de giderek artmıştı. Ding Lifen başkanlığında bir Çin heyeti de Iraklı Kürtlerin daveti üzerine Mayıs 2005'te Kuzey Irak'ı ziyaret etti. Burada, Çin heyeti, Kürdistan Yurtsever Birliği yetkilileri tarafından karşılandı. Çin heyeti, Çin Komünist Partisi ve Kürdistan Yurtsever Birliği ile ilişkilerin daha da geliştirileceğini açıkladılar.⁴⁹¹ 15 Mayıs 2005'te Kürdistan Demokratik Partisi Başkanı Mesut Barzani, Çin'in Irak Büyükelçisi ile ekonomi ve ticaretten sorumlu konsolosuyla görüştü. Görüşmede, Çin büyükelçisi hükümeti adına Barzani'yi Çin'e davet etti. Çin ve Irak Kürdistan Bölgesel yönetimiyle ilişkilerin geliştirileceği vurgulandı. Ayrıca, Çin Komünist Partisi ve Kürdistan Demokratik Partisi arasında ilişkilerin geliştirileceği ifade edildi. Çin hükümeti, Irak'taki Kürt bölgesinin yeniden inşası için üstüne düşen görevi yerine getirmeye hazır olduğunu bildirdi.⁴⁹²

Çin, ayrılıkçı Uygur gruplarına ve örgütlerine ev sahipliği yaptığına inandığı Türkiye'ye karşı Kürtleri koz olarak masaya koymaya başlamıştır. Çin, Uygurlar ile Kürtler arasında benzerlik kurarak, Anakara'nın Uygurları desteklemeye devam etmesi halinde Pekinin de Kürtlere destek vereceğini ifade etmektedir.⁴⁹³ Gerçekte, Çin için asıl önemli olan şey Kuzey Irak'ta bulunan Irak petrollerinin yüzde kırkını oluşturan petrol yataklarıdır ve bu yataklar şu an için Iraklı Kürtlerin kontrolünde bulunmaktadır. 2004 yılında, Barzani, Norveçli DNO şirketiyle

490 ibid. s.4

491 ibid. s.4

492 ibid. s.4

493 ibid.s.5

Zaho şehri yakınında petrol arama konusunda anlaşmaya vardı. DNO ise, petrol arama işini taşeron bir firmaya, yani Çin Seddi Petrol arama firmasına verdi.

Çin'in Irak petrollerine olan ilgisi Saddam dönemine kadar gitmektedir. Kasım 1996'da Irak Ulusal Meclisi, Çin ulusal Petrol ve Gaz arama şirketinin El-Ahdab kuyularının geliştirilmesinde işbirliği önerisini kabul etti. Orta Irak bölgesinde bulunan bu kuyulardan günlük 80-90 bin varil petrol üretiliyor. Irak meclisinin kabulü ile birlikte, Haziran 1997'de Çin Ulusal Petrol Şirketi, NORINCO ile birlikte El- Waha isimli yeni bir şirket kurarak, yirmi iki yıl boyunca El Ahdab kuyularından çıkacak petrolün yarısının paylaşılması üzerine anlaşmaya varıldı. Karşılığında ise bu kuyuların geliştirilmesi için gereken 1,26 milyar dolarlık yatırımın Çin tarafından yapılması taahhüt edildi. Ancak 2003'te Irak'ın ABD tarafından işgal edilmesiyle tüm bu anlaşmalar geçerliliğini yitirdi.⁴⁹⁴

Sonuçta Çin, Uygurlar ve Tibetliler örnek alırlar diye bağımsız bir Kürt devletine aktif destek vermemektedir. Bunun yanında güçlü bir merkezi yönetime sahip bir Irak'ı da istemektedir. Bunun yerine zayıf bir Irak içersinde güçlü özerk bir Kürt devleti Çin'in işine gelecektir. Çin, bu bölgede oyununu petrol üzerine kurmaktadır. Bir başka deyişle, Kürtler veya Şiiler, Çin'in çok fazla önem verdiği ögeler değildir. Her iki grubun da Çin için faydası petrole susamışlığını gidermekteki faydasıdır.

4. Sürgünde Uygur hükümeti

Çin'in tüm bu baskı ve iddiaları sürerken 14 Eylül 2004 tarihinde Washington'da Kongre binasında sessiz sedasız sürgünde Uygur hükümetinin kurulduğu ilan edildi. Doğu Türkistan Ulusal Özgürlük Merkezi'nin (DTÖM) girişimleriyle kurulan hükümetin başbakanlığına DTÖM Başkanı Enver Yusuf Turani

494 ibid,s.5

getirildi. Turani, verdiği demeçte, hükümetin 1933 ve 1944 yıllarında kurulan Doğu Türkistan Cumhuriyeti hükümetinin devamı olduğunu söyledi. Daha önce, Uygur Türkleri Derneği de, Washington'da ABD Kongresi desteğiyle bir ofis açmıştı. Pekin, sürgün hükümetini kınayarak Bush yönetiminin Çin'in kaygılarını dikkate almasını umut ettiğini bildirdi. Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti Başbakanı Enver Yusuf ; "Capitol Hill" salonunda düzenlediği basın toplantısında "Doğu Türkistan Hükümeti"nin kuruluş nedenleri hakkında kamuoyunu bilgilendirerek, Amerika kamuoyunu ve uluslararası arenayı, Doğu Türkistan halkının bağımsızlığı ve özgürlük mücadelesine destek olmaya davet ederek şu açıklamada bulundu:

Elli yıl önce (27 Ağustos 1949), Doğu Türkistan Cumhuriyeti liderlerini taşıyan bir uçak sır dolu koşullar altında parçalandı. Haber Pekin'e ulaştığında, Mao Zedong Komünist askerleri gönderdi ve Doğu Türkistan'ın istilası başladı. Müdahale yılları boyunca, halkımız baskı altında direnmeye ve yardım mesajlarını hür dünyaya iletmeye çalıştı. Çünkü bir zamanlar gelişen bir medeniyet olan bir millet için özgürlük ve bağımsızlığın elinden alınması manevi bir yıkım olmuştu. Kısa zaman içinde Komünist Çinliler sürekli olarak, zalimce her kandili söndürdü, her sesi susturdu ve bulabildikleri herhangi bir çiçeği yok etti. Yıllardan beri, Doğu Türkistan halkı şunu merak etti: insanlar onların seslerini duyacaklar mıydı? Herhangi biri onları duyabilir miydi ? Dışarıda Doğu Türkistan için bir ses yükselebilir miydi ? Onlar adına konuşan herhangi bir kuruluş, hükümet, bir makam var mı? Olacak mıydı? Bu bekleyiş sona erdi. "Doğu Türkistan halkı", bir kez daha sesini buldu. Ve Uluslar arası kamuoyunun, insan haklarına duyarlı ülkelerin, China e_Lobby ve benzeri uluslar arası sivil toplum kuruluşlarının sıcak yaklaşımları ve hoşgörülerini ile, biz sürgündeki Doğu Türkistan Topluluğu olarak 14 Eylül 2004 tarihinde "Doğu Türkistan Cumhuriyeti Hükümeti"ni kurmuş bulunuyoruz. Uluslararası topluluğun, başta Birleşik Devletler olmak üzere demokrasiye, insan haklarına saygılı

ülkelerin; bu sesin kurulmasında, duyurulmasında ve yükseltilmesinde bize yardım edebileceklerine inanıyoruz. Ayrıca biz inanıyoruz ki; Komünist Çin işgal altında acı çeken Uygurlar, Kazaklar, Kırgızlar ve diğer baskı altındaki mazlum ve mağdur bütün halklar için yeniden bir ümit verebiliriz ve onların sesi olabiliriz.

Komünist Çin, ülkemizi “Şinjiang bölgesi” olarak isimlendirmektedir. Bu gerçek bile yalnız başına amacımızın çoğunu açıklamaktadır. Bu bölgenin “Şinjiang” olarak isimlendirilmesinden bazı düşünceler akla gelmektedir. En temeli onun Çin’in bir kısmı olmasıdır. Ve buradan yola çıkıldığında, buradaki yerli halkın Çince konuştuğu, Doğu Asyalılara benzediği, bir Konfüçyus geleneğinden geldikleri vs. düşünülebilir. Bütün bu düşünceler yanlıştır. “Doğu Türkistan” isminin belirttiği gibi, bu geniş bölge; yüzyıllardır dini açıdan Müslüman, ırk olarak Kafkas, Çince ile hiç ilgisi olmayan Uygurca ve Kazakça’yı yerel dil olarak konuşan Doğu Türklerinin olmuştur. Yüz yıllardır bağımsız bir devlet kalan Doğu Türkistan, 1759 tarihinde “Çing İmparatorluğu” tarafından işgal edildi. Ardından gelen yıllarda, yerel halk çeşitli fırsatlarda uzaktaki idarecilerine isyan etti. 1864’de, Türk halkı başarılı biçimde ana vatanlarından Mançuları sürdü. Yirmi yıl kadar devam eden bağımsızlık döneminde benim ülkem, Osmanlı İmparatorluğu, Rusya ve İngiltere ile diplomatik ilişkiler kurdu.

Mançu İmparatorluğu 1880’li yıllarda Doğu Türkistan’ın kontrolünü yeniden eline aldı ve 18 Kasım 1884’de Doğu Türkistan’ın Çin’in on dokuzuncu eyaleti olduğunu ilan etti. İmparatorluk Genel Valisi, Tso Tsung-t’ang’ın bu araziye Çin ismini verdiği dönem bu zamandı: bugün Şinjiang olarak telaffuz edilen “Sinkiang” ismi, “yeni bölge” veya Çin’de “yeni yönetilen ülke” anlamına gelmektedir. Doğu Türkistan halkının topraklarının kontrolü için savaşı, 20. yüzyılda devam etti. 1933 Kumul İsyanı bağımsız bir Doğu Türkistan’ın yeniden dirilişine yol açtı. Bu tarihte “Doğu Türkistan Cumhuriyeti” ilan edildi.

1944 yılındaki ikinci bir isyanda yine bağımsızlığa götürdü. Bu durum Sovyet ve Çin güçlerinin onu yok etmek üzere birleştiği 1949 yılına kadar devam etti. Bu son işgalden beri, Pekin, anavatanımın işgalini kuvvetlendirdi. Ve ülkem Çin'in esareti altına girmiş oldu. O zamandan bu yana Doğu Türkistan, halkının zindanı haline geldi. Komünist Çin, Doğu Türkistanlıların insan haklarını sürekli olarak çiğnedi, masum insanları tutukladı, işkence etti ve öldürdü. Komünist otoriteye cesaretle karşı gelen yüz binlerce Doğu Türkistanlı idam edildi. Birçokları komşu ülkelere kaçtılar. Yüz binlercesi çalışma kamplarına gönderildi. Doğu Türkistan'ın kontrolü zalimce sağlanmaya çalışıldı: Birçok aileler zorunlu izolasyon, zorunlu kürtaj ve ekonomik cezalardan sıkıntı çekti. Pekin'in anavatanıma karşı politikası tam bir asimilasyona yönelik kontrol edilemeyen bir hal aldı. Son yıllarda Çin, gerçek yerel nüfusu sulandırmak arzusu ile milyonlarca etnik Çinli'yi Doğu Türkistan'a yerleştirdi. Çin'den gelenlere en iyi işler verilmekte ve gelenler en iyi maaşı alıp en iyi evlerde oturmaktadırlar. Bütün bunlar milyonlarca Doğu Türkistanlının hesabından ödenmiştir. Bu arada Pekin'in dinimiz dahil Doğu Türkistan'ın bütün kültürünün her yönünü ortadan kaldırmaya girişmiştir. Türkistanlılar Çince konuşmaya, okumaya ve yazmaya ve "Çinlilermiş" gibi giyinmeye, yemeye, şarkı söylemeye, dans etmeye ve davranmaya zorlanmaktadır. Pekin Hükümeti, "azınlıklarına" saygı duyduğunu iddia ediyor, fakat onun yönetimi altında yaşıyan bizler onun gerçek politikasının soykırım olduğunu öğrendik. Hedefleri açıktır: "Bir gün Şinjiang'da sadece Çinliler olmalıdır (!)". Komünist Çin'in vatanımın insanlarına saygı duymaması, Doğu Türkistan topraklarına olan saygısızlığı ile de belli oldu. Çin'in çevresel atıklarının çöpe dökme arazisi haline geldik. Hükümetiniz tarafından iyi bilinen bir bölge olan "Lop Nor", bir araştırma merkezi olmaktan çok uzaktır; burası nükleer atıkların zehir alanı olmuştur. Nükleer radyasyon yoluyla kaç yaşamın sona erdirildiğini, kaç kanserin üretildiğini, kaç çocuğun bozuk biçimde doğduğunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz.

Kendi halkımdan sadece radyasyondan dolayı yarım milyon ölümün gerçekleştiğidir.

Hür dünyanın diplomat ve gazetecilerinin size söylediği gibi, Pekin, dünyanın kendisinin Doğu Türkistan halkına nasıl davrandığını bilmesini istememektedir. Dünya görmeden baskılarını gerçekleştirmeyi tercih etmektedirler. Doğal afetler oluştuğunda bile, Komünist Çin bilgilerini gizlemekte, insani yarım taleplerini geri çevirmektedir; çünkü yardım çalışanları Amerikalılara ve diğerlerine Komünist işgalin devam eden korkularını taşıyacaktı.

Bugün, Amerika Afganistan'da ve İran'da teröristlere karşı savaşılmaktadır, Komünistler ise baskılarını haklı göstermek üzere 9/11 tarihinde başlayan cesur çatışmayı kullanmaktadırlar. Onlar teröristlere ve Osama bin Laden'in destekçilerine karşı savaştıklarını iddia etmektedirler, ama Laden'in uyuşturucu parasını aklayan, ondan patlamayan cruise füzeleri alan, Taliban ile ekonomik anlaşmalar imzalayan, füze teknolojisini Suriye ve Libya'ya satan, İran'ın nükleer silah programını mümkün kılan, Saddam Hüseyin'in hava savunmasını entegre eden ve nükleer silahlı bir rejim olmayacağı sözünü bozan Kuzey Kore'yi koruyan "Doğu Türkistan halkı" değil Çinli Komünistlerdir.

Komünist Çin, Amerikalıların Doğu Türkistan'ın onun düşmanı olduğuna inanmasını istemektedir. Aksine, terörü destekleyen Komünist Çinlilerdir ve ona karşı koyarsa Doğu Türkistan halkıdır. Amerikan kuvvetlerinin kötü güçlerini ortadan kaldırmasını durdurmaya çalışan Komünist Çinlilerdir ve 9/11 (11 Eylül'ün) ardından ABD'yi destekleyen Doğu Türkistanlılardır. Doğu Türkistanlılar kendi geleceklerini belirlemeyi istemektedirler. Bir halk olarak her yönden farklı olduğundan, onlar dünyadaki diğer halklar gibi kendi liderlerini seçme ve kaderlerini kontrol etme hakkını aramaktadırlar. Ve bu ulusların ön önemlisi olarak Birleşik Devletler'e dönüyoruz.

Doğu Türkistan halkı özgürlük ve self determinasyon arayan diğer birçoklarının yıllardır yaptığı gibi Birleşik Devletlere dönmektedir. Birleşik Devletler'den sesleri kesilen milyonlarca

Doğu Türkistanlı adına sesini yükseltmesini, tercüman olmasını istiyoruz. Pekin'e, Doğu Türkistanlıların insan hakları dahil her türlü haklarının "Birleşik Devletler" için önemli olduğunu belli etmesini istiyoruz. Birleşik Devletler'den Birleşmiş Milletler'in Doğu Türkistan halkının, Pekin tarafından belirlenen kuklalar tarafından değil, gerçek temsilcileri olan, "sürgündeki Doğu Türkistan Hükümeti" aracılığıyla doğrudan çalışması için neler yapması gerektiğini araştırmasını sağlamasını istiyoruz. Birleşik Devletler'in Çin üzerindeki, nükleer testlerini gerçekten durdurması ve bölgemizi nükleer atıklar için atık alanı olarak kullanmasını durdurması için baskı yapmasını istiyoruz.

Bizler Birleşik Devletler'in anavatanıma yayılan hapisane ve çalışma kamplarını ziyaret etme hakkını aramasını istiyoruz. Birleşik Devletler'in zaten hapisane emeği ile yapılan ürünlerin ithalatını yasaklayan yasaları çıkarmıştır ki bu emeğin çoğu benim anavatanımda bulunmaktadır.

Doğu Türkistan halkı kendi geleceklerini kontrol etmeyi istemektedirler. Açıklık ve barış içinde ulusların uluslararası topluluğuna katılmayı arıyoruz. Bol doğal kaynaklarımızı dünyanın halkları ile paylaşmayı istiyoruz: Onlar sadece Pekin'in "özel rezervi" olarak görülmemelidirler. Özgürlük, adalet ve hikmetin lideri olarak Amerika Birleşik Devletleri'ne dönüyor ve Amerika Birleşik Devletleri'nin milyonlarca Doğu Türkistanlının özgürlüğü ve bağımsızlığının (adil nedenini) tanımmasını istiyoruz. Birçok masum insanın felaketini sona erdirmek üzere merhamet ve liderlik için Amerika Birleşik Devletleri'ne ve hür dünyaya sesleniyoruz.

Birçok Amerikalı Doğu Türkistan halkını tanımamaktadır, fakat milyonlarca Doğu Türkistanlı Amerika'yı tanımakta ve sevmektedir. Bizim dostluk elimizi kabul edeceğinizi ve yaşam, özgürlük ve mutluluk arayışı için özgürlükten yararlanmamızda yardımcı olacağınızı umut ediyoruz. Bunlar Komünist Çin'in, işgal altındaki Doğu Türkistan halkına vermeyi reddettiği en önemli şeylerdir. Teşekkür ederim.⁴⁹⁵

495 Sürgünde Doğu Türkistan Hükümetinin Kurulmasına Dair Başbakan ve Dışişleri Bakanı Enver Yusuf'un Açıklaması http://www.uygur.org/doguturkistan/haber/2004/09_20.html

Yeni kurulan sürgünde Uygur hükümetine Türkiye sessiz kaldı; ancak bu oluşumda Uygur kökenli Türk vatandaşlarının da olması Türkiye'nin etkisinin olduğu izlenimini vermektedir. Çin'in Kürt kartına karşı Türkiye ve ABD'nin Uygur kartı olarak yorumlanmaktadır. Yine de Türkiye resmi olarak uluslararası sorumluluğu gereğince hareket etmeye ve Çin ile olan ilişkilerine özen göstermeye devam etmektedir. Bu açıdan 2005 yılında sürgündeki hükümetin başbakanı Enver Yusuf Turani'nin Türkiye'ye girmesine Çin'in yoğun diplomatik baskısı nedeniyle izin vermedi. Kuşkusuz, Çin'in bu denli bir yaptırım gücüne sahip olması BM güvenlik konseyindeki veto gücünden gelmektedir. Şu günlerde, Türkiye, BM Güvenlik Konseyinde Kıbrıs konusunda veto gücüne sahip üyelerin desteğine ihtiyaç duymaktadır. Dolayısıyla, Rusya ve Çin gibi ülkelerle iyi ilişkiler Türkiye'nin yakın ulusal çıkarları açısından hayati bir öneme sahiptir.

Çin, bununla da yetinmemektedir. Son yıllarda, Çin'deki Uygur toplumu üzerinde Fars (İran) kültürünün etkisi hemen her fırsatta merkezi yönetim tarafından dile getirilmektedir. Böylelikle, buradaki Müslümanlar, İran merkezli bir İslam anlayışına doğru yönlendirilmek istenerek Sünni İslam dünyasından ve tabii ki Türkiye'den koparılmak istenmektedir. 2000 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi'nin Çin ziyareti sırasında buradaki Müslümanların serbestçe ibadet edebilmelerinin sağlanmasını ve kapalı camilerinin açılmasını rica etmesinin ardından Çin hükümeti, derhal kapalı birkaç camiye ibadete açmıştır. Çin hükümeti, bu davranışıyla Uygur halkına İran'ın girişimleriyle bu camilerin açıldığı mesajını vererek Uygurların İran'a daha da yaklaşmasını sağlamaya çalışmaktadır.⁴⁹⁶ Uygurların, stratejik ortağı İran'ın yanında olmaları rakip olarak gördüğü

496 Barış ADIBELLİ, "Çin'in Diplomatik Yenilgisi", Cumhuriyet Strateji, Yıl.3, Sayı.110, 7 Ağustos 2006, ss.18-19

Türkiye'nin yanında olmalarından Çin için daha iyi olacaktır. Hali hazırda Çin gizli servisi, son birkaç yıldan beri İran gizli servisi ile Avrasya coğrafyasında yoğun bir çalışma sürdürmektedir. Aynı şekilde, son birkaç yıldan beri Dağıstan'da faaliyet gösteren Çin gizli servisi, Kafkasya bölgesine yönelik de istihbarat çalışmaları yürütmektedir.

ALTINCI BÖLÜM

TÜRK ÇİN İLİŞKİLERİNDE SOĞUK SAVAŞ'IN SONA ERMESİ

I.TÜRK-ÇİN STRATEJİK ORTAKLIĞI

Türk- Çin ilişkilerinde önemli bir gelişme ya da kırılma noktası aslında 2007 yılı olmuştur. 2007'deki cumhurbaşkanlığı seçiminde aday gösterilen dönemin dışişleri bakanı Abdullah Gülün zorlu bir seçim sürecinin ardından cumhurbaşkanı seçilmesi ve bu süreç içerisinde hükümetin erken seçime gitmesi ve muhalefetin sert tavrı Türk dış politikasının seyrini de etkilemişti. 2003'te Irak'ın işgaliyle birlikte 2007'ye kadar ABD ile birlikte hareket eden Türk hükümeti, 2007'den sonra yavaş yavaş kendi dış politika kriterlerini belirlemeye başlamıştı. Kuşkusuz, bunda ABD'nin Irak politikası ve Avrupa Birliği'nin Kıbrıs sorununun çözümü için vermiş olduğu taahhütleri yerine getirmeyerek Güney Kıbrıs Rum kesimini Avrupa Birliği'ne üye yapması rol oynamış olması muhtemeldi. Bu süreçte, daha önce ABD ve Avrupa Birliği merkezli Türk dış politikası daha Orta Doğu merkezli ve bağımsız hareket edebilme arayışı içerisine girdi. Bu yönelim de hiç kuşku yok ki ABD'nin Irak'taki yanlış politikaları ve politikalardan Türkiye'nin birinci elden etkilenmesi rol oynamıştı. Özellikle 2003 yılında Irak'ın işgalinde Türk topraklarının kullanılmasına izin verecek olan 1 Mart tezkaresinin TBMM'de iktidar partisinin milletvekillerinin de olduğu

çoğunluk tarafından reddedilmesi, hükümetin daha önce ABD'ye tezkerenin geçeceği konusunda vermiş olduğu güvence ile büyük bir çelişki oluşturmuştu. ABD ile Irak'ın işgali konusunda verilmesi düşünülen destek konusunda büyük bir pazarlık sürecine giren Türkiye'nin son dakikada TBMM'den bu tezkereyi geçirememesi, Türk-Amerikan ilişkilerinde kolay kolay tamir edilemeyecek bir hasar oluşturmuştu. Uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirlerine verdikleri sözler ve taahhütleri yerine getirmede en etkin yaptırım gücü "pacta sunt servanda" yani ahde vefa ilkesidir. Türk hükümeti, bu ilkeyi TBMM'nin engeli nedeniyle ihlal etmek zorunda kalmıştı. ABD'nin yaşadığı hayal kırıklığı daha sonra Türkiye'nin önüne Kuzey Irak'ta bir Kürt yönetimi, PKK terör örgütünün yeniden canlanması ve Erbil'deki Türk askerlerinin başına çuval geçirilmesi şeklinde çıkmıştı.

Ankara, Washington hattında Irak nedeniyle yaşadığı krizi farklı diplomatik manevralarla kurtarma yoluna gitti. 2007'de NATO'yu sert bir şekilde eleştirmeye başlayan ve ABD ile yollarını ayırma noktasına gelen Rusya, Erdoğan hükümetinin dikkatinden kaçmadı. 2008'de yaşan Rusya-Gürcistan savaşında Türkiye, her ne kadar ABD- NATO-Gürcistan cephesinde olsa da itidalli davranarak Rusya'nın çok fazla tepkisinin çekmeye gayret etti. Bunda o dönemde R. Tayyip Erdoğan'ın izlemiş olduğu arabuluculuk misyonu da rol oynamıştı. Türkiye'nin Batı'nın baskılarına karşı İran'a sahip çıkması, ardından Rusya ile daha sıcak ilişkiler geliştirmeye çalışılması, Kremlinin dikkatinden kaçmamıştı.

Belki de o dönemde en önemli gelişmelerden birisi de Obama'nın ABD başkanı olarak seçilmesiydi. Müslüman bir geçmiş ve adı olan Obama, Türkiye'de de bir anda sempati topladı. İlk yurtdışı ziyaretini Türkiye'ye yaptı. Bu, Türk-Amerikan ilişkilerinde olumlu bir gelişmeydi ve Obama, İslam Dünyası ve Orta Doğu bölgesi ile barışarak, yeni bir döneme girmek istiyordu. ABD'nin bu politika değişikliğinde Türkiye, önemli bir

rol üstlenerek bölgenin Batı dünyası ile arasında köprü vazifesi kurmak istedi. Bush'un Ortadoğu'da oyunun dışında tutmaya çalıştığı Türkiye, Obama ile yeniden oyuna girdi. Suriye, İran, Suudi Arabistan ve Lübnan gibi ülkelerle ilişkileri geliştirdi. Rusya'nın doğal müttefikleri olan İran ve Suriye ile Türkiye'nin ilişkileri geliştirmesi, Moskova'yı memnun etmişti. "Komşularla sıfır sorun politikası" bağlamında Türkiye Orta Doğu bölgesinde artan etkinliğini barışçıl bir yükseliş olarak görüyordu.

2003 yılında Recep Tayyip Erdoğan'ın Adalet ve Kalkınma Partisi Genel Başkanı sıfatıyla Çin'i ziyaret etmesi ve burada üst düzey bir kabul görmesi ardından dışişleri bakanı Abdullah Gül'ün Çin'i ziyaret etmesi aslında Türkiye'nin yeni bir dış politika arayışı içerisinde olduğunu gösteriyordu. Pro-aktif bir dış politika benimseyen hükümet, ABD ve Avrupa Birliği merkezli, Soğuk Savaş mantığını hala bünyesinde barındıran statükocu politikadan uzaklaşma isteğindeydi. Bu nedenle, Rusya ve Çin ile ilişkilere önem verilmişti. Daha önceki bölümlerde de bahsedildiği üzere Çin ile ilişkilerin geliştirilmesi hükümet programı içindeydi. Ancak Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler Türkiye'yi daha küresel bir dış politika izlemek yerine daha yerel, bölgesel ve sınırlı bir dış politika izlemeye itti. Türkiye'nin ana gündem maddesi Ortadoğu bölgesi oldu. Buna rağmen, dönemin dışişleri bakanı Abdullah Gül'ün cumhurbaşkanlığı görevine gelmesiyle, dış politikada iki başlı yeni bir dönemin başlangıcı oldu. Abdullah Gül, dışişleri bakanlığı döneminde başlattığı dış politika açılımını cumhurbaşkanlığı döneminde de sürdürmeye devam etti. Özellikle yabancı ülkelerdeki büyükelçileri neredeyse tamamını değiştirerek, kendi dış politika çerçevesi içerisinde hareket eden bir büyükelçiler zinciri oluşturdu. Böylece, dış politikayı büyükelçiler üzerinden yürütmeye çalıştı. Kuşkusuz, bu durumda, dışişleri camiasına ve dış politikaya yabancı bir isim olan ve daha çok ekonomideki bilgisiyle öne çıkan Ali Babacan'ın dışişleri bakanlığı görevinde olması da büyük rol

oynamıştır. Zaten Ali Babacan da Abdullah Gül döneminde uygulanan dış politikanın ana çizgisini devam ettirdi. Bu süreçte “danışman” sıfatıyla Ahmet Davutoğlu’nun verdiği destek de gözardı edilmemelidir. Daha sonra 2009’da Ahmet Davutoğlu dışarıdan kabineye alınarak dışişleri bakanlığı görevine getirildi. Her şeye rağmen Abdullah Gül’ün izlemiş olduğu dış politika nedeniyle birkaç istisnanın dışında herhangi bir çelişme ya da çakışma yaşanmadı; bilakis hükümetin dış politikasını tamamlayıcı oldu.

2009’da cumhurbaşkanı Gül’ün Erivan’da milli maçı seyretmesi ve ardından Ermenistan ile imzalanan ve futbol diplomasisi olarak Türk dış politikası tarihine geçen Zürih protokolleri cumhurbaşkanı ile hükümet arasında görüş ayrılığına sebep oldu. Özellikle, Azerbaycan tarafında büyük bir tepkiye neden oldu. Azerbaycan’la yaşanan gerginliği aşmak üzere başbakan Erdoğan Bakü’ye gitti ve Azerbaycan parlamentosunda bir konuşma yaparak Azerbaycan kamuoyuna, Azerbaycan’ı incitecek herhangi bir adım atmayacakları konusunda teminat verdi. Protokollerin imzalanmasının ardından Türkiye, hükümet kanalıdan Karabağ Sorununun çözülmeden Ermenistan ile sınırları açarak ilişkileri normalleştirmeyeceğini ilan ve ısrar etmesi de aslında yukarıda bahsedilen istisnaya bir örnek olmaktadır.

Sonuç olarak, bu protokoller TBMM’nin gündemine getirilmedi. Benzer şekilde Ermenistan da kendi parlamentosuna bu protokolleri onay için getirmedi. Nihayet 2015’te Ermenistan protokolleri parlamentodan çektiğini duyurdu.⁴⁹⁷ Böylece 2009’da başlayan Futbol Diplomasisi sona ermiş oldu. Şüphesiz, sadece Azerbaycan’ı tepkisi etkili olmadı Ermenistan cumhurbaşkanı Sarkisyan’ın Ermeni gençlerine yaptığı bir konuşmada *“Karabağ’ı biz aldık Ağrı Dağını size bıraktık...Ağrı Dağını almanız sizin neslinize bağlı”* diyerek Türkiye’nin toprak bütünlü-

497 “Ermenistan Protokolleri Geri Çekti”, Euronews, 16 Şubat 2015, [http://tr.euronews.com/ 2015/ 02/ 16/ ermenistan-protokolleri-geri-cektil]

ğüne ve egemenliğine karşı dil uzatması da protokollerin onaylanma sürecini etkiledi.⁴⁹⁸

Ahmet Davutoğlu göreve gelir gelmez daha bölgesel ve Orta Doğu merkezli bir dış politikaya geçti. Bu dış politikanın fi-kirsel altyapısını da Davutoğlu beraberinde getirmişti. Ahmet Davutoğlu'nun yazmış olduğu Stratejik Derinlik kitabı bundan sonraki dış politika oluşturma sürecinden başucu kılavuzu görevi görecek. Kitabın ana temasını Türkiye'nin tıpkı Osmanlı döneminde olduğu gibi tekrar o güçlü olmasının yolunun Orta Doğu bölgesi üzerinden geçtiği fikri oluşturmuyordu.⁴⁹⁹ Bu ha-liyle Abdullah Gül'ün izlemiş olduğu dış politikadan ayrılıyordu. Abdullah Gül, Orta Doğu'da etkin bir bölgesel Türkiye'den çok dünyanın dört bir yanında etkin bir küresel Türkiye istiyordu. Bu bağlamda da Asya ile olan ilişkiler öne çıkıyordu. Hemen her fırsatta Batılı yazarlar ve Asya uzmanları 21. Yüzyılın Asya yüzyılı olacağını ve güç merkezinin de bu bölgeye kayacağı konusunda hem fikirdiler, tek ayrıştıkları nokta ise zaman konusuydu. Bu bağlamda, Abdullah Gül de bu yeni trendin etkisine kapılarak Asya'yı yeni fırsat bölgeleri veya AB'nin alternatifi olarak görmeye başladı. Aslında Abdullah Gül için Asya yeni keşfedilen bir yer değildi. 2005 yılında Çin'i dışişleri bakanı sıfatıyla ziyaret ettiğinde Çinli yetkililerle Türkiye'nin Asya'ya yönelme niyetini, Şanghay İşbirliği Örgütü'ne üyelik isteği üzerinden belirtmişti.

Dönemin cumhurbaşkanı Abdullah Gül, hükümetin gidemediği, ilişki kuramadığı ülkelere giderek dış politikada bir tamamlayıcı misyon üstlenmişti. Bu durum, Türkiye'deki siyasi sisteme yabancıydı. Türkiye'nin mevcut yapısına göre cumhurbaşkanının

498 Nerdun HACIOĞLU, "Karabağ'ı biz aldık Ağrı Dağını size bıraktık," **Hürriyet**, 26 Temmuz 2011, [<http://www.hurriyet.com.tr/karabag-i-biz-aldik-agri-yi-size-biraktik-18338718>]

499 Detaylı bilgi için bkz. Ahmet DAVUTOĞLU, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, 8.Baskı, İstanbul, 2002

yetkilerinin ne olduğu açıkça anayasada belirlenmiş ve bu bağlamda cumhurbaşkanlarının etkin bir dış politika yürütmesi, hatta zaman zaman mevcut seçilmiş hükümetle çelişen farklı politikalar izlemesi çok da Türk kamuoyunun alışık olduğu bir durum değildi. Kuşkusuz, Türk siyasi tarihinde istisnalar da bulunmaktaydı. Örneğin Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü dönemlerinde cumhurbaşkanının dış politikayı belirleyen temel güç olduğu da görülmektedir. Dolayısıyla, cumhurbaşkanının dış politikada belirgin etkileyici olması Türkiye için çok da yabancı sayılabilecek bir durum da değildi.⁵⁰⁰

1.Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Çin'i ziyareti

Tüm bu gelişmeler ışığı altında Cumhurbaşkanı Gül, dış politikada inisiyatif üstlenerek tamamlayıcı bir dış politika anlayışı ile özellikle hükümetin çok da etkin olmadığı bölgelerde Türkiye Cumhuriyeti'nin varlığını göstermek adına politikalar uygulamıştır. Bu açıdan Abdullah Gül'ün 2009-2010 yılları arasında Asya'ya başlattığı, Japonya, Çin, Güney Kore ve Hindistan gibi ülkeleri kapsayan ziyaret diplomasinin ilk durağı 2008 yılında Japonya olmuştur. İlk defa bir Türk cumhurbaşkanı Japonya'yı ziyaret etmiştir. *Ziyaret süresince Cumhurbaşkanı Gül, Japon İmparatoru dâhil, başbakan ve bazı milletvekilleri ile olmak üzere üst düzey görüşmelerde bulunmuştur.* Bu ziyaretten bir yıl sonra da Cumhurbaşkanı Abdullah Gül berberinde büyük bir işadamı topluluğuyla 24-29 Haziran 2009 tarihinde Çin'e resmi bir ziyarette bulundu. 1984 yılında Kenan Evren'in ve 1995 yılında Süleyman Demirel'in cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin'e gerçekleştirmiş olduğu ziyaretlerden bu yana üçüncü defa bir Türk cumhurbaşkanı Çin'i ziyaret ediyordu. Abdullah Gül, Çin ziyaretinin amacını *"Bizim buraya geliş amacımız, dünyanın*

500 Abdullah Gül'ün dış politika çizgisi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdullah GÜL, Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 2007

en büyük ekonomisine sahip ülkesinden faydalanmak” şeklinde açıklıyordu.⁵⁰¹ Ayrıca Cumhurbaşkanı Gül, dış politikada bir eksen sapması mı var sorularına da üstü kapalı olarak cevap vererek, “kendisine uzak olan Latin Amerika, Afrika gibi bölgelerle yakından ilgilenen Türkiye’nin, Asya ile de yakın ilişki içinde olmak istediğini, “Ama bunlar birbirine alternatif değildir. AB ile ABD ile ilişkilerin alternatifi gibi görmemek gerekir. Sadece bir istikametle ilgilenen ülkeler zayıf ülkelerdir” şeklinde ifade ediyordu.⁵⁰²

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, Pekin’de Halkın Büyük Meclisi salonunda Çin Devlet Başkanı Hu Jintao tarafından resmi törenle karşılandı. Törenin ardından heyetler arası görüşmelere geçildi. Görüşmelerin ardından her iki lider de açıklamalarda bulundu. Cumhurbaşkanı Gül, Çin’e resmi ziyarette bulunmasından duyduğu memnuniyeti dile getirdi. Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin her bakımdan güzel bir şekilde ilerlediğini ifade eden Gül, ziyareti vesilesiyle ilişkilerin daha ileri noktalara taşınmasını arzu ettiğini söyledi. Türk halkının Çin halkına tarihtengelen sempatisi bulunduğunu dile getiren Gül, “Türk halkının sevgi ve başarı dileklerini iletmek istiyorum” dedi.⁵⁰³ Çin Devlet Başkanı Hu da konuşmasında, Gül’ü Çin’de ağırlamaktan memnuniyet duyduğunu söyledi. “Gül’ün Dışişleri Bakanı iken 2005 yılında Çin’i ziyaret ettiğini ve ülkesinin eski dostu olduğunu” ifade eden Hu, bu ziyaretin de geniş bir iş adamı heyetiyle yapılmasını takdirle karşıladıklarını belirtti. Hu, “Türkiye ile ilişkileri uzun süredir geliştirmeye önem veriyoruz” dedi.⁵⁰⁴ Ayrıca, Hu Jintao, iki ülkenin, diyalog mekanizmasını olgunlaştı-

501 http://www.sinoturkish.com/ckm/index.php?option=com_content&task=view&id=532

502 Batuhan YAŞAR, “Görüyorum ki Türkiye Çin’i keşfetmemiş”, **İhlas Haber Ajansı**, 24 Haziran 2009, <http://www.ihb.com.tr/haber-goruyorum-ki-turkiyecini-kesfetmemis-76970/>

503 Batuhan YAŞAR, “Türkiye ile Çin arasında 7 anlaşma imzalandı” **İhlas Haber Ajansı**, 25 Haziran 2009, <http://www.ihb.com.tr/haber-turkiye-ile-cin-arasinda-7-anlasma-imzalandi-77151/>

504 *ibid.*

rarak aşırı uçlar, bölücülük ve terörizmden oluşan “üç şer kuvvet” ve sınır ötesi organize suçlarla mücadele etmek için daha etkili önlem almaları ve kendi ülke ve bölgelerindeki barış ve huzuru korumaları gerektiğini belirtti. Terörizme kararlılıkla karşı çıktıklarını belirten Gül de, hiçbir terör örgütünün topraklarında faaliyet göstermesine izin vermediklerini ve Çin’le bu alanda işbirliğini güçlendirmeye hazır olduklarını ifade etti.⁵⁰⁵İki lider, görüşmede ikili ilişkilerin gelişmesi konusunda da fikir alışverişinde bulundu., Çin hükümetinin Türkiye’yle daha sıkı ortaklık ilişkileri geliştirme politikası izlediğini hatırlatan Hu Jintao, bu konuda Türkiye’yle birlikte çaba harcamaya devam edeceklerini belirtti. Hu Jintao, Türkiye’ye “Tek Çin” politikası izlemesi ve Tayvan ile Tibet gibi sorunlarda Çin’e değerli destekler vermesinden dolayı teşekkür etti. Türkiye ile Çin’in uluslararası konular üzerinde aynı veya benzer görüşlere sahip olduklarına dikkat çeken Gül, Türkiye’nin ikili siyasi ilişkileri ve her alanı kapsayan işbirliğini güçlendirmeye ve aynı zamanda iki ülke arasında başta Birleşmiş Milletler olmak üzere uluslararası örgütlerde eşgüdümü yoğunlaştırmaya hazır olduğunu kaydetti. Gül, ayrıca kararlılıkla “Tek Çin” politikasını izlediklerini yineledi.⁵⁰⁶

Çin Devlet Başkanı, ülkesinde meydana gelen depremin ardından Türkiye’nin verdiği maddi ve manevi desteğe de teşekkür etti. Basına kapalı devam eden heyetler arası görüşmelerin ardından Türkiye ile Çin arasında Gül ve Hu’nun huzurunda 7 ikili anlaşma imzalandı.⁵⁰⁷Devlet Bakanı Çağlayan, Enerji Alanında İşbirliği Mutabakat Zaptı, Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Ertuğ-

505 “Çin ve Türkiye terörle mücadele işbirliği güçlendirecek”, **Çin Uluslararası Radyosu**, 25 Haziran 2009, [http://turkish.cri.cn/781/2009/06/25/141s116310.htm]

506 ibid.

507 Batuhan YAŞAR, “Türkiye ile Çin arasında 7 anlaşma imzalandı” **İhlas Haber Ajansı**, 25 Haziran 2009, http://www.ihb.com.tr/haber-turkiye-ile-cin-arasinda-7-anlasma-imzalandi-77151/

rul Apakan, Türkiye ve Çin Dışışleri Bakanlıkları Arasında Ortak Çalışma Grubu Kurulmasına İlişkin Mutabakat Zaptı, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Müsteşarı İsmet Yılmaz, Kùltür Varlıkları-nın Korunması, Yasa Dışı Yollardan Yurt Dışına Çıkarılması ve Satılmasının Önlenmesi Anlaşması'na imza attı.⁵⁰⁸

Abdullah Gül, , her iki ÷lkeden 400'den fazla şirketin katılımıyla toplanan Çin-Türkiye İş Forumunda bir konuşma yaparak, her iki tarafı da ticari işbirliğini arttırmaları konusunda acele etmeye davet etti. Cumhurbaşkanı Gül, forumdan sonra, Çin Halk Kongresi Daimi Komitesi Başkanı Wu Bangguo ile görüştü. Görüşmede Wu, TBMM ile iyi ilişkilere sahip olduklarını ve iki ÷lke arasında dostane ilişkilerin geliştirilmesi için çok çalıştıklarını ifade etti. Wu, her iki parlamentonun da bu geleneği devam ettireceğini ve siyasi güven ile aktif işbirliğini daha da ileriye götüreceklerini söyledi. Wu, Türkiye'nin "tek Çin" politikasına ve Tayvan, Tibet, Doğu Türkistan gibi konularda Çin'e verdiği destekten dolayı, teşekkürlerini bildirdi. Görüşmede Cumhurbaşkanı Gül de ziyareti boyunca Çin halkının Türkiye'ye olan duygusal yakınlığını gördüğünü söyledi. Gül, Türkiye'nin Çin'in uluslararası ilişkilerdeki rolüne büyük önem atfettiğini vurgulayarak, iki ÷lke arasında tüm alanlarda işbirliğinin artacağından umutlu olduğunu ifade etti.

Daha sonra Abdullah Gül, Çin Başbakanı Wen Jiabao ile bir araya geldi. Görüşmede Wen Jiabao, küresel finans krizinin Türkiye'ye ve Çin'e büyük zarar verdiğini belirterek, iki ÷lkenin, ticaretin dengeli ve istikrarlı gelişimi için etkili tedbirler alması gerektiğini söyledi. Wen, iki ÷lkenin iletişim, elektrik üretimi ve telekomünikasyon alanlarında işbirliği yapmasını ve karşılıklı olarak yatırımların arttırılmasını istedi. Wen, gelişen ve etkili iki ÷lke olarak Çin ve Türkiye'nin koordinasyonu arttırmaları, ortak çıkarları korumaları, gelişen ÷lkeler olarak

508 ibid.

uluslararası örgütlerde daha çok söz hakkına sahip olmaları gerektiğini ifade ederek, böylece ekonomik küreselleşmenin, kazan-kazan anlayışına dayalı ve dengeli bir şekilde gelişmesini teşvik edeceklerini söyledi.⁵⁰⁹

Temaslarının ardından Cumhurbaşkanı Uygur Özerk bölgesine hareket etti. Tarihte ilk defa bir Türk cumhurbaşkanı Uygur Özerk Bölgesini ya da Türkiye’de bilinen ismiyle Doğu Türkistan bölgesini ziyaret ediyordu. Cumhurbaşkanı Gül’ün Çin ziyaretini de tarihi kılan Doğu Türkistan bölgesine yapılan bu ziyaret. Ziyaret öncesi Pekin’de gazetecilerin sorularını yanıtlayan Gül, bir gazetecinin ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanının Uygur Türklerinin yaşadığı Sincan bölgesine gidecek olmasını hatırlatması üzerine *“Uygur Türkleri Çin içerisinde yaşayan Çin vatandaşı olan insanlar. Bizimle tarihsel köprüleri var. Çinli yetkililer Uygur özerk bölgesine bizim ilgimizi biliyorlar. Onlar davet ettiler. Biz de Urumçi’ye gidiyoruz. Bu davetten çok memnun olduk”* dedi.⁵¹⁰

2.Cumhurbaşkanı Abdullah Gül’ün Uygur Özerk Bölgesini Ziyareti

Cumhurbaşkanı Gül, Çin’e gerçekleştirdiği resmi ziyaretinin son durağını oluşturan oluşturan Uygur Özerk Bölgesinin Başkenti Urumçi’ye gelerek burada temaslarda bulundu. Bu kapsamda Sincan Üniversitesi’ni ziyaret eden Gül’e, Rektör Enver Hamut tarafından Fahri Profesörlük unvanı verildi. Törende akademisyenlere ve öğrencilere hitap eden Cumhurbaşkanı Gül, sözlerine, “Sincan’da sizlerle olmaktan büyük mutluluk ve heyecan duyuyorum” diyerek başladı. Türkiye ile Çin arasındaki

509 http://www.sinoturkish.com/ckm/index.php?option=com_content&task=view&id=532

510 Batuhan YAŞAR, Gül, Çin Temaslarını Değerlendirdi, **İhlas Haber Ajansı**, 25 Haziran 2009, <http://www.ihha.com.tr/haber-gul-cin-temaslarini-degerlendirdi-77159/>

ilişkilerin önemli bir tarihi olduğunu söyleyen Gül, “Bizler de bin 500 yıl önce bu bölgelerde yaşadık, komşu, akraba olduk. Daha sonra batıya gittik ama dostluk ve iyi ilişkilerimiz devam ediyor. Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin hızlı şekilde gelişmesi önem arz ediyor. Uluslararası konularda iki ülke de aynı bakış açısına sahip” dedi.⁵¹¹ Gül, Sincan-Uygur Özerk Bölgesinin, Türkiye ve Çin’i birbirine bağlayan unsurlardan biri olduğunu kaydederek, “*Uygurlar, Çin ile aramızda dostluk köprüsü rolü oynuyor. Bu rol ilişkilerimizin çok daha ileri boyutlara taşınmasına katkı sağlayacak. Tarihte, Çin ile Türkiye’yi bağlayan yollardan biri de İpek Yolu’dur. Tarihi İpek Yolu güzergâhını, demiryolu hattıyla hep beraber tekrar canlandıracağız. Türk iş adamlarının bu bölgeye ilgisinin artmaktadır*” şeklinde ifade etti.⁵¹²

Her ne kadar Pekin yönetiminin daveti üzerine Uygur Özerk Bölgesine bir tarihi ziyaret olsa da, açıkça ziyaret Çin tarafından hazırlanmış bir program çerçevesi üzerinden yapılmış olması nedeniyle Uygurlar nezdinde çok etkili olamadı. Beklenti Abdullah Gül’ün kadim Uygur şehri olan Kaşgar’a ziyaret yapmasıydı. Ancak kulislerde konuşulanlara göre Çinli yetkililer, Türk cumhurbaşkanının Kaşgar’da güvenliğini sağlayamayacakları için programa dahil edilemediğini söylemişler. Uygurlar’ın neden bir Türk cumhurbaşkanı için güvenlik sorunu ya da tehdit olduğunu anlamak zor. Kaşgar yerine Urumçi, Uygurlar yerine ise Hui Müslümanlarını ziyaret programa konulmuş. Cumhurbaşkanının ziyaret ettiği cami Huilerin yani Çinli Müslümanların camisi ve orada biraraya geldiği Müslüman cemaat de Çinli Müslümanlar. Bir başka deyişle, Cumhurbaşkanı Gül’ün yerel Uygurlarla biraraya gelmesi ve aynı fotoğraf karesine girmesini Çin yönetimi istememiş. Oysa İran Cumhurbaşkanı Rafsancani ve Hatemi, Kaşgar’ı ziyaret etmişler, her hangi bir

511 Gül’e fahri doktora ünvanı, İhlas Haber Ajansı, 29 Haziran 2009, <http://www.ihf.com.tr/haber-gule-fahri-doktora-unvani-77611/>

512 ibid.

güvenlik sorunu yaşamamışlardı. İran cumhurbaşkanı Rafsanjani 1992'de Kaşgar'ı ziyaret etmiş, burada İdgah camisinde Uygurlara namaz kıldırması, cami çıkışında bir süre Kaşgar meydanı civarında Uygurların yoğun alkış ve sevgi gösterileriyle yürümüştü.⁵¹³ Yine 2000 yılında İran Cumhurbaşkanı Hatemi, Uygur Özerk Bölgesi ziyareti kapsamında Kaşgar'ı ziyaret etmiştir.⁵¹⁴ Buradan da anlaşılıyor ki, Çin yönetimi, Türkiye'nin hiçbir şekilde Uygurlarla temasa geçmesini ya da onların doğal hamileri olmasını istemiyor. Özellikle, İran liderlerinin ziyaretlerinde her defasında Uygurlarla biraraya getirmesi aslında bu Türk kökenli halkın bir nevi "Farslaştırılması" projesini de gündeme getiriyor. Özetle, Çin, Uygurların hamisi olarak Türkiye'yi değil stratejik ortağı ve müttefiki İran'ı görmek istiyor; ancak Çin görmezden geldiği bir gerçek var ki o da Uygurların gerek etnik gerekse mezhepsel olarak İran'dan tamamıyla farklı bir halk olduğudur. Çin, bu durumu aşabilmek için Uygurlar'ın dini inanç ve yaşantısı üzerindeki kimi devlet baskılarını ve yasaklarını İran aracılığıyla kaldırarak, Uygur halkını İran'a yaklaştırmaya, Türkiye gibi öteki Müslüman ülkelerini de etkisiz göstererek uzaklaştırmaya çalışmaktadır. İran'ın Asya'daki Müslümanlar üzerindeki etkisinin artacağı düşüncesiyle Çin'in bu stratejisine zımnen destek vermektedir.

3. Urumçi Olayları

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Çin ziyaretini tamamlayıp Türkiye'ye dönemsinden kısa bir süre sonra Urumçi'de büyük olaylar yaşandı. Urumçi'de yaşanan olayların hemen cumhurbaşkanı Gül'ün önemli tarihi ziyaretinin hemen ertesinde

513 Barış ADIBELLİ, "İran Dış politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm," Barış ADIBELLİ (ed) *Doğu Batı Yol Ayrımında İran*, Bilim+Gönül, İstanbul, 2012, s. 214

514 John GARVER, *China and Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World*, University of Washington Press, Londra, 2006, s. 137

çıkması akıllara bir takım kuşkuları getirmiştir. Ancak yine de Urumçi olayları, cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün ziyaretleriyle yeni bir döneme girmiş olan Türk-Çin ilişkilerini kısa da olsa geriletmeyi başarmıştır. Sil baştan ilişkilerin yeniden normalleşmesi zaman almıştır.

25 Haziran gecesi Guangdong eyaletinin Shaoguan şehrinde bir oyuncak fabrikasındaki olayda, iki Çinli kadın fabrika işçisinin 6 Uygur işçi tarafından tecavüze uğradığı dedikodusunun yayılmasının ardından Çinliler ve Uygurlar arasında etnik kökenli gerilim tırmanmaya başlamış ve iki Uygur işçinin ölümü ile sonuçlanmıştır.⁵¹⁵ Ancak Uygur kaynaklarına göre ölen Uygurların sayısı daha fazladır. Olay sonrası Çin medyasında çıkan kimi haberler de Uygurları doğrulamıştır.⁵¹⁶ Çin medyasında göre tecavüz dedikodusu işinden memnun olmayan bir Çinli işçi tarafından uydurulmuş olup, olaylar sonrasında resmi kaynaklar tarafından tecavüz olayı ile ilgili herhangi bir kanıt rastlanmadığı belirtilmiştir.⁵¹⁷ Her ne kadar Resmi Çin Haber Ajansı dedikoduyu yayan kişinin tutuklandığını bildirse de Uygur kaynakları Çinli yetkililerin öldürülen Uygurları korumakta aciz kaldığı gibi katillerin yakalanması için yeterli çabayı göstermediğini iddia etmişlerdir. Buna dayanarak detaylı bir soruşturma açılması talebiyle Urumçi kentinde bir protesto gösterisi organize edilmiştir. Protesto gösterileri bir noktadan sonra Han halkına karşı bir şiddet eylemine dönüşmeye başlamış, hükümet tarafından protestonun barışçı olmadığı açıklan-

515 Edward WONG, "Riots in Western China Amid Ethnic Tension", *The New York Times*, 5 Temmuz 2009, [http://www.nytimes.com/2009/07/06/world/asia/06china.html?ref=global-home&_r=0]

516 Chris BUCKLEY, "China says 140 dead in Xinjiang riot, blames separatists", *Reuters*, 6 Temmuz 2009, [http://www.reuters.com/article/idUSSP491283.CH_.2400]

517 "No Rapes' in Riot Town", *Radio Free Asia*, 29 Haziran 2009, [<http://www.rfa.org/english/news/uyghur/ethnic-clash-06292009102144.html>]

mış⁵¹⁸ ve şiddet olaylarının Dünya Uygur Kongresi ve Rabia Kadir tarafından internet üzerinden koordine edilerek yapıldığı iddia edilmiştir⁵¹⁹. Rabia Kadir ise hakkında çıkan bu iddiaları kesin bir dille yalanlamıştır.⁵²⁰

Olaylar sırasında G-8 zirvesi için Roma'da bulunan Çin Devlet Başkanı zirveye katılmadan gezisini yarıda keserek Çin'e döndü.⁵²¹ Ayrıca olaylar kısa sürede Kaşgar'a da sıçramış, Çinli yetkililer 10 Temmuz'da yabancı habercilerin şehri terk etmelerini istemiştir.⁵²² Bunun sonucu olarak olaylar hakkında sağlıklı bilgi almak daha da zorlaşmıştır. Ayrıca 10 Temmuz'da Urumçi'de Cuma namazı kılınmasını yasaklanmasına karşın tepkiler üzerine bazı camilerde ibadete izin verilmiştir.⁵²³ Namaz sonunda olayları protesto etmek isteyen Uygurlara ise polis müdahale ederek bazı göstericileri gözaltına almıştır.⁵²⁴ Çin güvenlik güçleri gösterilere sert karşılık vermiştir.⁵²⁵ Çin medyasına göre çıkan çatışmalarda 137'si Han, 46'sı Uygur, 1'i Hui olmak üzere 184 kişi hayatını kaybetmiş, 1.680 kişi yaralanmış,

518 "FM spokesman: Violence in Urumqi not a peaceful protest", 7 Temmuz 2009, [http://www.gov.cn/english/2009-07/07/content_1359328.htm]

519 "Civilians, officer killed in Urumqi unrest", **China Daily**, 7 Temmuz 2009, http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-07/06/content_8379985.htm

520 Ahu ÖZYURT, "Sürgündeki Lider Konuştu", **Milliyet**, 8 Temmuz 2009, [http://www.milliyet.com.tr/surgundeki-lider-konustu-/turkiye/sondakikaarsiv/08.07.2009/1115365/default.htm]

521 "Troops flood into China riot city," **BBC News**, 8 Temmuz 2009, [http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8139065.stm]

522 "Foreign reporters ordered out of China's Kashgar," **Asia One News**, 10 Temmuz 2009, [http://news.asiaone.com/News/Latest%2BNews/Asia/Story/A1Story20090710-154043.html]

523 "Report: Major mosques close in Urumqi, China" **CNN**, 10 Temmuz 2009, [http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/07/10/china.urumqi/]

524 "Cuma namazı sonrası Urumçi karıştı", **NTV**, 10 Temmuz 2009, [http://www.ntv.com.tr/dunya/cuma-namazi-sonrasi-urumci-karisti,DGTha3II6k-9kVwHTYQxJQ]

525 Ethnic unrest in China leads to mass arrests, **CNN**, 7 Temmuz 2009, [http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/07/06/china.uyghur.protest/index.html?eref=onion]

1.434 kişi tutuklanmıştır.⁵²⁶ Dünya Uygur Kongresi lideri Rabbia Kadir ise; Washington'da yaptığı açıklamada *"Edindiğimiz bilgilere göre ölü sayısı 1000'in üzerinde, kimileri de 3 bin rakamını telaffuz ediyor"* demiştir.⁵²⁷

Urumçi olayları, Türkiye'de de büyük yankı buldu. Hemen hemen her kesimden Uygurlara destek geldi. Çin sert bir şekilde protesto edildi. Tarihinde ilk defa Türkiye'de çok geniş ölçekli Çin protestoları ve Uygurlara destek gösterileri yapıldı. Türk hükümetinden de Çin, yönetimine büyük bir tepki geldi. Yaptığı açıklamada Türkiye'nin BM Geçici Güvenlik Konseyi'nin üyesi olduğunu hatırlatan Başbakan Erdoğan, konuyu BM Güvenlik Konseyine taşıyacaklarını belirtti. Erdoğan, "Çinli yetkililerin olayın sorumlularını tespit etmesi ve adalet mekanizmasını tüm insanlığın vicdanını rahatlatacak şekilde işletmesi çok büyük önem taşıdığını da belirtti.⁵²⁸ Bu açıklamanın hemen ardından Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Qin Gang, Uygur Özerk bölgesinde yaşanan olayların Çin'in iç meselesi" olduğunu ve Türkiye'nin Güvenlik Konseyinden böyle bir talepte bulunamayacağını açıkladı.⁵²⁹

Başbakan R. Tayyip Erdoğan, G-8 zirvesi için bulunduğu İtalya'da Uygur Özerk bölgesinde yaşanan olayları adeta soykırım" olarak nitelendirdi. Türkiye dönüşünde ise Başbakan Erdoğan, *"Yüzlerce insanın öldürüldüğü ve bini aşkın insanın yaralı olduğu bir olayı, adeta bir soykırımı herhalde başka bir kelime*

526 Peter Foster, "China riots: death toll from Xinjiang unrest rises", **The Telegraph**, 6 Temmuz 2009, [http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/5754804/China-riots-death-toll-from-Xinjiang-unrest-rises.html], "Number of injured in Urumqi riot increases to 1,680", **Xinhua**, 12 Temmuz 2007, [http://news.xinhuanet.com/english/2009-07/12/content_11696865.htm]

527 "Ölü sayısı 1000'in üzerinde" **Sabah**, 10 Temmuz 2009, [http://www.sabah.com.tr/dunya/2009/7/10/olu_sayisi_1000in_uzerinde]

528 "Türkiye, Çin'i BM'ye Şikayet edecek", [http://www.gokbayrak.com/haber_detay.asp?id=774]

529 "China opposes Turkey's call for UN talks on Xinjiang", **Xinhua**, 9 Temmuz 2009, [http://news.xinhuanet.com/english/2009-07/09/content_11681745.htm]

ifade etmez. Bunu hem bir soydaş olarak hem aynı değerleri paylaşan insanlar olarak söylemek durumundayız. Bir taraftan evrensel değerleri konuşacağız, insan haklarını konuşacağız, öbür taraftan bunlara seyirci kalacağız; bu olacak iş değil” dedi. Ancak Erdoğan’ın değerlendirmesinden farklı bir açıklama Dışişleri Bakanlığından geldi. Açıklamada, Türkiye’nin Çin’in içişlerine karışmak gibi bir niyetinin olmadığını, ancak sağduyulu ve hukuki önlemlerle Uygur Özerk Bölgesinde durumun normale dönmesinin beklendiği kaydedildi.⁵³⁰ Başbakan Erdoğan’a gazeteciler Dışişleri Bakanlığından yapılan bu farklı açıklamalar hakkında sorduklarında Başbakan, “Kullandığım ifadeyi bilerek, inanarak kullanıyorum. Dışişleri’ndeki arkadaşlar benim ifadem dışında bir ifadeyi kullanamaz ve kullanmamışlardır. Burada bir yanlışlık olabilir. Şu anda Çin’deki bu olay adeta soykırımdır. Bunu daha farklı şekilde yorumlamanın bir anlamı yok. Biz Çin’in toprak bütünlüğünden yana olduğumuzu hep söylemişizdir. Ama oradaki soydaşlarımızın da hukukunun korunmasını her zaman bizler talep etmişizdir.”⁵³¹ şeklinde yanıt verdi

Türkiye’nin Çin’i soykırım yapmakla suçlamasına Çin’den büyük bir tepki geldi. Çin Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Erdoğan’ın bu açıklamasını “akla ve mantığa uymayan sözler” olarak nitelendi.⁵³² Çin medyası ise Türkiye’nin soykırım ve asimilasyon iddialarının gerçeği yansıtmadığı, olaylarda ölenlerin çoğunun Uygur değil Çinli olduğunu söyleyerek, Türkiye’nin Çin içişlerine karıştığını ve gerçekleri çarpıttığını söyleyerek, olayların ülke dışındaki Uygur ayrılıkçılar tarafında planlandığını iddia ediyordu. Bunun yanında Türkiye’yi ziyaret etmeye hazırlanan 80 bin Çinli turisttin de gezilerini iptal ettiği belirtiliyordu. Çin

530 “Erdoğan: Adeta bir soykırım”, <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetay&arsiv&ArticleID=1116463&Kategori=dunya&b=Erdoğan:%20Adeta%20bir%20soykirim>

531 ibid.

532 “Çin’den Erdoğan’a tepki,” **BBC Turkish**, 14 Temmuz 2009, [http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/07/090714_chinaturkey.shtml]

medyası Başbakan Erdoğan'a hitaben bir de tavsiye veriyordu: *"Uygur Özerk Bölgesindeki olaylar hakkında daha iyi bilgilendirilin ve sözünüzü geri alın".*⁵³³

Öte yandan, Urumçi olayları Türkiye'de de bir anda iç siyasette büyük bir polemik konusu oldu. Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) Genel Başkanı Devlet Bahçeli Uygurlar konusunda hükümeti sert bir şekilde eleştirdi. Bahçeli, Çin Halk Cumhuriyeti Büyükelçisinin Dışişleri Bakanlığına çağrılarak protesto girişiminde bulunulmamasının "gaflet" olduğunu ileri sürdü. Yaptığı açıklamada, *"Çin Halk Cumhuriyeti'nin Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur Türklerine yönelik saldırılarının toplu etnik katliam boyutlarına ulaştığını savunarak, hükümetin Uygur Türklerinin katliamı konusunda sessiz kalmasının derin sebeplerini Türk milleti elbette takdir edecektir."* MHP ve Ülkücü Gençliğin sapsiz ve korumasız bırakılan Uygurlu soydaşlarının her şart altında yanında olacağını, yaşananları yasal ve meşru zeminlerde protesto edeceğini kaydeden Bahçeli, partisinin il ve ilçe kongrelerinde olayların protesto edileceğini bildirdi. Bahçeli, Başbakan Erdoğan ve hükümete çağrıda bulunarak, *"Türk milletini derinden yaralayan bu katliam karşısında Türkiye'ye yakışan kararlı bir tavır ortaya koymasını ve uluslararası camianın etkili yaptırımlar uygulanmasını da içeren bir tutum almasını sağlamak için derhal gerekli girişimlerde bulunmasını"* istedi.⁵³⁴

Bahçeli, yaptığı yazılı açıklamada, *"Çin Halk Cumhuriyeti'nin Uygur Özerk Bölgesi'nde Uygur Türklerine yönelik saldırılarının toplu etnik katliam boyutlarına ulaştığını"* savundu. Giderrek yaygınlaşan olaylarda can kaybının korkutucu rakamlara ulaşmasından endişe edildiğini belirten Bahçeli, Çin makamlarının dünya ile irtibatını kestiği bölgeden sağlıklı haber

533 "Don't Twist Facts", *China Daily*, 14 Temmuz 2009, [http://www.chinadaily.com.cn/china/2009xinjiangriot/2009-07/14/content_8424156.htm]

534 "Davos kahramanı nerede?" *Ortadoğu Gazetesi*, 7 Temmuz 2009, [<http://www.ortadogugazetesi.net/haber.php?haber=davos-kahramani-nerede&id=13168>]

alınamamasının bu endişeleri arttırdığını ifade etti. Bahçeli, şunları söyledi *"Bu insanlık dışı katliamı Çin halkının iç çatışması, Han Çinlileri ile Uygur Türkleri arasında bir çatışma olarak görülmesi ve gösterilmesi, eğer maksatlı değilse, gerçeklerle bağdaşmayan bir hata ve gaflet olacaktır. Çin makamlarının uluslararası hukuk ve insanlıkla bağdaşmayan baskı, terör ve şiddet uygulamalarına maruz kalan Uygur Türkleri varlıklarını sürdürme mücadelesi vermektedir. Sincan Uygur Özerk Bölgesi'nin çileli tarihi bunun acı örnekleriyle doludur. Bu son saldırılar ve katliamlar da Çin Halk Cumhuriyeti siyasi makamlarının ve güvenlik güçlerinin sözde bahanelerle Uygur Türklerine karşı giriştiği sistemli ve bilinçli etnik temizlik ve imha hareketinin yeni bir tezahürü ve aşaması olarak görülmelidir."*⁵³⁵

Bu süreç içerisinde 1998'de Başbakan Mesut Yılmaz imzalanan Uygurlar hakkındaki başbakanlık genelgesi başbakan Erdoğan'ın talimatı ile yürürlükten kaldırılmıştır. Urumçi olaylarının yaşandığı dönemde başka bir diplomatik olay daha yaşandı. Dünya Uygur Kongresi'nin başkanı Rabia Kadir'in Türkiye'ye gelme meselesi. Daha önce kendisine Türkiye'ye gelmesi için vize verilmeyen Rabia Kadir'e Başbakan Erdoğan vize verilebileceğini açıklaması, Türk-Çin ilişkilerinde yeni gerginliğe neden oldu. Başbakan Erdoğan'ın Urumçi olaylarına karşı bir diplomatik misillemesiydi. Ancak Rabia Kadir'in vize verilse dahi Türkiye'ye gelmesi oldukça riskli görülmektedir. Zira Türkiye ile Çin arasında suçluların iadesi anlaşması bulunmaktadır. Çin, suçlu olarak ilan ettiği Rabia Kadir'in Türkiye'ye girdiği anda iadesini talep etme hakkı bulunuyor. Türkiye bir miktar bu iade talebine dirense bile, bu direnişin bir Çin'de bir diplomatik karşılığı olacağını farkında. Bu nedenle bugüne kadar vize verme olayı gerçekleşmedi. Diğer muhtemel bir neden ise Türkiye ile Çin arasındaki stratejik ilişkilerin seyrinin zarar görmesini engellemek olabilir.

535 ibid.

Sonuç olarak, bugün dahi olaylar hala gizemini korumaktadır. Çin'in medya ve internet üzerinde uyguladığı sansür nedeniyle olaylar ve sonuçları hakkında sağlıklı bilgi alınamamıştır. Bağımsız uluslararası kuruluşların da inceleme yapmasına izin verilmediği için özellikle Uygurlar üzerinden gelen bilgiler ile resmi kaynakların verdiği bilgilerden bir sonuç çıkarılmaya çalışılmıştır. Maalesef her iki kaynaktan gelen bilgiler de birbirleri yalanlar mahiyette olunca objektif uluslararası reaksiyon oluşturulması da mümkün olmamıştır. 2009 yılında Urumçi'de yaşanan olaylar en azından 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün Çin ziyaretinin olumlu sonuçlarının tek hamlede silmesi, ortaya çıkan sonucun her iki ülke için de olumsuz olması burada kazanın olmaması

4.Urumçi Olaylarının Ardından Türk-Çin İlişkilerinin Seyri

Urumçi Olayları sırasında Çin medyası Türkiye'yi özellikle Başbakan Erdoğan'ı ağır sözlerle eleştirmişti. Çin'in bir dünya gücü haline gelmesiyle birlikte son yıllarda Çin milliyetçiliği de güçlenmektedir. Batılıların Urumçi olaylarına gösterdiği tepki, Çin Hükümeti ile Uygurların her ikisini de uyarmak biçiminde olmuştur. Yani Çin Hükümeti'ni nispeten en ağır eleştiren Türkiye olmuştur. Bu durum, öteden beri Doğu Türkistan meselesini Çin'e yönelik bir stratejik koz olarak kullanmasından endişe duyan Pekin Hükümeti'ni kaygılandırmış ve Türkiye'den yükselen eleştiri seslerine medya yoluyla karşı koymaya çalışmıştır. Çin basınında uzmanlar, Ermeni ve Kürt meselesini bağlamında Türkiye'ye karşı konulmasını hükümetine önermeye çalışmışlarsa da Türkiye'yi yakından takip eden Çin uzmanları, Çin'e karşı Türkiye'nin daha avantajlı olduğunu dile getirmişlerdir.⁵³⁶ Çin tarafı Türk kamuoyunun Urumçi olayları üzerindeki

536 Erkin EKREM, "Urumçi Olayları Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri," **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 18 Ocak 2010,[[http://www.sde.org.tr /tr/authordetail/urumci-olaylari-sonrasi-turkiye-cin-iliskileri/121](http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/urumci-olaylari-sonrasi-turkiye-cin-iliskileri/121)]

“ani çıkış”ın sebebini anlamaya ve Türk medyasının “yanlışını” düzeltmeye çalışmıştır. Türk kamuoyundan gelen tepkiler üzerine Çin Hükümeti, Çin Dışişleri Bakanlığı Batı Asya ve Kuzey Afrika Dairesi Müdürü, Çin’in eski Türkiye ve Güney Kıbrıs Büyükelçisi Song Aiguo’nun başkanlığındaki bir heyeti Türkiye’ye gönderilmesine gerek duymuştu. Yaklaşık 15 sene Türkiye’de bulunmuş olan Büyükelçi Song Aiguo, Türk Dışişleri Bakanlığı dâhil bazı temasları hemen sonuca ulaşılamamışsa da, Çin’in Türk kamuoyunun ifadelerinden duyduğu rahatsızlığı ve olay yaratan Uygurların Dünya Uygur Kongresi tarafından yönlendirildiğini Türkiye’nin ilgili makamlarına iletmiştir.⁵³⁷

Çin’in Türkiye’ye yönelik en üst düzey tepkisi Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun’dan gelmiştir. Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun, Türk basınında Çinlilerin Uygurları öldürdüğü şeklinde “yalan” haberlerin verildiğini savunmuştu. “Katliam” ve “soykırım” gibi ifadelerin kullanılmasını “sorumsuzluk” olarak nitelendiren Çin Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun, Türkiye ile zedelenen ilişkilerin yeniden rayına oturtulmasının önemini vurgulamıştı. Zhai Jun, Dünya Uygur Kongresi Başkanı Rabia Kadir’den ise “bölücü” diye söz etmiş ve Türkiye’nin Rabia Kadir’e vize vermeyeceğini umduklarını belirtmişti. Ancak Çin’in resmi basınında bu ifadelere hiç yer verilmemiştir. Dönemin Çin’in Türkiye Büyükelçisi Gong Xiaosheng, Çin’den Türkiye’ye yönelik tepkilerin genellikle Çin medyasından geldiğini ve hükümetin böyle bir tepkisinin olmadığını belirterek, *“Çin hükümeti sağduyulu davrandı. Rapor veya bildiri yayımlamadı. Çin boyutunda konuyu kontrol altında tuttu”* demişti. Dışişleri Bakan Yardımcısı Zhai Jun, Erdoğan’ın sözlerini “sorumsuzluk” olarak nitelendirmiş, Büyükelçi Gong Xiaosheng ise “Başbakan Erdoğan’ın sözlerinin amacını aşan bir şekilde anlaşıldığı ve kastının bu olmadığına güvencesinin alındığını” belirtmişti. Bir başka deyişle Çin hükümetinin, Başbakan Erdoğan’ın sözlerini

537 ibid.

“yanlış anlaşılmış” bir ifade olarak okumaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Bu gelişmeler, Çin’in Urumçi olayları yüzünden Türkiye ile gerginlik yaratacak ilişkilere girmekten kaçındığının işaretini vermekteydi. Nitekim Türkiye-Çin arasında yaşanan gerginlikler Çin’in ileriye yönelik Avrasya politikası, yani Yeni İpek yolu Projesi’nin gerçekleşmesini engelleyebilecek bir potansiyeli yaratma ihtimali bulunmaktaydı.

Aynı şekilde Türkiye tarafı da bu gerginliklere son vermek için bazı çabalar göstermiştir. Urumçi olayları, Türk-Çin ilişkilerini belli bir düzeyde etkilemiş olmasına rağmen, Türkiye’nin Pekin Büyükelçisi Murat Salim Esenli’nin Çin basınına verdiği mesajı ise “Türk-Çin ilişkilerinde sorun yok.” olmuştu.⁵³⁸ Büyükelçi Esenli’nin Çin’in Xinhua Ajansı’na verdiği röportajda Türkiye’nin Urumçi olayları üzerine görüşünü:

- (1.) Bu tamamen Çin’in iç işleridir,
- (2.) Türkiye Çin’in toprak bütünlüğüne saygılıdır,
- (3.) Faillerin yasal çerçevede yargılanarak adaletin tecelli etmesini destekliyoruz, olarak özetlemişti.⁵³⁹

Büyükelçi Esenli, Çin’in en önemli gazetesi olan Remin Ribao’ya verdiği röportajda, Urumçi olaylarını kast ederek olayın yurtdışında planlandığını; terörizm, radikalizm ve bölücülüğün herhangi bir ülkenin ekonomik kalkınma ve toplumsal istikrarını tehdit ettiğini ve Türkiye’nin de Çin gibi “üç güce” karşı kararlı olduğunu ifade etmişti. Büyükelçi Esenli ikili ilişkilerin bu gerginlik dönemini atlatarak normalleşme sürecine sokabilmesi için her fırsatı değerlendirmişti. Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşunun 60. yılını kutlama mesajında da ikili ilişkilerin daha sağlıklı gelişeceğini ümit ettiğini belirtmişti. 23 Ekim’de Çin’in en ileri gelen üniversitesi olan Remin Üniversitesi’nde

538 “Türkiye Büyükelçisi: Türkiye-Çin ilişkilerinde herhangi bir sorun yok”, 18 Temmuz 2009 [<http://tr.china-embassy.org/tur/xwtd/t574087.htm>,]

539 EKREM, op.cit.

“Kültürel, Ekonomi ve Siyasî Perspektifle Türk-Çin İlişkileri” konulu konferans vermişti.⁵⁴⁰

Çin hükümeti, 10-14 Ağustos 2009 tarihleri arasında ağırlıklı Müslüman ülkeler olmak üzere 26 ülkenin büyükelçisini Uygur Özerk Bölgesine davet ederek bir ziyaret turu düzenledi. Türkiye’nin Pekin büyükelçisi Murat Esenli’nin de bulunduğu heyet Uygur Özerk bölgesi hakkında geniş bilgi verildi. Ziyaret dönüşü Büyükelçi Esenli Çin Uluslararası Radyosuna hem ziyaretini hem de Türkiye’nin Uygur politikası konusunda değerlendirmelerde bulundu. Esenli verdiği mülakatta özetle Uygur politikasının şöyle anlatıyordu:

“Sayın Cumhurbaşkanımızla gitmiştik ilk olarak, 27-28 Haziran tarihlerinde oradaydık. Sayın Cumhurbaşkanımız o bölgeye gittiğinde çok net bir mesaj vermişti. Bu mesajı, Uygurların Çin Halk Cumhuriyeti’nin üretken, kanuna uyan vatandaşları olarak Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasında dostluk köprüsü olması yönündeydi. Bu mesajda herhangi bir değişiklik yok. Biz aynı mesajı tekrar etmek istiyoruz ve oradaki Uygur kardeşlerimizin de bu köprü rolünü iyi üstlenmesini istiyoruz. Tabii köprü rolü üstlenmek için de oradaki kardeşlerimizin belli bir standartta yaşaması önemli ve onların iyiliği, onların huzur içinde olması, onların eğitimlerinde, ibadetlerinde, işlerinde huzur içerisinde olması bizim için önemli. Bu bizim açımızdan önemli bir konu, çünkü Uygurlarla bizim kardeşlik bağımız var, Uygurlarla dil bağımız var, din bağımız var. Ama inanıyoruz ki Çin Halk Cumhuriyeti, zaten bizim bu hassasiyetlerimizin farkında, onlar da ellerinden geleni yapıyor. Bu doğrultuda biz, Xinjiang Uygur Özerk Bölgesi’yle bağlarımızı sıkı tutmak da istiyoruz. Bu bağlarımız konusunda, şu ana kadar hep Çin Halk Cumhuriyeti’nden destek gördük, bunun böyle devam edeceğine inanıyoruz ve önümüzdeki günlerde ümit ediyorum, bu hadiselerin kaynağında ne var-dıysa, bunlar tamamen ortadan kalkar ve bu şekilde Çinlilerle Uygurları birbirlerine düşürme eğilimi için sebebiyet verecek

540 ibid.

*unsurlar tamamen ortadan kalkar, biz bundan ancak mutluluk duyarız. Çünkü Çin, bizim dostumuz bir ülke; Uygur halkı kardeşimiz bir halk, Çin halkı da bizim için önemli ve bu iki halkın birbirleriyle uyumlu bir yaşam sürmesinden biz ancak mutluluk duyarız. Bu bağlamda da elimizden ne gelirse, onu da yapmaya her zaman hazırız.*⁵⁴¹

Türkiye'nin de Çin'in ilişkileri yeniden rayına oturtmak için gösterdiği gayrete yanıt gecikmedi. Devlet Bakan Zafer Çağlayan'ı Başbakan Erdoğan'ın özel temsilcisi olarak 30 Ağustos-2 Eylül 2009 tarihleri arasında Çin'e gönderildi. Devlet Bakanı Zafer Çağlayan, Başbakan Tayyip Erdoğan'ın özel mesajını Çin Başbakanı Wen Jiabao'ya iletti. Çin basınında yayınlanan Başbakan Erdoğan'ın mesajına göre, Türkiye hükümeti "Tek Çin" politikasını tanımaktadır ve Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti bütün Çin halkının tek yetkili vekilidir. Türkiye, Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar veren faaliyetlere izin vermeyecektir. Xinjiang (Doğu Türkistan)'da istikrar, toplumsal uyum ve müreffehin sağlanacağına inanmaktadır. Türkiye tarafı, karşılıklı egemenliğe ve toprak bütünlüğüne saygılı, iç işlerine karışmama, eşit ve karşılıklı kar sağlama prensipleri üzerinde Çin ile üst düzey ilişkilerini geliştirmek, ikili ticaret ilişkilerini genişletmek ve BM ile uluslararası ilişkilerdeki işbirliğini sıkılaştırmak istemektedir. Böylece iki ülke ilişkileri uzun vadeli stratejik ortaklık düzeyine yükseltilecektir. Çin Başbakanı Wen Jiaobao, Başbakan Erdoğan'ın bu mesajına hitaben, Türkiye hükümeti ve Başbakan Erdoğan'ın, ikili ilişkilerin gelişmesine verilen önemi gösterdiğini ifade ederek, Devlet Bakanı Çağlayan'ı Başbakan Erdoğan'ın özel temsilcisi olarak

541 "T.C. Beijing Büyükelçisi: Türkiye'de Xinjiang hakkında bilgi eksikliği var", Çin Uluslararası Radyosu, 26 Ağustos 2009, [<http://turkish.cri.cn/741/2009/08/26/141s118427.htm>]

Pekin'e göndermesini kastederek, ikili ilişkilerin devam etmesi için Türkiye'nin ve Başbakanının önemli bir girişimde bulunduğunu belirtmiştir.⁵⁴²

Urumçi olayları sonrası daha ilginç bir gelişme ise Maliye Bakanı Mehmet Şimşek'in Çin ziyareti olmuştur. Çin Maliye Bakanı Xie Xuan'ın resmi davetlisi olarak Pekin'i ziyaret eden Maliye Bakanı Mehmet Şimşek ve beraberindeki Türk heyeti, bu ülkedeki büyük yatırımcı kuruluşlar ve fon temsilcileriyle de bir araya geldi. Şimşek, Çin Halk Cumhuriyetinin yatırım şirketlerini ve fonlarını, Türkiye'nin büyük projelerinde yer almaya çağırdı. Şimşek başkanlığında Pekin'de temaslarda bulunan Türk heyeti, Çanakkale Boğaz geçişi, Kuzey Marmara ve Ankara-İzmir otoyolu, Bursa-Osmaneli hızlı tren projesi, hızlı tren garları ve yat limanlarının da aralarında bulunduğu projeler için Çinli yatırımcılara "gelin, yap-işlet-devret yöntemiyle bunlarda yer alın" teklifinde bulundu. Şimşek, "Türkiye, Çinli yatırımcılar için biçilmiş kaftan" dedi. Türk heyetinin sanki iki ülke arasında hiçbir şey olmamış gibi rahat tavırları, Çin tarafında oldukça hayret uyandırdı. Maliye Bakanı Şimşek görüşmelerde "ÖSS'de mühendislik alanında örneğin ilk 100'e giren öğrencileri alın. Siz onlara katkıda bulunun. Üniversite masraflarını karşılayın. Bunlardan daha sonra Türkiye'de sizler de yararlanırsınız."teklifinde bulundu.⁵⁴³ Bu arada, Türkiye, Çin'de Ilusu Barajı ve Halk Bankası için de kredi desteği arıyor. Şimşek, Çin İhracat İthalat Bankası'nı da (Eximbank) ziyaret ederek, Çin tarafından krediye ilişkin görüşmelere başlanmasını talep etti. Yapılan görüşmede, rakam konuşulmadı. Ancak Cumhurbaşkanı Gül'ün Pekin ziyareti sırasında tutarla ilgili 500

542 "Turkey vows to Stamp out activity detrimental to China's sovereignty", *Global Times*, 1 Eylül 2009, [http://www.globaltimes.cn/content/462830.shtml]

543 "Şimşek'ten Çin'e 'dev proje' daveti", *Hürriyet*, 17 Eylül 2009, [http://www.hurriyet.com.tr/simsek-ten-cin-e-dev-proje-daveti-12506393]

milyon dolar telaffuz edilmişti. Açıkça Türkiye, Urumçi olayları öncesine dönerek ekonomik ilişkileri sürdürmek istemiştir.⁵⁴⁴

Büyükelçi Esenli'nin Çin'deki çabaları ve Devlet Bakanı Zafer Çağlayan ile Bakan Mehmet Şimşek'in Çin ziyaretleri ikili ilişkilerin buzlarını eritmeye yardımcı olmuştu. Türk-Çin yetkililer arasındaki karşılıklı açıklamalar ikili ilişkileri olumlu yöne çekmeyi başarmış ve Çin ile birçok alanda işbirliği yapma ve Türkiye'ye yatırım çekme gayretleri sonuç vermeye başlamıştır. Çin'den de bazı işaretler ortaya çıkmaya başlamıştır. Pekin tarafından gelen olumlu işaretler daha önce sıkça rastlanmayan bir inceliği sergilemeye başlamıştır. AK Parti Milletvekili Mehmet Ali Şahin'in 24. TBMM Başkanı seçilmesi nedeniyle Çin Ulusal Halk Kongresi Başkanı Wu Bangguo 7 Ağustos 2009'da bir kutlama mesajı yollamıştır. Aynı şekilde Çin Dışişleri Bakanı Yang Jiechi 10 Eylül'de İstanbul'da yaşanan sel felaketinden dolayı Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'na başsağlığı dilemiştir. Türk-Çin ilişkilerinin yumuşama sürecinin dönemsel olup olmadığı ilerleyen zaman içerisinde anlaşılabacaktır, ancak şu andaki bu yumuşama süreci her iki ülkenin birbirine ihtiyaç duyduğunu ve birbiriyle çatışmanın mevcut çıkarlarına zarar vereceği konusunda duyarlı davrandığını göstermektedir.⁵⁴⁵

II. ARAP BAHARI

2010 yılı konjoktürel açıdan önemli gelişmelerin ve Türk dış Politikasını adeta sert bir şekilde sınındığı bir yıl olmuştu. Tunus'ta bir seyyar satıcının koşulları protesto etme adına kendisini yakarak intihar etmesi Ortadoğu'da yeni bir dönemin de başlangıcını fitilini ateşlemişti. Arap Baharı olarak tarihe geçecek bu yeni başlangıçtan Türkiye'de nasibini alacaktı. Arap Baharıyla birlikte Tunus'ta Libya'da ve Mısır'da yönetimler halk

544 ibid.

545 EKREM, *op.cit.*

tarafından yıkılmıştı. Bu döneme kadar Türkiye, İran, Suriye, Lübnan ve Rusya ile oldukça yakın ve özel ilişkileri bulunmaktaydı. Bir nevi adı konmasa da bir Avrasyacı duruşa sahipti. ABD ve uluslararası toplum İran ve Suriye'yi dünyadan yalıtmaya çalışırken Türkiye buna karşı çıkarak her iki ülke ilişkilerini muhafaza ediyordu. Benzer şekilde Ukrayna nedeniyle yaptırım mağduru olan Rusya'nın da Türkiye yanında duruyordu. Buna karşı başta İsrail ile yaşanan "one minute" olayı ve ABD ile giderek gerginleşen ilişkiler Türkiye'nin dış politikasında da yeniden bire ayarlamaya gitmesine neden oldu. Komşularla sıfır sorun, kazan-kazan, pro-aktif dış politika ve ritmik diplomasi Türkiye'nin dikkat çeken dış politika söylemleri olmuştu. Açıkça, Türkiye, pragmatik bir dış politika anlayışına geçmişti ve çıkarına uygun bir dış politika ayarlaması yapıyordu. Tüm gelişmeler ışığında 2011'de Suriye'de başlayan iç savaş bir anda Türkiye'nin de taraf olduğu farklı bir vekaletler savaşına döndü. Geçmişte, Batı ile ayrı saflarda duran Türkiye Esad yönetiminin gitmesi konusunda aynı çizgiye gelirken ABD ile Mısır'da Mursi yönetiminin bir darbeye devrilmesi hadisesinde açıkça karşı karşıya gelmişti. Türkiye demokratik yollardan seçilen Mursi'yi destekliyordu. Öte taraftan Suriye konusunda hiçbir şekilde görüş birliği içinde olmadığı Rusya ile Suriye meselesi dışında inanılmaz bir ilişki boyutuna sahip olmuştu.

III.ANADOLU KARTALI TATBİKATI

20 Eylül-4 Ekim 2010 tarihleri arasında Konya'da yapılan Anadolu Kartalı hava tatbikatı, Türk-Çin ilişkilerinin bir yıl içerisinde geldiği stratejik noktayı ve geçirdiği evrimin en iyi göstergesiydi. Daha bir yıl önce iki ülke Uygurlar nedeniyle hasım haline gelmişlerdi ve aralarındaki bu sorun neredeyse Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinin gündemine gelmişti. İki ülkede birbirlerine sert ve ağır ifadelerde bulunmuşlardı. Ancak gelişen noktada iki ülke de bu durum çoktan aştıklarının sinyalin

Konya'dan vermişlerdi. 2006 yılında Lübnan'a karşı Dökme Kurşun Operasyonu'nun başlayan ve ikili ilişkilerin bozulmasıyla devam eden süreçte, Türkiye 2009'da İsrail'in Anadolu Kartalı tatbikatta yer almasına karşı çıktı. ABD, Türkiye'nin bu kararı üzerine düzenlenecek tatbikatta yer almaktan vazgeçti. Bazı NATO ülkeleri de ABD'nin peşinden aynı kararı verdi. Türkiye, İsrail Hava Kuvvetleri'nin yerini Çin Hava Kuvvetleri'yle doldurdu. Aslında Türk Dış politikasının bu tür manevraları bizim için hiç yabancı değil. Kıbrıs meselesi nedeniyle 1964 yılında Türkiye'ye verilen Johnson mektubunun ardından da Türk kamuoyunda da ABD'ye bir yanıt olarak Komünist Çin'in tanınması tartışmaları uzun süre yapılmıştı. (bu konu kitabın önceki bölümünde detaylı bir şekilde anlatılmaktadır)

Çin, Türk F-16'ları ile eğitim görmesi için Sukhoi SU-27 savaş jetlerini ve pilotlarını gönderdi. Geçmişte bu tür tatbikatlar oldukça göz önünde yapılırdı ancak geçtiğimiz hafta gizli bir şekilde gerçekleştirildi. Türk basını, tatbikatı yalnızca bitişinin ardından, kısa bir şekilde ele alabildi.⁵⁴⁶ Türkiye tarihinde ilk defa Çin ile bir askeri tatbikat gerçekleştirdi. Bu tatbikat Çin açısından da oldukça önemliydi. Son yıllarda Çin'in özellikle Ortadoğu bölgesine yönelik artan ilgisi kapsamında Ortadoğu bölgesinde böyle bir tatbikatı NATO üyesi olan bir ülkeyle NATO topraklarında ilk defa gerçekleştirmesi Washington'da ve Brüksel'de dikkatle takip edildi.. Öte yandan Türkiye'nin yakın müttefiki ABD'nin, tatbikatın neden yapıldığı ve ne tür savaş oyunlarının sergilendiği konusunda Dışişleri Bakanlığı ve Savunma Bakanlığı'ndan bilgi istediği haberleri medyaya yansıdı.⁵⁴⁷

546 Anshel PFEFFER, Growing Ties Between Turkey, China, Iran Worry Israel and U.S., **Haaretz**, 7 Ekim 2010, [http://www.haaretz.com/growing-ties-between-turkey-china-iran-worry-israel-and-u-s-1.317583]

547 "Eksen, Doğu'ya kaydı!", **Gazete Vatan**, 30 Eylül 2010, [http://www.gazetevatan.com/eksen--dogu-ya-kaydi--331850-gundem/]

Bir başka deyişle tatbikat Türkiye'nin yakın müttefiki ABD ile arasında kısa süreli bir diplomatik krize neden olmuştur. ABD, potansiyel tehdit olarak gördüğü ve teknolojisini gizlediği Çin'in F-16'ların olduğu bir tatbikatta bulunmasından duyduğu rahatsızlığı dile getiren Türkiye'ye iletilen notada "Çin'le yapacağınız askeri tatbikatta üçüncü ülkelere, teknolojinin transferinde dikkatli olunması konusundaki anlaşma maddesine uymanızı bekliyoruz. Çinli pilotların ABD lisansı altındaki gizlilik dereceli bilgiler içeren F-16 kodlarına hakim olmalarının önünü açacak manevra, brifing ve bilgilendirmelerden faydalanmalarının önüne geçilmesi önemlidir" deniliyordu. Bunun üzerine Türkiye de uluslararası yükümlülükleri paralelinde endişeleri gidermek amacıyla tatbikattan F-16 uçaklarını çekerek F-4'leri görevlendirdiğini ABD'ye bildirdi.⁵⁴⁸ Tatbikat sonrasında ABD tarafından yapılan açıklamada ise tatbikat öncesi NATO ve Amerikan hassas teknolojilerinin Çin'e karşı korunacağı konusunda Türkiye tarafından güvence verildiğini söyleyerek, Türkiye'nin NATO ittifakına karşı taahhütlerinin olduğu ve ABD ile güçlü ilişkisinin devam edeceği konusundaki taahhüdünün de hatırlatıldığı belirtmiştir. . Ayrıca açıklamada ABD'nin edindiği bilgilere göre bu tatbikatta F-16'ların yer almadığı belirtilmiştir.⁵⁴⁹

Batı ülkeleri Çin ordusunun yapısındaki değişimleri, özellikle de sınırlarının çok ötesinde savaş kabiliyeti kazanmasını sağlayacak uzun menzilli donanma ve hava tatbikatlarını yakından takip ediyor. Türkiye ve Çin, 1990'lı yılların ikinci yarısında ortak roket üretimiyle savunma alanında işbirliğinde ilk adımları atmışlardı. Çin ile 150 kilometre menzilli roket üretimini gerçekleştiren Türkiye, 30 Ağustos 2007 yılındaki Zafar Bayramı kutlamaları çerçevesinde "Yıldırım" kod adlı yeni

548 Metehan DEMİR, "Çin'le tatbikat yakıtı İran'dan", *Hürriyet* , 11 Ekim 2010, [http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16009322_p.asp]

549 Jim WOLF, "China mounts air exercise with Turkey, U.S. says," *Reuters*, 8 Ekim 2010 [<http://www.reuters.com/article/us-china-turkey-usa-idUSTRE6975HC20101008>]

güdümlü füzeleri de tanklar üzerinde sergilemişti. Türkiye ve Çin, aynı zamanda İran'dan inşa edilecek petrol boru hatları projelerinde yer aldı. İki ülke arasındaki yakın ilişkilerin bir sebebi de, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olan Çin, İran'ın nükleer programına yönelik daha sert yaptırımlarına karşı duran muhalefette ön safta yer almış olması.⁵⁵⁰

Sonuç olarak, Türkiye, Anadolu Kartalı tatbikatına son dönemde İsrail'i davet etmemesi ve ABD'nin buna karşı göstermiş olduğu "biz de gelmeyiz" tepkisine karşı Türkiye de 21.yüzyılın yeni süper gücü olarak gösterilen Çin'i tatbikata davet ederek ABD'ye karşı yeni bir denge kartını masaya koymaya çalışmıştır. Aslında bu tatbikat Çin açısından büyük bir çelişki oluşturmuştur. Zira Çin yıllar boyunca ABD'nin Güney Kore ile yaptığı tatbikatları sert bir şekilde eleştirmiştir. Bugün gelinen noktada ise Çin ABD'nin yakın müttefiki ve bir NATO üyesi olan Türkiye ile tatbikat yapmaktan çekinmemiştir. Aslında Çin savaş uçakları daha önce de Türkiye'ye gelmişlerdi. 2010 yazında Farnborough hava gösterilerine katılmak üzere Çin'den gelen savaş uçakları Türkiye'de yakıt ikmali yapmışlardı.

IV. TÜRK-ÇİN STRATEJİK ORTAKLIĞI

2000 yılında bu tarafa Türkiye'ye Çin tarafından her hangi bir üst düzey ziyarette bulunulmaması iki ülke arasında üstü kapalı bir siyasi kriz olduğunu göstergesiydi. Özellikle dönemin Çin devlet başkanı Hu Jintao'nun neredeyse Türkiye'nin çevresindeki bütün komşuları ziyaret etmesine ve 2003 yılında bizzat Recep Tayyip Erdoğan tarafından Türkiye'ye davet edilmesine rağmen Türkiye'yi ziyaret etmekten kaçınmıştır. Suudi Arabistan'ı defalarca ziyaret etmesine rağmen Ankara'ya uğramamıştır. Hu Jintao'nun devlet başkanı yardımcılığı görevi

550 "Eksen, Doğu'ya kaydı!", **Gazete Vatan**, 30 Eylül 2010, [<http://www.gazetevatan.com/eksen--dogu-ya-kaydi--331850-gundem/>]

sırasında 2001’de Güney Kıbrıs Rum kesimini ziyaret etmesi ve bu ziyaretinde Kıbrıs’ın bağımsızlığı, egemenliği ve toprak bütünlüğünü desteklediklerini Çin’in Kıbrıs sorunun çözümüne yönelik BM kararları nezdinde müzakereleri desteklediğini ve BM’de sorunun çözümü için destek vereceklerini söyledi.⁵⁵¹

Hu Jintao, diplomatik bir dili kullansa da işin Türkçesi Kıbrıs’ı bir bütün olarak görmekte, bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğü gibi üç temel unsuru dile getirerek üstü kapalı olarak Kıbrıs’ın bir bölümünün bağımsız olmadığı yani, işgal altında olduğu, “Kıbrıs cumhuriyetinin” belli bir parçasının(KKTC) toprak bütünlüğü içinde yer almadığı ve “Kıbrıs Cumhuriyeti’nin” Kuzey Kıbrıs’ta egemenlik haklarını kullanamadığı gibi sonuçlar ortaya çıkıyor. Daha net bir ifade ile Türkiye’yi burada işgalci gösteriyor. Kuşkusuz bu ziyaret ve ondan sonraki süreç Türkiye’de rahatsızlık yaratmış ve Hu Jintao yönetiminin daha sonraki yıllarda da benzer görüşleri dile getirmesi nedeniyle ilişkilerde bir siyasi kriz oluşmuştur.

Amerikalıların dünyanın en güçlü adamlarından birisi olarak tanımladığı , Çin halkının ise “Büyükbaba Wen” olarak lakap taktığı ve entelektüel kişiliği ve devlet adamlığı ile uluslararası toplumun saygınlığı kazanmış bir isim olan Çin Başbakanı Wen Jiabao’nun 10 Ekim 2010 tarihinde Türkiye’yi ziyaret etmesi, Çin ile Türkiye arasındaki uzun zamandan beri adı konmamış siyasi kriz de ortadan kaldırıldı. Böyle bir ismin Türkiye’yi ziyaret ediyor olması Çin’in Türkiye’ye verdiği önemi göstermesi açısından önemliydi. Aslında Wen’in ziyareti Mayıs 2010’da planlanmıştı ancak Çin tarafı ziyareti ekim ayına ertelemeyi uygun gördü.

Çin Başbakanı Türkiye ziyaretinin hemen başında yaptığı yazılı açıklamada, Türkiye’yi ziyaret etmekten büyük bir zevk

551 “Vice President Hu Jintao Holds Talks with Cypriot President Clerides”, 16 Ocak 2001, {<http://www.chinese-embassy.no/eng/dtxw/t109739.htm>}

duyduğunu belirterek, Çin ve Türkiye'nin Asya'nın iki ucunda yer aldığını, aradaki mesafeye rağmen uygarlıkların yoğun teması nedeniyle iki halk arasında eskiden beri sıkı bağlar kurulduğunu kaydetti.⁵⁵² Çin Başbakanı Wen, 150 kişilik kalabalık bir heyetle Türkiye'ye adeta çıkartma yapan Çin Başbakanı Jiabao, ilk olarak Anıtkabir'i ziyaret etti. Ardından başbakanın Erdoğan ile baş başa görüştü. Heyetler arasında yapılan görüşmelerin ardından sekiz anlaşma imzalandı. Türkiye ve Çin arasındaki ticaret hacminin 2015 yılına kadar 50 milyar dolara 2020'de de 100 milyar dolara çıkarılması üzerine anlaşmaya varıldı. Ayrıca Türkiye ile Çin arasındaki ticaretin TL ve Yuan ile yapılacağı açıklandı. Başbakan Erdoğan Çin'in büyüyen bir ülke olduğunu belirterek, "İlişkilerimizdeki stratejik işbirliği düzeyini yükseltmek için mutabakata vardık" dedi. İki lider terör konusunda da ortak hareket etme kararı aldı. Erdoğan'ı ülkesine davet eden Wen, terörle mücadele konusunda karşılıklı mekanizmalar kurup ortak çalışma kararı aldıklarını belirterek, "Çin tarafı Türkiye'nin uluslararası platformdaki gücünü ve etkinliğini takdir etmektedir. İran konusundaki hizmetleri takdirle karşılamaktadır" diye konuştu.

Erdoğan da Çin'in büyüyen bir ülke olduğunu belirterek, "İlişkilerimizdeki stratejik işbirliği düzeyini yükseltmek için mutabakata vardık" dedi. İki lider terör konusunda da ortak hareket etme kararı aldı. Erdoğan'ı ülkesine davet eden Wen, terörle mücadele konusunda karşılıklı mekanizmalar kurup ortak çalışma kararı aldıklarını belirterek, "Çin tarafı Türkiye'nin uluslararası platformdaki gücünü ve etkinliğini takdir etmektedir. İran konusundaki hizmetleri takdirle karşılamaktadır" diye konuştu.⁵⁵³

552 "Türkiye'yle Çin Arasında Sekiz Anlaşma İmzalandı", VOA, 8 Ekim 2010, [http://www.amerikaninsesi.com/a/cin-turkiye-sekiz-anlasma-imzalandi-104567099/887998.html]

553 Tarık IŞIK, "Türkiye Çin'le stratejik ortak oluyor", **Radikal**, 9 Ekim 2010, [http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiye-cinle-stratejik-ortak-oluyor-1022807/]

Bu gezide akılda kalan her şeyden önce Türkiye ve Çin arasındaki ilişki stratejik işbirliği olarak tanınarak Çin ve Türkiye birbirlerini stratejik ortak ilan ettiler. Her ne kadar görüşmeler büyük bir samimiyet içerisinde geçse de Wen Türkiye'ye ayak basmasından itibaren Uygur kökenli vatandaşların yoğun protestosuyla karşılaştı. Basın toplantısının her iki liderin ortak katılımıyla yapılması da aslında Başbakan Erdoğan basın toplantısında Uygurlarla ilgili Çin başbakanına soru gelmesini bir noktada engelleyerek yeni bir diplomatik krizin doğmasını engellemişti. Bu bağlamda basın toplantısında gazetecilerden soru alınmadı. Unutmamak gerekir ki bir yıl önce Urumçi'de yaşanan olaylar nedeniyle Türk kamuoyunda hassas bir dönemin yaşandığı göz önüne alındığında Türk hükûmetinin provakasyonları önleme adına almış olduğu bir takım önlemler diplomasiydi.

Başbakan Erdoğan basın toplantısında yaptığı açıklamada aslında Çin ile ilişkilerin geldiği noktayı çok iyi özetleniyordu. Çin başbakanı Wen'in Türkiye ziyaretiyle ilgili somut sonuçları bizzat Başbakan Erdoğan açıklamıştır:

Çin Halk Cumhuriyeti ile ikili dış ticaret hacmine baktığımızda, 17 milyar dolar gibi bir dış ticaret hacmine sahibiz. Bugün aramızda bir takvim belirledik, bu takvime göre, 2015 yılına kadar bu ticaret hacmini 50 milyar dolara çıkaralım dedik ve ikinci bir etabı da 2020 yılına kadar koyduk, 2020 yılında da bu ticaret hacmini 100 milyar dolara ulaştıralım dedik... Ve bu ortak anlaşmaların (sekiz anlaşma) imzalanmasıyla birlikte Türkiye ile Çin Halk Cumhuriyeti arasındaki geleceğe yönelik ilişkilerimiz çok daha farklılık kazanmış oluyor. Özellikle ulaştırmada bildiğiniz gibi şu anda Eskişehir-İstanbul Hızlı Tren Hattını birlikte yapıyoruz. Aynı şekilde Ankara-Sivas birlikte yürüyor... Bundan sonraki süreçte 4 bin 500, 5 bin kilometrelik demiryolu ağıımızı, Çin Halk Cumhuriyeti ile birlikte yapmayı da hedefliyoruz. Temenni ederiz ki uygun şartlarda finansmanın temini ile bu çalışmaları birlikte yürütürüz. Bu konu da görüşmeleri de kendileriyle ayrıca yapmış bulunuyoruz...Tabi enerjide gerek nükleer enerji alanında, gerek

termik santrallerde, gerek hidroelektrik santrallerde müşterek çalışmalar yapabileceğimizi kendileriyle konuştuk. Güzel de bir latifeleri oldu; 'Bakanlarımıza hemen talimatları verelim ve süratle bu süreci başlatalım'. Ve heyetler arası görüşmelerde de bakanlarımıza gerekli talimatları verdik. Aynı şekilde Dışişleri bakanlarımıza da gerekli talimatları verdik ve yoğun şekilde bu çalışmalarını yürüteceğiz. Ekim ayında da zaten Dışişleri Bakanımızın bir Çin seyahati de olacak. Orada da bu çalışmalarını yine ele alarak süreci hızlandırmanın gayreti içerisinde olacağız... Aramızdaki şu andaki ikili dış ticaret hacmine baktığımızda, 17 milyar dolar gibi bir dış ticaret hacmine sahibiz. Bugün aramızda bir takvim belirledik, bu takvime göre, 2015 yılına kadar bu ticaret hacmini 50 milyar dolara çıkaralım dedik. Ve ikinci bir etabı da 2020 yılına kadar koyduk, 2020 yılında da bu ticaret hacmini 100 milyar dolara ulaştıralım dedik ve bu konuda da değerli meslektaşım, mevkidaşım, mutabık kaldık. Heyetler arası görüşmenin inanıyorum ki hedef belirlemedeki en önemli yanıydı bu. Ekonomiden sorumlu olan bakanlarımız, gerek Başbakan Yardımcım, gerekse Dış Ticaretten Sorumlu Devlet Bakanım, onlar da bu kayıtları, kendi kayıtlarına düştüler ve bu sürecin yakın takipçisi olacaklar. Tabiki bu bağlamdaki ilişkimizi stratejik işbirliği seviyesine de yükseltme hususunda bir mutabakatımız var. Yeni bir adım olarak da diyoruz ki bu rakamlara ulaşırken artık bir adım daha atalım. Bu adım da ne olsun? Bütün ilişkilerimizi Türk Lirası ve Yuan bazında yürütelim. Böyle bir adımı da atalım dedik ve bu konuda da mutabık kaldık. Bu da öyle zannediyorum ki Rusya ile ilgili, İran'la ilgili bu anlamdaki adımlardan sonra en önemli adım olacak... Bir diğer önemli konu yine kültürel noktada attığımız adımlar, turizm noktasında müşterek olarak atabileceğimiz adımlar, bunları aramızda değerlendirme imkanımız oldu...Havayolu ulaşımı var, bunu arttıralım istiyoruz, bunu kendileriyle görüştük. Bir diğer noktada da biliyorsunuz bizim Kars-Tiflis-Bakü hattıyla ilgili demiryolu ağında attığımız adım var. Fakat biz İstanbul'u Pekin'e bağlayacak adımı atma kararlılığı içerisindeyiz bunu kendileriyle paylaştık. Nitekim Marmaray 2013'de bitiyor. Marmaray'ın bitişiyle birlikte şu

anda Edirne-Kars bu aradaki zaten belli bir bölgesi bitmiş olan hızlı tren hattının, bitecek olan hızlı tren hattının bunlarla tamamlanması suretiyle şimdi Modern İpekyolu'nda yeniden tesis etme imkanına kavuşmuş olacağız. Bununla ilgili de Ulaştırma Bakanlarımıza gerekli talimatları vermiş bulunuyoruz. Değerli meslektaşım bugün Ankara'dan İstanbul'a hareket edecekler ve sayın Cumhurbaşkanımıza bir nezaket ziyaretinde bulunacaklar. İstanbul'da kültür çevreleri ve iş dünyamızın temsilcileriyle bir araya gelecekler. Çin Halk Cumhuriyeti ile bu sürecin başarıyla artarak devamına olan inancımı burada tekrar ifade etmek istiyorum.⁵⁵⁴

1.Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Çin Ziyareti

Çin başbakanı Wen Jiabao'nun tarihi Türkiye ziyaretinin hemen ardından Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu da Çin'e bir ziyaret gerçekleştirdi. 2009 yılında yaşanana olaylar sonrası gerginleşen ilişkilerin karşılıklı ziyaretlerle yumuşama dönemine girmesi meyvelerini vermişti. Dışişleri Bakanı Davutoğlu Çin ziyaretine Kaşgar'da başlayarak aslında Uygurlar nedeniyle iki ülke arasında çıkan krizin ve gerginliğin yerini dostluğa bırakmıştı. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, Çin ziyaretinin, Urumçi'de olaylarının ardından Çin Dışişleri Bakanı ile krizin çözülmesi için uygulamaya koydukları eylem planının bir parçası olduğunu belirtti. Bakan Davutoğlu, temasları çerçevesinde Çin ile Türkiye'nin Stratejik İşbirliği Konseyi'ne benzer bir oluşum kuracaklarını, böylelikle ikili ilişkileri daha da rayına oturtarak, dış ticaretteki açığın kapatılması için çalışacaklarını ifade etti. Politikalarının esasının tarihin normalleşmesi olduğunu söyleyen Davutoğlu, Çin ile ilişkilerinin kötü olmasının anormal bir durum olacağını kaydetti. Davutoğlu, Çin ile Pekin'den Londra'ya kadar uzanan demiryolu ulaşımı projesi

554 "Türkiye ve Çin'den tarihi antlaşma," Milliyet, 8 Ekim 2010, [http://www.milliyet.com.tr/turkiye-ve-cin-den-tarihi-antlasma/ekonomi/sondakikaarsiv/09.11.2010/1299047/default.htm]

konusunda anlaştıklarını, Türkiye içinde de 4 bin km. demiryolu yapmayı planladıklarını, Çinlilerin de bu projeye girmek istediğini bildirdi.⁵⁵⁵

Davutoğlu, Çin'in Türkiye'nin bölgede artan etkisini yakından takip ettiğini de söyleyerek, iki ülkenin farklı bölgelerde işbirliğine gidebileceğini kaydetti. Türkiye ile Çin'in Orta Asya'da da işbirliği yapabileceğini, bu çerçevede kendi teklifi üzerine Türkiye-Çin-Pakistan üçlü işbirliğini geliştirmenin gündemde olduğunu kaydetti. Bakan Davutoğlu, bu işbirliğinin Uygur Türklerinin de yararına olacağına işaret etti. Dışişleri Bakanı Davutoğlu, ziyaretinin Uygur Özerk bölgesindeki Kaşgar ve Urumçi'den başlamasının sembolik olarak çok önemli olduğuna işaret ederek, aslında ziyarete önce Pekin'den başlanmasının planlandığını ancak MGK toplantısı nedeniyle ziyaret edilen kentlerin sıralamasının değiştirildiğini kaydetti. Davutoğlu, Türkiye'nin Çin'deki merkezi yönetim ile ilişkileri ne kadar iyileşirse uygur bölgesine yapabileceği katkıların o kadar artacağını söyleyerek, bundan Çin'in de Türkiye'nin de memnun olacağını ifade etti. Bakan Davutoğlu, Uygur Özerk bölgesinde 8000, Çin genelinde 44 bin adet caminin bulunduğu ve Müslümanlık daha Anadolu'ya gelmeden Çin'e gelmiş" olduğunu söylemiştir.⁵⁵⁶

2.Çin Devlet Başkan Yardımcısı Xi Jinping'in Türkiye Ziyareti

2011 yılında itibaren Arap Bahar'ının şok dalgaları Suriye'ye ulaşarak, Suriye'de bir iç çatışmaya dönmüştür. Suriye konusunda Esad yönetimine karşı Rusya ve Çin'in karşı çıkmasından dolayı bir türlü etkin bir önlem alamayan Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi, bu açmazdan kurutulabilmek için çeşitli yollar aramıştır. Arap Baharı, gerek Rusya, gerekse Çin'in kendi

555 Batuhan YAŞAR, "Davutoğlu'ndan Çin çıkarması", *Türkiye Gazetesi*, 28 Ekim 2010, [http://www.iha.com.tr/haber-davutoglundan-cin-cikarmasi-143821/]

556 ibid.

Ortadoğu politikalarını yürürlüğe koymaları için oldukça önemli bir zemin yaratmıştır. Rusya'nın geleneksel olarak dış politika-sında siyah-beyaz dengesinin güçlü olması ve pek gri alanlara yer verilmemesi ve söylemlerinden çok fazla geri adım atma-ması nedeniyle Batı, Suriye konusunda Rus-Çin Bloku'nu Çin'i yanlarına çekmeye çalışarak etkisiz hale getirmeye çalışmıştırlar. Zira geleneksel olarak Çin dış politikasındaki esneklik kendisini bu olayda da bariz bir şekilde göstermektedir. Siyah beyaz arasında oldukça geniş bir gri alana sahip Çin, Tayvan gibi temel ulusal sorunlarının dışında kalan kimi söylemlerinden çok kolay geri adım atabilmektedir.

Tüm bu yaşananların karşısında Çin ise Ortadoğu'da başlayacak bir halk hareketinin giderek önce Orta Asya'ya ardından kendi topraklarına kadar yayılacağından endişe etmektedir. Bu nedenle Suriye son cephe hattı olarak görülmüş ve desteklenmiştir. Çin'in Ortadoğu politikasını şekillendiren diğer bir unsur ise halen Çin enerjisinin büyük bir bölümünü Ortadoğu bölgesinden ithal etmesi ve buradaki enerji anlaşmaları ve yatırımlarının tehlikeye girmesini istememesiydi. Bu nedenle Çin, oluşturmuş olduğu stratejik yol haritasında koymuş olduğu ana hedefler şu şekilde özetlenebilir:

1-Ortadoğu'dan enerjinin güvenli bir şekilde Çin'e ulaştırılmasının sağlanması

2- Halk hareketlerinin kendi ülkesinde özellikle Uygur Özerk Bölgesi ve Tibet gibi yerlerde ve ülke içinde halinden memnun olmayan köylü ve işçi kesiminde neden olabileceği olumsuz propaganda dalgası

3- Çin'in bölgeden dışlanması

4- Yukarıda sayılan olası durumların önüne geçebilmek için Çin, Ortadoğu bölgesinde kendisine güvenilir müttefik ve ya müttefikler bulmak zorunda olması

5- Daha önce stratejik ortak olarak gördüğü İran'la Ortadoğu'da politikalarını yürütmek isteyen Çin, İran'ın giderek uluslararası toplum tarafından yalnızlaştırılması nedeniyle, İran seçeneğini devre dışı bırakmış olması ve yine benzer bir şekilde stratejik ortak olarak ilan ettiği Yunanistan'ın da yaşamış olduğu ekonomik kriz nedeniyle bölgede kan kaybetmesi, Çin'i Ortadoğu ve Avrupa bölgesinde yeni istikrarlı ve güçlü bir ortak aramaya itmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin iki önemli ortağı ve müttefiki olan İsrail ve Türkiye Çin tarafında masaya yatırılmış ve nihayetinde İsrail'in Ortadoğu'da bölgesinde sahip olduğu imaj ve ABD ile stratejik ortak olması nedeniyle Türkiye seçeneğinde karar kılınmıştır.

Arap Baharı adı altında Ortadoğu bölgesinde yaşanan halk hareketlerinin dolaylı olarak Türkiye'ye yansması oldukça zayıflamış ve gergin olan Türk-Çin ilişkilerinin aniden hareketlenmesine neden olmuştur. 2012 yılının başlarında Çin devlet başkanı ve müstakbel Çin Komünist Partisi genel sekreteri ve gelecek 10 yıl boyunca Çin'i yönetecek olan Xi Jinping'in Türkiye ziyaret etmesi Türkiye'nin Ortadoğu'ya odaklandığı bir dönmede Asya'dan önemli ve tarihi bir dış politika açılımı olmuştur. Zira Xi Jinping, ABD ve İrlanda'nın ardından Türkiye'ye gelmiş olması 2013 itibariyle Çin'in de yeni dış politikasının ana hatlarını göstermesi bakımından önemli olmuştur. Xi Jinping'in ziyareti tam da Türkiye'de Çin kültür yılının kutlandığı bir döneme gelmesi itibariyle de dikkat çekicidir. Xi Jinping beraberrinde 100 işadamlıyla Türkiye'ye geldi. Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre ziyaretin ana gündem maddeleri iki ülke arasındaki ticaret hacmindeki düzensizlikler ve Suriye ile İran'ın nükleer programıydı;ancak ne Suriye ne de İran'ın iki ülke arasındaki görüşmelerde gündeme gelmediği de medya açıklamalarında

görülmüştür⁵⁵⁷. Xi'nin ziyaretinde Çin ile Türkiye arasında 4.3 milyar dolar değerinde bir anlaşma imzalanmıştır.

Xi Jinping, ziyareti sırasında yaptığı konuşmada, *Türkiye dışa açılım politikası uygulamaktadır. Halkın yaşam düzeyi de yükselmektedir. Türkiye, dünyadaki en ilgi çekici ülkelerden biri oldu. Çin halkı, Türk halkının başarılarından mutluluk duymaktadır. İkili ilişkilerde büyük gelişmeler kaydedilmiştir. Karşılıklı siyasi güven inşa edilmektedir. Asya Kitası'nın iki ucunda yer alan Türkiye ve Çin birbirini tamamlayan özellikler taşımaktadır. Son zamanlarda ikili ilişkilerin gelişmesiyle tarihteki en iyi ilişkilere ulaşıldı* ⁵⁵⁸diyerek yeni dönemde Çin'in Türkiye'ye bakış açısını ortaya koymuştur.

Xi Jinping'in ziyaretinde Türk-Çin ilişkilerinin en önemli konu başlığı olan Uygur sorunu bir kez daha gündeme gelmiş Xi, Türkiye'yi topraklarında Çin'e karşı olan bölücü güçlerin eylemlerini önlemesi konusunda uyarmıştır. Xi, Başbakan Erdoğan ile İstanbul'daki görüşmesinde de *"Türk -Çin ilişkilerin sağlıklı ve istikrarlı bir büyüme sağlamak için Çin Türkiye'nin Doğu Türkistan güçleri tarafından topraklarında Çin karşıtı bölücü eylemler düzenlemesine karşı ve önlemeye yönelik etkili önlemler almaya devam edeceğini ümit etmektedir"* diyerek Doğu Türkistan sorununun Çin'in ulusal güvenliğini ve sosyal istikrarını ilgilendirdiğini ve temel ulusal çıkarı içerisinde olduğunu vurguladı.⁵⁵⁹

Başbakan Erdoğan ise bir kez daha Türkiye'nin tek Çin politikasına atıfta bulunarak Çin'in bağımsızlığına, egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu söyledi. Ayrıca

557 "Turkey expectant ahead of Xi Jinping visit", *Global Times*, 20 Şubat 2012, [http://gztimes.com/news/turkey-expectant-ahead-xi-jinping-visit]

558 "Şi Cinping: 4.3 milyar dolarlık anlaşma imzalandı," *Bloomberg HD*, 22 Şubat 2012, [http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1088677-si-cinping-43-milyar-dolarlik-anlasma-imzalandi]

559 "Xi urges Turkey to prevent separatist activities by "East Turkistan" forces", *People's Daily*, 22 Şubat 2012, [http://english.peopledaily.com.cn/90883/7736180.html]

Başbakan Erdoğan çeşitli vesilelerle Uygur Özerk Bölgesinin Çin'in ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Türkiye'nin kararlı bir şekilde topraklarında Çin'in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne kast etmiş kişilerin eylemlerine engel olacağını belirtmiştir.⁵⁶⁰ Uygur sorunu hakkında tüm bu açıklamaları Xi takdiri karşılamıştır. ⁵⁶¹

Aslında Türkiye'nin 2009 yılındaki Urumçi olayları sırasında Uygur sorunu konusunda sert çıkışı ve Başbakan Erdoğan'ın olayları "adeta soykırım" olarak nitelendirmesi ve konuyu Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyine götüreceğini söyleyerek, Uygurlar konusunda sert çıkışının ardından yaşanan gerginlik ve Türkiye'nin izlemiş olduğu Uygur politikasından geri adım sinyali 2010 yılında Dışişleri bakanı Ahmet Davutoğlu'nun Çin ziyaretinde verilmişti. Davutoğlu Çin Devlet Başkan yardımcısı Xi Jinping, ile görüşmesinde Türkiye'nin başka yerlerde Çin'de olduğu gibi soydaş ve akraba toplulukları bulunduğunu, Uygurları da bu çerçevede değerlendirdiklerini ifade ederek, Uygurları Çin ile Türkiye arasında dostluk ve işbirliği köprüsü olarak gördüklerini ve Uygurlar ile kültürel ilişkileri geliştirmek istediklerini belirtmişti. ⁵⁶²

Türkiye'nin Çin dış politikasında aldığı yeni rol Xi Jinping'in ABD ziyareti sırasında yaptığı açıklamada görülmüştür. Çin'in ABD'nin Pasifik bölgesinde askeri yapılanmasını artırması ve Avustralya ve Filipinlerle askeri üs görüşmelerinde bulunmasından endişe ve rahatsızlık duyduğunu belirtmiştir.⁵⁶³ ABD'nin Çin'in komşularıyla kendisine karşı yeni bir çevreleme politikasına girmesine karşılık Xi de Ortadoğu'da ABD'nin yakın müttefiki Türkiye ile yakınlaşmayı tercih ettiği görülmüştür.

560 ibid.

561 ibid.

562 "Davutoğlu, Çin Devlet Başkan Yardımcısı ile görüştü", *Hürriyet*, 1 Kasım 2010, [http://www.hurriyet.com.tr/dunya/16187610_p.asp]

563 "President Obama hosts China Vice-President Xi Jinping", *BBC News*, 15 Şubat 2012, [<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-china-17008639>]

Çin'in eski İran Büyükelçisi Hua Liming'e göre, Çin için Ortadoğu'da büyük etki gücü olan Türkiye ile ilişkiler hayati önem taşımaktadır. Türkiye'nin bölgede kilit rol üstlendiğini ve ekonomik ve sosyal reformları başarıyla hayata geçirmiş bir ülke olan Türkiye'nin ayrıca gelişen ekonomik gücü ile bölgede ve dünyada etki gücü artan başarılı bir dış politika gütmektedir. Ayrıca, Hua, Türkiye'nin uzun zamandır NATO üyesi ve Batı'nın müttefiki olduğunu belirterek, "Türkiye'nin artık bölgedeki gücü açık ve net bir şekilde hissediliyor. Arap Bahar'ının ateşlenmesiyle beraber karışan Ortadoğu'da kilit rol üstlenen Türkiye'nin Çin için kesinlikle hafife alınmaması gereken bir gücü var" şeklinde değerlendirmede bulundu.⁵⁶⁴ Lanzhou Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Enstitüsü Başkanı Yang Xu'ya göre, bölgede olayların çok hızlı gelişmesi nedeniyle Türkiye, bu süreçte en etkin rolü üstlenen ülke olarak çıkmıştır. Türkiye'nin dış politikasında ağırlığı, etki gücü her geçen gün artan Arap dünyasına yönelttiğinin görülmektedir. Fakat Yang, Türkiye'nin bölgedeki ağırlığının ne kadar devam edeceği konusunu da Çin'in iyi okuması gerektiği konusunda da Çinli yetkilileri uyarmaktan geri durmamıştır.⁵⁶⁵ Bu arada, Xi Jinping'in ziyareti Türkiye'de yaşayan Uygular tarafından protesto edildi. Doğu Türkistan Kültür ve Dayanışma Derneği üyeleri, Xi Jinping'i kaldığı otelin önünde toplanarak Çin'in Uygur Özerk bölgesindeki uygulamaları sebebiyle protesto ettiler.⁵⁶⁶

3. Başbakan Erdoğan'ın Çin ziyareti

27 yıl aradan sonra ilk defa bir Türk başbakanı Çin'i ziyaret etmesi iki ülke arasındaki siyasi ilişkilere ivme kazandırdı. Başbakan Erdoğan'ın 7-11 Nisan 2012 tarihleri arasında Çin'e

⁵⁶⁴ "Bütün detaylarıyla Xi Jinping'in Türkiye ziyareti", CRI, 26 Şubat 2012, [http://turkish.cri.cn/741/2012/02/26/162s138523_4.htm]

⁵⁶⁵ ibid.

⁵⁶⁶ "Uygurlardan Şi Cinping protestosu", Radikal Gazetesi, 21 Şubat 2012,

yaptığı ziyaret Çin basınında milat olarak yorumlandı. Ziyareti sırasında Erdoğan Uygur Özerk bölgesini ziyaret ederek bu bölgeyi ziyaret eden ilk Türk başbakan sıfatını da kazanmış oldu. Görüşmeler sırasında Çin başbakanı özellik Ortadoğu ve Kuzey Afrika'da yaşanan istikrasızlık ve dünya ekonomisinin içinde bulunduğu zor durum karşısında Türkiye ile koordinasyonun artırılmasının önemini vurguladı.⁵⁶⁷ Ayrıca görüşmelerde İran ve Suriye konuları da gündeme geldi. Başbakan Erdoğan'ın Çin ziyaretinin diğer bir amacı da Çin'i Suriye konusunda uluslararası toplumla birlikte hareket etmesi için ikna etmek olmuştur. Bu bağlamda Batı'nın mesajını da Çin'e iletmiş oldu. Gerçekten de Erdoğan'ın ziyaretinin ardında Çin Suriye konusunda Batı ile birlikte hareket edebileceği sinyali verdi.

Uygurlar konusunda ise Erdoğan Uygur Özerk bölgesindeki gelişmişlik düzeyinden oldukça etkilendiğini ve Türkiye'nin bu bölgeyle işbirliğini geliştirmeye hazır olduğunu ifade etmesi üzeri Çin başbakanı Wen de Çin'in Uygur Özerk bölgesinde istikrarın sağlanmasında ve bölgenin kalkınmasında attığı adımların Türkiye tarafından desteklenmesinden müteşekkirdiğini söylemiştir.⁵⁶⁸ Çin Devlet Başkan yardımcısı Xi Jinping ile görüşmesinde de Başbakan Erdoğan'ın Türkiye'de Çin'i bölmeye yönelik hiçbir eyleme ve hiçbir kimseye izin vermeyeceklerini söylemesi⁵⁶⁹ Türkiye'nin Uygur merkezli geleneksel Çin politikasının da yürürlükten kaldırıldığı görülmüştür. Türkiye'nin açıkça Uygur meselesinde üstü kapalı bir güvence vermesi Çin tarafında olumlu karşılanmıştır. Bu memnuniyet çeşitli düzeylerde dile getirilmiştir.

567 "Cheng Guangjin ve Zhou Wa, Erdogan's visit boosts relations", *China Daily*, 10 Nisan 2012, [http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2012-04/10/content_15008867.htm]

568 ibid.

569 "Chinese vice president underscores political trust with Turkey", *People's Daily*, 11 Nisan 2012, [<http://english.peopledaily.com.cn/90883/7783205.html>]

Çin Ortadoğu Çatışmaları Merkezi genel sekreteri Zhang Xiaodong, Türkiye'nin geçmişte Batı merkezli politikalarının bu gün artık terk ederek yükselen Doğu pazarına yönelmeyi tercih ettiğini söylemiştir. Pekin Üniversitesinden Türkiye Çalışmaları uzmanı olan Zan Tao ise iki ülke arasındaki ilişkilerin balayına girdiğini söylemiştir. Bunun yanında Türkiye'nin topraklarını Çin karşıtı güçlere kullandırtmayacağını söylemesinin de ikili ilişkilerin gelişmesinde önemli bir etken olacağını söylemiştir.⁵⁷⁰

4.Çin'le Nükleer İşbirliği

Başbakan Erdoğan, Çin'in başkenti Pekin'de Çin Başbakanı Wen Jiabao ile görüşmesinde sonrasında, Çin ile nükleer işbirliği konusunda iki anlaşma imzalandı. Çin ile imzalanan anlaşmaları, "Nükleer enerjinin barışçıl amaçlarla kullanımına ilişkin işbirliği anlaşması" ve nükleer enerji alanında iş birliğini içeren "niyet mektubu". Oluşturmaktadır. Bu anlaşmalarla, Türkiye'de nükleer santrallerin yapımı için, Pekin ile müzakerelere başlama konusunda ilk adım atılmış oldu.⁵⁷¹

5.Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Çin Açılımı

2011 yılında Çin İslam Cemiyeti başkanı Hilallunddin Chen Guangyan ve beraberindeki heyet Türkiye'ye bir ziyaret gerçekleştirdi. Ziyaret kapsamında Diyanet İşleri Başkanlığı da ziyaret edildi. İkili görüşmelerin ardından Diyanet İşleri Başkanı Görmez, Guangyan ile birlikte ortak basın toplantısı düzenledi. Görmez burada yaptığı açıklamada, Hem Çin hem de Türkiye'nin medeniyetlerini temsil etmiş iki büyük ülke olduğunu belirten Görmez, iki ülke arasındaki siyasi ilişkilerin de

⁵⁷⁰ ibid.

⁵⁷¹ "Çin ile nükleer işbirliği", CNN Turk, 9 Nisan 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/dunya/04/09/cin.ile.nukleer.isbirligi/656637.0/index.html>

40'ncı yılı olduğunu söyledi. Son yıllarda hem siyasi hem de iktisadi ilişkilerin önemli bir ivme kazandırdığını belirten Görmez, *"Görüşmede de söyledik ülkeler arasındaki siyasi ilişkiler kültürel ilişkiler de olmazsa geçici olurlar. Diyanet İşleri Başkanlığımızdaki bu ilişkiyi kültürel ilişkilerimiz açısından da oluşturmamız gerektiği üzerinde durduk. İlişkilerin daha kalıcı kalınmasında bu ziyaretin son derece büyük önemi var"* dedi.⁵⁷²

Dini alanlarda iki ülke arasındaki yanlış algıların ve yanlış bilgileri ortadan kaldırmak için ziyaretin büyük bir önemi olduğunun altını çizen Görmez, "Din özgürlükleri alanında zaman zaman yanlış algılar olabiliyor. İki kurumun işbirliğini gönülleri birbirine açması aynı zamanda yanlış algıların da ortadan kaldırılması açısından da son derece önemli olmuştur. Son yıllarda özellikle din ve inanç özgürlüğü anlamında büyük gelişmeler yaşandığını görüyorum" dedi.⁵⁷³ İkili görüşmede 4 alanda işbirliğine hazır olduklarını belirttiklerini aktaran Görmez, bunlardan birisinin din eğitimi alanında olduğunu söyledi. Görmez, "Din eğitimi ve din hizmetleri ne kadar kaliteli olursa özgürlüklerin önü o kadar açılacaktır. Özellikle Çin Müslümanlarından hiçbir etnik ayrım yapmadan hangi etnik kökene mensup olursa olsun özellikle Çin İslam Cemiyeti Başkanının izniyle Türkiye'ye her sene hem imam hatip liselerinde hem de ilahiyat fakültelerinde okumak üzere öğrenci gönderebileceklerini ifade ettiler. Özellikle bu öğrencilerin Türkiye'de yetişmeleri için elimizden gelen gayreti göstereceğimizi ifade ettik" dedi. Dinler ve kültürlerarası ilişkileri çok daha yüksek noktalara taşımak için ortak çalışmaların da yapılabileceğini kaydeden Görmez, hac ve umre düzenlemeleri konusunda Çin'e

572 Duygu BEKTAŞ, "Çin'den İmam Hatiplere Öğrenci", *İhlas Haber Ajansı*, 17 Şubat 2011, [<http://www.ihb.com.tr/haber-cinden-imam-hatiplere-ogrenci-160687/>]

573 ibid.

her türlü desteği sunma konusunda yardım edeceklerini de görüşmelerini belirtti.⁵⁷⁴

Çin İslam Cemiyeti Başkanı Hilallunddin Chen Guangyan da, Türkiye ve Çin'in dünyada önemli ülkelerden birisi olduğunu belirterek, iki ülke arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkilerin son yıllarda daha çok geliştiğini söyledi. Türkiye'nin Çin de samimi ve iz bırakan bir ülke olduğunu dile getiren Guangyan, "Sayın Başkanla da görüşmemizde siyasi ve ekonomik ilişkilerin dini ve kültürel anlamda da gelişmesi gerektiğini konuştuk. Çin de 23 milyon Müslüman bulunuyor. Eğitim ve hac anlamında işbirliği yapmamız gerekiyor" diye konuştu.⁵⁷⁵ Diyanet İşleri Başkanı Görmez bir soru üzerine, Sincan Uygur Özerk bölgesinde yaşanan olayların görüşmede gündeme gelmediğini söyledi. Çin'deki Müslümanların Türkiye'de eğitim almalarına ilişkin bir soru üzerine de Görmez, bu konuda bir protokol imzalayacaklarını söyledi.⁵⁷⁶

Bu ziyaretin ardından Diyanet İşleri Başkanı da aynı yılın Haziran ayında Çin Din İşleri Bakanlığı'nın daveti üzerine Çin'i ziyaret etti. Cumhuriyet tarihinde ilk kez Diyanet İşleri Başkanı seviyesinde gerçekleşen bu ziyarette imzalanan protokolle Çin'de yaşayan Müslümanlarla var olan ilişkiler en üst seviyede sağlıklı bir zemine oturmuş oldu. İmzalanan protokole göre bundan böyle Çin'de yaşayan Müslümanlar din eğitimi almak isteyen çocuklarını hem imam hatiplere, hem ilahiyat fakültelerine, hem de yüksek lisans ve doktora yapmak üzere Türkiye'ye gönderebilecekler. Tüm masrafların Türkiye Diyanet Vakfı tarafından karşılanması kararlaştırılan protokole göre Çin'de 40 bin camide görev yapan 50 bin imam ve ahuntlardan (din adamı,

574 ibid.

575 ibid.

576 ibid.

din bilgini) isteyenler Türkiye’de hizmet içi eğitime tabi tutulabilecekler.⁵⁷⁷

Diyanet İşleri Başkanlığı ile Çin Din İşleri Bakanlığı ve Çin İslam Cemiyeti arasında ilk kez imzalanan bu protokolle başta Kur’an-ı Kerim olmak üzere pek çok İslami kaynak eser ve klasikler Çinceye çevrilebilecek ve bu yayınlar iki kurumun ortak yayını olarak Çin’de oluşturulacak matbaada basılabilecek. Protokolün diğer maddelerine göre 2012 yılında Pekin’de 2013 yılında ise İstanbul’da müşterek dini sosyal kültürel fuarlar açılabilir, bilimsel etkinlikler düzenlenebilecek. Öte yandan, her yıl kutsal topraklara 15 bin hacı adayı gönderen Çin İslam Cemiyeti ile hac ve umre konularında ortak tecrübe alışverişine gidilecek. Cami restorasyonları, eğitim merkezi inşası, tarihi eserlerin korunması ve bakımı gibi konularının da yer aldığı 14 maddelik protokol son yıllarda olumlu yönde ivme kazanan Çin-Türkiye ilişkilerinde dönüm noktası olma özelliği taşıyor.⁵⁷⁸

İki ülke arasında ilk kez dini ve kültürel düzeyde bir anlaşmanın imzalanmasını, Diyanet İşleri Başkanı Prof. Dr. Mehmet Görmez, Çinlilerle Türklerin, Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti’nin tarihleri boyunca yakınlıklarının, ilişki ve etkileşimlerinin her iki ülkenin de tarihleri açısından son derece önemli bir gelişme olarak yorumladı. “İslam tarihinde Çin’in, Çin tarihinde İslam’ın özel bir yeri olmuştur” diyen Prof. Dr. Görmez, imza töreninin ardından yaptığı açıklamada, “Bilhassa 13. asırdan 19. asra kadar Çin topraklarında yaşayan Müslümanların tıpkı Osmanlı tarihinde olduğu gibi barış içinde birlikte yaşama konusunda önemli bir tecrübeyi bütün insanlığa sunmuş olmasını takdirle yad etmek gerekir. Modern zamanlarda Avrupa’da 20 milyon Müslüman yaşadığı halde iki ülke hariç hiçbirinin hala İslamiyet’i resmen kabul etmemiş olmasını dikkate alırsak

577 “Diyanet Çin’le Anlaştı”, *İhlas Haber Ajansı*, 21 Haziran 2011, [<http://www.ihacom.tr/haber-diyanet-cinle-anlasti-180219/>]

578 ibid.

Çin'in tarihinde farklı din ve kültürlerle gösterdiği müsamaha daha büyük bir önem kazanmaktadır" dedi.⁵⁷⁹

Çin Halk Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında son yıllarda yükselen siyasi ve ekonomik ilişkilerin ise sevinç verici olduğunu belirten Görmez, ilişkilerin kalıcı olmasının yolunun kültürel ilişkilerle beslenmesi olduğunu vurguladı. Görmez, şöyle devam etti:

"İşte Çin Din İşleri Bakanlığı'nın daveti, Diyanet İşleri Başkanı olarak bu ziyaretimiz ve bu ziyaretimizde imzaladığımız protokol bu ilişkilerin temellerini daha da sağlamlaştırarak yepyeni sayfalar açacaktır. Çin Medeniyetinin önemli bir özelliği olarak tarihte inşa edilen bu ilişkileri, farklı dinleri farklı kültürleri yan yana yaşatma tecrübesini, modern zamanlarda daha kalıcı kılmak, her türlü yanlışlıktan ve aşırılıktan uzak olarak istikbale taşımak için her seviyede din eğitiminin ve din hizmetlerinin bilgi temelli ve ahlak eksenli olarak sürekli geliştirilmesinde zaruret vardır. Türkiye hem Diyanet İşleri Başkanlığı ile hem her seviyeden orta ve yüksek seviyede din eğitimi kurumları ile hem de sahipsiz bilgiyi esas alan dini yayınları ile bu alanlardaki tecrübelerini hiçbir etnik ayrım yapmadan Çin'de yaşayan bütün Müslüman kardeşleriyle paylaşmaya hazırdır."⁵⁸⁰

Türkiye ile Çin arasında imzalanan protokolün beş farklı alanda işbirliği ön görüyor, bunlar:

- Din eğitimi,
- Din Hizmetleri,
- Hac ve umre hizmetleri,
- Dini yayınlar, başta Kur'an-ı Kerim yayını olmak üzere her alanda dini yayınlar,
- Bilimsel, sosyal ve kültürel etkinlikler.⁵⁸¹

579 ibid.

580 ibid.

581 ibid.

Bir başka deyişle, Çin İslam Cemiyeti ve Diyanet İşleri Başkanlığının imzalamış olduğu protokol kapsamında ilk kez Çin sınırları içerisinde Kur'an'ı Kerim basılması, din eğitimi kitaplarının neşredilmesi ve din hizmetleri konusunda çalışmalar hayata geçirilmiş olacak.

Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez 2013 yılında bir kez daha Çin'i ziyaret etti. Bu defa ziyaretin ilk durağı Uygur Özerk Bölgesi oldu. Urumçi'de Diyanet İşleri Başkanı Sincan İslam Akademisi'ni ziyaret etti. Bu ziyarette İslam Akademilerinin müfredatlarının çağdaş dünyanın da dikkate alınarak uygulanmasının doğru olacağının altını çizerek, bayanların dini eğitimden mahrum edilememeleri gerektiği konusunda da Çinli yetkilileri uyardı. Bu konudaki çekingenliğin İslam dininden değil geleneklerden kaynaklandığını da ayrıca belirterek şunları söyledi:

Tarihte hiçbir toplum dini özgürlükleri engelleyerek barış içinde birlikte yaşamayı başaramamıştır. Doğru din eğitimi son derece önemlidir. Cehaletle dindarlık birleştiği zaman yanlış yorumlar ve yanlış uygulamalar ortaya çıkar. Bunu ancak doğru dini bilgiyi öğreterek önleyebiliriz. Ayrıca din eğitimi kadın erkek ayrımı yapmadan inanan herkese verilmelidir. Kadınların din eğitiminden mahrum kalması İslam'ın bir öğretisi değil yanlış geleneklerin sonucudur.⁵⁸²

Daha sonra Pekin'e geçen Görmez, burada Çin Başbakan Yardımcısı Liu Yandong ile görüştü. Görüşmesinde Görmez, Türkiye ile Çin arasında gelişen bu güçlü ilişkilerin kendilerini mutlu ettiğini, ülkeler ve toplumlar arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler kültürel ve manevi ilişkilerle beslenmediği takdirde eksik kalacağını söyleyerek,

582 "Görmez'in Çin Temasları Sürüyor", [<http://www.ilkehaberajansi.com.tr/aber/gormezin-cin-temaslari-suruyor.html>]

Siyasiler toplumların akılları arasında ilişki kurarlar, din adamları ise toplumların kalpleri arasında ilişki kurarlar. Akıllar arasındaki ilişki ne kadar önemliyse kalpler arasındaki ilişkiler de o kadar önemlidir. Tarih bize göstermiştir ki, hiçbir toplum sadece maddi kalkınmayla refaha ulaşamamıştır. Maddi kalkınmanın yanında toplumun refah seviyesi, sosyal ve dini yaşamı önceleyen, sürdürülebilir kalkınmaya önem vermek gerekir. Bilgi, eğitim, kültür, demokrasi ve barış toplumların kalkınması için olmazsa olmazlardır diyerek, Anadolu'da ve Çin'de yüzyıllardır farklı dinler bir arada barış içinde varlıklarını sürdürdüklerine işaret etmiştir.⁵⁸³

Bunun yanında, Diyanet İşleri Başkanı Görmez, Çin ile ilişkilerin geliştirilmesinde etnik ya da dini etkenlerin göz önüne alınarak sürdürülmediğini; ancak Çin'de din kardeşlerinin ve akrabalarının, soydaşlarının olduğunu hatırlatarak, onlarla ilgili de din eğitimi, din hizmetleri ve dini yayınlar konusunda her türlü işbirliğini sürdürmeye ve Türkiye'de Çinli öğrencilerin eğitimine gereken desteği vermeye hazır olduklarını belirtti.

Başbakan Yardımcısı Liu ise Çin ve İslam medeniyetinin iki parlak medeniyet olduğunu vurgulayarak şöyle konuştu; "İslamiyet'i doğru anlama noktasında sizin fikir ve tecrübelerinize ihtiyacımız var... Doğru din eğitiminin verilmesi son derece önemlidir. İslam'a inanan insanlar toplumların kalkınmasına büyük katkı sağlamışlardır. İslamiyet Çin'in önde gelen dinleri arasındadır. Din eğitiminin erkek ve kadın ayrımı yapılmadan bütün inananlara verilmesi fikrine yürekten katılıyorum. Türkiye'nin din eğitimi konusunda güçlü tecrübeleri var. Bu tecrübelerden faydalanmak ve doğru İslami bilgiyi Türkiye'den almak isteriz. İslamiyet'i doğru anlama noktasında sizin fikir ve tecrübelerinize ihtiyacımız var." 2011 yılında Diyanet İşleri Başkanlığı ile Çin Din İşleri Bakanlığı arasında

583 <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/gormezin-cin-temaslari-suruyor.html>

imzalanan protokolün önemine işaret eden Başbakan Yardımcısı Liu, “İmzalanan bu protokol ile iki toplum arasında kültürel ve dini ilişkiler daha ileri düzeye geldi. Sizin bu etkinliklere bizzat katılmanız İslamiyet’in Çin’deki gelişmesine katkı sağlayacak. Bu etkinlikler ve düzenlenecek sergiyle Türk İslam kültürünün parlak tarihine Çinliler tanık olacaktır.” dedi.⁵⁸⁴

6.Çin Hava Savunma Sistemi

Son dönemde Türkiye’nin etrafında yaşana gelişmeler nedeniyle Türkiye’nin özellikle hava savunma konusundaki eksiklikleri giderme adına hava savunma sistemleriyle ilgilenmeye başlamıştır. Ancak Türkiye, son yıllarda ülke savunmasını günü birlik alımlarla değil bizzat üretimini ve geliştirmesini kendi yapacağı sistemler üzerinde durmaktadır. Milli Tank projesi Altay, Saldırı Helikopteri ve İnsansız hava araçları gibi projelerde bu konuda başarı yakalayan Ankara hava savunma sistemlerinde de teknoloji transferiyle kendi sistemini geliştirmek istemektedir. Bu bağlamda başta ABD ve NATO üyesi ülkelerin kapıları çalınmış ancak gerekli bir teknoloji transferine bu ülkeler olumlu yanıt vermemişlerdir. Rusya ise böyle bir teknoloji transferine soğuk bakmıştır. Nedeni ise Rusya da özellikle 1990’lar sonrası Çin’e verilen teknoloji ile Çin savunma sanayinin geldiği rakip konum, Asya coğrafyasında Rusya’yı caydırabilecek bir askeri seviyeye ulaşması gibi kimi konular, Rusya’nın ulusal güvenliği açısından yıllarca tartışılmış konulardır. Bu nedenle yanı başlarındaki bir ülkenin hele de NATO ülkesinin askeri kapasitesini artırmanın Rusya’nın ulusal güvenliğine getireceği maliyet, bu projeden kazanacağı paradan daha fazla olacağı görülmüştür.

Arap Baharı ile birlikte özellikle Suriye’deki kaos en fazla yanı başındaki Türkiye’yi etkilemiştir. Suriye’den kaynaklı bir

584 <http://www.haberler.com/diyanet-isleri-baskani-gormez-cin-de-5047090-haberi/>

balistik füze tehdidine karşı Türkiye, NATO'nun sağladığı Patriot sistemleriyle korunmaya çalışmıştır. Ancak bu sistemlerin hemen her defasında NATO tarafından bir pazarlık konusu edilmesi ve bazen de Türkiye'nin rızası olmadan sistemlerin kaldırılması ve bu sistemleri Türkiye'ye gönderen ülkelere bir şekilde bağımlı olunması, Türkiye'nin ulusal güvenliği için Suriye'nin balistik füzelerinden daha büyük tehdit oluşturmaktadır. İşte, bu durumu aşabilmek için Ankara, seçenekler arasında kendi ulusal çıkarına ve güvenliğine en uygun olanı alma yönünde bir süreç başlatmıştır. Bu bağlamda Çin menşeli hava savunma sistemlerinden birisi olan Rusya'nın S-300 hava savunma sisteminin muadili, sayılabilecek HQ-9 (Kızıl Bayrak-9) hava savunma sistemi en güçlü aday olmuştur. Aslında Çin'in hava savunma sistemleriyle ilgilememiz yeni değil, 2005 yılında dönemin Hava Kuvvetleri komutanı Orgeneral İbrahim Fırtına'nın Pekin ziyaretinde bu hava savunma sistemlerinin alımı gündeme gelmiştir. Bu dönemden itibaren Çin'den alınacak füze sistemleri gündemde bir süre kalmış sonra tekrar rafa kalkmıştır. Tekrarraftan indirilmesi ise Suriye meselesiyle gündeme gelinmiştir.

Genelkurmay eski istihbarat daire başkanı emekli Korgeneral İsmail Hakkı Pekin'in hava savunma sisteminin neden gerekli olduğuna ilişkin tespitleri özetle şöyledir:

Türkiye'nin hava savunmasını ve füzelere karşı savunmasını sağlayacak hayati önemde bir projedir ve maalesef çok gecikmiş bir projedir. Türkiye hava savunması için erken uyarı sistemi uçakları (AWACS) ve radarlar almış ancak hava savunmasını soğuk savaş döneminden kalma bir konseptte göre yürütmek durumunda kalmıştır. Yani uçaklarla hava savunmasının sağlanması esas alınmış, nokta hava savunması ise Stinger gibi omuzdan veya monte edildiği araçtan atılan kısa menzilli füzeler (6-8 km. menzilli), kısa menzilli Rapier füzeleri (8 km. menzil, 5 km. irtifa) ve namlulu uçaksavar silahlarıyla karşılanmıştır. Uzun menzilli hava savunma sistemi olarak da 1950'lerin teknolojisini taşıyan Nike füze sistemi

bulunmaktadır (144 km. menzil, 45 km irtifa). Türkiye ve Güney Kore hariç bütün ülkeler bu füzeleri envanterlerinden çıkarmışlardır. Türkiye uzun menzilli bir hava savunma füzesine sahip olmadığından bunları mecburen envanterinde tutmaktadır. Mevcut sistemlere bakıldığında maalesef Türkiye'nin uzun menzilli bölge hava savunma sistemi yok denecek düzeydedir ve bu görev hava savunma görevindeki uçaklarca yerine getirilmektedir. Füze savunma sistemi ise yoktur. Bölgemizde çıkan krizlerde diğer NATO ülkeleri tarafından ülkemizde bazı sistemler konuşlandırılmakta, onlar da sadece belirli bölgelerde hava savunma ve füze savunma imkanı sağlamaktadır. Günümüz teknolojisinin silah sistemlerine kazandırdığı kabiliyetler yalnızca uçaklarla hava savunmasının sağlanamayacağını bize dikte ettirmektedir. Çünkü uçaklar 150 km. ye varan menzillere sahip havadan yere füze atma imkanına kavuşmuştur ve hedef Çünkü uçaklar 150 km. ye varan menzillere sahip havadan yere füze atma imkanına kavuşmuştur ve hedef üzerine gelmeden hedeflerini vurabilmektedirler. Uçakları bu menzilden vuracak, sadece bir noktayı değil bölgenin tamamını hatta Türkiye'yi kapsayacak, hava savunma radarları, AWACS'lar, uçaklar ve diğer hava savunma silahları ile entegre edilmiş uzun menzilli hava savunma füze sistemlerine ihtiyacımız vardır. Bölgemizden Türkiye'ye yönelik füze tehdidi ise bizim süratle füze savunma sistemleri temin etmemizi gerekli kılmaktadır. Kendi vatanının hava savunma ve füze savunmasını sağlayamayan bir ülkenin bu tehditler karşısında yapabileceği bir şey yoktur. Ülkenin bekası tehdit altındadır ve başkalarına muhtaçtır. Bu bakımdan Türkiye bu imkan kabiliyeti süratle kazanmalıdır. Üstünüzde bir korunma şemsiyesi olmazsa ne karada ne denizde harekât yapabilirsiniz ne de ülke içinde üretime devam edebilirsiniz.⁵⁸⁵

Türkiye'nin açmış olduğu ihaleye ABD, Çin, Fransa-İtalya konsorsiyumu ve Rusya teklif vermiş, fakat Türkiye'ni istemiş

585 "Çinden Alınacak Uzun Menzilli Hava Savunma ve Füze Savunma Sistemleri", <http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/basin-aciklamalari/i-hakki-pekcin-cinden-alinacak-hava-savunma-sistemini-degerlendirdi-12723>

olduğu ortak üretim şartını sadece Çin kabul etmiş, diğer ülkeler yanaşmamıştı. Türkiye'nin gönlü Batı'da olduğu için Batılı bir firmanın özellikle de ABD'nin bu ihaleyi belirttiği şartlarda alması için pazarlığa devam etme adına ihaleyi beş defa uzatmış, buna rağmen beklediği teklifi alamamıştır. Nihayetinde ihaleyi en düşük teklifi yani 3.4 milyar dolar veren Çin firması CPMIEC kazanmıştır.

Türkiye, bu konuda Çin ile tüm görüşmeleri yapmış, Türkiye'nin şartlarını Çin yerine getirmeyi taahhüt etmiş ve nerdeyse sözleşme imzalanacak hale gelmiştir. Ancak füzelerin ne kadar etkili olduğu konusu tartışmalıdır. Zaten Türkiye de füze sistemlerini geliştirmeye yönelik bir adım atmayı düşünüyordu. Muhtemel alınacak füze sistemi Türkiye'nin kendi şartlarına göre geliştireceği teknoloji için temel platform olacaktı. Fakat bazı teknik meseleler projeyi zora soktu. öncelikle NATO standartlarına uygun olmadığı için NATO sistemine entegre olması imkansız hale geldi. NATO'nun hava savunma sistemi ve konsepti oldukça karmaşık bir teknolojiye sahip. Link 16 adı verilen askeri veri paylaşım ağı üzerinden sistem çalışıyor. Füzeler, fırlatıcılar kadar tehdidi zamanında belirleyip doğru zamanda ateşleme gibi nitelikler açısından deniz ve kara radarları, erken uyarı uyduları ve uçaklarına (AWACS) ihtiyaç duyuyor. NATO çoğu ABD'ye ait onlarca uydu, yüzlerce yüzer ve sabit radar ile AWACS uçaklarının dahil olduğu bu ağ dünyanın önemli bir bölümünde NATO dışı herhangi bir hava hareketliliğini anında tespit edebiliyor. Bu ağdaki unsurlar Türkiye'yi de koruyor. Malatya'daki radar üssü ile Suriye krizinden sonra konuşlandırılan Patriot'lar bu ağın parçaları. Türkiye, Çin'den alacağı sistemi bu ağa dahil edemezse kendi uyarı sistemlerini kurması gerekecek. Şu andaki erken uyarı sistemleri yetersiz. Ancak Ankara temin edeceği ve üreteceği erken uyarı uyduları ve AWACS'lar ile 2023'e dek böyle bir sistem kurmayı planlıyor. Yani en iyi ihtimalle 2023'ten

önce Türkiye, Link 16 olmaksızın Çin'den alacağı kendi füze sistemleriyle bir düşman füzeyi zamanında görüp imha edebilecek kapasiteye sahip değil.⁵⁸⁶

Bu ulusal savunmasını NATO konsepti içinde yürüten Türkiye için önemli bir handikap idi. Buna rağmen özellikle NATO'ya sonradan katılan Demir Perde ülkelerinin Sovyet döneminden kalan silah sistemlerini halen kullandıkları göz önüne alındığında bu sorunun da aşılabileceği düşünülürdü. Ancak hava savunma sisteminin alınmasına yönelik ihale süreci Türkiye'nin bir tür jeopolitik bir oyuna girerek pazarlık kızıştırması yaptığı gibi bir izlenimi de ortaya çıkarıyordu. Nihayetinde Türkiye, Çin ile füzeler konusunda bir türlü nihai adımı atamadı. Bu adımı atmayışı ABD'nin üstü kapalı bir tehdidi, NATO meselesi gibi bir takım konulara sapsa da burada sanki Türkiye'nin füze almanın ötesinde başka stratejik istekleri, talepleri ve kazanımları hesapladığı izlenimini doğuruyordu.

7.Türkiye, Çin Füze Savunma Sisteminden Vazgeçiyor

Türkiye'nin Hava Savunma sistemi üzerine süren tartışmalar Antalya'da düzenlenen G-20 zirvesi esnasında Türkiye'den sürpriz bir çıkış gelerek Çin ile hava savunma sistemi üzerine yürüttüğü müzakereye son verdiğini açıkladı. Türkiye, bundan sonra yola milli bir savunma sistemi ile devam edeceğinin işaretini verdi Kararın G-20 zirvesinde ABD ile görüştüğünden hemen sonra açıklanması ve 24 Kasım günü bir Rus uçağının düşürülmesi Türkiye'nin eksen kayması tartışmalarına farklı bir boyut kazandırdı. Son dönemde gerginleşen Türk-Amerikan ilişkilerine alternatif bir süreç olarak başlatılan "Avrasya Birliği" projesi Türkiye'nin Çin ve Rusya ile daha yakın stratejik ilişkilere girmesi olarak kendini gösteriyor. Bu bağlamda Şanghay İşbirliği

586 Deniz ZEYREK, "NATO: Çin Füzelerini Kendiniz Kullanırsınız", Radikal, 24 Ekim 2013, [<http://www.radikal.com.tr/dunya/nato-cin-fuzelerini-kendiniz-kullanirsinizturkiye-linkten-dusebilir-1157001/>]

ile yakın ilişkilerin kurulması ve diyalog ortaklığına alınmasının NATO'ya ve ABD'ye bir mesaj olarak yorumlanmıştı. Ancak G-20 zirvesinde kapalı kapılar altında ABD, Türkiye nasıl ikna etti bilinmez ama 180 derecelik bir dönüşün ticari nedenlerle izah edilmesi zor. Türkiye, muhtemel, NATO ve ABD'nin öne koyduğu bir takım teknik gerekçeler ve engeller nedeniyle Çin'den hava savunma sisteminin alımından vazgeçmiştir.

İptal kararının Çin'in teknoloji transferini reddetmesinden kaynaklandığı, Türkiye'nin de Çin'den alınacak füzelerin NATO sistemine entegre edilememesi nedeniyle sadece hava savunma sisteminin kurulu olduğu alanın savunulması gibi bir durumun ortaya çıkması ve ülke genelinin savunmasız kalması ile müttefiklerin uygulamış oldukları baskı nedeniyle bu ihaleden vazgeçildiği söylenmektedir. Tabii ki bu süreç içerisinde Çin'in neden teknoloji transferinden vazgeçtiği de ayrı bir soru işareti ve bunun ciddi manada irdelenmesi gerekmektedir. Daha önce birçok askeri projede ortak çalışan Çin, teknolojisini paylaşırken, hava savunma sisteminde paylaşmaktan vazgeçmesi önemli gelişmelerin işareti olarak yorumlanabilir. Rusya'nın bu teknoloji transferinde dahli var mıdır? Orta vadede mutlaka ortaya çıkacaktır.

Konuya Çin açısından bakıldığında ise açıkçası Çin bugüne kadar bu tartışmalara taraf olmadı; söylediği tek şey, bu konunun siyasallaştırılmamasıydı. Çin sadece Türkiye'ye silah satmıyor; başta Ermenistan olmak üzere Kıbrıs Rum kesimi, İran, Mısır ve Kuzey Kore'ye silah satıyor ve Türkiye de dahil olmak üzere bu ülkelerin hepsi Çin için bir pazardan öte anlam taşıyor. Dolayısıyla Türkiye de Çin için bir pazardan ibaret. Yani Türkiye'nin füze alımından vazgeçmesi Pekin için bir müttefikin kaybı anlamına değil, sadece ve sadece kârlı bir ticaret yapabileceği bir müşteri ve pazar kaybı anlamına geliyor. Toparlamak gerekirse; Türkiye'nin Çin füzeleri konusundaki manevrası sadece pazarlık kızııştırma amacı taşımaktadır. Dolayısıyla

Türkiye'nin dış politikasındaki temel paradigmada herhangi bir değişme ya da eksen kayması bulunmamaktadır. Zaten Dışişleri Bakanı Davutoğlu'nun ABD ziyareti öncesi Foreign Policy dergisine yazdığı makalede söylemiş olduğu Türkiye ve ABD'nin uzun süredir yakın müttefikler olduğu ve ileride de ortak kalmayı sürdüreceği ifadesi de Türkiye'nin dış politika tercihinin ABD'den yana olduğunu açıkça göstermektedir.⁵⁸⁷

8.Tayland ile Uygur Gerginliği

Geleneksel olarak Türk-Çin ilişkilerinin gerginleşmesinde hemen her fırsatta Uygurlar önemli rol oynamaktadır. Ancak bu defa Uygur meselesi Türkiye-Tayland ilişkilerini krize sokmuştur. Şubat 2014'te bir grup Uygur, insan kaçakçılarının yardımıyla Tayland'a geçti. Sığınmacıların çoğu kadın ve çocuktu. Çin'den kaçan Uygurlar, Malezya'ya ulaşmaya çalışıyordu. Oradan bir yolunu bulup Türkiye'ye geçmeye çalışacaklardı. Tayland 300 Uygur'u gözaltına aldı. Uygurların Çin vatandaşı olması gerekçesiyle Çin'e iade edilmesi gündeme geldi ve Çin bu yönde Tayland hükümetine baskıda bulundu. Ancak Uygurlara Türkiye'nin seyahat belgeleri vererek Türkiye'ye gelmeleri sağlandığı şeklindeki iddialar Türk Çin ilişkilerini gerginleştirdiği kadar Tayland Hükümetinin Uygurlara yönelik muameleleri de Tayland ile olan ilişkileri de gerginleştirdi. Tayland önce Uygurların istedikleri ülkeye gidebileceklerini açıklamışken, 9 Temmuz 2015 tarihinde 108 Uygur'u Çin'e iade etti. Başlarına çuval geçirilmiş bir halde Çin'e iade edilen Uygur mülteciler adeta Çin makamlarınca birer terörist muamelesi gördü.⁵⁸⁸ Geri kalan 173

587 Barış Adıbelli, Türkiye'nin Çin'le İmtihani, *Radikal*, 26 Kasım 2013, [http://www.radikal.com.tr/yorum/turkiyenin-cinle-imtihani-1162868/], Ayrıca bkz. Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Zero Problems Foreign Policy," *Foreign Policy*, 20 Mayıs 2013, [http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/]

588 "Tayland Uygurlar için Karar verdi", *Hürriyet*, 13 Temmuz 2015, [http://www.hurriyet.com.tr/tayland-uygurlar-icin-karar-verdi-29537142]

Uygur ise 2 Temmuzda Türkiye'ye gönderilmişti. Tayland'da kalan Uygurların Çin'e iade edilmesinin ardından Türk Dışişleri Bakanlığı sert bir şekilde Tayland'ı kınadı. Kınama metninde:

“Tayland'da gözaltında bulunan 115 Uygur Türkü soydaşımızın kendi istekleri ve hür iradeleri hilafına üçüncü bir ülkeye gönderilmesini büyük bir üzüntüyle öğrenmiş bulunuyoruz. Geri göndermeme ilkesi, 1951 tarihli Mültecilerin Hukuki Statülerine İlişkin Sözleşme ile 1984 tarihli İşkence ve Diğer Zalimane, Gayri İnsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Sözleşme'de açıkça düzenlenen, yalnızca mülteci veya benzeri statüdeki kişiler için değil sınırdışı veya iade edilme gibi zorla geri gönderme hallerinde de yaşam hakkı ihlali veya işkence görme riski olan herkes için geçerli temel bir uluslararası hukuk ilkesidir. Tayland ve ilgili uluslararası kuruluşlar nezdinde yaptığımız müteaddit girişimlere rağmen, Tayland Hükümetinin uluslararası insani hukuka da aykırı bu davranışını kınıyoruz. Soydaşlarımızın akıbeti, ülkemizce ve uluslararası toplum tarafından yakinen ve dikkatle izlenmeye devam edilecektir.” dendi.⁵⁸⁹

Tüm bu gerginlikler sürerken Şanghay'da 10 Türk vatandaşının sahte pasaport temin etmek suçundan tutuklandığı haberi geldi. Türkiye ve Çin'de kurulan bir organizasyonla Türkiye'den Çin'e bir şekilde götürülen Türk vatandaşlarının pasaportları alınıp değiştirilerek, belli bir ücret karşılığında (yaklaşık 9 bin dolar) Çin'den ayrılmak isteyen Uygurlara verilerek bir tür insan kaçakçılığı yapıyordu. Pasaportları alınan Türk vatandaşları da Türk büyükelçiliğine başvurarak pasaportlarını kaybettiklerini söyleyip seyahat belgesiyle Çin'den ayrılıyorlardı. Bu yolla Çin'den kaçan Uygurların Türkiye üzerinden Suriye'ye geçerek İŞİD saflarında savaştıkları da Çin makamlarınca iddia ediliyor.

589 “Türkiye'den Tayland'a Kınama”, *Hürriyet*, 9 Temmuz 2015, [<http://www.hurriyet.com.tr/turkiyeden-taylanda-kinama-29503385>]

⁵⁹⁰ Özellikle, bu konuyla bağlantılı olarak Güneydoğu Asya'daki bazı Türk Büyükelçiliklerindeki bazı görevlilerin de bu organizasyona karışmış olabileceği iddiaları da gündeme geldi.⁵⁹¹

Uygurlar için Türkiye vaadedilmiş topraktır.⁵⁹² Doğu Türkistan'daki Uygular Türk filmlerini ve dizilerini seyrediyor. Bunları korsan DVD'lerden temin ediyor ya da yasadışı olarak uydu anteni sistemi kurarak uydudan izliyor. Bilindiği üzere Çin'de uydu ile tv izlemek yasak. Uygurların Türkiye'ye yönelik bakışları böyle iken Türkiye de Uygurlara karşı duyarsız olmadığına hemen her fırsatta gösteriyor. Türkiye meseleye siyasi bir sorun olarak değil aksine insani bir sorun olarak yaklaşıyor. Ancak Türkiye'nin iradesinin dışında Uygurlar bir şekilde bir siyasi sorunun parçası haline getirilerek Türk-Çin ilişkilerinin hasar almasına neden olunuyor.

9. Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin Ziyareti

28 Temmuz 2015 tarihinde Recep Tayyip Erdoğan Cumhurbaşkanı sıfatıyla Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in daveti üzerine Çin'e ilk ziyaretini gerçekleştirdi. 2009'da 11. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül ile başlayan Çin açılımı, 2015'e kadar her şeye rağmen inanılmaz bir şekilde artış göstererek, iki ülke arasında Türkiye'nin tarihinde görülmemiş bir ziyaret trafiği yaşandı. Son altı yıl içinde Çin'e artan bu yoğun ilgi kuşkusuz Türkiye ile Çin arasında belli kronik sorunlar nedeniyle bulunan siyasi krizin de aşıldığını göstermektedir. Türkiye ile Çin'in arasındaki sorunlar iki ana başlık altında toplanabilir. Birinci başlık Uygur sorunu ve bunun Türk kamuoyundaki izdüşümü,

⁵⁹⁰ "Liu Chang, Turks, Uyghurs held in smuggling, terrorism scheme", *Global Times*, 14 Ocak 2015,

⁵⁹¹ "Some Uyghurs travel to Turkey to connect with local culture, religion, but fail to find what they hoped," *Global Times*, 24 Ağustos 2015, [<http://www.globaltimes.cn/content/938731.shtml>]

⁵⁹² ibid.

ikinci başlık ise Türkiye'nin komşularının Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi üyesi olan Çin ile geleneksel olan ilişkileri ve bu ülkelerin Türkiye ile sorunlarında Çin'i taraf yapma gayreti. Örnek olarak Yunanistan, İran, Ermenistan ve Suriye verilebilir. Özellikle Yunanistan, Kıbrıs Sorunu konusunda Güney Kıbrıs Rum kesimi ile birlikte Çin nezdinde ciddi bir diplomatik propaganda yürütmüştür. (Bu konuda detaylı bilgi daha önceki bölümlerde mevcuttur) Çin'in Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum Kesiminin Avrupa Birliği üyeliğinden faydalanmak adına bu iki ülkeye sempatiyle baktığı da bilinmektedir. 1989'da Tiananmen Öğrenci olayları nedeniyle Avrupa Birliği tarafından koyulan ileri teknoloji ve silah alımını kısıtlayan ambargo kararını Çin, bu iki ülke üzerinden kaldırılmasına çalışmaktadır.

Diğer bir neden de Hu Jintao yönetiminin yukarıda sayılmış olan başlıklara yönelik hassasiyeti ve tercihinin Yunanistan tarafında kullanma iradesi göstermesidir. Zira 2012'de Çin Komünist Partisi'nin 18. Kongresinde genel sekreter seçilen ve daha sonra Mart 2013'te devlet başkanlığı görevine getirilen Xi Jinping ise stratejik tercihinin Türkiye'den yana kullanmıştır. Devlet Başkanı yardımcısı sıfatıyla daha önce de Türkiye'ye gelen ve temaslarda buluna Xi, Türkiye'nin Çin aşçısından jeostratejik önemini gayet iyi bilmektedir. Bu nedenle Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin ziyareti küresel ve bölgesel gelişmeler ışığı altında oldukça önem taşımıştır.

Daha önce herhangi bir Türk lidere yapılmayan bir şekilde karşılanan Cumhurbaşkanı Erdoğan Çin devrim tarihinin simgesi anıtı olan halk anıtına çelenk koyan ilk Türk lider olarak Çin yönetimine büyük jest yaptı. Çin'in cumhurbaşkanı Erdoğan'ı büyük bir törenle karşılaması ve ellerinde Türk ve Çin bayrakları bulunan Çinli çocukların sevinç çığlıkları içinde iki liderin parlamento binasına doğru yürümesi, Çin'in Türkiye'ye verdiği önemi göstermesi açısından oldukça önemliydi. Hele de Çin'de 2016'da yapılan G20 zirvesinde ABD başkanı Obama'ya

karşı resmi bir karşılama yapılmaması ve Obama'nın başkanlık uçağının arka kapısından sessiz sedasız indiği o manzara hatırlandığında Çin yönetiminin Türkiye'ye verdiği önem daha iyi anlaşılmaktadır.

Cumhurbaşkanı Erdoğan, resmi karşılama töreninin ardından Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile heyetlerin de katıldığı bir görüşme gerçekleştirdi. Çin Devlet Başkanı Xi, heyetlerarası görüşmeye Türkçe "Çin'e hoşgeldiniz" sözleri ile başlayarak büyük bir jest yaptı. Ardından Xi şöyle konuştu: *"Ülkelerimizin hassasiyetlerine destek verilmesine, stratejik işbirliğimizin derinleştirilmesi gereğinde hemfikiriz. Sizinle Türkiye-Çin ilişkilerini kapsamlı bir şekilde özetlemeyi, gelecekteki gelişme yönünü belirtmeyi, karşılıklı siyasi güvenin temelini sağlamlaştırmayı, stratejik işbirliğini genişletmeyi ve zenginleştirmeyi temenni ediyorum."* ⁵⁹³

Görüşmelerde siyasi konuların yanı sıra, ekonomik ilişkiler, füze savunma sistemi, kültürel işbirliği ve Birleşmiş Milletler güvenlik Konseyi reformu gündeme geldi. İki ülke arasındaki ticaret hacminin 100 milyar ABD Doları seviyesine çıkarılmasına yönelik hedefin vurgulandığı görüşmelerde İpek Yolu Ekonomisi Kuşağı projesi de ele alındı. Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Çin Devlet Başkanı Xi Jinping'in başkanlık ettiği heyetlerarası görüşmelerin ardından Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümetleri Arasında Başbakan Yardımcıları Düzeyinde İşbirliği Komitesi Kurulmasına İlişkin Mütakat Muhtırası, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Arasında Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunmasına Dair Anlaşma ile Ticari İşbirliği için Orta-Uzun Vadeli Kalkınma Planı imzalandı. Ziyaretinin ikinci gününe Çin İslam Cemiyeti temsilcilerini kabul eden Cumhurbaşkanı Erdoğan görüşmenin ardından yaptığı basın toplantısında Çin'de

593 Mehmet Ali BERBER, "Çin'de Ortak Mesaj: Terör Düşmanımız," Sabah, 30 Temmuz 2015, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/30/cinde-ortak-mesaj-teror-dusmanimiz#>]

35 bin cami ve 40 bin din görevlisinin bulunduğunu öğrendiklerini söyledi.”Bize verdikleri rakamlar gerçekten umut verici” diyen Erdoğan, söz konusu cemiyetin Diyanet İşleri Başkanlığı ile sürekli irtibat halinde bulunduğunu belirtti ve ekledi: *“Tali şunu kendilerine de çok açık net bir şekilde söyledik. Aranızdaki birlik beraberliği aynı şekilde ülkenin kendi içindeki birlik beraberliğe de yansıtmanız çok çok isabetli olacaktır. Ve bu konuda da onların bunun idrakinde olduğunu gördüm.”* Cumhurbaşkanı Erdoğan ayrıca, büyüyen ve güçlenen Çin’de Müslümanların yerinin de bununla doğru orantılı olarak yükselmesini temennisi ettiğini sözlerine ekledi.⁵⁹⁴

Cumhurbaşkanı Erdoğan ardından Çin Devlet Başkanı Xi Jinping ile Türkiye-Çin İş Forumu’na katıldı. Forumda konuşan Cumhurbaşkanı Erdoğan iki ülke ilişkilerinde son yıllarda önemli mesafe kaydedildiğini ve bunun karşılıklı güven sayesinde gerçekleştiğini belirtti. İki ülke arasındaki ticari ve ekonomik işbirliğinin arttırılmasında yapmakta olduğu ziyaretin büyük önem taşıdığını belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan “ilişkilerimizin geliştirilmesi konusunda önemli olan siyasi kararlılıktır ve her iki tarafta da bu siyasi kararlılığın olduğunu görüyorum” dedi. Ziyaretin belki de en dikkat çekici başlığı terörizmle mücadele idi. Cumhurbaşkanı Erdoğan ziyaret öncesi Esenboğa Havalanında yaptığı açıklamada Çin ile terörizmle mücadele konusunda işbirliği yapılacağının mesajını vermişti. Xi Jinping ile bir araya gelmesinde de terör konusu gündeme gelmiş,

Erdoğan Türkiye’nin Çin’in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı duyduğunu, Çin’e yapılacak her türlü terör eylemine karşı olduğunu ve hiçbir gücün Türk-Çin ilişkilerine zarar vermesine izin vermeyeceğini söylemiştir. Doğu Türkistan İslami Hareketinin Çin’de yaptığı terörist faaliyetleri tasvip

594 Cumhurbaşkanı Erdoğan: Çin ‘de 35 bin cami olduğunu öğrendik, *Star*, 7 Temmuz 2015, [<http://www.star.com.tr/guncel/cumhurbaskani-erdogan-cinde-35-bin-cami-oldugunu-ogrendik-haber-1046996/>]

etmediğini söyleyerek, Doğu Türkistan İslami Hareketini Türkiye olarak bir terör örgütü olarak gördüğünü kaydetti.⁵⁹⁵ Ayrıca Erdoğan Türkiye'nin de terörün bir kurbanı olduğunun altını çizmiştir. Bunun yanında Erdoğan Çin'in uluslararası toplumda önemli bir oyuncu olduğunu söyleyerek, Çin ile büyük uluslararası ve bölgesel olaylarda iletişimi geliştirme arzusunda olduklarını söylemiştir.⁵⁹⁶

Kasım ayında Antalya'da düzenlenecek olan G-20 zirvesinde Başkan Jinping'ı ağırlamaktan büyük bir memnuniyet duyacağını ifade eden Cumhurbaşkanı Erdoğan, bu zirveden sonra G-20 dönem başkanlığını devralacak olan Çin Halk Cumhuriyeti'nin, dönem başkanlığında ticaret konusuna ağırlık vereceğini öğrenmekten memnuniyet duyduğunu açıkladı. Çin Devlet Başkanı Jinping ile dün gerçekleştirdikleri görüşmelerin ticari ve ekonomik iş birliğinin dengeli bir şekilde geliştirilebilmesi konusunda çok verimli olduğunu bildiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Görüşmeler sonunda bu çerçevede aldığımız kararların hayata geçirilmesi için ilgili kurumlarımızı talimat verme konusunda mutabık kaldık" diye konuştu. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin'in, Türkiye'nin uzak Asya'daki en büyük, dünyada ise Almanya ve Rusya'dan sonra üçüncü büyük ticaret ortağı olduğuna vurgu yaparak, 2002 yılında 2 milyar dolara yaklaşan ticaret hacmimizin 2014 yılında 28 milyarı bulmasından memnuniyet duyduklarını belirtti. Ticarete kazan-kazan ilkesinin sağlıklı ve güvenli ekonomik ilişkinin önemli bir paydası olduğuna inandığını aktaran Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Ancak Çin ile ticaretimizde 2000 yılında 1,24 milyar dolar olan dış ticaret açığı, bugün yaklaşık 22 milyar dolara çıkmış durumda. Bu rakamın dengeli ve sürdürülebilir bir hale kavuşturulması için

595 Mehmet Ali Berber, "Çin'de Ortak Mesaj: Terör Düşmanımız," *Sabah*, 30 Temmuz 2015, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/30/cinde-ortak-mesaj-teror-dusmanimiz#>]

596 China, Turkey pledge mutual support, closer cooperation, *Xinhuanet*, 29 Temmuz 2015, [http://news.xinhuanet.com/english/2015-07/29/c_134460659.htm]

beraberce çaba göstermemiz gerekiyor, bunu da aramızda değerlendirdik. İnanıyorum ki bu konuda Çin'in Türkiye'de yapacağı yatırımlar bu açığı kapama açısından büyük önem arz ediyor. Biz bu konuda kolaylaştırıcı her türlü adımı atmaya hazırız" dedi.

Türkiye'nin uzun bir süredir tarihi İpek Yolu'nun canlandırılmasına yönelik çalışmalar sürdürdüğünü, Başkan Jinping'in öncülük ettiği İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ile 21. Yüzyıl Deniz ve İpek Yolu projelerini de dikkatle ve takdirle takip ettiklerini açıklayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, şunları söyledi: "Bu projeler gerek bölge ülkeleri arasındaki entegrasyonun artırılması gerekse bölge ülkelerinin küresel ekonomiye daha iyi bir biçimde entegre olmaları bakımından önemli fırsatlar sunuyor. Türkiye coğrafi konumu bakımından bir kuşak, bir yol projesinin en kritik ülkelerinden biridir. Bu projenin başarısını Türkiye ile Çin arasında kurulan stratejik iş birliği bakımından da önemli görüyoruz."⁵⁹⁷

Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin'in girişimiyle kuruluş çalışmaları başlayan Asya Altyapı Yatırım Bankası'nı desteklediklerine işaret ederek, "Türkiye 2,6 milyar dolar sermaye katkı payı ve yüzde 2,48 oy hakkı ile 11. büyük hissedar olarak bankanın kurucu üyeleri arasında yer alıyor" ifadelerine yer verdi. Çin'in oluşturduğu İpek Yolu Fonu'nu da desteklediklerini vurgulayan Cumhurbaşkanı Erdoğan, "Çin'in İpek Yolu ekonomik koridoru oluşturulması önerisi ülkemizin Orta Asya üzerinden Çin'e bağlanmasını hedefleyen Orta Koridor Projesiyle uyumludur" şeklinde konuştu. Asya'yı Avrupa'ya bağlayacak orta koridora ilişkin, Türkiye'deki önemli projeleri hayata geçirdiklerini hatırlatan Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuşması şöyle sürdürdü: "Asya ve Avrupa kıtalarını su altından tüp geçit ile bağlayan

597 Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu'na Katıldı, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı**, 7 Temmuz 2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34000/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-cin-is-forumuna-katildi.html>

Marmaray faaliyete geçti. Bakü-Tiflis-Kars demiryolunun test seferlerine başlandı. Edirne-Kars demiryolu projelerinde önemli mesafe kaydedildi. Bu çalışmalar nihayete erdiğinde Doğu-Batı güzergâhında Hazar Denizi yoluyla Pekin'den Londra'ya kadar kesintisiz bir demiryolu bağlantısı ortaya çıkacaktır. Çin ile bu alanda da uzun soluklu ve her iki tarafın da kazanacağı güçlü ilişkiler kurabileceğimize inanıyorum.” Türkiye’de enerji sektöründe önemli yatırımlar yapılacağını belirten Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Bu çerçevede üçüncü nükleer santral projesini özellikle zikretmek isterim. Aynı şekilde Türk şirketleri de Çin’de enerji sektöründe yatırım yapma konusunda isteklidirler” dedi ve Türkiye’de ‘özel nitelikli bir ekonomik bölge’ kurulmasına yönelik teklif üzerinde hukuki ve teknik boyutlarıyla çalışmaların sürdürüldüğünü açıkladı.⁵⁹⁸

Cumhurbaşkanı Erdoğan, “Dün de yaptığımız çalışmalarda özellikle Çin’in geleceğe yönelik attığı adımlar sebebiyle bir Türk-Çin üniversitesi kurulmasını da ciddi anlamda önemsiyoruz” dedi ve şunları ekledi: “Eğer böyle bir üniversite kuracak olursak, inanıyorum ki hem Türk gençleri hem de Çin gençleri Çince ve Türkçeyi öğrenmek suretiyle aramızdaki ilişkiler çok daha farklı bir konuma yükselecektir.” Döviz kuru baskısından kurtulmak için bir adım atmaları gerektiğine dikkat çeken Cumhurbaşkanı Erdoğan, şu değerlendirmelere yer verdi: “O da, Yuan ve TL ile yani paralarımız ile alışverişi, ithalatı ve ihracatı yapma sürecidir ki bunu da dün aramızda etraflıca görüştük. Hazine Müsteşarlığımız ile Çin Kalkınma Bankası arasında imzalanan mali iş birliği anlaşması ülkemizde gerçekleştirilecek büyük çaplı projeler için finansman kaynağı sağlıyor. Çin Merkez Bankası’nın Türk borçlanma araçlarından yararlanmaya başlaması, Türk Merkez Bankasının da Çin tahvil ve

598 Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu’na Katıldı, *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı*, 7 Temmuz 2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34000/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-cin-is-forumuna-katildi.html>

bono piyasasında yatırım yapmak için başlattığı süreç sevindirici gelişmelerdir.”⁵⁹⁹

Cumhurbaşkanı Erdoğan, İş Forumu’nda yaptığı konuşmasında Türkiye ve Çin’in ekonomik iş birliğini üçüncü ülkelere yönelik ortak projelerle genişletmeye önem vermesi gerektiğine de vurgu yaptı. “Dünyada birinci ve ikinci sırayı alan Çin ve Türk müteahhitlik sektörleri arasında Belarus’ta termik santral ve Cezayir’de demiryolu gibi iş birliği örneklerini çoğaltmalıyız” ifadelerini kullanan Cumhurbaşkanı Erdoğan, bunun için her iki ülke iş adamlarına, imkanlarını birlikte harekete geçirmeleri yönünde çağrıda bulundu: “İş adamlarımız olarak birlikte sektörel anlamda atacağınız adımlar, inanıyorum ki bu hareketliliği geliştirecektir, güçlendirecektir.” Konuşmasında iki ülke arasındaki turizm ilişkilerini de değerlendiren Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türk Hava Yolları’nın haftada 7’şer frekans olarak Çin’de Pekin, Şangay ve Guancou’ya sefer gerçekleştirdiğini aktardı ve bunlara 8 yeni uçuş noktası daha ilave etmek istediklerini söyledi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye’yi ziyaret eden Çinli turist sayısının her geçen gün arttığına da işaret ederek, “Yurt dışına çıkan Çinli turist sayısının 2014 yılında 100 milyonu aştığı dikkate alındığında ülkemizin payının oldukça düşük kaldığını görüyoruz. 2014 yılı sonu itibariyle 200 bin Çinli turist ülkemizi ziyaret etti. İstiyoruz ki bu pay daha da artsın” dedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan, konuşmasının sonunda iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi konusunda en önemli olanın siyasi kararlılık olduğunu belirterek, her iki tarafta da bu siyasi kararlılığı gördüğünü ifade etti ve sözlerini şöyle tamamladı: “Kurulan siyasi ve hukuki altyapıyı değerlendirecek olan siz değerli iş

599 Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu’na Katıldı, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı**, 7 Temmuz 2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34000/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-cin-is-forumuna-katildi.html>

adamlarısınız. Türk ve Çin devletleri olarak her türlü teşviki, desteği size vereceğimizden emin olmalısınız.”⁶⁰⁰

Çin devlet başkanı Xi de yaptığı açıklamada her iki ülkenin de G-20 üyesi olmasının altını çizerek, ortak tehlikeleri ve yükümlülükleri birlikte göğüslemek zorunda olduklarını belirtti. Ayrıca uluslararası politikadaki durumun oldukça karmaşık olduğunu Batı Asya ve Kuzey Afrika’da güvenlik meselelerinin olduğunu söyledi. Tüm bu sorunlarla mücadele için de iki taraf arasındaki güvenini geliştirilmesi gerektiğini vurguladı. Bunun yanında Çin devlet başkanı Xi, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Türkiye’nin terörizmin her türlüsüne karşı olmalarını ve özellikle Türk topraklarından Çin’in egemenliğine ve toprak bütünlüğüne zarar verici girişimlere karşı olmalarını taktirle karşılıyoruz diyerek, Çin’in iki ülke arasında kolluk güçlerinin güçlendirilmesi ve güvenlik işbirliğinin geliştirilmesini arzu ettiklerini söylemiştir.⁶⁰¹ Ayrıca Çin Devlet Başkanı Xi, Türkiye’nin sınır güvenliği ve egemenlik hakkının müttefikleri açısından kutsal olduğunu belirtti. Türkiye’nin terörle mücadelesini desteklediklerini kaydetti.⁶⁰²

Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Çin ziyaretini kaleme alan Global Times gazetesindeki baş yazı bu ziyaretin tarihi önemine dikkat çekerek bir takım konulara değinmiştir. Devlete yakınlığıyla bilinen ve İngilizce yayın yapan Global Times’ın görüşleri Çin gibi merkezîyetçi ve her şeyin denetim altında olduğu bir ülkede devletin genel politikası dışında ve ya aleyhinde hareket etmesi mümkün değil. Global Times’ın analizinde Erdoğan’ın ziyareti ağırlıklı terör başlığı altında analiz edilmeye çalışılmış

600 Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu’na Katıldı, **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı**, 7 Temmuz 2015, [<http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34000/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-cin-is-forumuna-katildi.html>]

601 ibid.

602 Mehmet Ali BERBER, “Çin’de Ortak Mesaj: Terör Düşmanımız,” **Sabah**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/30/cinde-ortak-mesaj-teror-dusmanimiz#>]

ve bu bağlamda iki ülkenin de terör kurbanı olduğu ifade edilmiş. Doğu Türkistan İslami Hareketi'nin Çin'deki eylemlerinden bahsedilerek, Türkiye'deki terör saldırılarının "Kürt sorunlarından" kaynaklandığını ifade etmiştir.⁶⁰³ Başyazı, ustalıkla kelimelerle oynayarak Çin yönetiminin PKK terör örgütünün eylemlerini "Kürtlerin sorunları" şeklinde bir sınıflandırmaya giderek Türkiye'de sanki bir azınlık sorun varmış, sanki Kürtler azınlıkmiş gibi bir hava yaratılmaya çalışılarak, üstü kapalı olarak Ankara'ya Çin'in bir azınlığı olan Uygur halkının sorunlarını gündeme getirirken ve onları desteklerken, kendi sorunlarını unutmayın mesajı vermiştir. Kuşkusuz Çin gazetesi bu mesajı verirken Kürtlerin siyasi ve hukuki statüleri hakkında her hangi bilgileri olmadığı gibi Uygurlarla kıyaslanmayacağı da iki ülkenin anayasalarında açık bir şekilde yazmaktadır. Bu tip değerlendirmeler, benzetmeler üstü kapalı tehditlerle iki ülke arasındaki sorunlar ileriye dönük çözülmesini zorlaştırmaktadır. Global Times bu değerlendirmesinin ardından sorunun aslında pan-Türkizm ideolojisinin altında yattığını söylemektedir. Global Times bu durumu da şöyle özetlemektedir:

"Bazı Türkler Orta Asya'da Türkçe konuşan halklara karşı tarihi bir akrabalıklarının olduğuna inanıyorlar, ve bu duygu zaman zaman özellikle seçimlerde en üst seviyeye çıkıyor. Şu an için Çin'de göç eden Uygurların Türkiye'de oy kulama hakkı bulunmaktadır. Bazı siyasi partiler Uygurların oyunu alabilmek için Uygur Özerk Bölgesiyle ilgili meseleleri gündeme getiriyorlar. Türk hükümetinin bu durumu kontrol etmekte yetersiz kaldığı belirtilerek siyasi figürlerin ve medyanın yapmış olduğu sorumsuzca değerlendirmelerin de önüne geçilemiyor."⁶⁰⁴

603 "Sino-Turkish ties can overcome conflicts", *Global Times*, 30 Temmuz 2015, [http://www.globaltimes.cn/content/934583.shtml]

604 "Sino-Turkish ties can overcome conflicts", *Global Times*, 30 Temmuz 2015, [http://www.globaltimes.cn/content/934583.shtml]

Ancak yine de Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Doğu Türkistan İslami Hareketi'ne karşı ifadeleri memnuniyetle karşılanmıştır. Son noktada Global Times'ın bir de tavsiyesi vardır. Buna göre Türkiye Çin iç işlerine karışma kapasitesinin, gücünün bulunmadığının farkında olmasına rağmen Türkiye'deki bazı siyasi figürler ve medya, Uygur meselesiyle ilgili söyleyecek her zaman bir şeyleri bulunmaktadır. Dolayısıyla Çin, Türkiye'den makul olmayan talepler konusunda kesinlikle uzlaşmaması gerekmektedir... Her şeye rağmen Global Times Türkiye'nin hakkını da vermektedir . Türkiye'nin Orta Doğu bölgesinin büyük gücü olduğunu 2023 vizyonu ile ilk 10 ekonomi içinde yer almayı hedeflediği, dolayısıyla Ankara'nın Çin'in "bir kuşak bir yol" girişi miyle yakından ilgilenererek 2023 vizyonunu bu girişime bağlamak umudunda olduğunu dolayısıyla her iki tarafın anlaşmazlıkların üstesinden gelebilmesi ve stratejik işbirliğini geliştirmesi için sağlam bir zemin olduğunu ifade etmiştir. Global Times başyazısını, "tecrübeli politikacı Erdoğan hoş geldiniz. Umuyoruz ki güzel dileklerle geldiniz ve Çin'e samimi mesajlar ve ülkenize en iyi dilekleri ileteceksiniz" sözleriyle bitiriyordu.⁶⁰⁵

10. Uygurlar'dan Tepki

Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın Çin ziyaretinde Doğu Türkistan İslami Hareketi kapsamında yaptığı değerlendirmeler Uygur diasporasını da rahatsız etti. Dünya Uygur Kurultayı Başkan Yardımcısı Asgar Can, konuyla ilgili Münih'te yaptığı açıklamada, "Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan'ın Çin'de yaptığı görüşmede kullandığı ifadeler bizi üzmüştür. Bu açıklamadan sonra Çin Devlet Başkanı Xi Jinping Uygurlara daha sert davranacaktır ve göz açtırmayacaktır. Sayın Cumhurbaşkanı, Malezya ve Tayland'daki yurttaşlarımızın Türkiye'ye getirilmesi konusunda yardımcı olmuştur, kendisine teşekkür ediyoruz, ama bu açıklaması bizi

605 "Sino-Turkish ties can overcome conflicts", **Global Times**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.globaltimes.cn/content/934583.shtml>]

hayal kırıklığına uğratmıştır.” dedi. Can sözlerine şöyle devam etti: “Cumhurbaşkanı’nın, başbakan olduğu dönemde 5 Temmuz 2009 olaylarını bir katliam olarak nitelemesi hala hafızalarda. Ayrıca son 1-2 ay içinde Türkiye’nin hemen her il ve ilçesinde Türkiyeli soydaşlarımız, Çin’in Uygurlara yapagelmekte olduğu baskı ve gayri insani uygulamalara karşı protestolar düzenleyerek, bu davaya milletçe sahip çıkmıştır. Maalesef Çin gezisinde sarf edilen bu sözler, büyük bir talihsizlik ve tamiri mümkün olmayan tarihi bir hata olmuştur.”⁶⁰⁶

Çin Hükümeti’nin yıllardır Uygur Türklerini terörist olarak göstermek için milyarlarca dolar para harcadığını savunan Can, “Bu propagandalara ne Avrupa ne dünya ülkeleri inandı. Doğu Türkistan’da yapılan insan hakları ihlalleri dünyada mevcut tüm kurumlar tarafından rapor edilmiştir. İnsanlar öldürülüyor, sorgusuz sualsiz tutuklanıyor, polis merkezine götürülüyorlar. Neden götürüyorsunuz? diye sorduklarında onlara terörist diyorlar. Bunu sormak teröristlik ise ‘evet’ o zaman teröristiz.” dedi. Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın 35 bin cami olduğu ve rahat ibadet edilebildiği sözüne atıfta bulunan Can, Çin hükümeti tarafından verilen bu bilgilerin yanlış olduğunu belirtti ve şöyle konuştu: “Doğu Türkistan’daki her caminin kapısında bir emir levhası vardır. Levhada ‘18 yaşından küçükler, devlet memurları ve öğrenciler giremez’ yazar. Ayrıca camilere sadece kimliği olanlar girebiliyor. Bunun yanında imamların tamamı özel yetiştirilmiş ve komünizm propagandası yapıyorlar. Burada din hürriyetinden bahsetmek yanlış olur.” Can, bazı Uygur Türklerine Türkiye’nin vize de vermediğini şu sözlerle hatırlattı: “Yıllardır Amerika’da yaşayan Rabia Kader, dünyanın her ülkesine sorunsuz gidebiliyorken, Türkiye’nin kendisine vize vermemesi bizi üzmektedir. Dolkun İsa ve birkaç arkadaşımıza da bu yasaklar hala sürmektedir.” Dünya Uygur Kurultayı Başkan Yardımcısı,

606 “Dünya Uygur Kurultayı: Erdoğan, Çin’de Bizi Hayal Kırıklığına Uğrattı”, 4 Ağustos 2015, [http://www.haberler.com/dunya-uygur-kurultayi-erdogan-cin-de-bizi-hayal-7569743-haberi/]

“Cumhurbaşkanı Tayyip Erdoğan’a orada yaşadıklarımız ilk elden anlatmak için randevu talep ediyoruz. Halkımız Türkiye’yi öz vatanı olarak bilmektedir. Uygurlar, Türkiye ile dil, din, kültür ve kan bağları ile bağlıdır. Hiçbir dayanağı olmayan terörizmle ilişkilendirilmesi halkımız ve tarihin her döneminde yanımızda olan Türk halkı tarafından hiçbir zaman kabul edilmesi mümkün olmayan bir tanım olarak değerlendirilmektedir.” dedi.

Ancak Dünya Uygur Kongresinin bu açıklaması da kendi içinde büyük bir çelişkiyi ortaya çıkarmıştır. Daha bir yıl önce Dünya Uygur Kongresi lideri Rabia Kadir Anadolu Ajansına 2014 tarihinde verdiği bir beyanatta başka hiçbir hükümetin yapmadığını Başbakan Recep Tayyip Erdoğan’ın hükümeti yaptı, “Türkiye tarihinde Uygur Türklerine bu kadar sahip çıkan başka hükümet yok. Eğer birisi çıkıp ‘Başbakan Erdoğan Uygurlara yardım etmedi’ dese ben onun da karşısına dikilirim” demişti. Beyanatında Kadir özetle şunları söylüyordu:

“Böyle bir büyük katliam yapılırken dünyada hiçbir ses çıkmaması bizi en fazla üzen şey oldu. Ama bir tek Türkiye’den ses geldi. Bu da bizim yüreğimize su serpti. Onun için biz bu konuda minnettarız. Başbakan Erdoğan’a çok minnettarız. Sayın Erdoğan seçimle işbaşına gelmeden önce Türkiye’de Doğu Türkistan bayrağının asılması dahi yasaktı. Ondan önceki hükümetler devrinde, bize en büyük katliamları yürüten dönemin Çin devlet başkanına devlet madalyası verilmişti Türkiye’de. Sayın Erdoğan hükümeti bu kanunların hepsini ortadan kaldırdı. Şu an Doğu Türkistan bayrağını herkes serbestçe taşıyabilir, asabilir. Doğu Türkistan meselesi şu anda Türkiye’nin bir milli meselesi olarak zirveye çıkmıştır, herkes tarafından kabul edilen bir mesele haline gelmiştir. Erdoğan ve AK Parti hükümeti Uygurların Türkiye’ye gelip yerleşmesi için çok büyük imkanlar sağladı ve kapılarını açtı. Dünyada zor durumda olan, Çin tarafından idam edilme ihtimali olan binlerce insan Türkiye’ye gelmiş, Sayın Başbakan binlerce Doğu Türkistanlı’yı ölümden kurtarmıştır”.⁶⁰⁷

607 Mehmet TOROĞLU, “Uygurlara bu kadar sahip çıkan başka hükümet yok,” *Anadolu Ajansı*, 8 Ağustos 2014, [<http://aa.com.tr/tr/dunya/uygurlara-bu-kadar-sahip-cikan-baska-hukumet-yok/133193>]

11. G-20 Zirveleri

Son dönem Türk- Çin ilişkilerini geliştirdiği önemli bir zemin ise uluslararası toplantılar olmuştur. Bunların başında G-20 zirvesi gelmektedir. 2015 yılında Antalya’da yapılan G-20 Zirvesinde Türkiye, Çin’i ağırlamış, Cumhurbaşkanı Erdoğan, Çin Devlet Başkanı Xi ile başbaşa görüşmüştür. 2015 yılındaki zirvenin en sürpriz sonucu Çin ile birlikte üretilmesi düşünülen hava savunma sisteminden Türkiye’nin vaz geçmesi olmuştur. ABD ve NATO müttefikleri tam kadro Antalya’ya çıkarma yapmışlar, Türkiye üzerinde Çin hava savunma sistemi ile ilgili bir baskı uygulamışlardır. Rusya ise bu sürece çok dahil olmamış, aksine Türkiye ile Çin arasındaki hava savunma sistemine yönelik görüşmeleri ve kamuoyundaki tartışmaları uzaktan izlemeyi tercih etmiştir. Rusya’nın böyle bir tevcihi iki yönde bakılabilir birincisi Türkiye’nin Çin’le geliştirmeye çalıştığı askeri işbirliğinin en azında yanı başında önemli bir tehdit olan NATO ile Türkiye’nin ilişkilerini zedeleyebileceği, ikincisi ise Türkiye’nin hava savunma sisteminin alt yapısına vakıf olma durumudur ki Çin’in askeri teknolojisi tamamıyla Rusya’dan devşirildiği düşünülürse Çin sistemi Rus S-300’lerin muadilidir.

Zirvenin hemen ardında Türkiye’nin ihaleyi iptal etmesi ve hava savunma sistemini kendisinin üretileceğini duyurması, aslında Türkiye’nin tercihini Batı’dan NATO’dan yana kullandığının açık bir göstergesiydi. Zaten 24 Kasım 2015 tarihinde angajman kuralları çerçevesinde Suriye üzerinde uçan bir Rus savaş uçağının Türkiye sınırını ihlal ettiği gerekçesiyle düşürülmesi bir anda Türk-Rus ilişkilerini nerdeyse savaşın eşiğine getirdi. Putin’in sırtımızdan bıçaklandık şeklinde ihanet suçlamasıyla tepki gösterdiği bu duruma Türkiye’den de aynı sertlikte yanıt gecikmedi. Türkiye, meseleyi NATO gündemine getirerek bu zemin üzerinde tartışması, Ankara’nın G-20 zirvesinin ardında NATO’yu tercih ettiğini ve bu nedenle Çin’den hava savunma sisteminin alımının iptal edildiğini doğrular niteliğindeydi. Ancak

Türkiye'nin bu stratejik tercihinin stratejik derinliği bir takım boşluklara neden oldu. Aslında temel tartışma Türkiye'ni hangi blokta yer alacağıydı. Hükümet Türkiye'nim ABD-Batı çizgisinde yer almasını isterken, cumhurbaşkanı ise Avrasya'da Rusya ve Çin ile eşit ve kazan kazan ilkesi üzerinden yer almak istiyordu. Bu gerçek ortaya çıktığında cumhurbaşkanı Hükümeti değiştirerek Başbakan Ahmet Davutoğlu'nu oyun dışı bıraktı. Ahmet Davutoğlu'nun görevden ayrılması Batı ittifakı içindeki Türkiye'nin de bir yol ayrımına girmesinin işaretiydi.

Batı ittifakına karşı bu meydan okumayı Türkiye 15 Temmuz 2016'da yaşadığı ve yüzlerce insanın hayatını kaybettiği ve yaralandığı darbe girişimiyle ödedi. Bu darbe girişiminin en büyük zararlarından birisi Türk Silahlı Kuvvetlerine oldu.. Türk Amerikan ilişkileri hiç olmadığı kadar kötü bir seviyeye indi. Darbe girişiminin sorumluları ABD'den istenmesine rağmen ABD, bu konuda kendi adalet sisteminin arkasına sığındı. Çin ve Rusya, bu darbe girişiminde Türkiye'nin yanında durdular. Batı'dan darbe girişimi için doğru dürüst bir destek alamamışken Rusya, Çin ve İran sonuna kadar Türkiye'nin yanında olduklarının mesajını verdiler. Zaten cumhurbaşkanı Erdoğan darbe girişimin hemen ardından ilk yurtdışı ziyaretini Rusya'ya yaptı. Ardından da G-20 zirvesi için Eylül'de Çin'i ziyaret etti. Çin ziyareti sırasında cumhurbaşkanı Erdoğan Çin devlet televizyonuna bir röportaj verdi. Özetle röportaj şu hususların altını çiziyordu:

Gazeteci: Bir keresinde, Antalya'daki G20 Zirvesi'nin en önemli sonucunun, dünya liderleri tarafından teröre karşı güçlü bir tutum olduğunu söylediniz. Fakat Türkiye ve diğer birçok ülke, hala yaygın terörist saldırılardan dolayı rahatsızlık duyuyorlar. Terörle mücadele çabaları konusunda nasıl daha fazla işbirliği yapabiliriz?

Cumhurbaşkanı Erdoğan: Terörizm hiçbir zaman ortadan kaldırılamaz, bazı ülkeler çok stratejik konumlara sahiptir, bu

yüzden her zaman hedef alınmışlardır ve bazılarının teröristlerin iştahını besleyen çok geniş doğal kaynakları vardır. Ortadan kaldırmamız gereken bir çifte standart var, benim teröristim iyi senin teröristin kötü gibi... Bir kere terörizmin tüm çeşitlerinin kötü olduğunu ve şeytani bir kaynaktan geldiğini ilan etmemiz gerekiyor. Bu bizim için savaşıcağımız bir şey...Terörizmle mücadelede çifte standartlardan kurtulmamız gerekmektedir.⁶⁰⁸

12. Türkiye-Çin Hükümetlerarası İşbirliği Komitesi 1. Toplantısı

Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ile Çin Devlet Başkanı Xi Jinping arasında gerçekleşen üçüncü görüşme, Çin ile ilişkilerin geliştirilmesine ilişkin iradenin en üst düzeyde teyidi olarak görülmektedir. Bu irade ticaret alanına da yansımıştır. 3 Kasım 2016'da Türkiye-Çin Hükümetlerarası İşbirliği Komitesinin ilk toplantısı Türkiye ve Çin arasında Ankara'da gerçekleştirilmiştir. Çin'i temsilen toplantıya katılan Çin Başbakan Yardımcısı Wang Yang, Türkiye-Çin İşbirliği Komitesi'nin, Çin'in Ortadoğu ülkeleri ile kurduğu en üst düzey hükümetlerarası mekanizmalardan biri olduğunu belirterek toplantının önemini vurgulamıştır. Türkiye'yi temsilen toplantıya katılan Bakan Şimşek de Çin ile Türkiye'nin Asya'nın iki ucundaki kadim medeniyetler olduğunu belirterek, ilişkilerin tarihi İpek Yolu'na kadar uzandığını, Türkiye ile Çin arasındaki ilişkilerin son yıllarda hızla geliştiğini ve 2010 yılında tesis edilen stratejik iş birliğinin hedeflediği noktaya doğru ilerlediğini söyledi. Ayrıca, Şimşek, Çin'in 2016 itibarıyla Türkiye'nin dünyadaki ikinci büyük ticaret ortağı konumunda bulunduğunu kaydetti.⁶⁰⁹

608 "Exclusive interview with Erdogan: G20 Hangzhou summit will be a success", CCTV, 4 Eylül 2016, [http://english.cctv.com/2016/09/04/VIDETWB-VpwA4RKed1hYyPV8O160904.shtml]

609 "Türkiye ile Çin arasındaki ticaret hacmi arttırılacak", Yeni Şafak, 4 Kasım 2016, [http://www.yenisafak.com/ekonomi/turkiye-ile-cin-arasindaki-ticaret-hacmi-arttirilacak-2558828]

Çin tarafı bu mekanizmanın amacının siyaset, ekonomi, ticaret, güvenlik ve kültür alanındaki işbirliğini kapsamlı bir şekilde hızlandırmak olduğunu, komisyonun ilişkilerdeki sorunlara istişare yoluyla çözüm getirmeyi hedeflediğini söyleyerek, toplantıda, güvenliği artırma ve işbirliğini geliştirme gibi konularda mutabık kaldıklarını dile getirdi. Bunun yanında Wang, “Çin ve Türkiye’nin ortak çıkarları artıyor, karşılıklı ihtiyaçları da artıyor” diyerek, iki taraf arasında üst düzey karşılıklı ziyaretlerin devam edeceğini ve uluslararası konularda iletişim ve eşgüdümü güçlendireceklerini, karşılıklı siyasi güvenin temelini daha da sağlamlaştıracaklarını ifade etti. Çin ile Türkiye arasında ekonomik ve ticari işbirliğinde çok geniş bir perspektifin olduğuna işaret eden Wang, “Edirne-Kars demiryolu projesi ve üçüncü nükleer santral projesi gibi mega projelerde işbirliğimizi hızlandırmalıyız.” diye konuştu.⁶¹⁰

Şimşek de iki ülke arasında hali hazırda çeşitli düzeylerde istişare mekanizmalarının mevcut olduğuna işaret ederek, “Cumhurbaşkanımız ile Çin Devlet Başkanı arasında varılan mutabakat uyarınca bugün ilki gerçekleştirilen Hükümetlerarası Komite, Çin ile aramızdaki en üst düzeyli mekanizmayı oluşturmaktadır.” diye konuştu. Dostane bir atmosferde son derece verimli geçen görüşmede ikili ilişkilerin bütün boyutlarıyla değerlendirildiğini anlatan Şimşek, siyasi ilişkilerin karşılıklı güven ve yarar temelinde daha da geliştirilmesi hususundaki ortak iradenin dile getirildiğini vurguladı. Toplantıda Çin ile Türkiye arasında güvenlik işbirliği alanındaki son gelişmelerin ele alındığını belirten Şimşek, “Bu bağlamda, tarafımızdan, ülkemizde Çin aleyhine hiçbir faaliyete izin verilmeyeceği hususu vurgulanmıştır. Çin tarafı da ülkemizin güvenlik

610 “Türkiye-Çin İşbirliği Komitesi, 1. Toplantısı”, *Haber Türk*, 4 Kasım 2016, [http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9943171-turkiye-cin-isbirligi-komitesi-1-toplantisi]

konusundaki kaygılarına gereken hassasiyeti göstereceğini belirtmiştir.” ifadelerini kullandı.⁶¹¹

Şimşek, Türkiye ile Çin arasındaki mevcut 28 milyar dolarlık ticaret hacminin mevcut potansiyeli yansıtmadığını, bu rakamın, Türkiye aleyhine açığı da daraltacak şekilde daha yüksek hedeflere ulaşması gerektiği hususunda görüş birliğine varıldığını bildirdi. Öte yandan, Türkiye-Çin Hükümetlerarası İşbirliği Komitesi 1. Toplantısı tutanağına Şimşek ile Wang imza koyarken, ayrıca China Radio International (CRI) ile Doğu Medya Grubu arasında iş birliği mutabakat zaptı, 2017-2020 yıllarına ilişkin Türkiye ile Çin arasında “Kültürel Değişim Programı” ve Ekonomi Bakanlığı ile Çin Ticaret Bakanlığı arasında “İkili Ticari ve Yatırım İşbirliğinin Geliştirilmesine Yönelik Eylem Planı” imzalandı.

13. Türkiye-Çin Dışişleri Bakanları İstişare Mekanizması Toplantısı

Çin Dışişleri Bakanı Wang Yi 13-14 Kasım 2016 tarihlerinde “Türkiye-Çin Dışişleri Bakanları İstişare Mekanizması Toplantısına” katılmak üzere Türkiye’yi ziyaret etti. Ziyaret kapsamında Çin ve Türk dışişleri bakanları istişare mekanizması toplantısına katıldılar. İki taraf, ikili ilişkiler ile her iki tarafı ilgilendiren uluslararası ve bölgesel meseleler üzerine derin fikir alışverişinde bulundu. Görüşmeyle ilgili bir açıklamada bulunan Çin dışişleri bakanı Wang, iki tarafın ortak çabaları sayesinde Çin-Türkiye ilişkilerinin son yıllarda genel olarak sağlıklı, istikrarlı ve olumlu gelişme eğilimini koruduğunu kaydederek, iki ülkenin liderlerinin ikili ilişkilere ilk defa stratejik seviyeden baktığına dikkati çekti. Çinli bakan, her iki tarafı ilgilendiren temel konularda iki ülkenin birbirine büyük destek verdiğinin altını

611 “Türkiye ile Çin arasındaki ticaret hacmi arttırılacak”, *Yeni Şafak*, 4 Kasım 2016, [<http://www.yenisafak.com/ekonomi/turkiye-ile-cin-arasindaki-ticaret-hacmi-arttirilacak-2558828>]

çizdi. Wang Yi, gelişmekte olan iki büyük ülke ve yeni kalkınan iki ekonomi olarak Çin ve Türkiye arasında büyük gelişme potansiyeli ve alanının bulunduğuna işaret etti. Çinli bakan, ülkesinin Türkiye'yle ilişkilerine büyük önem verdiğine vurgu yaparak, dışişleri bakanları arası diyalog mekanizmasının verimli kullanılarak iki taraf arasındaki stratejik temas ve politik eş güdümün güçlendirileceğini, iki ülkenin liderleri arasında sağlanan fikir birliğinin hayata geçirileceğini, iki ülke arasındaki stratejik işbirliği ilişkilerinin durmaksızın ileri taşınacağını vurguladı. Bunun yanında Çin Dışişleri Bakanı "Bir Kuşak-Bir Yol"un ortaklaşa inşa edilmesinin, iki ülkenin avantajlarını geliştirerek, hem Çin'in gelişmesine hem de Avrupa ve Asya kıtalarının kalkınmasına ve medeniyetlerin ilerlemesine katkı sağlamasını beklediklerini de dile getirdi.⁶¹²

Türk Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu ise son dönemde çeşitli düzeylerde karşılıklı ziyaret ve görüşmelerin ikili ilişkilerin gelişmesine büyük katkı sağladığını, Çin ile stratejik işbirliğinin giderek güçlendiğini ve çeşitlendiğini ifade etti. Siyasi ilişkilerin de bu çerçevede güçlendiğini dile getiren Çavuşoğlu, güvenlik alanında Çin ile yakın işbirliği içinde olduklarını belirtti. Toplantıda ekonomik işbirliğini geliştirmek için hangi adımların atılması gerektiği üzerine görüş alışverişinde bulunduklarını aktaran Çavuşoğlu, "*Ticaretimizi artırmalıyız. Ama Çin'in lehine olan ticaret açığını da dengelememiz lazım. O sebeple de ürünleri çeşitlendirelim ve Türkiye'nin ihraç ettiği ve edeceği ürünlerin önündeki engelleri kaldırma konusunda Çin'in olumlu bakışını bir kez daha görmekten mutluluk duydum.*" diye konuştu.⁶¹³ Karşılıklı yatırımları da artırmak gerektiğinin altını çizen Çavuşoğlu, Çin'in Türkiye'de bankacılık, enerji, ulaşım gibi birçok alanda yatırım yapmak istediğini bildiklerini ve bu firmalara

612 "Wang Yi ve Çavuşoğlu'ndan işbirliğini ilerletme vurgusu", **China Radio International**, 14 Kasım 2016, [<http://turkish.cri.cn/781/2016/11/14/1s179398.htm>]

613 ibid.

ellerinden gelen desteği vermeye devam edeceklerini anlattı. Çavuşoğlu, ayrıca halklar arasında kültürel bağları güçlendirmek konusundaki kararlılıklarını dile getirerek, eğitim ve turizmin bunu sağlamada önemli bir mekanizma olduğunu vurguladı.⁶¹⁴

Wang ile Çavuşoğlu toplantının ardından ikili ortak basın toplantısı da düzenlendi. Wang Yi, dışişleri bakanları istişare mekanizması kapsamında düzenlenen ilk toplantının, Çin devlet başkanı Xi Jinping ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında geçen yıl gerçekleşen görüşmelerde varılan anlaşmaları yerine getirmek için atılan önemli bir adım olduğuna, iki ülke arasında ikili ve çok taraflı stratejik işbirliğini güçlendirmeyi amaçladığına işaret etti. İki taraf, "Bir Kuşak-Bir Yol" ile "Orta Koridor" planlarını birleştirerek, işbirliği modelinde inovasyon yapılması, hızlı tren inşası gibi büyük projeler çerçevesindeki işbirliğinin ilerletilmesi, böylece karşılıklı yarara ve ortak kazanca dayalı kalkınma sağlama konularında mutabakata vardı.⁶¹⁵

Wang, basın toplantısında, terörle mücadele hususuna da değindi. Çin ve Türkiye'nin terör mağdurları olduğunu kaydeden Wang Yi, terörle mücadele alanındaki işbirliğini derinleştirmenin, iki ülkenin ortak çıkarlarına uyduğu gibi, iki taraf arasındaki siyasi güvene ve somut işbirliğine daha sağlam zemin hazırladığını belirtti. İki taraf; egemenlik, güvenlik ve istikrarı korumak için harcanan çabalarda birbirine destek verme ve kendi sınırları içinde karşı tarafın güvenliğini tehdit eden olayların çıkmasına izin vermeme konularında da anlaştı. Taraflar, mevcut sorunların siyasi çözümünde ısrar ederek bölgenin barışını korumaktan yana olduklarını ifade etti. Basın toplantısında ayrıca uluslararası terörle mücadele işbirliğinin güçlendirilerek, bölgesel sorunların BM'nin öncülüğünde, gerçeklere uygun, tüm ilgili tarafların çıkarları hesaba katılarak, siyasi

614 ibid.

615 ibid.

yollarla çözülmesine destek mesajı verildi. Wang Yi, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasından bu yana geçen 45 yıl içerisinde ikili ilişkilerin olağanüstü bir dönemden geçerek olgun ve istikrarlı bir aşamaya girdiğini kaydetti. Wang Yi, Türkiye'yle işbirliğini genişleterek karşılıklı siyasi güveni arttırmaya, engelleri kaldırarak ikili ilişkilere daha parlak bir gelecek yaratmaya hazır olduklarını dile getirdi.⁶¹⁶

Çin Dışişleri Bakanı Wang, Çavuşoğlu ile görüştüktan sonra Cumhurbaşkanı Erdoğan'ı ziyaret etti. Görüşme başına kapalı 45 dakika sürdü. Ardından Wang, Başbakan Yıldırım'ı ziyaret etti. Başbakan Yıldır, görüşmede köklü ilişkiler bulunan Çin ile işbirliğine verilen önemi ifade ederek, yakın siyasi diyalogun yanı sıra ekonomi, ticaret, ulaştırma ve enerji gibi alanlarda işbirliğini ilerletme konusunda güçlü iradeye sahip olunduğunu vurguladı. Dışişleri Bakanı Wang da Türkiye ve Çin arasındaki işbirliğinin ortak çıkarlar çerçevesinde daha ileri seviyeye taşınmasına yönelik iradenin Çin tarafınca da paylaşıldığını, ikili ve bölgesel konularda eşgüdüm yapmaktan büyük memnuniyet duyduğunu bildirdi.⁶¹⁷

616 ibid.

617 "Cumhurbaşkanı, Wang Yi'yi Kabul etti", *Sabah*, 14 Kasım 2016, [http://www.sabah.com.tr/ gundem/2016/11/14/ cumhurbaskani- erdogan-wang-yiyi-kabul-etti]

SONUÇ VE GENEL DEĞERLENDİRME

Soğuk Savaş mantığı içerisinde şekillenmiş olan Türk-Çin ilişkileri, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yeni süreçte yeniden gözden geçirilmeden, tarihsel önyargılar içerisinde sürdürülmeye çalışılmıştır. Soğuk Savaş sonrası, Türk Dış politikası, ABD ve AB eksenli olarak yeniden şekillenmiş, tüm Asya coğrafyası ise sadece Orta Asya ile sınırlandırılmıştır. Bu açıdan gerek Rusya Federasyonu, gerekse Çin ve Japonya gibi bölgenin önemli aktörleriyle ilişkiler günöbirlik politikaların ötesine geçememiştir. 1997’de AB Lüksemburg zirvesinde Avrupa Birliği’nin Türkiye’ye yönelik olumsuz tavrı, Türkiye’yi alternatif güç merkezlerine ve politikalarına yöneltmiştir. Bu bağlamda, Avrasya seçeneği, Doğu Birliği ve Avrasya Birliği gibi alternatifler gündeme getirilmiştir.

AB’den beklediğini alamayan Türkiye, 1996’dan beri oluşmakta olan Avrasya güç merkezine doğru yönünü çevirmiştir. Ecevit’in 1998’de Pekin’e gerçekleştirdiği gezide belirttiği Asya seçeneği ve Cumhurbaşkanı Demirel’in 1999 yılını değerlendirdiği konuşmasında Asya’ya vurguda bulunması, Türkiye’nin de politikalarında değişimin olduğunu göstermiştir. 21. yüzyılın potansiyel süper gücü Çin, bu değişimin odak noktası olmuştur. 2000’lerden itibaren ziyaret diplomasisi mekanizmasıyla, iki ülke arasında ilişkiler yeniden gözden geçirilerek, işbirliği artırılmaya çalışılmıştır. Çin ise, Soğuk Savaş sonrası dönemde özellikle ekonomisinin küreselleştiği bir zaman diliminde hemen her ülkeyle ilişkilerini sıcak tutmak istemiş, bu bağlamda

bölgenin etkin bir ülkesi ve aynı zamanda NATO üyesi olan Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi olumlu karşılanmıştır.

Yıllarca, Türk- Çin ilişkilerinde, çin tarafından işbirliği sürecini tıkayan en önemli faktör olarak görülen Uygur sorunu da Türkiye'nin 1990'lar sonrası politikada duygusallıktan çok real politikaya önem vermesi sonucunda, Çin'in istediği yönde şimdilik çözüme kavuşmuştur; ancak zaman zaman bu önyargı gündeme gelmektedir. Türkiye elinden gelen her türlü çabayı gösterdiği; hatta kimi zaman Uygur diasporasını bile karşısına aldığı halde Çin, zaman zaman Uygurları, Türkiye'ye yönelik politikalarında kullanarak, Türkiye ile arasında belli bir mesafe bırakmaktadır. Bunun nedeni gayet basittir. Çin'in Orta Doğu bölgesine ve Akdenize yönelik politikaları kapsamında yakın ilişkiler içerisinde bulunduğu Arap ülkeleri, İran, Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesiminin tepkisini çekmemek içindir. Bu nedenle Çin, Türkiye ile olan ilişkilerini belli bir mesafede tutmaktadır.

Türkiye tarafında ise, 1990'ların sonlarına doğru başlatılan Asya'ya açılma stratejisi maalesef fazla uzun soluklu olamamıştır. Genelde, Doğu Asya, özelde ise, Çin'le olan ilişkiler, Türk Dış politikasında ikincil derecede önem taşımaktadır ve genellikle Batıyla yaşanan siyasi krizlerde bir koz olarak gündeme gelmektedir. Bu nedenle, Türkiye tutarlı bir Asya politikası geliştiremediği gibi, altyapısını da ne yazık ki oluşturamamıştır. Bu durum, kendisini en iyi 2002 sonrası AB'nin Türkiye ile olan ilişkilerinin düzeldiği dönemde göstermiştir. 2002 seçimlerinden sonra Türkiye'nin AB ile olan ilişkileri adaylık statüsü ve müzakere tarihi verilmesiyle farklı bir boyuta taşınarak, Türkiye'nin Asya'ya açılım politikası da rafa kaldırılmıştır.

Ne tuhaftır ki, bu 2000'li yıllar, Çin dış politikasında da önemli yer işgal etmiştir. Artan ekonomisi, Çin'i dünyanın ikinci büyük enerji tüketicisi haline getirmiştir. Bu açıdan yıllardan beri, tükettiği enerjinin büyük bir bölümünü aldığı Orta Doğu bölgesi, Çin açısından ayrı bir önemi bulunmaktadır. 1950'lerden bu tarafa

bağlantısızlar hareketi kapsamında zaten özel ilişiklere sahip olduğu Ortadoğu bölgesinde şu günlerde Çin, enerji işbirlikleri kurmaktadır. Bu bağlamda İran, Suudi Arabistan ve körfez ülkeleri, Çin'in stratejik işbirliği kapsamında gördüğü ülkelerdir.

2000'lerden sonra, Türkiye'nin çabalarına karşı Çin'in bir adım geride durmasının nedeni Türkiye ile geliştirilecek bir işbirliğinin bölgedeki Çin etki kuşağının zedeleneyeceği korkusudur. Çin, sadece enerji kaynaklarını riske atmakla kalmıyor, aynı zamanda Türkiye'ye mesafeli durarak, AB'deki iki destekçisi Yunanistan ve Güney Kıbrıs Rum kesimini de memnun etmektedir. Bu nedenle, Türkiye'nin Kıbrıs konusundaki talebine Çin yapıcı bir yanıt vermemiştir. Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Pekin ziyaretinde Çin'in yakında bir şeyler yapacağını söylemiş bu konuda sinyaller aldığını belirtmiştir. Çin tarafında ise, Gül'ün bu açıklamasından tam altı ay sonra Çin Dışişleri Bakanı Güney Kıbrıs Rum kesimini ziyaret ederek, Rumlara desteklerini iletmıştır.

Ardından Şubat 2006'da ise, Yunanistan Başbakanı Pekin'i ziyaret etmiş bu ziyaretinin sonucunda Çin ve Yunanistan arasında stratejik ortaklık kurulduğu ilan edilmiştir. Böylece, resmen açıklanmasa da Türkiye'nin Kıbrıs konusunda istediği destek Çin'den gelmemiştir. Kuşkusuz bu gelişmelerde Türkiye'nin özellikle Çin'in bir şekilde karşılığını veririz dediği tekstil alanında kota uygulanmasına öncülük etmesi ve Çin'in bütün uyarılarına rağmen Tayvan modeli kavramını gelişi güzel kullanması, Çin'in Türkiye'den uzaklaşmasına yetmiştir. 2003 yılında Türkiye dışında bölgede ziyaret etmediği ülke kalmayan Çin Devlet Başkanı Hu Jintao'nun bugüne kadar Türkiye'yi ziyaret etmemesi düşündürücüdür. Geline nokta, Çin'in Türkiye'nin neredeyse bütün komşularıyla stratejik işbirliği bulunmaktadır. Özellikle, 2005 yılında, Çin'in İran ve Yunanistan'ı Türkiye'nin yerine koyarak bölge politikalarını gerçekleştirmek istemesi daha da vahim bir durum sergilemektedir.

Askeri işbirliği açısından olaya bakıldığında ise, 1990 sonrası Çin silah endüstrisinin pazar arayışında Türkiye önemli bir merkez olmuştur. Dolayısıyla bu askeri alandaki ilişki, Çin'e göre askeri bir işbirliğinden çok ticari bir ilişkiden ibarettir. Çünkü Çin, Türkiye'nin yanında Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum kesimi, Belarus, İran ve daha birçok ülkeye silah satmaktadır. Aslında Kıbrıs konusunda sessiz kalmasının bir nedeni de Rum kesiminin iyi bir silah alıcısı olmasıdır. Türkiye'de NATO'ya alternatif bir örgüt gibi yansıtılan Şanghay İşbirliği Örgütü, 2005 yılında aldığı kararlarla Türk dünyası ile Türkiye'nin arasına Demir Perde olarak inmiştir. Bugün Türkiye'nin Türk dünyasıyla ilişkisi Azerbaycan'la sınırlı kalmıştır. Hiçbir şekilde ŞİÖ'nün Avrasya'yı paylaşım felsefesini benimsemeyen ve zaten bir kolektif güvenlik örgütü NATO'ya üye olan Türkiye'nin üyelik talepleri her defasında dolaylı olarak gündeme bile getirilmeden geri çevrilmektedir. Tıpkı İkinci Dünya Savaşından sonra Sovyetler Birliği ile ABD'nin dünyayı nüfuz alanlarına böldükleri gibi, Soğuk Savaş sonrası da dünya yeniden ABD, Rusya ve Çin arasında bölünmüştür. Türkiye, geçmişte olduğu gibi yine tercihini ABD önderliğindeki bloktan yana kullanmıştır. Bugünkü ŞİÖ, bu paylaşımın somut yansımasıdır.

Sonuç olarak, 23 Aralık 2007'de Birleşmiş Milletler Güvenlik konseyi'nin İran'a yönelik yaptırımları içeren 1737 sayılı kararı kabul etmesi ve Saddam Hüseyin'in Şiilere yönelik suçlarından dolayı idam edilmesi, İran'ı Avrasya coğrafyasında yeni roller üstlenmeye itmiştir. Bu bağlamda, İran, Rusya'dan füze savunma sistemleri almış, Latin Amerika ülkeleriyle yakın ilişkiler kurmaya başlamıştır. İran'ın geleneksel müttefiki olan Çin'i bırakıp Rusya'dan silah alması, Çin'in destek verdiği 1737 sayılı BM kararına karşı bir missileme olarak değerlendirilmektedir. Çin dış politikası bu yeni sürece tepki vermekte gecikmeyerek, İran'a karşı İsrail kartını devreye sokmuştur. Bu bağlamda 9-11 Ocak 2007 tarihleri arasında İsrail Başbakanı

Olmert Pekin'i ziyaret etmiştir. Çin'in yeni açılımında kuşkusuz Türkiye'ye daha büyük bir yer verileceği açıktır. Zira Rusya ile son yıllarda Türkiye ile ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Özellikle Rusya Türkiye ile Karadeniz ve Akdeniz havzalarında işbirliği yapmak istemektedir. Son zamanlarda, Rusya'nın Karadeniz filosunu yeniden canlandırma ve Akdenize bir filo indirme düşünceleri kulislere konuşulmaktadır. Enerji açısından son derece önemli olan bir bölgenin Rus-Türk-Amerikan eksenine kaymasını Çin istememektedir. Bu nedenle, Pekin yönetimi, Ankara'nın gönlünü alacak bir takım yeni stratejiler geliştirecek ve yeni bir Türkiye vizyonu oluşturacaktır.

Tüm bu olasılıklara karşı Türkiye de hazırlıklarını yapmak zorundadır. Pekin'in yeni hamlesine karşı iyi palanlanmış yüzde yüz Türk yapımı bir Avrasya projesiyle karşısına çıkmazdır. Türkiye'nin en kısa zamanda tarihsel algılamaların aksine günümüz koşullarını yansıtan ve esnek bir özelliğe sahip olan ince düşünülmüş bir Uzakdoğu vizyonuna ihtiyacı bulunmaktadır. Çin'in bölge ülkeleriyle özellikle İran'la yaşadığı soğukluklar Türkiye tarafından fırsat olarak değerlendirilerek, bölge ülkelerini Çin ekseninden çekerek daha bölgesel birlikteliklere yönelinmelidir. Bu açıdan D-8 Örgütünün kurumsallaşmasına daha da hız verilmelidir. Tüm bunlar yapılırken de Çin ile olan ilişkiler geleneksel sorunlardan soyutlanmalı ve yenibir bakış açısıyla değerlendirilmelidir.

Çin ile ilgili politikalar oluşturulurken karşıdaki ülkenin dünyanın ikinci büyük ekonomisi, BM Güvenlik Konseyinin veto gücüne sahip daimi üyesi ve nükleer güç olduğu göz ardı edilmemelidir. Ekonomik nedenlerle Çin, iç siyasete kurban edilmemelidir. Uygular'a gelince, Uygur halkı Türk-Çin ilişkilerinde engel olmaktan çok bir fırsat olarak değerlendirilmeli ve Türkiye, uluslararası hukuk çerçevesinde sorumluluklarını yerine getirmelidir. Türkiye'nin Çin ile ilişkilerini tam rayına oturtmak için en önemli araç Çin'in ve Türkiye'nin doğal müttefiki Pakistan'dır.

Türkiye, Pakistan aracılığıyla Çin ile ilişkileri başta askeri olmak üzere birçok boyutta çok daha ileri götürebilecektir. Bu açıdan Pakistan, her iki ülke arasında bir dostluk köprüsü kurarak, her iki ülkenin birbirlerine karşı tarihten gelen ön yar-
guların ortadan kaldırılmasına yardımcı olacaktır.

2010 yılından sonra iki önemli gelişme Türk -Çin ilişkilerini yakından etkilemiştir. Birincisi Arap Baharıyla birlikte başlayan yeni süreçte Batı'nın yanlı tutumu ve Türkiye'yi ötekileştiren davranışları Türkiye'yi Batı'dan giderek uzaklaştırmış, onun yerine Rusya ile ilişkileri geliştirmiştir. ABD'nin ittifak hukukuna aykırı hareket ederek Türkiye'nin tehdit çerçevesi içerisinde değerlendirildiği başta terör öğütleri olmak üzere kimi unsurlarla stratejik ilişki geliştirmesi Türkiye'nin de dış politikasını yeniden ayarlamasına neden olmuştur. Kimilerine göre bir eksen kayması olarak da adlandırılan bu yeniden ayarlama Türkiye'nin mevcut ilişkilerini de gözden geçirmesine neden olmuştur. Bu bağlamda, Rusya ile başlayan yeni stratejik ortaklık halkasına Çin de eklenmiştir. Bu bağlamda ikinci önemli gelişme olan Xi Jinping'in 2012'de Çin devlet başkanı olması Türk-Çin ilişkileri açısından büyük bir şans olmuştur. Türkiye'ye hemen her fırsatta önem verdiğini gösteren Çin devlet başkanı Xi Jinping, Ortadoğu politikalarını Türkiye ile birlikte yürütmek istediğini hemen her fırsatta dile getirmiştir. Bu bağlamda, Türkiye'nin Çin ile olan ilişkileri farklı bir zemin üzerinden gelişmeye başlamıştır. Suriye konusunda her iki ülke farklı düşünse de, farklı kamplarda olsalar da, bu Türk-Çin ilişkilerinin kazan-kazan ilkesi üzerine kurulu olan seyrini etkilememiş, Ankara, Çin'in Yeni İpek Yolu projesinin önemli bir ortağı olmuştur.

KAYNAKÇA

- A.Mete TUNCOKU, **Çanakkale 1915 : buzdağının altı**, (Ankara) TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu yayınları, 2005
- A.Mete TUNÇOKU, Türk-Japon İlişkilerinde Yeni Olanaklar, **Milliyet**, 10 Ağustos 1983
- Abdullah GÜL, **Yeni Yüzyılda Türk Dış Politikasının Ufukları**, T.C. Dışişleri Bakanlığı, Ankara, 2007
- Agnes SMEDLEY, **Çin Halkının Japon Emperyalizmine Karşı Savaşı**, (İstanbul) İnter yayınları, 1991.
- Ahmet Davutoğlu, "Turkey's Zero Problems Foreign Policy," **Foreign Policy**, 20 Mayıs 2013, [<http://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>]
- Ahmet DAVUTOĞLU, **Stratejik Derinlik**, (İstanbul) Küre Yayınları, 8.Baskı, 2002
- Ahu ÖZYURT, "Sürgündeki Lider Konuştu", **Milliyet**, 8 Temmuz 2009, [<http://www.milliyet.com.tr/surgundeki-lider-konustu/turkiye/sondakikaarsiv/08.07.2009/1115365/default.htm>]
- Akira IRIYE, "Japan's Drive to Great Power Status", Marius B. JANSEN,(ed) **The Emergence of Meiji Japan**, (New York) Cambridge University Press, 1995
- Aleksandr TIMOFEEV, "Ankara, Doğu Türkistan'ı Unutarak Pekin'e Saygı Göstermeye Başladı", **Vremya Novostey**, 20 Nisan 2000
- Alex MARSHALL, **The Russian General Staff and Asia, 1860-1917**, (New York) Routledge, 2006
- Alexander LUKIN, **A. The Bear Watches the Dragon**, (New York) M.E. Sharpe, 2003

- Ali Merthan DÜNDAR, **Panislamizm'den Büyük Asyacılığa**, (İstanbul) Ötüken, 2006
- Ali Naci KARACAN, **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, (Ankara) Bilgi yayınları, 1993.
- Andrew D. W. FORBES, **Doğu Türkistan'daki Harp Beyleri**, (İstanbul) Doğu Türkistan Vakfı yayınları, 1991
- Andrew WILSON, **The Ever Victorious Army**, (Londra) Greenhill Boks, 1991
- "Ankara'da Çin Sıkıntısı", **Radikal**, 19 Nisan 2000.
- Annika MOMBAUER , "Waldersee and the Boxer Rebellion", Annika MOMBAUER ve Wilhelm DEIST,(edt.) **The Kaiser: New Research on Wilhelm II's role in imperial role**, (Cambridge) Cambridge University press, 2003
- Anshel PFEFFER, Growing Ties Between Turkey, China, Iran Worry Israel and U.S., **Haaretz**, 7 Ekim 2010, [http://www.haaretz.com/growing-ties-between-turkey-china-iran-worry-israel-and-u-s-1.317583]
- Arif DİRLİK, **The Origins of Chinese Communism**, (Oxford) Oxford University Press, 1989
- Arthur WALEY, **The Opium War Through Chinese Eyes**, (New York) Routledge Curzon, 2004
- "Asya'ya Açılıma Ecevit Gölgesi," **Cumhuriyet**, 21 Mayıs 2002
- "Atatürk Barış Ödülü Töreni", **Milliyet**, 20 Mayıs 1989
- Avni ÖZGÜREL, "Bahçeli'nin Sıkıntıları," **Radikal Gazetesi**, 22 Nisan 2000.
- "Baban: Çin'e Bazı Mallar Satabiliriz", **Milliyet**, 29 Ekim 1971
- "Bahçeli'ye Uygur'da El-Kaide var Uyarısı," **Sabah**, 30 Mayıs 2002
- "Bahçeli'ye Uygurca Sürprizi," **Yeni Şafak Gazetesi**, 29 Mayıs 2002
- Barçın YİNANÇ ve Hikmet YILDIZ, "Antalya'da Türk Kurultayı", **Milliyet**, 22 Mart 1993

- Barış ADIBELLİ, “ Çin ve ABD’nin Asya Yarışı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.3, Sayı. 128, 11 Aralık 2006
- Barış ADIBELLİ, “Avrasya’da Taktik Mücadele”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.2, Sayı.104, 26 Haziran 2006
- Barış ADIBELLİ, “Çin’in Diplomatik Yenilgisi”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.3, Sayı.110, 7 Ağustos 2006
- Barış ADIBELLİ, “Çin-Rus Askeri Tatbikatı”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.2, Sayı.62, 5 Eylül 2005
- Barış ADIBELLİ, “Fransa’nın Avrasya’da İttifak arayışı” **Cumhuriyet Strateji**, 13 Kasım 2006, Yıl.3, Sayı.24
- Barış ADIBELLİ, “İran Dış politikasında İdeolojik ve Jeopolitik Dönüşüm,” Barış ADIBELLİ (ed) **Doğu Batı Yol Ayrımında İran**,(İstanbul) Bilim+Gönül, 2012
- Barış ADIBELLİ, “Şanghay İşbirliği Örgütü ABD’ye Meydan Okuyor”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.2, Sayı.55, 18 Temmuz 2005
- Barış ADIBELLİ, “Çin Batıyı Ürkütüyor”, **Cumhuriyet Strateji**, Yıl.3, Sayı.125, 20 Kasım 2006
- Barış ADIBELLİ, “Türkiye’nin Çin’le İmtihani”, **Radikal**, 26 Kasım 2013, [<http://www.radikal.com.tr / yorum/ turkiyenin-cinle-imtihani-1162868/>]
- Baron de TOTT, **18. yüzyılda Türkler**, (Ankara) Elips Kitap, 2004
- Barry SOUTMAN, “Tibet: Myths and Realities”, **Current History**, Eylül 2001,
- Baskın ORAN (ed), **Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt. I, (İstanbul), İletişim Yayınları, 2001
- “Başbakanlıktan gizli Doğu Türkistan genelgesi,” **Hürriyet** , 4 Şubat 1999
- “Başvekil Bugün Milliyetçi Çin’e Gidiyor”, **Milliyet**, 27 Nisan 1958
- “Başvekil Dün Japonya’ya gitti”, **Milliyet**, 20 Nisan 1958
- “Başvekil Milliyetçi Çin Meclisinde Konuştu” **Milliyet**, 30 Nisan 1958

- Batuhan YAŞAR, “Davutoğlu’ndan Çin çıkarması”, **Türkiye Gazetesi**, 28 Ekim 2010, [http://www.iha.com.tr/haber-davutoglundan-cin-cikarmasi-143821/]
- Batuhan YAŞAR, “Görüyorum ki Türkiye Çin’i keşfetmemiş”, **İhlas Haber Ajansı**, 24 Haziran 2009, http://www.iha.com.tr/haber-goruyorum-ki-turkiye-cini-kesfetmemis-76970/
- Batuhan YAŞAR, “Türkiye ile Çin arasında 7 anlaşma imzalandı” **İhlas Haber Ajansı**, 25 Haziran 2009, http://www.iha.com.tr/haber-turkiye-ile-cin-arasinda-7-anlasma-imzalandi-77151/
- Batuhan YAŞAR, “Türkiye ile Çin arasında 7 anlaşma imzalandı” **İhlas Haber Ajansı**, 25 Haziran 2009, http://www.iha.com.tr/haber-turkiye-ile-cin-arasinda-7-anlasma-imzalandi-77151/
- Batuhan YAŞAR, Gül, “Çin Temaslarını Değerlendirdi,” **İhlas Haber Ajansı**, 25 Haziran 2009, http://www.iha.com.tr/haber-gul-cin-temaslarini-degerlendirdi-77159/
- “BBP: Utanç içindeyiz” **Yeni Şafak Gazetesi**, 20 Nisan 2000
- Bernard LEWIS, (ed) **The Cambridge History of Islam**, (Cambridge) Cambridge University Press, 2000.
- Bilal N. ŞİMŞİR, **Lozan telgrafları: Türk diplomatik belgelerinde Lozan Barış Konferansı**, (Ankara) Türk Tarih Kurumu, 1990
- “Bizde herkes ayrı telden çalışıyor”, **Milliyet**, 3 Mayıs 1985
- Boleslaw SZCZESNIAK, “Diplomatic Relations between Emperor K’ang hsi and King John III of Poland”, **Journal of the American Oriental Society**, Cilt. 89, No. 1, Ocak-Mart 1969
- “Bütün detaylarıyla Xi Jinping’in Türkiye ziyareti”, **CRI**, 26 Şubat 2012, [http://turkish.cri.cn/741/2012/02/26/162s138523_4.htm]
- Byron FARWELL, **Quenn Victoria’s Little Wars** (New York) Harper & Row, 1972,
- Cemil HASANLI, **Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, (Ankara) Bilgi Yayınevi, 2011
- Cengiz ÇANDAR ve Graham FULLER, “Grand Geopolities for a New Turkey.” **Mediterranean Quarterly**, Cilt. 12, Sayı. 1, Kış 2001

- Cheng Guangjin ve Zhou Wa, “Erdogan’s visit boosts relations”, **China Daily**, 10 Nisan 2012, [http://www.chinadaily.com.cn/cndy/2012-04/10/content_15008867.htm]
- China opposes Turkey’s call for UN talks on Xinjiang”, **Xinhua**, 9 Temmuz 2009, [http://news.xinhuanet.com/english/2009-07/09/content_11681745.htm]
- China Supports early Solution to Cyprus Issue,” **People’s Daily**, 16 Ocak 2001
- “China, Turkey pledge mutual support, closer cooperation”, **Xinhuanet**, 29 Temmuz 2015, [http://news.xinhuanet.com/english/2015-07/29/c_134460659.htm]
- China, Turkey Signed Joint Communique”, **People’s Daily**, 20 Nisan 2000
- “China, Turkey vow to further militay exchanges”, **People’s Daily**, 12 Temmuz 2006.
- “China-Turkey Share Concerns in fighting Terrorism: Hu”, **People’s Daily**, 16 Ocak 2006
- “Chinese President Delivers Speech in Turkey,” **People’s Daily**, 20 Nisan 2000
- “Chinese President Hails Sino-Turkish Friendship,” **People’s Daily**, 20 Nisan 2000
- “Chinese President Meets Turkish Parliament Speaker,” **People’s Daily**, 20 Nisan 2000.
- “Chinese Regime Unleashes State Terror Against East Turkıstan”, <http://www.uyghuramerican.org/HumanRights/strikehard2001.html>
- Chinese vice president underscores political trust with Turkey”, **People’s Daily**, 11 Nisan 2012, [<http://english.peopledaily.com.cn/90883/7783205.html>]
- Chris BUCKLEY, “China says 140 dead in Xinjiang riot,blames separatists,” **Reuters**, 6 Temmuz 2009, [http://www.reuters.com/article/idUSSP491283.CH_2400]

- Christopher HIBBERT, **The Dragon Wakes: China and the West, 1793-1911**, (New York), Harper & Row, 1970
- Civilians, officer killed in Urumqi unrest”, **China Daily**, 7 Temmuz 2009, http://www.chinadaily.com.cn/china/2009-07/06/content_8379985.htm
- “Cuma namazı sonrası Urumçi karıştı”, **NTV**, 10 Temmuz 2009, [<http://www.ntv.com.tr/dunya/cuma-namazı-sonrası-urumci-karisti,DGTha3II6k-9kVwHTYQxJQ>]
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan, Türkiye-Çin İş Forumu’na Katıldı,” **Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı**, 7 Temmuz 2015, <http://www.tccb.gov.tr/haberler/410/34000/cumhurbaskani-erdogan-turkiye-cin-is-forumuna>
- “Cumhurbaşkanı Erdoğan: Çin’de 35 bin cami olduğunu öğrendik,” **Star**, 7 Temmuz 2015, [<http://www.star.com.tr/guncel/cumhurbaskani-erdogan-cinde-35-bin-cami-oldugunu-ogrendik-haber-1046996/>]
- “Cumhurbaşkanı, Wang Yi’yi Kabul etti”, **Sabah**, 14 Kasım 2016, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2016/11/14/cumhurbaskani-erdogan-wang-yiyi-kabul-etti>]
- **Cumhuriyet Gazetesi** 10 Ağustos 1971
- **Cumhuriyet Gazetesi**, 6 Ağustos 1971
- “Cyprian FM: Cyprus-China relations excellent,” **People’s Daily**, 9 Mayıs 2005
- “Cyprus, China vow to promote further bilateral relations,” **People’s Daily**, 24 Ağustos 2005
- “Çağlayangil, Japonya’da”, **Milliyet**, 14 Ocak 1969
- “Çağlayangil, Köprü için Japonya’nın tam desteğini sağlayamadı”, **Milliyet**, 18 Ocak 1969
- “Çin Dışişleri Bakanı: Çin ve Türkiye Sovyetlerin Tehdidi Altında”, **Milliyet**, 19 Ekim 1983
- “Çin Hava Kuvvetleri Komutanı Ankara’da”, **Hürriyet**, 18 Ekim 2006, [<http://www.hurriyet.com.tr/cin-hava-kuvvetleri-komutani-ankarada-5279471>]

- “Çin ile nükleer işbirliği”, **CNN Türk**, 9 Nisan 2012, <http://www.cnnturk.com/2012/dunya/04/09/cin.ile.nukleer.isbirligi/656637.0/index.html>
- “Çin ile Orta Asya Çekişmesi”, **Cumhuriyet**, 21 Nisan 2000
- Çin lideri Ankara’da” **Hürriyet**, 19 Nisan 2000
- “Çin Türkiye’ye Çok Önem Veriyor”, **Milliyet**, 12 Mayıs 1990
- “Çin ve Türkiye terörle mücadele işbirliği güçlendirecek”, **Çin Uluslararası Radyosu**, 25 Haziran 2009, [<http://turkish.cri.cn/781/2009/06/25/141s116310.htm>]
- “Çin: ABD ile Rusya, Kıbrıs’ı Elde Etmek İçin Yarışıyor”, **Milliyet**, 16 Temmuz 1975
- “Çin: Ruslar, Kıbrıs İşine Genişlemek İçin Karışıyorlar”, **Milliyet**, 2 Eylül 1974
- Çin’den Sincan Uyarısı”, **Cumhuriyet**, 14 Nisan 2002.
- “Çin’den Alınacak Uzun Menzilli Hava Savunma ve Füze Savunma Sistemleri”, <http://vatanpartisi.org.tr/genel-merkez/basin-aciklamalari/i-hakki-pekcin-cin-den-alinacak-hava-savunma-sistemini-degerlendirdi-12723>
- “Çin’i Protesto Ediyorlarmış !”, **Radikal**, 9 Ekim 1999
- “Çin’i tanıma geç kalmış bir eylemdir” ,**Cumhuriyet**, 6 Ağustos 1971
- “Çin’in Ayrıcalıklı Ülkesi Olduk,” **Hürriyet**, 20 Nisan 2000
- “Çin’le Yeni Dönem,”**Hürriyet**, 5 Nisan 1999
- “Çin’den Erdoğan’a tepki,” **BBC Turkish**, 14 Temmuz 2009, [http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2009/07/090714_chinaturkey.shtml]
- “Davos kahramanı nerede?” **Ortadoğu Gazetesi**, 7 Temmuz 2009, [<http://www.ortadogugazetesi.net/haber.php?haber=davos-kahramani-nerede&id=13168>]
- “Davutoğlu, Çin Devlet Başkan Yardımcısı ile görüştü”, **Hürriyet**, 1 Kasım 2010, [http://www.hurriyet.com.tr/dunya/16187610_p.asp]

- “Dean Acheson to London Embassy,” 10 Temmuz 1950, **Foreign Relations of United States**, (Washington D.C), Department of State 1950, cilt 7
- Demetrius Charles BOULGER, *The Life of Yakoob Beg, Athalik Ghazi and Badaulet Ameer of Kashgar*, (Whitefish, MT) Kessinger Publishing, 2004
- “Demirel Kıta Çin’inin tanınmasını kınadı”, **Cumhuriyet**, 9 Ağustos 1971
- “Demirel’e Tokyo’da Kürt Sorgusu”, **Milliyet**, 4 Aralık 1992
- Deniz ZEYREK, “NATO: Çin Füzesini Kendiniz Kullanırsınız”, **Radikal**, 24 Ekim 2013, [<http://www.radikal.com.tr/dunya/nato-cin-fuzesini-kendiniz-kullanirsinizturkiye-linkten-dusebilir-1157001/>]
- Deniz ZEYREK, “Hükümette Çin Çatlağı”, **Radikal Gazetesi**, 13 Nisan 2003
- Diana PRESTON, *The Boxer Rebellion: The Dramatic history of China’s war on foreigners that shock the world in the summer of 1900*, (New York), The Berkley Book, 1999
- “Diyanet Çin’le Anlaştı”, **İhlas Haber Ajansı**, 21 Haziran 2011, [<http://www.iha.com.tr/haber-diyanet-cinle-anlasti-180219/>]
- Doğu PERİNÇEK, *Lenin, Stalin Mao’nun Türkiye Yazıları*, (İstanbul) Kaynak Yayınları, 1992
- “Don’t Twist Facts”, **China Daily**, 14 Temmuz 2009, [http://www.chinadaily.com.cn/china/2009xinjiangriot/2009-07/14/content_8424156.htm]
- “DPT’nin Raporu: Kızıl Çin’le Ticarete Türkiye Kârlı Çıktı” **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 197
- Duygu BEKTAŞ, “Çin’den İmam Hatiplere Öğrenci”, **İhlas Haber Ajansı**, 17 Şubat 2011, [<http://www.iha.com.tr/haber-cinden-imam-hatiplere-ogrenci-160687/>]
- “Dünya Uygur Kurultayı: Erdoğan, Çin’de Bizi Hayal Kırıklığına Uğrattı”, 4 Ağustos 2015, [<http://www.haberler.com/dunya-uygur-kurultayi-erdogan-cin-de-bizi-hayal-7569743-haberi/>]

- “Düşüncesiz Yunan Albayları Ülkenin Başını Derde Sektular”, **Mil-liyet**, 21 Temmuz 1974
- “East Turkestan Islamic Movement”, Terrorism: Q&A, Council On Foreign Relations, <http://cfrterrorism.org/home/>
- “Ecevit: ilişkilerin Geliştirilmesi her iki ülkenin yararınadır”, **Mil-liyet**, 4 Ekim 1978
- Edward WONG, “Riots in Western China Amid Ethnic Tension”, **The New York Times**, 5 Temmuz 2009, [<http://www.nytimes.com/2009/07/06/world/asia/06china.html?ref=global-home&r=0>]
- “Eksen, Doğu’ya kaydı!”, **Gazete Vatan**, 30 Eylül 2010, [<http://www.gazetevatan.com/eksen--dogu-ya-kaydi--331850-gundem/>]
- “Ekselansları Sayın Song Aiguo ile görüştü,” <http://www.china-embassy.org.tr/tur/xwdt/t234551.htm>,
- Erdoğan ŞİMŞEK, **Uzak Doğu Elçisi Ertuğrul Firkateyni**, (İstan-bul) IQ Kültür Sanat Yayıncılık, 2005
- “Erdoğan: Adeta bir soykırım”, <http://www.milliyet.com.tr/Dunya/HaberDetay.aspx?aType=HaberDetayArsiv&ArticleID=1116463&Kategori=dunya&b=Erdogan:%20Adeta%20bir%20soykirim>
- “Erdoğan’ın derdi Çin’le ilişkileri Geliştirmek,” **Radikal**, 15 Ocak 2003
- Ergun AYBARS, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, (İzmir) Ege Üni-versitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Cilt.1, 1986
- Erkin EKREM, “Urumçi Olayları Sonrası Türkiye-Çin İlişkileri,” **Stratejik Düşünce Enstitüsü**, 18 Ocak 2010, [<http://www.sde.org.tr/tr/authordetail/urumci-olaylari-sonrasi-turkiye-cin-iliskileri/121>]
- “Ermenistan Protokolleri Geri Çekti”, **Euronews**, 16 Şubat 2015, [<http://tr.euronews.com/2015/02/16/ermenistan-protokolleri-geri-cektiler>]
- Erol MÜTERCİMLER, **Korkak Abdul’den Coni Türk’e Gelibolu**, (İstanbul) Alfa Yayınları, 2005.

- “Ethnic unrest in China leads to mass arrests”, **CNN**, 7 Temmuz 2009, [<http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/07/06/china.uyghur.protest/index.html?eref=onion>]
- “Evren Çin Yolcusu,” **Milliyet**, 2 Mayıs 1990
- “Evren Yemekte Çin Şiiri Okudu”, **Milliyet**, 14 Aralık 1982
- “Evren: yeni yönetime herkes yardımcı olmalı,” **Milliyet**, 13 Eylül 1980,
- Exclusive interview with Erdogan: G20 Hangzhou summit will be a success”, **CCTV**, 4 Eylül 2016, [<http://english.cctv.com/2016/09/04/VIDETWBVpwA4RKed1hYyPV80160904.shtml>]
- Fahir ARMAOĞLU, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, (Ankara) Alkım yayınevi, 1998
- Fatin R. ZORLU, “Türk Görüşünü açıkladı”, **Milliyet**, 24 Nisan 1955
- Feliks ÇUYEV, **Molotov Anlatıyor**, (çev.Sibel Kabasakal) Yordam, İstanbul, 2007
- Feroz AHMAD, **İttihat ve Terakki**, (İstanbul) Kaynak yayınları, 1995,
- Feroz AHMAD, **İttihatçılıktan Kemalizme**, (İstanbul) Kaynak Yayınları, 1996.
- “FM spokesman: Violence in Urumqi not a peaceful protest”, 7 Temmuz 2009, [http://www.gov.cn/english/2009-07/07/content_1359328.htm]
- “Foreign Relations of United States,” (Washington D.C), Department of State, 1949, Cilt 9
- “Foreign reporters ordered out of China’s Kashgar,” **Asia One News**, 10 Temmuz 2009, [<http://news.asiaone.com/News/Latest%2BNews/Asia/Story/A1Story20090710-154043.html>]
- Frederic WAKEMAN, **Fall of Imperial China**, (New York) The Free Press, 1975
- Gail Lee BERNSTEIN, **Japanese Marxist: A Portrait of Kawakami Hajime, 1879-1946** (Harvard East Asian Monographs) (Boston) Harvard University Press. 1990.

- Mehmet SARAY, **Kazak Türklerinin tarihi: Kazakların uyanışı** (İstanbul) Nesil Matbaacılık 1993
- Giray FİDAN, **Çin'den Görünen Osmanlı**, (İstanbul) Yeditepe, 2013
- Giray FİDAN, **Kanuni Devrinde Çin'de Osmanlı Tüfeği ve Osmanlılar**, (İstanbul) Yeditepe, 2011
- "Gönül: Füze denemesi hikâye değil gerçektir" **Milliyet**, 9 Kasım 2004
- "Görmez'in Çin Temasları Sürüyor", [<http://www.ilkehaberajansi.com.tr/aber/gormezin-cin-temaslari-suruyor.html>]
- "Gül, Uygurları unuttu gitti," **Radikal**, 1 Şubat 2005
- "Gül'e fahri doktora ünvanı," **İhlas Haber Ajansı**, 29 Haziran 2009, <http://www.ihb.com.tr/haber-gule-fahri-doktora-unvani-77611/>
- Güven ÖZALP, "Çin'den Tam Destek", **Milliyet**, 17 Şubat 1998
- H.B. MORSE, *The International Relations of the Chinese Empire*, (Londra), Longmans, Gren, 1918
- Hayri BİRLER, "Ortadoğu Savaşına son vermek için Türkiye ve Japonya Arabulucu", **Milliyet**, 22 Mayıs 1985
- HE Xinliang ve GUO Hongzhen, **A History of Turks**, China International Press, Pekin, 2008
- HEE-Chul Lee, **Türkiye-Kore İlişkileri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007,
- "Hem cenaze, hem ticaret", **Milliyet**, 23 Şubat 1989
- Hiro MATSUTANI, **Japonya'nın Dış Politikası ve Türkiye**, Bağlam, İstanbul, 1995
- http://caccp.freedomsherald.org/et/etib/etib2_6.html
- <http://www.haberler.com/diyanet-isleri-baskani-gormez-cin-de-5047090-haberi/>
- <http://www.ilkehaberajansi.com.tr/haber/gormezin-cin-temaslari-suruyor.html>
- http://www.sinoturkish.com/ckm/index.php?option=com_content&task=view&id=532

- http://www.sinoturkish.com/ckm/index.php?option=com_content&task=view&id=532
- HU Shih, **The Chinese Renaissance**, (New York) Paragon Reprint Corp.1963
- Hükümet Programı", **Milliyet**, 12 Temmuz 1960
- Hükümette Çin çatlağı" **Radikal**, 13 Nisan 2000
- Hüseyin BAĞCI, **Demokrat Parti Dönemi Dış Politikası**, İmge Kitabevi, Ankara, 1990
- Hüseyin BAĞCI, **Türk Dış Politikasında 1950'li Yıllar**, Metu Press, 2.Baskı, Ankara, 2001
- Hüseyin PAZARCI, **Uluslar arası Hukuk Dersleri**, (Ankara) Cilt. 2, Turhan Kitabevi, 1998
- Immanuel C. Y. HSU, **The Ili Crisis: A Study of Sino-Russian Diplomacy, 1871-1881** (Londra) Oxford University Press, 1965
- İnara CHIBARU, "The Question of the Bosphorus and Dardanelles during the Russo- Japanese War: The Struggle Between Japan and Russia over the passage of the Russian volunteer fleet in 1904" Selçuk ESENBEL ve İnara CHIBARU,(edt) **The Rising Sun and the Turkish Crescent** (İstanbul)Boğaziçi University Press, 2003
- Ira Mervin. LAPIDUS, **A History of Islamic Societies**, (Cambridge) Cambridge University Press, 2002
- İsa Yusuf Alptekin Recieved by Turkish president", **Eastern Turk-kestan Information Bulletin**, Cilt. 2 ,No. 2 Mart1992, http://caccp.freedomsherald.org/et/etib/etib2_2.html
- İbn-i Battuta, **Büyük Dünya Seyahatnamesi**, (İstanbul) Yeni Şafak, 2005
- İdil TUNÇER, "The Security Policies of the Russian Federation: The "Near Abroad" and Turkey" " **Turkish Studies**, Sonbahar 2000, Cilt.1, Sayı.2
- İhsan Süreyya SİRMA, **II.Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, (İstanbul), Beyan Yayınları, 2006.

- “İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana ilk kez bir Japon Bakan Türkiye’yi Resmen Ziyaret Edecek”, **Milliyet**, 8 Ağustos 1983
- İlber ORTAYLI, **İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı**, (İstanbul), Hil, 1995
- İlber ORTAYLI, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu**, (Ankara) Alkım Kitabevi, 2006
- İlter TÜRKMEN, “Türkiye ve Çin,” **Hürriyet**, 21 Mart 2000
- İsmail Hakkı GÜRSOY, **Güneydoğu Asya’da Osmanlı- Türk Tesirleri**, (İsparta) Fakülte Kitabevi, 2004
- J.V. STALIN, **Çin’de Toprak Devrimi**, (İstanbul) Eylem Yayınları, 1977
- Jack BEECHING, **The Chinese Opium Wars**, (Londra) Hutchinson, 1975.
- Jacqueline THEODOULOU, “Chinese weapons deal back on the table ahead of Beijing visit”,

http://www.cyprus-mail.com/news/main.php?id=29366&cat_id=1

- Jacques GERNET ve Charles HARTMAN, **A History of Chinese Civilization**, (Cambridge) Cambridge University Press, 1999
- James LAWRENCE, **The Rise and Fall of British Empire**, (New York) St. Martin’s Press
- James SOLL, **Europe Since 1870: An International History**, (New York) Harper & Row, 1973
- “Japon Prens Eşi ile Geldi”, **Milliyet**, 11 Nisan 1963
- “Japonya’yla 80 milyon dolarlık kredi anlaşması imzalandı”, **Milliyet**, 14 Şubat 1981
- “Jiang, Ecevit Agree to Advance Bilateral Cooperation,” **People’s Daily**, 20 Nisan 2000.
- Jim WOLF, “China mounts air exercise with Turkey, U.S. says,” **Reuters**, 8 Ekim 2010 [<http://www.reuters.com/article/us-china-turkey-usa-idUSTRE6975HC20101008>]
- John BREUILLY, **Nationalism and the State**, (Manchester) Manchester University Press, 1993

- John Fulton Lewis, **China's Great Convulsion, 1894-1924: How Chinese Overthrew a Dynasty, Fought Chaos and Warlords, and How the Chinese helped the Western allies win World War I**, (Heathsville V.A.)Sun on Earth Books, 2005
- John GARVER, **China and Iran: Ancient Partners in a Post-Imperial World**, University of Washington Press, Londra, 2006
- John K. LEUNG and Michael Y. M. KAU,(ed.) **The Writings of Mao Zedong 1949-1976**, M.E. Sharpe, New York, 1992,
- John SCHRECKER, **Imperialism and Chinese Nationalism: Germany in Shantung**, (Cambridge, Mass) Harvard University Press, 1971.
- John Yue-wo, WONG, **Deadly Dreams:Opium and the Arrow War in China 1856-1860**, (Cambridge) Cambridge University Press, 1999
- Kadir MISİROĞLU, **Osmanoğulları'nın Dramı**, Sebil, İstanbul, 1974
- Kansu ŞARMAN, Osmanlı'nın Sumatra Seferi, **Popüler Tarih Dergisi**, Sayı.50, Ekim 2004
- Kayhan Sağlamer, "Türkiye'nin Zor Günlerinde Sefir-Kebirler", **Milliyet**, 10 Mart 1982
- Kemal'i anarken", **Şenbao Gazetesi**, 12 Kasım 1938.
- Kıbrıs konusu, Çin'e de anlatıldı," **Milliyet**, 4 Şubat 2005
- "Kıbrıs'a zarar getirecek düşüncüyü desteklemeyiz", **Hürriyet**, 15 Ocak 2003, [<http://www.hurriyet.com.tr/kibrisa-zarar-getirecek-dusunceyi-desteklemeyiz-38531165>]
- "Kızıl Çin'in BM'ye Üye Olmasını İstiyoruz," **Milliyet**, 22 Kasım 1970,
- "Koçaş: AP'nin Dış politikasını uyguladık", **Milliyet Gazetesi**, 10 Ağustos 1971
- "Kotalara takılmayalım," **Radikal**, 3 Şubat 2005
- Levon Panos DABAĞYAN, **Osmanlı'da Şer Hareketleri ve Abdülhamit Han**, (İstanbul) IQ Kültür Sanat Yayıncılık,2005

- “Li Peng in Ankara for Talks with Turkish Leaders,” **People’s Daily**, 6 Nisan 1999.
- “Liang Guanglie meets with commandant of Turkish Joint Military College,” **PLA Daily**, 24 Haziran 2005
- “Liselerde Çince de okutulacak”, **Milliyet**, 23 Ekim 2006
- Liu Chang, Turks, “Uyghurs held in smuggling, terrorism scheme”, **Global Times**, 14 Ocak 2015,
- Lucien W. PYE, **China: An Introduction**, (Boston), Little Brown, 1984
- M. Cüneyt YENİGÜN, **Soğuk Savaş Sonrasında TBMM ve Dış Politika**, (Ankara) Nobel, 2004
- M.Ali Taşçı, **Esir Doğu Türkistan İçin**, ,Doğu Türkistan Neşriyat Merkezi, İstanbul, 1985
- Mahmut ÇETİN, **Çinli Hoca’nın torunu Ecevit**, (İstanbul) Emre,2006,
- “Mao Zedong’s Handling of the Taiwan Straits Crisis of 1958”, **Cold War History Project Bulletin**, Sayı. 6-7, Kış 1995/1996
- Mao Zedung, **Yeni Demokratik Devrim**, (çev.Sırrı Bulut) Umut, 4.Baskı, İstanbul, 1993,
- MAO, Zedung, **Mao’s road to Power**, (New York) East Gate Book, 1999
- Margeret MCMILLAN, **Paris 1919 : Six Months That Changed the World**, (New York) Random House, 2003
- Marshall INGVERSON, “The Turks are coming, Russians cry in their ex-empire” **Christian Science Monitor**, 26 Ekim 1995, [<http://www.csmonitor.com/1995/0926/26013.html>]
- Mehmet Ali BERBER, “Çin’de Ortak Mesaj: Terör Düşmanımız,” **Sabah**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/30/cinde-ortak-mesaj-teror-dusmanimiz#>]
- Mehmet Ali Berber, “Çin’de Ortak Mesaj: Terör Düşmanımız,” **Sabah**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/30/cinde-ortak-mesaj-teror-dusmanimiz#>]

- Mehmet Ali BERBER, “Çin’de Ortak Mesaj: Terör Düşmanı-mız,” **Sabah**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.sabah.com.tr/gundem/2015/07/30/cinde-ortak-mesaj-teror-dusmanimiz#>]
- Mehmet BARLAS, “Gezilerimle İhracata Katkım Oluyor”, **Milliyet**, 1 Temmuz 1985
- Mehmet BARLAS, “İlk Adım, 400 milyon Dolarlık Ticaret”, **Milliyet**, 3 Temmuz 1985
- Mehmet GÖNLÜBOL ve Haluk ÜLMAN, “İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Türk Dış Politikası,” Mehmet GÖNLÜBOL (der) **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, 9. Baskı, Ankara, 1996
- Mehmet PERİNÇEK, **Atatürk’ün Sovyetler’le Görüşmeleri**, (İstanbul) Kaynak Yayınları, 2005.
- Mehmet SARAY, “Rusya’nın Asya’da Yayılması”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, Sayı 10-11, 1979-1980
- Mehmet SARAY, **Doğu Türkistan Türkleri Tarihi**, (İstanbul) Kitabevi, 1997
- Mehmet SARAY, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan hanlıkları arasındaki siyasi münasebetler, 1775–1875**, (Ankara) Türk Tarih Kurumu yayını, 1994
- Mehmet TOROĞLU, “Uyurlara bu kadar sahip çıkan başka hükümet yok,” **Anadolu Ajansı**, 8 Ağustos 2014, [<http://aa.com.tr/tr/dunya/uyurlara-bu-kadar-sahip-cikan-baska-hukumet-yok/133193>]
- Melih AKTAŞ, **Türk-Sovyet İlişkilerinde Amerikan Faktörü**, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006
- “Menderes Bugün Nehru ile Görüşecek”, **Milliyet**, 1 Mayıs 1958
- “Menderes Rusya’ya gidiyor”, **Milliyet**, 12 Nisan 1960
- “Menderes, Hiro Hito ile Görüştü”, **Milliyet**, 23 Nisan 1958.
- Mert İnan, “Mesut Yılmaz hükümeti Çin genelgesi çıkarmış”, **Gazete Vatan**, 10 Temmuz 2009, [<http://www.gazetevatan.com/mesut-yilmaz-hukumeti-cin-genelgesi-cikarmis-247992-gundem/>]

- Metehan DEMİR, “Çin’le tatbikat yakıtı İran’dan”, **Hürriyet** , 11 Ekim 2010, [http://www.hurriyet.com.tr/gundem/16009322_p.asp]
- Metin TOKER, Pekin Org. Kenan Evren’in Aralık Ayında Çin’ Yapacağı Ziyarete Hazırlanıyor, **Milliyet**, 29 Haziran 1982
- “MHP’den Çin İşkencesi,” **Milliyet** , 17 Nisan 2002.
- Mike ALLEN ve Philip PAN, “China Vows to help in Terror Fight,” **The Washington Post**, 19 Ekim 2001
- Milliyet Gazetesi, 10 Ağustos 1971
- Milliyet Gazetesi, 10 ağustos 1971
- Mustafa BALBAY, “Asya’nın İ-Çin’e Nasıl Gidilir ?”, **Cumhuriyet** , 21 Nisan 2000.
- Mustafa Kemal ATATÜRK, **Nutuk**, (İstanbul) Alfa Yayınları,2005
- Najma HEPTULLA, **Indo-West Asian Relations: The Nehru Era**, Allied Publishers Limited, New Delhi, 1991
- Namık Sinan TURAN, “19. Yüzyıl Osmanlı Uzakdoğu İlişkilerine Dair Gözlemler,” Deniz Ülke Arıboğan (ed.) **Çin’in Gölgesinde Uzakdoğu Asya**, Bağlam, İstanbul, 2001
- Nerdun HACIOĞLU, “Karabağ’ı biz aldık Ağrı Dağını size bıraktık,” **Hürriyet**, 26 Temmuz 2011,[<http://www.hurriyet.com.tr/karabag-i-biz-aldik-agri-yi-size-biraktik-18338718>]
- Nicholas RIASANOVSKY, **A History of Russia**, (New York) Oxford University Press, 2000
- Nilüfer YALÇIN, “Abe: Türkiye’nin Uluslararası Terörü Önleme Çalışmalarını Taktikle Karşılıyor”, **Milliyet**, 10 Ağustos 1983
- “No Rapes’ in Riot Town”, Radio Free Asia, 29 Haziran 2009, [<http://www.rfa.org/english/news/uyghur/ethnic-clash-06292009102144.html>]
- “Number of injured in Urumqi riot increases to 1,680”, **Xinhua**, 12 Temmuz 2007, [http://news.xinhuanet.com/english/2009-07/12/content_11696865.htm]
- Nur BATUR, 27 Mayıs’a Doğru-2, **Milliyet**, 14 Şubat 1989

- Orhan DURU, “Daha Çok Dışsatım İçin Uzakdoğu İle İşbirliğine Giriyoruz”, **Milliyet**, 22 Aralık 1982
- Orhan DURU, “Evren: Türkiye ve Çin Geçmişte Emperyalizme Karşı Benzer Acılar Yaşadı”, **Milliyet**, 16 Aralık 1982
- Orhan DURU, Çin’le Ekonomik ve Kültürel İlişkiler Geliştirilecek, **Milliyet**, 15 Aralık 1982
- Orhan KOLOĞLU, **Abdülhamid Gerçeği** , (İstanbul), Pozitif,2005
- “Orta Menzilli füzelerle ilgileniyoruz,” **Cumhuriyet** Gazetesi, 5 Nisan 2005.
- “Ölü sayısı 1000’in üzerinde” **Sabah**, 10 Temmuz 2009, [http://www.sabah.com.tr/dunya/2009/7/10/olu_sayisi_1000in_uzerinde]
- “Özal Fransız Le Point’e Demeç verdi: Türkiye’yi Ortadoğu’nun Japonya’sı Yapabiliriz”, **Milliyet**, 29 Kasım 1983
- “Özal: Enflasyon hızı düşerse işçilerin vergi farklarını erken öderiz,” **Milliyet**, 7 Şubat 1981
- “Özal: Türkiye, Ortadoğu’nun Japonya’sı Ocak”, **Milliyet**, 27 Temmuz 1984
- Peter Foster, “China riots: death toll from Xinjiang unrest rises”, **The Telegraph**, 6 Temmuz 2009, [<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/asia/china/5754804/China-riots-death-toll-from-Xinjiang-unrest-rises.html>],
- Philip G Schloss, “ US Carrier Visit Shows China’s War Support” , **South China Morning Post**, 24 Kasım 2001.
- President Obama hosts China Vice-President Xi Jinping”, **BBC News**, 15 Şubat 2012, [<http://www.bbc.co.uk/news/world-asia-china-17008639>]
- Rayne KRUGER, **All Under Heaven: A Complete History of China**,(Hoboken N.J.) John Wiley and Sons Ltd, 2004
- Razaulhak ŞAH, “Açı Padişahı Sultan Alaeddin’in Kanuni Sultan Süleyman’a Mektubu”,**Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt.5, Sayı.8-9, 1967

- Report: Major mosques close in Urumqi, China” CNN, 10 Temmuz 2009, [<http://edition.cnn.com/2009/WORLD/asiapcf/07/10/china.urumqi/>]
- Robert BREKERS ve Jeffrey N. WASSERSTORM, “Shanghai’s dogs and Chinese not admitted sign: Legend, History and Contemporary Symbol, **China Quarterly**, sayı. 142, Haziran 1999.
- “Robinson warms China on repression,” **BBC News**, 8.Kasım 2001
- “Rumlardan şimdi de NATO şartı,” **Hürriyet**, 21 Aralık 2006.
- Sami KOHEN, “Kuzey Kore’den Milliyet Aracılığıyla Türkiye’ye Mesaj: Gelin Dost Olalım”, **Milliyet**, 27 Temmuz 1985
- Selçuk ESENBEL, “Japan and Islam Policy During the 1930” Bert EDSTRÖM (ed.) **Turning Points in Japanese History** (Richmond) Japan Library 2002,
- Serpil ÇEVİKCAN ve Ümit BEKTAŞ, “Demirel Yasak Kenti Gezdi”, **Milliyet**, 24 Mayıs 1995
- Shirin HUNTER, “Turkey, Central Asia, and the Caucasus: Ten Years After Independence.” **Journal of Southeast European & Black Sea Studies**, Cilt. 1, Sayı.2, Mayıs 2001
- Shuiming Liu ve Xueqing Jiang, “ An Interview with President of Cyprus”, **People’s Daily**, 5 Aralık 2006
- Sina AKŞİN, **Jön Türkler, İttihat ve Terakki**, (Ankara) İmge Kitabevi, 1998,
- Sina AKŞİN, **Türkiye’nin Yakın Tarihi**, (Ankara) İmaj Yayıncılık, Ekim 2006
- “Sino- Cypriot Friendship Hailed,” **People’s Daily**, 8 Haziran 1999.
- “Sino-Turkish ties can overcome conflicts”, **Global Times**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.globaltimes.cn/content/934583.shtml>]
- “Sino-Turkish ties can overcome conflicts”, **Global Times**, 30 Temmuz 2015, [<http://www.globaltimes.cn/content/934583.shtml>]
- “Soka Üniversitesi Özal’a Fahri Doktorluk Verdi”, **Milliyet**, 16 Kasım 1990

- “Some Uyghurs travel to Turkey to connect with local culture, religion, but fail to find what they hoped,” **Global Times**, 24 Ağustos 2015, [http://www.globaltimes.cn/content/938731.shtml]
- Stacey BIELER, **Patriots or Traitors: A History of American Educated Chinese Students**, (New York), M.E. Sharpe, 2003,
- Süha BÖLÜKBAŞI, **Barışçı Çözömsözlük**, (Ankara) İmge Kitabevi, 2001
- “Sürgünde Doğu Türkistan Hükümetinin Kurulmasına Dair Başbakan ve Dışişleri Bakanı Enver Yusuf’un Açıklaması” http://www.uygur.org/doguturkistan/haber/2004/09_20.html
- Şerif MARDİN, **Jön Türklerin Siyasi fikirleri**, (İstanbul) İletişim yayınları, 1992,
- “Şi Cinping: 4.3 milyar dolarlık anlaşma imzalandı,” **Bloomberg HD**, 22 Şubat 2012, [http://www.bloomberght.com/haberler/haber/1088677-si-cinping-43-milyar-dolarlik-anlasma-imzalandi]
- “Şimşek’ten Çin’e ‘dev proje’ daveti”, **Hürriyet**, 17 Eylül 2009, [http://www.hurriyet.com.tr/simsek-ten-cin-e-dev-proje-daveti-12506393]
- Şükrü HANİOĞLU, **Preparation for a Revolution: The Young Turks, 1902-1908** (Oxford) Oxford University Press, 2001
- “T.C. Beijing Büyökelçisi: Türkiye’de Xinjiang hakkında bilgi eksikliği var”, **Çin Uluslararası Radyosu**, 26 Ağustos 2009, [http://turkish.cri.cn/741/2009/08/26/141s118427.htm]
- Taha TOROS, Geçmişte Türk-Çin İlişkileri, **Milliyet**, 22 Haziran 1972
- Tahsin YAZICI, **Kore Birinci Türk Tugayında Hatıralarım**, Ölkü Basımevi, İstanbul, 1963
- “Talks at the Beidaihe Conference,” 17-30 August 1958) Roderick MACFARQUHAR, Timothy CHEEK and Eugene WU, (edt.) **The secret speeches of Chairman Mao: from the hundred flowers to the great leap forward**, Harvard University Press., Cambridge, Mass., 1989

- Tarık IŞIK, "Türkiye Çin'le stratejik ortak oluyor", **Radikal**, 9 Ekim 2010, [<http://www.radikal.com.tr/ yorum/turkiye-cinle-stratejik-ortak-oluyor-1022807/>]
- Tayland Uygurlar için Karar verdi", **Hürriyet**, 13 Temmuz 2015, [<http://www.hurriyet.com.tr/ tayland-uygurlar-icin-karar-verdi-29537142>]
- TBMM Tutanak Dergisi, 37. Birleşim, Cilt 105, 20 Aralık 2005, <http://www.tbmm.gov.tr/ tutanak/ donem22/ yil4/ bas/ b037m.htm>
- "Tepkiler", **Milliyet**, 18 Kasım 1983
- "Teröre Ortak Tavır", **Milliyet**, 20 Nisan 2000
- "Terrorist training camp destroyed in Northwestern China's Xinjiang region", **People's Daily**, 9 Ocak 2007
- Thomas REILLY, **The Taiping Heavenly Kingdom**, (Seattle) University of Washington Press, 2004.
- "Troops flood into China riot city," **BBC News**, 8 Temmuz 2009, [<http://news.bbc.co.uk/2/hi/asia-pacific/8139065.stm>]
- TSE-TUN Chow, **The May Fourth Movement: Intellectual Revolution in Modern China 1915-1924**, (Cambridge) Harvard University Press, 1963
- "Turkey expectant ahead of Xi Jinping visit", **Global Times**, 20 Şubat 2012, [<http://gbtimes.com/ news/ turkey-expectant-ahead-xi-jinping-visit>]
- "Turkey vows to Stamp out activity detrimental to China's sovereignty", **Global Times**, 1 Eylül 2009, [<http://www.globaltimes.cn/content/462830.shtml>]
- "Turkey's Turkic Policy Criticized", **Eastern Turkestan Information Bulletin**, Cilt. 2, No.6, Aralık 1992,
- "Turkish Deputy PM Visits Xinjiang," **People's Daily**, 31 Mayıs 2002
- "Türk Heyeti, Çin'de Temaslarına Başladı", **Milliyet**, 8 Ekim 1971

- “Türk-Çin Dostluğu Asya’nın Çıkarına,” **Anadolu Ajansı**, 19 Nisan 2000
- “Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı, Ekselansları Sayın Bülent Arınç, Çin’in Türkiye Büyükelçisi, Ekselansları Sayın Song Aiguo ile görüştü,” [<http://www.chinaembassy.org.tr/tur/xwdt/t234551.htm>,]
- “Türkiye Büyükelçisi: Türkiye-Çin ilişkilerinde herhangi bir sorun yok”, 18 Temmuz 2009 [<http://tr.china-embassy.org/tur/xwdt/t574087.htm>,]
- “Türkiye ile Çin arasında hiçbir Siyasi Sorun yok,” **Sabah**, 28 Mayıs 2002
- “Türkiye ile Çin arasındaki ticaret hacmi arttırılacak”, **Yeni Şafak**, 4 Kasım 2016, [<http://www.yenisafak.com/ekonomi/turkiye-ile-cin-arasindaki-ticaret-hacmi-arttirilacak-2558828>]
- “Türkiye ve Çin füze üretecek,” **Hürriyet**, 20 Aralık 1996
- “Türkiye ve Çin’den tarihi antlaşma,” **Milliyet**, 8 Ekim 2010, [<http://www.milliyet.com.tr/turkiye-ve-cin-den-tarihi-antlasma/ekonomi/sondakikaarsiv/09.11.2010/1299047/default.htm>]
- “Türkiye, Asya’da anti-Komünist bir Pakta Taraftar”, **Milliyet**, 6 Mayıs 1958
- “Türkiye, Çin’i BM’ye Şikayet edecek”, [http://www.gokbayrak.com/haber_detay.asp?id=774]
- “Türkiye’de Tedhişi Suriye yönetiyor, Doğu Berlin kontrol ediyor”, **Milliyet**, 1 Şubat 1972
- “Türkiye’deki Siyasi Reformu Bütün Dünya Takdirle Karşılıyor”, **Milliyet**, 30 Mayıs 1960
- “Türkiye’den Tayland’a Kınama”, **Hürriyet**, 9 Temmuz 2015, [<http://www.hurriyet.com.tr/turkiyeden-taylanda-kinama-29503385>]
- “Türkiye’ye Türkistan Uyarısı,” **Radikal**, 2 Haziran 1998
- “Türkiye-Çin İşbirliği Komitesi, 1. Toplantısı”, **Haber Türk**, 4 Kasım 2016, [<http://www.haberturk.com/yerel-haberler/haber/9943171-turkiye-cin-isbirligi-komitesi-1-toplantisi>]

- "Türkiye'yle Çin Arasında Sekiz Anlaşma İmzalandı", **VOA**, 8 Ekim 2010, [<http://www.amerikaninsesi.com/a/cin-turkiye-sekiz-anlasma-imzalandi-104567099/887998.html>]
- "U.S. and China Agree to Strengthen Coordinating Combating Terrorism", **Wall Street Journal**, 7 Aralık 2001.
- Umut GÜRTUNA, "AP İktidarı ve Pekin", **Cumhuriyet**, 10 Ağustos 1971
- "Uygur Türkleri Köprü Olsun," **Cumhuriyet**, 20 Nisan 2000
- "Uygurlardan Şi Cinping protestosu", **Radikal**, 21 Şubat 2012,
- Vahdettin Engin, **II. Abdülhamid ve Dış Politika**, (İstanbul) Yeditepe, 2005
- Vice President Hu Jintao Holds Talks with Cypriot President Clerides", 16 Ocak 2001, [<http://www.chinese-embassy.no/eng/dtxw/t109739.htm>]
- W.G. BEASLEY, **Japanese Imperialism: 1894-1945**, (Oxford) Oxford University Press, 1987
- WANG Ch'ing, "Mei-ti nu-i hsia ti T'u-erh-ch'i (Turkey under American imperialist enslavement), **SCCS**, no.17, 3 Kasım 1951
- "Wang Yi ve Çavuşoğlu'ndan işbirliğini ilerletme vurgusu", **China Radio International**, 14 Kasım 2016, [<http://turkish.cri.cn/781/2016/11/14/1s179398.htm>]
- "What is the East Turkestan Islamic Movement," www.terrorismanswers.com/groups/etim.html
- Wolfram EBERHARD, **Çin Tarihi**, (Ankara) Türk Tarih Kurumu yay, 3. Baskı, 1995
- www.byegm.gov.tr/YAYINLARIMIZ/AyinTarihi/2002/nisan2002.htm
- www.china-un.org/eng/zt/fk/t28937.htm
- "Xi urges Turkey to prevent separatist activities by "East Turkistan" forces", **People's Daily**, 22 Şubat 2012, [<http://english.peopledaily.com.cn/90883/7736180.html>]

- Yılmaz ÇETİNER, **Son Padişah Vahideddin**, (İstanbul) Milliyet Yayınları, 2005
- Yitzhak SHICHOR, "China's Kurdish Policy" **China Brief**, The Jamestown Foundation, Cilt.6, Sayı.1, 3 Ocak 2006,
- Yitzhak SHICHOR, **Ethno-Diplomacy: The Uyghur Hitch in Sino-Turkish Relations**, East-West Center, Honolulu, 2009
- Yitzhak Shichor, **The Middle East China's Foreign Policy, 1949-1977**, Cambridge University Press, Cambridge, 1979
- Yurdakul Fincancı, "İnönü'ye Çin'de Yoğun İlgi", **Milliyet**, 9 Mayıs 1989
- "Yüzyıl Geriden Japon Modelini İzliyoruz", **Milliyet**, 22 Şubat 1984
- ZHENG Yanqwen, **The Social Life of Opium in China**, (Cambridge) Cambridge University Press, 2005.
- Ziya ŞAKİR, **Sultan Abdülhamid ve Mikado**, (İstanbul) Boğaziçi Yayınları, 1994
- "Zulme Devlet Nişanı", **Yeni Şafak Gazetesi**, 20 Nisan 2000
- "150 Lider Tokyo'da", **Milliyet**, 12 Kasım 1990
- 21.Dönem TBMM Tutanak Dergisi, <http://www.tbmm.gov.tr/tutanak/donem21/yil4/ham/b11001h.htm>
- 57.Hükümet protokolü için bkz. <http://www.belgenet.com/hukumet/57hprotokol.html>

OSMANLI'DAN GÜNÜMÜZE TÜRK-ÇİN İLİŞKİLERİ

DR. BARIŞ ADIBELLİ

İki ülke arasındaki coğrafik uzaklığa rağmen, Türkiye ve Çin arasındaki ilişkiler binlerce yıl geriye gitmektedir. Bu bakımdan Türkiye ve Çin, dünya politikasında en köklü ilişkilere sahip iki devletidir. Bu kitapta, Türk-Çin ilişkileri, Mançuların ve Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinden itibaren ele alınmakta, bazen paralel tarih kavramı içerisinde, bazen de karşılaştırmalı bir üslupla günümüze kadar getirilmektedir. Asya'nın Mazlum halklarına emperyalizm karşısındaki büyük savaşıyla ilham kaynağı olmuş Türkiye'nin, Çin'in Japonya tarafından işgali sırasında verilen Çin halkının direniş savaşında Çinli milliyetçilere ve komünistlere nasıl örnek ve ilham kaynağı olduğu bu kitapta dile getirilmektedir. 11 Eylül saldırılarından sonra yeniden kurgulanan Büyük Oyun, beyin fırtınasının ötesinde ilk kez askeri bir nitelik de kazanarak Afganistan ve Irak cephelerinde yaşanmaya başlamıştır. ABD'nin sunduğu Büyük Orta Doğu Projesine karşı Çin-Rus ekseninin getirdiği Büyük Avrasya Projesi ve bu iki proje arasında kalan Türkiye'nin diplomatik manevraları bu kitapta ele alınan diğer bir konudur. Çin'in son yıllarda Orta Doğu ve Akdeniz'de yürüttüğü politikalar nedeniyle Kıbrıs Rum kesimiyle ve Yunanistan ile geliştirdiği stratejik ilişkilerin Türkiye'nin milli meselesi olan Kıbrıs sorununa nasıl yansıdığı, bu bağlamda, Tayvan modeli de irdelenmektedir. Ayrıca, Asya'nın NATO'su olarak da adlandırılan yirmi birinci yüzyılın yeni güvenlik yapılanması Şanghay İşbirliği Örgütü ile Türk-Çin ilişkileri kapsamında NATO üyesi Türkiye'nin ilişkileri de incelenmektedir.

"Biz konuşmuyoruz!...
Kitaplarımız anlatıyor..."

IQ KÜLTÜR SANAT YAYINCILIK

www.iqkultursanat.com

E-mail: bilgi@kitapyuvasi.com